ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

องฺคุตฺตรนิกาเย

ทุกนิปาต-ฏีกา

๑. ปฐมปณฺณาสกํ

๑. กมฺมการณวโคฺค

๑. วชฺชสุตฺตวณฺณนา

๑. ทุกนิปาตสฺส ปฐเม **ปหารสาธนตฺถนฺ**ติ ทณฺฑปฺปหารสฺส สุขสิทฺธิ-อตฺถํฯ กณฺฑิโต นิพฺพตฺตํ กณฺฑิยํ, อารนาลํ, ยํ พิลงฺคนฺติปิ วุจฺจติ, ตํ ยตฺถ สิญฺจติ, สา กณฺฑิยอุกฺขลิกา พิลงฺค ถาลิกา, ตํสทิสํ การณํ **พิลงฺคถาลิกํฯ สีสกฏาหํ อุปฺปาเฏตฺวา**ติ อโยคุฬปฺปเวสปฺปมาณํ ฉิทฺทํ กตฺวาฯ **สงฺขมุณฺฑกมฺมการณนฺ**ติ สงฺขํ วิย มุณฺฑกรณํ กมฺมการณํฯ **ราหุมุขกมฺมการณนฺ**ติ ราหุมุขคตสูริยสทิสกมฺมการณํฯ

โชติมาลิกนฺติ โชติมาลวนฺตํ กมฺมการณํฯ **หตฺถปโชฺชติกนฺ**ติ หตฺถสฺส ปโชฺชตนกมฺมการณํฯ **เอรกวตฺตกมฺมการณนฺ**ติ เอรกวตฺตสทิเส สรีรโต จมฺมวเตฺต อุปฺปาฏนกมฺมการณํฯ **จีรกวาสิกกมฺมการณนฺ**ติ สรีรโต อุปฺปาฏิตวตฺตจีรเกหิ นิวาสาปนกมฺมการณํฯ ตํ กโรนฺตา ยถา คีวโต ปฏฺฐาย วเทฺธ กนฺติตฺวา กฏิยํ ฐเปนฺติ, เอวํ โคปฺผกโต ปฏฺฐาย กนฺติตฺวาปิ กฏิยเมว ฐเปนฺติฯ อฏฺฐกถายํ ปน ''กฏิโต ปฏฺฐาย กนฺติตฺวา โคปฺผเกสุ ฐเปนฺตี''ติ วุตฺตํฯ **เอเณยฺยกกมฺมการณนฺ**ติ เอณิมิคสทิสกมฺมการณํฯ **อยวลยานิ ทตฺวา**ติ อยวลยานิ ปฏิมุญฺจิตฺวาฯ **อยสูลานิ โกเฏฺฏนฺตี**ติ กปฺปรชณฺณุกโกฏีสุ อยสูลานิ ปเวเสนฺติฯ **ตนฺ**ติ ตํ ตถากตกมฺมการณํ สตฺตํฯ

พฬิสมํสิกนฺติ พลิเสหิ มํสุปฺปาฏนกมฺมการณํฯ **กหาปณิกนฺ**ติ กหาปณมตฺตโส ฉินฺทนกมฺมการณํฯ **โกเฏฺฏนฺตี**ติ ฉินฺทนฺติฯ **ขาราปตจฺฉิกนฺ**ติ ตเจฺฉตฺวา ขาราปสิญฺจนกมฺมการณํฯ **ปลิฆปริวตฺติกนฺ**ติ ปลิฆสฺส วิย ปริวตฺตนกมฺมการณํฯ **เอกาพทฺธํ กโรนฺติ** อยสูลสฺส โกฏฺฏเนนฯ **ปลาลปีฐกนฺ**ติ ปลาลปีฐสฺส วิย สรีรสฺส สํเวลฺลนกมฺมการณํฯ **การณิกา**ติ ฆาตนการกาฯ **ปลาลวฏฺฏึ วิย กตฺวา**ติ ยถา ปลาลปีฐํ กโรนฺตา ปลาลํ วฏฺฏึ กตฺวา สํเวลฺลนวเสน ปุน เวเฐนฺติ, เอวํ กโรนฺตีติ อโตฺถฯ **ฉาตกสุนเขหี**ติ ขุทฺทเกหิ โกเลยฺยกสุนเขหิฯ เต หิ พลวนฺตา ชวโยคา สูรา จ โหนฺติฯ **สหสฺสภณฺฑิกนฺ**ติ สหสฺสตฺถวิกํฯ

ยาหนฺติ ยํ อหํฯ **ยนฺ**ติ จ การณวจนํฯ เตนาห **''เยน อห''**นฺติฯ **ฉินฺนมูลเก**ติ ตณฺหามูลสฺส อุจฺฉินฺนตฺตา สญฺฉินฺนมูลเกฯ

วชฺชสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปธานสุตฺตวณฺณนา

๒. ทุติเย **อุภโตพฺยูฬฺหสงฺคามปฺปเวสนสทิส**นฺติ ยุทฺธตฺถาย อุภโตราสิกตจตุรงฺคินิเสนามชฺฌปฺปเวสนสทิสํฯ **ทานญฺจ ยุทฺธญฺจ สมานมาหู**ติ เอตฺถ กถํ ปนีทมุภยํ สมานํ? ชีวิตวินาสภีรุโก หิ ยุชฺฌิตุํ น สกฺโกติ, โภคกฺขยภีรุโก ทานํ ทาตุํ น สกฺโกติฯ ‘‘ชีวิตญฺจ รกฺขิสฺสามิ, ยุชฺฌิสฺสามี’’ติ หิ วทโนฺต น ยุชฺฌติ, ชีวิเต ปน อาลยํ วิสฺสเชฺชตฺวา ‘‘หตฺถปาทาทิเจฺฉโท วา โหตุ มรณํ วา, คณฺหิสฺสาเมตํ อิสฺสริย’’นฺติ อุสฺสหโนฺตว ยุชฺฌติ ฯ ‘‘โภเค จ รกฺขิสฺสามิ, ทานญฺจ ทสฺสามี’’ติ วทโนฺตปิ น ททาติ, โภเคสุ ปน อาลยํ ปิสฺสเชฺชตฺวา ‘‘มหาทานํ ทสฺสามี’’ติ อุสฺสหโนฺตว เทติฯ เอวํ ทานญฺจ ยุทฺธญฺจ สมํ โหติฯ กิญฺจ ภิโยฺย – **อปฺปาปิ สนฺตา พหุเก ชินนฺติ,** ยถา จ ยุเทฺธ อปฺปกาปิ วีรปุริสา พหุเก ภีรุปุริเส ชินนฺติ, เอวํ สทฺธาทิสมฺปโนฺน อปฺปกมฺปิ ทานํ ททโนฺต พหุวิธํ โลภโทสอิสฺสามจฺฉริยทิฎฺฐิวิจิกิจฺฉาทิเภทํ ตปฺปฎิปกฺขํ อภิภวติ, พหุญฺจ ทานวิปากํ อธิคจฺฉติฯ เอวมฺปิ ทานญฺจ ยุทฺธญฺจ สมานํฯ เตนาห **‘‘อปฺปมฺปิ เจ สทฺทหาโน ททาติ, เตเนว โส โหติ สุขี ปรตฺถา’’**ติฯ

อคารสฺส หิตํ กสิโครกฺขาทิ อคาริยํ, ตํ นตฺถิ เอตฺถาติ **อนคาริยํ,** ปพฺพชฺชาติ อาห **‘‘อคารสฺส...เป.... อนคาริยํ ปพฺพชฺช’’**นฺติฯ **สพฺพูปธิปฎินิสฺสคฺคตฺถายา**ติ เอตฺถ จตฺตาโร อุปธี – กามุปธิ, ขนฺธุปธิ, กิเลสุปธิ, อภิสงฺขารุปธีติฯ กามาปิ หิ ‘‘ยํ ปญฺจ กามคุเณ ปฎิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ กามานํ อสฺสาโท’’ติ (อ. นิ. ๙.๓๔) เอวํ วุตฺตสฺส สุขสฺส, ตทสฺสาทนิมิตฺตสฺส วา ทุกฺขสฺส อธิฎฺฐานภาวโต อุปธียติ เอตฺถ สุขนฺติ อิมินา วจนเตฺถน ‘‘อุปธี’’ติ วุจฺจนฺติฯ ขนฺธาปิ ขนฺธมูลกสฺส ทุกฺขสฺส อธิฎฺฐานภาวโต, กิเลสาปิ อปายทุกฺขสฺส อธิฎฺฐานภาวโต, อภิสงฺขาราปิ ภวทุกฺขสฺส อธิฎฺฐานภาวโต ‘‘อุปธี’’ติ วุจฺจนฺติฯ สเพฺพสํ อุปธีนํ ปฎินิสฺสโคฺค ปหานํ เอตฺถาติ สพฺพูปธิปฎินิสฺสคฺคํ, นิพฺพานํฯ เตนาห **‘‘สเพฺพสํ ขนฺธูปธิ...เป.... นิพฺพานสฺส อตฺถายา’’**ติฯ

ปธานสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. ตปนียสุตฺตวณฺณนา

๓. ตติเย **ตปนียา**ติ เอตฺถ กตฺตุอเตฺถ อนีย-สโทฺทติ อาห **‘‘ตปนฺตีติ ตปนียา’’**ติฯ **ตปนฺตี**ติ วิพาเธนฺติ, วิเหเฐนฺตีติ อโตฺถฯ ตปนํ วา ทุกฺขํ, ทิเฎฺฐ เจว ธเมฺม อภิสมฺปรายญฺจ ตสฺส อุปฺปาทเนน เจว อนุพลปฺปทาเนน จ หิตาติ **ตปนียา**ฯ อถ วา ตปนฺติ เตนาติ ตปนํ, อนุตาโป, วิปฺปฎิสาโรติ อโตฺถฯ ตสฺส เหตุภาวโต หิตาติ **ตปนียาฯ อนุโสจตี**ติ วิปฺปฎิสารี หุตฺวา กตากตํ อนุคมฺม โสจติฯ โสจนญฺหิ กตตฺตา จ โหติ อกตตฺตา จฯ ตถา เจว ปาฬิยํ วิภตฺตํฯ นนฺทยกฺขาทีนํ วตฺถูนิ ปากฎานีติ ตานิ อทเสฺสตฺวา เทฺวภาติกวตฺถุํ ทเสฺสโนฺต **‘‘เต กิรา’’**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ **เต**ติ เทฺว ภาตโรฯ **ปุน กึ มคฺคสี**ติ ปุน กึ อิจฺฉสิฯ

ตปนียสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. อุปญฺญาตสุตฺตวณฺณนา

๕. ปญฺจเม **อิมญฺหิ ธมฺมทฺวย**นฺติ กุสเลสุ ธเมฺมสุ อสนฺตุฎฺฐิตา, ปธานสฺมึ อโนสกฺกน สงฺขาตํ ธมฺมทฺวยํฯ **อิมินา**ติ ‘‘อสนฺตุฎฺฐิตา กุสเลสุ ธเมฺมสู’’ติ วจเนนฯ **อิมํ ทีเปตี**ติ ‘‘ยาว โส อุปฺปชฺชติ, น ตาวาหํ สนฺตุโฎฺฐ อโหสิ’’นฺติ เอตํ ปริยนฺตํ กตฺวา วกฺขมานตฺถํ ทีเปติฯ **ปธานสฺมิ**นฺติ วีริยารเมฺภฯ **อิมมตฺถ**นฺติ ‘‘ปธานสฺมิญฺจา’’ติอาทินา วุตฺตมตฺถํฯ วีริยปฺปวาเหวตฺตมาเน อนฺตรา เอว ปฎิคมนํ นิวตฺตนํ ปฎิวานํ, ตทสฺส อตฺถีติ ปฎิวานี, น ปฎิวานี อปฺปฎิวา

นี, ตสฺส ภาโว **อปฺปฏิวานิตา,** อโนสกฺกนาติ อาห **“อปฺปฏิวานิตาติ อปฺปฏิกฺกมนา อโนสกฺกนา”**ติฯ ตตฺถ **อโนสกฺกนา**ติ อปฺปฏินิวตฺติฯ

อาคมนียปฏิปทาติ สมถวิปสฺสนาสงฺขาตา ปุพฺพภาคปฏิปตฺติฯ สา หิ อาคจฺฉนฺติ วิเสสมธิคจฺฉนฺติ เอตาย, อาคจฺฉติ วา วิเสสาธิคโม เอตายาติ อาคมนียา, สา เอว ปฏิปชฺชิตพฺพโต ปฏิปทาติ อาคมนียปฏิปทาฯ **อปฺปฏิวานปธาน**นฺติ โอสกฺกนารหิตปฺปธานํ, อนฺตรา อโนสกฺกิตฺวา กตวีริยนฺติ อโตฺถฯ

อุปญฺญาตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สํโยชนสุตฺตวณฺณนา

๖. ฉเฏฺฐ สํโยชนานํ หิตา ปจฺจยภาเวนาติ **สํโยชนิยา,** เตภูมกา ธมฺมาฯ เตนาห **“ทสนฺนํ สํโยชนาน”**นฺติอาทิฯ สํโยชนิเย ธเมฺม อสฺสาทโต อนุปสฺสติ สีเลนาติ อสฺสาทานุปสฺสี, ตสฺส ภาโว **อสฺสาทานุปสฺสิตาฯ นิพฺพิทานุปสฺสิตา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **อุกฺกณฺฐนวเสนา**ติ สํโยชนิเยสุ เตภูมกธเมฺมสุ นิพฺพินฺทนวเสนฯ ชนนํ **ชาติ,** ขนฺธานํ ปาตุภาโวติ อาห **“ชาติยาติ ขนฺธนิพฺพตฺติโต”**ติ, ขนฺธานํ ตตฺถ ตตฺถ ภเว อปราปรํ นิพฺพตฺติโตติ อโตฺถฯ **ขนฺธปริปาโก** เอกภวปริยาปนฺนานํ ขนฺธานํ ปุราณภาโวฯ เอกภวปริยาปนฺนชีวิตินฺทฺริยปฺปพนฺธวิเจฺฉทวเสน ขนฺธานํ เภโท อิธ มรณนฺติ อาห **“มรเณนาติ ขนฺธเภทโต”**ติฯ **อโนฺตนิชฺฌานํ** จิตฺตสนฺตาโปฯ **ปริเทโว** นาม ญาติพฺยสนาทีหิ ผุฏฺฐสฺส วาจาวิปฺปลาโปฯ โส จ โสกสมุฏฺฐาโนติ อาห **“ตนฺนิสฺสิตลาลปฺปิตลกฺขเณหิ ปริเทเวหี”**ติฯ **ลาลปฺปิตํ** วาจาวิปฺปลาโป, โส จ อตฺถโต สโทฺทเยวฯ

ทุกฺขนฺติ อิธ กายิกํ ทุกฺขํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“กายปฏิปีฬนทุเกฺขหี”**ติฯ **มโนวิฆาตโทมนเสฺสหี**ติ มนโส วิฆาตกเรหิ โทมนเสฺสหิฯ พฺยาปาทสมฺปโยเคน มนโส วิหนนรสญฺหิ โทมนสฺสํฯ ภุโส อายาโส **อุปายาโส** ยถา ‘‘ภุสมาทานํ อุปาทาน’’นฺติ, โส จ อตฺถโต ญาติพฺยสนาทีหิ ผุฏฺฐสฺส อธิมตฺตเจโตทุกฺขปฺปภาวิโต โทโสเยวฯ กายจิตฺตานญฺหิ อายาสนวเสน โทสเสฺสว ปวตฺติอากาโร อุปายาโสติ วุจฺจติ สงฺขารกฺขนฺธปริยาปโนฺนฯ ตํ จุทฺทสหิ อกุสลเจตสิเกหิ อโญฺญ เอโก เจตสิกธโมฺมติ เอเกฯ ยํ วิสาโทติ จ วทนฺติฯ

สํโยชนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. กณฺหสุตฺตวณฺณนา

๗. สตฺตเม ยถา ‘‘กณฺหา คาวี’’ติอาทีสุ กาฬวเณฺณน สมนฺนาคตา ‘‘กณฺหา’’ติ วุจฺจติ, น เอวํ กาฬวณฺณตาย ธมฺมา ‘‘กณฺหา’’ติ วุจฺจนฺติ, อถ โข กณฺหาภิชาตินิพฺพตฺติเหตุโต อปฺปภสฺสรภาวกรณโต วา ‘‘กณฺหา’’ติ วุจฺจนฺตีติ ทเสฺสโนฺต **“น กาฬวณฺณตายา”**ติอาทิมาหฯ **กณฺหตายา**ติ กณฺหาภิชาติตายฯ **กณฺหาภิชาตี**ติ จ อปายา วุจฺจนฺติ มนุเสฺสสุ จ โทภคฺคิยํฯ **สรเสนา**ติ สภาเวนฯ น หิรียติ น ลชฺชตีติ อหิริโก, ปุคฺคโล, จิตฺตํ, ตํ สมฺปยุตฺตธมฺมสมุทาโย วาฯ ตสฺส ภาโว อหิริกฺกนฺติ วตฺตเพฺพ เอกสฺส ก-การสฺส โลปํ กตฺวา **อหิริก**นฺติ วุตฺตนฺติ อาห **“อหิริกนฺติ อหิริกภาโว”**ติฯ น โอตฺตปฺปตีติ อโนตฺตาปี, ปุคฺคโล, ยถาวุตฺตธมฺมสมุทาโย วา, **ตสฺส** ภาโว **อโนตฺตปฺป**นฺติ อาห **“อโนตฺตาปิภาโว”**ติฯ

กณฺหสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สุกฺกสุตฺตวณฺณนา

๘. อฏฺฐเม ‘‘สุกฺกํ วตฺถ’’นฺติอาทีสุ วิย น วณฺณสุกฺกตาย ธมฺมานํ สุกฺกตา, อถ โข สุกฺกาภิชาติเหตุโต ปภสฺสรภาวกรณโต จาติ ทเสฺสนฺโต **‘‘น วณฺณสุกฺกตายา’’**ติอาทิมาหฯ **สุกฺกตายา**ติ สุกฺกาภิชาติตายฯ หิรี ปาปธมฺม คูถํ วิย ปสฺสนฺตี ชิคุจฺฉตีติ อาห **‘‘ปาปโต ชิคุจฺฉนลกฺขณา หิรี’’**ติฯ โอตฺตปฺปํ เต อุณฺหํ วิย ปสฺสนฺตํ ตโต ภายตีติ วุตฺตํ **‘‘ภายนลกฺขณํ โอตปฺป’’**นฺติฯ อิทญฺจ หิโรตฺตปฺปํ อญฺญมญฺญวิปฺปโยคี ปาปโต วิมุขภูตญฺจ, ตสฺมา เนสํ อิทํ นานากรณํ – อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานา หิรี, พหิทฺธาสมุฏฺฐานํ โอตฺตปฺปํฯ อตฺตาธิปติ หิรี, โลกาธิปติ โอตปฺปํฯ ลชฺชาสภาวสณฺฐิตา หิรี, ภยสภาวสณฺฐิตํ โอตฺตปฺปํฯ สปฺปติสฺสวลกฺขณา หิรี, วชฺชภีรุกภยทสฺสาวิลกฺขณํ โอตฺตปฺปนฺติฯ

ตตฺถ อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานํ หิรึ จตูหิ การเณหิ สมุฏฺฐาเปติ ชาตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา, วยํ, สูรภาวํ, พาหุสจฺจํ ปจฺจเวกฺขิตฺวาฯ กถํ? ‘‘ปาปกรณํ นาเมตํ น ชาติสมฺปนฺนานํ กมฺมํ, หีนชจฺจานํ เกวฏฺฏาทีนํ กมฺมํ, มาทิสสฺส ชาติสมฺปนฺนสฺส อิทํ กาตุํ น ยุตฺต’’นฺติ เอวํ ตาว ชาตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปาปํ อกโรนฺโต หิรึ สมุฏฺฐาเปติฯ ตถา ‘‘ปาปกรณํ นาเมตํ ทหเรหิ กตฺตพฺพํ กมฺมํ, มาทิสสฺส วเย ฐิตสฺส อิทํ กาตุํ น ยุตฺต’’นฺติ เอวํ วยํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปาปํ อกโรนฺโต หิรึ สมุฏฺฐาเปติฯ ตถา ‘‘ปาปกรณํ นาเมตํ ทุพฺพลชาติกานํ กมฺมํ, มาทิสสฺส สูรภาวสมฺปนฺนสฺส อิทํ กาตุํ น ยุตฺต’’นฺติ เอวํ สูรภาวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปาปํ อกโรนฺโต หิรึ สมุฏฺฐาเปติฯ ตถา ‘‘ปาปกมฺมํ นาเมตํ อนฺธพาลานํ กมฺมํ, น ปณฺฑิตานํ, มาทิสสฺส ปณฺฑิตสฺส พหุสฺสุตสฺส อิทํ กาตุํ น ยุตฺต’’นฺติ เอวํ พาหุสจฺจํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปาปํ อกโรนฺโต หิรึ สมุฏฺฐาเปติฯ เอวํ อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานํ หิรึ จตูหิ การเณหิ สมุฏฺฐาเปติ, สมุฏฺฐาเปนฺโต จ หิรึ นิสฺสาย ปาปกมฺมํ น กโรติฯ

กถํ พหิทฺธาสมุฏฺฐานํ โอตฺตปฺปํ? ‘‘สเจ ตฺวํ ปาปกมฺมํ กริสฺสสิ, จตูสุ ปริสาสุ ครหปฺปตฺโต ภวิสฺสสิ, ตโต ตํ สีลวนฺโต สพฺรหฺมจารี วิวชฺชิสฺสนฺตี’’ติ ปจฺจเวกฺขิตฺวา พหิทฺธาสมุฏฺฐานํ โอตฺตปฺปํ นิสฺสาย ปาปกมฺมํ น กโรติฯ เอวํ พหิทฺธาสมุฏฺฐานํ โอตฺตปฺปํฯ

กถํ อตฺตาธิปติ หิรี? อิเธกจฺโจ กุลปุตฺโต อตฺตานํ อธิปตึ เชฏฺฐกํ กตฺวา ‘‘มาทิสสฺส สทฺธาปพฺพชิตสฺส พหุสฺสุตสฺส ธุตธรสฺส น ยุตฺตํ ปาปกมฺมํ กาตุ’’นฺติ ปาปํ น กโรติฯ เอวํ อตฺตาธิปติ หิรีฯ เตนาห ภควา ‘‘โส อตฺตานํเยว อธิปตึ กริตฺวา อกุสลํ ปชหติ, กุสลํ ภาเวติ, สาวชฺชํ ปชหติ, อนวชฺชํ ภาเวติ, สุทฺธํ อตฺตานํ ปริหรตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๔๐)ฯ

กถํ โลกาธิปติ โอตฺตปฺปํ? อิเธกจฺโจ กุลปุตฺโต โลกํ อธิปตึ เชฏฺฐกํ กตฺวา ‘‘สเจ โข ตฺวํ ปาปกมฺมํ กเรยฺยาสิ, สพฺรหฺมจาริโน ตาว ตํ ชานิสฺสนฺติ, มหิทฺธิกา มหานุภาวา โลเก จ สมณพฺราหฺมณา เทวตา จ, ตสฺมา เต น ยุตฺตํ ปาปํ กาตุ’’นฺติ ปาปกมฺมํ น กโรติฯ ยถาห – ‘‘มหา โข ปนายํ โลกสนฺนิวาโส, มหนฺตสฺมิํ โข ปน โลกสนฺนิวาเส สนฺติ สมณพฺราหฺมณา อิทฺธิมนฺโต ทิพฺพจกฺขุกา ปรจิตฺตวิทุโนฯ เต ทูรโตปิ ปสฺสนฺติ, อาสนฺนาปิ น ทิสฺสนฺติ, เจตสาปิ จิตฺตํ ชานนฺติ, เตปิ มํ เอวํ ชานิสฺสนฺติ ‘ปสฺสถ, โภ, อิมํ กุลปุตฺตํ, สทฺธา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิโต สมาโน โวกิโณฺณ วิหรติ ปาปเกหิ อกุสเลหิ ธเมฺมหี’ติฯ สนฺติ เทวตา อิทฺธิมนฺตินิโย ทิพฺพจกฺขุกา ปรจิตฺตวิทุนิโย, ตา ทูรโตปิ ปสฺสนฺติ, อาสนฺนาปิ น ทิสฺสนฺติ, เจตสาปิ จิตฺตํ ชานนฺติ, ตาปิ มํ ชานิสฺสนฺติ ‘ปสฺสถ, โภ, อิมํ กุลปุตฺตํ, สทฺธา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิโต สมาโน โวกิโณฺณ วิหรติ ปาปเกหิ อกุสเลหิ ธเมฺมหี’ติ…เป.… โส โลกํเยว อธิปตึ กริตฺวา อกุสลํ…เป.… ปริหรตี’’ติฯ เอวํ โลกาธิปติ โอตฺตปฺปํฯ

ลชฺชาสภาวสณฺฐิตาติ เอตฺถ **ลชฺชา**ติ ลชฺชนาการโร, เตน สภาเวน สณฺฐิตา หิรีฯ **ภย**นฺติ อปายภยํ, เตน สภาเวน สณฺฐิตํ โอตฺตปฺปํฯ ตทุภยํ ปาปปริวชฺชเน ปากฏํ โหติฯ ตตฺถ ยถา ทฺวีสุ อโยคุเฬสุ เอโก สีตโล ภเวยฺย คูถมกฺขิโต, เอโก อุโณฺห อาทิโตฺตฯ เตสุ ยถา สีตลํ คูถมกฺขิตตฺตา ชิคุจฺฉโนฺต วิญฺญุชาติโก น คณฺหาติ, อิตรํ ฑาหภเยนฯ เอวํ ปณฺฑิโต ลชฺชาย ชิคุจฺฉโนฺต ปาปํ น กโรติ, โอตฺตเปฺปน อปายภยภีโต ปาปํ น กโรติ, เอวํ **ลชฺชาสภาว สณฺฐิตา หิรี, ภยสภาวสณฺฐิตํ โอตฺตปฺปํ**ฯ

กถํ สปฺปติสฺสวลกฺขณา หิรี, วชฺชภีรุกภยทสฺสาวิลกฺขณํ โอตฺตปฺปํ? เอกโจฺจ หิ ชาติมหตฺตปจฺจเวกฺขณา, สตฺถุมหตฺตปจฺจเวกฺขณา, ทายชฺชมหตฺตปจฺจเวกฺขณา, สพฺรหฺมจาริมหตฺตปจฺจเวกฺขณาติ เอวํ จตูหิ การเณหิ ตตฺถ คารเวน สปฺปติสฺสวลกฺขณํ หิริํ สมุฎฺฐาเปตฺวา ปาปํ น กโรติฯ เอกโจฺจ อตฺตานุวาทภยํ, ปรานุวาทภยํ, ทณฺฑภยํ, ทุคฺคติภยนฺติ เอวํ จตูหิ การเณหิ วชฺชโต ภายโนฺต วชฺชภีรุกภยทสฺสาวิลกฺขณํ โอตฺตปฺปํ ปจฺจุปฏฺฐาเปตฺวา ปาปกมฺมํ น กโรติฯ เอตฺถ จ อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานาทิตา หิโรตฺตปฺปานํ ตตฺถ ตตฺถ ปากฏภาเวน วุตฺตา, น ปน เนสํ กทาจิ อญฺญมญฺญวิปฺปโยโคฯ น หิ ลชฺชนํ นิพฺภยํ, ปาปภยํ วา อลชฺชนํ อตฺถีติฯ เอวเมตฺถ วิตฺถารโต อตฺถวณฺณนา เวทิตพฺพาฯ

สุกฺกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. จริยสุตฺตวณฺณนา

๙. นวเม **โลก**นฺติ สตฺตโลกํฯ **สนฺธาเรนฺตี**ติ อาจารสนฺธารณวเสน ธาเรนฺติฯ **ฐเปนฺตี**ติ มริยาทายํ ฐเปนฺติฯ **รกฺขนฺตี**ติ อาจารสนฺธารเณน มริยาทายํ ฐเปตฺวา รกฺขนฺติฯ **ครุจิตฺตีการวเสน น ปญฺญาเยถา**ติ ครุํ กตฺวา จิเตฺต กรณวเสน น ปญฺญาเยถ, อยมาจาโร น ลเพฺภยฺยฯ **มาตุจฺฉาติ วา**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทฺยโตฺถฯ เตน มาตุลานีติ วา อาจริยภริยาติ วา ครูนํ ทาราติ วาติ อิเม สงฺคณฺหาติฯ ตตฺถ มาตุ ภคินี **มาตุจฺฉา**ฯ มาตุลภริยา **มาตุลานีฯ ครูนํ ทารา** มหาปิตุจูฬปิตุเชฏฺฐภาตุอาทีนํ ครุฏฺฐานิยานํ ภริยาฯ **ยถา อเชฬกา**ติอาทีสุ อยํ สเงฺขปโตฺถ – ยถา อเชฬกาทโย ติรจฺฉานา หิโรตฺตปฺปรหิตา มาตาติ สญฺญํ อกตฺวา ภินฺนมริยาทา สพฺพตฺถ สเมฺภเทน วตฺตนฺติ, เอวมยํ มนุสฺสโลโก ยทิ โลกปาลธมฺมา น ภเวยฺยุํ, สพฺพตฺถ สเมฺภเทน วเตฺตยฺยฯ ยสฺมา ปนิเม โลกปาลกธมฺมา โลกํ ปาเลนฺติ, ตสฺมา นตฺถิ สเมฺภโทติฯ

จริยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. วสฺสูปนายิกสุตฺตวณฺณนา

๑๐. ทสเม **อปฺปญฺญตฺตา**ติ อนนุญฺญาตา, อวิหิตา วาฯ **วเสฺส**ติ วสฺสารตฺตํ สนฺธาย วทติ, **อุตุวเสฺส**ติ เหมนฺตํ สนฺธายฯ **เอกินฺทฺริยํ ชีวํ วิเหเฐนฺตา**ติ รุกฺขลตาทีสุ ชีวสญฺญิตาย เอวมาหํสุฯ **เอกินฺทฺริย**นฺติ จ กายินฺทฺริยํ อตฺถีติ มญฺญมานา วทนฺติฯ **สงฺฆาตํ อาปาเทนฺตา**ติ วินาสํ อาปาเทนฺตาฯ **สํกสายิสฺสนฺตี**ติ อโปฺปสฺสุกฺกา นิพทฺธวาสํ วสิสฺสนฺติฯ **อปรชฺชุคตาย อาสาฬฺหิยา อุปคนฺตพฺพา**ติ เอตฺถ อปรชฺชุ คตาย อสฺสาติ อปรชฺชุคตา, ตสฺสา อปรชฺชุคตาย อติกฺกนฺตาย, อปรสฺมิํ ทิวเสติ อโตฺถ, ตสฺมา อาสาฬฺหิปุณฺณมาย อนนฺตเร ปาฏิปททิวเส อุปคนฺตพฺพาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **มาสคตาย อาสาฬฺหิยา อุปคนฺตพฺพา**ติ มาโส คตาย อสฺสาติ มาสคตา, ตสฺสา มาสคตาย อติกฺกนฺตาย, มาเส ปริปุเณฺณติ อโตฺถฯ

ตสฺมา อาสาฬฺหิปุณฺณมโต ปราย ปุณฺณมาย อนนฺตเร ปาฏิปททิวเส อุปคนฺตพฺพาติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

วสฺสูปนายิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กมฺมการณวคฺควณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อธิกรณวคฺควณฺณนา

๑๑. ทุติยวคฺคสฺส ปฐเม อปฺปฏิสงฺขาเน น กมฺปตีติ **ปฏิสงฺขานพลํ,** อุปปริกฺขนปญฺญาเยตํ นามํฯ วีริยสีเสน สตฺต โพชฺฌงฺเค ภาเวนฺตสฺส อุปฺปนฺนํ พลํ **ภาวนาพลํ**ฯ วีริยุปตฺถมฺเภน หิ กุสลภาวนา พลวตี ถิรา อุปฺปชฺชติ, ตถา อุปฺปนฺนา พลวตี กุสลภาวนา พลวนฺต สตฺต โพชฺฌงฺคาติปิ วุจฺจนฺติฯ อตฺถโต วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสีเสน สตฺต โพชฺฌงฺคา โหนฺติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ''ตตฺถ กตมํ ภาวนาพลํ? ยา กุสลานํ ธมฺมานํ อาเสวนา ภาวนา พหุลีกมฺมํ, อิทํ วุจฺจติ ภาวนาพลํฯ สตฺตปิ โพชฺฌงฺคา ภาวนาพล''นฺติ (ธ. ส. ๑๓๖๑)ฯ

อกมฺปิยเฏฺฐนาติ ปฏิปเกฺขหิ อกมฺปนียเฏฺฐนฯ **ทุรภิภวนเฏฺฐนา**ติ ทุรภิภวนียเฏฺฐนฯ **อนโชฺฌมทฺทนเฏฺฐนา**ติ อธิภวิตฺวา อนวมทฺทนเฏฺฐนฯ **เอตานี**ติ เอตานิ ยถาวุตฺตานิ เทฺวปิ พลานิฯ **เอตทคฺคํ นาคต**นฺติ ''เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, ทฺวินฺนํ พลานํ ยทิทํ ภาวนาพล''นฺติ เอวเมตฺถ เอตทคฺคํ นาคตนฺติ อโตฺถฯ

๑๒. ทุติเย วิเวกํ นิสฺสิตนฺติ **วิเวกนิสฺสิตํ,** ยถา วา วิเวกวเสน ปวตฺตํ ฌานํ ''วิเวกช''นฺติ วุตฺตํ, เอวํ วิเวกวเสน ปวโตฺต สติสโมฺพชฺฌโงฺค ''วิเวกนิสฺสิโต''ติ ทฏฺฐโพฺพฯ นิสฺสยโฏฺฐ จ วิปสฺสนามคฺคานํ วเสน มคฺคผลานํ เวทิตโพฺพ, อสติปิ วา ปุพฺพาปรภาเว ''ปฏิจฺจสมุปฺปาโท''ติ เอตฺถ ปจฺจเยน สมุปฺปาทนํ วิย อวินาภาวิธมฺมพฺยาปารา นิสฺสยนภาวนา สมฺภวนฺตีติฯ ''ตทงฺคสมุเจฺฉทนิสฺสรณวิเวกนิสฺสิต''นฺติ วตฺวา ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวกนิสฺสิตสฺส อวจนํ ''สติสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวตี''ติอาทินา อิธ ภาเวตพฺพานํ สโมฺพชฺฌงฺคานํ วุตฺตตฺตาฯ ภาวิตโพชฺฌงฺคสฺส หิ สจฺฉิกาตพฺพา พลโพชฺฌงฺคา, เตสํ กิจฺจํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโกฯ **อชฺฌาสยโต**ติ ''นิพฺพานํ สจฺฉิกริสฺสามี''ติ ปวตฺตอชฺฌาสยโตฯ ยทิปิ หิ วิปสฺสนากฺขเณ สงฺขารารมฺมณํ จิตฺตํ, สงฺขาเรสุ ปน อาทีนวํ ทิสฺวา ตปฺปฏิปเกฺข นิพฺพาเน นินฺนตาย อชฺฌาสยโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิโต โหติ อุณฺหาภิภูตสฺส ปุคฺคลสฺส สีตนินฺนจิตฺตตา วิยฯ

''ปญฺจวิธวิเวกนิสฺสิตมฺปีติ เอเก''ติ วตฺวา ตตฺถ ยถาวุตฺตวิเวกตฺตยโต อญฺญํ วิเวกทฺวยํ อุทฺธริตฺวา ทเสฺสตุํ **''เต หี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ฌานกฺขเณ ตาว กิจฺจโต วิกฺขมฺภนวิเวกนิสฺสิตํ, วิปสฺสนากฺขเณ อชฺฌาสยโต ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวกนิสฺสิตํ ภาเวตีติ วตฺตพฺพํ ''เอวาหํ อนุตฺตรํ วิโมกฺขํ อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสามี''ติ ตตฺถ นินฺนชฺฌาสยตายฯ เตนาห **''ตสฺมา เตสํ มเตนา''**ติอาทิฯ เหฏฺฐา กสิณชฺฌานคฺคหเณน อารุปฺปานมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํ, ตสฺมา ''เอเตสํ ฌานาน''นฺติ อิมินาปิ เตสํ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา ปหานวินโย วิย วิราคนิโรธาปิ อิธาธิเปฺปตวิเวเกน อตฺถโต นิพฺพิสิฏฺฐา, ตสฺมา วุตฺตํ **''เอส นโย วิราคนิสฺสิตนฺติอาทีสู''**ติฯ เตนาห **''วิเวกตฺถา เอว หิ วิราคาทโย''**ติฯ

โวสฺสคฺค-สโทฺท ปริจฺจาคโตฺถ ปกฺขนฺทนโตฺถ จาติ โวสฺสคฺคสฺส ทุวิธตา วุตฺตาฯ โวสฺสชฺชนญฺหิ ปหานํ วิสฺสเฏฺฐภาเวน นิโรธนปกฺขนฺทนมฺปิ จ ฯ ตสฺมา วิปสฺสนากฺขเณ ตทงฺควเสน มคฺคกฺขเณ สมุเจฺฉทวเสน ปฏิปกฺขสฺส ปหานํ โวสฺสโคฺค, ตถา วิปสฺสนากฺขเณ ตนฺนินฺนภาเวน, มคฺคกฺขเณ อารมฺมณกรเณน วิสฺสเฏฺฐสภาวตา โวสฺสโคฺคติ เวทิตพฺพํฯ เตเนวาห **''ตตฺถ ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค''**ติอาทิฯ **อยํ สติสโมฺพชฺฌโงฺค**ติ อยํ มิสฺสกวเสน วุโตฺต สติสโมฺพชฺฌโงฺคฯ **ยถาวุเตฺตน ปกาเรนา**ติ ตทงฺคปฺปหานสมุเจฺฉทปฺปหานปฺปกาเรน ตนฺนินฺนตทารมฺมณปฺปกาเรน จฯ ปุเพฺพ โวสฺสคฺควจนเสฺสว อตฺถสฺส วุตฺตตฺตา อาห **''สกเลน วจเนนา''**ติฯ **ปริณมนฺต**นฺติ วิปสฺสนากฺขเณ ตทงฺคตนฺนินฺนปฺปกาเรน ปริณมนฺตํฯ **ปริณตนฺ**

ติ มคฺคกฺขเณ สมุจฺฉทตทารมฺมณปฺปกาเรน ปริณตํฯ ปริณาโม นาม อิธ ปริปาโกติ อาห **“ปริปจฺจนฺตํ ปริปกฺกญฺจา”**ติฯ ปริปาโก จ อาเสวนลาเภน ลทฺธสามตฺถิยสฺส กิเลเส ปริจฺจชิตุํ นิพฺพานํ ปกฺขนฺทิตุํ ติกฺขวิสทภาโวฯ เตนาห **“อยญฺหี”**ติอาทิฯ **เอส นโย**ติ ยฺวายํ นโย ‘‘วิเวกนิสฺสิต’’นฺติอาทินา สติสมฺโพชฺฌงฺเค วุตฺโต, เสเสสุ ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคาทีสุปิ เอเสว นโย, เอวํ ตตฺถ เนตพฺพนฺติ อตฺโถฯ

‘‘วิเวกนิสฺสิต’’นฺติอาทีสุ ลพฺภมานมตฺถํ สามญฺญโต ทเสฺสตฺวา อิทานิ อิธาธิเปฺปตมตฺถํ ทเสฺสนฺโต **“อิธ ปนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สพฺพสงฺขเตหี**ติ สเพฺพหิ ปจฺจยสมุปฺปนฺนธเมฺมหิฯ **สเพฺพส**นฺติ สงฺขตธมฺมานํฯ **วิเวกํ อารมฺมณํ กตฺวา**ติ นิพฺพานสงฺขาตํ วิเวกํ อารมฺมณํ กตฺวาฯ **ตญฺจ โข**ติ ตเทว สติสมฺโพชฺฌงฺคํฯ

๑๓. ตติเย **จิเตฺตกคฺคตฺถายา**ติ จิตฺตสมาธานตฺถาย, ทิฏฺฐธเมฺม สุขวิหารายาติ อตฺโถฯ จิเตฺตกคฺคตาสีเสน หิ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาโร วุตฺโตฯ สุกฺขวิปสฺสกขีณาสวานํ วเสน เหตํ วุตฺตํฯ เต หิ สมาปชฺชิตฺวา ‘‘เอกคฺคจิตฺตา สุขํ ทิวสํ วิหริสฺสามา’’ติ อิเจฺจว กสิณปริกมฺมํ กตฺวา อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตนฺติฯ **วิปสฺสนาปาทกตฺถายา**ติอาทีสุ ปน เสกฺขปุถุชฺชนา ‘‘สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย สมาหิเตน จิเตฺตน วิปสฺสิสฺสามา’’ติ นิพฺพเตฺตนฺตา วิปสฺสนาปาทกตฺถาย ภาเวนฺติฯ

เย ปน อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย ‘‘เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๓๘; ม. นิ. ๑.๑๔๗; สํ. นิ. ๒.๗๐; ๕.๘๓๔, ๘๔๒) วุตฺตนยา อภิญฺญาโย ปเตฺถนฺตา นิพฺพเตฺตนฺติ, เต **อภิญฺญาปาทกตฺถาย** ภาเวนฺติฯ เย อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา นิโรธสมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา ‘‘สตฺตาหํ อจิตฺตา หุตฺวา ทิเฏฺฐว ธเมฺม นิโรธํ นิพฺพานํ ปตฺวา สุขํ วิหริสฺสามา’’ติ นิพฺพเตฺตนฺติ, เต **นิโรธปาทกตฺถาย** ภาเวนฺติฯ เย ปน อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา ‘‘อปริหีนชฺฌานา พฺรหฺมโลเก อุปฺปชฺชิสฺสามา’’ติ นิพฺพเตฺตนฺติ, เต **ภววิเสสตฺถาย** ภาเวนฺติฯ

ยุตฺตํ ตาว จิเตฺตกคฺคตาย ภววิเสสตฺถตา วิย วิปสฺสนาปาทกตฺถตาปิ จตุกฺกชฺฌานสาธารณาติ เตสํ วเสน ‘‘จตฺตาริ ฌานานี’’ติ วจนํ, อภิญฺญาปาทกตฺถตา ปน นิโรธปาทกตฺถตา จ จตุตฺถเสฺสว ฌานสฺส อาเวณิกา, สา กถํ จตุกฺกชฺฌานสาธารณา วุตฺตาติ? ปรมฺปราธิฏฺฐานภาวโตฯ ปทฏฺฐานปทฏฺฐานมฺปิ หิ ปทฏฺฐานนฺติ วุจฺจติ การณการณนฺติ ยถา ‘‘ติเณหิ ภตฺตํ สิทฺธ’’นฺติฯ

๑๔. จตุเตฺถ **สสกสฺส อุปฺปตนํ วิย โหตี**ติ ปถวิชิคุจฺฉนสสกสฺส อุปฺปตนํ วิย โหติฯ ตตฺถายํ อตฺถสลฺลาปิกา อุปมา – ปถวี กิร สสกํ อาห – ‘‘เห สสกา’’ติฯ สสโก อาห – ‘‘โก เอโส’’ติฯ กสฺมา มเมว อุปริ สพฺพอิริยาปเถ กเปฺปโนฺต อุจฺจารปสฺสาวํ กโรโนฺต มํ น ชานาสีติ? สุฏฺฐุ ตยา อหํ ทิโฏฺฐ, มยา อกฺกนฺตฏฺฐานญฺหิ องฺคุลเคฺคหิ ผุฏฺฐฏฺฐานํ วิย โหติ, วิสฺสฏฺฐอุทกํ อปฺปมตฺตกํ, กรีสํ กฏกผลมตฺตํ, หตฺถิอสฺสาทีหิ ปน อกฺกนฺตฏฺฐานมฺปิ มหนฺตํ, ปสฺสาโวปิ เนสํ ฆฏมโตฺต, อุจฺจาโรปิ ปจฺฉิมโตฺต โหติ, อลํ มยฺหํ ตยาติ อุปฺปติตฺวา อญฺญสฺมิํ ฐาเน ปติโตฯ ตโต นํ ปถวี อาห – ‘‘อโห ทูรํ คโตปิ นนุ มยฺหํเยว อุปริ ปติโตสี’’ติ? โส ปุน ตํ ชิคุจฺฉโนฺต อุปฺปติตฺวา อญฺญตฺถ ปติโตฯ เอวํ วสฺสสหสฺสมฺปิ อุปฺปติตฺวา อุปฺปติตฺวา ปตมาโน สสโก เนว ปถวิยา อนฺตํ ปาปุณิตุํ สโกฺกติฯ **น โกฏฺฐ**นฺติ น ปุพฺพโกฏฺฐํฯ **อิตเรส**นฺติ วิปญฺจิตญฺญุเนยฺยปทปรมานํฯ

๑๕. ปญฺจเม สมเถหิ อธิกรียติ วูปสมฺมตีติ อธิกรณํ, อฏฺฐารส เภทกรวตฺถูนิ นิสฺสาย อุปฺปนฺโน วิวาโทเยว **วิวาทาธิกรณํ**ฯ ''อิธ ภิกฺขู ภิกฺขุํ อนุวทนฺติ สีลวิปตฺติยา วา''ติอาทินา (จูฬว. ๒๑๕) จตุนฺนํ วิปตฺติโย นิสฺสาย อุปฺปนฺโน อนุวาโทเยว **อนุวาทาธิกรณํ**ฯ ปญฺจปิ อาปตฺติกฺขนฺธา **อาปตฺตาธิกรณํ**ฯ ''สตฺตปิ อาปตฺติกฺขนฺธา อาปตฺตาธิกรณ''นฺติ (จูฬว. ๒๑๕) วจนโต อาปตฺติเยว **อาปตฺตาธิกรณํ**ฯ ''ยา สงฺฆสฺส กิจฺจยตา กรณียตา อปโลกนกมฺมํ ญตฺติกมฺมํ ญตฺติทุติยกมฺมํ ญตฺติจตุตฺถกมฺม''นฺติ (จูฬว. ๒๑๕) เอวมาคตํ จตุพฺพิธํ สงฺฆกิจฺจํ **กิจฺจาธิกรณ**นฺติ เวทิตพฺพํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

๑๖. ฉฏฺเฐ **อปากฏนาโม**ติ ''เสโล, กูฏทนฺโต''ติอาทินา อนภิญฺญาโตฯ **เยน วา การเณนา**ติ เหตุมฺหิ อิทํ กรณวจนํฯ เหตุอตฺโถ หิ กิริยาการณํ, น กรณํ วิย กิริยตฺโถ, ตสฺมา นานปฺปการคุณวิเสสาธิคมตฺถา อิธ อุปสงฺกมนกิริยาติ ''อเนฺนน วสติ, อเชฺฌเนน วสตี''ติอาทีสุ วิย เหตุอตฺถเมเวตํ กรณวจนํ ยุตฺตํ, น กรณตฺถํ ตสฺส อยุชฺชมานตฺตาติ วุตฺตํ ''เยน วา การเณนา''ติฯ อวิภาคโต สตตํ ปวตฺติตนิรติสยสาทุวิปุลามตรสสทฺธมฺมผลตาย สาทุผลนิจฺจผลิตมหารุเกฺขน ภควา อุปมิโตฯ สาทุผลูปโภคาธิปฺปายคฺคหเณเนว หิ รุกฺขสฺส สาทุผลตา คหิตาติฯ **อุปสงฺกมี**ติ อุปสงฺกโนฺตฯ สมฺปตฺตกามตาย หิ กิญฺจิ ฐานํ คจฺฉโนฺต ตํตํปเทสาติกฺกมเนน อุปสงฺกมิ, อุปสงฺกโนฺตติ จ วตฺตพฺพตํ ลภติฯ เตนาห **''คโตติ วุตฺตํ โหตี''**ติ, อุปคโตติ อโตฺถฯ **อุปสงฺกมิตฺวา**ติ ปุพฺพกาลกิริยานิเทฺทโสติ อาห **''อุปสงฺกมนปริโยสานทีปน''**นฺติฯ **ตโต**ติ ยํ ฐานํ ปโตฺต ''อุปสงฺกมี''ติ วุโตฺต, ตโต อุปคตฏฺฐานโตฯ

ยถา ขมนียาทีนิ ปุจฺฉโนฺตติ ยถา ภควา ''กจฺจิ เต, พฺราหฺมณ, ขมนียํ, กจฺจิ ยาปนีย''นฺติอาทินา ขมนียาทีนิ ปุจฺฉโนฺต เตน พฺราหฺมเณน สทฺธึ สมฺปฺปวตฺตโมโท อโหสิ ปุพฺพภาสิตาย, เอวํ โสปิ พฺราหฺมโณ ตทนุกรเณน ภควตา สทฺธึ สมฺปฺปวตฺตโมโท อโหสีติ โยชนาฯ ตํ ปน สมฺปฺปวตฺตโมทตํ อุปมาย ทเสฺสตุํ **''สีโตทกํ วิยา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สโมฺมทิต**นฺติ สํสนฺทิตํฯ **เอกีภาว**นฺติ สโมฺมทนกิริยาย สมานตํฯ **ขมนีย**นฺติ ''อิทํ จตุจกฺกํ นวทฺวารํ สรีรยนฺตํ ทุกฺขพหุลตาย สภาวโต ทุสฺสหํ, กจฺจิ ขมิตุํ สกฺกุเณยฺย''นฺติ ปุจฺฉติฯ **ยาปนีย**นฺติ อาหาราทิปฺปฏิพทฺธวุตฺติกํ จิรปฺปพนฺธสงฺขาตาย ยาปนาย กจฺจิ ยาเปตุํ สกฺกุเณยฺยํฯ สีสโรคาทิอาพาธาภาเวน **กจฺจิ อปฺปาพาธํ**ฯ ทุกฺขชีวิกาภาเวน **กจฺจิ อปฺปาตงฺกํ**ฯ ตํตํกิจฺจกรเณ อุฏฺฐานสุขตาย **กจฺจิ ลหุฏฺฐานํ**ฯ ตทนุรูปพลโยคโต **กจฺจิ พลํ** ฯ สุขวิหารสมฺภเวน **กจฺจิ ผาสุวิหาโร** อตฺถีติ สพฺพตฺถ กจฺจิ-สทฺทํ โยเชตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

พลปฺปตฺตา ปีติ **ปีติ**เยวฯ ตรุณปีติ **ปาโมชฺชํ**ฯ สโมฺมทํ ชเนติ กโรตีติ สโมฺมทนิกํ, ตเทว **สโมฺมทนียํ**ฯ สโมฺมทิตพฺพโต สโมฺมทนียนฺติ อิมํ ปน อตฺถํ ทเสฺสตุํ **''สโมฺมทิตุํ ยุตฺตภาวโต''**ติ อาหฯ **สริตพฺพภาวโต**ติ อนุสฺสริตพฺพภาวโตฯ ''สรณีย''นฺติ วตฺตเพฺพ ทีฆํ กตฺวา **''สารณีย''**นฺติ วุตฺตํฯ **สุยฺยมานสุขโต**ติ อาปาถคตมธุรตํ อาห, **อนุสฺสริยมานสุขโต**ติ วิมทฺทรมณียตํฯ **พฺยญฺชนปริสุทฺธตายา**ติ สภาวนิรุตฺติภาเวน ตสฺสา กถาย วจนจาตุริยมาหฯ **อตฺถปริสุทฺธตายา**ติ อตฺถสฺส นิรุปกฺกิเลสตํฯ **อเนเกหิ ปริยาเยหี**ติ อเนเกหิ การเณหิฯ

อติทูรอจฺจาสนฺนปฺปฏิเกฺขเปน นาติทูรํ นจฺจาสนฺนํ นาม คหิตํ, ตํ ปน อวกํสโต อุภินฺนํ ปสาริตหตฺถาสงฺฆฏฺฏเนน ทฏฺฐพฺพํฯ **คีวํ ปสาเรตฺวา**ติ คีวํ ปริวฏฺฏนวเสน ปสาเรตฺวาฯ

เอตทโวจาติ เอตํ ''โก นุ โข, ภเนฺต, เหตู''ติอาทิปุจฺฉาวจนํ อโวจฯ เตเนว ''เอตทโวจา''ติ ปทํ อุทฺธริตฺวา **ทุวิธา หิ ปุจฺฉา**ติอาทินา ปุจฺฉาวิภาคํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ อคาเร นิยุโตฺต

อคาริโก, ตสฺส ปุจฺฉา **อคาริกปุจฺฉา**ฯ อคาริกโต อโญฺญ อนคาริโก ปพฺพชฺชูปคโต, ตสฺส ปุจฺฉา **อนคาริกปุจฺฉา**ฯ กิญฺจาปิ อญฺญตฺถ ‘‘ชนโก เหตุ, ปคฺคาหโก ปจฺจโยฯ อสาธารโณ เหตุ, สาธารโณ ปจฺจโยฯ สภาโค เหตุ, อสภาโค ปจฺจโยฯ ปุพฺพกาลิโก เหตุ, สหปวโตฺต ปจฺจโย’’ติอาทินา เหตุปจฺจยา วิภชฺช วุจฺจนฺติฯ อิธ ปน ‘‘จตฺตาโร โข, ภิกฺขเว, มหาภูตา เหตุ จตฺตาโร มหาภูตา ปจฺจโย รูปกฺขนฺธสฺส ปญฺญาปนายา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๘๖) วิย เหตุปจฺจยสทฺทา สมานตฺถาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อุภยเมฺปตํ การณเววจนเมวา’’**ติ อาหฯ **วิสมจริยา**ติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโสฯ

อภิกฺกนฺตาติ อติกฺกนฺตา, วิคตาติ อโตฺถติ อาห **‘‘ขเย ทิสฺสตี’’**ติฯ ตถา หิ ‘‘นิกฺขโนฺต ปฐโม ยาโม’’ติ อุปริ วุตฺตํฯ **อภิกฺกนฺตตโร**ติ อติวิย กนฺตตโร มโนรโม, ตาทิโส จ สุนฺทโร ภทฺทโก นาม โหตีติ อาห **‘‘สุนฺทเร ทิสฺสตี’’**ติฯ **โก**ติ เทวนาคยกฺขคนฺธพฺพาทีสุ โก กตโม? **เม**ติ มมฯ **ปาทานี**ติ ปาเทฯ **อิทฺธิยา**ติ อิมาย เอวรูปาย เทวิทฺธิยาฯ **ยสสา**ติ อิมินา เอทิเสน ปริวาเรน ปริเจฺฉเทน จฯ **ชลนฺ**ติ วิโชฺชตมาโนฯ **อภิกฺกเนฺตนา**ติ อติวิย กเนฺตน กมนีเยน อภิรูเปนฯ **วเณฺณนา**ติ ฉวิวเณฺณน สรีรวณฺณนิภายฯ **สพฺพา โอภาสยํ ทิสา**ติ ทส ทิสา ปภาเสโนฺต, จโนฺท วิย สูริโย วิย จ เอโกภาสํ เอกาโลกํ กโรโนฺตติ คาถาย อโตฺถฯ **อภิรูเป**ติ อุฬารรูเป สมฺปนฺนรูเปฯ

‘‘โจโร, โจโร; สโปฺป, สโปฺป’’ติอาทีสุ **ภเย อาเมฑิตํ**ฯ ‘‘วิชฺฌ, วิชฺฌ; ปหร, ปหรา’’ติอาทีสุ **โกเธ**ฯ ‘‘สาธุ, สาธู’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓๒๗.สํ. นิ. ๒.๑๒๗; ๓.๓๕; ๕.๑๐๘๕) **ปสํสายํ**ฯ ‘‘คจฺฉ, คจฺฉ; ลุนาหิ, ลุนาหี’’ติอาทีสุ **ตุริเต**ฯ ‘‘อาคจฺฉ, อาคจฺฉา’’ติอาทีสุ **โกตูหเล**ฯ ‘‘พุโทฺธ, พุโทฺธติ จิเนฺตโนฺต’’ติอาทีสุ (พุ. วํ. ๒.๔๔) **อจฺฉเร**ฯ ‘‘อภิกฺกมถายสฺมโนฺต, อภิกฺกมถายสฺมโนฺต’’ติอาทีสุ **หาเส**ฯ ‘‘กหํ เอกปุตฺตก, กหํ เอกปุตฺตกา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๓๕๓; สํ. นิ. ๒.๖๓) **โสเก**ฯ ‘‘อโห สุขํ, อโห สุข’’นฺติอาทีสุ (อุทา. ๒๐; ที. นิ. ๓.๓๐๕; จูฬว. ๓๓๒) **ปสาเท**ฯ **จ**-สโทฺท อวุตฺตสมุจฺจยโตฺถฯ เตน ครหาอสมฺมานาทีนํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ ตตฺถ ‘‘ปาโป, ปาโป’’ติอาทีสุ **ครหายํ**ฯ ‘‘อภิรูปก, อภิรูปกา’’ติอาทีสุ **อสมฺมาเน** ทฎฺฐพฺพํฯ

นยิทํ อาเมฑิตวเสน ทฺวิกฺขตฺตุํ วุตฺตํ, อถ โข อตฺถทฺวยวเสนาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อถ วา’’**ติ อาทิมาหฯ ‘‘อภิกฺกนฺต’’นฺติ วจนํ อเปกฺขิตฺวา นปุํสกวเสน วุตฺตํ, ตํ ปน ภควโต วจนํ ธมฺมสฺส เทสนาติ กตฺวา ตถา วุตฺตํ **‘‘โภโต โคตมสฺส ธมฺมเทสนา’’**ติฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ **โทสนาสนโต**ติ ราคาทิกิเลสวิธมนโตฯ **คุณาธิคมนโต**ติ สีลาทิคุณานํ สมฺปาปนโตฯ เย คุเณ เทสนา อธิคเมติ, เตสุ ปธานภูเต ตาว ทเสฺสตุํ **‘‘สทฺธาชนนโต ปญฺญาชนนโต’’**ติ วุตฺตํฯ สทฺธาปมุขา หิ โลกิยา คุณา, ปญฺญาปมุขา โลกุตฺตรา ฯ

สีลาทิอตฺถสมฺปตฺติยา **สาตฺถโต,** สภาวนิรุตฺติสมฺปตฺติยา **สพฺยญฺชนโต**ฯ สุวิเญฺญยฺยสทฺทปฺปโยคตาย **อุตฺตานปทโต,** สณฺหสุขุมภาเวน ทุวิเญฺญยฺยตฺถตาย **คมฺภีรตฺถโต**ฯ สินิทฺธมุทุมธุรสทฺทปฺปโยคตาย **กณฺณสุขโต,** วิปุลวิสุทฺธเปมนียตฺถตาย **หทยงฺคมโต**ฯ มานาติมานวิธมเนน **อนตฺตุกฺกํสนโต,** ถมฺภสารมฺภนิมฺมทฺทเนน **อปรวมฺภนโต**ฯ หิตาธิปฺปายปฺปวตฺติยา ปเรสํ ราคปริฬาหาทิวูปสมเนน **กรุณาสีตลโต,** กิเลสนฺธการวิธมเนน **ปญฺญาวทาตโต**ฯ กรวีกรุตมญฺชุตาย **อาปาถรมณียโต,** ปุพฺพาปราวิรุทฺธสุวิสุทฺธตฺถตาย **วิมทฺทกฺขมโต**ฯ อาปาถรมณียตาย **เอวํ สุยฺยมานสุขโต,** วิมทฺทกฺขมตาย หิตชฺฌาสยปฺปวตฺติตตาย จ **วีมํสิยมานหิตโต** ฯ **เอวมาทีหีติ อาทิ**-สเทฺทน สํสารจกฺกนิวตฺตน

โต, สทฺธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนโต, มิจฺฉาวาทวิคมนโต, สมฺมาวาทปติฏฺฐาปนโต, อกุสลมูลสมุทฺธรณโต, กุสลมูลสํโรปนโต, อปายทฺวารปิธานโต, สคฺคโมกฺขทฺวารวิวรณโต, ปริยุฏฺฐานวูปสมนโต, อนุสยสมุคฺฆาตนโตติ เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพฯ

อโธมุขฏฺฐปิตนฺติ เกนจิ อโธมุขํ ฐปิตํฯ **เหฏฺฐามุขชาต**นฺติ สภาเวเนว เหฏฺฐามุขชาตํฯ **อุปริมุข**นฺติ อุทฺธํมุขํฯ **อุคฺฆาเฏยฺยา**ติ วิวฏํ กเรยฺยฯ **หเตฺถ คเหตฺวา**ติ ''ปุรตฺถาภิมุโข อุตฺตราภิมุโข วา คจฺฉา''ติอาทีนิ อวตฺวา หเตฺถ คเหตฺวา ''นิสฺสเนฺทหํ เอส มโคฺค, เอวํ คเจฺฉยฺยา''ติ วเทยฺยฯ **กาฬปกฺขจาตุทฺทสี**ติ กาฬปเกฺข จาตุทฺทสีฯ

นิกฺกุชฺชิตํ อาเธยฺยสฺส อนาธารภูตํ ภาชนํ อาธารภาวาปาทนวเสน **อุกฺกุเชฺชยฺย**ฯ เหฏฺฐามุขชาตตาย **สทฺธมฺมวิมุขํ,** อโธมุขฐปิตตาย **อสทฺธเมฺม ปติต**นฺติ เอวํ ปททฺวยํ ยถารหํ โยเชตพฺพํ, น ยถาสงฺขฺยํฯ กามํ กามจฺฉนฺทาทโยปิ ปฏิจฺฉาทกา นีวรณภาวโต, มิจฺฉาทิฏฺฐิ ปน สวิเสสํ ปฏิจฺฉาทิกา สเตฺต มิจฺฉาภินิเวสนวเสนาติ อาห **''มิจฺฉาทิฏฺฐิคหนปฏิจฺฉนฺน''**นฺติฯ เตนาห ภควา ''มิจฺฉาทิฏฺฐิปรมาหํ, ภิกฺขเว, วชฺชํ วทามี''ติ (อ. นิ. ๑.๓๑๐)ฯ สโพฺพ อปายคามิมโคฺค **กุมฺมโคฺค** ''กุจฺฉิโต มโคฺค''ติ กตฺวาฯ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ อุชุปฏิปกฺขตาย มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทโย อฏฺฐ มิจฺฉตฺตธมฺมา **มิจฺฉามโคฺค**ฯ เตเนว หิ ตทุภยปฺปฏิปกฺขตํ สนฺธาย **''สคฺคโมกฺขมคฺคํ อาวิกโรเนฺตนา''**ติ วุตฺตํฯ สปฺปิอาทิสนฺนิสฺสโย ปทีโป น ตถา อุชฺชโล, ยถา เตลสนฺนิสฺสโยติ **เตลปโชฺชตคฺคหณํฯ เอเตหิ ปริยาเยหี**ติ เอเตหิ นิกฺกุชฺชิตุกฺกุชฺชนปฺปฏิจฺฉนฺนวิวรณาทิอุปโมปมิตพฺพากาเรหิฯ

ปสนฺนการนฺติ ปสเนฺนหิ กาตพฺพํ สกฺการํฯ **สรณ**นฺติ ปฏิสรณํฯ เตนาห **''ปรายณ''**นฺติฯ ปรายณภาโว จ อนตฺถนิเสธเนน อตฺถสมฺปฏิปาทเนน จ โหตีติ อาห **''อฆสฺส, ตาตา, หิตสฺส จ วิธาตา''**ติฯ **อฆสฺสา**ติ ทุกฺขโตติ วทนฺติ, ปาปโตติ ปน อโตฺถ ยุโตฺตฯ นิสฺสเกฺก เจตํ สามิวจนํฯ เอตฺถ จ นายํ คมิ-สโทฺท นี-สทฺทาทโย วิย ทฺวิกมฺมโก, ตสฺมา ยถา ''อชํ คามํ เนตี''ติ วุจฺจติ, เอวํ ''ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉามี''ติ วตฺตุํ น สกฺกาฯ ''สรณนฺติ คจฺฉามี''ติ ปน วตฺตพฺพํฯ อิติ-สโทฺท เจตฺถ ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐฯ ตสฺส จายมโตฺถ – คมนญฺจ ตทธิปฺปาเยน ภชนํ ชานนํ วาติ ทเสฺสโนฺต **''อิติ อิมินา อธิปฺปาเยนา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ***ภชามี***ติอาทีสุ ปุริมสฺส ปุริมสฺส ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ อตฺถวจนํฯ ***ภชนํ*** วา สรณาธิปฺปาเยน อุปสงฺกมนํฯ **เสวนํ** สนฺติกาวจรตาฯ **ปยิรุปาสนํ** วตฺตปฺปฏิวตฺตกรเณน อุปฏฺฐานนฺติ เอวํ สพฺพถาปิ อนญฺญสรณตํเยว ทีเปติฯ ''คจฺฉามี''ติ ปทสฺส พุชฺฌามีติ อยมโตฺถ กถํ ลพฺภตีติ อาห **''เยสํ หี''**ติอาทิฯ

อธิคตมเคฺค สจฺฉิกตนิโรเธติ ปททฺวเยนปิ ผลฏฺฐา เอว ทสฺสิตา, น มคฺคฏฺฐาติ เต ทเสฺสโนฺต **''ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน จา''**ติ อาหฯ นนุ จ กลฺยาณปุถุชฺชโนปิ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชตีติ วุจฺจตีติ? กิญฺจาปิ วุจฺจติ, นิปฺปริยาเยน ปน มคฺคฏฺฐา เอว ตถา วตฺตพฺพา, น อิตเร สมฺมตฺตนิยาโมกฺกมนาภาวโตฯ ตถา หิ เต เอว วุตฺตา **''อปาเยสุ อปตมาเน ธาเรตี''**ติฯ สมฺมตฺตนิยาโมกฺกมเนน หิ อปายวินิมุตฺติสมฺภโวฯ **อกฺขายตี**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทฺยโตฺถ, ปการโตฺถ วาฯ เตน ''ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา, วิราโค เตสํ อคฺคมกฺขายตี''ติ (อิติวุ. ๙๐; อ. นิ. ๔.๓๔) สุตฺตปทํ สงฺคณฺหาติ, **''วิตฺถาโร''**ติ วา อิมินาฯ เอตฺถ จ อริยมโคฺค นิยฺยานิกตาย, นิพฺพานํ ตสฺส ตทตฺถสิทฺธิเหตุตายาติ อุภยเมว นิปฺปริยาเยน ธโมฺมติ วุโตฺตฯ นิพฺพานญฺหิ อารมฺมณปจฺจยภูตํ ลภิตฺวา อริยมโคฺค ตทตฺถสิทฺธิยา สํวตฺตติ, ตถาปิ ยสฺมา อริยผลานํ ''ตาย สทฺธาย อวูปสนฺตายา''ติอาทิวจนโต มเคฺคน สมุจฺฉินฺนานํ กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานกิจฺจตาย นิยฺยานานุคุณตาย นิยฺยานปริโยสานตาย

จฯ ปริยตฺติธมฺมสฺส ปน นิยฺยานิกธมฺมสมธิคมเหตุตายาติ อิมินา ปริยาเยน วุตฺตนเยน ธมฺมภาโว ลพฺภติ เอวฯ สฺวายมโตฺถ ปาฐารุโฬฺห เอวาติ ทเสฺสโนฺต **“น เกวล”**นฺติอาทิมาหฯ

กามราโค ภวราโคติ เอวมาทิเภโท สโพฺพปิ ราโค วิรชฺชติ ปหียติ เอเตนาติ **ราควิราโค**ติ **มโคฺค กถิโต**ฯ เอชาสงฺขาตาย ตณฺหาย อโนฺตนิชฺฌานลกฺขณสฺส โสกสฺส จ ตทุปฺปตฺติยํ สพฺพโส ปริกฺขีณตฺตา **อเนชมโสกนฺติ ผลํ กถิตํฯ อปฺปฏิกูล**นฺติ อวิโรธทีปนโต เกนจิ อวิรุทฺธํ, อิฏฺฐํ ปณีตนฺติ วา อโตฺถฯ ปคุณรูเปน ปวตฺติตตฺตา, ปกฏฺฐคุณวิภาวนโต วา **ปคุณํ**ฯ สพฺพธมฺมกฺขนฺธา กถิตาติ โยชนาฯ

ทิฏฺฐิสีลสงฺฆาเตนาติ ‘‘ยายํ ทิฏฺฐิ อริยา นิยฺยานิกา นิยฺยาติ ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยาย, ตถารูปาย ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิสามญฺญคโต วิหรตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๔, ๓๕๗; ม. นิ. ๑.๔๙๒; ๓.๕๔; อ. นิ. ๖.๑๒; ปริ. ๒๗๔) เอวํ วุตฺตาย ทิฏฺฐิยา, ‘‘ยานิ ตานิ สีลานิ อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ ภุชิสฺสานิ วิญฺญุปฺปสตฺถานิ อปรามฏฺฐานิ สมาธิสํวตฺตนิกานิ, ตถารูเปหิ สีเลหิ สีลสามญฺญคโต วิหรตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๔; ม. นิ. ๑.๔๙๒; ๓.๕๔; อ. นิ. ๖.๑๒; ปริ. ๒๗๔) จ เอวํ วุตฺตานํ สีลานญฺจ สํหตภาเวน, ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญนาติ อโตฺถฯ **สํหโต**ติ ฆฏิโต, สเมโตติ อโตฺถฯ อริยปุคฺคลา หิ ยตฺถ กตฺถจิ ทูเร ฐิตาปิ อตฺตโน คุณสามคฺคิยา สํหตา เอวฯ **อฏฺฐ จ ปุคฺคล ธมฺมทสา เต**ติ เต ปุริสยุควเสน จตฺตาโรปิ ปุคฺคลวเสน อเฏฺฐว อริยธมฺมสฺส ปจฺจกฺขทสฺสาวิตาย ธมฺมทสาฯ ตีณิ วตฺถูนิ สรณนฺติ คมเนน ติกฺขตฺตุํ คมเนน จ **ตีณิ สรณคมนานิฯ ปฏิเวเทสี**ติ อตฺตโน หทยคตํ วาจาย ปเวเทสิฯ

สรณคมนสฺส วิสยปฺปเภทผลสํกิเลสเภทานํ วิย กตฺตุวิภาวนา ตตฺถ โกสลฺลาย โหตีติ สรณคมเนสุ อตฺถโกสลฺลตฺถํ **“สรณํ, สรณคมนํ, โย จ สรณํ คจฺฉติ, สรณคมนปฺปเภโท, สรณคมนผลํ, สํกิเลโส, เภโทติ อยํ วิธิ เวทิตโพฺพ”**ติ วุตฺตํ เตน วินา สรณคมนเสฺสว อสมฺภวโตฯ กสฺมา ปเนตฺถ โวทานํ น คหิตํ, นนุ โวทานวิภาวนาปิ ตตฺถ โกสลฺลาย โหตีติ? สจฺจเมตํ, ตํ ปน สํกิเลสคฺคหเณน อตฺถโต ทีปิตํ โหตีติ น คหิตํฯ ยานิ หิ เนสํ สํกิเลสการณานิ อญฺญาณาทีนิ, เตสํ สเพฺพน สพฺพํ อนุปฺปนฺนานํ อนุปฺปาทเนน, อุปฺปนฺนานญฺจ ปหาเนน โวทานํ โหตีติฯ

หึสตฺถสฺส ธาตุสทฺทสฺส วเสเนตํ ปทํ ทฏฺฐพฺพนฺติ **“หึสตีติ สรณ”**นฺติ วตฺวา ตํ ปน หึสนํ เกสํ, กถํ, กสฺส วาติ โจทนํ โสเธโนฺต **“สรณคตาน”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ภย**นฺติ วฏฺฏภยํฯ **สนฺตาส**นฺติ จิตฺตุตฺราสํฯ เตเนว เจตสิกทุกฺขสฺส คหิตตฺตา **ทุกฺข**นฺติ กายิกํ ทุกฺขํฯ **ทุคฺคติปริกิเลส**นฺติ ทุคฺคติปริยาปนฺนํ สพฺพมฺปิ ทุกฺขํฯ ตยิทํ สพฺพํ ปรโต **ผลกถาย** อาวิภวิสฺสติฯ **เอต**นฺติ สรณนฺติ ปทํฯ เอวํ อวิเสสโต สรณสทฺทสฺส ปทตฺถํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิเสสโต ทเสฺสตุํ **“อถ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **หิเต ปวตฺตเนนา**ติ ‘‘สมฺปนฺนสีลา, ภิกฺขเว, วิหรถา’’ติ อาทินา (ม. นิ. ๑.๖๔, ๖๙) อเตฺถ นิโยชเนนฯ **อหิตา นิวตฺตเนนา**ติ ‘‘ปาณาติปาตสฺส โข ปาปโก วิปาโก อภิสมฺปราย’’นฺติอาทินา อาทีนวทสฺสนาทิมุเขน อนตฺถโต นิวตฺตเนนฯ **ภยํ หึสตี**ติ หิตาหิเตสุ อปฺปวตฺติปฺปวตฺติเหตุกํ พฺยสนํ อปฺปวตฺติกรเณน วินาเสติ พุทฺโธฯ **ภวกนฺตารา อุตฺตารเณน** มคฺคสงฺขาโต ธโมฺมฯ อิตโร อสฺสาสทาเนน สตฺตานํ ภยํ หึสตีติ โยชนาฯ **การาน**นฺติ ทานวเสน ปูชาวเสน จ อุปนีตานํ สกฺการานํฯ **วิปุลผลปฺปฏิลาภกรเณน** สตฺตานํ ภยํ หึสติ สโงฺฆ อนุตฺตรทกฺขิเณยฺยภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ **อิมินาปิ ปริยาเยนา**ติ อิมินาปิ วิภชิตฺวา วุเตฺตน การเณนฯ

‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา, สฺวากฺขาโต ธมฺโม, สุปฺปฏิปนฺโน สงฺโฆ’’ติ เอวํ ปวโตฺต ตตฺถ รตนตฺตเย ปสาโท ตปฺปสาโท, ตเทว รตฺตนตฺตยํ ครุ เอตสฺสาติ ตคฺครุ, ตพฺภาโว ตคฺครุตา, ตปฺปสาโท จ ตคฺครุตา จ ตปฺปสาทตคฺครุตาฯ ตาหิ **ตปฺปสาทตคฺครุตาหิ**ฯ วิธุตทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสโมฺมหอสฺสทฺธิยาทิตาย **วิหตกิเลโส**ฯ ตเทว รตนตฺตยํ ปรายณํ คติ ตาณํ เลณนฺติ เอวํ ปวตฺติยา **ตปฺปรายณตาการปฺปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโท สรณคมนํ** สรณนฺติ คจฺฉติ เอเตนาติฯ **ตํสมงฺคี**ติ เตน ยถาวุตฺตจิตฺตุปฺปาเทน สมนฺนาคโตฯ **เอวํ อุเปตี**ติ เอวํ ภชติ เสวติ ปยิรุปาสติ, เอวํ วา ชานาติ พุชฺฌตีติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถ จ ปสาทคฺคหเณน โลกิยสรณคมนมาหฯ ตญฺหิ ปสาทปฺปธานํฯ ครุตาคหเณน โลกุตฺตรํฯ อริยา หิ รตนตฺตยคุณาภิญฺญตาย ปาสาณจฺฉตฺตํ ปิย ครุํ กตฺวา ปสฺสนฺติ, ตสฺมา ตปฺปสาเทน วิกฺขมฺภนวเสน วิหตกิเลโส, ตคฺครุตาย สมุเจฺฉทวเสนาติ โยเชตพฺพํ อคารวกรณเหตูนํ สมุจฺฉินฺทนโตฯ ตปฺปรายณตา ปเนตฺถ ตคฺคติกตาติ ตาย จตุพฺพิธมฺปิ วกฺขมานํ สรณคมนํ คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อวิเสเสน วา ปสาทครุตา โชติตาติ ปสาทคฺคหเณน อเวจฺจปฺปสาทสฺส อิตรสฺส จ คหณํ, ตถา ครุตาคหเณนาติ อุภเยนปิ อุภยํ สรณคมนํ โยเชตพฺพํฯ

มคฺคกฺขเณ อิชฺฌตีติ โยชนาฯ **นิพฺพานารมฺมณํ หุตฺวา**ติ เอเตน อตฺถโต จตุสจฺจาธิคโม เอว โลกุตฺตรสรณคมนนฺติ ทเสฺสติฯ ตตฺถ หิ นิพฺพานธมฺโม สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน, มคฺคธมฺโม ภาวนาภิสมยวเสน ปฏิวิชฺฌิยมาโนเยว สรณคมนตฺตํ สาเธติ, พุทฺธคุณา ปน สาวกโคจรภูตา ปริญฺญาภิสมยวเสน, ตถา อริยสงฺฆคุณาฯ เตนาห **“กิจฺจโต สกเลปิ รตนตฺตเย อิชฺฌตี”**ติฯ อิชฺฌนฺตญฺจ สเหว อิชฺฌติ, น โลกิยํ วิย ปฏิปาฏิยา อสโมฺมหปฺปฏิเวเธน ปฏิวิทฺธตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ เย ปน วทนฺติ ‘‘น สรณคมนํ นิพฺพานารมฺมณํ หุตฺวา ปวตฺตติ, มคฺคสฺส อธิคตตฺตา ปน อธิคตเมว โหติ เอกจฺจานํ เตวิชฺชาทีนํ โลกิยวิชฺชาทโย วิยา’’ติ, เตสํ โลกิยเมว สรณคมนํ สิยา, น โลกุตฺตรํ, ตญฺจ อยุตฺตํ ทุวิธสฺสปิ อิจฺฉิตพฺพตฺตาฯ

ตนฺติ โลกิยสรณคมนํฯ **สทฺธาปฏิลาโภ** ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา’’ติอาทินาฯ **สทฺธามูลิกา**ติ ยถาวุตฺตสทฺธาปุพฺพงฺคมาฯ **สมฺมาทิฏฺฐิ** พุทฺธสุพุทฺธตํ, ธมฺมสุธมฺมตํ, สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติญฺจ โลกิยาวโพธวเสเนว สมฺมา ญาเยน ทสฺสนโตฯ **สทฺธามูลิกา จ สมฺมาทิฏฺฐี**ติ เอเตน สทฺธูปนิสฺสยา ยถาวุตฺตลกฺขณา ปญฺญา โลกิยสรณคมนนฺติ ทเสฺสติฯ เตนาห **“ทิฏฺฐิชุกมฺมนฺติ วุจฺจตี”**ติฯ ทิฏฺฐิเยว อตฺตโน ปจฺจเยหิ อุชุํ กรียตีติ กตฺวา , ทิฏฺฐิ วา อุชุํ กรียติ เอเตนาติ **ทิฏฺฐิชุกมฺมํ,** ตถาปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโทฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘ตปฺปรายณตาการปฺปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโท’’ติ อิทญฺจ วจนํ สมตฺถิตํ โหติ, สทฺธาปุพฺพงฺคมสมฺมาทิฏฺฐิคฺคหณํ ปน จิตฺตุปฺปาทสฺส ตปฺปธานตายาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สทฺธาปฏิลาโภ**ติ อิมินา มาตาทีหิ อุสฺสาหิตทารกาทีนํ วิย ญาณวิปฺปยุตฺตํ สรณคมนํ ทเสฺสติ, **สมฺมาทิฏฺฐี**ติ อิมินา ญาณสมฺปยุตฺตํ สรณคมนํฯ

ตยิทํ โลกิยํ สรณคมนํฯ อตฺตา สนฺนิยฺยาตียติ อปฺปียติ ปริจฺจชียติ เอเตนาติ **อตฺตสนฺนิยฺยาตนํ,** ยถาวุตฺตํ ทิฏฺฐิชุกมฺมํฯ ตํ รตนตฺตยํ ปรายณํ ปฏิสรณํ เอตสฺสาติ ตปฺปรายโณ, ปุคฺคโล จิตฺตุปฺปาโท วา, ตสฺส ภาโว **ตปฺปรายณตา,** ยถาวุตฺตํ ทิฏฺฐิชุกมฺมเมวฯ สรณนฺติ อธิปฺปาเยน สิสฺสภาวํ อเนฺตวาสิกภาวํ อุปคจฺฉติ เอเตนาติ **สิสฺสภาวูปคมนํ**ฯ สรณคมนาธิปฺปาเยเนว ปณิปตติ เอเตนาติ **ปณิปาโต**ฯ สพฺพตฺถ ยถาวุตฺตทิฏฺฐิชุกมฺมวเสเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อตฺตปริจฺจชน**นฺติ สํสารทุกฺขนิสฺสรณตฺถํ อตฺตโน อตฺตภาวสฺส ปริจฺจชนํฯ เอส นโย

เสเสสุปิฯ **พุทฺธาทีนํเยวา**ติ อวธารณํ อตฺตสนฺนิยฺยาตนาทีสุปิ ตตฺถ ตตฺถ วตฺตพฺพํฯ เอวญฺหิ ตทญฺญนิวตฺตนํ กตํ โหติฯ

เอวํ อตฺตสนฺนิยฺยาตนาทีนิ เอเกน ปกาเรน ทเสฺสตฺวา อิทานิ อปเรหิปิ ปกาเรหิ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ เตน ปริยายนฺตเรหิปิ อตฺตสนฺนิยฺยาตนํ กตเมว โหติ อตฺถสฺส อภินฺนตฺตาติ ทเสฺสติฯ **อาฬวกาทีนนฺ**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สาตาคิริเหมวตาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ นนุ เจเต อาฬวกาทโย มเคฺคเนว อาคตสรณคมนา, กถํ เตสํ ตปฺปรายณตาสรณคมนํ วุตฺตนฺติ? มเคฺคนาคตสรณคมเนหิปิ “โส อหํ วิจริสฺสามิ…เป…. สุธมฺมตํ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๙๔)ฯ เต มยํ วิจริสฺสาม, คามา คามํ นคา นคํ…เป…. สุธมฺมต”นฺติ (สุ. นิ. ๑๘๒) จ เตหิ ตปฺปรายณตาการสฺส ปเวทิตตฺตา ตถา วุตฺตํฯ

โส ปเนส ญาติ…เป…. วเสนาติ เอตฺถ ญาติวเสน, ภยวเสน, อาจริยวเสน, ทกฺขิเณยฺยวเสนาติ ปเจฺจกํ “วเสนา”ติ ปทํ โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ **ญาติวเสนา**ติ ญาติภาววเสนฯ เอวํ เสเสสุปิ ฯ **ทกฺขิเณยฺยปณิปาเตนา**ติ ทกฺขิเณยฺยตาเหตุเกน ปณิปเตนนาติ อโตฺถฯ **อิตเรหี**ติ ญาติภาวาทิวสปฺปวเตฺตหิ ตีหิ ปณิปาเตหิฯ **อิตเรหิ**ติอาทินา สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“ตสฺมา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วนฺทตี**ติ ปณิปาตสฺส ลกฺขณวจนํ ฯ **เอวรูป**นฺติ ทิฏฺฐธมฺมิกํ สนฺธาย วทติฯ สมฺปรายิกญฺหิ นิยฺยานิกํ วา อนิยฺยานิกํ วา อนุสาสนิํ ปจฺจาสีสโนฺต ทกฺขิเณยฺยปณิปาตเมว กโรตีติ อธิปฺปาโยฯ **สรณคมนปฺปเภโท**ติ สรณคมนวิภาโคฯ

อริยมโคฺค เอว โลกุตฺตรํ สรณคมนนฺติ อาห **“จตฺตาริ สามญฺญผลานิ วิปากผล”**นฺติฯ **สพฺพทุกฺขกฺขโย**ติ สกลสฺส วฏฺฏทุกฺขสฺส อนุปฺปาทนิโรโธฯ **เอต**นฺติ “จตฺตาริ อริยสจฺจานิ, สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสตี”ติ (ธ. ป. ๑๙๐) เอวํ วุตฺตํ อริยสจฺจานํ ทสฺสนํฯ

นิจฺจโต อนุปคมนาทิวเสนาติ นิจฺจนฺติ อคฺคหณาทิวเสนฯ **อฏฺฐาน**นฺติ เหตุปฺปฏิเกฺขโปฯ **อนวกาโส**ติ ปจฺจยปฺปฏิเกฺขโปฯ อุภเยนปิ การณเมว ปฏิกฺขิปติฯ **ย**นฺติ เยน การเณนฯ **ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน**ติ มคฺคทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโต โสตาปโนฺนฯ **กญฺจิ สงฺขาร**นฺติ จตุภูมเกสุ สงฺขตสงฺขาเรสุ เอกสงฺขารมฺปิฯ **นิจฺจโต อุปคเจฺฉยฺยา**ติ นิโจฺจติ คเณฺหยฺยฯ **สุขโต อุปคเจฺฉยฺยา**ติ “เอกนฺตสุขี อตฺตา โหติ อโรโค ปรํ มรณา”ติ (ที. นิ. ๑.๗๖, ๗๙) เอวํ อตฺตทิฏฺฐิวเสน สุขโต คาหํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตจิเตฺตน ปน อริยสาวโก ปริฬาหวูปสมนตฺถํ มตฺตหตฺถิปริตาสิโต วิย โจกฺขพฺราหฺมโณ อุกฺการภูมิํ กญฺจิ สงฺขารํ สุขโต อุปคจฺฉติฯ อตฺตวาเร กสิณาทิปญฺญตฺติสงฺคหตฺถํ “สงฺขาร”นฺติ อวตฺวา **“กญฺจิ ธมฺม”**นฺติ วุตฺตํฯ อิเมสุปิ ฐาเนสุ จตุภูมกวเสเนว ปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพ เตภูมกวเสเนว วาฯ ยํ ยญฺหิ ปุถุชฺชโน คาหวเสน คณฺหาติ, ตโต ตโต อริยสาวโก คาหํ วินิเวเฐติฯ

มาตรนฺติอาทีสุ ชนิกา **มาตา,** ชนโก **ปิตา,** มนุสฺสภูโต ขีณาสโว **อรหา**ติ อธิเปฺปโตฯ กิํ ปน อริยสาวโก อญฺญํ ชีวิตา โวโรเปยฺยาติ? เอตมฺปิ อฏฺฐานํ, ปุถุชฺชนภาวสฺส ปน มหาสาวชฺชภาวทสฺสนตฺถํ อริยภาวสฺส จ ผลทสฺสนตฺถํ เอวํ วุตฺตํฯ **ปทุฏฺฐจิโตฺต**ติ วธกจิเตฺตน ปทุฏฺฐจิโตฺตฯ **โลหิตํ อุปฺปาเทยฺยา**ติ ชีวมานกสรีเร ขุทฺทกมกฺขิกาย ปิวนมตฺตมฺปิ โลหิตํ อุปฺปาเทยฺยฯ **สงฺฆํ ภิเนฺทยฺยา**ติ สมานสํวาสกํ สมานสีมายํ ฐิตํ สงฺฆํ “กเมฺมน อุเทฺทเสน โวหรโนฺต อนุสฺสาวเนน สลากคฺคาเหนา”ติ (ปริ. ๔๕๘) เอวํ วุเตฺตหิ ปญฺจหิ การเณหิ ภิเนฺทยฺยฯ **อญฺญํ สตฺถาร**นฺติ อญฺญํ ติตฺถกรํ “อยํ เม สตฺถา”ติ เอวํ คเณฺหยฺยาติ **เนตํ ฐานํ วิชฺชตี**ติ อโตฺถฯ

น เต คมิสฺสนฺติ อปายนฺติ เต พุทฺธํ สรณํ คตา ตนฺนิมิตฺตํ อปายํ น คมิสฺสนฺติ, เทวกายํ ปน ปริปูเรสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **ทสหิ ฐาเนหี**ติ ทสหิ การเณหิฯ **อธิคณฺหนฺตี**ติ อธิภวนฺติฯ

เวลามสุตฺตาทิวเสนาติ เอตฺถ ''กรีสสฺส จตุตฺถภาคปฺปมาณานํ จตุราสีติสหสฺสสงฺขานํ สุวณฺณปาติรูปิยปาติกํสปาตีนํ ยถากฺกมํ รูปิยสุวณฺณหิรญฺญปูรานํ สพฺพาลงฺการปฺปฏิมณฺฑิตานํ จตุราสีติยา หตฺถิสหสฺสานํ, จตุราสีติยา อสฺสสหสฺสานํ, จตุราสีติยา รถสหสฺสานํ, จตุราสีติยา เธนุสหสฺสานํ, จตุราสีติยา กญฺญาสหสฺสานํ, จตุราสีติยา ปลฺลงฺกสหสฺสานํ, จตุราสีติยา วตฺถโกฏิสหสฺสานํ, อปริมาณสฺส จ ขชฺชโภชฺชาทิเภทสฺส อาหารสฺส ปริจฺจชนวเสน สตฺตมาสาธิกานิ สตฺต สํวจฺฉรานิ นิรนฺตรํ ปวตฺตเวลามมหาทานโต เอกสฺส โสตาปนฺนสฺส ทินฺนทานํ มหปฺผลตรํฯ ตโต สตํ โสตาปนฺนานํ ทินฺนทานโต เอกสฺส สกทาคามิโน, ตโต เอกสฺส อนาคามิโน, ตโต เอกสฺส อรหโต, ตโต เอกสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส, ตโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, ตโต พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส ทินฺนทานํ มหปฺผลตรํ, ตโต จาตุทฺทิสํ สงฺฆํ อุทฺทิสฺส วิหารกรณํ, ตโต สรณคมนํ มหปฺผลตร''นฺติ อิมมตฺถํ ปกาเสนฺตสฺส **เวลามสุตฺตสฺส** (อ. นิ. ๙.๒๐) วเสนฯ วุตฺตเญฺหตํ ''ยํ, คหปติ, เวลาโม พฺราหฺมโณ ทานํ อทาสิ มหาทานํ, โย เอกํ ทิฏฺฐิสมฺปนฺนํ โภเชยฺย, อิทํ ตโต มหปฺผลตร''นฺติอาทิ (อ. นิ. ๙.๒๐)ฯ **เวลามสุตฺตาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน **อคฺคปฺปสาทสุตฺตา**ทีนํ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐) สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ

อญฺญาณํ วตฺถุตฺตยสฺส คุณานํ อชานนํ ตตฺถ สโมฺมโห, ''พุโทฺธ นุ โข, น นุ โข''ติอาทินา วิจิกิจฺฉา **สํสโยฯ มิจฺฉาญาณํ** ตสฺส คุณานํ อคุณภาวปริกปฺปเนน วิปรีตคฺคาโหฯ **อาทิ**-สเทฺทน อนาทราคารวาทีนํ สงฺคโหฯ **น มหาชุติก**นฺติ น อุชฺชลํ, อปริสุทฺธํ อปริโยทาตนฺติ อโตฺถฯ **น มหาวิปฺผาร**นฺติ อนุฬารํฯ **สาวโชฺช**ติ ทิฏฺฐิตณฺหาทิวเสน สโทโสฯ โลกิยํ สรณคมนํ สิกฺขาสมาทานํ วิย อคฺคหิตกาลปริเจฺฉทํ ชีวิตปริยนฺตเมว โหติ, ตสฺมา ตสฺส ขนฺธเภเทน เภโทติ อาห **''อนวโชฺช กาลกิริยายา''**ติฯ **โส**ติ อนวโชฺช สรณคมนเภโทฯ สติปิ อนวชฺชเตฺต อิฏฺฐผโลปิ น โหตีติ อาห **''อผโล''**ติฯ กสฺมา? **อวิปากตฺตา**ฯ น หิ ตํ อกุสลนฺติฯ

โก อุปาสโกติ สรูปปุจฺฉา, ตสฺมา ''กึลกฺขโณ อุปาสโก''ติ วุตฺตํ โหติฯ **กสฺมา**ติ เหตุปุจฺฉาฯ เตน เกน ปวตฺตินิมิเตฺตน อุปาสกสโทฺท ตสฺมิํ ปุคฺคเล นิรุโฬฺหติ ทเสฺสติ ฯ เตนาห **''กสฺมา อุปาสโกติ วุจฺจตี''**ติฯ สทฺทสฺส อภิเธยฺย ปวตฺตินิมิตฺตํ ตทตฺถสฺส ตพฺภาวการณํฯ **กิมสฺส สีล**นฺติ กีทิสํ อสฺส อุปาสกสฺส สีลํ, กิตฺตเกน สีเลนายํ สีลสมฺปโนฺน นาม โหตีติ อโตฺถฯ **โก อาชีโว**ติ โก อสฺส สมฺมาอาชีโว? โส ปน มิจฺฉาชีวสฺส ปริวชฺชเนน โหตีติ โสปิ วิภชียตีติฯ **กา วิปตฺตี**ติ กา สีลสฺส, อาชีวสฺส วา วิปตฺติฯ อนนฺตรสฺส หิ วิธิ วา ปฏิเสโธ วาติฯ **กา สมฺปตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

โย โกจีติ ขตฺติยาทีสุ โย โกจิฯ เตน สรณคมนเมเวตฺถ การณํ, น ชาติอาทิวิเสโสติ ทเสฺสติฯ **อุปาสนโต**ติ เตเนว สรณคมเนน ตตฺถ จ สกฺกจฺจกิริยาย อาทรคารวพหุมานาทิโยเคน ปยิรุปาสนโตฯ **เวรมณิโย**ติ เวรํ วุจฺจติ ปาณาติปาตาทิทุสฺสีลฺยํ, ตสฺส มณนโต หนนโต วินาสนโต เวรมณิโย, ปญฺจ วิรติโย วิรติปฺปธานตฺตา ตสฺส สีลสฺสฯ เตเนวาห **''ปฏิวิรโต โหตี''**ติฯ

มิจฺฉาวณิชฺชาติ น สมฺมาวณิชฺชา อยุตฺตวณิชฺชา อสารุปฺปวณิชฺชาฯ **ปหายา**ติ อกรเณเนว ปชหิตฺวาฯ **ธเมฺมนา**ติ ธมฺมโต อนเปเตนฯ เตน อญฺญมฺปิ อธมฺมิกํ ชีวิกํ ปฏิกฺขิปติฯ **สเมนา**ติ อวิสเมนฯ เตน กายวิสมาทิทุจฺจริตํ วเชฺชตฺวา กายสมาทินา สุจริเตน อาชีวํ ทเสฺสติฯ **สตฺถวณิชฺชา**ติ อาวุธภณฺฑํ กตฺวา วา กาเรตฺวา วา ยถากตํ วา ปฏิลภิตฺวา ตสฺส วิกฺก

โยฯ **สตฺตวณิชฺชา**ติ มนุสฺสวิกฺกโยฯ **มํสวณิชฺชา**ติ สูนการาทโย วิย มิคสูกราทิเก โปเสตฺวา มํสํ สมฺปาเทตฺวา วิกฺกโยฯ **มชฺชวณิชฺชา**ติ ยํ กิญฺจิ มชฺชํ โยเชตฺวา ตสฺส วิกฺกโยฯ **วิสวณิชฺชา**ติ วิสํ โยเชตฺวา วิสํ คเหตฺวา วา ตสฺส วิกฺกโยฯ ตตฺถ สตฺถวณิชฺชา ปโรปโรธนิมิตฺตตาย อกรณียา วุตฺตาฯ สตฺตวณิชฺชา อภุชิสฺสภาวกรณโต, มํสวิสวณิชฺชา วธเหตุโต, มชฺชวณิชฺชา ปมาทฏฺฐานโตฯ

ตเสฺสวาติ ปญฺจเวรมณิลกฺขณสฺส สีลสฺส เจว ปญฺจมิจฺฉาวณิชฺชาลกฺขณสฺส อาชีวสฺส จฯ **วิปตฺตี**ติ เภโท ปโกโป จฯ **ยายา**ติ ยาย ปฏิปตฺติยาฯ **จณฺฑาโล**ติ อุปาสกจณฺฑาโลฯ **มลนฺ**ติ อุปาสกมลํฯ **ปฏิกุฏฺโฐ**ติ อุปาสกนิหีโนฯ พุทฺธาทีสุ กมฺมกมฺมผเลสุ จ สทฺธาวิปริยาโย อสฺสทฺธิยํ มิจฺฉาธิโมกฺโข, ยถาวุตฺเตน อสฺสทฺธิเยน สมนฺนาคโต **อสฺสโทฺธ**ฯ ยถาวุตฺตสีลวิปตฺติอาชีววิปตฺติวเสน **ทุสฺสีโล**ฯ ‘‘อิมินา ทิฏฺฐาทินา อิทํ นาม มงฺคลํ โหตี’’ติ – เอวํ พาลชนปริกปฺปิตโกตูหลสงฺขาเตน ทิฏฺฐสุตมุตมงฺคเลน สมนฺนาคโต **โกตูหลมงฺคลิโก**ฯ **มงฺคลํ ปเจฺจตี**ติ ทิฏฺฐมงฺคลาทิเภทํ มงฺคลเมว ปตฺติยายติฯ **โน กมฺมนฺ**ติ กมฺมสฺสกตํ โน ปตฺติยายติฯ **อิโต พหิทฺธา**ติ อิโต สพฺพญฺญุพุทฺธสาสนโต พหิทฺธา พาหิรกสมเยฯ **ทกฺขิเณยฺยํ ปริเยสตี**ติ ทุปฺปฏิปนฺนํ ทกฺขิณารหสญฺญี คเวสติฯ **ปุพฺพการํ กโรตี**ติ ทานมานนาทิกํ กุสลกิริยํ ปฐมตรํ กโรติฯ เอตฺถ จ ทกฺขิเณยฺยปริเยสนปุพฺพกาเร เอกํ กตฺวา ปญฺจ ธมฺมา เวทิตพฺพาฯ

วิปตฺติยํ วุตฺตวิปริยาเยน **สมฺปตฺติ** เวทิตพฺพาฯ อยํ ปน วิเสโส – จตุนฺนมฺปิ ปริสานํ รติชนนเฏฺฐน อุปาสโกว รตนํ **อุปาสกรตนํ**ฯ คุณโสภากิตฺติสทฺทสุคนฺธตาหิ อุปาสโกว ปทุมํ **อุปาสกปทุมํ**ฯ ตถา **อุปาสกปุณฺฑรีโก**ฯ

อาทิมฺหีติ อาทิอเตฺถฯ **โกฏฺฐิยนฺ**ติ ปริยนฺตโกฏฺฐิยํฯ **วิหารเคฺคนา**ติ โอวรกโกฏฺฐาเสน, ‘‘อิมสฺมิํ คเพฺภ วสนฺตานํ อิทํ นาม ผลํ ปาปุณาตี’’ติอาทีนา ตํ ตํ วสนฏฺฐานโกฏฺฐาเสนาติ อโตฺถฯ **อชฺชตนฺ**ติ อชฺช อิเจฺจว อโตฺถฯ

ปาเณหิ อุเปตนฺติ อิมินา ตสฺส สรณคมนสฺส อาปาณโกฏิกตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยาว เม ชีวิตํ ปวตฺตตี’’**ติอาทีนิ วตฺวา ปุน ชีวิเตนปิ ตํ วตฺถุตฺตยํ ปฏิปูเชโนฺต สรณคมนํ รกฺขามีติ อุปฺปนฺนํ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส อธิปฺปายํ วิภาเวโนฺต **‘‘อหญฺหี’’**ติอาทิมาหฯ **ปาเณหิ อุเปตนฺ**ติ หิ ยาว เม ปาณา ธรนฺติ, ตาว สรณํ อุเปตํฯ อุเปโนฺต จ น วาจามเตฺตน น เอกวารํ จิตฺตุปฺปาทมเตฺตน, อถ โข ปาณานํ ปริจฺจชนวเสนปิ ยาวชีวํ อุเปตนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๑๗-๑๙. สตฺตเม **ชาณุโสฺสณี**ติ เนตํ ตสฺส มาตาปิตูหิ กตํ นามํ, อปิจ โข ฐานนฺตรปฺปฏิลาภลทฺธนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ชาณุโสฺสณีติ ฐานนฺตรํ กิรา’’**ติอาทิฯ **เอกํ ฐานนฺตรนฺ**ติ เอกํ ปุโรหิตฏฺฐานํฯ อุณฺหีสอาทิกกุธภเณฺฑหิ สทฺธิํ ลทฺธํ ตถา จสฺส รญฺญา ทินฺนนฺติ วทนฺติฯ เตนาห **‘‘รโญฺญ สนฺติเก จ ลทฺธชาณุโสฺสณิสกฺการตฺตา’’**ติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ อฏฺฐมนวเมสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

๒๐-๒๑. ทสเม **ทุนฺนิกฺขิตฺตนฺ**ติ ทุฏฺฐุ นิกฺขิตฺตํ ปทปจฺจาภฏฺฐํ กตฺวา มนสิ ฐปิตํฯ ปชฺชติ ญายติ อโตฺถ เอเตนาติ **ปทํ,** อตฺถํ พฺยญฺชยติ ปกาเสตีติ **พฺยญฺชนํ,** ปทเมวฯ เตเนวาห **‘‘อุปฺปฏิปาฏิยา...เป.... พฺยญฺชนนฺติ วุจฺจตี’’**ติฯ ปทสมุทายพฺยติเรเกน วิสุํ ปาฬิ นาม นตฺถีติ อาห **‘‘อุภยเมตํ ปาฬิยาว นาม’’**นฺติฯ ปกฏฺฐานญฺหิ วจนปฺปพนฺธานํ อาฬิเยว ปาฬีติ วุจฺจติฯ เสสเมตฺถ เอกาทสมญฺจ อุตฺตานตฺถเมวฯ

อธิกรณวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. พาลวคฺควณฺณนา

๒๒-๒๔. ตติยสฺส ปฐมทุติยตติยานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๒๕. จตุตฺเถ **เนตโพฺพ**ติ อญฺญโต อาหริตฺวา โพเธตโพฺพ, ญาเปตโพฺพติ อโตฺถฯ

๒๗. ฉเฏฺฐ **โน เจปิ ปฏิจฺฉาเทตฺวา กโรนฺตี**ติ ปาณาติปาตาทีนิ กโรโนฺต สเจปิ อปฺปฏิจฺฉาเทตฺวา กโรนฺติฯ **ปฏิจฺฉนฺนเมวา**ติ วิญฺญูหิ ครหิตพฺพภาวโต ปฏิจฺฉาทนารหตฺตา ปฏิจฺฉนฺนเมวาติ วุจฺจติฯ อวีจิอาทโย ปเทสวิเสสา ตตฺถูปปนฺนา สตฺตา จ นิรยคฺคหเณน คหิตาติ อาห **"นิรโยติ สโหกาสกา ขนฺธา"**ติฯ ติรจฺฉานโยนิ นาม วิสุํ ปเทสวิเสโส นตฺถีติ อาห **"ติรจฺฉานโยนิยํ ขนฺธาว ลพฺภนฺตี"**ติฯ

๓๑. ทสเม อโตฺถ ผลํ ตทธีนวุตฺติตาย วโส เอตสฺสาติ **อตฺถวโส,** เหตูติ อาห **"อตฺถวเสติ การณานี"**ติฯ **อรญฺญวนปตฺถานี**ติ อรญฺญลกฺขณปฺปตฺตานิ วนปตฺถานิฯ วนปตฺถ-สโทฺท หิ สณฺฑภูเต รุกฺขสมูเหปิ วตฺตตีติ อรญฺญคฺคหณํฯ วนียติ วิเวกกาเมหิ ภชียติ, วนุเต วา เต อตฺตสมฺปตฺติยา วสนตฺถาย ยาจโนฺต วิย โหตีติ วนํ, ปติฏฺฐหนฺติ เอตฺถ วิเวกกามา ยถาธิเปฺปตวิเสสาธิคเมนาติ ปตฺถํ, วเนสุ ปตฺถํ คหนฏฺฐาเน เสนาสนํ **วนปตฺถํฯ กิญฺจาปี**ติ อนุชานนสมฺภาวนเตฺถ นิปาโตฯ กึ อนุชานาติ? นิปฺปริยายโต อรญฺญภาวํ คามโต พหิ อรญฺญนฺติฯ เตนาห **"นิปฺปริยาเยนา"**ติอาทิฯ กึ สมฺภาเวติ? อารญฺญกงฺคนิปฺผาทกตฺตํฯ ยญฺหิ อารญฺญกงฺคนิปฺผาทกํ, ตํ วิเสสโต อรญฺญนฺติ วตฺตพฺพนฺติฯ เตนาห **"ยํ ตํ ปญฺจธนุสติก"**นฺติอาทิฯ **นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขีลา**ติ อินฺทขีลโต พหิ นิกฺขมิตฺวา, ตโต พหิ ปฏฺฐายาติ อโตฺถฯ **พหิ อินฺทขีลา**ติ วา ยตฺถ เทฺว ตีณิ อินฺทขีลานิ, ตตฺถ พหิทฺธา อินฺทขีลโต ปฏฺฐายฯ ยตฺถ ตํ นตฺถิ, ตทรหฏฺฐานโต ปฏฺฐายาติ วทนฺติฯ **คามนฺต**นฺติ คามสมีปํฯ **อนุปจารฏฺฐาน**นฺติ นิจฺจกิจฺจวเสน น อุปจริตพฺพฏฺฐานํฯ เตนาห **"ยตฺถ น กสียติ น วปียตี"**ติฯ

อตฺตโน จ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารนฺติ เอเตน สตฺถา อตฺตโน วิเวกาภิรตึ ปกาเสติฯ ตตฺถ ทิฏฺฐธโมฺม นาม อยํ ปจฺจโกฺข อตฺตภาโว, สุขวิหาโร นาม จตุนฺนํ อิริยาปถวิหารานํ ผาสุตาฯ เอกกสฺส หิ อรเญฺญ อนฺตมโส อุจฺจารวสฺสาวกิจฺจํ อุปาทาย สเพฺพ อิริยาปถา ผาสุกา โหนฺติ, ตสฺมา ทิฏฺฐธเมฺม สุขวิหารํ **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาร**นฺติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ปจฺฉิมญฺจ ชนตํ อนุกมฺปมาโนติ กถํ อรญฺญวาเสน ปจฺฉิมา ชนตา อนุกมฺปิตา โหติ? สทฺธาปพฺพชิตา หิ กุลปุตฺตา ภควโต อรญฺญวาสํ ทิสฺวา ''ภควาปิ นาม อรญฺญเสนาสนานิ น มุญฺจติ, ยสฺส เนวตฺถิ ปริญฺญาตพฺพํ น ปหาตพฺพํ น ภาเวตพฺพํ น สจฺฉิกาตพฺพํ, กิมงฺค ปน มย''นฺติ จิเนฺตตฺวา ตตฺถ วสิตพฺพเมว มญฺญิสฺสนฺติ, เอวํ ขิปฺปเมว ทุกฺขสฺสนฺตกรา ภวิสฺสนฺติฯ เอวํ ปจฺฉิมา ชนตา อนุกมฺปิตา โหติฯ เอตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห **"ปจฺฉิเม มม สาวเก อนุกมฺปโนฺต"**ติฯ

๓๒. เอกาทสเม วิชฺชํ ภชนฺตีติ **วิชฺชาภาคิยา,** วิชฺชาภาเค วิชฺชาโกฏฺฐาเส วตฺตนฺตีติปิ **วิชฺชาภาคิยาฯ ปทํ ปจฺฉินฺทตี**ติ มคฺคจิตฺตสฺส ปติฏฺฐํ อุปจฺฉินฺทติ, มคฺคจิตฺตํ ปติฏฺฐาเปตุํ น เทตีติ อโตฺถฯ **อุพฺพเฏฺฏตฺวา**ติ สมุเจฺฉทวเสน สมูลํ อุทฺธริตฺวาฯ **อฏฺฐสุ ฐาเนสู**ติ พุทฺธาทีสุ อฏฺฐสุ ฐาเนสุฯ **ราคสฺส ขยวิราเคนา**ติ ราคสฺส ขยสงฺขาเตน วิราเคน, ราคสฺส อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทเนนาติ วุตฺตํ โหติฯ

๔. สมจิตฺตวคฺควณฺณนา

๓๓. จตุตฺถสฺส ปฐเม ภวนฺติ เอตฺถ ปติฏฺฐหนฺตีติ ภูมิ, อสปฺปุริสานํ ภูมิ **อสปฺปุริสภูมิฯ สปฺปุริสภูมิยมฺปิ** เอเสว นโยฯ กตํ น ชานาตีติ **อกตญฺญู,** อสมตฺถสมาโสยํ คมกตฺตา ''อสูริยปสฺสา''ติอาทีสุ วิยฯ เตนาห **''กตํ น ชานาตี''**ติฯ **อกตเวที**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ปากฏํ กตฺวา น ชานาตี**ติ ''อิทญฺจิทญฺจ มยฺหํ อิมินา กต''นฺติ สงฺฆมชฺฌคณมชฺฌาทีสุ ปากฏํ กตฺวา น ชานาติ, น ปกาเสตีติ วุตฺตํ โหติฯ **อุปญฺญาต**นฺติ โถมนาวเสน อุปคนฺตฺวา ญาตํฯ เตนาห **''วณฺณิต''**นฺติอาทิฯ

๓๔. ทุติเย วสฺสสตปริมาณมายุ อสฺสาติ **วสฺสสตายุโก,** วสฺสสตายุกตญฺจ วสฺสสตายุกกาเล ชาตเสฺสว โหติ, นาญฺญสฺสาติ อาห **''วสฺสสตายุกกาเล ชาโต''**ติฯ วสฺสสตํ ชีวติ สีเลนาติ **วสฺสสตชีวีฯ วสฺสสต**นฺติ จ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํฯ เตนาห **''สกลํ วสฺสสตํ ชีวโนฺต''**ติฯ มาตาปิตูนํ มาตาว พหูปการตราติ ตสฺสาเยว ปธานภาเวน ปฏิกาตพฺพตฺตา ทกฺขิณํ อํสกูฏํ วทนฺติฯ **หทยโลหิตํ ปาเยตฺวา**ติ ขีรํ สนฺธาย วทติฯ โลหิตญฺหิ ขีรภาเวน ปริณามํ คจฺฉติฯ **ตฺยาสฺสา**ติ เต อสฺสฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

๓๕. ตติเย **เตนุปสงฺกมี**ติ เอตฺถ เยนาธิปฺปาเยน โส พฺราหฺมโณ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิ, ตํ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **''โส หิ พฺราหฺมโณ''**ติอาทิมาหฯ **วิรชฺฌนปญฺห**นฺติ ยํ ปญฺหํ ปุโฏฺฐ วิรชฺฌิตฺวา กเถสิ, อวิปรีตํ กตฺวา สมฺปาเทตุํ น สโกฺกติ, ตาทิสํ ปญฺหนฺติ อโตฺถฯ **อุภโตโกฏิกํ ปญฺห**นฺติ อุโภหิ โกฏีหิ ยุตฺตํ ปญฺหํฯ ''กึวาที ภวํ โคตโม''ติ หิ ปุโฏฺฐ ''กิริยวาทิมฺหี''ติ วา วเทยฺย ''อกิริยวาทิมฺหี''ติ วา, ตสฺมา อิมสฺส ปญฺหสฺส วิสฺสชฺชเน ''กิริยวาทิมฺหี''ติ เอกา โกฏิ, ''อกิริยวาทิมฺหี''ติ ทุติยาติ โกฏิทฺวยยุโตฺต อยํ ปโญฺหฯ **อุคฺคิลิตุ**นฺติ เทฺว โกฏิโย โมเจตฺวา กเถตุํ อสโกฺกโนฺต พหิ นีหริตุํ อตฺถโต อปเนตุํ น สกฺขิสฺสติฯ เทฺว โกฏิโย โมเจโนฺต หิ ตํ พหิ นีหรติ นามฯ **นิคฺคิลิตุ**นฺติ ปุจฺฉาย โทสํ ทตฺวา หาเรตุํ อสโกฺกโนฺต ปเวเสตุํ น สกฺขิสฺสติฯ ตตฺถ โทสํ ทตฺวา หาเรโนฺต หิ คิลิตฺวา วิย อทสฺสนํ คเมโนฺต ปเวเสติ นามฯ **กึลทฺธิโก**ติ กึทฺทิฏฺฐิโกฯ วทนฺติ เอเตนาติ วาโท, ทิฏฺฐิฯ โก วาโท เอตสฺสาติ **กึวาทีฯ กิมกฺขายี**ติ กิมภิธายี, กีทิสี ธมฺมกถาฯ เตนาห **''กึ นาม...เป.... ปุจฺฉตี''**ติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

๓๖. จตุเตฺถ ทกฺขิณํ อรหนฺตีติ **ทกฺขิเณยฺยาฯ** อาหุนํ วุจฺจติ ทานํ, ตํ อรหนฺตีติ **อาหุเนยฺยาฯ**

๓๗. ปญฺจเม กถมยํ มิคารมาตา นาม ชาตาติ อาห **''สา หี''**ติอาทิฯ **สพฺพเชฏฺฐกสฺส ปุตฺตสฺสา**ติ อตฺตโน ปุเตฺตสุ สพฺพปฐมํ ชาตสฺส ปุตฺตสฺสฯ **อยฺยกเสฏฺฐิโนว สมานนามกตฺตา**ติ มิคารเสฏฺฐินา เอว สทิสนามกตฺตาฯ ตสฺสา กิร สพฺพเชฏฺฐสฺส ปุตฺตสฺส นามคฺคหณทิวเส อยฺยกสฺส มิคารเสฏฺฐิเสฺสว นามํ อกํสุฯ **อนิพทฺธวาโส หุตฺวา**ติ เอกสฺมึเยว วิหาเร นิพทฺธวาโส อหุตฺวาฯ **ธุวปริโภคานี**ติ นิยตปริโภคานิฯ นนุ ภควา กทาจิ จาริกมฺปิ ปกฺกมติ, กถํ ตานิ เสนาสนานิ ธุวปริโภเคน ปริภุญฺชีติ อาห **''อุตุวสฺสํ จาริกํ จริตฺวาปี''**ติอาทิฯ ตตฺถ **อุตุวสฺส**นฺติ เหมนฺตคิเมฺห สนฺธาย วทติฯ **มคฺคํ ฐเปตฺวา**ติ เถรสฺส อาคมนมคฺคํ ฐเปตฺวาฯ **อุณฺหวลาหกา**ติ อุณฺหอุตุโน ปจฺจยภูตเมฆมาลาสมุฏฺฐาปกา เทวปุตฺตาฯ เตสํ กิร ตถาจิตฺตุปฺปาทสมกาลเมว ยถิจฺฉิตํ ฐานํ อุณฺหํ ผรมานา, วลาหกมาลา นาติพหลา อิโต จิโต นภํ ฉาเทนฺตี วิธาวติฯ เอส นโย **สีตวลาหกวสฺสวลาหกาสุฯ อพฺภวลาหกา** ปน เทวตา สีตุณฺหวเสฺสหิ

วินา เกวลํ อพฺภปฏลเสฺสว สมุฏฺฐาปกา เวทิตพฺพาฯ เกวลํ วา วาตเสฺสว, เตเนว เทวตา วาตวลาหกาฯ

เอตฺถ จ ยํ วสฺสาเน จ สิสิเร จ อพฺภํ อุปฺปชฺชติ, ตํ อุตุสมุฏฺฐานํ ปากติกเมวฯ ยํ ปน อพฺภมฺหิเยว อติอพฺภํ สตฺตาหมฺปิ จนฺทสูริเย ฉาเทตฺวา เอกนฺธการํ กโรติ, ยญฺจ จิตฺตเวสาขมาเสสุ อพฺภํ, ตํ เทวตานุภาเวน อุปฺปนฺนํ อพฺภนฺติ เวทิตพฺพํฯ โย จ ตสฺมิํ ตสฺมิํ อุตุมฺหิ อุตฺตรทกฺขิณาทิปกติวาโต โหติ, อยํ อุตุสมุฏฺฐาโนฯ วาเตปิ วนรุกฺขกฺขนฺธาทิปฺปทาลโน อติวาโต นาม อตฺถิฯ อยเญฺจว, โย จ อโญฺญปิ อกาลวาโต, อยญฺจ เทวตานุภาเวน นิพฺพโตฺตฯ ยํ คิมฺหาเน อุณฺหํ, ตํ อุตุสมุฏฺฐานิกํ ปากติเมวฯ ยํ ปน อุเณฺหปิ อติอุณฺหํ สีตกาเล จ อุปฺปนฺนํ อุณฺหํ, ตํ เทวตานุภาเวน นิพฺพตฺตํฯ ยํ วสฺสาเน จ เหมเนฺต จ สีตํ โหติ, ตํ อุตุสมุฏฺฐานเมวฯ ยํ ปน สีเตปิ อติสีตํ, คิเมฺห จ อุปฺปนฺนํ สีตํ, ตํ เทวตานุภาเวน นิพฺพตฺตํฯ ยํ วสฺสิเก จตฺตาโร มาเส วสฺสํ, ตํ อุตุสมุฏฺฐานเมว, ยํ ปน วเสฺสเยว อติวสฺสํ, ยญฺจ จิตฺตเวสาขมาเสสุ วสฺสํ, ตํ เทวตานุภาเวน นิพฺพตฺตํฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – เอโก กิร วสฺสวลาหกเทวปุโตฺต ตครกูฏวาสิขีณาสวเตฺถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ เถโร – ''โกสิ ตฺว''นฺติ ปุจฺฉิฯ อหํ, ภเนฺต, วสฺสวลาหโก เทวปุโตฺตติ ฯ ตุมฺหากํ กิร จิเตฺตน เทโว วสฺสตีติ? อาม, ภเนฺตติฯ ปสฺสิตุกามา มยนฺติฯ เตมิสฺสถ, ภเนฺตติฯ เมฆสีสํ วา คชฺชิตํ วา น ปญฺญายติ, กถํ เตมิสฺสามาติ? ภเนฺต, อมฺหากํ จิเตฺตน เทโว วสฺสติ, ตุเมฺห ปณฺณสาลํ ปวิสถาติฯ สาธุ เทวปุตฺตาติ ปาเท โธวิตฺวา ปณฺณสาลํ ปาวิสิฯ เทวปุโตฺต ตสฺมิํ ปวิสเนฺตเยว เอกํ คีตํ คายิตฺวา หตฺถํ อุกฺขิปิ, สมนฺตา ติโยชนฏฺฐานํ เอกเมฆํ อโหสิฯ เถโร อฑฺฒตินฺโต ปณฺณสาลํ ปวิโฏฺฐติฯ

กามํ เหฏฺฐา วุตฺตาปิ เทวตา จาตุมหาราชิกาว, ตา ปน เตน เตน วิเสเสน วตฺวา อิทานิ ตทเญฺญ ปฐมภูมิเก กามาวจรเทเว สามญฺญโต คณฺหโนฺต **''จาตุมหาราชิกา''**ติ อาหฯ ธตรฏฺฐวิรูฬฺหกวิรูปกฺขกุเวรสงฺขาตา จตฺตาโร มหาราชาโน เอเตสนฺติ **จาตุมหาราชิกา,** เต สิเนรุสฺส ปพฺพตสฺส เวมชฺฌ โหนฺติฯ เตสุ ปพฺพตฏฺฐกาปิ อตฺถิ อากาสฏฺฐกาปิฯ เตสํ ปรมฺปรา จกฺกวาฬปพฺพตํ ปตฺตาฯ ขิฑฺฑาปโทสิกา มโนปโทสิกา จนฺทิมา เทวปุโตฺต สูริโย เทวปุโตฺตติ เอเต สเพฺพปิ จาตุมหาราชิกเทวโลกฏฺฐา เอวฯ

ตาวติํสาติ ตาวติํสานํ เทวานํ นามํ, เตปิ อตฺถิ ปพฺพตฏฺฐกา, อตฺถิ อากาสฏฺฐกา, เตสํ ปรมฺปรา จกฺกวาฬปพฺพตํ ปตฺตาฯ ตถา **ยามา**ทีนํฯ เอกเทวโลเกปิ หิ เทวานํ ปรมฺปรา จกฺกวาฬปพฺพตํ อปฺปตฺตา นาม นตฺถิฯ ตตฺถ มเฆน มาณเวน สทฺธิํ มจลคาเม กาลํ กตฺวา เตตฺติํส สหปุญฺญการิโน เอตฺถ นิพฺพตฺตาติ ตํ สหจาริตํ ฐานํ เตตฺติํสํ, ตเทว ตาวติํสํ, ตํ นิวาโส เอเตสนฺติ ตาวติํสาติ วทนฺติฯ ยสฺมา ปน เสสจกฺกวาเฬสุปิ ฉกามาวจรเทวโลกา อตฺถิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ''สหสฺสํ จาตุมหาราชิกานํ สหสฺสํ ตาวติํสาน''นฺติ (อ. นิ. ๓.๘๑)ฯ ตสฺมา นามปณฺณตฺติเยเวสา ตสฺส เทวโลกสฺสาติ เวทิตพฺพาฯ ทุกฺขโต ยาตา อปยาตาติ **ยามา**ฯ อตฺตโน สิริสมฺปตฺติยา ตุสํ อิตา คตาติ **ตุสิตา**ฯ นิมฺมาเน รติ เอเตสนฺติ **นิมฺมานรติโน**ฯ **วสวตฺตี เทวตา**ติ ปรนิมฺมิตวสวตฺติโน เทวาฯ ปรนิมฺมิเตสุ โภเคสุ วสํ วเตฺตนฺตีติ **ปรนิมฺมิตวสวตฺติโน**ฯ

พฺรูหิโต ปริวุโทฺธ เตหิ เตหิ ฌานาทีหิ วิสิเฏฺฐหิ คุเณหีติ พฺรหฺมาฯ วณฺณวนฺตตาย เจว ทีฆายุกตาย จ พฺรหฺมปาริสชฺชาทีหิ มหโนฺต พฺรหฺมาติ **มหาพฺรหฺมา**ฯ ตสฺส ปริสายํ ภวา ปริจาริกาติ **พฺรหฺมปาริสชฺชา**ฯ ตเสฺสว ปุโรหิตฏฺฐาเน ฐิตาติ **พฺรหฺมปุโรหิตา**ฯ อาภสฺสเรหิ ปริตฺตา อาภา เอเตสนฺติ **ปริตฺตาภา**ฯ อปฺปมาณา อาภา เอเตสนฺติ **อปฺปมาณาภา**ฯ ทีปิ

กาย อจฺจิ วิย เอเตสํ สรีรโต อาภา ฉิชฺชิตฺวา ฉิชฺชิตฺวา ปตนฺตี วิย สรติ วิสฺสรตีติ **อาภสฺสรา,** ยถาวุตฺตปฺปภาย อาภาสนสีลา วา **อาภสฺสรา**ฯ **สุภา**ติ โสภนา ปภาฯ **สุภา**ติ หิ เอกคฺฆนา นิจฺจลา สรีราภา วุจฺจติ , สา ปริตฺตา สุภา เอเตสนฺติ **ปริตฺตสุภา**ฯ อปฺปมาณา สุภา เอเตสนฺติ **อปฺปมาณสุภา**ฯ สุเภน โอกิณฺณา วิกิณฺณา, สุเภน สรีรปฺปภาวณฺณน เอกคฺฆนา สุวณฺณมญฺชูสาย ฐปิตสมฺปชฺชลิตกญฺจนปิณฺฑสสฺสิริกาติ **สุภกิณฺณา**ฯ ตตฺถ โสภนาย ปภาย กิณฺณา สุภากิณฺณาติ วตฺตเพฺพ ภา-สทฺทสฺส รสฺสตฺตํ อนฺติม ณ-การสฺส ห-การญฺจ กตฺวา **"สุภกิณฺหา"**ติ วุตฺตํฯ วิปุลผลา เวหปฺผลาฯ **วิปุลผลา**ติ จ วิปุลสนฺตสุขวณฺณาทิผลาฯ อปฺปเกน กาเลน อตฺตโน ฐานํ น วิชหนฺตีติ **อวิหา**ฯ เกนจิ น ตปนียาติ **อตปฺปา**ฯ อกิเจฺฉน สุเขน ปสฺสิตพฺพา มนุญฺญรูปตายาติ **สุทสฺสา**ฯ สุปริสุทฺธทสฺสนตาย สมฺมา ปสฺสนฺติ สีเลนาติ **สุทสฺสี**ฯ อุกฺกฏฺฐสมฺปตฺตีหิ โยคโต นตฺถิ เอเตสํ กนิฏฺฐา สมฺปตฺตีติ **อกนิฏฺฐา**ฯ

กายสกฺขีหีติ นามกาเยน เทสนาย สมฺปฏิจฺฉนวเสน สกฺขิภูเตหิฯ **หลาหลนฺ**ติ โกลาหลํฯ **มหคฺคตจิเตฺตนา**ติ จตุตฺถชฺฌานปาทเกน อภิญฺญาจิเตฺตนฯ

นนุ จ ''อชฺฌตฺตนฺติ กามภโว, พหิทฺธาติ รูปารูปภโว''ติ จ อยุตฺตเมตํ? ยสฺมิญฺหิ ภเว สตฺตา พหุตรํ กาลํ วสนฺติ, โส เนสํ อชฺฌตฺตํฯ ยสฺมิญฺจ อปฺปตรํ กาลํ วสนฺติ, โส เนสํ พหิทฺธาติ วตฺตุํ ยุตฺตํฯ รูปารูปภเว จ สตฺตา จิรตรํ วสนฺติ, อปฺปตรํ กามภเว, ตสฺมา ''อชฺฌตฺตนฺติ กามภโว, พหิทฺธาติ รูปารูปภโว''ติ กสฺมา วุตฺตนฺติ อาห **"กิญฺจาปี"**ติอาทิฯ **จตุตฺถเมว โกฏฺฐาสน**ฺติ วิวฏฺฏฏฺฐายิสงฺขาตํ จตุตฺถํ อสเงฺขยฺยกปฺปํฯ **อิตเรสู**ติ สํวฏฺฏสํวฏฺฏฏฺฐายิวิวฏฺฏสงฺขาเตสุ ตีสุ อสเงฺขยฺยกเปฺปสุฯ **อาลโย**ติ สโงฺคฯ **ปตฺถนา**ติ ''กถํ นาม ตตฺรูปปนฺนา ภวิสฺสามา''ติ อภิปตฺถนาฯ **อภิลาโส**ติ ตตฺรูปปชฺชิตุกามตาฯ **ตสฺมา**ติอาทินา ยถาวุตฺตมตฺถํ นิคเมติฯ

เอตฺถายํ อธิปฺปาโย – กสฺสจิปิ กิเลสสฺส อวิกฺขมฺภิตตฺตา เกนจิปิ ปกาเรน วิกฺขมฺภนมเตฺตนปิ อวิมุโตฺต กามภโว อชฺฌตฺตคฺคหณสฺส อตฺตานํ อธิกิจฺจ อุทฺทิสฺส ปวตฺตคฺคาหสฺส วิเสสปจฺจโยติ อชฺฌตฺตํ นามฯ ตตฺถ พนฺธนํ อชฺฌตฺตสํโยชนํ, เตน สํยุโตฺต **อชฺฌตฺตสํโยชโน**ฯ ตพฺพิปริยายโต **พหิทฺธาสํโยชโน**ติฯ

ฉนฺทราควเสเนว อชฺฌตฺตสํโยชนํ พหิทฺธาสํโยชนญฺจ ปุคฺคลํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ โอรมฺภาคิยอุทฺธมฺภาคิยสํโยชนวเสนปิ ทเสฺสตุํ **"โอรมฺภาคิยานิ วา"**ติอาทิมาหฯ โอรํ วุจฺจติ กามธาตุ, ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยภาเวน ตํ โอรํ ภชนฺตีติ **โอรมฺภาคิยานิ**ฯ ตตฺถ จ กมฺมุนา วิปากํ สเตฺตน จ ทุกฺขํ สํโยเชนฺตีติ **สํโยชนานิ,** สกฺกายทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามาสกามราคปฏิฆาฯ อุทฺธํ วุจฺจติ รูปารูปธาตุ, วุตฺตนเยเนตํ อุทฺธํ ภชนฺตีติ **อุทฺธมฺภาคิยานิ,** สํโยชนานิฯ รูปราคารูปราคมานุทฺธจฺจาวิชฺชาฯ อถ วา โอรมฺภาโค วุจฺจติ กามธาตุ รูปารูปภวโต เหฏฺฐาภูตตฺตา, ตตฺรูปปตฺติยา ปจฺจยภาวโต โอรมฺภาคสฺส หิตานีติ **โอรมฺภาคิยานิ** ยถา ''วจฺฉาโยโค ทุหโก''ติฯ อุทฺธมฺภาโค นาม มหคฺคตภาโว, ตสฺส หิตานิ **อุทฺธมฺภาคิยานิ**ฯ ปาเทสุ พทฺธปาสาโณ วิย ปโญฺจรมฺภาคิยสํโยชนานิ เหฏฺฐา อากฑฺฒมานาการานิ โหนฺติฯ หเตฺถหิ คหิตรุกฺขสาขา วิย ปญฺจุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานิ อุปริ อากฑฺฒมานาการานิฯ เยสญฺหิ สกฺกายทิฏฺฐิอาทีนิ อปฺปหีนานิ, เต ภวเคฺคปิ นิพฺพเตฺต เอตานิ อากฑฺฒิตฺวา กามภเวเยว ปาเตนฺติ, ตสฺมา เอตานิ ปญฺจ คจฺฉนฺตํ วาเรนฺติ, คตํ ปุน อาเนนฺติฯ รูปราคาทีนิ ปญฺจ คจฺฉนฺตํ น วาเรนฺติ, อาคนฺตุํ ปน น เทนฺติฯ

อสมุจฺฉินฺนสฺ โอรมฺภาคิยสํโยชเนสุ ลทฺธปจฺจเยสุ อุทฺธมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ อคณนูปคานิ โหนฺตีติ ลพฺภมานานมฺปิ ปุถุชฺชนานํ วเสน อวิภชิตฺวา อริยานํ โยควเสน วิภชิตฺกาโม **"อุภยมฺปิ เจต"**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วฏฺฏนิสฺสิตมหาชนสฺสา**ติ ปุถุชฺชเน สนฺธาย วทติฯ **เทฺวธา ปริจฺฉินฺนนฺ**ติ กามสุคติรูปารูปภววเสน ทฺวีหิ ปกาเรหิ ปริจฺฉินฺนนฺฯ

วจฺฉกสาโลปมํ อุตฺตานตฺถเมวฯ โอปมฺมสํสนฺทเน ปน กสฺสจิ กิเลสสฺส อวิกฺขมฺภิตตฺตา, กถญฺจิปิ อวิมุตฺโต กามภโว อชฺฌตฺตคฺคหณสฺส วิเสสปจฺจยตฺตา, อิเมสํ สตฺตานํ อพฺภนฺตรเฏฺฐน **อนฺโต** นามฯ รูปารูปภโว ตพฺพิปริยายโต **พหิ** นามฯ ตถา หิ ยสฺส โอรมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ อปฺปหีนานิ, โส อชฺฌตฺตสํโยชโน วุตฺโตฯ ยสฺส ตานิ ปหีนานิ, โส พหิทฺธาสํโยชโนฯ ตสฺมา อนฺโต อสมุจฺฉินฺนพนฺธนตาย พหิ จ ปวตฺตมานภวงฺคสนฺตานตาย **อนฺโตพโทฺธ พหิสยิโต** นามฯ นิรนฺตรปฺปวตฺตภวงฺคสนฺตานวเสน หิ สยิตโวหาโรฯ กามํ เนสํ พหิพนฺธนมฺปิ อสมุจฺฉินฺนํ, อนฺโตพนฺธนสฺส ปน มูลตาย เอวํ วุตฺตํฯ เตนาห **"สํโยชนํ ปน เตสํ กามาวจรูปนิพทฺธเมวา"**ติฯ อิมินา นเยน เสสตฺตเยปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอตฺตาวตา จ กิราติ **กิร**-สโทฺท อรุจิสํสูจนโตฺถฯ เตเนตฺถ อาจริยวาทสฺส อตฺตโน อรุจฺจนภาวํ ทีเปติฯ ''สีลวา''ติ อนามฏฺฐวิเสสสามญฺญโต สีลสเงฺขเปน คหิตํ, ตญฺจ จตุพฺพิธนฺติ อาจริยเตฺถโร **"จตุปาริสุทฺธิสีลํ อุทฺทิสิตฺวา"**ติ อาหฯ **ตตฺถา**ติ จตุปาริสุทฺธิสีเลสุฯ **เชฏฺฐกสีลน**ฺติ ปธานสีลํฯ **อุภยตฺถา**ติ อุเทฺทสนิเทฺทเสสุ, นิเทฺทเส วิย อุเทฺทเสปิ ปาติโมกฺขสํวโรว เถเรน วุโตฺต ''สีลวา''ติ วุตฺตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ สีลคฺคหณญฺหิ ปาฬิยํ ปาติโมกฺขสํวรวเสเนว อาคตํฯ เตนาห **"ปาติโมกฺขสํวโรเยวา"**ติอาทิฯ ตตฺถ อวธารเณน อิตเรสํ ติณฺณํ เอกเทเสน ปาติโมกฺขนฺโตคธภาวํ ทีเปติฯ ตถา หิ อโนโลกิโยโลกเน อาชีวเหตุ จ สิกฺขาปทวีติกฺกเม คิลานปจฺจยสฺส อปจฺจเวกฺขิตปริโภเค จ อาปตฺติ วิหิตาติฯ **ตีณี**ติ อินฺทฺริยสํวรสีลาทีนิฯ **สีลนฺติ วุตฺตฏฺฐานํ นาม อตฺถี**ติ สีลปริยาเยน เตสํ กตฺถจิ สุเตฺต คหิตฏฺฐานํ นาม กึ อตฺถิ ยถา ''ปาติโมกฺขสํวโร''ติ? อาจริยสฺส สมฺมุขตาย อปฺปฏิกฺขิปโนฺต อุปจาเรน ปุจฺฉโนฺต วิย วทติฯ เตนาห **"อนนุชานโนฺต"**ติฯ **ฉทฺวารรกฺขามตฺตกเมวา**ติ ตสฺส สลฺลหุกภาวมาห จิตฺตาธิฏฺฐานภาวมเตฺตน ปฏิปากติกภาวาปตฺติโตฯ อิตรทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **ปจฺจยุปฺปตฺติมตฺตกน**ฺติ ผเลน เหตุํ ทเสฺสติฯ อุปฺปาทนเหตุกา หิ ปจฺจยานํ อุปฺปตฺติฯ **อิทมตฺถน**ฺติ อิทํ ปโยชนํ อิมสฺส ปจฺจยสฺส ปริภุญฺชเนติ อธิปฺปาโยฯ **นิปฺปริยาเยนา**ติ อิมินา อินฺทฺริยสํวราทีนิ ตีณิ ปธานสฺส สีลสฺส ปริปาลนวเสน ปวตฺติยา ปริยายสีลานิ นามาติ ทเสฺสติฯ อิทานิ ปาติโมกฺขสํวรเสฺสว ปธานภาวํ พฺยติเรกโต อนฺวยโต จ อุปมาย วิภาเวตุํ **"ยสฺสา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โส** ปาติโมกฺขสํวโรฯ **เสสานิ** อินฺทฺริยสํวราทีนิฯ

ปาติโมกฺขสํวรสํวุโตติ โย หิ นํ ปาติ รกฺขติ, ตํ โมเกฺขติ โมเจติ อาปายิกาทีหิ ทุเกฺขหีติ ปาติโมกฺขนฺติ ลทฺธนาเมน สิกฺขาปทสีเลน ปิหิตกายวจีทฺวาโรฯ โส ปน ยสฺมา เอวํภูโต เตน สมนฺนาคโต นาม โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **"ปาตีโมกฺขสํวเรน สมนฺนาคโต"**ติฯ

อปโร นโย – กิเลสานํ พลวภาวโต, ปาปกิริยาย จ สุกรภาวโต, ปุญฺญกิริยาย จ ทุกฺกรภาวโต พหุกฺขตฺตุํ อปาเยสุ ปตนสีโลติ ปาตี, ปุถุชฺชโนฯ อนิจฺจตาย วา ภวาทีสุ กมฺมเวคกฺขิโตฺต ฆฏิยนฺตํ วิย อนวฏฺฐาเนน ปริพฺภมนโต คมนโต คมนสีโลติ ปาตี, มรณวเสน ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย อตฺตภาวสฺส ปาตนสีโล วา ปาตี, สตฺตสนฺตาโน, จิตฺตเมว วาฯ ตํ ปาตึ สํสารทุกฺขโต โมเกฺขตีติ **ปาติโมกฺขํ**ฯ จิตฺตสฺส หิ วิโมเกฺขน สโตฺต วิมุโตฺตติ วุจฺจติฯ วุตฺตญฺหิ ''จิตฺตโวทานา วิสุชฺฌนฺตี''ติ, ''อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺต''นฺติ (มหาว. ๒๘) จฯ

อถ วา อวิชฺชาทินา เหตุนา สํสาเร ปตติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ ปาติ, ‘‘อวิชฺชานีวรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสํโยชนานํ สนฺธาวตํ สํสรต’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๒๔) หิ วุตฺตํ, ตสฺส ปาติโน สตฺตสฺส ตณฺหาทิสํกิเลสตฺตยโต โมโกฺข เอเตนาติ **ปาติโมโกฺข**ฯ ‘‘กเณฺฐกาโฬ’’ติอาทีนํ วิยสฺส สมาสสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

อถ วา ปาเตติ วินิปาเตติ ทุเกฺขติ ปาติ, จิตฺตํฯ วุตฺตญฺหิ –

> ‘‘จิเตฺตน นียเต โลโก, จิเตฺตน ปริกสฺสตี’’ติ; (สํ. นิ. ๑.๖๒);

ตสฺส ปาติโน โมโกฺข เอเตนาติ **ปาติโมโกฺข**ฯ ปตติ วา เอเตน อปายทุเกฺข สํสารทุเกฺข จาติ ปาติ, ตณฺหาทิสํกิเลโสฯ วุตฺตญฺหิ –

> ‘‘ตณฺหา ชเนหิ ปุริสํ, (สํ. นิ. ๑.๕๖-๕๗) ตณฺหาทุติโย ปุริโส’’ติ (อิติวุ. ๑๕, ๑๐๕; อ. นิ. ๔.๙) จ อาทิ;

ตโต ปาติโต โมโกฺขติ **ปาติโมโกฺข**ฯ

อถ วา ปตติ เอตฺถาติ ปาติ, ฉ อชฺฌตฺติกพาหิรานิ อายตนานิฯ วุตฺตญฺหิ –

> ‘‘ฉสุ โลโก สมุปฺปโนฺน, ฉสุ กุพฺพติ สนฺถว’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๗๐; สุ. นิ. ๑๗๑);

ตโต ฉอชฺฌตฺติกพาหิรายตนสงฺขาตโต ปาติโต โมโกฺขติ **ปาติโมโกฺข**ฯ

อถ วา ปาโต วินิปาโต อสฺส อตฺถีติ ปาตี, สํสาโรฯ ตโต โมโกฺขติ **ปาติโมโกฺข**ฯ

อถ วา สพฺพโลกาธิปติภาวโต ธมฺมิสฺสโร ภควา ‘‘ปตี’’ติ วุจฺจติ, มุจฺจติ เอเตนาติ โมโกฺข, ปติโน โมโกฺข ปติโมโกฺข เตน ปญฺญตฺตตฺตาติ, ปติโมโกฺข เอว **ปาติโมโกฺข**ฯ สพฺพคุณานํ วา มูลภาวโต อุตฺตมเฎฺฐน ปติ จ โส ยถาวุตฺตเฎฺฐน โมโกฺข จาติ ปติโมโกฺข, ปติโมโกฺข เอว **ปาติโมโกฺข**ฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘ปาติโมกฺขนฺติ อาทิเมตํ มุขเมตํ ปมุขเมต’’นฺติ (มหาว. ๑๓๕) วิตฺถาโรฯ

อถ วา ป-อิติ ปการเร, อตีติ อจฺจนฺตเตฺถ นิปาโต, ตสฺมา ปกาเรหิ อจฺจนฺตํ โมเกฺขตีติ **ปาติโมโกฺข**ฯ อิทญฺหิ สีลํ สยํ ตทงฺควเสน, สมาธิสหิตํ ปญฺญาสหิตญฺจ วิกฺขมฺภนวเสน, สมุเจฺฉทวเสน จ อจฺจนฺตํ โมเกฺขติ โมเจตีติ **ปาติโมโกฺข**ฯ ปติ ปติ โมโกฺขติ วา ปติโมโกฺข, ตมฺหา ตมฺหา วีติกฺกมโทสโต ปเจฺจกํ โมโกฺขติ อโตฺถฯ ปติโมโกฺข เอว **ปาติโมโกฺข**ฯ โมโกฺข วา นิพฺพานํ, ตสฺส โมกฺขสฺส ปติพิมฺพภูโตติ ปติโมโกฺขฯ สีลสํวโร หิ สูริยสฺส อรุณุคฺคมนํ วิย นิพฺพานสฺส อุทยภูโต ตปฺปฏิภาโค วิย ยถารหํ กิเลสนิพฺพาปนโต ปติโมกฺขํ, ปติโมกฺขํเยว **ปาติโมกฺขํ**ฯ

อถ วา โมกฺขํ ปติ วตฺตติ, โมกฺขาภิมุขนฺติ วา ปติโมกฺขํ, ปติโมกฺขเมว **ปาติโมกฺข**นฺติ เอวเมตฺถ ปาติโมกฺขสทฺทสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อาจารโคจรสมฺปโนฺนติ กายิกวาจสิกอวีติกฺกมสงฺขาเตน อาจาเรน, นเวสิยาทิโคจรตาทิสงฺขาเตน โคจเรน สมฺปโนฺน, สมฺปนฺนอาจารโคจโรติ อโตฺถฯ **อปฺปมตฺตเกสู**ติ ปริตฺตเกสุ อนาปตฺติคมนีเยสุฯ ‘‘ทุกฺกฏทุพฺภาสิตมเตฺตสู’’ติ อปเรฯ **วชฺชสู**ติ คารยฺหสุฯ เต ปน

เอกนฺตโต อกุสลสภาวา โหนฺตีติ อาห “**อกุสลธมฺมสู**”ติฯ **ภยทสฺสี**ติ ภยโต ทสฺสนสีโล, ปรมาณุมตฺตมฺปิ วชฺชํ สิเนรุปฺปมาณํ วิย กตฺวา ภายนสีโลฯ **สมฺมา อาทิยิตฺวา**ติ สมฺมเทว สกฺกจฺจํ สพฺพโสว อาทิยิตฺวาฯ **สิกฺขาปเทสู**ติ นิทฺธารเณ ภุมฺมนฺติ สมุทายโต อวยวนิทฺธารณํ ทเสฺสโนฺต “**สิกฺขาปเทสุ ตํ ตํ สิกฺขาปทํ สมาทิยิตฺวา สิกฺขตี**”ติ อตฺถมาห, สิกฺขาปทเมว หิ สมาทาตพฺพํ สิกฺขิตพฺพญฺจาติ อธิปฺปาโยฯ **ยํ กิญฺจิ สิกฺขาปเทสู**ติ สิกฺขาโกฏฺฐาเสสุ มูลปญฺญตฺติอนุปญฺญตฺติสพฺพตฺถปญฺญตฺติปเทสปญฺญตฺติอาทิเภทํ ยํ กิญฺจิ สิกฺขิตพฺพํฯ ยํ ปฏิปชฺชิตพฺพํ ปูเรตพฺพํ สีลํ, ตํ ปน ทฺวารวเสน ทุวิธเมวาติ อาห “**กายิกํ วา วาจสิกํ วา**”ติฯ อิมสฺมิํ อตฺถวิกเปฺป **สิกฺขาปเทสู**ติ อาธาเร ภุมฺมํ สิกฺขาภาเคสุ กสฺสจิ วิสุํ อคฺคหณโตฯ เตนาห “**ตํ สพฺพ**”นฺติฯ

อญฺญตรํ เทวฆฏนฺติ อญฺญตรํ เทวนิกายํฯ **อาคามี โหตี**ติ ปฏิสนฺธิวเสน อาคมนสีโล โหติฯ **อาคนฺตา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **อิมินา อเงฺคนา**ติ อิมินา การเณนฯ

สุกฺขวิปสฺสโก เยภุเยฺยน จตุธาตุววตฺถานมุเขน กมฺมฏฺฐานาภินิเวสี โหตีติ อาห “**สุกฺขวิปสฺสกสฺส ธาตุกมฺมฏฺฐานิกภิกฺขุโน**”ติฯ วุตฺตเมวตฺถํ สมฺปิเณฺฑตฺวา นิคเมโนฺต “**ปฐเมน อเงฺคนา**”ติอาทิมาหฯ

จิตฺตสฺส สุขุมภาโว อิธ สุขมตฺตภาวมาปเนฺนน ทฏฺฐโพฺพติ อาห “**สพฺพาปิ หิ ตา**”ติอาทิฯ **ตนุตฺตวเสนา**ติ เกวลํ ตนุตฺตฏฺฐปนวเสน, น ปน เถรสฺส กสฺสจิ มคฺคสฺส วา ผลสฺส วา อุปฺปาทนตฺถาย, นาปิ สมฺมาปฏิปตฺติยํ โยชนตฺถายาติ อธิปฺปาโยฯ

๓๘. ฉเฏฺฐ **มหากจฺจาโน**ติ คิหิกาเล อุเชฺชนิรโญฺญ ปุโรหิตปุโตฺต อภิรูโป ทสฺสนีโย ปาสาทิโก สุวณฺณวโณฺณ จฯ วรณา นาม รุกฺข, ตสฺส อวิทูเร ภวตฺตา นครมฺปิ วรณสเทฺทน วุจฺจตีติ อาห “**วรณา นาม เอกํ นคร**”นฺติฯ ทฺวนฺทปทสฺส ปเจฺจกํ อภิสมฺพโนฺธ โหตีติ เหตุสทฺทํ ปเจฺจกํ โยเชตฺวา ทเสฺสโนฺต “**กามราคาภินิเวสเหตู**”ติอาทิมาหฯ เหตุสเทฺทน สมฺพเนฺธ สติ โย อโตฺถ สมฺภวติ, ตํ ทเสฺสตุํ “**อิทํ วุตฺตํ โหตี**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กามราเคน อภินิวิฏฺฐตฺตา**ติ เอเตน กามราคาภินิเวสเหตูติ อิมสฺส อตฺถํ ทีเปติ, ตถา **วินิพทฺธตฺตา**ติอาทีหิ กามราควินิพทฺธเหตูติอาทีนํฯ **ตโต มุโข**ติ ตทภิมุโขฯ **มาน**นฺติ อาฬฺหกาทิมานภณฺฑํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

๓๙. สตฺตเม **มธุราย**นฺติ อุตฺตรมธุรายํฯ **คุนฺทาวเน**ติ กณฺหคุนฺทาวเน, กาฬปิปฺปลิวเนติ อโตฺถฯ **ชราชิเณฺณ**ติ ชราย ชิเณฺณ, น พฺยาธิอาทีนํ วเสน ชิณฺณสทิเส นาปิ อกาลิเกน ชราย อภิภูเตฯ **วโยวุเทฺธ**ติ ชิณฺณตฺตา เอว จสฺส วโยวุทฺธิปฺปตฺติยา วุเทฺธน สีลาทิวุทฺธิยาฯ **ชาติมหลฺลเก**ติ ชาติยา มหนฺตตาย จิรรตฺตตาย มหลฺลเก, น โภคปริวาราทีหีติ อโตฺถฯ **อทฺธคเต**ติ เอตฺถ **อทฺธ**-สโทฺท ทีฆกาลวาจีติ อาห “**ทีฆกาลทฺธานํ อติกฺกเนฺต**”ติฯ **วโย**ติ ปุริมปทโลเปนายํ นิเทฺทโสติ อาห “**ปจฺฉิมวย**”นฺติ, วสฺสสตสฺส ตติยโกฏฺฐาสสงฺขาตํ ปจฺฉิมวยํ อนุปฺปเตฺตติ อโตฺถฯ

ภวติ เอตฺถ ผลํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ **ภูมิ,** การณนฺติ อาห “**เยน การเณนา**”ติอาทิฯ **ปริปโกฺก**ติ ปริณโต, วุทฺธิภาวํ ปโตฺตติ อโตฺถฯ **โมฆชิโณฺณ**ติ อโนฺต ถิรกรณานํ ธมฺมานํ อภาเวน ตุจฺฉชิโณฺณ นามฯ พาลทารโกปิ ทหโรติ วุจฺจตีติ ตโต วิเสสนตฺถํ “**ยุวา**”ติ วุตฺตํฯ อติกฺกนฺตปฐมวยา เอว สตฺตา สภาเวน ปลิตสิรา โหนฺตีติ ปฐมวเย ฐิตภาวํ ทเสฺสตุํ “**สุสุกาฬเกโส**”ติ วุตฺตํฯ **ภเทฺรนา**ติ ลทฺธเกนฯ เอกโจฺจ หิ ทหโรปิ สมาโน กาโณ วา โหติ กุณิ

อาทีนํ วา อญฺญตโร, โส น ภเทฺรน โยพฺพเนน สมนฺนาคโต นาม โหติฯ โย ปน อภิรูโป โหติ ทสฺสนีโย ปาสาทิโก สพฺพสมฺปตฺติสมฺปนฺโน ยํ ยเทว อลงฺการปริหารํ อิจฺฉติ, เตน เตน อลงฺกโต เทวปุตฺโต วิย จรติ, อยํ ภเทฺรน โยพฺพเนน สมนฺนาคโต นาม โหติฯ เตนวาห **“เยน โยพฺพเนน สมนฺนาคโต**”ติอาทิฯ

ยมฺหิ สจฺจญฺจ ธมฺโม จาติ ยมฺหิ ปุคฺคเล โสฬสหากาเรหิ ปฏิวิทฺธตฺตา จตุพฺพิธํ สจฺจํ, ญาเณน สจฺฉิกตตฺตา นววิธโลกุตฺตรธมฺโม จ อตฺถิฯ **อหิํสา**ติ เทสนามตฺตเมตํ, ยมฺหิ ปน จตุพฺพิธาปิ อปฺปมญฺญาภาวนา อตฺถีติ อโตฺถฯ **สํยโม ทโม**ติ สีลเญฺจว อินฺทฺริยสํวโร จฯ **วนฺตมโล**ติ มคฺคญาเณน นีหฏมโลฯ **ธีโร**ติ ธิติสมฺปนฺโนฯ **เถโร**ติ โส อิเมหิ ถิรภาวการเณหิ สมนฺนาคตตฺตา เถโรติ ปวุจฺจตีติ อโตฺถฯ

๔๐. อฏฺฐเม **“โจรา พลวโนฺต โหนฺตี”**ติ ปทํ อุทฺธริตฺวา เยหิ การเณหิ เต พลวโนฺต โหนฺติ, เตสํ สพฺภาวํ ทเสฺสโนฺต **“ปกฺขสมฺปนฺนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นิวาสฏฺฐานสมฺปนฺนตา** คิริทุคฺคาทิสพฺภาวโตฯ **อติยาตุ**นฺติ อโนฺต ยาตุํ, คนฺตุํ ปวิสิตุนฺติ อโตฺถฯ ตํ ปน อโนฺตปวิสนํ เกนจิ การเณน พหิคตสฺส โหตีติ อาห **“พหิทฺธา ชนปทจาริกํ จริตฺวา”**ติอาทิฯ **นิยฺยาตุ**นฺติ พหิ นิกฺขมิตุํฯ ตญฺจ พหินิกฺขมนํ พหิทฺธากรณีเย สติ สมฺภวตีติ อาห **“โจรา ชนปทํ วิลุมฺปนฺตี”**ติอาทิฯ **อนุสญฺญาตุ**นฺติ อนุสญฺจริตุํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

๔๑. นวเม **มิจฺฉาปฏิปตฺตาธิกรณเหตู**ติ เอตฺถ **อธิ**-สโทฺท อนตฺถโกติ อาห **“มิจฺฉาปฏิปตฺติยา กรณเหตู”**ติฯ **น อาราธโก**ติ น สมฺปาทโก น ปริปูรโกฯ ญายติ ปฏิวิชฺฌนวเสน นิพฺพานํ คจฺฉตีติ ญาโย, โส เอว ตํสมงฺคินํ วฏฺฏทุกฺขปาตโต ธารณเฏฺฐน ธโมฺมติ **ญาโย ธโมฺม,** อริยมโคฺคฯ โส ปเนตฺถ สห วิปสฺสนาย อธิเปฺปโตติ อาห **“สหวิปสฺสนกํ มคฺค”**นฺติฯ **อาราธนํ** นาม สํสิทฺธิ, สา ปน ยสฺมา สมฺปาทเนน ปริปูรเณน อิจฺฉิตา, ตสฺมา วุตฺตํ **“สมฺปาเทตุํ ปูเรตุ”**นฺติฯ

๔๒. ทสเม **ทุคฺคหิเตหี**ติ อตฺถโต พฺยญฺชนโต จ ทุฏฺฐุ คหิเตหิ, อูนาธิกวิปรีตปทปจฺจาภฏฺฐาทิวเสน วิโลเมตฺวา คหิเตหีติ อโตฺถฯ **อุปฺปฏิปาฏิยา คหิเตหี**ติ อิทํ ปน นิทสฺสนมตฺตํ ทุคฺคหสฺส อูนาธิกาทิวเสนปิ สมฺภวโตฯ เตนวาห **“อตฺตโน ทุคฺคหิตสุตฺตนฺตานํเยว อตฺถญฺจ ปาฬิญฺจ อุตฺตริตรํ กตฺวา ทเสฺสนฺตี”**ติฯ

สมจิตฺตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปริสวคฺควณฺณนา

๔๓. ปญฺจมสฺส ปฐเม **อุทฺธเจฺจน สมนฺนาคตา**ติ อกปฺปิเย กปฺปิยสญฺญิตาย, กปฺปิเย อกปฺปิยสญฺญิตาย, อวเชฺช วชฺชสญฺญิตาย, วเชฺช อวชฺชสญฺญิตาย อุทฺธจฺจปฺปกติกาฯ เย หิ วินเย อปกตญฺญุโน สํกิเลสโวทานิเยสุ ธเมฺมสุ น กุสลา สกิญฺจนการิโน วิปฺปฏิสารพหุลา, เตสํ อนุปฺปนฺนญฺจ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ, อุปฺปนฺนญฺจ ภิโยฺยภาวํ เวปุลฺลํ อาปชฺชติฯ สาราภาเวน ตุจฺฉตฺตา นโฬ วิยาติ **นโฬ,** มาโนติ อาห **''อุนฺนฬาติ อุคฺคตนฬา''**ติฯ เตนาห **''อุฏฺฐิตตุจฺฉมานา''**ติฯ มาโน หิ เสยฺยสฺส เสโยฺยติ สทิโสติ จ ปวตฺติยา วิเสสโต ตุโจฺฉฯ **จาปเลฺลนา**ติ จปลภาเวน, ตณฺหาโลลุเปฺปนาติ อโตฺถฯ **มุขขรา**ติ มุเขน ผรุสา, ผรุสวาทิโนติ อโตฺถฯ

วิกิณฺณวาจาติ วิสฺสฏฺวจนา สมฺผปฺปลาปิตาย อปริยนฺตวจนาฯ เตนาห **''อสํยตวจนา''**ติอาทิฯ **วิสฺสฏฺฐสติโน**ติ สติวิรหิตาฯ ปจฺจยเวกเลฺลน วิชฺชมานายปิ สติยา สติกิจฺจํ กาตุํ อสมตฺถตาย เอวํ วุตฺตาฯ น สมฺปชานนฺตีติ **อสมฺปชานา,** ตํโยคนิวตฺติยํ จายํ อกาโร ''อเหตุกา ธมฺมา (ธ. ส. ทุกมาติกา ๒), อภิกฺขุโก อาวาโส''ติอาทีสุ (จูฬว. ๗๖) วิยาติ อาห **''นิปฺปญฺญา''**ติ, ปญฺญารหิตาติ อโตฺถฯ ปาฬิยํ **วิพฺภนฺตจิตฺตา**ติ อุพฺภนฺตจิตฺตาฯ สมาธิวิรเหน ลโทฺธกาเสน อุทฺธเจฺจน เตสํ สมาธิวิรหานํ จิตฺตํ นานารมฺมเณสุ ปริพฺภมติ วนมกฺกโฏ วิย วนสาขาสุฯ **ปากตินฺทฺริยา**ติ สํวราภาเวน คิหิกาเล วิย วิวฏอินฺทฺริยาฯ เตนาห **''ปกติยา ฐิเตหี''**ติอาทิฯ **วิวเฏหี**ติ อสํวุเตหิฯ

๔๔. ทุติเย **ภณฺฑนํ วุจฺจติ กลหสฺส ปุพฺพภาโค**ติ กลหสฺส เหตุภูตา ปริภาสา ตํสทิสี จ อนิฏฺฐกิริยา ภณฺฑนํ นามฯ **กลหชาตา**ติ หตฺถปรามาสาทิวเสน มตฺถกปฺปโตฺต กลโห ชาโต เอเตสนฺติ กลหชาตาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **วิรุทฺธวาท**นฺติ ''อยํ ธโมฺม, นายํ ธโมฺม''ติอาทินา วิรุทฺธวาทภูตํ วิวาทํฯ มุขสนฺนิสฺสิตตาย วาจา อิธ ''มุข''นฺติ อธิเปฺปตาติ อาห **''ทุพฺภาสิตา วาจา มุขสตฺติโยติ วุจฺจนฺตี''**ติฯ จตุพฺพิธมฺปิ สงฺฆกมฺมํ สีมาปริจฺฉิเนฺนหิ ปกตเตฺตหิ ภิกฺขูหิ เอกโต กตฺตพฺพตฺตา **เอกกมฺมํ** นามฯ ปญฺจวิโธปิ ปาติโมกฺขุเทฺทโส เอกโต อุทฺทิสิตพฺพตฺตา **เอกุเทฺทโส** นามฯ ปญฺญตฺตํ ปน สิกฺขาปทํ สเพฺพหิปิ ลชฺชีปุคฺคเลหิ สมํ สิกฺขิตพฺพภาวโต **สมสิกฺขตา** นาม ฯ ปาฬิยํ **ขีโรทกีภูตา**ติ ยถา ขีรญฺจ อุทกญฺจ อญฺญมญฺญํ สํสนฺทติ, วิสุํ น โหติ, เอกตฺตํ วิย อุเปติฯ สติปิ หิ อุภเยสํ กลาปานํ ปรมตฺถโต เภเท ปจฺรชเนหิ ปน ทุวิเญฺญยฺยนานตฺตํ ขีโรทกํ สโมทิตํ อจฺจนฺตเมว สํสฏฺฐํ วิย หุตฺวา ติฏฺฐติ, เอวํ สามคฺคิวเสน เอกตฺตูปคตจิตฺตุปฺปาทา วิยาติ ขีโรทกีภูตาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **เมตฺตาจกฺขูหี**ติ เมตฺตาจิตฺตํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา โอโลกนจกฺขูหิฯ ตานิ หิ ปิยภาวทีปนโต ''ปิยจกฺขูนี''ติ วุจฺจนฺติฯ

๔๕. ตติเย **อคฺควตี**ติ เอตฺถ **อคฺค**-สโทฺท อุตฺตมปริยาโย, เตน วิสิฏฺฐสฺส ปุคฺคลสฺส, วิสิฏฺฐาย วา ปฏิปตฺติยา คหณํ อิธาธิเปฺปตนฺติ อาห **''อคฺควตีติ อุตฺตมปุคฺคลวตี''**ติอาทิฯ อวิคตตณฺหตาย ตํ ตํ ปริกฺขารชาตํ พหุํ ลนฺติ อาทิยนฺตีติ พหุลา, พหุลา เอว **พาหุลิกา** ยถา ''เวนยิโก''ติ (อ. นิ. ๘.๑๑; ปารา. ๘; ม. นิ. ๑.๒๔๖)ฯ เต ปน ยสฺมา ปจฺจยพหุภาวาย ยุตฺตปฺปยุตฺตา นาม โหนฺติ, ตสฺมา อาห **''จีวราทิพาหุลฺลาย ปฏิปนฺนา''**ติฯ สิกฺขาย อาทรคารวาภาวโต สิถิลํ อทฬฺหํ คณฺหนฺตีติ **สาถลิกา**ติ วุตฺตํฯ **สิถิล**นฺติ จ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส, สิถิลสเทฺทน วา สมานตฺถสฺส สาถลสทฺทสฺส วเสน สาถลิกาติ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ **อวคมนเฏฺฐ**

นาติ อโธคมนเฏฺฐน, โอรมฺภาคิยภาเวนาติ อโตฺถฯ **อุปธิวิเวเก**ติ สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺคตาย อุปธิวิวิเตฺตฯ **โอโรปิตธุรา**ติ อุชฺฌิตุสฺสาหาฯ **ทุวิธมฺปิ วีริย**นฺติ กายิกํ เจตสิกญฺจ วีริยํฯ

๔๖. จตุเตฺถ **อิทํ ทุกฺข**นฺติ ทุกฺขสฺส อริยสจฺจสฺส ปจฺจกฺขโต อคฺคหิตภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **เอตฺตกเมว ทุกฺข**นฺติ ตสฺส ปริจฺฉิชฺช อคฺคหิตภาวทสฺสนตฺถํฯ **อิโต อุทฺธํ ทุกฺขํ นตฺถี**ติ อนวเสเสตฺวา อคฺคหิตภาวทสฺสนตฺถํฯ **ยถาสภาวโต นปฺปชานนฺตี**ติ สรส ลกฺขณปฺปฏิเวเธน อสโมฺมหโต นปฺปฏิวิชฺฌนฺติฯ อสโมฺมหปฏิเวโธ จ ยถา ตสฺมิํ ญาเณ ปว เตฺต ปจฺฉา ทุกฺขสฺส รูปาทิปริเจฺฉเท สโมฺมโห น โหติ, ตถา ปวตฺติฯ **อจฺจนฺตกฺขโย**ติ อจฺจนฺ ตกฺขยนิมิตฺตํ นิพฺพานํฯ **อสมุปฺปตฺตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ยํ นิพฺพานํ มคฺคสฺส อา รมฺมณปจฺจยเฏฺฐน การณภูตํ อาคมฺม ตทุภยมฺปิ นิรุชฺฌติ, ตํ เตสํ อสมุปฺปตฺติ นิพฺพานํ ทุกฺขนิ โรโธติ วุจฺจติฯ

๔๗. ปญฺจเม วิเสสนสฺส ปรนิปาเตน **"ปริสากสโฏ"**ติ วุตฺตนฺติ อาห **"กสฏปริสา"**ติ อาทิฯ ''กสฏปริสา''ติ หิ วตฺตเพฺพ ''ปริสากสโฏ''ติ วุตฺตํฯ **ปริสามโณฺฑ**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

๔๘. ฉเฏฺฐ **คมฺภีรา**ติ อคาธา ทุโกฺขคาฬฺหาฯ **ปาฬิวเสนา**ติ อิมินา โย ธมฺมปฏิสมฺภิท าย วิสโย คมฺภีรภาโว, ตมาหฯ ธมฺมปฺปฏิเวธสฺส หิ ทุกฺกรภาวโต ธมฺมสฺส ปาฬิยา ทุโกฺข คาฬฺหตาย คมฺภีรภาโวฯ **"ปาฬิวเสน คมฺภีรา"**ติ วตฺวา **"สลฺลสุตฺตสทิสา"**ติ วุตฺตํ ตสฺส ''อนิมิตฺตมนญฺญาต''นฺติอาทินา (สุ. นิ. ๕๗๙) ปาฬิวเสน คมฺภีรตาย ลพฺภนโตฯ ตถา หิ ตตฺถ ตา คาถา ทุวิเญฺญยฺยรูปา ติฏฺฐนฺติฯ ทุวิเญฺญยฺยญฺหิ ญาเณน ทุโกฺขคาฬฺหนฺติ กตฺวา ''คมฺภีร''นฺติ วุจฺจติฯ ปุพฺพาปรเมฺปตฺถ กาสญฺจิ คาถานํ ทุวิเญฺญยฺยตาย ทุโกฺขคาฬฺหเมว, ตสฺมา ตํ ''ปาฬิวเสน คมฺภีรา''ติ วุตฺตํฯ อิมินาว นเยน **"อตฺถวเสน คมฺภีรา"**ติ เอตฺถาปิ อ โตฺถ เวทิตโพฺพฯ **มหาเวทลฺลสุตฺตสฺส** (ม. นิ. ๑.๔๔๙ อาทโย) อตฺถวเสน คมฺภีรตา สุ วิเญฺญยฺยาวฯ โลกํ อุตฺตรตีติ โลกุตฺตโร, นววิโธ อปฺปมาณธโมฺมฯ โส อตฺถภูโต เอเตสํ อตฺถีติ **โลกุตฺตรา**ฯ เตนาห **"โลกุตฺตรอตฺถทีปกา"**ติฯ

สตฺตสุญฺญํ ธมฺมมตฺตเมวาติ สเตฺตน อตฺตนา สุญฺญํ เกวลํ ธมฺมมตฺตเมวฯ **อุคฺค เหตพฺพํ ปริยาปุณิตพฺพ**นฺติ ลิงฺควจนวิปลฺลาเสน วุตฺตนฺติ อาห **"อุคฺคเหตเพฺพ จ ปริยา ปุณิตเพฺพ จา"**ติฯ กวิโน กมฺมํ กวิตาฯ ยํ ปนสฺส กมฺมํ, ตํ เตน กตนฺติ วุจฺจตีติ อาห **"กวิตา ติ กวีหิ กตา"**ติฯ **อิตร**นฺติ กาเวยฺยาติ ปทํ, กาพฺยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **กาพฺย**นฺติ จ กวินา วุตฺตนฺ ติ อโตฺถฯ เตนาห **"ตเสฺสว เววจน"**นฺติฯ **วิจิตฺรอกฺขรา**ติ วิจิตฺตาการกฺขรา วิญฺญาปนียาฯ **สาสนโต พหิภูตา**ติ น สาสนาวจราฯ **เตสํ สาวเกหี**ติ พุทฺธานํ สาวกาติ อปญฺญาตานํ เยสํ เกสญฺจิ สาวเกหิฯ **น เจว อญฺญมญฺญํ ปฏิปุจฺฉนฺตี**ติ เย วาเจนฺติ, เย จ สุณนฺติ, เต อญฺญมญฺญํ อตฺถาทิํ นปฺปฏิปุจฺฉนฺติ, เกวลํ วาจนสวนมเตฺตเนว ปริตุฏฺฐา โหนฺติฯ **จาริกํ น วิ จรนฺตี**ติ อสุกสฺมิํ ฐาเน อตฺถาทิํ ชานนฺตา อตฺถีติ ปุจฺฉนตฺถาย จาริกํ น คจฺฉนฺติ ตาทิสสฺส ปุคฺคลสฺส อภาวโต ตสฺส จ ปุพฺพาปรวิโรธโตฯ **กถํ โรเปตพฺพ**นฺติ เกน ปกาเรน นิกฺขิปิตพฺพํฯ อโตฺถ นาม สภาวโต อนุสนฺธิโต สมฺพนฺธโต ปุพฺพาปรโต อาทิปริโยสานโต จ ญาโต สมฺมาญาโต โหตีติ อาห **"โก อโตฺถ"**ติอาทิฯ **อนุตฺตานีกต**นฺติ อกฺขรสนฺนิเวสาทิน า อนุตฺตานีกตํฯ **กงฺขายา**ติ สํสยสฺสฯ

๔๙. สตฺตเม กิเลเสหิ อามสิตพฺพโต อามิสํ, จตฺตาโร ปจฺจยาฯ เตเว ครุ ครุกาตพฺพํ เอเตสํ, น ธโมฺมติ **อามิสครู**ฯ เตนาห **"โลกุตฺตรธมฺมํ ลามกโต คเหตฺวา ฐิตปริสา"**ติฯ

อุภโต ภาคโต วิมุตฺตติ **อุภโตภาควิมุตฺโต**ฯ **ทฺวีหิ ภาเคหิ** เทฺว วาเร วิมุตฺโต ฯ **ปญฺญาย วิมุตฺโต**ติ สมถสนฺนิสฺสเยน วินา อคฺคมคฺคปญฺญาย วิมุตฺโตฯ เตนาห **“สุกฺขวิปสฺสกขีณาสโว”**ติ ฯ **กาเยนา**ติ นามกาเยนฯ **ฌานผสฺสํ ผุสิตฺวา**ติ อฏฺฐสมาปตฺติสญฺญิตํ ฌานผสฺสํ อธิคมวเสน ผุสิตฺวาฯ ปจฺฉา นิโรธํ นิพฺพานํ ยถา อาโลจิตํ นามกาเยน สจฺฉิกโรตีติ **กายสกฺขี**ฯ น ตุ วิมุตฺโต เอกจฺจานํ อาสวานํ อปริกฺขีณตฺตาฯ **ทิฏฺฐนฺตํ ปตฺโต**ติ ทิฏฺฐสฺส อนฺโต อนนฺตโร กาโล ทิฏฺฐนฺโต, ทสฺสนสงฺขาตสฺส โสตาปตฺติมคฺคญาณสฺส อนนฺตรํ ปตฺโตติ อตฺโถฯ ปฐมผลโต ปฏฺฐาย หิ ยาว อคฺคมคฺคา ทิฏฺฐิปฺปตฺโตฯ เตนาห **“อิเม เทฺวปิ ฉสุ ฐาเนสุ ลพฺภนฺตี”**ติฯ

สทฺทหนฺโต วิมุตฺโตติ เอเตน สพฺพถา อวิมุตฺตสฺส สทฺธามตฺเตน วิมุตฺตภาวทสฺสเนน สทฺธาวิมุตฺตสฺส เสกฺขภาวเมว วิภาเวติฯ **สทฺธาวิมุตฺโต**ติ วา สทฺธาย อวิมุตฺโตติ อตฺโถฯ **ฉสุ ฐาเนสู**ติ ปฐมผลโต ปฏฺฐาย ฉสุ ฐาเนสุฯ **ธมฺมํ อนุสฺสรตี**ติ ปฐมมคฺคปญฺญาสงฺขาตํ ธมฺมํ อนุสฺสรติฯ **สทฺธํ อนุสฺสรตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อุโภปิ เหเต โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐาเยวฯ **อิมํ กสฺมา คณฺหนฺตี**ติ เอวํ เอกนฺตปาสํเสสุ อริเยสุ คยฺหมาเนสุ อิมํ เอกนฺตนินฺทิตํ ลามกํ ทุสฺสีลํ กสฺมา คณฺหนฺติฯ สเพฺพสุ สพฺพถา สทิเสสุ ลพฺภมาโนปิ วิเสโส น ปญฺญายติ, วิสภาเค ปน สติ เอว ปญฺญายติ ปฏิภาเวน วิย จิตฺตปฏสฺสาติ อาห **“เอกเจฺจสุ ปนา”**ติอาทิฯ **คนฺถิตา**ติ อวพทฺธาฯ **มุจฺฉิตา**ติ มุจฺฉํ สโมฺมหํ อาปนฺนาฯ **ฉนฺทราคอปกฑฺฒนายา**ติ ฉนฺทราคสฺส อปนยนตฺถํฯ **นิสฺสรณปญฺญายา**ติ ตโต นิสฺสรณาวหาย ปญฺญาย วิรหิตาฯ

ปญฺญาธุเรนาติ วิปสฺสนาภินิเวเสนฯ **อภินิวิโฏฺฐ**ติ วิปสฺสนามคฺคํ โอติโณฺณฯ **ตสฺมิํ ขเณ**ติ โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณฯ **ธมฺมานุสารี นาม** ปญฺญาสงฺขาเตน ธเมฺมน อริยมคฺคโสตสฺส อนุสฺสรณโตฯ **กายสกฺขี นาม** นามกาเยน สจฺฉิกาตพฺพสฺส นิพฺพานสฺส สจฺฉิกรณโตฯ วิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทานํ วเสน **ทฺวิกฺขตฺตุํ**ฯ อรูปชฺฌาเนหิ รูปกายโต, อคฺคมเคฺคน เสสกายโตติ **ทฺวีหิ ภาเคหิ** นิสฺสกฺกวจนเญฺจตํฯ ทิฏฺฐนฺตํ ปตฺโต, ทิฏฺฐตฺตา วา ปตฺโตติ **ทิฏฺฐิปฺปตฺโต**ฯ ตตฺถ **ทิฏฺฐนฺตํ ปตฺโต**ติ ทสฺสนสงฺขาตสฺส โสตาปตฺติมคฺคญาณสฺส อนนฺตรํ ปตฺโตติ อตฺโถฯ **ทิฏฺฐตฺตา**ติ จตุสจฺจทสฺสนสงฺขาตาย ปญฺญาย นิโรธสฺส ทิฏฺฐตฺตาฯ ฌานผสฺสรหิตาย สาติสยาย ปญฺญาย เอว วิมุตฺโตติ **ปญฺญาวิมุตฺโต**ฯ เสสํ วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๕๐. อฏฺฐเม น สมาติ **วิสมา**ฯ กายกมฺมาทีนํ วิสมตฺตา ตโต เอว ตตฺถ ปกฺขลนํ สุลภนฺติ อาห **“สปกฺขลนเฏฺฐนา”**ติฯ **นิปฺปกฺขลนเฏฺฐนา**ติ ปกฺขลนาภาเวนฯ **อุทฺธมฺมานี**ติ ธมฺมโต อเปตานิฯ **อุพฺพินยานี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

๕๑. นวเม **อธมฺมิกา**ติ อธเมฺม นิยุตฺตาฯ เตนาห **“นิทฺธมฺมา”**ติ, ธมฺมรหิตาติ อตฺโถฯ

๕๒. ทสเม **คณฺหนฺตี**ติ ปวเตฺตนฺติฯ **น เจว อญฺญมญฺญํ สญฺญาเปนฺตี**ติ มูลโต ปฏฺฐาย ตํ อธิกรณํ ยถา วูปสมฺมติ, เอวํ อญฺญมญฺญํ อิตรีตเร น สมฺมา ชานาเปนฺติฯ สญฺญาปนตฺถํ สนฺนิปาเต สติ ตตฺถ ยุตฺตปตฺตกรเณน สญฺญตฺติยา ภวิตพฺพํ, เต ปน สญฺญาปนตฺถํ น สนฺนิปตนฺติฯ **น เปกฺขาเปนฺตี**ติ ตํ อธิกรณํ มูลโต ปฏฺฐาย อญฺญมญฺญํ น เปกฺขาเปนฺติฯ อสญฺญตฺติเยว อตฺตนา คหิตปกฺขสฺส พลํ เอเตสนฺติ **อสญฺญตฺติพลาฯ น ตถา มเนฺตนฺตี**ติ สนฺทิฏฺฐิปรามาสิอาธานคฺคาหิทุปฺปฏินิสฺสคฺคิภาเวน ตถา น มเนฺตนฺติฯ เตนาห **“ถามสา”**ติ อาทิฯ **อุตฺตานโตฺถเยว** กณฺหปเกฺข วุตฺตปฺปฏิปเกฺขน คเหตพฺพตฺตาฯ

ปริสวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยปณฺณาสกํ

(๖) ๑. ปุคฺคลวคฺควณฺณนา

๕๓. ทุติยปณฺณาสกสฺส ปฐเม หิตคฺคหเณน เมตฺตา วุตฺตา โหติ, น กรุณา, อนุกมฺปาคหเณน ปน กรุณาติ **จกฺกวตฺตินา สทฺธึ คหิตตฺตา “โลกานุกมฺปายา”ติ น วุตฺตํ**ฯ นิปฺปริยายโต โลกานุกมฺปา นาม สมฺมาสมฺพุทฺธาธีนาติฯ **เทฺว**ติ มนุสฺสเทวสมฺปตฺติวเสน เทฺว สมฺปตฺติโยฯ ตา เทฺว, นิพฺพานสมฺปตฺติ จาติ **ติโสฺส**ฯ

๕๔. ทุติเย พหุโส โลเก น จิณฺณา น ปวตฺตา มนุสฺสาติ **อาจิณฺณมนุสฺสา**ฯ กทาจิเทว หิ เนสํ โลเก นิพฺพตฺติ อภูตปุพฺพา ภูตาติ **อพฺภุตมนุสฺสา**ฯ

๕๕. ตติเย **ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ อนุตาปํ กโรติ** ตสฺส เอกพุทฺธเขตฺตภาวโตฯ

๕๖. จตุตฺเถ **ถูปสฺส ยุตฺตา**ติ ธาตุโย ปกฺขิปิตฺวา ถูปกรณสฺส ยุตฺตาฯ

๕๗. ปญฺจเม **อตฺตโน อานุภาเวนา**ติ สยมฺภุญาเณนฯ **พุทฺธา**ติ พุทฺธวโนฺตฯ

๕๘. ฉฏฺเฐ **ปหีนตฺตา น ภายตี**ติ อตฺตสิเนหาภาวโต น ภายติฯ สกฺกายทิฏฺฐิคฺคหณเญฺจตฺถ นิทสฺสนมตฺตํ, อตฺตสิเนหสฺส ปฏิฆสฺส ตเทกฏฺฐสโมฺมหสฺส จ วเสน ภายนํ โหตีติ เตสมฺปิ ปหีนตฺตา น ภายติ, อญฺญถา โสตาปนฺนาทีนํ อภเยน ภวิตพฺพํ สิยาฯ **สกฺกายทิฏฺฐิยา พลวตฺตา**ติ เอตฺถ อหํการสโมฺมหนตาทีนมฺปิ พลวตฺตาติ วตฺตพฺพํฯ

๕๙. สตฺตเม **อสฺสาชานีโย**ติ ลิขนฺติ, **อุสภาชานีโย**ติ ปน ปาโฐติฯ

๖๑. นวเม **ตตฺถา**ติ อนฺตราปเณฯ **เอโก**ติ ทฺวีสุ กินฺนเรสุ เอโกฯ อมฺพิลิกาผลญฺจ อทฺทสาติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **อมฺพิลิกาผล**นฺติ ตินฺติณีผลนฺติ วทนฺติ, จตุรมฺพิลนฺติ อปเรฯ **เทฺว อเตฺถ**ติ ปาฬิยํ วุเตฺต เทฺว อเตฺถฯ

๖๒. ทสเม ยถาอารเทฺธ กิเจฺจ วตฺตมาเน อนฺตรา เอว ปฏิคมนํ ปฏิวานํ, นตฺถิ เอตสฺส ปฏิวานนฺติ **อปฺปฏิวาโน**ฯ ตตฺถ อสํโกจปฺปโตฺตฯ เตนาห **“อนุกฺกณฺฐิโต”**ติอาทิฯ

๖๓. เอกาทสเม **สนฺนิวาส**นฺติ สหวาสํฯ ยถา อสปฺปุริสา สห วสนฺตา อญฺญมญฺญํ อคารเวน อนาทริยํ กโรนฺติ, ตปฺปฏิเกฺขเปน สปฺปุริสานํ สคารวปฺปฏิปตฺติทสฺสนปรมิทํ สุตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ

๖๔. ทฺวาทสเม **ทฺวีสุปิ ปเกฺขสู**ติ วิวาทาปนฺนานํ ภิกฺขูนํ ทฺวีสุปิ ปเกฺขสุฯ **สํสรมานา**ติ ปวตฺตมานาฯ **ทิฏฺฐิปฬาโส**ติ ทิฏฺฐิสนฺนิสฺสโย ปฬาโส ยุคคฺคาโหฯ **อาฆาเตโนฺต**ติ อาหโนฺต พาเธโนฺตฯ **อนภิราธนวเสนา**ติ ยสฺส อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตทเญฺญสญฺจ อตฺถสฺส อนภิราธนวเสนฯ **สพฺพเมฺปต**นฺติ วจีสํสาโรติ สพฺพเมฺปตํฯ อตฺตโน จิเตฺต ปริสาย จ จิเตฺตติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ

ปุคฺคลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๗) ๒. สุขวคฺควณฺณนา

๖๕. ทุติยสฺส ปฐเม **สพฺพกามนิปฺผตฺติมูลกํ สุข**นฺติ อนวเสสอุปโภคปริโภควตฺถุนิปฺผตฺติเหตุกํ กามสุขํฯ **ปพฺพชฺชามูลกํ สุข**นฺติ ปพฺพชฺชาเหตุกํ ปวิเวกสุขํฯ

๖๖. ทุติเย **กาเม**ติ ปญฺจ กามคุเณ, สเพฺพปิ วา เตภูมเก ธเมฺมฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘สเพฺพปิ เตภูมกา ธมฺมา กมนียเฎฺฐน กามา’’ติ (มหานิ. ๑)ฯ **เนกฺขมฺมํ วุจฺจติ ปพฺพชฺชา** ฆรพนฺธนโต นิกฺขนฺตตฺตาฯ นิพฺพานเมว วา –

> ‘‘ปพฺพชฺชา ปฐมํ ฌานํ, นิพฺพานญฺจ วิปสฺสนา;
> สเพฺพปิ กุสลา ธมฺมา, เนกฺขมฺมนฺติ ปวุจฺจเร’’ติฯ (อิติวุ. อฎฺฐ. ๑๐๙) –

หิ วุตฺตํฯ

๖๗. ตติเย อุปธี วุจฺจนฺติ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา, ตนฺนิสฺสิตํ สุขํ **อุปธิสุขํ**ฯ ตปฺปฎิปกฺขโต **นิรุปธิสุขํ โลกุตฺตรสุขํ**ฯ

๖๘. จตุเตฺถ วฎฺฎปริยาปนฺนํ สุขํ **วฎฺฎสุขํ**ฯ นิพฺพานารมฺมณํ สุขํ **วิวฎฺฎสุขํ**ฯ

๖๙. ปญฺจเม **สํกิเลส**นฺติ สํกิลิฎฺฐํฯ เตนาห **‘‘วฎฺฎคามิสุข’’**นฺติฯ **วิวฎฺฎสุข**นฺติ มคฺคผลสหคตํ สุขํฯ

๗๐. ฉเฎฺฐ อริยานเมว สุขํ **อริยสุขํ,** อริยญฺจ ตํ สุขญฺจาติปิ **อริยสุขํ**ฯ อนริยานเมว สุขํ **อนริยสุขํ**ฯ อนริยญฺจ ตํ สุขญฺจาติปิ **อนริยสุขํ**ฯ

๗๑. สตฺตเม **ต**นฺติ เจตสิกสุขํฯ

๗๒. อฎฺฐเม สห ปีติยา วตฺตตีติ **สปฺปีติกํ,** ปีติสหคตํ สุขํฯ สภาวโต วิราคโต จ นตฺถิ เอตสฺส ปีตีติ **นิปฺปีติกํ สุขํ**ฯ อฎฺฐกถายํ ปเนตฺถ ฌานสุขเมว อุทฺธฎํ, ตถา จ ‘‘โลกิยสปฺปีติกสุขโต โลกิยนิปฺปีติกสุขํ อคฺค’’นฺติ วุตฺตํฯ โลกิยนิปฺปีติกมฺปิ หิ อคฺคํ ลพฺภเตวาติ ภูมนฺตรํ ภินฺทิตฺวา อคฺคภาโว เวทิตโพฺพฯ

๗๓. นวเม สาตสภาวเมว สุขํ **สาตสุขํ,** น อุเปกฺขาสุขํ วิย อสาตสภาวํฯ กามเญฺจตฺถ กายวิญฺญาณสหคตมฺปิ สาตสุขเมว, อฎฺฐกถายํ ปน ‘‘ตีสุ ฌาเนสุ สุข’’เนฺตว วุตฺตํฯ

๗๔. ทสเม สมาธิสมฺปยุตฺตํ สุขํ **สมาธิสุขํ**ฯ น สมาธิสมฺปยุตฺตํ สุขํ **อสมาธิสุขํ**ฯ

๗๕. เอกาทสเม สุตฺตนฺตกถา เอสาติ **‘‘สปฺปีติกํ ฌานทฺวย’’**นฺติ วุตฺตํฯ

๗๗. เตรสเม รูปชฺฌานํ รูปํ อุตฺตรปทโลเปน, ตํ อารมฺมณํ เอตสฺสาติ **รูปารมฺมณํ**ฯ จตุตฺถชฺฌานคฺคหณํ ปน ยทสฺส ปฎิโยคี, เตน สมานโยคกฺขมทสฺสนปรํฯ **ยํ กิญฺจิ รูป**นฺติ ยํ กิญฺจิ รุปฺปนลกฺขณํ รูปํฯ ตปฺปฎิเกฺขเปน **อรูปํ** เวทิตพฺพํฯ

สุขวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

(๘) ๓. สนิมิตฺตวคฺควณฺณนา

๗๘-๗๙. ตติยสฺส ปฐเม นิมียติ เอตฺถ ผลํ อวเสสปจฺจเยหิ ปกฺขิปียติ วิยาติ **นิมิตฺตํ,** การณนฺติ อาห **“สนิมิตฺตาติ สการณา”**ติฯ **ทุติยาทีสู**ติ ทุติยสุตฺตาทีสุฯ **เอเสว นโย**ติ อิมินา นิทานาทิปทานมฺปิ การณปริยายเมว ทีเปติฯ นิทฺทาติ ผลนฺติ **นิทานํ,** หิโนติ ผลํ ปติฏฺฐาติ เอเตนาติ **เหตุ,** สงฺขโรติ ผลนฺติ **สงฺขาโร,** ปฏิจฺจ เอตสฺมา ผลํ เอตีติ **ปจฺจโย,** รุปฺปติ นิรุปฺปติ ผลํ เอตฺถาติ **รูป**นฺติ เอวํ นิทานาทิปทานมฺปิ เหตุปริยายตา เวทิตพฺพาฯ

๘๔. สตฺตเม **ปจฺจยภูตายา**ติ สหชาตาทิปจฺจยภูตายฯ

๘๗. ทสเม สเมจฺจ สมฺภุยฺย ปจฺจเยหิ กโตติ สงฺขโต, สงฺขโต ธมฺโม อารมฺมณํ เอเตสนฺติ **สงฺขตารมฺมณาฯ มคฺคกฺขเณ น โหนฺติ นาม** ปหียนฺตีติ กตฺวาฯ **นาเหสุ**นฺติ เอตฺถ ‘‘วุจฺจนฺตี’’ติ อชฺฌาหริตพฺพํฯ **ยาว อรหตฺตา เทสนา เทสิตา** ตํตํสุตฺตปริโยสาเน ‘‘น โหนฺตี’’ติ วุตฺตตฺตาฯ

สนิมิตฺตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๙) ๔. ธมฺมวคฺควณฺณนา

๘๘. จตุตฺถสฺส ปฐเม **ผลสมาธีติ** จตูสุปิ อริยผเลสุ สมาธิฯ ตถา **ผลปญฺญา** เวทิตพฺพาฯ

๘๙. ทุติเย สมฺปยุตฺตธมฺเม ปริคฺคณฺหาตีติ **ปคฺคาโห**ฯ น วิกฺขิปตีติ **อวิเกฺขโป**ฯ

๙๐. ตติเย นมนฏฺเฐน **นามํ**ฯ รุปฺปนฏฺเฐน **รูปํ**ฯ สมฺมสนจารสฺส อธิเปฺปตตฺตา **“จตฺตาโร อรูปกฺขนฺธา”**เตฺวว วุตฺตํฯ เตนาห **“ธมฺม-โกฏฺฐาสปริเจฺฉทญาณํ นาม กถิต”**นฺติฯ

๙๑. จตุเตฺถ วิชานนฏฺเฐน **วิชฺชา**ฯ วิมุจฺจนฏฺเฐน **วิมุตฺติ**ฯ

๙๒. ปญฺจเม ภโว นาม สสฺสตํ สทา ภาวโต, สสฺสตวเสน อุปฺปชฺชนทิฏฺฐิ ***ภวทิฏฺฐิ***ฯ วิภโว นาม อุเจฺฉโท วินาสนฏฺเฐน, วิภววเสน อุปฺปชฺชนทิฏฺฐิ **วิภวทิฏฺฐิฯ อุตฺตานตฺถาเนว** เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตาฯ

๙๕. อฏฺฐเม ทุกฺขํ วโจ เอตสฺมิํ วิปฺปฏิกูลคาหิมฺหิ วิปจฺจนีกสาเต อนาทเร ปุคฺคเลติ ทุพฺพโจ, ตสฺส กมฺมํ โทวจสฺสํ, ตสฺส ทุพฺพจสฺส ปุคฺคลสฺส อนาทริยวเสน ปวตฺตา เจตนาฯ ตสฺส ภาโว **โทวจสฺสตาฯ ตสฺส *ภาโว***ติ จ ตสฺส ยถาวุตฺตสฺส โทวจสฺสสฺส อตฺถิภาโว, อตฺถโต โทวจสฺสเมวฯ วิตฺถารโต ปเนสา ‘‘ตตฺถ กตมา โทวจสฺสตา? สหธมฺมิเก วุจฺจมาเน โทวจสฺสาย’’นฺติ **อภิธเมฺม** อาคตาฯ สา อตฺถโต สงฺขารกฺขโนฺธ โหติฯ จตุนฺนํ วา ขนฺธานํ เอเตนากาเรน ปวตฺตานํ เอตํ อธิวจนนฺติ วทนฺติฯ

ปาปโยคโต ปาปา อสฺสทฺธาทโย ปุคฺคลา เอตสฺส มิตฺตาติ ปาปมิโตฺต, ตสฺส ภาโว **ปาปมิตฺตตา**ฯ วิตฺถารโต ปเนสา ‘‘ตตฺถ กตมา ปาปมิตฺตตา? เย เต ปุคฺคลา อสฺสทฺธา ทุสฺสีลา อปฺปสฺสุตา มจฺฉริโน ทุปฺปญฺญาฯ ยา เตสํ เสวนา นิเสวนา สํเสวนา ภชนา สมฺภชนา ภตฺติ สมฺภตฺติ ตํสมฺปวงฺกตา’’ติ (ธ. ส. ๑๓๓๓) เอวํ อาคตาฯ สาปิ อตฺถโต โทวจสฺสตา วิย ทฏฺฐพฺพาฯ ยาย หิ เจตนาย ปุคฺคโล ปาปสมฺปวโงฺก นาม โหติ, สา เจตนา จตฺตาโรปิ วา อรูปิโน ขนฺธา ตทาการปฺปวตฺตา **ปาปมิตฺตตา**ฯ

๙๖. นวเม สุขํ วโจ เอตสฺมิํ ปทกฺขิณคาหิมฺหิ อนุโลมสาเต สาทเร ปุคฺคเลติ **สุพฺพโจ**ติ อาทินา, กลฺยาณา สทฺธาทโย ปุคฺคลา เอตสฺส มิตฺตาติ **กลฺยาณมิโตฺต**ติอาทินา วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๙๗. ทสเม ปฐวีธาตุอาทโย สุขธาตุกามธาตุอาทโย จ เอตาเสฺวว อโนฺตคธาติ เอตาสุ โกสเลฺล ทสฺสิเต ตาสุปิ โกสลฺลํ ทสฺสิตเมว โหตีติ **“อฏฺฐารส ธาตุโย”**ติ วุตฺตํฯ **ธาตูติ ชานน**นฺติ อิมินา อฏฺฐารสนฺนํ ธาตูนํ สภาวปริเจฺฉทิกา สวนธารณสมฺมสนปฺปฏิเวธปญฺญา วุตฺตาฯ ตตฺถ ธาตูนํ สวนธารณปญฺญา สุตมยา, อิตรา ภาวนามยาฯ ตตฺถาปิ สมฺมสนปญฺญา โลกิยา ฯ วิปสฺสนา หิ สา, อิตรา โลกุตฺตราฯ ลกฺขณาทิวเสน อนิจฺจาทิวเสน จ มนสิกรณํ มนสิกาโร, ตตฺถ โกสลฺลํ **มนสิการกุสลตา**ฯ อฏฺฐารสนฺนํเยว ธาตูนํ สมฺมสนปฺปฏิเวธปจฺจเวกฺขณปญฺญา มนสิการกุสลตา, สา อาทิมชฺฌปริโยสานวเสน ติธา ภินฺนาฯ ตถา หิ สมฺมสนปญฺญา ตสฺสา อาทิ, ปฏิเวธปญฺญา มเชฺฌ, ปจฺจเวกฺขณปญฺญา ปริโยสานํฯ

๙๘. เอกาทสเม อาปตฺติโยว อาปตฺติกฺขนฺธาฯ ตา ปน อนฺตราปตฺตีนํ อคฺคหเณน ปญฺจ, ตาสํ คหเณน สตฺต โหนฺตีติ อาห **“ปญฺจนฺนญฺจ สตฺตนฺนญฺจ อาปตฺติกฺขนฺธาน”**นฺติฯ **ชานน**นฺติ ‘‘อิมา อาปตฺติโย, เอตฺตกา อาปตฺติโย, เอวญฺจ ตาสํ อาปชฺชนํ โหตี’’ติ ชานนํฯ เอวํ ติปฺปกาเรน ชานนปญฺญา หิ อาปตฺติกุสลตา นามฯ อาปตฺติโต วุฏฺฐาปนปฺปโยคตาย กมฺมภูตา วาจา กมฺมวาจา, ตถาภูตา อนุสฺสาวนวาจาฯ ‘‘อิมาย กมฺมวาจาย อิโต อาปตฺติโต วุฏฺฐานํ โหติ, โหนฺตญฺจ ปฐเม, ตติเย วา อนุสฺสาวเน ยฺย-การํ ปเตฺต, ‘สํวริสฺสามี’ติ วา ปเท ปริโยสิเต โหตี’’ติ เอวํ ตํ ตํ อาปตฺตีหิ วุฏฺฐานปริเจฺฉทชานนปญฺญา **อาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตาฯ วุฏฺฐาน**นฺติ จ ยถาปนฺนาย อาปตฺติยา ยถา ตถา อนนฺตรายตาปาทนํฯ เอวํ วุฏฺฐานคฺคหเณเนว เทสนายปิ สงฺคโห สิโทฺธ โหติฯ

ธมฺมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๑๐) ๕. พาลวคฺควณฺณนา

๙๙. ปญฺจมสฺส ปฐเม **อนาคตํ ภารํ วหตี**ติ อตฺตโน อสมฺปตฺตํ ภารํ วหติฯ อเถโรว สมาโน เถเรหิ วหิตพฺพํ พีชนคฺคาหธมฺมเชฺฌสนาทิภารํ วหตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **อฎฺฐกถายํ** (มหาว. อฎฺฐ. ๑๕๙-๑๖๐) ปน ยสฺมา สมฺมชฺชนาทินววิธํ ปุพฺพกิจฺจํ อาณ เตฺตเนว กาตพฺพํ, ปาติโมกฺขญฺจ อาณเตฺตเนว อุทฺทิสิตพฺพํ, ตสฺมา ตํ สพฺพํ วินา อาณตฺติยา กโรโนฺต อนาคตํ ภารํ วหติ นามาติ ทเสฺสตุํ **“สมฺมชฺชนี ปทีโป”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยญฺหิ ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, อุโปสถาคารํ สมฺมชฺชิตุ’’นฺติอาทินา นเยน **ปาฬิยํ** อาคตํฯ อฎฺฐกถาสุ จ –

> ‘‘สมฺมชฺชนี ปทีโป จ, อุทกํ อาสเนน จ;
> อุโปสถสฺส เอตานิ, ‘ปุพฺพกรณ’นฺติ วุจฺจติฯ
>
> ‘‘ฉนฺทปาริสุทฺธิอุตุกฺขานํ, ภิกฺขุคณนา จ โอวาโท;
> อุโปสถสฺส เอตานิ, ‘ปุพฺพกิจฺจ’นฺติ วุจฺจตี’’ติฯ (มหาว. อฎฺฐ ๑๖๘) –

เอวํ ทฺวีหิ นาเมหิ นววิธํ ปุพฺพกิจฺจํ ทสฺสิตํ, ตํ อกตฺวา อุโปสถํ กาตุํ น วฎฺฎติฯ ตสฺมา ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, เถเรน ภิกฺขุนา นวํ ภิกฺขุํ อาณาเปตุ’’นฺติ วจนโต เถเรน อาณเตฺตน อคิลาเนน ภิกฺขุนา อุโปสถาคารํ สมฺมชฺชิตพฺพํ, ปานียํ ปริโภชนียํ อุปฎฺฐเปตพฺพํ, อาสนํ ปญฺญาเปต พฺพํ, ปทีโป กาตโพฺพ, อกโรโนฺต ทุกฺกฎํ อาปชฺชติฯ

เถเรนปิ ปติรูปํ ญตฺวา อาณาเปตพฺพํ, อาณาเปเนฺตนปิ ยํ กิญฺจิ กมฺมํ กโรโนฺต วา สทา กาลเมว เอโก วา ภารนิตฺถรณโก วา สรภาณกธมฺมกถิกาทีสุ วา อญฺญตโร น อุโปสถาคา รสมฺมชฺชนตฺถํ อาณาเปตโพฺพ, อวเสสา ปน วาเรน อาณาเปตพฺพาฯ สเจ อาณโตฺต สมฺมชฺ ชนิํ ตาวกาลิกมฺปิ น ลภติ, สาขาภงฺคํ กปฺปิยํ กาเรตฺวา สมฺมชฺชิตพฺพํ, ตมฺปิ อลภนฺตสฺส ลทฺธกปฺปิยํ โหติฯ ปทีปกรเณปิ วุตฺตนเยเนว อาณาเปตโพฺพ, อาณาเปเนฺตน จ ‘‘อมุกสฺมิํ นาม โอกาเส เตลํ วา กปลฺลิกา วา อตฺถิ, ตํ คเหตฺวา กโรหี’’ติ วตฺตโพฺพฯ สเจ เตลาทีนิ นตฺถิ, ปริเยสิตพฺพานิฯ ปริเยสิตฺวา อลภนฺตสฺส ลทฺธกปฺปิยํ โหติฯ อปิ จ กปาเล อคฺคิ ชาเลต โพฺพฯ อาสนปญฺญาปนาณตฺติยมฺปิ วุตฺตนเยเนว อาณาเปตโพฺพ, อาณเตฺตน จ สเจ อุโปส ถาคาเร อาสนานิ นตฺถิ, สงฺฆิกาวาสโต อาหริตฺวา ปญฺญาเปตฺวา ปุน อาหริตพฺพานิ, อาสเน สุ อสติ กฎสารเกปิ ตฎฺฎิกาโยปิ ปญฺญาเปตุํ วฎฺฎติ, ตาสุปิ อสติ สาขาภงฺคานิ กปฺปิยํ กาเรตฺ วา ปญฺญาเปตพฺพานิฯ กปฺปิยการกํ อลภนฺตสฺส ลทฺธกปฺปิยํ โหติฯ

ฉนฺทปาริสุทฺธีติ เอตฺถ อุโปสถกรณตฺถํ สนฺนิปติเต สเงฺฆ พหิ อุโปสถํ กตฺวา อาคเตน สนฺนิปาตฎฺฐานํ คนฺตฺวา กายสามคฺคิํ อเทเนฺตน ฉโนฺท ทาตโพฺพฯ โยปิ คิลาโน วา กิจฺจปฺ ปสุโต วา, เตน ปาริสุทฺธิํ เทเนฺตน ฉโนฺท ทาตโพฺพฯ กถํ ทาตโพฺพ? เอกสฺส ภิกฺขุโน สนฺติเก ‘‘ฉนฺทํ ทมฺมิ, ฉนฺทํ เม หร, ฉนฺทํ เม อาโรเจหี’’ติ อยมโตฺถ กาเยน วา วาจาย วา อุภเยน วา วิญฺญาเปตโพฺพฯ เอวํ ทิโนฺน โหติ ฉโนฺทฯ อกตูโปสเถน ปน คิลาเนน วา กิจฺจปฺปสุเตน วา ปาริสุทฺธิ ทาตพฺพาฯ กถํ ทาตพฺพา? เอกสฺส ภิกฺขุโน สนฺติเก ‘‘ปาริสุทฺธิํ ทมฺมิ, ปาริสุทฺธิํ เม หร, ปาริสุทฺธิํ เม อาโรเจหี’’ติ อยมโตฺถ กาเยน วา วาจาย วา อุภเยน วา วิญฺญาเปตโพฺพฯ เอวํ ทินฺนา โหติ ปาริสุทฺธิฯ ตํ ปน เทเนฺตน ฉโนฺทปิ ทาตโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, ตทหุโปสเถ ปาริสุทฺธิํ เทเนฺตน ฉนฺทมฺปิ ทาตุํ, สนฺติ สงฺฆสฺส กรณีย’’นฺ

ติฯ ตตฺถ ปาริสุทฺธิทานํ สงฺฆสฺสปิ อตฺตโนปิ อุโปสถกรณํ สมฺปาเทติ, น อวเสสํ สงฺฆกิจฺจํฯ ฉนฺททานํ สงฺฆเสฺสว อุโปสถกรณญฺจ เสสกิจฺจญฺจ สมฺปาเทติ, อตฺตโน ปน อุโปสโถ อกโต เยว โหติ, ตสฺมา ปาริสุทฺธึ เทเนฺตน ฉโนฺทปิ ทาตโพฺพฯ

อุตุกฺขานนฺติ ''เหมนฺตาทีนํ อุตูนํ เอตฺตกํ อติกฺกนฺตํ, เอตฺตกํ อวสิฎฺฐ''นฺติ เอวํ อุตูนํ อาจิกฺขนํฯ ***ภิกฺขุคณนา***ติ ''เอตฺตกา ภิกฺขู อุโปสถเคฺค สนฺนิปติตา''ติ ภิกฺขูนํ คณนาฯ อิทมฺปิ อุภยํ กตฺวาว อุโปสโถ กาตโพฺพฯ **โอวาโท**ติ ภิกฺขุโนวาโทฯ น หิ ภิกฺขูนีหิ ยาจิตํ โอวาทํ อนาโรเจตฺวา อุโปสถํ กาตุํ วฎฺฎติฯ ภิกฺขุนิโย หิ ''เสฺว อุโปสโถ''ติ อาคนฺตฺวา ''อยํ อุโปสโถ จาตุทฺทโส, ปนฺนรโส''ติ ปุจฺฉิตฺวา ปุน อุโปสถทิวเส อาคนฺตฺวา ''ภิกฺขุนิสโงฺฆ, อยฺย, ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปาเท วนฺทติ, โอวาทูปสงฺกมนญฺจ ยาจติ, ลภตุ กิร, อยฺย, ภิกฺขุนิสโงฺฆ โอวาทูปสงฺกมน''นฺติ เอวํ โอวาทํ ยาจนฺติฯ ตํ ฐเปตฺวา พาลคิลานคมิเย อโญฺญ สเจปิ อารญฺญโก โหติ, อปฺปฎิคฺคเหตุํ น ลภติ, ตสฺมา เยน โส ปฎิคฺคหิโต, เตน ภิกฺขุนา อุโปสถเคฺค ปาติโมกฺขุเทฺทสโก ภิกฺขุ เอวํ วตฺตโพฺพ ''ภิกฺขุนิสโงฺฆ, ภเนฺต, ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปาเท วนฺทติ, โอวาทูปสงฺกมนญฺจ ยาจติ, ลภตุ กิร, ภเนฺต, ภิกฺขุนิสโงฺฆ โอวาทูปสงฺกมน''นฺติฯ

ปาติโมกฺขุเทฺทสเกน วตฺตพฺพํ – ''อตฺถิ โกจิ ภิกฺขุ ภิกฺขุโนวาทโก สมฺมโต''ติฯ สเจ โหติ โกจิ ภิกฺขุ ภิกฺขุโนวาทโก สมฺมโต, ตโต เตน โส วตฺตโพฺพ – ''อิตฺถนฺนามโก ภิกฺขุ ภิกฺขุโนวาทโก สมฺมโต, ตํ ภิกฺขุนิสโงฺฆ อุปสงฺกมตู''ติฯ สเจ นตฺถิ, ตโต เตน ปุจฺฉิตพฺพํ – ''โก อายสฺมา อุสฺสหติ ภิกฺขุนิโย โอวทิตุ''นฺติฯ สเจ โกจิ อุสฺสหติ, โสปิ จ อฎฺฐหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคโต, ตํ ตเตฺถว สมฺมนฺนิตฺวา โอวาทปฺปฎิคฺคาหโก วตฺตโพฺพ – ''อิตฺถนฺนาโม ภิกฺขุ ภิกฺขุโนวาทโก สมฺมโต, ตํ ภิกฺขุนิสโงฺฆ อุปสงฺกมตู''ติฯ สเจ ปน น โกจิ อุสฺสหติ, ปาติโมกฺขุเทฺทสเกน วตฺตพฺพํ – ''นตฺถิ โกจิ ภิกฺขุ ภิกฺขุโนวาทโก สมฺมโต, ปาสาทิเกน ภิกฺขุนิสโงฺฆ สมฺปาเทตู''ติฯ เอตฺตาวตา หิ สิกฺขตฺตยสงฺคหิตํ สกลํ สาสนํ อาโรจิตํ โหติฯ เตน ภิกฺขุนา ''สาธู''ติ สมฺปฎิจฺฉิตฺวา ปาฎิปเท ภิกฺขุนีนํ อาโรเจตพฺพํฯ ปาติโมกฺขมฺปิ ''น, ภิกฺขเว, อนชฺฌิเฎฺฐน ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิตพฺพํ, โย อุทฺทิเสยฺย, อาปตฺติ ทุกฺกฎสฺสา''ติ วจนโต อนาณเตฺตน น อุทฺทิสิตพฺพํฯ ''เถราเธยฺยํ ปาติโมกฺข''นฺติ หิ วจนโต สงฺฆเตฺถโร วา ปาติโมกฺขํ อุทฺทิเสยฺย , ''อนุชานามิ, ภิกฺขเว, โย ตตฺถ ภิกฺขุ พฺยโตฺต ปฎิพโล, ตสฺสาเธยฺยํ ปาติโมกฺข''นฺติ วจนโต นวกตโร วา เถเรน อาณโตฺตฯ ทุติยาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๑๐๙. เอกาทสเม **น กุกฺกุจฺจายิตพฺพํ กุกฺกุจฺจายตี**ติ น กุกฺกุจฺจายิตุํ ยุตฺตกํ กุกฺกุจฺจายติฯ สูกรมํสํ ลภิตฺวา ''อจฺฉมํส''นฺติ กุกฺกุจฺจายติ, ''สูกรมํส''นฺติ ชานโนฺตปิ ''อจฺฉมํส''นฺติ กุกฺกุจฺจายติ, น ปริภุญฺชตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ มิคมํสํ ''ทีปิมํส''นฺติ, กาเล สเนฺตเยว ''กาโล นตฺถี''ติ, อปฺปวาเรตฺวา ''ปวาริโตมฺหี''ติ, ปเตฺต รชสฺมึ อปติเตเยว ''ปติต''นฺติ, อตฺตานํ อุทฺทิสฺส มจฺฉมํเส อกเตเยว ''มํ อุทฺทิสฺส กต''นฺติ กุกฺกุจฺจายติฯ **กุกฺกุจฺจายิตพฺพํ น กุกฺกุจฺจายตี**ติ กุกฺกุจฺจายิตุํ ยุตฺตํ น กุกฺกุจฺจายติฯ อจฺฉมํสํ ลภิตฺวา ''สูกรมํส''นฺติ น กุกฺกุจฺจายติ, ''อจฺฉมํส''นฺติ ชานโนฺตปิ ''สูกรมํส''นฺติ น กุกฺกุจฺจายติ, มทฺทิตฺวา วีติกฺกมตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ ทีปิมํสํ มิคมํสนฺติ…เป.… อตฺตานํ อุทฺทิสฺส มจฺฉมํเส กเต ''มํ อุทฺทิสฺส กต''นฺติ น กุกฺกุจฺจายตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ อฎฺฐกถายํ ปน ''น กุกฺกุจฺจายิตพฺพนฺติ สงฺฆโภคสฺส อปฎฺฐปนํ อวิจารณํ น กุกฺกุจฺจายิตพฺพํ นาม, ตํ กุกฺกุจฺจายติฯ กุกฺกุจฺจายิตพฺพนฺติ ตเสฺสว ปฎฺฐปนํ วิจารณํ, ตํ น กุกฺกุจฺจายตี''ติ เอตฺตกเมว วุตฺตํฯ ตตฺถ **สงฺฆโภคสฺสา**ติ สงฺฆสฺส จตุปจฺจยปริโภคตฺถาย ทินฺนเขตฺตวตฺถุตฬากาทิกสฺส, ตโต อุปฺปนฺนธญฺญหิรญฺญาทิกสฺส จ สงฺฆสฺส โภค

สฺสฯ **อปฏฺฐปน**นฺติ อสํวิทหนํฯ เตนาห “**อวิจารณ**”นฺติฯ **ตเสฺสวา**ติ ยถาวุตฺตเสฺสว สงฺฆโภคสฺสฯ

พาลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๓. ตติยปณฺณาสกํ

(๑๑) ๑. อาสาทุปฺปชหวคฺควณฺณนา

๑๑๙. ตติยปณฺณาสกสฺส ปฐเม ทุเกฺขน ปชหิตพฺพาติ **ทุปฺปชหาฯ ทุจฺจชา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ทฺวินฺนํ อาสานํ ทุจฺจชภาโว กถํ ชานิตโพฺพติ ปฐมํ ตาว ลาภาสาย ทุจฺจชภาวํ วิภาเวติ **''ลาภาสายา''**ติอาทินาฯ **อุภโตพฺยูฬฺหนฺ**ติ ยุทฺธตฺถาย อุภโต สนฺนิปติตํฯ **ปกฺขนฺทนฺตี**ติ อนุปฺปวิสนฺติฯ **ชีวิตาสาย ทุปฺปชหตฺตา**ติอาทินา ชีวิตาสาย ทุจฺจชภาวํ วิภาเวติฯ

๑๒๐. ทุติเย **ทุลฺลภา**ติ น สุลภาฯ **อิณํ เทมีติ สญฺญํ กโรตี**ติ เอวํ สญฺญํ กโรโนฺต วิย โหตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ''ปุพฺพการีติ ปฐมํ อุปการสฺส การโกฯ กตญฺญู กตเวทีติ เตน กตํ ญตฺวา ปจฺฉา การโกฯ เตสุ ปุพฺพการี 'อิณํ เทมี'ติ สญฺญํ กโรติ, ปจฺฉา การโก 'อิณํ ชีราเปมี'ติ สญฺญํ กโรตี''ติ เอตฺตกเมว อิธ วุตฺตํฯ ปุคฺคลปณฺณตฺติสํวณฺณนายํ (ปุ. ป. อฏฺฐ. ๘๓) ปน –

> ''ปุพฺพการีติ ปฐมเมว การโกฯ กตเวทีติ กตํ เวเทติ, วิทิตํ ปากฏํ กโรติฯ เต อคาริยานคาริเยหิ ทีเปตพฺพาฯ อคาริเกสุ หิ มาตาปิตโร ปุพฺพการิโน นาม, ปุตฺตธีตโร ปน มาตาปิตโร ปฏิชคฺคนฺตา อภิวาทนาทีนิ เตสํ กุรุมานา กตเวทิโน นามฯ อนคาริเยสุ อาจริยุปชฺฌายา ปุพฺพการิโน นาม, อเนฺตวาสิกสทฺธิวิหาริกา อาจริยุปชฺฌาเย ปฏิชคฺคนฺตา อภิวาทนาทีนิ จ เตสํ กุรุมานา กตเวทิโน นามฯ เตสํ อาวิภาวตฺถาย อุปชฺฌายโปสกโสณเตฺถราทีนํ วตฺถูนิ กเถตพฺพานิฯ
>
> ''อปโร นโย – ปเรน อกเตเยว อุปกาเร อตฺตนิ กตํ อุปการํ อนเปกฺขิตฺวา การโก ปุพฺพการี, เสยฺยถาปิ มาตาปิตโร เจว อาจริยุปชฺฌายา จฯ โส ทุลฺลโภ สตฺตานํ ตณฺหาภิภูตตฺตาฯ ปเรน กตสฺส อุปการสฺส อนุรูปปฺปวตฺตึ อตฺตนิ กตํ อุปการํ อุปการโต ชานโนฺต เวทิยโนฺต กตญฺญุกตเวที เสยฺยถาปิ มาตาปิตุอาจริยุปชฺฌาเยสุ สมฺมาปฏิปโนฺนฯ โสปิ ทุลฺลโภ สตฺตานํ อวิชฺชาภิภูตตฺตาฯ อปิจ อการณวจฺฉโล ปุพฺพการี, สการณวจฺฉโล กตญฺญุกตเวทีฯ 'กริสฺสติ เม'ติ เอวมาทิการณนิรเปกฺขกิริโย ปุพฺพการี, 'กริสฺสติ เม'ติ เอวมาทิการณสาเปกฺขกิริโย กตญฺญุกตเวทีฯ ตโมโชติปรายโณ ปุพฺพการี, โชติโชติปรายโณ กตญฺญุกตเวทีฯ เทเสตา ปุพฺพการี, ปฏิปชฺชิตา กตญฺญุกตเวทีฯ สเทวเก โลเก อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ ปุพฺพการี, อริยสาวโก กตญฺญุกตเวที''ติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ การเณน วินา ปวตฺตหิตจิโตฺต **อการณวจฺฉโล**ฯ อนาคตมฺหิ ปโยชนํ อเปกฺขมาโน ''กริสฺสติ เม''ติอาทินา จิเตฺตน ปฐมํ คหิตํ ตาทิสํ กตํ อุปาทาย กตญฺญู เอว นาม โหติ, น ปุพฺพการีติ อธิปฺปาเยน **''กริสฺสติ เมติ เอวมาทิการณสาเปกฺขกิริโย กตญฺญุกตเวที''**ติ วุตฺตํฯ **ตโมโชติปรายโณ** ปุญฺญผลานิ อนุปชีวโนฺต เอว ปุญฺญานิ กโรตีติ **''ปุพฺพการี''**ติ วุโตฺตฯ ปุญฺญผลํ อุปชีวโนฺต หิ กตญฺญุปเกฺข ติฏฺฐติฯ

๑๒๑. ตติเย **ติโตฺต**ติ สุหิโต ปริโยสิโต นิฏฺฐิตกิจฺจตาย นิรุสฺสุโกฺกฯ คุณปาริปูริยา หิ ปริปุโณฺณ ยาวทโตฺถ อิธ ติโตฺต วุโตฺตฯ **ตเปฺปตา**ติ อเญฺญสมฺปิ ติตฺติกโรฯ **ปเจฺจกพุโทฺธ จ ตถาคตสาวโก จ ขีณาสโว ติโตฺต**ติ เอตฺถ ปเจฺจกพุโทฺธ นวโลกุตฺตรธเมฺมหิ สยํ ติโตฺต ปริปุโณฺณ, อญฺญํ ปน ตเปฺปตุํ น สโกฺกติฯ ตสฺส หิ ธมฺมกถาย อภิสมโย น โหติ, สาวกานํ ปน ธมฺมกถาย อปริมาณานํ เทวมนุสฺสานํ อภิสมโย โหติฯ เอวํ สเนฺตปิ ยสฺมา เต ธมฺมํ เทเสนฺตา น อตฺตโน วจนํ กตฺวา กเถนฺติ, พุทฺธานํ วจนํ กตฺวา กเถนฺติ, โสตุํ นิสินฺนปริสาปิ – ''อยํ ภิกฺขุ

น อตฺตนา ปฏิวิทฺธํ ธมฺมํ กเถตี’’ติ จิตฺตีการํ กโรติฯ อิติ โส จิตฺตีกาโร พุทฺธานํเยว โหติฯ เอวํ ตตฺถ สมฺมาสมฺพุโทฺธว ตเปฺปตา นามฯ ยถา หิ ‘‘อสุกสฺส นาม อิทญฺจิทญฺจ เทถา’’ติ รญฺญา อาณเตฺต กิญฺจาปิ อาเนตฺวา เทนฺติ, อถ โข ราชาว ตตฺถ ทายโกฯ เยหิปิ ลทฺธํ โหติ, เต ‘‘รญฺญา อมฺหากํ ฐานนฺตรํ ทินฺนํ, อิสฺสริยวิภโว ทิโนฺน’’เตฺวว คณฺหนฺติ, น ‘‘ราชปุริเสหี’’ติ เอวํสมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ

๑๒๒. จตุเตฺถ **ทุตฺตปฺปยา**ติ อตปฺปยา, น สกฺกา เกนจิ ตเปฺปตุํฯ โย หิ อุปฏฺฐากกุลํ วา ญาติกุลํ วา นิสฺสาย วสมาโน จีวเร ชิเณฺณ เตหิ ทินฺนํ จีวรํ นิกฺขิปติ, น ปริภุญฺชติ ฯ ปุนปฺปุนํ ทินฺนมฺปิ คเหตฺวา นิกฺขิปเตวฯ โย จ เตเนว นเยน ลทฺธํ ลทฺธํ วิสฺสเชฺชติ, ปรสฺส เทติ, ปุนปฺปุนํ ลทฺธมฺปิ ตเถว กโรติฯ อิเม เทฺว ปุคฺคลา สกเฏหิปิ ปจฺจเย อุปเนเนฺตน ตเปฺปตุํ น สกฺกาติ ทุตฺตปฺปยาฯ

๑๒๓. ปญฺจเม **น วิสฺสเชฺชตี**ติ อตฺตโน อกตฺวา ปรสฺส น เทติ, อติเรก ปน สติ น นิกฺขิปติ, ปรสฺส เทติฯ เตเนวาห **‘‘สพฺพํเยว ปเรสํ น เทตี’’**ติอาทิฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ‘‘โย ภิกฺขุ อุปฏฺฐากกุลา วา ญาติกุลา วา ชิณฺณจีวโร สาฏกํ ลภิตฺวา จีวรํ กตฺวา ปริภุญฺชติ น นิกฺขิปติ, อคฺคฬํ ทตฺวา ปารุปโนฺตปิ ปุนปิ ทิยฺยมาเน สหสา นปฺปฏิคฺคณฺหาติฯ โย จ ลทฺธํ ลทฺธํ อตฺตนา ปริภุญฺชติ, ปเรสํ น เทติฯ อิเม เทฺวปิ สุเขน สกฺกา ตเปฺปตุนฺติ สุตปฺปยา’’ติฯ

๑๒๔-๑๒๗. ฉฏฺฐสตฺตมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

อาสาทุปฺปชหวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๑๒) ๒. อายาจนวคฺควณฺณนา

๑๓๑. **สโทฺธ ภิกฺขู**ติ สทฺธาย สมนฺนาคโต ภิกฺขุฯ โย ภิกฺขุ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนหิ สทิสภาวํ ปเตฺถติ, โส เยหิ คุเณหิ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา เอตทเคฺค ฐปิตา, เต คุเณ อตฺตโน อภิกเงฺขยฺยาติ อาห “**ยาทิโส สาริปุตฺตเตฺถโร ปญฺญายา**”ติอาทิฯ **อิโต อุตฺตริ ปเตฺถนฺต มิจฺฉา ปเตฺถยฺยา**ติ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานานํ เย ปญฺญาทโย คุณา อุปลพฺภนฺติ, ตโต อุตฺตริ ปเตฺถนฺต มิจฺฉา ปเตฺถยฺยฯ อคฺคสาวกคุณปรมา หิ สาวกคุณมริยาทาฯ เตสํ สาวกคุณานํ ยทิทํ อคฺคสาวกคุณา, น ตโต ปรํ สาวกคุณา นาม อตฺถิฯ เตเนวาห “**ยํ นตฺถิ, ตสฺส ปตฺถิตตฺตา**”ติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

๑๓๕. ปญฺจเม ยสฺส คุณา ขตา อุปหตา จ, โส **ขโต อุปหโต** นาม โหตีติ อาห “**คุณานํ ขตตฺตา**”ติอาทิฯ **ขตตฺตา**ติ ฉินฺนตฺตาฯ **อุปหตตฺตา**ติ นฏฺฐตฺตาฯ เตนาห “**ฉินฺนคุณํ นฏฺฐคุณนฺติ อโตฺถ**”ติฯ อปุญฺญสฺส ปสโว นาม อตฺถโต ปฏิลาโภติ อาห “**ปสวตีติ ปฏิลภตี**”ติ, อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาเทตีติ อโตฺถฯ **อนนุปวิสิตฺวา**ติ ญาเณน อโนคาเหตฺวาฯ เสสเมตฺถ ฉฏฺฐาทีนิ จ สุวิเญฺญยฺยาเนวฯ

อายาจนวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๑๓) ๓. ทานวคฺควณฺณนา

๑๔๒. ตติยสฺส ปฐเม ทียตีติ **ทานํ,** เทยฺยธมฺมเสฺสตํ อธิวจนํฯ ทียติ อเนนาติ วา **ทานํ,** ปริจฺจาคเจตนาเยตํ อธิวจนํฯ อยํ ทุวิโธปิ อโตฺถ อิธาธิเปฺปโตติ อาห **“ทิยฺยนกวเสน ทานานี”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ทิยฺยนกวเสนา**ติ ทาตพฺพวเสนฯ **อมตปตฺติปฏิปทนฺ**ติ อมตปฺปตฺติเหตุภูตํ สมฺมาปฏิปทํฯ

๑๔๓-๑๕๑. ทุติยาทีนิ จ สุวิเญฺญยฺยาเนวฯ

ทานวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

(๑๔) ๔. สนฺถารวคฺควณฺณนา

๑๕๒. จตุตฺถสฺส ปฐเม อามิสสฺส จ ธมฺมสฺส จ อลาเภน อตฺตโน ปรสฺส จ อนฺตเร สมฺภวนฺตสฺส ฉิทฺทสฺส วิวรสฺส เภทสฺส สนฺถรณํ ปิทหนํ สงฺคณฺหนํ สนฺถาโรฯ อยญฺหิ โลกสนฺนิวาโส อลพฺภมาเนน อามิเสน ธเมฺมน จาติ ทฺวีหิ ฉิโทฺทฯ ตสฺส ตํ ฉิทฺทํ ยถา น ปญฺญายติ , เอวํ ปีฐสฺส วิย ปจฺจตฺถรเณน อามิเสน ธเมฺมน จ สนฺถรณํ สงฺคณฺหนํ สนฺถาโรติ วุจฺจติฯ เอตฺถ จ อามิเสน สงฺคโห **อามิสสนฺถาโร** นามฯ ตํ กโรเนฺตน มาตาปิตูนํ ภิกฺขุคติกสฺส เวยฺยาวจฺจกรสฺส รโญฺญ โจรานญฺจ อคฺคํ อคฺคเหตฺวาปิ ทาตุํ วฎฺฎติฯ อามสิตฺวา ทิเนฺนหิ ราชาโน จ โจรา จ อนตฺถมฺปิ กโรนฺติ, ชีวิตกฺขยมฺปิ ปาเปนฺติฯ อนามสิตฺวา ทิเนฺนน อตฺตมนา โหนฺติ, โจรนาควตฺถุอาทีนิ เจตฺถ วตฺถูนิ กเถตพฺพานิฯ ตานิ สมนฺตปาสาทิกาย **วินยฎฺฐกถายํ** (ปารา. ๑๘๕) วิตฺถาริตานิฯ สกฺกจฺจํ อุเทฺทสทานํ ปาฬิวณฺณนา ธมฺมกถากถนนฺติ เอวํ ธเมฺมน สงฺคโห **ธมฺมสนฺถาโร** นามฯ

๑๕๓-๑๖๓. ทุติยาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

สนฺถารวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

(๑๕) ๕. สมาปตฺติวคฺควณฺณนา

๑๖๔. ปญฺจมสฺส ปฐเม ‘‘อิโต ปุเพฺพ ปริกมฺมํ ปวตฺตํ, อิโต ปรํ ภวงฺคํ มเชฺฌ สมาปตฺตี’’ติ เอวํ สห ปริกเมฺมน อปฺปนาปริเจฺฉทปฺปชานนา ปญฺญา **สมาปตฺติกุสลตา**ฯ วุฎฺฐาเน กุสลภาโว **วุฎฺฐานกุสลตา**ฯ ปเคว วุฎฺฐานปริเจฺฉทกญาณนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

๑๖๕. ทุติเย อุชุโน ภาโว **อชฺชวํ,** อชิมฺหตา อกุฎิลตา อวงฺกตาติ อโตฺถฯ **อภิธเมฺมปิ** (ธ. ส. ๑๓๔๖) วุตฺตํ – ‘‘ตตฺถ กตโม อชฺชโว? ยา อชฺชวตา อชิมฺหตา อกุฎิลตา อวงฺกตา, อยํ วุจฺจติ อชฺชโว’’ติฯ **อนชฺชวญฺจ** อชฺชวปฺปฎิเกฺขเปน เวทิตพฺพํฯ โคมุตฺตวงฺกตา, จนฺทเลขาวงฺกตา, นงฺคลโกฎิวงฺกตาติ หิ ตโย อนชฺชวาฯ เอกโจฺจ หิ ภิกฺขุ ปฐมวเย มชฺฌิม-ปจฺฉิมวเย จ เอกวีสติยา อเนสนาสุ ฉสุ จ อโคจเรสุ จรติ, อยํ โคมุตฺตวงฺกตา นาม, อาทิโต ปฎฺฐาย ยาว ปริโยสานา ปฎิปตฺติยา วงฺกภาวโตฯ เอโก ปฐมวเย ปจฺฉิมวเย จ จตุปาริสุทฺธิสีลํ ปูเรติ, ลชฺชี กุกฺกุจฺจโก สิกฺขากาโม โหติ, มชฺฌิมวเย ปุริมสทิโส, อยํ จนฺทเลขาวงฺกตา นาม, ปฎิปตฺติยา มชฺฌฎฺฐาเน วงฺกภาวาปตฺติโตฯ เอโก ปฐมวเยปิ มชฺฌิมวเยปิ จตุปาริสุทฺธิสีลํ ปูเรติ, ลชฺชี กุกฺกุจฺจโก สิกฺขากาโม โหติ, ปจฺฉิมวเย ปุริมสทิโส, อยํ นงฺคลโกฎิวงฺกตา นาม, ปริโยสาเน วงฺกภาวาปตฺติโตฯ เอโก สพฺพเมเปตํ วงฺกตํ ปหาย ตีสุ วเยสุ เปสโล ลชฺชี กุกฺกุจฺจโก สิกฺขากาโม โหติ, ตสฺส โย โส อุชุภาโว, อิทํ อชฺชวํ นาม, สพฺพตฺถ อุชุภาวสิทฺธิโตฯ

มทฺทวนฺติ เอตฺถ ‘‘ลชฺชว’’นฺติปิ ปฐนฺติฯ เอวํ ปเนตฺถ อโตฺถ – ‘‘ตตฺถ กตโม ลชฺชโว? โย หิรียติ หิรียิตเพฺพน หิรียติ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ สมาปตฺติยา, อยํ วุจฺจติ ลชฺชโว’’ติ เอวํ วุโตฺต ลชฺชิภาโว ลชฺชวํ นามฯ อิทํ ปเนตฺถ นิพฺพจนํ – ลชฺชตีติ ลโชฺช, หิริมา, ตสฺส ภาโว **ลชฺชวํ,** หิรีติ อโตฺถฯ ลชฺชา เอตสฺส อตฺถีติ ลชฺชี ยถา ‘‘มาลี มายี’’ติ, ตสฺส ภาโว ลชฺชิภาโว, สา เอว ลชฺชาฯ

๑๖๖. ตติเย **อธิวาสนขนฺตี**ติ เอตฺถ อธิวาสนํ วุจฺจติ ขมนํฯ ตญฺหิ ปเรสํ ทุกฺกฎํ ทุรุตฺตญฺจ ปฎิวิโรธากรเณน อตฺตโน อุปริ อาโรเปตฺวา วาสนโต ‘‘อธิวาสน’’นฺติ วุจฺจติฯ อธิวาสนลกฺขณา ขนฺติ อธิวาสนขนฺติฯ สุจิสีลตา **โสรจฺจํ**ฯ สา หิ โสภนกมฺมรตตาฯ สุฎฺฐุ วา ปาปโต โอรตภาโว วิรตตาติ อาห **‘‘สุรตภาโว’’**ติฯ เตเนว **อภิธเมฺมปิ** (ธ. ส. ๑๓๔๙) –

> ‘‘ตตฺถ กตมํ โสรจฺจํ? โย กายิโก อวีติกฺกโม วาจสิโก อวีติกฺกโม กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโม, อิทํ วุจฺจติ โสรจฺจํ, สโพฺพปิ สีลสํวโร โสรจฺจ’’นฺติ – อาคโตฯ

๑๖๗. จตุเตฺถ สขิโล วุจฺจติ สณฺหวาโจ, ตสฺส ภาโว **สาขลฺยํ,** สณฺหวาจตาฯ เตนาห **‘‘สณฺหวาจาวเสน สโมฺมทมานภาโว’’**ติฯ สณฺหวาจาวเสน หิ สโมฺมทมานสฺส ปุคฺคลสฺส ภาโว นาม สณฺหวาจตาฯ เตเนว **อภิธเมฺม** (ธ. ส. ๑๓๕๐) –

> ‘‘ตตฺถ กตมํ สาขลฺยํ? ยา สา วาจา อณฺฑกา กกฺกสา ปรกฎุกา ปราภิสชฺชนี โกธสามนฺตา อสมาธิสํวตฺตนิกา, ตถารูปึ วาจํ ปหาย ยา สา วาจา เนลา กณฺณสุขา เปมนียา หทยงฺคมา โปรี พหุชนกนฺตา พหุชนมนาปา, ตถารูปึ วาจํ ภาสิตา โหติ, ยา ตตฺถ สณฺหวาจตา สขิลวาจตา อผรุสวาจตา, อิทํ วุจฺจติ สาขลฺย’’นฺติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **อณฺฑกา**ติ สโทเส สวเณ รุเกฺข นิยฺยาสปิโณฺฑ, อหิจฺฉตฺตาทีนิ วา อุฎฺฐิตานิ อณฺฑกานีติ วทนฺติ, เผคฺคุรุกฺขสฺส ปน กุถิตสฺส อณฺฑานิ วิย อุฎฺฐิตา จุณฺณปิณฺฑิโย วา คณฺฐิ

โย วา อณฺฑกาฯ อิธ ปน พฺยาปชฺชนกกุกสาทิสภาวโต กณฺฏกปฺปฏิภาเคน วาจา อณฺฑกาติ วุตฺตาฯ ปทุมนาฬํ วิย โสตํ ฆํสยมานา ปวิสนฺตี **กกฺกสา** ทฏฺฐพฺพาฯ โกเธน นิพฺพตฺตา ตสฺส ปริวารภูตา **โกธสามนฺตา**ฯ ปุเร สํวทฺธนารี **โปรี**ฯ สา วิย สุกุมารา มุทุกา วาจา โปรี วิยาติ โปรีฯ **สณฺหวาจตา**ติอาทินา ตํ วาจํ ปวตฺตมานํ ทเสฺสติฯ

๑๖๘. ปญฺจเม **"อวิหิํสาติ กรุณาปุพฺพภาโค"**ติ เอตฺตกเมว อิธ วุตฺตํ, ทีฆนิกายฏฺฐกถาย **สงฺคีติสุตฺตวณฺณนายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๐๔) ปน ''อวิหิํสาติ กรุณาปิ กรุณาปุพฺพภาโคปี''ติ วุตฺตํฯ **อภิธมฺมปิ** (วิภ. ๑๘๒) ''ตตฺถ กตมา อวิหิํสา? ยา สตฺเตสุ กรุณา กรุณายนา กรุณายิตตฺตํ กรุณาเจโตวิมุตฺติ, อยํ วุจฺจติ อวิหิํสา''ติ อาคตํฯ เอตฺถาปิ หิ ยา กาจิ กรุณา ''กรุณา''ติ วุตฺตา, กรุณาเจโตวิมุตฺติ ปน อปฺปนาปฺปตฺตาวฯ

สุจิสทฺทโต ภาเว ยการํ อิการสฺส จ อุการาเทสํ กตฺวา อยํ นิเทฺทโสติ อาห **"โสจพฺยํ สุจิภาโว"**ติฯ เอตฺถ จ **โสจพฺยนฺ**ติ สีลวเสน สุจิภาโวติ วุตฺตํฯ ทีฆนิกายฏฺฐกถาย **สงฺคีติสุตฺตวณฺณนายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๐๔) ปน ''โสเจยฺยนฺติ เมตฺตาย จ เมตฺตาปุพฺพภาคสฺส จ วเสน สุจิภาโว''ติ วุตฺตํฯ เตเนว **อภิธมฺมปิ** ''ตตฺถ กตมํ โสจพฺยํ? ยา สตฺเตสุ เมตฺติ เมตฺตายนา เมตฺตายิตตฺตํ เมตฺตาเจโตวิมุตฺติ, อิทํ วุจฺจติ โสจพฺย''นฺติ นิเทฺทโส กโตฯ เอตฺถาปิ หิ ''เมตฺตี''ติอาทินา ยา กาจิ เมตฺตา วุตฺตา, เมตฺตาเจโตวิมุตฺติ ปน อปฺปนาปฺปตฺตาวฯ

๑๖๙-๑๗๑. ฉฏฺฐสตฺตมอฏฺฐมานิ เหฏฺฐา วุตฺตนยาเนวฯ

๑๗๒. นวเม กามํ สมฺปยุตฺตธมฺเมสุ ถิรภาโวปิ พลโฏฺฐ เอว, ปฏิปเกฺขหิ ปน อกมฺปนียตํ สาติสยํ พลโฏฺฐติ วุตฺตํ **"มุฏฺฐสฺสเจฺจ อกมฺปเนนา"**ติอาทิฯ

๑๗๓. ทสเม ปจฺจนีกธมฺมสมนโต **สมโถ,** สมาธีติ อาห **"สมโถติ จิเตฺตกคฺคตา"**ติฯ อนิจฺจาทินา วิวิเธนากาเรน ทสฺสนโต ปสฺสนโต **วิปสฺสนา,** ปญฺญาติ อาห **"สงฺขารปริคฺคาหกญาณ"**นฺติฯ

๑๗๔. เอกาทสเม **ทุสฺสีลฺย**นฺติ สมาทินฺนสฺส สีลสฺส เภทกโร วีติกฺกโมฯ **ทิฏฺฐิวิปตฺตี**ติ ''อตฺถิ ทินฺน''นฺติอาทินยปฺปวตฺตาย สมฺมาทิฏฺฐิยา ทูสิกา มิจฺฉาทิฏฺฐีติ อาห **"ทิฏฺฐิวิปตฺตีติ มิจฺฉาทิฏฺฐี"**ติฯ

๑๗๕. ทฺวาทสเม **สีลสมฺปทา**ติ สพฺพภาคโต ตสฺส อนูนตาปตฺติ ปริปุณฺณภาโว สีลสมฺปทาฯ ปริปูรณโตฺถ เหตฺถ สมฺปทาสโทฺทฯ เตเนวาห **"ปริปุณฺณสีลตา"**ติฯ **ทิฏฺฐิสมฺปทา**ติ อตฺถิกทิฏฺฐิอาทิสมฺมาทิฏฺฐิปาริปูริภาเวน ปวตฺตํ ญาณํฯ ตญฺจ กมฺมสฺสกตาสมฺมาทิฏฺฐิอาทิวเสน ปญฺจวิธํ โหตีติ อาห **"เตน กมฺมสฺสกตา"**ติฯ

๑๗๖. เตรสเม **สีลวิสุทฺธี**ติ วิสุทฺธิํ ปาเปตุํ สมตฺถํ สีลํ, จิตฺตวิสุทฺธิอาทิอุปริวิสุทฺธิยา ปจฺจโย ภวิตุํ สมตฺถํ วิสุทฺธสีลนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สุวิสุทฺธเมว หิ สีลํ ตสฺสา ปทฏฺฐานํ โหติฯ เตนาห **"สีลวิสุทฺธีหิ วิสุทฺธิสมฺปาปกํ สีล"**นฺติฯ เอตฺถาปิ **วิสุทฺธิสมฺปาปก**นฺติ จิตฺตวิสุทฺธิอาทิอุปริวิสุทฺธิยา สมฺปาปกนฺติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **อภิธมฺม** (ธ. ส. ๑๓๗๒) ปนายํ ''ตตฺถ กตมา สีลวิสุทฺธิ? กายิโก อวีติกฺกโม วาจสิโก อวีติกฺกโม กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโม, อยํ วุจฺจติ สีลวิสุทฺธี''ติ เอวํ วิภตฺตาฯ

ทิฏฺฐิวิสุทฺธีติ วิสุทฺธึ ปาเปตุํ สมตฺถํ ทสฺสนญาณํ ทสฺสนวิสุทฺธิ, ปรมตฺถวิสุทฺธึ นิพฺพานญฺจ ปาเปตุํ อุปเนตุํ สมตฺถํ กมฺมสฺสกตญาณาทิ สมฺมาทสฺสนนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **"วิสุทฺธิสมฺปาปิกา...เป.... ปญฺจวิธาปิ วา สมฺมาทิฏฺฐี"**ติฯ เอตฺถาปิ **วิสุทฺธิสมฺปาปิกา**ติ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิยา ทสฺสนนิพฺพานสงฺขาตาย ปรมตฺถวิสุทฺธิยา จ สมฺปาปิกาติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **อภิธเมฺม** (ธ. ส. ๑๓๗๓) ปนายํ ''ตตฺถ กตมา ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ? กมฺมสฺสกตญาณํ, สจฺจานุโลมิกํ ญาณํ, มคฺคสฺส มคฺคสมงฺคิสฺส ญาณํ, ผลสมงฺคิสฺส ญาณ''นฺติ เอวํ วุตฺตํฯ

เอตฺถ จ อิทํ อกุสลกมฺมํ โน สกํ, อิทํ ปน กมฺมํ สกนฺติ เอวํ พฺยติเรกโต อนฺวยโต จ กมฺมสฺสกตชานนญาณํ **กมฺมสฺสกตญาณํ**ฯ ติวิธทุจฺจริตญฺหิ อตฺตนา กตมฺปิ ปเรน กตมฺปิ โน สกกมฺมํ นาม โหติ อตฺถภญฺชนโต, สุจริตํ สกกมฺมํ นาม อตฺถชนนโตฯ วิปสฺสนาญาณํ ปน วจีสจฺจญฺจ อนุโลเมติ, ปรมตฺถสจฺจญฺจ น วิโลเมตีติ **สจฺจานุโลมิกญาณ**นฺติ วุตฺตํฯ วิปสฺสนาญาณญฺหิ ลกฺขณานิ ปฏิวิชฺฌนตฺถํ อารมฺภกาเล ''อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา''ติ ปวตฺตํ วจีสจฺจญฺจ อนุโลเมติ, ตเถว ปฏิวิชฺฌนโต ปรมตฺถสจฺจํ นิพฺพานญฺจ น วิโลเมติ น วิราเธติ เอกเนฺตเนว สมฺปาปนโตฯ

๑๗๗. จุทฺทสเม **ทิฏฺฐิวิสุทฺธี**ติ ปฐมมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ วุตฺตาฯ **ยถาทิฏฺฐิสฺส จ ปธาน**นฺติ ตํสมฺปยุตฺตเมว วีริยํฯ เตเนว **ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๐๔) ''ทิฏฺฐิวิสุทฺธีติ ญาณทสฺสนํ กถิตํฯ ยถาทิฏฺฐิสฺส จ ปธานนฺติ ตํสมฺปยุตฺตเมว วีริย''นฺติ วุตฺตํฯ เอตฺถ หิ **ญาณทสฺสน**นฺติ ญาณภูตํ ทสฺสนํฯ เตน ทสฺสนมคฺคํ วทติฯ **ตํสมฺปยุตฺตเมว วีริย**นฺติ ปฐมมคฺคสมฺปยุตฺตวีริยมาหฯ อปิจ **ทิฏฺฐิวิสุทฺธี**ติ สพฺพาปิ มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิฯ **ยถาทิฏฺฐิสฺส จ ปธาน**นฺติ ตํสมฺปยุตฺตเมว วีริยํฯ เตเนว **ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ** ''อปิจ ปุริมปเทน จตุมคฺคญาณํ, ปจฺฉิมปเทน ตํสมฺปยุตฺตํ วีริย''นฺติ วุตฺตํฯ

อถ วา **ทิฏฺฐีวิสุทฺธี**ติ กมฺมสฺสกตญาณาทิสงฺขาตา สพฺพาปิ สมฺมาทิฏฺฐิ วุตฺตาฯ **ยถาทิฏฺฐิสฺส จ ปธาน**นฺติ โย เจตสิโก วีริยารโมฺภ...เป.... สมฺมาวายาโมติฯ อยเมว ปาฬิยา สเมติฯ อภิธเมฺม หิ ''ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ โข ปนาติ ยา ปญฺญา ปชานนา...เป.... อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิฯ ยถาทิฏฺฐิสฺส จ ปธานนฺติ โย เจตสิโก วีริยารโมฺภ...เป.... สมฺมาวายาโม''ติ เอวมยํ ทุโก วิภโตฺตฯ เตเนว **อภิธมฺมฏฺฐกถายํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๓๗๔) ''ยา ปญฺญา ปชานนาติอาทีหิ เหฏฺฐา วุตฺตานิ กมฺมสฺสกตญาณาทีเนว จตฺตาริ ญาณานิ วิภตฺตานิฯ 'โย เจตสิโก วีริยารโมฺภ'ติอาทีหิ ปเทหิ นิทฺทิฏฺฐํ วีริยํ คหิตํ ปญฺญาย โลกิยฏฺฐาเน โลกิยํ, โลกุตฺตรฏฺฐาเน โลกุตฺตร''นฺติ วุตฺตํฯ

อิธาปิ วิสุทฺธิสมฺปาปิกา จตุมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ, ปญฺจวิธาปิ วา สมฺมาทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิวิสุทฺธีติ อธิปฺปาเยน **"ทิฏฺฐิวิสุทฺธีติ วิสุทฺธิสมฺปาปิกา สมฺมาทิฏฺฐิเยวา"**ติ วุตฺตํฯ **เหฏฺฐิมมคฺคสมฺปยุตฺตํ วีริย**นฺติ อิทํ ปน ''ยถาทิฏฺฐิสฺส จ ปธานนฺติ ปฐมมคฺคสมฺปยุตฺตํ วีริยนฺติ วุตฺต''นฺติ อธิปฺปาเยน วทติฯ เอตฺถ จ ตํตํภาณกานํ มตเภเทนายํ วณฺณนาเภโทติ น อฏฺฐกถาวจนานํ อญฺญมญฺญวิโรโธ สงฺกิตโพฺพฯ อถ ยถาทิฏฺฐิสฺส จ ปธานนฺติ เหฏฺฐิมมคฺคสมฺปยุตฺตเมว วีริยํ กสฺมา วุตฺตนฺติ อาห **"ตญฺหิ ตสฺสา ทิฏฺฐิยา อนุรูปตฺตา"**ติอาทิฯ ตตฺถ **ตสฺสา ทิฏฺฐิยา**ติ เหฏฺฐิมมคฺคสมฺปยุตฺตาย ทิฏฺฐิยาฯ **ยถาทิฏฺฐิสฺสา**ติ อนุรูปทิฏฺฐิสฺส กลฺยาณทิฏฺฐิสฺส นิพฺพตฺติตปฺปการทิฏฺฐิสฺส วา นิพฺพเตฺตตพฺพปธานานุรูปทิฏฺฐิสฺส ยถาทิฏฺฐิปฺปวตฺตกิริยสฺส วาติ เอวเมฺปตฺถ อตฺถํ สํวณฺณยนฺติฯ

๑๗๘. ปนฺนรสเม สมตฺตํ ตุสฺสนํ ติตฺติ สนฺตุฏฺฐิ, นตฺถิ เอตสฺส สนฺตุฏฺฐีติ อสนฺตุฏฺฐิ, อสนฺตุฏฺฐิสฺส ภาโว **อสนฺตุฏฺฐิตา**ฯ ยา กุสลานํ ธมฺมานํ ภาวนาย อสนฺตุฏฺฐสฺส ภิโยฺยกมฺยตา, ตสฺสา เอตํ อธิวจนํฯ ตาย หิ สมงฺคิภูโต ปุคฺคโล สีลํ ปูเรตฺวา ฌานํ อุปฺปาเทติ, ฌานํ ลภิตฺวา วิปสฺสนํ อารภติ, อารทฺธวิปสฺสโก อรหตฺตํ อคฺคเหตฺวา อนฺตรา โวสานํ นาปชฺชติ, ‘‘อลเมตฺตาวตา กตเมตฺตาวตา’’ติ สโงฺกจํ น ปาปุณาติฯ เตนาห **‘‘อญฺญตฺร อรหตฺตมคฺคา กุสเลสุ ธเมฺมสุ อสนฺตุฏฺฐิภาโว’’**ติฯ ตตฺร **อญฺญตฺร อรหตฺตมคฺคา**ติ อรหตฺตมคฺคสมฺปตฺตํ วินาติ อโตฺถฯ ‘‘อปฺปฏิวานิตา จ ปธานสฺมิ’’นฺติ อิทํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวาติ น วิภตฺตํฯ

๑๗๙. โสฬสเม มุฏฺฐา นฏฺฐา สติ เอตสฺสาติ มุฏฺฐสฺสติ, ตสฺส ภาโว **มุฏฺฐสฺสจฺจ**นฺติ อาห **‘‘มุฏฺฐสฺสจฺจนฺติ มุฏฺฐสฺสติภาโว’’**ติฯ **มุฏฺฐสฺสติภาโว**ติ จ สติปฺปฏิปโกฺข ธโมฺม, น สติยา อภาวมตฺตํฯ **อสมฺปชญฺญ**นฺติ ‘‘ตตฺถ กตมํ อสมฺปชญฺญํ? ยํ อญฺญาณํ อทสฺสนํ…เป.… อวิชฺชาลงฺฆี โมโห อกุสลมูล’’นฺติ (ธ. ส. ๑๓๕๗) เอวํ วุตฺตา อวิชฺชาเยวฯ ตถา หิ วิชฺชาปฏิปโกฺข อวิชฺชา วิชฺชาย ปหาตพฺพโต, เอวํ สมฺปชญฺญปฺปฏิปโกฺข อสมฺปชญฺญํ ฯ ยสฺมา ปน สมฺปชญฺญปฺปฏิปเกฺข สติ ตสฺส วเสน ญาณสฺส อภาโว โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘อญฺญาณภาโว’’**ติฯ

๑๘๐. สตฺตรสเม **อปิลาปนลกฺขณา สตี**ติ อุทเก ลาพุ วิย เยน จิตฺตํ อารมฺมเณ ปิลวิตฺวา วิย ติฏฺฐติ, น โอคาหติ, ตํ ปิลาปนํฯ น ปิลาปนํ อปิลาปนํ, ตํ ลกฺขณํ สภาโว เอติสฺสาติ อปิลาปนลกฺขณาฯ

สมาปตฺติวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตติยปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๑. โกธเปยฺยาลํ

๑๘๑. อิโต ปเรสุ โกธวคฺคาทีสุ **อุปนนฺธนลกฺขโณ**ติ กุชฺฌนวเสน ‘‘อโกฺกจฺฉิ มํ อวธิ ม’’นฺติอาทินา (ธ. ป. ๓, ๔) จิตฺตปริโยนนฺธนลกฺขโณฯ ปุพฺพกาลิกํ โกธํ อุปนยฺหติ พนฺธติ, กุชฺฌนาการํ ปพนฺธติ ฆเฏติฯ อาฆาตวตฺถุนา จิตฺตํ พนฺธนฺตี วิย โหตีติ อปรกาเล โกโธ อุปนาโหฯ สุฏฺฐุ กตํ การณํ อุปกาโร สุกตการณํ, ตสฺส ปุพฺพการิตาลกฺขณสฺส คุณสฺส มกฺขนํ อุทกปุญฺฉนิยา วิย สรีรานุคตสฺส อุทกสฺส ปุญฺฉนํ วินาสนํ ลกฺขณเมตสฺสาติ **สุกตกรณมกฺขนลกฺขโณ**ฯ ตถา หิ โส ปเรสํ คุณานํ มกฺขนเฏฺฐน มโกฺขติ วุจฺจติฯ พหุสฺสุเตปิ ปุคฺคเล อโชฺฌตฺถริํสุ, ‘‘อีทิสสฺส จ พหุสฺสุตสฺส อนิยตา คหิตา, ตว จ มม จ โก วิเสโส’’ติอาทินา นเยน อุปฺปชฺชมาโน ยุคคฺคาหี ปลาโสติ อาห **‘‘ยุคคฺคาหลกฺขโณ ปลาโส’’**ติฯ ตตฺถ ยุคคฺคาโห นาม สมธุรคฺคาโห, อสมมฺปิ อตฺตนา สมํ กตฺวา คณฺหนํฯ ปลาสตีติ **ปลาโส,** ปเรสํ คุเณ ฑํสิตฺวา ทเนฺตหิ วิย ฉินฺทิตฺวา อตฺตโน คุเณหิ สเม กโรตีติ อโตฺถฯ

อุสูยนลกฺขณาติ ปเรสํ สกฺการาทีนิ ขิยฺยนลกฺขณาฯ มเจฺฉรสฺส ภาโว **มจฺฉริยํ**ฯ ตญฺจ อาวาสมจฺฉริยาทิวเสน ปญฺจวิธนฺติ อาห **‘‘ปญฺจมเจฺฉรภาโว มจฺฉริย’’**นฺติฯ **มจฺฉรายนลกฺขณ**นฺติ อตฺตโน สมฺปตฺติยา ปเรหิ สาธารณภาเว อสหนลกฺขณํฯ **กตปฺปฏิจฺฉาทนลกฺขณา**ติ กตปาปปฺปฏิจฺฉาทนลกฺขณาฯ เกราฏิกภาเวน อุปฺปชฺชมานํ สาเฐยฺยนฺติ อาห **‘‘เกราฏิกลกฺขณํ สาเฐยฺย’’**นฺติฯ อญฺญถา อตฺตโน ปเวทนปุคฺคโล เกราฏิโก เนกติกวาณิโชติ วทนฺติฯ เกราฏิโก หิ ปุคฺคโล อานนฺทมโจฺฉ วิย โหติฯ

๑๘๗. **ยถาภตํ นิกฺขิโตฺต เอวํ นิรเย**ติ ยถา อาภตํ กญฺจิ อาหริตฺวา ฐปิโต, เอวํ อตฺตโน กมฺมุนา นิกฺขิโตฺต นิรเย ฐปิโตเยวาติ อโตฺถฯ

๒. อกุสลเปยฺยาลํ

๑๙๑-๒๐๐. ทุกฺขสฺส วฑฺฒิ เอเตสนฺติ **ทุกฺขวฑฺฒิกา**ฯ เย หิ ทุกฺขํ วฑฺเฒนฺติ, ปุนปฺปุนํ อุปฺปาเทนฺติ, ทุกฺขสฺส วฑฺฒิ เตสํ อตฺถีติ เอวํ วุตฺตํฯ **สุขวฑฺฒิกา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

๓. วินยเปยฺยาลํ

๒๐๑. **อตฺถวเส**ติ วุฑฺฒิวิเสเส อานิสํสวิเสเสฯ เตสํ ปน สิกฺขาปทปญฺญตฺติการณตฺตา อาห **“เทฺว การณานิ สนฺธายา”**ติฯ อโตฺถเยว วา **อตฺถวโส,** เทฺว อเตฺถ เทฺว การณานีติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา อโตฺถ ผลํ ตทธีนวุตฺติตาย วโส เอตสฺสาติ **อตฺถวโส,** การณนฺติ เอว เมฺปตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ ยถา ‘‘อนภิชฺฌา ธมฺมปท’’นฺติ วุเตฺต อนภิชฺฌา เอโก ธมฺมโกฎฺฐา โสติ อโตฺถ โหติฯ เอวมิธาปิ **สิกฺขาปทน**ฺติ สิกฺขาโกฎฺฐาโส สิกฺขาย เอโก ปเทโสติ อย เมเตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพติ อาห **“สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตนฺติ สิกฺขาโกฎฺฐาโส ฐปิโต”**ติฯ

สงฺฆสุฎฺฐุ นาม สงฺฆสฺส สุฎฺฐุภาโว ‘‘สุฎฺฐุ เทวา’’ติ (ปารา. อฎฺฐ. ๓๙) อาคตฎฺฐาเน วิย ‘‘สุฎฺฐุ, ภเนฺต’’ติ วจนสมฺปฎิจฺฉนภาโวฯ เตนาห **“สงฺฆสุฎฺฐุตายาติ สงฺฆสฺส สุฎฺฐุภาวา ยา”**ติอาทิฯ **ทุมฺมงฺกูนํ ปุคฺคลานํ นิคฺคหายา**ติ ทุมฺมงฺกู นาม ทุสฺสีลปุคฺคลาฯ เย มงฺกุตํ อา ปาทิยมานาปิ ทุเกฺขน อาปชฺชนฺติ, วีติกฺกมํ กโรนฺตา วา กตฺวา วา น ลชฺชนฺติ, เตสํ นิคฺคหตฺ ถายฯ เต หิ สิกฺขาปเท อสติ ‘‘กึ ตุเมฺหหิ ทิฎฺฐํ, กึ สุตํ, กึ อเมฺหหิ กตํ, กตรสฺมึ วตฺถุสฺมึ กตมํ อาปตฺตึ โรเปตฺวา อเมฺห นิคฺคณฺหถา’’ติ สงฺฆํ วิเหเฐสฺสนฺติ, สิกฺขาปเท ปน สติ เตสํ สโงฺฆ สิกฺขาปทํ ทเสฺสตฺวา ธเมฺมน วินเยน สตฺถุสาสเนน นิคฺคเหสฺสติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ทุมฺมงฺกูนํ ปุคฺ คลานํ นิคฺคหายา’’ติฯ

เปสลานํ ภิกฺขูนํ ผาสุวิหารายาติ เปสลานํ ปิยสีลานํ ภิกฺขูนํ ผาสุวิหารตฺถายฯ ปิยสี ลา หิ ภิกฺขู กตฺตพฺพากตฺตพฺพํ สาวชฺชานวชฺชํ เวลํ มริยาทํ อชานนฺตา สิกฺขตฺตยปาริปูริยา ฆฎมานา กิลมนฺติ, อุพฺพาฬฺหา โหนฺติ, กตฺตพฺพากตฺตพฺพํ ปน สาวชฺชานวชฺชํ เวลํ มริยาท ญฺจ ญตฺวา สิกฺขตฺตยปาริปูริยา ฆเฎนฺตา น กิลมนฺติ, น อุพฺพาฬฺหา โหนฺติฯ เตน เตสํ สิกฺขา ปทปฺปญฺญาปนา ผาสุวิหาราย สํวตฺตติฯ โย วา ทุมฺมงฺกูนํ ปุคฺคลานํ นิคฺคโห, เสฺวว เอเตสํ ผาสุวิหาโรฯ ทุสฺสีลปุคฺคเล นิสฺสาย หิ อุโปสโถ น ติฎฺฐติ, ปวารณา น ติฎฺฐติ, สงฺฆกมฺมานิ นปฺปวตฺตนฺติ, สามคฺคี น โหติ, ภิกฺขู อเนกคฺคา อุเทฺทสปริปุจฺฉากมฺมฎฺฐานาทีนิ อนุยุญฺชิตุํ น สโกฺกนฺติฯ ทุสฺสีเลสุ ปน นิคฺคหิเตสุ สโพฺพปิ อยํ อุปทฺทโว น โหติ, ตโต เปสลา ภิกฺขู ผาสุ วิหรนฺติฯ เอวํ ‘‘เปสลานํ ภิกฺขูนํ ผาสุวิหารายา’’ติ เอตฺถ ทฺวิธา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

‘‘น โว อหํ, จุนฺท, ทิฎฺฐธมฺมิกานํเยว อาสวานํ สํวราย ธมฺมํ เทเสมี’’ติ (ที. นิ. ๓.๑๘๒) เอตฺถ วิวาทมูลภูตา กิเลสา อาสวาติ อาคตาฯ

> ‘‘เยน เทวูปปตฺยสฺส, คนฺธโพฺพ วา วิหงฺคโม;
> ยกฺขตฺตํ เยน คเจฺฉยฺยํ, มนุสฺสตฺตญฺจ อพฺพเช;
> เต มยฺหํ อาสวา ขีณา, วิทฺธสฺตา วินฬีกตา’’ติฯ (อ. นิ. ๔.๓๖) –

เอตฺถ เตภูมกํ กมฺมํ อวเสสา จ อกุสลา ธมฺมาฯ อิธ ปน ปรูปวาทวิปฺปฎิสารวธพนฺธนาทโย เจว อปายทุกฺขภูตา จ นานปฺปการา อุปทฺทวา อาสวาติ อาห – **“ทิฎฺฐธเมฺม อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว วีติกฺกมปจฺจยา ปฎิลทฺธพฺพาพาน**”นฺติอาทิฯ ยทิ หิ ภควา สิกฺขาปทํ น ปญฺญาเปยฺย, ตโต อสทฺธมฺมปฺปฎิเสวนอทินฺนาทานปาณาติปาตาทิเหตุ เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ ปรู ปวาทาทโย ทิฎฺฐธมฺมิกา นานปฺปการา อนตฺถา, เย จ ตนฺนิมิตฺตเมว นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตสฺส ปญฺจวิธพนฺธนกมฺมการณาทิวเสน มหาทุกฺขานุภวนปฺปการา อนตฺถา, เต สนฺธาย อิทํ วุตฺตํ **“ทิฎฺฐธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย สมฺปรายิกานํ อาสวานํ ปฎิฆาตายา”**ติฯ ทิฎฺฐธโมฺม

วุจฺจติ ปจฺจโกฺข อตฺตภาโว, ตตฺถ ภวา **ทิฏฺฐธมฺมิกา**ฯ สมฺปเรตพฺพโต เปจฺจ คนฺตพฺพโต สมฺปราโย, ปรโลโก, ตตฺถ ภวา **สมฺปรายิกา**ฯ

อกุสลเวรานนฺติ ปาณาติปาตาทิปญฺจทุจฺจริตานํฯ ตานิ เวรการณตฺตา ''เวรานี''ติ วุจฺจนฺติ, ปุคฺคเลสุ ปน อุปฺปชฺชมานานิ เวรานิฯ **เต เอว วา ทุกฺขธมฺมา**ติ เหฏฺฐา วุตฺตา วธพนฺธนาทโยฯ **เตสํ ปกฺขุปเจฺฉทนตฺถายา**ติ เตสํ ปาปิจฺฉานํ ปกฺขุปเจฺฉทาย คณโภชนสทิสํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํฯ **ปณฺฑิตมนุสฺสาน**นฺติ โลกิยปริกฺขกชนานํฯ เต หิ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา สติ สิกฺขาปทปญฺญตฺตึ ญตฺวา วา ยถาปญฺญตฺตํ ปฏิปชฺชมาเน ภิกฺขู ทิสฺวา วา – ''ยานิ วต โลเก มหาชนสฺส รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนฏฺฐานานิ, เตหิ อิเม สมณา สกฺยปุตฺติยา อารกา วิหรนฺติ, ทุกฺกรํ วต กโรนฺติ, ภาริยํ วต กโรนฺตี''ติ ปสาทํ อาปชฺชนฺติ วินยปิฏเก โปตฺถกํ ทิสฺวา มิจฺฉาทิฏฺฐิกตเวทิพฺราหฺมโณ วิยฯ **อุปรูปริปสาทภาวายา**ติ ภิโยฺย ภิโยฺย ปสาทุปฺปาทนตฺถํฯ เยปิ หิ สาสเน ปสนฺนา กุลปุตฺตา, เตปิ สิกฺขาปทปญฺญตฺตึ วา ญตฺวา ยถาปญฺญตฺตํ ปฏิปชฺชมาเน ภิกฺขู วา ทิสฺวา ''อโห, อยฺยา, ทุกฺกรการิโน, เย ยาวชีวํ เอกภตฺตํ พฺรหฺมจริยํ วินยสํวรํ อนุปาเลนฺตี''ติ ภิโยฺย ภิโยฺย ปสีทนฺติฯ

สทฺธมฺมสฺส จิรฏฺฐิตตฺถนฺติ ปริยตฺติสทฺธโมฺม, ปฏิปตฺติสทฺธโมฺม, อธิคมสทฺธโมฺมติ ติวิธสฺสปิ สทฺธมฺมสฺส จิรฏฺฐิตตฺถํฯ ตตฺถ ปิฏกตฺตยสงฺคหิตํ สพฺพมฺปิ พุทฺธวจนํ **ปริยตฺติสทฺธโมฺม** นามฯ เตรส ธุตคุณา, จุทฺทส ขนฺธกวตฺตานิ, เทฺวอสีติ มหาวตฺตานิ, สีลสมาธิวิปสฺสนาติ อยํ **ปฏิปตฺติสทฺธโมฺม** นามฯ จตฺตาโร อริยมคฺคา จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ นิพฺพานญฺจาติ อยํ **อธิคมสทฺธโมฺม** นามฯ โส สโพฺพ ยสฺมา สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา สติ ภิกฺขู สิกฺขาปทญฺจ ตสฺส วิภงฺคญฺจ ตทตฺถโชตนตฺถํ อญฺญญฺจ พุทฺธวจนํ ปริยาปุณนฺติ, ยถาปญฺญตฺตญฺจ ปฏิปชฺชมานา ปฏิปตฺตึ ปูเรตฺวา ปฏิปตฺติยา อธิคนฺตพฺพํ โลกุตฺตรธมฺมํ อธิคจฺฉนฺติ, ตสฺมา สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา จิรฏฺฐิติโก โหติฯ

ปญฺจวิธสฺสปิ วินยสฺสาติ ตทงฺควินยาทิวเสน ปญฺจปฺปการสฺส วินยสฺสฯ **วินยฏฺฐกถายํ** (ปารา. อฏฺฐ. ๓๙) ปน สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา สติ สํวรวินโย จ ปหานวินโย จ สมถวินโย จ ปญฺญตฺติวินโย จาติ จตุพฺพิโธปิ วินโย อนุคฺคหิโต โหติ อุปตฺถมฺภิโต สุปตฺถมฺภิโตฯ เตน วุตฺตํ **''วินยานุคฺคหายา''**ติฯ ตตฺถ **สํวรวินโย**ติ สีลสํวโร, สติสํวโร, ญาณสํวโร, ขนฺติสํวโร, วีริยสํวโรติ ปญฺจวิโธปิ สํวโร ยถาสกํ สํวริตพฺพานํ วิเนตพฺพานญฺจ กายทุจฺจริตาทีนํ สํวรณโต สํวโร, วินยนโต วินโยติ วุจฺจติฯ **ปหานวินโย**ติ ตทงฺคปฺปหานํ, วิกฺขมฺภนปฺปหานํ, สมุเจฺฉทปฺปหานํ, ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ, นิสฺสรณปฺปหานนฺติ ปญฺจวิธมฺปิ ปหานํ ยสฺมา จาคเฏฺฐน ปหานํ, วินยนเฏฺฐน วินโย, ตสฺมา ปหานวินโยติ วุจฺจติฯ **สมถวินโย**ติ สตฺต อธิกรณสมถาฯ **ปญฺญตฺติวินโย**ติ สิกฺขาปทเมวฯ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา หิ วิชฺชมานาย เอว สิกฺขาปทสมฺภวโต สิกฺขาปทสงฺขาโต ปญฺญตฺติวินโยติ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา อนุคฺคหิโต โหติฯ

๒๐๒-๒๓๐. ***ภิกฺขูนํ ปญฺจา***ติ นิทานปาราชิกสงฺฆาทิเสสานิยตวิตฺถารุเทฺทสวเสน ปญฺจ ภิกฺขูนํ อุเทฺทสาฯ ***ภิกฺขุนีนํ จตฺตาโร***ติ ภิกฺขูนํ วุเตฺตสุ อนิยตุเทฺทสํ ฐเปตฺวา อวเสสา จตฺตาโรฯ

เอหิภิกฺขูปสมฺปทาติ ''เอหิ ภิกฺขู''ติ วจนมเตฺตน ปญฺญตฺตอุปสมฺปทาฯ ภควา หิ เอหิภิกฺขุภาวาย อุปนิสฺสยสมฺปนฺนํ ปุคฺคลํ ทิสฺวา รตฺตปํสุกูลนฺตรโต สุวณฺณวณฺณํ ทกฺขิณหตฺถํ นีหริตฺวา พฺรหฺมโฆสํ นิจฺฉาเรโนฺต ''เอหิ ภิกฺขุ, จร พฺรหฺมจริยํ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยายา''ติ วทติฯ ตสฺส สเหว ภควโต วจเนน คิหิลิงฺคํ อนฺตรธายติ, ปพฺพชฺชา จ อุปสมฺปทา จ รุห

ติ, ภณฺฑุ กาสาววสโน โหติ – เอกํ นิวาเสตฺวา เอกํ ปารุปิตฺวา เอกํ อํเส ฐเปตฺวา วามอํสกูเฏ อาสตฺตนีลุปฺปลวณฺณมตฺติกาปโตฺตฯ

> ‘‘ติจีวรญฺจ ปโตฺต จ, วาสิ สูจิ จ พนฺธนํ;
> ปริสฺสาวเนน อเฏฺฐเต, ยุตฺตโยคสฺส ภิกฺขุโน’’ติฯ (ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๒๑๕; ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.๒๙๔; ๒.๓๔๙; อ. นิ. อฎฺฐ. ๒.๔.๑๙๘; ปารา. อฎฺฐ. ๔๕ ปทภาชนียวณฺณนา; อป. อฎฺฐ. ๑.อวิทูเรนิทานกถา; พุ. วํ. อฎฺฐ. ๒๗.อวิทูเรนิทานกถา; ชา. อฎฺฐ. ๑.อวิทูเรนิทานกถา; มหานิ. อฎฺฐ. ๒๐๖) –

เอวํ วุเตฺตหิ อฎฺฐหิ ปริกฺขาเรหิ สรีเร ปฎิมุเกฺกหิเยว วสฺสสติกเตฺถโร วิย อิริยาปถสมฺปโนฺน พุทฺธาจริยโก พุทฺธุปชฺฌายโก สมฺมาสมฺพุทฺธํ วนฺทมาโนเยว ติฎฺฐติฯ

สรณคมนูปสมฺปทาติ ‘‘พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามี’’ติอาทินา นเยน ติกฺขตฺตุํ วาจํ ภินฺทิตฺวา วุเตฺตหิ ตีหิ สรณคมเนหิ อนุญฺญาตอุปสมฺปทาฯ **โอวาทูปสมฺปทา**ติ โอวาทปฺปฎิคฺคหณอุปสมฺปทาฯ สา จ ‘‘ตสฺมาติห เต, กสฺสป, เอวํ สิกฺขิตพฺพํ ‘ติพฺพํ เม หิโรตฺตปฺปํ, ปจฺจุปฎฺฐิตํ ภวิสฺสติ เถเรสุ นเวสุ มชฺฌิเมสู’ติฯ เอวญฺหิ เต, กสฺสป, สิกฺขิตพฺพํฯ ตสฺมาติห เต, กสฺสป, เอวํ สิกฺขิตพฺพํ ‘ยํ กิญฺจิ ธมฺมํ สุณิสฺสามิ กุสลูปสํหิตํ, สพฺพํ ตํ อฎฺฐิํ กตฺวา มนสิ กริตฺวา สพฺพเจตสา สมนฺนาหริตฺวา โอหิตโสโต ธมฺมํ สุณิสฺสามี’ติ, เอวญฺหิ เต, กสฺสป, สิกฺขิตพฺพํฯ ตสฺมาติห เต, กสฺสป, เอวํ สิกฺขิตพฺพํ ‘สาตสหคตา จ เม กายคตาสติ น วิชหิสฺสตี’ติ, เอวญฺหิ เต, กสฺสป, สิกฺขิตพฺพ’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) อิมินา โอวาทปฺปฎิคฺคหเณน มหากสฺสปเตฺถรสฺส อนุญฺญาตอุปสมฺปทาฯ

ปญฺหพฺยากรณูปสมฺปทา นาม โสปากสฺส อนุญฺญาตอุปสมฺปทาฯ ภควา กิร ปุพฺพาราเม อนุจงฺกมนฺตํ โสปากสามเณรํ ‘‘อุทฺธุมาตกสญฺญาติ วา, โสปาก, รูปสญฺญาติ วา อิเม ธมฺมา นานตฺถา นานาพฺยญฺชนา, อุทาหุ เอกตฺถา พฺยญฺชนเมว นาน’’นฺติ ทส อสุภนิสฺสิเต ปเญฺห ปุจฺฉิฯ โส พฺยากาสิฯ ภควา ตสฺส สาธุการํ ทตฺวา ‘‘กติวโสฺสสิ, ตฺวํ โสปากา’’ติ ปุจฺฉิฯ สตฺตวโสฺสหํ ภควาติฯ โสปาก, ตฺวํ มม สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สทฺธิํ สํสนฺทิตฺวา ปเญฺห พฺยากาสีติ อารทฺธจิโตฺต อุปสมฺปทํ อนุชานิฯ อยํ ปญฺหพฺยากรณูปสมฺปทาฯ

ญตฺติจตุตฺถอุปสมฺปทา นาม ภิกฺขูนํ เอตรหิ อุปสมฺปทาฯ **ครุธมฺมูปสมฺปทา**ติ ครุธมฺมปฺปฎิคฺคหเณน อุปสมฺปทาฯ สา จ มหาปชาปติยา อฎฺฐครุธมฺมปฺปฎิคฺคหเณน อนุญฺญาตา ฯ **อุภโตสเงฺฆ อุปสมฺปทา** นาม ภิกฺขุนิยา ภิกฺขุนิสงฺฆโต ญตฺติจตุเตฺถน, ภิกฺขุสงฺฆโต ญตฺติจตุเตฺถนาติ อิเมหิ ทฺวีหิ กเมฺมหิ อนุญฺญาตา อฎฺฐวาจิกูปสมฺปทาฯ **ทูเตน อุปสมฺปทา** นาม อฑฺฒกาสิยา คณิกาย อนุญฺญาตา อุปสมฺปทาฯ

ญตฺติกมฺมํ นว ฐานานิ คจฺฉตีติ กตมานิ นว ฐานานิ คจฺฉติ? โอสารณํ, นิสฺสารณํ, อุโปสโถ, ปวารณา, สมฺมุติ, ทานํ, ปฎิคฺคหํ, ปจฺจุกฺกฑฺฒนํ, กมฺมลกฺขณเญฺญว นวมนฺติ เอวํ วุตฺตานิ นว ฐานานิ คจฺฉติฯ ตตฺถ ‘‘สุณาตุ เม, ภเนฺต, สโงฺฆ, อิตฺถนฺนาโม อิตฺถนฺนามสฺส อายสฺมโต อุปสมฺปทาเปโกฺข, อนุสิโฎฺฐ โส มยา, ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, อิตฺถนฺนาโม อาคเจฺฉยฺย, อาคจฺฉาหีติ วตฺตโพฺพ’’ติ (มหาว. ๑๒๖) เอวํ อุปสมฺปทาเปกฺขสฺส โอสารณา **โอสารณา** นามฯ

‘‘สุณนฺตุ เม, อายสฺมนฺตา, อยํ อิตฺถนฺนาโม ภิกฺขุ ธมฺมกถิโก, อิมสฺส เนว สุตฺตํ อาคจฺฉติ, โน สุตฺตวิภงฺโค, โส อตฺถํ อสลฺลกฺเขตฺวา พฺยญฺชนจฺฉายาย อตฺถํ ปฏิพาหติฯ ยทายสฺมนฺตานํ ปตฺตกลฺลํ, อิตฺถนฺนามํ ภิกฺขุํ วุฏฺฐาเปตฺวา อวเสสา อิมํ อธิกรณํ วูปสเมยฺยามา’’ติ เอวํ อุพฺพาหิกวินิจฺฉเย ธมฺมกถิกสฺส ภิกฺขุโน นิสฺสารณา **นิสฺสารณา** นามฯ

‘‘สุณาตุ เม, ภนฺเต, สงฺโฆ, อชฺชุโปสโถ ปนฺนรโสฯ ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, สงฺโฆ อุโปสถํ กเรยฺยา’’ติ เอวํ อุโปสถกมฺมวเสน ฐปิตา ญตฺติ **อุโปสโถ** นามฯ

‘‘สุณาตุ เม, ภนฺเต, สงฺโฆ, อชฺช ปวารณา ปนฺนรสีฯ ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, สงฺโฆ ปวาเรยฺยา’’ติ เอวํ ปวารณากมฺมวเสน ฐปิตา ญตฺติ **ปวารณา** นามฯ

‘‘สุณาตุ เม, ภนฺเต, สงฺโฆ, อิตฺถนฺนาโม อิตฺถนฺนามสฺส อายสฺมโต อุปสมฺปทาเปกฺโขฯ ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, อหํ อิตฺถนฺนามํ อนุสาเสยฺย’’นฺติ, ‘‘ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, อิตฺถนฺนาโม อิตฺถนฺนามํ อนุสาเสยฺยา’’ติ, ‘‘ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, อหํ อิตฺถนฺนามํ อนฺตรายิเก ธมฺเม ปุจฺเฉยฺย’’นฺติ, ‘‘ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, อิตฺถนฺนาโม อิตฺถนฺนามํ อนฺตรายิเก ธมฺเม ปุจฺเฉยฺยา’’ติ, ‘‘ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, อหํ อิตฺถนฺนามํ วินยํ ปุจฺเฉยฺย’’นฺติ, ‘‘ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, อิตฺถนฺนาโม อิตฺถนฺนามํ วินยํ ปุจฺเฉยฺยา’’ติ, ‘‘ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, อหํ อิตฺถนฺนาเมน วินยํ ปุฏฺโฐ วิสฺสเชฺชยฺย’’นฺติ, ‘‘ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, อิตฺถนฺนาโม อิตฺถนฺนาเมน วินยํ ปุฏฺโฐ วิสฺสเชฺชยฺยา’’ติ เอวํ อตฺตานํ วา ปรํ วา สมฺมนฺนิตุํ ฐปิตา ญตฺติ **สมฺมุติ** นามฯ

‘‘สุณาตุ เม, ภนฺเต, สงฺโฆ, อิทํ จีวรํ อิตฺถนฺนามสฺส ภิกฺขุโน นิสฺสคฺคิยํ สงฺฆสฺส นิสฺสฏฺฐํฯ ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, สงฺโฆ อิมํ จีวรํ อิตฺถนฺนามสฺส ภิกฺขุโน ทเทยฺยา’’ติ, ‘‘ยทายสฺมนฺตานํ ปตฺตกลฺลํ, อายสฺมนฺตา อิมํ จีวรํ อิตฺถนฺนามสฺส ภิกฺขุโน ทเทยฺยุ’’นฺติ เอวํ นิสฺสฏฺฐจีวรปตฺตาทีนํ ทานํ **ทานํ** นามฯ

‘‘สุณาตุ เม, ภนฺเต, สงฺโฆ, อยํ อิตฺถนฺนาโม ภิกฺขุ อาปตฺตึ สรติ วิวรติ อุตฺตานึ กโรติ เทเสติฯ ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, อหํ อิตฺถนฺนามสฺส ภิกฺขุโน อาปตฺตึ ปฏิคฺคเณฺหยฺย’’นฺติ, ‘‘ยทายสฺมนฺตานํ ปตฺตกลฺลํ, อหํ อิตฺถนฺนามสฺส ภิกฺขุโน อาปตฺตึ ปฏิคฺคเณฺหยฺย’’นฺติ, เตน วตฺตโพฺพ ‘‘ปสฺสสี’’ติ? อาม ปสฺสามีติฯ ‘‘อายตึ สํวเรยฺยาสี’’ติ เอวํ อาปตฺติปฺปฏิคฺคโห **ปฏิคฺคโห** นามฯ

‘‘สุณนฺตุ เม, อายสฺมนฺตา อาวาสิกา, ยทายสฺมนฺตานํ ปตฺตกลฺลํ, อิทานิ อุโปสถํ กเรยฺยาม, ปาติโมกฺขํ อุทฺทิเสยฺยาม, อาคเม กาเล ปวาเรยฺยามา’’ติ, เต เจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขู ภณฺฑนการกา กลหการกา สเงฺฆ อธิกรณการกา ตํ กาลํ อนุวเสยฺยุํ, อาวาสิเกน ภิกฺขุนา พฺยเตฺตน ปฏิพเลน อาวาสิกา ภิกฺขู ญาเปตพฺพา ‘‘สุณนฺตุ เม, อายสฺมนฺตา อาวาสิกา, ยทายสฺมนฺตานํ ปตฺตกลฺลํ, อิทานิ อุโปสถํ กเรยฺยาม, ปาติโมกฺขํ อุทฺทิเสยฺยาม, อาคเม ชุเณฺห ปวาเรยฺยามา’’ติ เอวํ กตา ปวารณา **ปจฺจุกฺกฑฺฒนา** นามฯ

สเพฺพเหว เอกชฺฌํ สนฺนิปติตพฺพํ, สนฺนิปติตฺวา พฺยเตฺตน ภิกฺขุนา ปฏิพเลน สงฺโฆ ญาเปตโพฺพ ‘‘สุณาตุ เม, ภนฺเต, สงฺโฆ, อมฺหากํ ภณฺฑนชาตานํ กลหชาตานํ วิวาทาปนฺนานํ วิหรตํ พหุ อสฺสามณกํ อชฺฌาจิณฺณํ ภาสิตปริกฺกนฺตํฯ สเจ มยํ อิมาหิ อาปตฺตีหิ อญฺญมญฺญํ กาเรสฺสาม, สิยาปิ ตํ อธิกรณํ กกฺขฬตฺตาย วาฬตฺตาย เภทาย สํวเตฺตยฺยฯ ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺ

ตกลฺลํ, สโงฺฆ อิมํ อธิกรณํ ติณวตฺถารเกน วูปสเมยฺย ฐเปตฺวา ถุลฺลวชฺชํ, ฐเปตฺวา คิหิปฏิสํยุตฺต’’นฺติ เอวํ ติณวตฺถารกสมเถ กตา สพฺพปฐมา สพฺพสงฺคาหิกญตฺติ **กมฺมลกฺขณํ** นามฯ

ญตฺติทุติยํ กมฺมํ สตฺต ฐานานิ คจฺฉตีติ กตมานิ สตฺต ฐานานิ คจฺฉติ? โอสารณํ , นิสฺสารณํ, สมฺมุติ, ทานํ, อุทฺธรณํ, เทสนํ, กมฺมลกฺขณเญฺญว สตฺตมนฺติ เอวํ วุตฺตานิ สตฺต ฐานานิ คจฺฉติฯ ตตฺถ วฑฺฒสฺส ลิจฺฉวิโน ปตฺตนิกฺกุชฺชนวเสน ขนฺธเก วุตฺตา **นิสฺสารณา,** ตเสฺสว ปตฺตอุกฺกุชฺชนวเสน วุตฺตา **โอสารณา** จ เวทิตพฺพาฯ สีมาสมฺมุติ ติจีวเรน อวิปฺปวาสสมฺมุติ สนฺถตสมฺมุติ ภตฺตุเทฺทสกเสนาสนคฺคาหาปกภณฺฑาคาริก- จีวรปฺปฏิคฺคาหก-จีวรภาชก-ยาคุภาชก-ผลภาชก-ขชฺชภาชก-อปฺปมตฺตกวิสฺสชฺชก- สาฏิยคฺคาหาปก-ปตฺตคฺคาหาปก-อารามิกเปสก-สามเณรเปสกสมฺมุตีติ เอตาสํ สมฺมุตีนํ วเสน **สมฺมุติ** เวทิตพฺพาฯ กฐินจีวรทานมตกจีวรทานวเสน **ทานํ** เวทิตพฺพํฯ กฐินุทฺธารณวเสน **อุทฺธาโร** เวทิตโพฺพฯ กุฏิวตฺถุวิหารวตฺถุเทสนาวเสน **เทสนา** เวทิตพฺพาฯ ยา ปน ติณวตฺถารกสมเถ สพฺพสงฺคาหิกญตฺติญฺจ เอเกกสฺมึ ปเกฺข เอเกกํ ญตฺติญฺจาติ ติโสฺสปิ ญตฺติโย ฐเปตฺวา ปุน เอกสฺมึ ปเกฺข เอกา, เอกสฺมึ ปเกฺข เอกาติ เทฺวปิ ญตฺติทุติยกมฺมวาจา วุตฺตาฯ ตาสํ วเสน **กมฺมลกฺขณํ** เวทิตพฺพํฯ

ญตฺติจตุตฺถกมฺมํ สตฺต ฐานานิ คจฺฉตีติ กตมานิ สตฺต ฐานานิ คจฺฉติ? โอสารณํ, นิสฺสารณํ, สมฺมุติ, ทานํ, นิคฺคหํ, สมนุภาสนํ, กมฺมลกฺขณเญฺญว สตฺตมนฺติ เอวํ วุตฺตานิ สตฺต ฐานานิ คจฺฉติฯ ตตฺถ ตชฺชนียกมฺมาทีนํ สตฺตนฺนํ กมฺมานํ วเสน **นิสฺสารณา,** เตสํเยว จ กมฺมานํ ปฏิปฺปสฺสมฺภนวเสน **โอสารณา** เวทิตพฺพาฯ ภิกฺขุโนวาทกสมฺมุติวเสน **สมฺมุติ** เวทิตพฺพาฯ ปริวาสทานมานตฺตทานวเสน **ทานํ** เวทิตพฺพํฯ มูลายปฏิกสฺสนกมฺมวเสน **นิคฺคโห** เวทิตโพฺพฯ อุกฺขิตฺตานุวตฺตกา, อฏฺฐ ยาวตติยกา, อริฏฺฐ, จณฺฑกาฬี จ อิเมเต ยาวตติยกาติ อิมาสํ เอกาทสนฺนํ สมนุภาสนานํ วเสน **สมนุภาสนา** เวทิตพฺพาฯ อุปสมฺปทกมฺมอพฺภานกมฺมวเสน **กมฺมลกฺขณํ** เวทิตพฺพํฯ

ธมฺมสมฺมุขตาติอาทีสุ เยน ธเมฺมน, เยน วินเยน, เยน สตฺถุสาสเนน สโงฺฆ กมฺมํ กโรติ, อยํ **ธมฺมสมฺมุขตา, วินยสมฺมุขตา, สตฺถุสาสนสมฺมุขตา**ฯ ตตฺถ **ธโมฺม**ติ ภูตวตฺถุฯ **วินโย**ติ โจทนา เจว สารณา จฯ **สตฺถุสาสนํ** นาม ญตฺติสมฺปทา เจว อนุสาวนสมฺปทา จฯ ยาวติกา ภิกฺขู กมฺมปฺปตฺตา, เต อาคตา โหนฺติ, ฉนฺทารหานํ ฉโนฺท อาหโฏ โหติ, สมฺมุขีภูตา นปฺปฏิโกฺกสนฺติ, อยํ **สงฺฆสมฺมุขตา**ฯ ยสฺส สโงฺฆ กมฺมํ กโรติ, ตสฺส สมฺมุขีภาโว **ปุคฺคลสมฺมุขตา**ฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวฯ

อิติ มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

ทุกนิปาตวณฺณนาย อนุตฺตานตฺถทีปนา สมตฺตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

องฺคุตฺตรนิกาเย

ติกนิปาต-ฏีกา

๑. ปฐมปณฺณาสกํ

๑. พาลวโคฺค

๑. ภยสุตฺตวณฺณนา

๑. ติกนิปาตสฺส ปฐเม **ภย**นฺติ ภีติ เจตโส พฺยโธติ อาห **“จิตฺตุตฺราโส”**ติฯ **อุปทฺทโว**ติ อนฺตราโยฯ ตสฺส ปน วิเกฺขปการณตฺตา วุตฺตํ **“อเนกคฺคตากาโร”**ติฯ **อุปสโคฺค**ติ อุปสชฺชนํ, เทวโตปปีฬาทินา อปฺปฏิการวิฆาตาปตฺติฯ สา ปน ยสฺมา ปฏิการาภาเวน วิหญฺญมานสฺส กิญฺจิ กาตุํ อสมตฺถสฺส โอสีทนการณํ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ตตฺถ ตตฺถ ลคฺคนากาโร”**ติฯ **ยถา วุเตฺต ทิวเส อนาคจฺฉเนฺตสู**ติ วเณฺจตฺวา อาคนฺตุํ นิยมิตทิวเส อนาคจฺฉเนฺตสุฯ **ทฺวาเร อคฺคิํ ทตฺวา**ติ พหิ อนิกฺขมนตฺถาย ทฺวาเร อคฺคิํ ทตฺวาฯ

นเฬหิ ฉนฺนปฏิจฺฉนฺนาติ นเฬหิ ติณจฺฉทนสเงฺขเปน อุปริ ฉาเทตฺวา เตหิเยว ทารุกุฏฺฏิกนิยาเมน ปริโตปิ ฉาทิตาฯ **เอเสว นโย**ติ อิมินา ติเณหิ ฉนฺนตํ เสสสมฺภารานํ รุกฺขมยตญฺจ อติทิสติฯ

วิธวปุเตฺตติ อนฺตภาโวปลกฺขณํฯ เต หิ นิปฺปีติกา อวินีตา อสํยตา ยํ กิญฺจิ การิโนฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

ภยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ลกฺขณสุตฺตวณฺณนา

๒. ทุติเย ลกฺขียติ พาโล อยนฺติ ญายติ เอเตนาติ ลกฺขณํ, กมฺมํ ลกฺขณเมตสฺสาติ **กมฺมลกฺขโณ**ติ อาห **“กายทฺวาราทิปวตฺตํ กมฺม”**นฺติอาทิฯ อปทียนฺติ โทสา เอเตน รกฺขียนฺติ, ลูยนฺติ ฉิชฺชนฺติ วาติ อปทานํ, สตฺตานํ สมฺมา, มิจฺฉา วา ปวตฺตปฺปโยโคฯ เตน โสภตีติ **อปทานโสภนี** ฯ เตนาห **“ปญฺญา นามา”**ติอาทิฯ **อตฺตโน จริเตเนวา**ติ อตฺตโน จริยาย เอวฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

ลกฺขณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๔. จินฺตีสุตฺตาทิวณฺณนา

๓-๔. ตติเย **เอเตหี**ติ ทุจฺจินฺติตจินฺติตาทีหิฯ เอเตน ลกฺขณสทฺทสฺส สรณตฺถตมาหฯ **ตาเนวา**ติ ลกฺขณานิ เอวฯ **อสฺสา**ติ พาลสฺสฯ พาโล อยนฺติ นิมียติ สญฺชานียติ เอเตหีติ **พาลนิมิตฺตานิ**ฯ อปทานํ วุจฺจติ, วิขฺยาตํ กมฺมํ, ทุจฺจินฺติตจินฺติตาทีนิ จ พาเล วิขฺยาตานิ อสาธารณภาเวนฯ ตสฺมา **“พาลสฺส อปทานานี”**ติฯ อภิชฺฌาทีหิ ทุฏฺฐํ ทูสิตํ จินฺติตํ ทุจฺจินฺติตํ, ตํ จิเนฺตตีติ **ทุจฺจินฺติตจินฺตี**ฯ โลภาทีหิ ทุฏฺฐํ ภาสิตํ มุสาวาทาทิํ ภาสตีติ **ทุพฺภาสิตภาสี**ฯ เตสํเยว วเสน กตฺตพฺพโต ทุกฺกฏกมฺมํ ปาณาติปาตาทิํ กโรตีติ **ทุกฺกฏกมฺมการี**ฯ เตนาห **“จินฺตยโนฺต”**ติอาทิฯ **วุตฺตานุสาเรนา**ติ ‘‘พาโล อย’’นฺติอาทินา วุตฺตสฺส อตฺถวจนสฺส ‘‘ปณฺฑิโต อยนฺติ เอเตหิ ลกฺขียตี’’ติอาทินา อนุสฺสรเณนฯ **มโนสุจริตาทีนํ วเสนา**ติ ‘‘จินฺตยโนฺต อนภิชฺฌาพฺยาปาทสมฺมาทสฺสนวเสน สุจินฺติตเมว จิเนฺตตี’’ติอาทินา มโนสุจริตาทีนํ ติณฺณํ สุจริตานํ วเสน โยเชตพฺพานิฯ จตุตฺถํ วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวฯ

จินฺตีสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๑๐. อโยนิโสสุตฺตาทิวณฺณนา

๕-๑๐. ปญฺจเม **กติ นุ โข อนุสฺสติฏฺฐานานี**ติอาทิ ฉเกฺก อาวิ ภวิสฺสตีติฯ **เอวํ จินฺติต**นฺติ อโยนิโส จินฺติตํฯ **อปญฺหเมว ปญฺหนฺติ กเถสี**ติ อปญฺหเมว ปโญฺห อยนฺติ มญฺญมาโน วิสฺสเชฺชสิฯ **ทสวิธํ พฺยญฺชนพุทฺธิํ อปริหาเปตฺวา**ติ –

> ‘‘สิถิลํ ธนิตญฺจ ทีฆรสฺสํ, ครุกํ ลหุกญฺจ นิคฺคหีตํ;
> สมฺพนฺธํ ววตฺถิตํ วิมุตฺตํ, ทสธา พฺยญฺชนพุทฺธิยา ปเภโท’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๙๐; ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๙๑; ปริ. อฏฺฐ. ๔๘๕; วิ. สงฺค. อฏฺฐ. ๒๕๒) –

เอวํ วุตฺตํ ทสวิธํ พฺยญฺชนพุทฺธิํ อปริหาเปตฺวาฯ

ตตฺถ ฐานกรณานิ สิถิลานิ กตฺวา อุจฺจาเรตพฺพํ อกฺขรํ **สิถิลํ,** ตานิเยว ธนิตานิ อสิถิลานิ กตฺวา อุจฺจาเรตพฺพํ อกฺขรํ **ธนิตํ**ฯ ทฺวิมตฺตกาลํ **ทีฆํ,** เอกมตฺตกาลํ **รสฺสํฯ ครุก**นฺติ ทีฆเมว, ยํ วา ‘‘อายสฺมโต พุทฺธรกฺขิตตฺเถรสฺสา’’ติ สํโยคปรํ กตฺวา วุจฺจติ, **ลหุก**นฺติ รสฺสเมว, ยํ วา ‘‘อายสฺมโต พุทฺธรกฺขิตเถรสฺสา’’ติ เอวํ วิสํโยคปรํ กตฺวา วุจฺจติฯ **นิคฺคหีต**นฺติ ยํ กรณานิ นิคฺคเหตฺวา อวิสฺสเชฺชตฺวา อวิวเฏน มุเขน สานุนาสิกํ กตฺวา วตฺตพฺพํฯ **สมฺพนฺธ**นฺติ ยํ ปรปเทน สมฺพนฺธิตฺวา ‘‘ตุณฺหสฺสา’’ติ วุจฺจติฯ **ววตฺถิต**นฺติ ยํ ปรปเทน อสมฺพนฺธํ กตฺวา วิจฺฉินฺทิตฺวา ‘‘ตุณฺหี อสฺสา’’ติ วุจฺจติฯ **วิมุตฺต**นฺติ ยํ กรณานิ อนิคฺคเหตฺวา วิสฺสเชฺชตฺวา วิวเฏน มุเขน สานุนาสิกํ อกตฺวา วุจฺจติฯ **ทสธา พฺยญฺชนพุทฺธิยา ปเภโท**ติ เอวํ สิถิลาทิวเสน พฺยญฺชนพุทฺธิยา อกฺขรุปฺปาทกจิตฺตสฺส ทสปฺปกาเรน ปเภโทฯ สพฺพานิ หิ อกฺขรานิ จิตฺตสมุฏฺฐานานิ ยถาธิเปฺปตตฺถพฺยญฺชนโต พฺยญฺชนานิ จฯ

‘‘อฏฺฐานํ โข เอตํ, อาวุโส สาริปุตฺตา’’ติอาทิ ปญฺจเก อาวิ ภวิสฺสติฯ **‘‘กติ นุ โข, อานนฺท, อนุสฺสติฏฺฐานานี’’**ติอาทิ ปน ฉเกฺก อาวิ ภวิสฺสติฯ ฉฏฺฐาทีสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

อโยนิโสสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

พาลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. รถการวโคฺค

๑. ญาตสุตฺตวณฺณนา

๑๑. ทุติยสฺส ปฐเม ญาโตเยว ปญฺญาโตติ อาห **“ญาโต ปญฺญาโต”**ติฯ กสฺส อนนุโลมิเกติ อาห **“สาสนสฺสา”**ติ, สาสนสฺส อนนุโลมิเก อปฺปติรูเปติ อโตฺถฯ อิทานิ อนนุโลมิกสทฺทสฺส นิพฺพจนํ ทเสฺสโนฺต **“น อนุโลเมตีติ อนนุโลมิก”**นฺติ อาห ฯ **สาสนสฺสา**ติ วา สาสนนฺติ อโตฺถฯ สาสนํ น อนุโลเมตีติ อนนุโลมิกนฺติ เอวเมตฺถ สมฺพโนฺธ ทฎฺฐโพฺพฯ **สภาควิสภาค**นฺติ ลิงฺคโต สภาควิสภาคํฯ **“วิยปุคฺคเล”ติ อาหา**ติ ลิงฺคสภาเคหิ อวิเสเสตฺวา อาหฯ **อุมฺมาทํ ปาปุณี**ติ โส กิร สีลํ อธิฎฺฐาย ปิหิตทฺวารคเพฺภ สยนปิเฎฺฐ นิสีทิตฺวา ภริยํ อารพฺภ เมตฺตํ ภาเวโนฺต เมตฺตามุเขน อุปฺปเนฺนน ราเคน อนฺธีกโต ภริยาย สนฺติกํ คนฺตุกาโม ทฺวารํ อสลฺลเกฺขตฺวา ภิตฺติํ ภินฺทิตฺวาปิ นิกฺขมิตุกามตาย ภิตฺติํ ปหรโนฺต สพฺพรตฺติํ ภิตฺติยุทฺธมกาสิฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ญาตสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. สารณียสุตฺตวณฺณนา

๑๒. ทุติเย **จตุปาริสุทฺธิสีลมฺปิ ปพฺพชฺชานิสฺสิตเมวา**ติ อิมินา ปพฺพชฺชูปคตสมนนฺตรเมว จตุปาริสุทฺธิสีลมฺปิ สมาทินฺนเมว โหตีติ ทเสฺสติฯ **มคฺคสนฺนิสฺสิตาเนว โหนฺตี**ติ มคฺคาธิคมตฺถาย ปฎิปชฺชิตพฺพตฺตา กสิณปริกมฺมาทีนิ มคฺคสนฺนิสฺสิตาเนว โหนฺติ, ตสฺมา มคฺคคฺคหเณเนว เตสมฺปิ คหณํ เวทิตพฺพํ, เตหิ วินา มคฺคาธิคมสฺส อสมฺภวโตติ อธิปฺปาโยฯ

อคฺคมคฺคาธิคเมน อสโมฺมหปฺปฎิเวธสฺส สิขาปตฺตตฺตา มคฺคธเมฺมสุ วิย ผลธเมฺมสุปิ สาติสโย อสโมฺมโหติ **“สยํ อภิญฺญา”**ติ วุตฺตํ, สามํ ชานิตฺวาติ อโตฺถฯ ตถา ชานนา ปนสฺส สจฺฉิกรณํ อตฺตปจฺจกฺขกิริยาติ **“สจฺฉิกตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ เตนาห **“อตฺตนาว อภิวิสิฎฺฐาย ปญฺญาย ปจฺจกฺขํ กตฺวา”**ติฯ ตถา สจฺฉิกิริยา จสฺส อตฺตนิ ปฎิลาโภติ ‘‘อุปสมฺปชฺชา’’ติ วุตฺตนฺติ อาห ‘‘ปฎิลภิตฺวา’’ติฯ

สารณียสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. อาสํสสุตฺตวณฺณนา

๑๓. ตติเย **สโนฺต**ติ เอตฺถ **สนฺต**-สโทฺท ‘‘ทีฆํ สนฺตสฺส โยชน’’นฺติอาทีสุ (ธ. ป. ๖๐) กิลนฺตภาเว อาคโตฯ ‘‘อยญฺจ วิตโกฺก, อยญฺจ วิจาโร สโนฺต โหนฺติ สมิตา’’ติอาทีสุ (วิภ. ๕๗๖) นิรุทฺธภาเวฯ ‘‘อธิคโต โข มฺยายํ ธโมฺม, คมฺภีโร ทุทฺทโส ทุรนุโพโธ สโนฺต ปณีโต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๖๗; ม. นิ. ๑.๒๘๑; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๗-๘) สนฺตญาณโคจรตายํฯ ‘‘อุปสนฺตสฺส สทา สติมโต’’ติอาทีสุ (อุทา. ๒๗) กิเลสวูปสเมฯ ‘‘สโนฺต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺตี’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๕๑) สาธูสุฯ ‘‘ปญฺจิเม, ภิกฺขเว, มหาโจรา สโนฺต สํวิชฺชมานา’’ติอาทีสุ (ปารา. ๑๙๕) อตฺถิภาเวฯ อิธาปิ อตฺถิภาเวเยวาติ อาห **“สโนฺตติ อตฺถิ อุปลพฺภนฺตี”**ติฯ ตตฺถ **อตฺถี**ติ โลกสเงฺกตวเสน สํวิชฺชนฺติฯ อตฺถิภาโว เหตฺถ ปุคฺคลสมฺพเนฺธน วุตฺตตฺตา โลกสมญฺญาวเสเนว เวทิตโพฺพ, น ปรมตฺถวเสนฯ อตฺถีติ เจตํ นิปาตปทํ ทฎฺฐพฺพํ ‘‘อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย เกสา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๑๐) วิยฯ

สํวิชฺชมานาติ อุปลพฺภมานาฯ ยญฺหิ สํวิชฺชติ, ตํ อุปลพฺภติฯ เตนาห **“สํวิชฺชมานาติ ตเสฺสว เววจน”**นฺติฯ **อนาโส**ติ ปตฺถนารหิโตฯ เตนาห **“อปตฺถโน”**ติฯ อาสํสติ ปเตฺถตีติ **อาสํโส**ฯ เวณุเวตฺตาทิวิลีเวหิ สุปฺปาทิภาชนการกา **วิลีวการกา**ฯ มิคมจฺฉาทีนํ นิสาทนโต **เนสาทา,** มาควิกมจฺฉพนฺธาทโยฯ รเถสุ จเมฺมน นหนกรณโต **รถการา** , ธมฺมการาฯ ปุอิติ กรีสสฺส นามํ, ตํ กุเสนฺติ อปเนนฺตีติ **ปุกฺกุสา,** ปุปฺผจฺฉฑฺฑกาฯ

ทุพฺพโณฺณติ วิรูโปฯ **โอโกฏิมโก**ติ อาโรหาภาเวน เหฏฺฐิมโก, รสฺสกาโยติ อโตฺถฯ เตนาห **“ลกุณฺฑโก”**ติฯ ลกุ วิย ฆฏิกา วิย เฑติ ปวตฺตตีติ หิ **ลกุณฺฑโก,** รโสฺสฯ กณติ นิมีลตีติ **กาโณ**ฯ ตํ ปนสฺส นิมีลนํ เอเกน อกฺขินา ทฺวีหิปิ จาติ อาห **“เอกกฺขิกาโณ วา อุภยกฺขิกาโณ วา”**ติฯ กุณนํ กุโณ, หตฺถเวกลฺลํฯ ตํ เอตสฺส อตฺถีติ **กุณีฯ ขโญฺช** วุจฺจติ ปาทวิกโลฯ เหฏฺฐิมกายสฺส ขาโต สรีรสฺส ปโกฺข ปเทโส หโต อสฺสาติ **ปกฺขหโต**ฯ เตนาห **“ปีฐสปฺปี”**ติฯ ปทีเป ปทีปเน เอตพฺพํ เนตพฺพนฺติ **ปทีเปยฺยํ,** เตลาทิอุปกรณํฯ

อาสํ น กโรตีติ รชฺชาภิเสเก กนิโฏฺฐ ปตฺถนํ น กโรติ เชเฏฺฐ สติ กนิฏฺฐสฺส อนธิการตฺตาฯ อภิเสกํ อรหตีติ อภิเสการโห, **น อภิเสการโห** กาณกุณิอาทิโทสสมนฺนาคโตฯ

สีลสฺส ทุฎฺฐุ นาม นตฺถิ, ตสฺมา อภาวโตฺถ อิธ ทุ-สโทฺทติ อาห **“นิสฺสีโล”**ติฯ ‘‘ปาปํ ปาเปน สุกร’’นฺติอาทีสุ (อุทา. ๔๘; จูฬว. ๓๔๓) วิย ปาป-สโทฺท นิหีนปริยาโยติ อาห **“ลามกธโมฺม”**ติฯ สีลวิปตฺติยา วา **ทุสฺสีโล**ฯ ทิฏฺฐิวิปตฺติยา **ปาปธโมฺม**ฯ กายวาจาสํวรเภเทน วา **ทุสฺสีโล,** มโนสํวรเภเทน, สติสํวราทิเภเทน วา **ปาปธโมฺม**ฯ อสุทฺธปฺปโยคตาย **ทุสฺสีโล,** อสุทฺธาสยตาย **ปาปธโมฺม**ฯ กุสลสีลวิรเหน **ทุสฺสีโล,** อกุสลสีลสมนฺนาคเมน **ปาปธโมฺมฯ อสุจีหี**ติ อปริสุเทฺธหิฯ **สงฺกาหิ สริตพฺพสมาจาโร**ติ ‘‘อิมสฺส มเญฺญ อิทํ กมฺม’’นฺติ เอวํ ปเรหิ สงฺกาย สริตพฺพสมาจาโรฯ เตนาห **“กิญฺจิเทวา”**ติอาทิฯ **อตฺตนาเยว วา สงฺกาหิ สริตพฺพสมาจาโร**ติ เอเตนปิ กมฺมสาธนตํเยว สงฺกสฺสรสทฺทสฺส ทเสฺสติฯ อตฺตโน สงฺกาย ปเรสํ สมาจารกิริยํ สรติ อาสงฺกติ วิธาวตีติปิ **สงฺกสฺสรสมาจาโร**ติ เอวเมตฺถ กตฺตุสาธนตาปิ ทฎฺฐพฺพาฯ ตสฺส หิ เทฺว ตโย ชเน กเถเนฺต ทิสฺวา ‘‘มม โทสํ มเญฺญ กเถนฺตี’’ติ เตสํ สมาจารํ สงฺกาย สรติ ธาวติฯ

เอวํปฏิโญฺญติ สลากคฺคหณาทีสุ ‘‘กิตฺตกา วิหาเร สมณา’’ติ คณนาย อารทฺธาย ‘‘อหมฺปิ สมโณ, อหมฺปิ สมโณ’’ติ ปฏิญฺญํ ทตฺวา สลากคฺคหณาทีนิ กโรตีติ สมโณ อหนฺติ เอวํสมณปฺปฏิโญฺญฯ **สุมฺภกปตฺตธเร**ติ มตฺติกาปตฺตธเรฯ **ปูตินา กเมฺมนา**ติ สํกิลิฏฺฐกเมฺมน, นิคฺคุณตาย วา คุณสารวิรหิตตฺตา **อโนฺตปูติ**ฯ กสมฺพุกจวโร ชาโต สญฺชาโต อสฺสาติ **กสมฺพุชาโต**ติ อาห **“สญฺชาตราคาทิกจวโร”**ติฯ อถ วา กสมฺพุ วุจฺจติ ตินฺตกุณปกสฎํ อุทกํ, อิมสฺมิญฺจ สาสเน ทุสฺสีโล นาม ชิคุจฺฉนียตฺตา ตินฺตกุณปอุทกสทิโส, ตสฺมา กสมฺพุ วิย ชาโตติ **กสมฺพุชาโตฯ โลกุตฺตรธมฺมอุปนิสฺสยสฺส นตฺถิตายา**ติ ยตฺถ ปติฏฺฐิเตน สกฺกา ภเวยฺย อรหตฺตํ ลทฺธุํ, ตสฺสา ปติฏฺฐาย ภินฺนตฺตา วุตฺตํฯ **มหาสีลสฺมิํ ปริปูรการิตายา**ติ ยตฺถ ปติฏฺฐิเตน สกฺกา ภเวยฺย อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ, ตสฺมิํ ปริปูรการิตายฯ

อาสํสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. จกฺกวตฺติสุตฺตวณฺณนา

๑๔. จตุเตฺถ **จตูหิ สงฺคหวตฺถูหี**ติ ทานปิยวจนอตฺถจริยาสมานตฺตตาสงฺขาเตหิ จตูหิ สงฺคหการเณหิฯ **จกฺกํ วเตฺตตี**ติ อาณาจกฺกํ ปวเตฺตติฯ **จกฺก**นฺติ วา อิธ รตนจกฺกํ เวทิตพฺพํฯ อยญฺหิ จกฺกสโทฺท สมฺปตฺติยํ, ลกฺขเณ, รถเงฺค, อิริยาปเถ, ทาเน, รตนธมฺมขุรจกฺกาทีสุ จ ทิสฺสติฯ ''จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, จกฺกานิ, เยหิ สมนฺนาคตานํ เทวมนุสฺสาน''นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๓๑) หิ สมฺปตฺติยํ ทิสฺสติฯ ''ปาทตเลสุ จกฺกานิ ชาตานี''ติ (ที. นิ. ๒.๓๕; ๓.๒๐๔) เอตฺถ ลกฺขเณฯ ''จกฺกํว วหโต ปท''นฺติ (ธ. ป. ๑) เอตฺถ รถเงฺคฯ ''จตุจกฺกํ นวทฺวาร''นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๙) เอตฺถ อิริยาปเถฯ ''ททํ ภุญฺช มา จ ปมาโท, จกฺกํ วตฺตย สพฺพปาณิน''นฺติ (ชา. ๑.๗.๑๔๙) เอตฺถ ทาเนฯ ''ทิพฺพํ จกฺกรตนํ ปาตุรโหสี''ติ (ที. นิ. ๒.๒๔๓) เอตฺถ รตนจเกฺกฯ ''มยา ปวตฺติตํ จกฺก''นฺติ (สุ. นิ. ๕๖๒) เอตฺถ ธมฺมจเกฺกฯ ''อิจฺฉาหตสฺส โปสสฺส, จกฺกํ ภมติ มตฺถเก''ติ (ชา. ๑.๕.๑๐๓) เอตฺถ ขุรจเกฺกฯ ''ขุรปริยเนฺตน จเกฺกนา''ติ (ที. นิ. ๑.๑๖๖) เอตฺถ ปหรณจเกฺกฯ ''อสนิวิจกฺก''นฺติ (ที. นิ. ๓.๖๑) เอตฺถ อสนิมณฺฑเลฯ อิธ ปนายํ รตนจเกฺก ทฎฺฐโพฺพฯ

กิตฺตาวตา ปนายํ จกฺกวตฺตี นาม โหติ? เอกงฺคุลทฺวงฺคุลมตฺตมฺปิ จกฺกรตนํ อากาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปวตฺตติฯ สพฺพจกฺกวตฺตีนญฺหิ นิสินฺนาสนโต อุฎฺฐหิตฺวา จกฺกรตนสมีปํ คนฺตฺวา หตฺถิโสณฺฑสทิสปนาฬิํ สุวณฺณภิงฺคารํ อุกฺขิปิตฺวา อุทเกน อพฺภุกฺกิริตฺวา ''อภิวิชินาตุ ภวํ จกฺกรตน''นฺติ วจนสมนนฺตรเมว เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา จกฺกรตนํ ปวตฺตตีติฯ ยสฺส ปวตฺติสมกาลเมว, โส ราชา จกฺกวตฺตี นาม โหติฯ

ธโมฺมติ ทสกุสลกมฺมปถธโมฺม, ทสวิธํ วา จกฺกวตฺติวตฺตํฯ ทสวิเธ วา กุสลธเมฺม อครหิเต วา ราชธเมฺม นิยุโตฺตติ **ธมฺมิโก**ฯ เตน จ ธเมฺมน สกลโลกํ รเญฺชตีติ **ธมฺมราชา**ฯ ธเมฺมน วา ลทฺธรชฺชตฺตา **ธมฺมราชา**ฯ จกฺกวตฺตีหิ ธเมฺมน ญาเยน รชฺชํ อธิคจฺฉติ, น อธเมฺมนฯ **ทสวิเธน จกฺกวตฺติวเตฺตนา**ติ ทสปฺปเภเทน จกฺกวตฺตีนํ วเตฺตนฯ

กิํ ปน ตํ ทสวิธํ จกฺกวตฺติวตฺตนฺติ? วุจฺจเต –

> ''กตมํ ปน ตํ, เทว, อริยํ จกฺกวตฺติวตฺตนฺติ? เตน หิ ตฺวํ, ตาต, ธมฺมํเยว นิสฺสาย ธมฺมํ สกฺกโรเนฺต ธมฺมํ ครุํ กโรเนฺต ธมฺมํ มาเนเนฺต ธมฺมํ ปูเชเนฺต ธมฺมํ อปจายมาโน ธมฺมทฺธโช ธมฺมเกตุ ธมฺมาธิปเตโยฺย ธมฺมิกํ รกฺขาวรณคุตฺติํ สํวิทหสฺสุ อเนฺตชนสฺมิํ พลกายสฺมิํ ขตฺติเยสุ อนุยเนฺตสุ พฺราหฺมณคหปติเกสุ เนคมชานปเทสุ สมณพฺราหฺมเณสุ มิคปกฺขีสุฯ มา จ เต, ตาต, วิชิเต อธมฺมกาโร ปวตฺติตฺถฯ เย จ เต, ตาต, วิชิเต อธนา อสฺสุ, เตสญฺจ ธนมนุปฺปเทยฺยาสิฯ เย จ เต, ตาต, วิชิเต สมณพฺราหฺมณา มทปฺปมาทา ปฎิวิรตา ขนฺติโสรเจฺจ นิวิฎฺฐา เอกมตฺตานํ ทเมนฺติ, เอกมตฺตานํ สเมนฺติ, เอกมตฺตานํ ปรินิพฺพาเปนฺติฯ เต กาเลน กาลํ อุปสงฺกมิตฺวา ปริปุเจฺฉยฺยาสิ ปริคฺคเณฺหยฺยาสิ – 'กิํ, ภเนฺต, กุสลํ กิํ อกุสลํ, กิํ สาวชฺชํ กิํ อนวชฺชํ, กิํ เสวิตพฺพํ กิํ น เสวิตพฺพํ, กิํ เม กริยมานํ ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย อสฺส, กิํ วา ปน เม กริยมานํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย อสฺสา'ติฯ เตสํ สุตฺวา ยํ อกุสลํ, ตํ อภินิวเชฺชยฺยาสิ, ยํ กุสลํ, ตํ สมาทาย วเตฺตยฺยาสิฯ อิทํ โข, ตาต, ตํ อริยํ จกฺกวตฺติวตฺต''นฺติ –

เอวํ **จกฺกวตฺติสุเตฺต** (ที. นิ. ๓.๘๔) อาคตนเยน อเนฺตชนสฺมิํ พลกาเย เอกํ, ขตฺติเยสุ เอกํ, อนุยเนฺตสุ เอกํ, พฺราหฺมณคหปติเกสุ เอกํ, เนคมชานปเทสุ เอกํ, สมณพฺราหฺมเณสุ เอกํ, มิคปกฺขีสุ เอกํ, อธมฺมการปฺปฎิเกฺขโป เอกํ, อธนานํ ธนานุปฺปทานํ เอกํ, สมณพฺราหฺมเณ อุปสงฺ

กมิตฺวา ปญฺหปุจฺฉนํ เอกนฺติ เอวเมวํ ตํ จกฺกวตฺติวตฺตํ ทสวิธํ โหติฯ คหปติเก ปน ปกฺขิชาเต จ วิสุํ กตฺวา คณฺหนฺตสฺส ทฺวาทสวิธํ โหติฯ

อญฺญถา วตฺติตุํ อเทนฺโต โส ธมฺโม อธิฏฺฐานํ เอตสฺสาติ ตทธิฏฺฐานํฯ เตน **ตทธิฏฺฐาเนน เจตสาฯ สกฺกโรนฺโต**ติ อาทรกิริยาวเสน กโรนฺโตฯ เตนาห **“ยถา”**ติอาทิฯ **ครุํ กโรนฺโต**ติ ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ครุกรณวเสน ครุํ กโรนฺโตฯ เตเนวาห **“ตสฺมิํ คารวุปฺปตฺติยา”**ติฯ **ธมฺมาธิปติภูตาคตภาเวนา**ติ อิมินา ยถาวุตฺตธมฺมสฺส เชฏฺฐกภาเวน ปุริมตรํ อตฺตภาเวสุ สกฺกจฺจํ สมุปจิตภาวํ ทเสฺสติฯ **ธมฺมวเสเนว จ สพฺพกิริยานํ กรเณนา**ติ เอเตน ฐานนิสชฺชาทีสุ ยถาวุตฺตธมฺมนินฺนโปณปพฺภารภาวํ ทเสฺสติฯ **อสฺสา**ติ รกฺขาวรณคุตฺติยาฯ **ปรํ รกฺขนฺโต**ติ อญฺญํ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอนตฺถโต รกฺขนฺโตฯ เตเนว ปรรกฺขสาธเนน ขนฺติอาทิคุเณน อตฺตานํ ตโต เอว รกฺขติฯ **เมตฺตจิตฺตตา**ติ เมตฺตจิตฺตตายฯ **นิวาสนปารุปนเคหาทีนิ** สีตุณฺหาทิปฺปฏิพาหเนน **อาวรณํ**ฯ

อโนฺตชนสฺมินฺติ อพฺภนฺตรภูเต ปุตฺตทาราทิชเนฯ **สีลสํวเร ปติฏฺฐาเปนฺโต**ติ อิมินา รกฺขํ ทเสฺสติฯ **วตฺถคนฺธมาลาทีนิ จสฺส ททมาโน**ติ อิมินา อาวรณํ, อิตเรน คุตฺติํฯ **สมฺปทาเนนปี**ติ **ปิ**-สทฺเทน สีลสํวเรสุ ปติฏฺฐาปนาทีนํ สมฺปิณฺฑติฯ เอส นโย ปเรสุปิ ปิ-สทฺทคฺคหเณฯ นิคโม นิวาโส เอเตสนฺติ **เนคมา**ฯ เอวํ **ชานปทา**ติ อาห **“ตถา นิคมวาสิโน”**ติอาทินาฯ

รกฺขาวรณคุตฺติยา กายกมฺมาทีสุ สํวิทหนํ ฐปนํ นาม ตทุปเทโสเยวาติ วุตฺตํ **“กเถตฺวา”**ติฯ **เอเตสู**ติ ปาพิยํ วุเตฺตสุ สมณาทีสุฯ **ปฏิวเตฺตตุํ น สกฺกา** ขีณานํ กิเลสานํ ปุน อนุปฺปชฺชนโตฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

จกฺกวตฺติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สเจตนสุตฺตวณฺณนา

๑๕. ปญฺจเม อิสโย ปตนฺติ สนฺนิปตนฺติ เอตฺถาติ **อิสิปตน**นฺติ อาห **“พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสงฺขาตาน”**นฺติอาทิฯ **สพฺพูปกรณานิ สเชฺชตฺวา**ติ สพฺพานิ รุกฺขสฺส เฉทนตจฺฉนาทิสาธนานิ อุปกรณานิ รญฺญา อาณตฺตทิวเสเยว สเชฺชตฺวาฯ นานา กรียติ เอเตนาติ **นานากรณํ,** นานาภาโวติ อาห **“นานตฺต”**นฺติฯ **เนส**นฺติ สรโลเปนายํ นิเทฺทโสติ อาห **“น เอส”**นฺติฯ ตถา **อเตฺถส**นฺติ เอตฺถาปีติ อาห **“อตฺถิ เอส”**นฺติฯ ปวตฺตนตฺถํ อภิสงฺขรณํ **อภิสงฺขาโร,** ตสฺส **คติ** เวคสา ปวตฺติฯ ตํ สนฺธายาห **“ปโยคสฺส คมน”**นฺติฯ

สคณฺฑาติ ขุทฺทานุขุทฺทกคณฺฑาฯ เตนาห **“อุณฺณโตณตฏฺฐานยุตฺตา”**ติฯ **สกสาวา**ติ สกสฏาฯ เตนาห **“ปูติสาเรนา”**ติอาทิฯ **เอวํ คุณปตเนน ปติตา**ติ ยถา ตํ จกฺกํ นาภิอรเนมีนํ สโทสตาย น ปติฏฺฐาสิ, เอวเมกเจฺจ ปุคฺคลา กายวงฺกาทิวเสน สโทสตาย คุณปตเนน ปติตา สกฏฺฐาเน น ติฏฺฐนฺติฯ เอตฺถ จ ผรุสวาจาทโยปิ อปายคมนียา โสตาปตฺติมเคฺคเนว ปหียนฺตีติ ทฏฺฐพฺพาฯ

สเจตนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อปณฺณกสุตฺตวณฺณนา

๑๖. ฉฏฺฐ วิรชฺฌนกิริยา นาม ปจฺฉา สมาทาตพฺพตาย อปณฺณกปฺปโยคสมาทานา วิย โหติ, อวิรชฺฌนกิริยา ปน ปจฺฉา อสมาทาตพฺพตาย อนูนาติ ตํสมงฺคิปุคฺคโล อปณฺณโก, ตสฺส ภาโว **อปณฺณกตา**ติ อาห "**อปณฺณกปฏิปทนฺติ อวิรทฺธปฏิปท**"นฺติอาทิฯ ยสฺมา สา อธิเปฺปตตฺถสาธเนน เอกํสิกา วฏฺฏโต นิยฺยานาวหา, ตตฺถ จ ยุตฺติยุตฺตา อสาราปคตา อวิรุทฺธตาย อปจฺจนีกา อนุโลมิกา อนุธมฺมภูตา จ, ตสฺมา วุตฺตํ "**เอกํสปฏิปท**"นฺติอาทิฯ **น ตกฺกคฺคาเหน วา นยคฺคาเหน วา**ติ ตกฺกคฺคาเหน วา ปฏิปโนฺน น โหติ นยคฺคาเหน วา อปณฺณกปฏิปทํ ปฏิปโนฺนฯ ตตฺถ **ตกฺกคฺคาเหน วา**ติ อาจริยํ อลภิตฺวา "เอวํ เม สุคติ, นิพฺพานํ วา ภวิสฺสตี"ติ อตฺตโน ตกฺกคฺคหณมเตฺตนฯ **นยคฺคาเหนา**ติ ปจฺจกฺขโต อทิสฺวา นยโต อนุมานโต คหเณนฯ **เอวํ คเหตฺวา ปฏิปโนฺน**ติ ตกฺกมเตฺตน, นยคฺคาเหน วา ปฏิปโนฺนฯ ปณฺฑิตสตฺถวาโห วิย สมฺปตฺตีหิ น ปริหายตีติ โยชนาฯ

ยํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ ปริหานญฺจ อปริหานญฺจ สนฺธาย **ชาตเก** (ชา. ๑.๑.๑) วุตฺตํฯ อยํ ปเนตฺถ คาถาย อตฺถโยชนา – **อปณฺณกํ ฐานํ** อวิรทฺธการณํ นิยฺยานิกการณํ **เอเก** โพธิสตฺตปฺปมุขา ปณฺฑิตมนุสฺสา คณฺหึสุฯ เย ปน เต พาลสตฺถวาหปุตฺตปฺปมุขา **ตกฺกิกา อาหุ,** เต **ทุติยํ** สาปราธํ อเนกํสิกํ ฐานํ อนิยฺยานิกํ การณํ อคฺคเหสุํ, เต กณฺหปฏิปทํ ปฏิปนฺนาฯ ตตฺถ สุกฺกปฏิปทา อปริหานิปฏิปทา, กณฺหปฏิปทา ปริหานิปฏิปทา, ตสฺมา เย สุกฺกปฏิปทํ ปฏิปนฺนา, เต อปริหีนา โสตฺถิภาวํ ปตฺตาฯ เย ปน กณฺหปฏิปทํ ปฏิปนฺนา, เต ปริหีนา อนยพฺยสนํ อาปนฺนาติ อิมมตฺถํ ภควา อนาถปิณฺฑิกสฺส คหปติโน วตฺวา อุตฺตริ อิทมาห "**เอตทญฺญาย เมธาวี, ตํ คเณฺห ยทปณฺณก**"นฺติฯ

ตตฺถ **เอตทญฺญาย เมธาวี**ติ เมธาติ ลทฺธนามาย วิสุทฺธาย อุตฺตมาย ปญฺญาย สมนฺนาคโต กุลปุโตฺต เอตํ อปณฺณกํ ฐานํ ทุติยญฺจาติ ทฺวีสุ อตกฺกคฺคาหตกฺกคฺคาหสงฺขาเตสุ ฐาเนสุ คุณโทสํ วุทฺธิหานึ อตฺถานตฺถํ ญตฺวาติ อโตฺถฯ **ตํ คเณฺห ยทปณฺณก**นฺติ ยํ อปณฺณกํ เอกํสิกํ สุกฺกปฏิปทาอปริหานิยปฏิปทาสงฺขาตํ นิยฺยานิกการณํ, ตเทว คเณฺหยฺยฯ กสฺมา? เอกํสิกาทิภาวโตเยวฯ อิตรํ ปน น คเณฺหยฺยฯ กสฺมา? อเนกํสิกาทิภาวโตเยวฯ

ยวนฺติ ตาย สตฺตา อมิสฺสิตาปิ สมานชาติตาย มิสฺสิตา วิย โหนฺตีติ **โยนิ**ฯ สา ปน อตฺถโต อณฺฑชาทิอุปฺปตฺติฏฺฐานวิสิโฏฺฐ ขนฺธานํ ภาคโส ปวตฺติวิเสโสติ อาห "**ขนฺธโกฏฺฐาโส โยนิ นามา**"ติฯ **การณํ โยนิ นาม,** โยนีติ ตํ ตํ ผลํ อนุปจิตญาณสมฺภาเรหิ ทุรวคาธเภทตาย มิสฺสิตํ วิย โหตีติฯ ยโต เอกเตฺตนเยน โส เอวายนฺติ พาลานํ มิจฺฉาคาโหฯ **ปสฺสาวมโคฺค โยนิ นาม** ยวนฺติ ตาย สตฺตา โยนิสมฺพเนฺธน มิสฺสิตา โหนฺตีติฯ **ปคฺคหิตา** อนุฏฺฐาเนน, ปุนปฺปุนํ อาเสวนาย **ปริปุณฺณา**ฯ

"**จกฺขุโตปี**"ติอาทิมฺหิ ปน จกฺขุวิญฺญาณาทิวีถีสุ ตทนุคตมโนวิญฺญาณวีถีสุ จ กิญฺจาปิ กุสลาทีนํ ปวตฺติ อตฺถิ, กามาสวาทโย เอว ปน วณโต ยูสํ วิย ปคฺฆรนกอสุจิภาเวน สนฺทนฺติ, ตสฺมา เต เอว "**อาสวา**"ติ วุจฺจนฺติฯ ตตฺถ หิ ปคฺฆรนกอสุจิมฺหิ อาสวสโทฺท นิรุโฬฺหติฯ **ธมฺมโต ยาว โคตฺรภู**ติ ตโต ปรํ มคฺคผเลสุ อปฺปวตฺตนโต วุตฺตํฯ เอเต หิ อารมฺมณกรณวเสน ธเมฺม คจฺฉนฺตา ตโต ปรํ น คจฺฉนฺติฯ นนุ ตโต ปรํ ภวงฺคาทีนิปิ คจฺฉนฺตีติ เจ? น, เตสมฺปิ ปุเพฺพ อาลมฺพิเตสุ โลกิยธเมฺมสุ สาสวภาเวน อโนฺตคธตฺตา ตโต ปรตาภาวโตฯ เอตฺถ จ โคตฺรภุวจเนน โคตฺรภุโวทานผลสมาปตฺติปุเรจาริกปริกมฺมานิ วุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ ปฐมมคฺคปุเรจาริกเมว วา โคตฺรภุ อวธินิทสฺสนภาเวน คหิตํ, ตโต ปรํ ปน มคฺคผลสมานตาย อเญฺญสุ มเคฺคสุ มคฺควีถิยํ สมาปตฺติวีถิยํ นิโรธานนฺตรญฺจ ปวตฺตมาเนสุ ผเลสุ นิพฺพาเน จ

อาสวานํ ปวตฺติ นิวาริตาติ เวทิตพฺพํฯ **สวนฺตีติ** คจฺฉนฺติ, อารมฺมณกรณวเสน ปวตฺตนฺตีติ อ โตฺถฯ อวธิอโตฺถ อา-กาโร, อวธิ จ มริยาทาภิวิธิเภทโต ทุวิโธฯ ตตฺถ มริยาทํ กิริยํ พหิ กตฺวา ปวตฺตติ ยถา ''อาปาฏลีปุตฺตํ วุโฏฺฐ เทโว''ติฯ อภิวิธิ ปน กิริยํ พฺยาเปตฺวา ปวตฺตติ ยถา ''อา ภวคฺคํ ภควโต ยโส ปวตฺตตี''ติฯ อภิวิธิอโตฺถ จายมา-กาโร อิธ คหิโตติ วุตฺตํ **''อโนฺตกรณ โตฺถ''**ติฯ

มทิราทโยติ อาทิ-สเทฺทน สินฺธวกาทมฺพริกาโปติกาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **จิรปาริ วาสิยโฏฺฐ** จิรปริวุฏฺฐตา ปุราณภาโวฯ **อวิชฺชา นาโหสีติอาทีติ** เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ''ปุริ มา, ภิกฺขเว, โกฏิ น ปญฺญายติ ภวตณฺหายา''ติ (อ. นิ. ๑๐.๖๒) อิทํ **สุตฺตํ** สงฺคหิตํฯ อวิชฺชา สวภวาสวานํ จิรปริวุฏฺฐตาย ทสฺสิตาย ตพฺภาวภาวิโน กามาสวสฺส จิรปริวุฏฺฐตา ทสฺสิตาว โหติฯ อเญฺญสุ จ ยถาวุเตฺต ธเมฺม โอกาสญฺจ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตมาเนสุ มานาทีสุ วิชฺ ชมาเนสุ อตฺตตฺตนิยาทิคฺคาหวเสน อภิพฺยาปนํ มทกรณวเสน อาสวสทิสตา จ เอเตสํเยว, น อเญฺญสนฺติ เอเตเสฺวว อาสวสโทฺท นิรุโฬฺหติ ทฏฺฐโพฺพฯ **อายตํ** อนาทิกาลิกตฺตาฯ **ปสวนฺ ตีติ** ผลนฺติฯ น หิ กิญฺจิ สํสารทุกฺขํ อตฺถิ, ยํ อาสเวหิ วินา อุปฺปเชฺชยฺยฯ **ปุริมานิ เจตฺถาติ** เอ เตสุ จตูสุ อตฺถวิกเปฺปสุ ปุริมานิ ตีณิฯ **ยตฺถาติ** เยสุ สุตฺตาภิธมฺมปฺปเทเสสุฯ **ตตฺถ ยุชฺชนฺติ** กิเลเสสุเยว ยถาวุตฺตสฺส อตฺถตฺตยสฺส สมฺภวโตฯ **ปจฺฉิมํ กเมฺมปีติ** ปจฺฉิมํ ''อายตํ วา สํสาร ทุกฺขํ สวนฺติ ปสวนฺตี''ติ วุตฺตนิพฺพจนํ กเมฺมปิ ยุชฺชติ ทุกฺขปฺปสวนสฺส กิเลสกมฺมสาธารณตฺ ตาฯ

ทิฎฺฐธมฺมา วุจฺจนฺติ ปจฺจกฺขภูตา ขนฺธา, ทิฎฺฐธเมฺม ภวา **ทิฎฺฐธมฺมิกาฯ วิวาทมูลภู ตาติ** วิวาทสฺส มูลการณภูตา โกธูปนาหมกฺขปลาสอิสฺสามจฺฉริยมายาสาเฐยฺยถมฺภสารมฺภ มานาติมานาฯ **เยน เทวูปปตฺยสฺสาติ** เยน กมฺมกิเลสปฺปกาเรน อาสเวน เทเวสุ อุปปตฺติ นิพฺพตฺติ อสฺส มยฺหนฺติ สมฺพโนฺธฯ **คนฺธโพฺพ วา วิหงฺคโม** อากาสจารี อสฺสนฺติ วิภตฺติํ วิปริ ณาเมตฺวา โยเชตพฺพํฯ เอตฺถ จ ยกฺขคนฺธพฺพวินิมุตฺตา สพฺพา เทวตา เทวคฺคหเณน คหิตาฯ นโฬ วุจฺจติ มูลํ, ตสฺมา **วินฬีกตาติ** วิคตนฬา วิคตมูลา กตาติ อโตฺถฯ **อวเสสา จ อกุสลา ธมฺมาติ** อกุสลกมฺมโต อวเสสา อกุสลา ธมฺมา อาสวาติ อาคตาติ สมฺพโนฺธฯ

ปฏิฆาตายาติ ปฏิเสธนายฯ **ปรูปวาท...เป.... อุปทฺทวาติ** อิทํ ยทิ ภควา สิกฺขาปทํ น ปญฺญาเปยฺย, ตโต อสทฺธมฺมปฺปฏิเสวนอทินฺนาทานปาณาติปาตาทิเหตุ เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ ปรูปวาทาทโย ทิฏฺฐธมฺมิกา นานปฺปการา อนตฺถา, เย จ ตนฺนิมิตฺตเมว นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตสฺส ปญฺจวิธพนฺธนกมฺมการณาทิวเสน มหาทุกฺขานุภวาทิปฺปการา อนตฺถา, เต สนฺธาย วุตฺตํฯ

เต ปเนเตติ เอเต กามราคาทิกิเลสเตภูมกกมฺมปรูปวาทาทิอุปฺปทฺทวปฺปการา อา สวาฯ **ยตฺถาติ** ยสฺมิํ วินยาทิปาฬิปฺปเทเสฯ **ยถาติ** เยน ทุวิธาทิปฺปกาเรน อวเสเสสุ จ สุตฺ ตเนฺตสุ ติธา อาคตาติ สมฺพโนฺธฯ นิรยํ คเมนฺตีติ **นิรยคามินิยาฯ ฉกฺกนิปาเตติ** ฉกฺกนิปา เต อาหุเนยฺยสุเตฺต (อ. นิ. ๖.๕๘)ฯ ตตฺถ หิ อาสวา ฉธา อาคตาฯ

สรสเภโทติ ขณิกนิโรโธฯ **ขีณาการโรติ** อจฺจนฺตาย ขีณตาฯ อาสวา ขียนฺติ ปหียนฺติ เอเตนาติ **อาสวกฺขโย,** มโคฺคฯ อาสวานํ ขยเนฺต อุปฺปชฺชนโต **อาสวกฺขโย,** ผลํฯ อาสวกฺข เยน ปตฺตพฺพโต อาสวา ขียนฺติ เอตฺถาติ **อาสวกฺขโย,** นิพฺพานํฯ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๕๕๗-๕๖๐) วิตฺถาริโต, ตสฺมา ตตฺถ, ตํ สํวณฺณนาย จ วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

ตถาติ อิมินา วิสุทฺธิมคฺเค วิตฺถาริตํ อุปสํหรติฯ กุสลปฺปวตฺตึ อาวรนฺติ นิวาเรนฺตีติ **อาวรณียาฯ ปุริมปฺปวตฺติวเสนา**ติ นิโทฺทกฺกมนฺโต ปุเพฺพ กมฺมฏฺฐานสฺส ปวตฺติวเสนฯ **ฐเปตฺวา**ติ หตฺถคตํ กิญฺจิ ฐเปนฺโต วิย กมฺมฏฺฐานํ สติสมฺปชญฺญวเสน ฐเปตฺวา กมฺมฏฺฐานเมว มนสิกโรนฺโต นิทฺทํ โอกฺกมติ, ฌานสมาปนฺโน วิย ยถาปริจฺฉิเนฺนเนว กาเลน ปพุชฺฌมาโน กมฺมฏฺฐานํ ฐปิตฏฺฐาเน คณฺหนฺโตเยว ปพุชฺฌติ นามฯ เตน วุตฺตํ “**ตสฺมา...เป.... นาม โหตี**”ติฯ **มูลกมฺมฏฺฐาเน**ติ อาทิโต ปฏฺฐาย ปริหริยมานกมฺมฏฺฐาเนฯ **ปริคฺคหกมฺมฏฺฐานวเสนา**ติ สยนํ อุปคจฺฉเนฺตน ปริคฺคหมานกมฺมฏฺฐานมนสิการวเสนฯ โส ปน ธาตุมนสิการวเสน อิจฺฉิตโพฺพติ ทเสฺสตุํ “**อยํ หี**”ติอาทิ วุตฺตํฯ

อปณฺณกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อตฺตพฺยาพาธสุตฺตวณฺณนา

๑๗. สตฺตเม พฺยาพาธนํ ทุกฺขาปนนฺติ อาห “**อตฺตพฺยาพาธายาติ อตฺตทุกฺขายา**”ติฯ มคฺคผลจิตฺตุปฺปาทาปิ กายสุจริตาทิสงฺคโห เอวาติ อาห “**อวาริตาเนวา**”ติฯ

อตฺตพฺยาพาธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. เทวโลกสุตฺตวณฺณนา

๑๘. อฏฺฐเม **อิตีติ ปทสนฺธิพฺยญฺชนสิลิฏฺฐตา**ติ ปุริมปทานํ ปจฺฉิมปเทหิ อตฺถโต สหิตตาย พฺยญฺชนานํ วากฺยานํ สิลิฏฺฐตาย ทีปเน นิปาโตฯ

เทวโลกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปฐมปาปณิกสุตฺตวณฺณนา

๑๙. นวเม **อุคฺฆาเฏตฺวา**ติ อาสนทฺวารเญฺจว ภณฺฑปสิพฺพเก จ วิวริตฺวาฯ **นาธิฏฺฐาตีติ** ตํตํกยวิกฺกเย อตฺตนา โวโยคํ นาปชฺชติฯ **ทิวากาเล**ติ มชฺฌนฺหิกสมเยฯ **อสฺสามิโก โหติ** ตีสุปิ กาเลสุ ลทฺธพฺพลาภสฺส อลภนโตฯ อปติวาตาพาธํ **รตฺติฏฺฐานํ**ฯ ฉายุทกสมฺปนฺนํ **ทิวาฏฺฐานํฯ วิปสฺสนาปิ วฏฺฏติ** วิปสฺสนากมฺมิโกเยวฯ เตนปิ หิ นวธา อินฺทฺริยานํ ติกฺขตฺตํ อาปาเทเนฺตน สมาธินิมิตฺตํ คเหตพฺพํ, วิปสฺสนานิมิตฺตํ สมาหิตาการสลฺลกฺขณายฯ

ปฐมปาปณิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทุติยปาปณิกสุตฺตวณฺณนา

๒๐. ทสเม **วิสิฏฺฐธุโร**ติ วิสิฏฺฐธุรสมฺปคฺคาโห วีริยสมฺปนฺโนฯ ญาณวีริยายตฺตา หิ อตฺถสิทฺธิโยฯ เตนาห “**อุตฺตมธุโร**”ติอาทิฯ **วิกฺกายิกภณฺฑนฺ**ติ วิกฺกเยตพฺพภณฺฑํฯ **นิกฺขิตฺตธเนนา**ติ นิทหิตฺวา ฐปิตธนวเสนฯ **วฬญฺชนกวเสนา**ติ ทิวเส ทิวเส ทานูปโภควเสน วฬญฺชิตพฺพธนวเสนฯ **อุปโภคปริโภคภเณฺฑนา**ติ อุปโภคปริโภคูปกรเณนฯ **นิปตนฺตีติ** นิปาเตนฺติ, อตฺตโน ธนคฺคเหน นิปาตวุตฺติเก กโรนฺติฯ เตนาห “**นิมเนฺตนฺตี**”ติฯ

ญาณถาเมนาติ ญาณสฺส ถิรภาเวนฯ **ญาณปรกฺกเมนา**ติ ญาณสหิเตน วีริเยนฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถเภทญฺหิ เยน สุเตน อิชฺฌติ, ตํ สุตํ นามฯ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน ท

เสฺสโนฺต **“เอกนิกาย...เป.... พหุสฺสุตา”**ติ อาหฯ **อาคโต**ติ สุปฺปวตฺติภาเวน สฺวาคโตฯ เตนาห **“ปคุโณ ปวตฺติโต”**ติฯ อภิธเมฺม อาคตา กุสลาทิกฺขนฺธาทิเภทภินฺนา ธมฺมา สุตฺตนฺตปิฏเกปิ โอตรนฺตีติ **“ธมฺมธราติ สุตฺตนฺตปิฏกธรา”**อิเจฺจว วุตฺตํฯ น หิ อาภิธมฺมิกภาเวน วินา นิปฺปริยายโต สุตฺตนฺตปิฏกญฺญุตา สมฺภวติฯ **เทฺวมาติกาธรา**ติ ภิกฺขุภิกฺขุนิมาติกาวเสน เทฺวมาติกาธราติ วทนฺติ, ‘‘วินยาภิธมฺมมาติกาธรา’’ติ ยุตฺตํฯ **ปริปุจฺฉตี**ติ สพฺพภาเคน ปุจฺฉิตพฺพํ ปุจฺฉติฯ เตนาห **“อตฺถานตฺถํ การณาการณํ ปุจฺฉตี”**ติฯ **ปริคฺคณฺหาตี**ติ วิจาเรติฯ

น เอวํ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพติ เอวํ เทสนานุกฺกเมน อโตฺถ น คเหตโพฺพฯ อโญฺญ หิ เทสนากฺกโม เวเนยฺยชฺฌาสยวเสน ปวตฺตนโต, อโญฺญ ปฏิปตฺติกฺกโมฯ **เหฎฺฐิเมน วา ปริเจฺฉโท**ติ สีลสมาธิปญฺญาสงฺขาเตสุ ตีสุ ภาเคสุ กตฺถจิ เหฎฺฐิมนเยน เทสนาย ปริเจฺฉทํ เวทิตพฺพํ สีเลน, กตฺถจิ อุปริเมน ภาเคน ปญฺญาย, กตฺถจิ ทฺวีหิปิ ภาเคหิ สีลปญฺญาวเสนฯ อิธ ปน สุเตฺต อุปริเมน ภาเคน ปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพติ วตฺวา ตํ ทเสฺสโนฺต **“ตสฺมา”**ติอาทิมาหฯ ยสฺมา วา ภควา เวเนยฺยชฺฌาสยวเสน ปฐมํ กลฺยาณมิตฺตํ ทเสฺสโนฺต อรหตฺตํ ปเวเทตฺวา ‘‘ตยิทํ อรหตฺตํ อิมาย อารทฺธวีริยตาย โหตี’’ติ ทเสฺสโนฺต วีริยารมฺภํ ปเวเทตฺวา ‘‘สฺวายํ วีริยารโมฺภ อิมินา กลฺยาณมิตฺตสนฺนิสฺสเยน ภวตี’’ติ ทเสฺสโนฺต นิสฺสยสมฺปตฺติํ ปเวเทติ เหฎฺฐา ทสฺสิตนิทสฺสนานุรูปนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ทุติยปาปณิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

รถการวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปุคฺคลวโคฺค

๑. สมิทฺธสุตฺตวณฺณนา

๒๑. ตติยสฺส ปฐเม **รุจฺจตี**ติ กายสกฺขิอาทีสุ ปุคฺคเลสุ อติวิย สุนฺทรตรปณีตตรภาเวน เต จิตฺตสฺส อภิรุจิอุปฺปาทโก กตโมติ ปุจฺฉติฯ **สทฺธินฺทฺริยํ ธุรํ อโหสิ** สทฺธาธุรํ มคฺควุฏฺฐานนฺติ กตฺวา, เสสินฺทฺริยานิ ปน กถนฺติ อาห **“เสสานี”**ติอาทิฯ **ปฏิวิทฺธมโคฺควา**ติ ตีหิปิ เถเรหิ อตฺตโน อตฺตโน ปฏิวิทฺธอรหตฺตมโคฺค เอว กถิโต, ตสฺมา น สุกรํ เอกํเสน พฺยากาตุํ ‘‘อยํ… เป.… ปณีตตโร จา’’ติฯ **ภุมฺมนฺตเรเนว กเถสิ** ‘‘ตีสุปิ ปุคฺคเลสุ อคฺคมคฺคโฏฺฐว ปณีตตโร’’ติฯ

สมิทฺธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. คิลานสุตฺตวณฺณนา

๒๒. ทุติเย **หิตานี**ติ ภพฺยานิฯ **วุทฺธิกรานี**ติ อาโรคฺยาทิวุทฺธิกรานิฯ **อนุจฺฉวิก**นฺติ อุปฏฺฐานกิริยาย อนุรูปํฯ **วาตาปมารโรเคนา**ติ วาตโรเคน จ อปมารโรเคน จ, วาตนิทาเนน วา อปมารโรเคนฯ **นิฏฺฐปฺปตฺตคิลาโน**ติ ‘‘อิมินา โรเคน น จิรเสฺสว มริสฺสตี’’ติ นิฏฺฐํ ปโตฺต คิลาโนฯ **ขิปิตกํ** นาม วมถุโรโคฯ **กจฺฉู**ติ ถุลฺลกจฺฉุอาพาโธฯ **ติณปุปฺผกชโร** วิสมวาตสมฺผสฺสชโรโคฯ **เยส**นฺติ เยสํ โรคานํฯ **ปฏิชคฺคเนนา**ติ ปฏิการมเตฺตนฯ **ผาสุก**นฺติ พฺยาธิวูปสมเนน สรีรสฺส ผาสุภาโวฯ พฺยาธินิทานสมุฏฺฐานชานเนน **ปณฺฑิโต,** ปฏิการกิริยาย ยุตฺตการิตาย **ทโกฺข,** อุฏฺฐานวีริยสมฺปตฺติยา **อนลโส**ฯ

ปทปรโม ปุคฺคโล กถิโต สมฺมตฺตนิยาโมกฺกมนสฺส อโยคฺคภาวโตฯ อลภโนฺตว ตถาคตปฺปเวทิตํ ธมฺมวินยํ สวนาย โอกฺกมติ นิยามํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺตํ ปเจฺจกโพธึฯ **ย**นฺติ, ยโตฯ **โอวาทํ ลภิตฺวา**ติ อาภิสมาจาริกวตฺตํ โอวาทมตฺตํฯ เอตฺตโกปิ หิ ตสฺส หิตาวโหติฯ **ตนุนิสฺสิโตวา**ติ วิปญฺจิตญฺญุนิสฺสิโตว โหติฯ **ปุนปฺปุนํ เทเสตโพฺพว** สมฺมตฺตนิยาโมกฺกมนสฺส โยคฺคภาวโตฯ

คิลานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สงฺขารสุตฺตวณฺณนา

๒๓. ตติเย วิวิเธหิ อากาเรหิ อาพาธนโต พฺยาพาโธว พฺยาพชฺฌํ, กายิกํ เจตสิกญฺจ ทุกฺขํฯ สห พฺยาพเชฺฌน วตฺตตีติ **สพฺยาพชฺฌํ**ฯ เตนาห **“สทุกฺข”**นฺติฯ **เจตนาราสิ**นฺติ ปุพฺพเจตนาทิราสึฯ เจตนํ ปุนปฺปุนํ ปวเตฺตโนฺต **“ราสึ กโรติ ปิณฺฑํ กโรตี”**ติ จ วุโตฺตฯ **สทุกฺข**นฺติ นิรนฺตรทุกฺขํฯ เตนาห **“สาพาธํ นิรสฺสาท”**นฺติฯ **อตฺถี**ติ อุชุกํ ทุกฺขเวทนา นตฺถีติ อวตฺตพฺพตฺตา วุตฺตํฯ อนิฏฺฐสภาวตฺตา อนิฏฺฐารมฺมณตฺตา จ ทุกฺขปกฺขิกาว สา ทฏฺฐพฺพาฯ น หิ อกุสลวิปากา อิฏฺฐา นาม อตฺถิ, กุสลวิปากา ปน อุเปกฺขาเวทนา ตตฺถ อปฺปาวสราฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน นิรยสฺส ทุกฺขพหุลตฺตา ทุกฺขสฺส จ ตตฺถ พลวตาย สา อโพฺพหาริกฏฺฐาเน ฐิตาติ วุตฺตํฯ **อุปมํ กตฺวา อาหโฏ** วิเสโส วิย สามญฺญสฺส ยถา อโยปิณฺฑิโรหิโน วิย รูปานนฺติฯ **ปฏิภาคอุปมา**ติ ปฏิพิมฺพอุปมาฯ

๓ อคฺคเหตฺวาติ เหฏฺฐิมพฺรหฺมโลเก อคฺคเหตฺวาฯ **โวมิสฺสกสุขทุกฺข**นฺติ วิมิสฺสกสุข ทุกฺขํ ปีติมิสฺสกภาวโตฯ **กมฺม**นฺติ ปาปกมฺมํฯ กมฺมสีเสน ผลํ วทติฯ กามเญฺจตฺถ ‘‘อพฺยา พชฺฌํ โลกํ อุปปชฺชตี’’ติ อาคตํ, ‘‘อพฺยาพชฺฌา ผสฺสา ผุสนฺตี’’ติ ปน วจเนน โลกุตฺตรผสฺ สาปิ สงฺคยฺหนฺตีติ **‘‘ตีณิ สุจริตานิ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกานิ กถิตานี’’**ติ วุตฺตํฯ

สงฺขารสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. พหุการสุตฺตวณฺณนา

๒๔. จตุตฺเถ **อวสฺสยํ คโต**ติ วฏฺฏทุกฺขปริมุตฺติยา อวสฺสโย มยฺหนฺติ สรณคมนกฺกเมน อุปคโต โหติฯ **สตนฺติก**นฺติ สปริยตฺติธมฺมํฯ **อคฺคหิตสรณปุพฺพสฺสา**ติ อคฺคหิตปุพฺพสรณ สฺสฯ **อกตาภินิเวสสฺส วเสน วุตฺต**นฺติ ตสฺมึ อตฺตภาเว น กโต สรณคมนาภินิเวโส เยนาติ อกตาภินิเวโส, ตสฺส วเสน วุตฺตํฯ กามํ ปุเพฺพปิ สรณทายโก อาจริโย วุโตฺต, ปพฺพชฺชาทาย โกปิ สรณทายโกวฯ ปุเพฺพ ปน อุปาสกภาวาปาทกวเสน สรณทายโก อธิเปฺปโตฯ อิธํ ปน คหิตปพฺพชฺชสฺส สรณคมนํฯ ปพฺพชา หิ สวิเสสํ สรณคมนนฺติ ปพฺพชฺชาทายโก ปุน วุโตฺตฯ **เอเต**ติ ปพฺพชฺชาทายกาทโยฯ **ทฺวิเธน ปริจฺฉินฺนา**ติ โลกิยธมฺมสมฺปาปโก โลกุตฺตรธมฺม สมฺปาปโกติ ทฺวิปฺปกาเรน ปริจฺฉินฺนา, กตาภินิเวสอกตาภินิเวสวเสน วาฯ **อุปรี**ติ ปฐมมคฺค โต อุปริฯ **เนว สโกฺกตี**ติ อาจริเยน กตสฺส อุปการสฺส มหานุภาวตฺตา ตสฺส ปติการํ นาม กาตุํ น สโกฺกติฯ

พหุการสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. วชิรูปมสุตฺตวณฺณนา

๒๕. ปญฺจเม **อรุ**อิติ ปุราณํ ทุฏฺฐวณํ วุจฺจติฯ ก-กาโร ปทสนฺธิกโรติ อรุกูปมํ จิตฺตํ เอตสฺ สาติ **อรุกูปมจิโตฺต** อปฺปมตฺตกสฺสปิ ทุกฺขสฺส อสหนโตฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **อิตฺต รกาโลภาเสนา**ติ ปริตฺตเมว กาโล ญาโณภาสวิรเหนฯ **ลคตี**ติ โกธาสงฺควเสน กุปฺปโนฺต ปุคฺคโล สมฺมุขา, ‘‘กึ วทสี’’ติอาทินา ปรมฺมุขา จ อุปนยฺหนวเสน ลคติ, น ตณฺหาสงฺควเสนฯ **กุปฺปตี**ติ กุชฺฌติฯ **พฺยาปชฺชตี**ติ วิปนฺนจิโตฺต โหติฯ **ถทฺธภาวํ อาปชฺชติ** อีสกมฺปิ มุทุตฺตา ภาวโตฯ **ทุฏฺฐารุโก**ติ มํสโลหิตานํ ทุฏฺฐภาเวน ปกติภาวํ ชหิตฺวา ฐิโต ทุฏฺฐวโณฯ ‘‘ทุฏฺฐารุ ตา’’ติปิ ปฐนฺติ, ตตฺถาปิ ตากาโร ปทสนฺธิกโรฯ

ตสฺสาติ ทุฏฺฐารุกสฺสฯ **สวน**นฺติ อสุจิวิสนฺทนํฯ **อุทฺธุมาตสฺส วิยา**ติ โกเธน อุทฺธํ อุทฺธํ ธุมาตกสฺส วิย โกธูปายาสสฺส อวิสฺสชฺชนโตฯ **จณฺฑิกตสฺสา**ติ กุปิตสฺสฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ เหฏฺฐิมมคฺควชฺฌาปิ กิเลสา เตหิ อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาทิตตฺตา สมุจฺฉินฺนา, ตถาปิ ตสฺมึ สนฺ ตาเน อคฺคมคฺคสฺส อนุปฺปนฺนตฺตา ตตฺถ อปฺปหีนาปิ กิเลสา อเตฺถวาติ กตฺวา เตสํ ญาณานํ วิชฺชูปมตา วุตฺตา, น เตหิ มเคฺคหิ ปหีนานํ กิเลสานํ อตฺถิภาวโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

วชิรูปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. เสวิตพฺพสุตฺตวณฺณนา

๒๖. ฉเฏฺฐ **อุปสงฺกมิตโพฺพ**ติ กาเลน กาลํ อุปสงฺกมิตโพฺพฯ **อลฺลียิตโพฺพ**ติ ฉายาย วิย วินา ภาวนาย นิลฺลียิตโพฺพฯ **ปุนปฺปุนํ อุปาสิตโพฺพ**ติ อภิณฺหโส อุปนิสีทิตโพฺพฯ **อนุทฺ**

ทยาติ เมตฺตาปุพฺพภาโคฯ **อุปสงฺกมิตุํ วฏฺฏตี**ติ ‘‘เอตสฺส สีเลน อภิวุทฺธิ ภวิสฺสตี’’ติ อุปการตฺถํ อุปเสวนาทิ วฏฺฏติฯ

น ปฏิหญฺญิสฺสตีติ ‘‘อเปหิ, กึ เอเตนา’’ติ ปฏิเกฺขปาภาวโต ปิยสีลตฺตา น ปฏิหญฺญิสฺสติฯ **ผาสุ ภวิสฺสตี**ติ ทฺวีสุ หิ สีลวนฺเตสุ เอเกน สีลสฺส วเณฺณ กถิเต อิตโร อนุโมทติฯ เตน เตสํ กถา ผาสุ เจว โหติ ปวตฺตินี จฯ เอกสฺมึ ปน ทุสฺสีเล สติ ทุสฺสีลสฺส สีลกถา ทุกฺกถา, เนว สีลกถา โหติ, น ผาสุ โหติ, น ปวตฺตินีฯ ทุสฺสีลสฺส หิ สีลกถา อผาสุ ภวิสฺสติฯ สีลกถาย วุตฺตมตฺถํ สมาธิปญฺญากถาสุปิ อติทิสติ **‘‘สมาธิปญฺญากถาสุปิ เอเสว นโย’’**ติฯ เทฺว หิ สมาธิลาภิโน สมาธิกถํ สปฺปญฺญา จ ปญฺญากถํ กเถนฺตา รตฺติํ วา ทิวสํ วา อติกฺกมนฺตมฺปิ น ชานนฺติฯ

ตตฺถ ตตฺถ ปญฺญาย อนุคฺคเหสฺสามีติ ตสฺมึ ตสฺมึ อนุคฺคเหตเพฺพ ปญฺญาย โสเธตเพฺพ วเฑฺฒตเพฺพ จ อธิกสีลํ นิสฺสาย อุปฺปนฺนปญฺญาย อนุคฺคเหสฺสามีติ อโตฺถฯ ตญฺจ อนุคฺคณฺหนํ สีลสฺส อสปฺปายานุปการธเมฺม วเชฺชตฺวา ตปฺปฏิปกฺขเสวเนน โหตีติ อาห **‘‘สีลสฺส อสปฺปาเย’’**ติอาทิฯ สีลสฺส อสปฺปายานุปการธมฺมา นาม อนาจาราโคจราทโย, ตปฺปฏิปกฺขโต อุปการธมฺมา เวทิตพฺพาฯ **ตสฺมิํ ตสฺมิํ ฐาเน**ติ ตํตํสิกฺขาโกฏฺฐาสปทฏฺฐาเนฯ **อนุคฺคณฺหาติ นามา**ติ อภินฺนํ อสํกิลิฏฺฐํ กตฺวา อนุคฺคณฺหาติ นามฯ **ขารปริสฺสาวเน**ติ รชกานํ อูสขาราทิขารปริสฺสาวนปเฏฯ **หายตี**ติ สีลาทินา ปริหายติฯ **เสฏฺฐํ ปุคฺคล**นฺติ สีลาทิคุเณหิ เสฏฺฐํ อุตฺตริตรํ อุตฺตมํ ปุคฺคลํฯ

เสวิตพฺพสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ชิคุจฺฉิตพฺพสุตฺตวณฺณนา

๒๗. สตฺตเม **อพฺภุคฺคจฺฉตี**ติ เอตฺถ อภิ-สทฺทาเปกฺขาย ‘‘น’’นฺติ สามิอเตฺถ อุปโยควจนนฺติ อาห **‘‘อสฺสา’’**ติ ‘‘ตํ โข ปน ภวนฺต’’นฺติอาทีสุ วิยฯ **ปาปโก กิตฺติสโทฺท**ติ ลามกภาเวน กเถตพฺพสโทฺทฯ **คูถกูโป วิย ทุสฺสีลฺย**นฺติ เอเตน ทุสฺสีลสฺส คูถสทิสตฺตเมว ทเสฺสติฯ **วจน**นฺติ อนิฏฺฐวจนํฯ **ปุริมนเยเนวา**ติ ‘‘คูถกูโป วิย ทุสฺสีลฺย’’นฺติอาทินา ปุเพฺพ วุตฺตนเยนฯ **สุจิมิโตฺต**ติ สีลาจารสุทฺธิยา สุจิมิโตฺตฯ สห อยนฺติ ปวตฺตนฺตีติ **สหายา**ติ อาห **‘‘สหคามิโน’’**ติฯ

ชิคุจฺฉิตพฺพสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. คูถภาณีสุตฺตวณฺณนา

๒๘. อฏฺฐเม **คูถภาณี**ติ คูถสทิสวจนตฺตา คูถภาณีฯ ยถา หิ คูถํ นาม มหาชนสฺส อนิฏฺฐํ โหติ, เอวเมว อิมสฺส ปุคฺคลสฺส วจนํ เทวมนุสฺสานํ อนิฏฺฐํ โหติฯ **ทุคฺคนฺธกถ**นฺติ กิเลสาสุจิสํกิลิฏฺฐตาย คูถํ วิย ทุคฺคนฺธวายนกถํฯ **ปุปฺผภาณี**ติ สุปุปฺผสทิสวจนตฺตา ปุปฺผภาณี ฯ ยถา หิ ผุลฺลานิ วสฺสิกานิ วา อธิมุตฺติกานิ วา มหาชนสฺส อิฏฺฐานิ กนฺตานิ โหนฺติ, เอวเมว อิมสฺส ปุคฺคลสฺส วจนํ เทวมนุสฺสานํ อิฏฺฐํ โหติ กนฺตํฯ **ปุปฺผานิ วิยา**ติ จมฺปกสุมนาทิสุคนฺธปุปฺผานิ วิยฯ **สุคนฺธกถ**นฺติ สุจิคนฺธวายนกถํ กิเลสทุคฺคนฺธาภาวโตฯ **มธุภาณี**ติ เอตฺถ ‘‘มุทุภาณี’’ติปิ ปฐนฺติฯ อุภยตฺถาปิ หิ มธุรวจโนติ อโตฺถฯ ยถา หิ จตุมธุรํ นาม มธุรํ ปณีตํ, เอวเมว อิมสฺส ปุคฺคลสฺส วจนํ เทวมนุสฺสานํ มธุรํ โหติฯ **มธุรกถ**นฺติ กณฺณสุขตาย เปมนียตาย

จ สทฺทโต อตฺถโต จ มธุรสภาวกถํฯ **อตฺตเหตุ วา**ติ อตฺตโน วา หตฺถปาทาทิเจฺฉทนหรณเหตุฯ **ปรเหตุ วา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ เตนาห **“อตฺตโน วา”**ติอาทิฯ

‘‘เนลโงฺคติ โข, ภเนฺต, สีลานเมตํ อธิวจน’’นฺติ **สุเตฺต** (สํ. นิ. ๔.๓๔๗) อาคตตฺตา วุตฺตํ **“เอตฺถ วุตฺตสีลํ วิยา”**ติฯ **ปูเร**ติ คุณานํ ปาริปูริยํฯ **สุกุมารา**ติ อผรุสตาย มุทุกา โกมลาฯ **ปุรสฺสา**ติ เอตฺถ **ปุร**-สโทฺท ตนฺนิวาสิวาจโก ทฎฺฐโพฺพ ‘‘คาโม อาคโต’’ติอาทีสุ วิยฯ เตนาห **“นครวาสีน”**นฺติฯ มนํ อปฺปายติ วเฑฺฒตีติ **มนาปา**ฯ เตนาห **“จิตฺตวุทฺธิกรา”**ติฯ

คูถภาณีสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. อนฺธสุตฺตวณฺณนา

๒๙. นวเม **อโนฺธ**ติอาทีสุ ปาฬิปเทสุ ปฐโม ทิฎฺฐธมฺมิกโภคสํหรณปญฺญาจกฺขุโน จ สมฺปรายิกตฺถสาธนปญฺญาจกฺขุโน จ อภาวา ‘‘อโนฺธ’’ติ วุจฺจติ ทุติโยปิ, ตติโย ปน ทฺวินฺนมฺปิ ภาวา ‘‘ทฺวิจกฺขู’’ติ วุจฺจติฯ **ปญฺญาจกฺขู**ติ อายโกสลฺลภูตา ปญฺญาจกฺขุฯ เตนาห **“ผาติํ กเรยฺยา”**ติฯ **อธมุตฺตเม**ติ อธเม เจว อุตฺตเม จฯ **ปฎิปกฺขวเสนา**ติ ปฎิปกฺขสฺส อตฺถิตาวเสนฯ **สุกฺกสปฺปฎิภาคา**ติ สุกฺกธเมฺมหิ ปหายเกหิ สปฺปฎิภาคาติ ชาเนยฺยฯ **กณฺหสปฺปฎิภาคา**ติ กณฺหธเมฺมหิ ปหาตเพฺพหิ สปฺปฎิภาคาติ ชาเนยฺยฯ

ตถาชาติกาติ ยาทิเสหิ สปุตฺตทารปริชนสญาติมิตฺตพนฺธวคฺคํ อตฺตานํ สุเขติ ปีเณติ, ตาทิสา โภคาปิ น สนฺติฯ **ปุญฺญานิ จ น กโรตี**ติ สมณพฺราหฺมณกปณทฺธิกยาจกานํ สนฺตปฺปนวเสน ปุญฺญานิ น กโรติฯ **อุภยตฺถา**ติ อุภยสฺมิํ โลเก, อุภยสฺมิํ วา อเตฺถติ วิคฺคโหติ ทเสฺสโนฺต **“อิธโลเก”**ติอาทิมาหฯ **อุภเยนา**ติ วุตฺตมตฺถํ โยเชตฺวา ทเสฺสตุํ **“กถ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ยสฺมิํ ฐาเน**ติ ยสฺมิํเยว ฐาเนฯ **น โสจตี**ติ โสกเหตูนํ ตตฺถ อภาวโต น โสจติฯ

อนฺธสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. อวกุชฺชสุตฺตวณฺณนา

๓๐. ทสเม **อวกุชฺชปโญฺญ**ติ นิกฺกุชฺชปโญฺญฯ เตนาห **“อโธมุขปโญฺญ”**ติฯ **ปุพฺพปฎฺฐปนา**ติ ปฐมารโมฺภฯ **สนฺนิฎฺฐาน**นฺติ กถาปริโยสานํฯ **อปฺปนา**ติ เทสนาย นิฎฺฐาปนํฯ อเนเก วา อนุสนฺธิโยติ โยเชตพฺพํฯ **สมาธิ วา**ติอาทีสุ โลกุตฺตรธมฺมา ปรมตฺถโต สาสนนฺติ ตทโตฺถปาทกสมาธิ ตสฺส อาทีติ วุโตฺต, ตทาสนฺนตฺตา วิปสฺสนา, ตสฺส มูลภาเวน เอกเทสตฺตา มโคฺคฯ

สาสนสฺส ปาริปูริสุทฺธิโย นาม สตฺถารา เทสิตนิยาเมเนว สิทฺธา, ตา ปเนตฺถ กเถนฺตสฺส วเสน คเหตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **“อนูนํ กตฺวา เทเสนฺตี”**ติ, **“นิคฺคณฺฐิํ กตฺวา เทเสนฺตี”**ติ จ วุตฺตํฯ ตตฺถ **นิชฺชฎ**นฺติ นิคฺคุมฺพํ อนากุลํฯ **นิคฺคณฺฐิ**นฺติ คณฺฐิฎฺฐานรหิตํ สุวิเญฺญยฺยํ กตฺวาฯ

อากิณฺณานีติ อากิริตฺวา สํกิริตฺวา ฐปิตานีติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘ปกฺขิตฺตานี’’**ติฯ **อุจฺฉโงฺค วิย อุจฺฉงฺคปโญฺญ ปุคฺคโล ทฎฺฐโพฺพ**ติ อุจฺฉงฺคสทิสปญฺญตาย อุจฺฉงฺคปโญฺญฯ เอวํ ปญฺญา วิย ปุคฺคโลปิ อุจฺฉโงฺค วิย โหติ, ตสฺมิํ ธมฺมานํ อจิรฎฺฐานโตติ อธิปฺปาเยน วุตฺตํฯ ยถา จ อุจฺฉงฺคสทิสา ปญฺญา, เอวํ นิกฺกุชฺชกุมฺภสทิสา ปญฺญา เอวาติ ทฎฺฐพฺพาฯ

สํวิทหนปญฺญายาติ ‘‘เอวํ กเต อิทํ นาม ภวิสฺสตี’’ติ เอวํ ตํตํอตฺถกิจฺจํ สํวิธาตุํ สมตฺถตาย วิจารณปญฺญาย รหิโตฯ **เสโยฺย**ติ เสโฏฺฐ ปาสํโสฯ **ปุพฺพภาคปฏิปท**นฺติ จิตฺตวิสุทฺธิอาทิกํ อริยมคฺคสฺส อธิคมาย ปุพฺพภาคปฏิปตฺติํฯ

อวกุชฺชสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปุคฺคลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. เทวทูตวคฺค

๑. สพฺรหฺมกสุตฺตวณฺณนา

๓๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **สพฺรหฺมกานี**ติ สเสฏฺฐกานิฯ **เยส**นฺติ เยสํ กุลานํฯ **ปุตฺตาน**นฺติ ปุเตฺตหิฯ ปูชิตสทฺทโยเคน หิ อิทํ กรณเตฺถ สามิวจนํฯ **เตนา**ติ อาหาราทินาฯ **ปฏิชคฺคิตา โคปิตา**ติ ยถากาลํ ตสฺส ตสฺส ทาตพฺพสฺส ทาเนน เวยฺยาวจฺจสฺส จ กรเณน ปฏิชคฺคิตา เจว อุปฺปนฺนานตฺถปฺปหรเณน โคปิตา จ โหนฺติฯ **เตส**นฺติ มาตาปิตูนํฯ **พฺรหฺมาทิภาวสาธนตฺถ**นฺติ เตสํ คุณานํ อตฺถิตาย โลเก พฺรหฺมา นาม วุจฺจติ, อาจริโย นาม วุจฺจติ, อาหุเนยฺย นาม วุจฺจติ, เต มาตาปิตูนํ ปุตฺตกํ ปฏิลภนฺตีติ ทสฺสนวเสน เนสํ พฺรหฺมาทิภาวสาธนตฺถํ ‘‘พหุการา’’ติ, วตฺวา ตํ เตสํ พหุการตํ นานาการโต ทเสฺสตุํ **‘‘อาปาทกา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ มาตาปิตโร หิ ปุตฺตานํ ชีวิตสฺส อาปาทกา, สรีรสฺส โปสกา, อาจารสมาจารานํ สิกฺขาปกา สกลสฺสปิ อิมสฺส โลกสฺส ทเสฺสตาโรฯ เตนาห **‘‘ปุตฺตานํ หี’’**ติอาทิฯ อิฏฺฐารมฺมณํ ตาว เต ทเสฺสนฺตุ, อนิฏฺฐารมฺมณํ กถนฺติ? ตมฺปิ ทเสฺสตพฺพเมว วชฺชนียภาวชานาปนตฺถํฯ

อวิชหิตา โหนฺตีติ ตาสํ ภาวนาย พฺรหฺมานํ พฺรหฺมโลเก อุปฺปนฺนตฺตา อวิชหิตา โหนฺติ ภาวนาฯ **โลภนียวยสฺมิํ** ปฐมโยพฺพเน อติวิย มุทุภาวปฺปตฺตทสฺสนตฺถํ **สตวิหต**คฺคหณํฯ **ปาฏิเยกฺก**นฺติ วิสุํฯ **อิมินา การเณนา**ติ อิมินา ยถาวุเตฺตน ปุเตฺตสุ ปวตฺติเตหิ อติกฺกเมน เมตฺตาทิสมุปฺปตฺติสงฺขาเตน การเณนฯ

ถรุสิปฺปนฺติ อสิสตฺติกุนฺตกลาปาทิอายุธสิปฺปํฯ **มุทฺทาคณนา**ติ องฺคุลิสํโกจนาทินา หตฺถมุทฺทาย คณนาฯ **อาทิ**สเทฺทน ปาณาทีนํ สงฺคโหฯ **ปจฺฉาจริยา นาม** มาตาปิตูนํ สนฺติเก อุคฺคหิตคหฏฺฐวตฺตเสฺสว ปุคฺคลสฺส ยถาสกํ หตฺถาจริยาทีนํ สิปฺปคฺคาหาปนนฺติ กตฺวา สพฺพปฐมํ อาจริยา นามาติ โยเชตพฺพํฯ อานีย หุตํ **อาหุตํ**ฯ ปกาเรหิ หุตํ **ปาหุตํฯ อภิสงฺขต**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ

นโม กเรยฺยาติ สายํ ปาตํ อุปฏฺฐานํ คนฺตฺวา ‘‘อิทํ มยฺหํ อุตฺตมปุญฺญเกฺขตฺต’’นฺติ นมกฺการํ กเรยฺยฯ **ตาย นํ ปาริจริยายา**ติ เอตฺถ **น**นฺติ นิปาตมตฺตํ, ยถาวุตฺตปริจรเณนาติ อโตฺถฯ อถ วา **ปาริจริยายา**ติ ภรณกิจฺจกรณกุลวํสปฺปติฏฺฐานาปนาทินา ปญฺจวิธอุปฏฺฐาเนนฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ปญฺจหิ โข, คหปติปุตฺต, ฐาเนหิ ปุเตฺตน ปุรตฺถิมา ทิสา มาตาปิตโร ปจฺจุปฏฺฐาตพฺพา – ‘ภโต เนสํ ภริสฺสามิ, กิจฺจํ เนสํ กริสฺสามิ, กุลวํสํ ฐเปสฺสามิ, ทายชฺชํ ปฏิปชฺชามิ, อถ วา ปน เปตานํ กาลกตานํ ทกฺขิณํ อนุปฺปทสฺสามี’ติฯ อิเมหิ โข, คหปติปุตฺต, ปญฺจหิ ฐาเนหิ ปุเตฺตน ปุรตฺถิมา ทิสา มาตาปิตโร ปจฺจุปฏฺฐิตา ปญฺจหิ ฐาเนหิ ปุตฺตํ อนุกมฺปนฺติ, ปาปา นิวาเรนฺติ, กลฺยาเณ นิเวเสนฺติ, สิปฺปํ สิกฺขาเปนฺติ, ปติรูเปน ทาเรน สํโยเชนฺติ, สมเย ทายชฺชํ นิยฺยาเทนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๒๖๗)ฯ

อปิจ โย มาตาปิตโร ตีสุ วตฺถูสุ อภิปฺปสเนฺน กตฺวา สีเลสุ วา ปติฏฺฐาเปตฺวา ปพฺพชฺชาย วา นิโยเชตฺวา อุปฏฺฐหติ, อยํ มาตาปิตูปฏฺฐากานํ อโคฺคติ เวทิตโพฺพฯ สา ปนายํ ปาริจริยา ปุตฺตสฺส อุภยโลกหิตสุขาวหาติ ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อิเธว นํ ปสํสนฺติ, เปจฺจ สเคฺค ปโมทตี’’**ติ วุตฺตํฯ **ปสํสนฺตี**ติ ‘‘อยํ ปุคฺคโล มเตฺตโยฺย เปเตฺตโยฺย สคฺคสํวตฺตนิยํ ปฏิปทํ ปูเรตี’’ติ อิเธว

นํ ปสฺสนฺติฯ **อาโมทติ** อาทิโต ปฏฺฐาย โมทปฺปตฺติยาฯ **ปโมทติ** นานปฺปการโมทสมฺปวตฺติยาฯ

สพฺรหฺมกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อานนฺทสุตฺตวณฺณนา

๓๒. ทุติเย **ตถาชาติโก**ติ ตถาสภาโวฯ **จิเตฺตกคฺคตาลาโภ**ติ จิเตฺตกคฺคตาย อธิคโมฯ รูปเมว กิเลสุปฺปตฺติยา การณภาวโต **รูปนิมิตฺตํ**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **สสฺสตาทินิมิตฺตนฺ**ติ สสฺสตุเจฺฉทภาวนิมิตฺตํฯ **ปุคฺคลนิมิตฺตนฺ**ติ ปุคฺคลาภินิเวสนนิมิตฺตํฯ **ธมฺมนิมิตฺตนฺ**ติ ธมฺมารมฺมณสงฺขาตํ นิมิตฺตํฯ ‘‘สิยา นุ โข, ภเนฺต’’ติ เถเรน ปุโฏฺฐ ภควา ‘‘สิยา’’ติ อโวจ โลกุตฺตรสมาธิปฺปฏิลาภํ สนฺธายฯ โส หิ นิพฺพานํ สนฺตํ ปณีตนฺติ จ ปสฺสติฯ เตนาห **“อิธานนฺทา”**ติอาทิฯ

นิพฺพานํ สนฺตนฺติ สมาปตฺติํ อเปฺปตฺวาติ นิพฺพานํ สนฺตนฺติ อาภุชิตฺวา ผลสมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา ฯ **ทิวสมฺปี**ติอาทินา อสงฺขตาย ธาตุยา อจฺจนฺตสนฺตปณีตาทิภาวํ ทเสฺสติฯ **อฏฺฐวิเธ**ติ ‘‘สนฺตํ ปณีตํ สพฺพสงฺขารสมโถ สพฺพูปธิปฏินิสฺสโคฺค ตณฺหากฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพาน’’นฺติ เอวํ อฏฺฐวิเธ อาโภคสญฺญิเต สมนฺนาหาเรฯ นิทฺธารเณ เจตํ ภุมฺมํฯ **อิมสฺมิํ ฐาเน…เป…. ลพฺภเนฺตวา**ติ ‘‘อิธานนฺท, ภิกฺขุโน เอวํ โหตี’’ติ อาคเต อิมสฺมิํ สุตฺตปฺปเทเส เอโกปิ อาโภคสมนฺนาหาโร เจปิ สเพฺพ อฏฺฐปิ อาโภคสมนฺนาหารา ลพฺภเนฺตว สมนฺนาหรตํ อตฺถาวหตฺตาฯ

ญาเณน ชานิตฺวาติ วิปสฺสนาญาณสหิเตน มคฺคญาเณน ชานิตฺวาฯ **ปรานิ จ โอปรานิ จ** จกฺขาทีนิ อายตนานิฯ **สนฺตตายา**ติ ปฏิปฺปสฺสทฺธิตายฯ **กายทุจฺจริตาทิธูมวิรหิโต**ติ กายทุจฺจริตาทิ เอว สนฺตาปนเฎฺฐน ธูโม, เตน วิรหิโตฯ **อนีโฆ**ติ อปาโปฯ **ชาติชราคหเณเนว พฺยาธิมรณมฺปิ คหิตเมวา**ติ ตพฺภาวภาวโตติ วุตฺตํฯ

อานนฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สาริปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๓. ตติเย, ‘‘สาริปุตฺต, มยา สํขิเตฺตน เทสิตํ ธมฺมํ ตาทิเสนปิ น สุกรํ วิญฺญาตุ’’นฺติ อิมินา อธิปฺปาเยเนว วทโนฺต เถรสฺส ญาณํ สพฺพมติกฺกมํฯ **อญฺญาตาโร จ ทุลฺลภา**ติ หิ อิมินา สามญฺญวจเนน สาริปุตฺตเตฺถรมฺปิ อโนฺตคธํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต เตนปิ อตฺตโน เทสนาย ทุปฺปฏิวิทฺธภาวํ ทเสฺสติฯ

สมฺมาติ เหตุนา การเณนฯ เตนาห **“อุปาเยนา”**ติอาทิฯ **มานาภิสมยา**ติ มานสฺส ทสฺสนาภิสมยาฯ ปหานาภิสมโยติ จ ทสฺสนาภิสมโยติ จ ปริญฺญาภิสมโย วุโตฺตฯ อรหตฺตมโคฺค หิ ปริญฺญากิจฺจสิทฺธิยา กิจฺจวเสน มานํ ปสฺสติ, อสโมฺมหปฺปฏิเวธวเสนาติ วุตฺตํ โหติ, อยมสฺส ทสฺสนาภิสมโยฯ เตน ทิโฎฺฐ ปน ปหานาภิสมโย จฯ ทสฺสนาภิสมเยน หิ ปริญฺญาภิสมเยเมว ปหียติฯ ทิฏฺฐวิเสน ทิฏฺฐสตฺตานํ ชีวิตํ วิย อยมสฺส ปหานาภิสมโย ฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ปหานาภิสมยสฺส ทสฺสนาภิสมยนานนฺตริยกตฺตา ‘‘ปหานาภิสมเยน’’อิเจฺจว วุตฺตํฯ ปหานาภิสมเย หิ คหิเต ทสฺสนาภิสมโย คหิโตว โหติฯ

อนฺตมกาสิ ทุกฺขสฺสาติ อรหตฺตมคฺเคน มานสฺส ปหีนตฺตา เย อิเม ‘‘กายพนฺธนสฺส อ โนฺต ชีรติ (จูฬว. ๒๗๘), หริตนฺตํ วา’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๐๔) เอวํ วุตฺตอนฺติมมริยาทโนฺต จ ‘‘อนฺ ตมิทํ, ภิกฺขเว, ชีวิกาน’’นฺติ (สํ. นิ. ๓.๘๐; อิติวุ. ๙๑) เอวํ วุตฺตลามกโนฺต จ ‘‘สกฺกาโย เอโก อโนฺต’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๐๓) เอวํ วุตฺตโกฏฺฐาสโนฺต จ ‘‘เอเสวโนฺต ทุกฺขสฺส สปจฺจยสงฺขยา’’ติ เอวํ วุตฺตโกฏฺฐาสโนฺต จาติ จตฺตาโร อนฺตา, เตสุ สพฺพเสฺสว วฏฺฏทุกฺขสฺส อทุํ จตุตฺถโกฏิสงฺ ขาตํ อนฺตมกาสิ, ปริเจฺฉทํ ปริวฏุมํ อกาสิ, อนฺติมสมฺุทยมตฺตาวเสสํ ทุกฺขมกาสีติ วุตฺตํ โหติฯ เตนาห **‘‘วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตมกาสี’’**ติฯ

นนุ จ ‘‘ปหาน’’นฺติ อิมสฺส นิเทฺทเส นิพฺพานํ อาคตํ? อิธ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานสงฺขาตํ อรหตฺตผลํ วุตฺตํ, ตสฺมา นิเทฺทเสนายํ วณฺณนา วิรุชฺฌตีติ อาห **‘‘นิเทฺทเส ปนา’’**ติอาทิฯ **ตตฺถ ตานิ ปทานิ อาคตานี**ติ ตสฺมิํ นิเทฺทเส ‘‘ปหานํ วูปสมํ ปฏินิสฺสคฺค’’นฺติอาทีนิ (จูฬนิ. ๗๕ อุทยมาณวปุจฺฉานิเทฺทโส) ปทานิ อาคตานิฯ

ธมฺมตกฺกปุเรชวนฺติ อิมินา ตสฺมิํ จตุตฺถชฺฌานวิโมเกฺข ฐตฺวา ฌานงฺคานิ วิปสฺสิตฺวา อธิคตํ อรหตฺตวิโมกฺขํ วทติฯ อรหตฺตวิโมกฺขสฺส หิ มคฺคสมฺปยุตฺตสมฺมาสงฺกปฺปสงฺขาโต ธมฺมตโกฺก ปุเรชโว โหติฯ

สาริปุตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. นิทานสุตฺตวณฺณนา

๓๔. จตุเตฺถ **ปิณฺฑกรณตฺถายา**ติ อายูหนวเสน ราสิกรณตฺถายฯ **อภินฺนานี**ติ เอกเท เสนปิ อขณฺฑิตานิฯ ภินฺนกาลโต ปฏฺฐาย หิ พีชํ พีชกิจฺจาย น อุปกปฺปติฯ **อปูตีนี**ติ อุทกเต มเนน ปูติภาวํ น อุปคตานิฯ ปูติพีชญฺหิ พีชตฺถาย น อุปกปฺปติฯ เตนาห **‘‘ปูติภาเวน อพีช ตฺตํ อปฺปตฺตานี’’**ติฯ **น วาเตน น จ อาตเปน หตานี**ติ วาเตน จ อาตเปน จ น หตานิ, นิ โรชตํ น ปาปิตานิฯ นิโรชญฺหิ กสฏพีชํ พีชตฺถาย น อุปกปฺปติฯ **สาราทานี**ติ ตณฺฑุลสารสฺส อาทานโต สาราทานิฯ นิสฺสารญฺหิ พีชํ พีชตฺถาย น อุปกปฺปติฯ เตนาห **‘‘คหิตสารานี’’**ติ, ปติฏฺฐิตสารานีติ อโตฺถฯ **สนฺนิจยภาเวน สุขํ สยิตานี**ติ จตฺตาโร มาเส โกฏฺฐปกฺขิตฺตนิยา เมเนว สุขสยิตานิฯ

กมฺมวิภตฺตีติ กมฺมวิภาโคฯ ทิฏฺฐธโมฺม วุจฺจติ ปจฺจกฺขภูโต ปจฺจุปฺปโนฺน อตฺตภาโว, ตตฺถ เวทิตพฺพผลํ กมฺมํ **ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ**ฯ ปจฺจุปฺปนฺนภวโต อนนฺตรํ เวทิตพฺพผลํ กมฺมํ **อุป ปชฺชเวทนียํฯ อปรปริยายเวทนีย**นฺติ ทิฏฺฐธมฺมานนฺตรภวโต อญฺญสฺมิํ อตฺตภาวปริยาเย อตฺตภาวปริวเตฺต เวทิตพฺพผลํ กมฺมํฯ ปฏิปเกฺขหิ อนภิภูตตาย ปจฺจยวิเสเสน ปฏิลทฺธวิเสส ตาย จ พลวภาวปฺปตฺตา ตาทิสสฺส ปุพฺพาภิสงฺขารสฺส วเสน สาติสยา หุตฺวา ปวตฺตา ปฐม ชวนเจตนา ตสฺมิํเยว อตฺตภาเว ผลทายินี **ทิฏฺฐธมฺมเวทนียกมฺมํ นาม**ฯ สา หิ วุตฺตากาเรน พลวตี ชวนสนฺตาเน คุณวิเสสยุเตฺตสุ อุปการานุปการวสปฺปวตฺติยา อาเสวนาลาเภน อปฺปวิ ปากตาย จ ปฐมชวนเจตนา อิตรทฺวยํ วิย ปวตฺตสนฺตานุปรมาเปกฺขํ โอกาสลาภาเปกฺขญฺจ กมฺมํ น โหตีติ อิเธว ปุปฺผมตฺตํ วิย ปวตฺติวิปากมตฺตํ ผลํ เทติฯ **ตถา อสโกฺกนฺต**นฺติ กมฺมสฺส วิปากทานํ นาม อุปธิปฺปโยคาทิปจฺจยนฺตรสมวาเยเนว โหตีติ ตทภาวโต ตสฺมิํเยว อตฺตภาเว วิปากํ ทาตุํ อสโกฺกนฺตํฯ **อโหสิกมฺม**นฺติ อโหสิ เอว กมฺมํ, น ตสฺส วิปาโก อโหสิ อตฺถิ ภวิสฺ สติ จาติ เอวํ เวทิตพฺพํ กมฺมํฯ

อตฺถสาธิกาติ ทานาทิปาณาติปาตาทิอตฺถสฺส นิปฺผาทิกาฯ กา ปน สาติ อาห **“สตฺตมชวนเจตนา”**ติฯ สา หิ สนฺนิฏฺฐาปกเจตนา วุตฺตนเยน ปฏิลทฺธวิเสสา ปุริมชวนเจตนาหิ ลทฺธาเสวนา จ สมานา อนนฺตรตฺตภาเว วิปากทายินี **อุปปชฺชเวทนียกมฺมํ นามฯ ปุริมอุปมายเยวา**ติ มิคลุทฺทโกปมายเยวฯ

สติ สํสารปฺปวตฺติยาติ อิมินา อสติ สํสารปฺปวตฺติยํ อโหสิกมฺมปเกฺข ติฏฺฐติ วิปจฺจโนกาสสฺส อภาวโตติ ทีเปติฯ **ยํ ครุก**นฺติ ยํ อกุสลํ มหาสาวชฺชํ, กุสลญฺจ มหานุภาวํ กมฺมํฯ กุสลํ วา หิ โหตุ อกุสลํ วา, ยํ ครุกํ มาตุฆาตาทิกมฺมํ วา มหคฺคตกมฺมํ วา, ตเทว ปฐมํ วิปจฺจติฯ เตนาห **“กุสลากุสเลสุ ปนา”**ติอาทิฯ **ยํ พหุล**นฺติ ยํ พหุลํ อภิณฺหโส กตํ สมาเสวิตํฯ เตนาห **“กุสลากุสเลสุ ปน ยํ พหุลํ โหตี”**ติอาทิฯ **ยทาสนฺนํ นาม** มรณกาเล อนุสฺสริตํ กมฺมํ, อาสนฺนกาเล กเต ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ อาห **“ยํ ปน กุสลากุสเลสุ อาสนฺนมรเณ”**ติอาทิฯ **อนุสฺสริตฺ**นฺติ ปริพฺยตฺตภาเวน อนุสฺสริตฺํฯ

เตสํ อภาเวติ เตสํ ยํครุกาทีนํ ติณฺณํ กมฺมานํ อภาเวฯ **ยตฺถ กตฺถจิ วิปากํ เทตี**ติ ปฏิสนฺธิชนกวเสน วิปากํ เทติฯ ปฏิสนฺธิชนกวเสน หิ ครุกาทิกมฺมจตุกฺกํ วุตฺตํฯ ตตฺถ ครุกํ สพฺพปฐมํ วิปจฺจติ, ครุเก อสติ พหุลีกตํ, ตสฺมึ อสติ ยทาสนฺนํ , ตสฺมึ อสติ ‘‘กฏตฺตา วา ปนา’’ติ วุตฺตํ ปุริมชาตีสุ กตกมฺมํ วิปจฺจติฯ พหุลาสนฺนปุพฺพกเตสุ จ พลาพลํ ชานิตพฺพํฯ ปาปโต ปาปนฺตรํ กลฺยาณญฺจ, กลฺยาณโต กลฺยาณนฺตรํ ปาปญฺจ พหุลีกตํฯ ตโต มหโตว ปุพฺพกตาทิอปฺปญฺจ พหุลานุสฺสรเณน วิปฺปฏิสาราทิชนนโต, ปฏิปกฺขสฺส อปริปุณฺณตาย อารทฺธวิปากสฺส กมฺมสฺส กมฺมเสสสฺส วา อปรปริยายเวทนียสฺส อปริกฺขีณตาย สนฺตติยา ปริณามวิเสสโต ติ เตหิ เตหิ การเณหิ อายูหิตผลํ ปฐมํ วิปจฺจติฯ **มหานารทกสฺสปชาตเก** (ชา. ๒.๒๒.๑๑๕๓ อาทโย) วิเทหรโญฺญ เสนาปติ อลาโต, พีชโก ทาโส, ราชกญฺญา รุจา จ เอตฺถ นิทสฺสนํฯ ตถา หิ วุตฺตํ ภควตา –

> ‘‘ตตฺรานนฺท, ยฺวายํ ปุคฺคโล อิธ ปาณาติปาตี…เป…. มิจฺฉาทิฏฺฐิฯ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชติ, ปุเพฺพ วาสฺส ตํ กตํ โหติ ปาปกมฺมํ ทุกฺขเวทนียํ, ปจฺฉา วาสฺส ตํ กตํ โหติ ปาปกมฺมํ ทุกฺขเวทนียํ, มรณกาเล วาสฺส โหติ มิจฺฉาทิฏฺฐิ สมตฺตา สมาทินฺนา, เตน โส กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชตี’’ติ –

อาทิ ฯ สพฺพํ **มหากมฺมวิภงฺคสุตฺตํ** (ม. นิ. ๓.๓๐๓) วิตฺถาเรตพฺพํฯ กึ พหุนาฯ ยํ ตํ ตถาคตสฺส มหากมฺมวิภงฺคญาณํ, ตเสฺสวายํ วิสโย, ยทิทํ ตสฺส ตสฺส กมฺมสฺส เตน เตน การเณน ปุพฺพาปรวิปากตา สมตฺถียติฯ

อิทานิ ชนกาทิกมฺมจตุกฺกํ วิภชโนฺต **“ชนกํ นามา”**ติอาทิมาหฯ **ปวตฺตึ น ชเนตี**ติ ปวตฺติวิปากํ น ชเนติฯ ปฐมนเย ชนกกมฺมสฺส ปฏิสนฺธิวิปากมตฺตเสฺสว วุตฺตตฺตา ตสฺส ปวตฺติวิปากทายกตฺตมฺปิ อนุชานโนฺต **“อปโร นโย”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปฏิสนฺธิทานาทิวเสน วิปากสนฺตานสฺส นิพฺพตฺตกํ **ชนก**ํฯ สุขทุกฺขสนฺตานสฺส นามรูปปฺปพนฺธสฺส วา จิรตรํ ปวตฺติเหตุภูตํ **อุปตฺถมฺภก**ํฯ เตนาห **“สุขทุกฺขํ อุปตฺถเมฺภติ, อทฺธานํ ปวเตฺตตี”**ติฯ **อุปปีฬก**ํ สุขทุกฺขปฺปพเนฺธ ปวตฺตมาเน สณิกํ สณิกํ หาเปติฯ เตนาห **“สุขทุกฺขํ ปีเฬติ พาเธติ, อทฺธานํ ปวตฺติตุํ น เทตี”**ติฯ

วาตกาฬโก มหลฺลโก โจเร ฆาเตตุํ น สกฺกตีติ โส กิร มหลฺลกกาเล เอกปฺปหาเรน สีสํ ฉินฺทิตุํ น สกฺกติ, เทฺว ตโย วาเร ปหรนฺโต มนุสฺเส กิลเมติ, ตสฺมา เต เอวมาหํสุฯ **อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภิตฺวา**ติ โสตาปตฺติมคฺคสฺส โอรโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ลภิตฺวา ฯ **ตรุณวจฺฉาย คาวิยา มทฺทิตฺวา ชีวิตกฺขยํ ปาปิโต**ติ เอกา กิร ยกฺขินี เธนุเวเสน อาคนฺตฺวา อุเร ปหริตฺวา มาเรสิ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ นคเร ภโว **นาคริโย**ฯ

ฆาเตตฺวาติ อุปจฺฉินฺทิตฺวาฯ กมฺมสฺส อุปจฺฉินฺทนํ นาม ตสฺส วิปากปฺปฏิพาหนเมวาติ อาห **“ตสฺส วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา”**ติฯ ตญฺจ อตฺตโน วิปากุปฺปตฺติยา โอกาสกรณนฺติ วุตฺตํ **“อตฺตโน วิปากสฺส โอกาสํ กโรตี”**ติฯ วิปจฺจนาย กโตกาสํ กมฺมํ วิปกฺกเมฺมว นาม โหตีติ อาห **“เอวํ ปน กเมฺมน กเต โอกาเส ตํ วิปากํ อุปฺปนฺนํ นาม วุจฺจตี”**ติฯ อุปปีฬกํ อญฺญสฺส วิปากํ อุปจฺฉินฺทติ, น สยํ อตฺตโน วิปากํ เทติฯ อุปฆาตกํ ปน ทุพฺพลกมฺมํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา อตฺตโน วิปากํ อุปฺปาเทตีติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ กิญฺจิ พหฺวาพาธตาทิปจฺจยูปสนฺนิปาเตน วิปากสฺส วิพาธกํ อุปปีฬกํ, ตถา วิปากเสฺสว อุปเจฺฉทกํฯ อุปฆาตกกมฺมํ ปน อุปฆาเตตฺวา อตฺตโน วิปากสฺส โอกาสกรเณน วิปจฺจเน สติ ชนกเมว สิยาฯ ชนกาทิภาโว นาม วิปากํ ปติ อิจฺฉิตโพฺพ, น กมฺมํ ปตีติ วิปากเสฺสว อุปฆาตกตา ยุตฺตา วิย ทิสฺสติ, วีมํสิตพฺพํฯ

อปโร นโย – ยสฺมึ กเมฺม กเต ปฏิสนฺธิยํ ปวเตฺต จ วิปากกฏตฺตารูปานํ อุปฺปตฺติ โหติ, ตํ **ชนกํ**ฯ ยสฺมึ ปน กเต อเญฺญน ชนิตสฺส อิฏฺฐสฺส วา อนิฏฺฐสฺส วา ผลสฺส วิพาธกวิเจฺฉทกปจฺจยานุปฺปตฺติยา อุปพฺรูหนปจฺจยุปฺปตฺติยา ชนกสามตฺถิยานุรูปํ ปริสุทฺธิจิรตรปฺปพนฺธา โหติ, ตํ **อุปตฺถมฺภกํ**ฯ ชนเกน นิพฺพตฺติตํ กุสลผลํ วา อกุสลผลํ วา เยน ปจฺจนีกภูเตน โรคธาตุวิสมตาทินิมิตฺตตาย วิพาธยติ, ตํ **อุปปีฬกํ**ฯ เยน ปน กมฺมุนา ชนกสามตฺถิยวเสน จิรตรปฺปพนฺธารหมฺปิ สมานํ ผลํ วิเจฺฉทกปจฺจยุปฺปตฺติยา อุปหญฺญติ วิจฺฉิชฺชติ, ตํ **อุปฆาตก**นฺติ อยเมตฺถ สาโรฯ

ตตฺถ เกจิ ทุติยสฺส กุสลภาวํ อิตฺถตฺตมาคตสฺส อปฺปาพาธทีฆายุกตาสํวตฺตนวเสน, ปจฺฉิมานํ ทฺวินฺนํ อกุสลภาวํ พหฺวาพาธอปฺปายุกตาสํวตฺตนวเสน วเณฺณนฺติฯ ตถา จ วุตฺตํ มชฺฌิมนิกาเย **จูฬกมฺมวิภงฺคสุตฺตวณฺณนายํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๒๙๐) –

> ‘‘จตฺตาริ หิ กมฺมานิ – อุปปีฬกํ, อุปเจฺฉทกํ, ชนกํ, อุปตฺถมฺภกนฺติฯ พลวกเมฺมน หิ นิพฺพตฺตํ ปวเตฺต อุปปีฬกํ อาคนฺตฺวา อตฺถโต เอวํ วทติ นาม ‘สจาหํ ปฐมตรํ ชาเนยฺยํ, น เต อิธ นิพฺพตฺติตุํ ทเทยฺยํ, จตูสฺเยว ตํ อปาเยสุ นิพฺพตฺตาเปยฺยํฯ โหตุ, ตฺวํ ยตฺถ กตฺถจิ นิพฺพตฺต, อหํ อุปปีฬกกมฺมํ นาม ตํ ปีเฬตฺวา นิโรชํ นิยูสํ กสฏํ กริสฺสามี’ติฯ ตโต ปฏฺฐาย ตํ ตาทิสํ กโรติฯ กึ กโรติ? ปริสฺสยํ อุปเนติ, โภเค วินาเสติฯ
>
> ‘‘ตตฺถ ทารกสฺส มาตุกุจฺฉิยํ นิพฺพตฺตกาลโต ปฏฺฐาย มาตุ อสฺสาโท วา สุขํ วา น โหติ, มาตาปิตูนํ ปีฬาว อุปฺปชฺชติฯ เอวํ ปริสฺสยํ อุปเนติฯ ทารกสฺส ปน มาตุกุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺตกาลโต ปฏฺฐาย เคเห โภคา อุทกํ ปตฺวา โลณํ วิย ราชาทีนํ วเสน นสฺสนฺติ, กุมฺภโทหนเธนุโย ขีรํ น เทนฺติ, สูรตา โคณา จณฺฑา โหนฺติ, กาณา โหนฺติ, ขญฺชา โหนฺติ, โคมณฺฑเล โรโค ปตติ, ทาสาทโย วจนํ น กโรนฺติ, วาปิตํ สสฺสํ น ชายติ, เคหคตํ เคเห, อรญฺญคตํ อรเญฺญ นสฺสติ, อนุปุเพฺพน ฆาสจฺฉาทนมตฺตํ ทุลฺลภํ โหติ, คพฺภปริหาโร น โหติ, วิชาตกาเล มาตุ ถญฺญํ ฉิชฺชติ, ทารโก ปริหารํ อลภโนฺต ปีฬิโต นิโรโช นิยูโส กสโฏ โหติฯ อิทํ อุปปีฬกกมฺมํ นามฯ

‘‘ทีฆายุกกมฺมน ปน นิพฺพตฺตสฺส อุปเจฺฉทกกมฺมํ อาคนฺตฺวา อายุํ ฉินฺทติฯ ยถา หิ ปุริโส อฏฺฐุสภคมนํ กตฺวา สรํ ขิเปยฺย, ตมโญฺญ ธนุโต มุตฺตมตฺตํ มุคฺคเรน ปหริตฺวา ตเตฺถว ปาเตยฺย, เอวํ ทีฆายุกกเมฺมน นิพฺพตฺตสฺส อุปเจฺฉทกกมฺมํ อายุํ ฉินฺทติฯ กึ กโรติ? โจรานํ อฏวิํ ปเวเสติ, วาฬมจฺฉทกํ โอตาเรติ, อญฺญตรํ วา ปน สปริสฺสย ฐานํ อุปเนติฯ อิทํ อุปเจฺฉทกกมฺมํ นามฯ ‘อุปฆาตก’นฺติปิ เอตเสฺสว นามํฯ ปฏิสนฺธิ นิพฺพตฺตกํ ปน กมฺมํ ชนกกมฺมํ นามฯ อปฺปโภคกุลาทีสุ นิพฺพตฺตสฺส โภคสมฺปทาทิกรเณน อุปตฺถมฺภกกมฺมํ อุปตฺถมฺภกกมฺมํ นามฯ

‘‘ปริตฺตกเมฺมนปิ นิพฺพตฺตํ เอตํ ปวเตฺต ปาณาติปาตาทิวิรติกมฺมํ อาคนฺตฺวา อตฺถโต เอวํ วทติ นาม ‘สจาหํ ปฐมตรํ ชาเนยฺยํ, น เต อิธ นิพฺพตฺติตุํ ทเทยฺยํ, เทวโลเกเยว ตํ นิพฺพตฺตาเปยฺยํ, โหตุ, ตฺวํ ยตฺถ กตฺถจิ นิพฺพตฺต, อหํ อุปตฺถมฺภกกมฺมํ นาม อุปตฺถมฺภํ เต กริสฺสามี’ติ อุปตฺถมฺภํ กโรติฯ กึ กโรติ? ปริสฺสยํ นาเสติ, โภเค อุปฺปาเทติฯ

‘‘ตตฺถ ทารกสฺส มาตุกุจฺฉิยํ นิพฺพตฺตกาลโต ปฏฺฐาย มาตาปิตูนํ สุขเมว สาตเมว โหติฯ เยปิ ปกติยา มนุสฺสามนุสฺสปริสฺสยา โหนฺติ, เต สเพฺพ อปคจฺฉนฺติ ฯ เอวํ ปริสฺสยํ นาเสติฯ ทารกสฺส ปน มาตุกุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺตกาลโต ปฏฺฐาย เคเห โภคานํ ปมาณํ น โหติ, นิธิกุมฺภิโย ปุรโตปิ ปจฺฉโตปิ เคหํ ปริวฏฺฏมานา ปวิสนฺติฯ มาตาปิตโร ปเรหิ ฐปิตธนสฺสปิ สมฺมุขีภาวํ คจฺฉนฺติ, เธนุโย พหุขีรา โหนฺติ, โคณา สุขสีลา โหนฺติ, วปฺปฏฺฐาเน สสฺสานิ สมฺปชฺชนฺติ, วฑฺฒิยา วา สมฺปยุตฺตํ, ตาวกาลิกํ วา ทินฺนํ ธนํ อโจทิตา สยเมว อาหริตฺวา เทนฺติ, ทาสาทโย สุพฺพจา โหนฺติ, กมฺมนฺตา น ปริหายนฺติ, ทารโก คพฺภโต ปฏฺฐาย ปริหารํ ลภติ, โกมาริกเวชฺชา สนฺนิหิตาว โหนฺติฯ คหปติกุเล ชาโต เสฏฺฐิฏฺฐานํ, อมจฺจกุลาทีสุ ชาโต เสนาปติฏฺฐานาทีนิ ลภติฯ เอวํ โภเค อุปฺปาเทติฯ โส อปริสฺสโย สโภโค จิรํ ชีวติฯ อิทํ อุปตฺถมฺภกกมฺมํ นามฯ อิเมสุ จตูสุ ปุริมานิ เทฺว อกุสลาเนว, ชนกํ กุสลมฺปิ อกุสลมฺปิ, อุปตฺถมฺภกํ กุสลเมวา’’ติฯ

เอตฺถ วิพาธูปฆาตา นาม กุสลวิปากมฺหิ น ยุตฺตาติ อธิปฺปาเยน ‘‘เทฺว อกุสลาเนวา’’ติ วุตฺตํฯ เทวทตฺตาทีนํ ปน นาคาทีนํ อิโต อนุปฺปทินฺนยาปนกเปตานญฺจ นรกาทีสุ อกุสลวิปากูปตฺถมฺภนูปปีฬนูปฆาตกานิ สนฺตีติ จตุนฺนมฺปิ กุสลากุสลภาโว น วิรุชฺฌติฯ เอวญฺจ กตฺวา ยา พหูสุ อานนฺตริเยสุ กเตสุ เอเกน คหิตปฺปฏิสนฺธิกสฺส อิตเรสํ ตสฺส อนุพลปฺปทายิตา วุตฺตา, สาปิ สมตฺถิตา โหติฯ

สุตฺตนฺตปริยาเยน เอกาทส กมฺมานิ วิภชิตฺวา อิทานิ อภิธมฺมปริยาปนฺนํ ทเสฺสนฺโต **‘‘อเตฺถกจฺจานิ ปาปกานิ กมฺมสมาทานานี’’**ติอาทินา **วิภงฺคปาฬิ** (วิภ. ๘๑๐) ทเสฺสติฯ ตตฺถ **คติสมฺปตฺติปฏิพาฬฺหานี**ติ คติสมฺปตฺติยา ปฏิพาหิตานิ นิวาริตานิ ปฏิเสธิตานิฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ จ **คติสมฺปตฺตี**ติ สมฺปนฺนคติ เทวโลโก จ มนุสฺสโลโก จฯ **คติวิปตฺตี**ติ วิปนฺนคติ จตฺตาโร อปายาฯ **อุปธิสมฺปตฺตี**ติ อตฺตภาวสมิทฺธิฯ **อุปธิวิปตฺตี**ติ หีนอตฺตภาวตาฯ **กาลสมฺปตฺตี**ติ สุราชสุมนุสฺสกาลสงฺขาโต สมฺปนฺนกาโลฯ **กาลวิปตฺตี**ติ ทุราชทุมฺมนุสฺสกาลสงฺขาโต วิปนฺนกาโลฯ **ปโยคสมฺปตฺตี**ติ สมฺมาปโยโคฯ **ปโยควิปตฺตี**ติ มิจฺฉาปโยโคฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตปาฬิยา อตฺถํ ทเสฺสนฺโต **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนิฏฺฐารมฺมณานุภวนารเห กเมฺม วิชฺชมาเนเยวา**ติ อิมินา อนิฏฺฐารมฺมณานุภวนนิมฺมิตฺตกสฺส ปา

ปกมฺมสฺส สพฺภาวํ ทเสฺสติฯ **ตํ กมฺม**นฺติ ตํ ปาปกํ กมฺมํฯ เอกจฺจสฺส หิ อนิฏฺฐารมฺมณานุภวนนิมิตฺตํ พหุปาปกมฺมํ วิชฺชมานมฺปิ คติวิปตฺติยํ ฐิตเสฺสว วิปจฺจติฯ ยทิ ปน โส เอเกน กลฺยาณกมฺเมน คติสมฺปตฺติยํ เทเวสุ วา มนุเสฺสสุ วา นิพฺพเตฺตยฺย, ตาทิเส ฐาเน อกุสลสฺส วาโร นตฺถิ, เอกนฺตํ กุสลเสฺสวาติ ตํ กมฺมํ คติสมฺปตฺติปฏิพาฬฺหํ น วิปจฺจติฯ **ปติพาหิตํ หุตฺวา**ติ พาธิตํ หุตฺวาฯ **อตฺตภาวสมิทฺธิย**นฺติ สรีรสมฺปตฺติยํฯ **กิลิฏฺฐกมฺมสฺสา**ติ หตฺถิเมณฺฑอสฺสพนฺธกโคปาลกาทิกมฺมสฺสฯ **ปลายิตพฺพยุตฺตกาเล**ติ หตฺถิอาทิปจฺจตฺถิกสมาคมกาเลฯ **ลญฺชํ เทตี**ติ เอวํ เม พาธตํ ปเรสํ วเส น โหตีติ เทติฯ **โจริกยุตฺตกาเล**ติ ปกฺขพลาทีนํ ลพฺภมานกาเลฯ **อนฺตรกปฺป**ติ ปริโยสานปฺปเตฺต อนฺตรกปฺปฯ

อภิธมฺมนเยน โสฬส กมฺมานิ วิภชิตฺวา **ปฏิสมฺภิทามคฺคปริยาเยน** (ปฏิ. ม. ๑.๒๓๔-๒๓๕) ทฺวาทส กมฺมานิ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **“อปรานิปี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อตีตภเวสุ กตสฺส กมฺมสฺส อตีตภเวสุเยว วิปกฺกวิปากํ คเหตฺวา ‘‘อโหสิ กมฺมํ อโหสิ กมฺมวิปาโก’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“ยํ กมฺมํ อตีเต อายูหิต”**นฺติอาทิฯ **วิปากวาร**นฺติ วิปจฺจนาวสรํ วิปากวารํฯ ‘‘วิปากวารํ ลภตี’’ติ อิมินา วุตฺตเมวตฺถํ **“ปฏิสนฺธึ ชเนสี”**ติอาทินา วิภาเวติฯ ตตฺถ **ปฏิสนฺธึ ชเนสี**ติ อิมินา จ ปฏิสนฺธิทายกสฺส กมฺมสฺส ปวตฺติวิปากทายิตาปิ วุตฺตา โหติฯ ปวตฺติวิปากเสฺสว ปน ทายกํ รูปชนกสีเสน วทติฯ ตเสฺสว อตีตสฺส กมฺมสฺส ทิฏฺฐธมฺมเวทนียสฺส อุปปชฺชเวทนียสฺส จ ปจฺจยเวกเลฺลน อตีตภเวสุเยว อวิปกฺกวิปากญฺจ, อตีเตเยว ปรินิพฺพุตสฺส ทิฏฺฐธมฺมเวทนียอุปปชฺชเวทนียอปรปริยายเวทนียสฺส กมฺมสฺส อวิปกฺกวิปากญฺจ คเหตฺวา ‘‘อโหสิ กมฺมํ นาโหสิ กมฺมวิปาโก’’ติปิ วุตฺตนฺติ อาห **“ยํ ปน วิปากวารํ น ลภิ”**ติอาทิฯ

อตีตเสฺสว กมฺมสฺส อวิปกฺกวิปากสฺส ปจฺจุปฺปนฺนภเว ปจฺจยสมฺปตฺติยา วิปจฺจมานํ วิปากํ คเหตฺวา ‘‘อโหสิ กมฺมํ อตฺถิ กมฺมวิปาโก’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“ยํ ปน อตีเต อายูหิต”**นฺติอาทิมาหฯ อตีตเสฺสว กมฺมสฺส อติกฺกนฺตวิปากกาลสฺส จ ปจฺจุปฺปนฺนภเว ปรินิพฺพายนฺตสฺส จ อวิปจฺจมานวิปากํ คเหตฺวา ‘‘อโหสิ กมฺมํ นตฺถิ กมฺมวิปาโก’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“อลทฺธวิปากวาร”**นฺติอาทิฯ อตีตเสฺสว กมฺมสฺส วิปาการหสฺส อวิปกฺกวิปากสฺส อนาคตภเว ปจฺจยสมฺปตฺติยา วิปจฺจิตพฺพํ วิปากํ คเหตฺวา ‘‘อโหสิ กมฺมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก’’ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ยํ ปน อตีเต อายูหิต”**นฺติอาทิมาหฯ อตีตเสฺสว กมฺมสฺส อติกฺกนฺตวิปากกาลสฺส จ อนาคตภเว ปรินิพฺพายิตพฺพสฺส อวิปจฺจิตพฺพวิปากญฺจ คเหตฺวา ‘‘อโหสิ กมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“ยํ อนาคเต วิปากวารํ น ลภิสฺสตี”**ติอาทิฯ เอวํ ตาว อตีตกมฺมํ อตีตปจฺจุปฺปนฺนานาคตวิปากาวิปากวเสน ฉธา ทสฺสิตํฯ

อิทานิ ปจฺจุปฺปนฺนภเว กตสฺส ทิฏฺฐธมฺมเวทนียสฺส อิเธว วิปจฺจมานํ วิปากํ คเหตฺวา ‘‘อตฺถิ กมฺมํ อตฺถิ กมฺมวิปาโก’’ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ยํ ปน เอตรหิ อายูหิต”**นฺติอาทิมาหฯ **ยํ ปน เอตรหิ วิปากวารํ น ลภตี**ติอาทินา ตเสฺสว ปจฺจุปฺปนฺนสฺส กมฺมสฺส ปจฺจยเวกเลฺลน อิธ อวิปจฺจมานญฺจ ทิเฏฺฐว ธเมฺม ปรินิพฺพายนฺตสฺส อิธ อวิปจฺจมานญฺจ วิปากํ คเหตฺวา ‘‘อตฺถิ กมฺมํ นตฺถิ กมฺมวิปาโก’’ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ ปจฺจุปฺปนฺนเสฺสว กมฺมสฺส อุปปชฺชเวทนียสฺส อปรปริยายเวทนียสฺส จ อนาคตภเว วิปจฺจิตพฺพวิปากํ คเหตฺวา ‘‘อตฺถิ กมฺมํ ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“ยํ ปน เอตรหิ อายูหิตํ อนาคเต วิปากวารํ ลภิสฺสตี”**ติอาทิฯ ปจฺจุปฺปนฺนเสฺสว กมฺมสฺส อุปปชฺชเวทนียสฺส ปจฺจยเวกเลฺลน อนาคตภเว อวิปจฺจิตพฺพญฺจ อนาคตภเว ปรินิพฺพายิตพฺพสฺส อปรปริยายเวทนียสฺส อวิปจฺจิตพฺพญฺจ วิปากํ คเหตฺวา ‘‘อตฺถิ กมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“ยํ ปน วิปากวารํ น ลภิสฺสตี”**ติอาทิฯ

เอวญฺจ ปจฺจุปฺปนฺนกมฺมํ ปจฺจุปฺปนฺนานาคตวิปากาวิปากวเสน จตุธา ทเสฺสตฺวา อิทานิ อนาคตภเว กตสฺส กมฺมสฺส อนาคเต วิปจฺจิตพฺพวิปากํ คเหตฺวา ‘‘ภวิสฺสติ กมฺมํ ภวิสฺสติ กมฺม วิปาโก’’ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสนฺโต **“ยํ ปนานาคเต อายูหิสฺสตี”**ติอาทิมาหฯ ตเสฺสว อนาคต สฺส กมฺมสฺส ปจฺจยเวกเลฺลน อวิปจฺจิตพฺพญฺจ อนาคตภเว ปรินิพฺพายิตพฺพสฺส อวิปจฺจิต พฺพญฺจ วิปากํ คเหตฺวา ‘‘ภวิสฺสติ กมฺมํ น ภวิสฺสติ กมฺมวิปาโก’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“ยํ ปน วิปา กวารํ น ลภิสฺสตี”**ติอาทิ ฯ เอวํ อนาคตกมฺมํ อนาคตวิปากาวิปากวเสน ทฺวิธา ทสฺสิตํฯ **เอวนฺ**ติอาทินา ยถาวุตฺตทฺวาทสกมฺมานิ นิคเมติฯ

อิทานิ สเพฺพสุ ยถาวุตฺตปฺปเภเทสุ กเมฺมสุ ยานิ อภิธมฺมนเยน วิภตฺตานิ โสฬส กมฺมา นิ, ยานิ จ ปฏิสมฺภิทามคฺคปริยาเยน วิภตฺตานิ ทฺวาทส กมฺมานิ, ตานิ สพฺพานิ สุตฺตนฺติกปริ ยาเยน วิภเตฺตสุ เอกาทสวิเธสฺเวว กเมฺมสุ อโนฺตคธานิ, ตานิ จ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียอุปปชฺช เวทนียอปรปริยายเวทนีเยสุ ตีสฺเวว อโนฺตคธานีติ ทเสฺสโนฺต **“อิติ อิมานิ เจวา”**ติอาทิม าหฯ ตตฺถ **อตฺตโน ฐานา โอสกฺกิตฺวา**ติ อตฺตโน ยถาวุตฺตทฺวาทสโสฬสปฺปเภทสงฺขาตฏฺ ฐานโต ปริหาเปตฺวา, ตํ ตํ ปเภทํ หิตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **เอกาทส กมฺมานิเยว ภวนฺตี**ติ ตํสภา วานํเยว กมฺมานํ ทฺวาทสธา โสฬสธา จ วิภชิตฺวา วุตฺตตฺตา เอวมาหฯ ยสฺมา เอกาทสธา วุตฺ ตกมฺมานิ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียานิ วา สิยุํ อุปปชฺชเวทนียานิ วา อปรปริยายเวทนียานิ วา, ตสฺมา วุตฺตํ **“ตีณิเยว กมฺมานิ โหนฺตี”**ติฯ

เตสํ สงฺกมนํ นตฺถีติ เตสํ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียาทีนํ สงฺกมนํ นตฺถิ, สงฺกมนํ อุปปชฺชเวทนี ยาทิภาวาปตฺติฯ เตนาห **“ยถาฐาเนเยว ติฏฺฐนฺตี”**ติ, อตฺตโน ทิฏฺฐธมฺมเวทนียา ทิฏฺฐาเนเยว ติฏฺฐนฺตีติ อโตฺถฯ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียเมว หิ ปฐมชวนเจตนา, อุปปชฺชเวทนียเมว สตฺตมชวนเจตนา, มเชฺฌ ปญฺจ อปรปริยายเวทนียเมวาติ นตฺถิ เตสํ อญฺญมญฺญํ สงฺคโห, ตสฺมา อตฺตโน อตฺตโน ทิฏฺฐธมฺมเวทนียาทิสภาเวเยว ติฏฺฐนฺติฯ เตเนว ภควตา – ‘‘ทิเฏฺฐ วา ธเมฺม, อุปปชฺช วา, อปเร วา ปริยาเย’’ติ ตโย วิกปฺปา ทสฺสิตาฯ เตเนวาห **“ทิฏฺฐธมฺมเวท นียํ กมฺม”**นฺติอาทิฯ ตตฺถ **“ทิเฏฺฐ วา ธเมฺม”**ติ **สตฺถา น วเทยฺยา**ติ อสติ นิยาเม น ว เทยฺยฯ ยสฺมา ปน เตสํ สงฺกมนํ นตฺถิ, นิยตสภาวา หิ ตานิ, ตสฺมา สตฺถา ‘‘ทิเฏฺฐ วา ธเมฺม’’ติ อาทิมโวจฯ

สุกฺกปเกฺขติ ‘‘อโลโภ นิทานํ กมฺมานํ สมุทยายา’’ติอาทินา อาคเต กุสลปเกฺขฯ **นิรุ เทฺธ**ติ อริยมคฺคาธิคเมน อนุปฺปาทนิโรเธน นิรุเทฺธฯ **ตาลวตฺถุ วิย กต**นฺติ ยถา ตาเล ฉิเนฺน ฐิตฏฺฐาเน กิญฺจิ น โหติ, เอวํ กเมฺม ปหีเน กิญฺจิ น โหตีติ อโตฺถฯ **ตาลวตฺถู**ติ วา มตฺถกจฺฉิ โนฺน ตาโล วุโตฺต ปตฺตผลมกุลสูจิอาทีนํ อภาวโตฯ ตโต เอว โส **อวิรุฬฺหิธโมฺม**ฯ เอวํ ปหี นกโมฺม สตฺตสนฺตาโนฯ เตนาห **“มตฺถกจฺฉินฺนตาโล วิยา”**ติฯ **อนฺอภาวํ กตํ** ปจฺฉโต ธมฺมปฺปวตฺติยา อภาวโตฯ เตนาห **“ยถา”**ติอาทิฯ **อปฺปวตฺติกตกาโล วิยา**ติ พีชานํ สพฺพโส อปฺปวตฺติยา กตกาโล วิยฯ **ฉินฺนมูลกาน**นฺติ กิเลสมูลสฺส สพฺพโส ฉินฺนตฺตา ฉินฺ นมูลกานํฯ กิเลสา หิ ขนฺธานํ มูลานิฯ

เวทนียนฺติ เวทิตพฺพํฯ **อญฺญํ วตฺถุ นตฺถี**ติ อญฺญํ อธิฏฺฐานํ นตฺถิฯ สุคติสญฺญิตาปิ เหฏฺฐิมเนฺตน สงฺขารทุกฺขโต อนปคตตฺตา ทุคฺคติโย เอวาติ วุตฺตํ ‘‘สพฺพา ทุคฺคติโย’’ติ, เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ โลโภ เอตสฺส การณภูโต อตฺถีติ **โลภํ,** โลภนิมิตฺตํ กมฺมํฯ ตถา **โทสน**ฺติ เอตฺถาปิฯ เตนาห **“โลภโทสสีเสน โลภชญฺจ โทสชญฺจ กมฺมเมว นิทฺทิฏฺฐ”**นฺ ติฯ **วฏฺฏวิวฏฺฏ**นฺติ วฏฺฏญฺจ วิวฏฺฏญฺจฯ

นิทานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. หตฺถกสุตฺตวณฺณนา

๓๕. ปญฺจเม **อาฬวิยนฺ**ติ อาฬวิรฏฺเฐ, น อาฬวินคเรฯ เตนาห **“อาฬวิยนฺติ อาฬวิรฏฺเฐ”**ติฯ **อถาติ** อวิจฺเฉทตฺเถ นิปาโตฯ ตตฺถ ภควโต นิสชฺชาย อวิจฺฉินฺนาย เอวาติ อโตฺถฯ เตนาห **“เอว”**นฺติอาทิฯ **หตฺถโต หตฺถํ คตตฺตา**ติ อาฬวกสฺส ยกฺขสฺส หตฺถโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส หตฺถํ, ตโต ราชปุริสานํ หตฺถํ คตตฺตาฯ

มาฆสฺสาติ มาฆมาสสฺสฯ เอวํ **ผคฺคุนสฺสา**ติ เอตฺถาปิฯ **ขุรนฺตเรหิ กทฺทโม อุคฺคนฺตฺวา ติฏฺฐตี**ติ กทฺทโม ขุรนฺตเรหิ อุคฺคนฺตฺวา ติฏฺฐติฯ **จตูหิ ทิสาหิ วายโนฺต วาโต เวรโมฺภติ วุจฺจติ** เวรมฺภวาตสทิสตฺตาฯ

ปญฺจทฺวารกายนฺติ ปญฺจทฺวารานุสาเรน ปวตฺตํ วิญฺญาณกายํฯ **โขภยมานา**ติ กิเลสโขภวเสน โขภยมานา จิตฺตํ สโงฺขภํ กโรนฺตาฯ **เจตสิกา**ติ มโนทฺวาริกจิตฺตสนฺนิสฺสิตาฯ เตนาห **“มโนทฺวารํ โขภยมานา”**ติฯ **โส ราโค**ติ ตํสทิโส ราโคฯ ภวติ หิ ตํสทิเส ตโพฺพหาโร ยถา ‘‘สา เอว ติตฺติริกา, ตานิ เอว โอสธานี’’ติฯ ยาทิโส หิ เอกสฺส ปุคฺคลสฺส อุปฺปชฺชนกราโค, ตาทิโส เอว ตโต อญฺญสฺส ราคภาวสามญฺญโตฯ เตน วุตฺตํ **“ตถารูโป ราโค”**ติอาทิฯ อิจฺฉิตาลาเภน รชนีเยสุ วา นิรุเทฺธสุ วตฺถูสุ โทมนสฺสุปฺปตฺติยา โทสปริฬาหานํ สมฺภโว เวทิตโพฺพฯ

น ลิมฺปติ อนุปลิตฺตจิตฺตตฺตาฯ **สีติภูโต** นิพฺพุตสพฺพปริฬาหตฺตาฯ **อาสตฺติโย วุจฺจนฺติ ตณฺหาโย** ตตฺถ ตตฺถ อาสญฺชนเฏฺฐนฯ **ทรถนฺ**ติ ปริฬาหชาตํฯ **เจตโส**ติ สามิวจนํฯ

หตฺถกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. เทวทูตสุตฺตวณฺณนา

๓๖. ฉเฏฺฐ **เทวทูตานี**ติ ลิงฺควิปลฺลาสํ กตฺวา วุตฺตนฺติ อาห **“เทวทูตา”**ติ, อุภยลิงฺคํ วา เอตํ ปทํ, ตสฺมา นปุํสกลิงฺควเสน ปาฬิยํ วุตฺตสฺส ปุลฺลิงฺควเสน อตฺถทสฺสนํ กตํฯ **เทโวติ มจฺจู**ติ อภิภวนเฏฺฐน สตฺตานํ อตฺตโน วเส วตฺตาปนโต มจฺจุราชา ‘‘เทโว’’ติ วุจฺจติฯ ยถา หิ เทโว ปกติสเตฺต อภิภวติ, เอวํ มจฺจุ สพฺพสเตฺต อภิภวติ, ตสฺมา เทโว วิยาติ เทโวฯ **“ตสฺส ทูตา”**ติ วตฺวา อิทานิสฺส ทูเต เตสํ ทูตภาวญฺจ วิภาเวตุํ **“ชิณฺณพฺยาธิมตา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตน โจทนเตฺถน เทวสฺส ทูตา วิยาติ เทวทูตาติ ทเสฺสติฯ ‘‘อหํ อสุกํ ปมทฺทิตุํ อาคมิสฺสามิ, ตุวํ ตสฺส เกเส คเหตฺวา มา วิสฺสเชฺชหี’’ติ มจฺจุเทวสฺส อาณากรา ทูตา วิยาติ หิ ทูตาติ วุจฺจนฺติฯ

อิทานิ สทฺธาตพฺพเฏฺฐน เทวา วิย ทูตาติ เทวทูตาติ ทเสฺสโนฺต **“เทวา วิย ทูตา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อลงฺกตปฺปฏิยตฺตายา**ติ อิทํ อตฺตโน ทิพฺพานุภาวํ อาวิกตฺวา ฐิตายาติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **เทวตาย พฺยากรณสทิสเมว โหติ** น จิรเสฺสว ชราพฺยาธิมรณสฺส สมฺภวโตฯ **วิสุทฺธิเทวานนฺ**ติ ขีณาสวพฺรหฺมานํฯ เต หิ จริมภเว โพธิสตฺตานํ ชิณฺณาทิเภทํ ทเสฺสนฺติ, ตสฺมา อนฺติมภวิกโพธิสตฺตานํ วิสุทฺธิเทเวหิ อุปฏฺฐาปิตภาวํ อุปาทาย ตทเญฺญสมฺปิ เตหิ อนุปฏฺฐาปิตานมฺปิ ตถา โวหริตพฺพตา ปริยายสิทฺธาติ เวทิตพฺพาฯ **ทิสฺวาวา**ติ วิสุทฺธิเทเวหิ ทสฺสิเต ทิสฺวาวฯ ตโตเยว หิ เต วิสุทฺธิเทวานํ ทูตา วุตฺตาฯ

กสฺมา อารทฺธนฺติ เกวลํ เทวทูเต เอว สรูปโต อทเสฺสตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ เทวานํ ทูตานํ ทสฺสนูปายตฺตา ตถา วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“เทวทูตา…เป…. สมนุยุญฺชตี”**ติ อาหฯ ตตฺถ **เทวทูตา…เป…. ทสฺสนตฺถ**นฺติ เทวทูตานํ อนุยุญฺชนฏฺฐานูปคสฺส กมฺมสฺส ทสฺสนตฺถํฯ

เอกเจฺจ เถราติ อนฺธกาทิเก วิญฺญาณวาทิโน จ สนฺธาย วทติฯ เนรยิเก นิรเย ปาเลนฺติ ตโต นิคฺคนฺตุํ อปฺปทานวเสน รกฺขนฺตีติ **นิรยปาลา**ฯ อถ วา นิรยปาลตาย เนรยิกานํ นิรยทุเกฺขน ปริโยนทฺธาย อลํ สมตฺถาติ **นิรยปาลาฯ ตน**ฺติ ‘‘นตฺถิ นิรยปาลา’’ติ วจนํฯ **ปฏิเสธิตเมวา**ติ ‘‘อตฺถิ นิรเยสุ นิรยปาลา อตฺถิ จ การณิกา’’ติอาทินา นเยน **อภิธเมฺม** (กถา. ๘๖๖) ปฏิเสธิตเมวฯ ยทิ นิรยปาลา นาม น สิยุํ, กมฺมการณาปิ น ภเวยฺยฯ สติ หิ การณิเก กมฺมการณาย ภวิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“ยถา หี”**ติอาทิฯ เอตฺถาห – ‘‘กึ ปเนเต นิรยปาลา เนรยิกา, อุทาหุ อเนรยิกา’’ติฯ กิเญฺจตฺถ – ยทิ ตาว เนรยิกา นิรยสํวตฺตนิเยน กเมฺมน นิพฺพตฺตา, สยมฺปิ นิรยทุกฺขํ ปจฺจนุภเวยฺยุํ, ตถา สติ อเญฺญสํ เนรยิกานํ ฆาตนาย อสมตฺถา สิยุํ, ‘‘อิเม เนรยิกา อิเม นิรยปาลา’’ติ ววตฺถานญฺจ น สิยาฯ เย จ เย ฆาเตนฺติ, เตหิ สมานรูปพลปฺปมาเณหิ อิตเรสํ ภยสนฺตาสา น สิยุํฯ อถ อเนรยิกา, เนสํ ตตฺถ กถํ สมฺภโวติ? วุจฺจเต – อเนรยิกา นิรยปาลา อนิรยคติสํวตฺตนิยกมฺมนิพฺพตฺติโตฯ นิรยูปปตฺติสํวตฺตนิยกมฺมโต หิ อเญฺญเนว กมฺมุนา เต นิพฺพตฺตนฺติ รกฺขสชาติกตฺตาฯ ตถา หิ วทนฺติ สพฺพตฺถิวาทิโน –

> ‘‘โกธา กุรูรกมฺมนฺตา, ปาปาภิรุจิโน ตถา;
> ทุกฺขิเตสุ จ นนฺทนฺติ, ชายนฺติ ยมรกฺขสา’’ติฯ

ตตฺถ ยเทเก วทนฺติ ‘‘ยาตนาทุกฺขํ ปฏิสํเวเทยฺยุํ, อถ วา อญฺญมญฺญํ ฆาเตยฺยุ’’นฺติอาทิ, ตยิทํ อสารํ นิรยปาลานํ เนรยิกภาวเสฺสว อภาวโตฯ ยทิปิ อเนรยิกา นิรยปาลา, อโยมยาย ปน อาทิตฺตาย สมฺปชฺชลิตาย สโชติภูตาย นิรยภูมิยา ปริกฺกมมานา กถํ ทาหทุกฺขํ นานุภวนฺตีติ? กมฺมานุภาวโตฯ ยถา หิ อิทฺธิมโนฺต เจโตวสิปฺปตฺตา มหาโมคฺคลฺลานาทโย เนรยิเก อนุกมฺปนฺตา อิทฺธิพเลน นิรยภูมึ อุปคตา ทาหทุเกฺขน น พาธียนฺติ, เอวํ สมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ

อิทฺธิวิสยสฺส อจิเนฺตยฺยภาวโตติ เจ? อิทมฺปิ ตํสมานํ กมฺมวิปากสฺส อจิเนฺตยฺยภาวโตฯ ตถารูเปน หิ กมฺมุนา เต นิพฺพตฺตา ยถา นิรยทุเกฺขน อพาธิตา เอว หุตฺวา เนรยิเก ฆาเตนฺติ, น เจตฺตเกน พาหิรวิสยาภาโว ยุชฺชติ อิฏฺฐานิฏฺฐตาย ปเจฺจกํ ทฺวารปุริเสสุปิ วิภตฺตสภาวตฺตาฯ ตถา หิ เอกจฺจสฺส ทฺวารสฺส ปุริสสฺส จ อิฏฺฐํ เอกจฺจสฺส อนิฏฺฐํ, เอกจฺจสฺส จ อนิฏฺฐํ เอกจฺจสฺส อิฏฺฐํ โหติฯ เอวญฺจ กตฺวา ยเทเก วทนฺติ ‘‘นตฺถิ กมฺมวเสน เตชสา ปรูปตาปน’’นฺติ อาทิ, ตทปาหตํ โหติฯ ยํ ปน วทนฺติ ‘‘อเนรยิกานํ เตสํ กถํ ตตฺถ สมฺภโว’’ติ นิรเย เนรยิกานํ ยาตนาสพฺภาวภาวโตฯ เนรยิกสตฺตยาตนาโยคฺคญฺหิ อตฺตภาวํ นิพฺพเตฺตนฺตํ กมฺมํ ตาทิสนิกนฺติ วินามิตํ นิรยฏฺฐาเน เอว นิพฺพเตฺตติฯ เต หิ เนรยิเกหิ อธิกตรพลาโรหปริณาหา อติวิย ภยานกทสฺสนา กุรูรตรปโยคา จ โหนฺติฯ เอเตเนว ตตฺถ เนรยิกานํ วิพาธกกากสุนขาทีนมฺปิ นิพฺพตฺติยา อตฺถิภาโว สํวณฺณิโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ

กถมญฺญคติเกหิ อญฺญคติกพาธนนฺติ จ น วตฺตพฺพํ อญฺญตฺถาปิ ตถา ทสฺสนโตฯ ยํ ปเนเก วทนฺติ ‘‘อสตฺตสภาวา เอว นิรเย นิรยปาลา นิรเย สุนขาทโย จา’’ติ, ตเมฺปเตสํ มติมตฺตํ อญฺญตฺถ ตถา อทสฺสนโตฯ น หิ กาจิ อตฺถิ ตาทิสี ธมฺมปฺปวตฺติ, ยา อสตฺตสภาวา, สมฺปติสเตฺตหิ อปฺปโยชิตา จ อตฺถกิจฺจํ สาเธนฺตี ทิฏฺฐปุพฺพาฯ เปตานํ ปานียนิวารกานํ ทณฺฑาทิหตฺถานญฺจ ปุริสานํ สพฺภาเว อสตฺตภาเว จ วิเสสการณํ นตฺถีติ ตาทิสานํ สพฺภาเว

กึ ปาปกานํ วตฺตพฺพํฯ สุปิโนปฆาโตปิ อตฺถกิจฺจสมตฺถตาย อปฺปมาณํ ทสฺสนาทิมเตฺตนปิ ตทตฺถสิทฺธิโตฯ ตถา หิ สุปิเน อาหารูปโภคาทินา น อตฺถสิทฺธิ, อิทฺธินิมฺมานรูปํ ปเนตฺถ ลทฺธปริหารํ อิทฺธิวิสยสฺส อจิเนฺตยฺยภาวโตฯ อิธาปิ กมฺมวิปากสฺส อจิเนฺตยฺยภาวโตติ เจ? ตํ น, อสิทฺธตฺตาฯ เนรยิกานํ กมฺมวิปาโก นิรยปาลาติ สิทฺธเมตฺตํ, วุตฺตนเยน ปาฬิโต จ เตสํ สตฺตภาโว เอว สิโทฺธฯ สกฺกา หิ วตฺตุํ สตฺตสงฺขาตา นิรยปาลสญฺญิตา ธมฺมปฺปวตฺติ สาภิส นฺธิกปรูปฆาติ อตฺถกิจฺจสพฺภาวโต โอชาหาราทิ รกฺขสสนฺตติ วิยฯ อภิสนฺธิปุพฺพกตา เจตฺถ น สกฺกา ปฏิกฺขิปิตุํ ตถา ตถา อภิสนฺธิยา ฆาตนโตฯ ตโต เอว น สงฺฆาตปพฺพเตหิ อเนกนฺติก ตาฯ เย ปน วทนฺติ ‘‘ภูตวิเสสา เอว เต วณฺณสณฺฐานาทิวิเสสวโนฺต เภรวาการา นรกปาลาติ สมญฺญํ ลภนฺตี’’ติ, ตทสิทฺธํ อุชุกเมว ปาฬิยํ ‘‘อตฺถิ นิรเย นิรยปาลา’’ติ วาทสฺส ปติฏฺฐาปิตตฺตาฯ

อปิจ ยถา อริยวินเย นรกปาลานํ ภูตมตฺตตา อสิทฺธา, ตถา ปญฺญตฺติมตฺตวาทิโนปิ ภูตมตฺตตา อสิทฺธา สพฺพโส รูปธมฺมานํ อตฺถิภาวเสฺสว อปฺปฏิชานนโตฯ น หิ ตสฺส ภูตานิ นาม ปรมตฺถโต สนฺติฯ ยทิ ปรมตฺถํ คเหตฺวา โวหรติ, อถ กสฺมา จกฺขุรูปาทีนิ ปฏิกฺขิปตีติ? ติฏฺฐเต สา อนวฏฺฐิตตกฺกานํ อปฺปหีนวิปลฺลาสานํ วาทวีมํสาฯ เอวํ อเตฺถว นิรเย นิรยปาลาติ นิฏฺฐ เมตฺถ คนฺตพฺพํฯ สติ จ เนสํ สพฺภาเว อสติปิ พาหิเร วิสเย นรเก วิย เทสาทินิยโม โหตีติ วาโท น สิชฺฌติ, สติ เอว ปน พาหิเร วิสเย เทสาทินิยโมติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เทวทูตสราปนวเสน สเตฺต ยถูปจิเต ปุญฺญกเมฺม ยเมติ นิยเมตีติ ยโมฯ ตสฺส ยมสฺส เว มานิกเปตานํ ราชภาวโต รโญฺญฯ เตนาห **‘‘ยมราชา นาม เวมานิกเปตราชา’’**ติฯ **กมฺมวิปาก**นฺติ อกุสลกมฺมวิปากํฯ เวมานิกเปตา หิ กณฺหสุกฺกวเสน มิสฺสกํ กมฺมํ กตฺวา วินิปาติก เทวตา วิย สุเกฺกน กมฺมุนา ปฏิสนฺธิํ คณฺหนฺติฯ ตถา หิ มคฺคผลภาคิโนปิ โหนฺติ, ปวตฺติยํ ปน กมฺมานุรูปํ กทาจิ ปุญฺญผลํ, กทาจิ อปุญฺญผลํ ปจฺจนุภวนฺติฯ เยสํ ปน อริยมโคฺค อุปฺปชฺชติ, เตสํ มคฺคาธิคมโต ปฏฺฐาย ปุญฺญผลเมว อุปฺปชฺชตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อปุญฺญผลํ ปุเพฺพ วิย กฏุกํ น โหติ, มนุสฺสตฺตภาเว ฐิตานํ วิย มุทุกเมว โหตีติ อปเรฯ **ธมฺมิโก ราชา**ติ เอตฺถ ตสฺส ธมฺ มิกภาโว ธมฺมเทวปุตฺตสฺส วิย อุปฺปตฺตินิยโต ธมฺมตาวเสน เวทิตโพฺพฯ **ทฺวาเรสู**ติ อวีจิมหา นรกสฺส จตูสุ ทฺวาเรสุฯ **ขีณาสวา พฺราหฺมณา นาม** อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสนฯ

อนุโยควตฺตนนฺติ อนุโยเค กเต วตฺติตพฺพวตฺตํฯ **อาโรเปโนฺต**ติ การาเปโนฺต, อตฺตโน ปุจฺฉํ อุทฺทิสฺส ปฏิวจนํ ทาเปโนฺต ปุจฺฉติฯ ปรสฺส หิ อธิปฺปายํ ญาตุํ อิจฺฉโนฺต ตทุปคํ ปโยคํ กโรโนฺต ปุจฺฉติ นามฯ **ลทฺธิ**นฺติ คาหํฯ **ปติฏฺฐาเปโนฺต**ติ ตตฺถ นิจฺจกาลํ การาเปโนฺตฯ **การณํ ปุจฺฉโนฺต**ติ ยุตฺติํ ปุจฺฉโนฺตฯ **สมนุภาสตี**ติ ยถานุยุตฺตมตฺถํ วิภูตํ กตฺวา กเถติฯ

ชิณฺณนฺติ ชราปตฺติยา ชิณฺณํฯ เอกโจฺจ ทหรกาลโต ปฏฺฐาย ปณฺฑุโรคาทินา อภิภูต กายตาย ชิณฺณสทิโส โหติ, อยํ น ตถา ชราปตฺติยา ชิโณฺณติ ทเสฺสติฯ **โคปานสี วิย วงฺก**นฺติ วงฺกโคปานสี วิย วงฺกํฯ น หิ วงฺกภาวสฺส นิทสฺสนตฺถํ อวงฺกโคปานสี คยฺหติฯ **ภคฺค**นฺติ ภคฺคสรีรํ กฏิยํ ภคฺคกายตฺตาฯ เตนาห **‘‘อิมินาปิสฺส วงฺกภาวเมว ทีเปตี’’**ติฯ **ทณฺฑปฏิสรณ**นฺติ ฐานคมเนสุ ทโณฺฑ ปฏิสรณํ เอตสฺสาติ ทณฺฑปฏิสรณํ เตน วินา วตฺติตุํ อสมตฺถตฺตาฯ เตนาห **‘‘ทณฺฑทุติย’’**นฺติฯ **ชราตุร**นฺติ ชราย ปตฺถตสํกิลนฺตกายํฯ สพฺพโส กิมิหตํ วิย มหาขลฺลาฏํ สีสมสฺสาติ **มหาขลฺลาฏสีสํฯ สญฺชาตวลิ**นฺติ สมนฺตโต ชาตวลิกํฯ **ชราธโมฺม**ติ ชราปกติโกฯ เตนาห **‘‘ชราสภาโว’’**ติฯ สภาโว จ นาม เตโชธาตุยา อุณฺหตา วิย น กทาจิ วิคจฺฉตีติ อาห **‘‘อปริมุโตฺต ชรายา’’**ติอาทิฯ

อตฺถโต เอวํ วทติ นาม, วาจาย อวทนฺตปิ อตฺถาปตฺติโต เอวํ วทนฺต วิย โหติ วิญฺญูนนฺติ อโตฺถฯ **ตรุโณ อโหสึ** โยพฺพเนน สมนฺนาคโตฯ อูรูนํ พลํ เอตสฺส อตฺถีติ **อูรุพลี**ฯ เตน ทูเรปิ คมนาคมนลงฺฆนาทิสมตฺถตํ ทเสฺสติ, **พาหุพลี**ติ ปน อิมินา หเตฺถหิ กาตพฺพกิจฺจสมตฺถตํ, **ชว**คฺคหเณน เวคสา ปวตฺติสมตฺถตํฯ **อนฺตรหิตา**ติ นฏฺฐาฯ เอตฺถ จ **น โข ปนาหนฺ**ติอาทิ ชราย เทวทูตภาวทสฺสนํฯ เตนาห **"เตเนส เทวทูโต นาม ชาโต"**ติฯ อาพาธสฺส อตฺถิตาย **อาพาธิกํ**ฯ วิวิธํ ทุกฺขํ อาทหตีติ พฺยาธิ, วิเสเสน วา อาธิยติ เอเตนาติ พฺยาธิ, พฺยาธิ สํชาโต เอตสฺสาติ **พฺยาธิตํ**ฯ เอส นโย **ทุกฺขิต**นฺติ เอตฺถาปิฯ

ทุติยํ เทวทูตนฺติ เอตฺถาปิ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **พฺยาธินา อภิหโต**ติ พฺยาธินา พาธิโต, อุปทฺทุโตติ อโตฺถฯ

วิปริภินฺนวโณฺณติ วิปริภินฺนนีลวโณฺณฯ ตญฺหิ ยตฺถ ยตฺถ คหิตปุพฺพกํ, ตตฺถ ตตฺถ ปณฺฑุวณฺณํ, มํสุสฺสทฏฺฐาเน รตฺตวณฺณํ, เยภุเยฺยน จ นีลสาฏกปารุตํ วิย โหติฯ เตน วุตฺตํ "วิปริภินฺนนีลวโณฺณ"ติฯ

"โก ลภติ, โก น ลภตี"ติ นิรยุปคเสฺสว วเสนายํ วิจารณาติ **"เยน ตาว พหุ ปาปํ กต"**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ **พหุ ปาปํ กต**นฺติ พหุโส ปาปํ กตํฯ เตน ปาปสฺส พหุลีกรณมาหฯ **พหู**ติ วา มหนฺตํฯ มหโตฺถปิ หิ พหุสโทฺท ทิสฺสติ "พหุ วต กตํ อสฺสา"ติอาทีสุ, ครุกนฺติ วุตฺตํ โหติฯ โส ครุกํ พหุลํ วา ปาปํ กตฺวา ฐิโต นิรเย นิพฺพตฺตติเยว, น ยมปุริเสหิ ยมสฺส สนฺติกํ นียตีติฯ **ปริตฺต**นฺติ ปมาณปริตฺตตาย กาลปริตฺตตาย จ ปริตฺตํฯ ปฺริมสฺมึ อเตฺถ อครูติ อโตฺถ, ทุติยสฺมึ อพหุลนฺติฯ ยถาวุตฺตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวตุํ **"ยถา หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **กตฺตพฺพเมว กโรนฺตี**ติ ทณฺฑเมว กโรนฺติฯ **อนุวิชฺชิตฺวา**ติ วีมํสิตฺวาฯ **วินิจฺฉยฏฺฐาน**นฺติ อฏฺฏกรณฏฺฐานํฯ **ปริตฺตปาปกมฺมา**ติ ทุพฺพลปาปกมฺมาฯ **อตฺตโน ธมฺมตายา**ติ ปเรหิ อสาริยมาเนปิ อตฺตโน ธมฺมตาย สรนฺติฯ เต หิ ปาปกมฺมสฺส ทุพฺพลภาวโต กตูปจิตสฺส จ โอกาสารหกุสลกมฺมสฺส พลวภาวโต อตฺตโน ธมฺมตายปิ สรนฺติฯ **สาริยมานาปี**ติ "อิทํ นาม ตยา กตํ ปุญฺญกมฺม"นฺติ ปเรหิ สาริยมานาปิฯ

อากาสเจติยนฺติ คิริสิขเร อโพฺภกาเส วิวฏงฺคเณ กตเจติยํฯ **รตฺตปเฏฺฐนา**ติ รตฺตวเณฺณน ปเฏฺฐน **ปูเชสิ** ปฏากํ กตฺวาฯ **อคฺคิชาลสทฺท**นฺติ ปฏปฏายนฺตํ นรเก อคฺคิชาลสทฺทํ สุตฺวาวฯ **อตฺตนา ปูชิตปฏํ อนุสฺสรี**ติ ตทา ปฏากาย วาตปฺปหารสเทฺท นิมิตฺตสฺส คหิตตฺตา "มยา ตทา อากาสเจติเย ปูชิตรตฺตปฏสโทฺท วิยา"ติ อตฺตนา ปูชิตปฏํ อนุสฺสริฯ

สุมนปุปฺผกุเมฺภนาติ กุมฺภปริมาเณน สุมนปุปฺผราสินาฯ "ทสาธิกํ นาฬิสหสฺสกุมฺภ"นฺติ เกจิ, "ปญฺจอมฺพณ"นฺติ อปเรฯ **ตีหิปิ น สรติ** พลวโต ปาปกเมฺมน พฺยาโมหิโตฯ **ตุณฺหี อโหสี**ติ "กมฺมารโห อย"นฺติ ตตฺถ ปฏิการํ อปสฺสโนฺต ตุณฺหี อโหสิฯ

เอกปกฺขจฺฉทนมตฺตาหีติ มชฺฌิมปฺปมาณสฺส เคหสฺส เอกจฺฉทนปฺปมาเณหิฯ **สุตฺตาหตํ กริตฺวา**ติ กาฬสุตฺตํ ปาเตตฺวาฯ ยถา รโถ สพฺพโส ปชฺชลิโต โหติ อโยมโย, เอวํ ยุคาทโยปิสฺส ปชฺชลิตา สโชติภูตา เอว โหนฺตีติ อาห **"สทฺธึ...เป.... รเถ โยเชตฺวา"**ติฯ **มหากูฏาคารปฺปมาณ**นฺติ สตฺตภูมกมหากูฏาคารปฺปมาณํฯ

วิภโตฺตติ สตฺตานํ สาธารเณน ปาปกมฺมุนา วิภโตฺตฯ **หีนํ กาย**นฺติ หีนํ สตฺตนิกายํ, หีนํ วา อตฺตภาวํฯ **อุปาทาเน**ติ จตุพฺพิเธ อุปาทาเนฯ อตฺถโต ปน ตณฺหาทิฏฺฐิคฺคาโหติ อาห

“**ตณฺหาทิฏฺฐิคฺคหเณ**”ติ ฯ สมฺภวติ ชรามรณํ เอเตนาติ **สมฺภโว,** อุปาทานนฺติ อาห **“ชาติยา จ มรณสฺส ฉ การณภูเต**”ติฯ **อนุปาทา**ติ อนุปาทายฯ เตนาห “**อนุปาทิยิตฺวา**”ติฯ **สกลวฏฺฏทุกฺขํ อติกฺกนฺตา**ติ จริมจิตฺตนิโรเธน วฏฺฏทุกฺขสฺส กิเลสานมฺปิ อสมฺภวโต สพฺพํ วฏฺฏทุกฺขํ อติกฺกนฺตาฯ

เทวทูตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. จตุมหาราชสุตฺตวณฺณนา

๓๗. สตฺตเม อมา สห วตฺตนฺติ ตสฺมึ ตสฺมึ กิเจฺจติ **อมจฺจา,** สหิตาฯ ปริสติ ภวาติ **ปาริสชฺชา,** ปริวารฏฺฐานิยา ปริสาปริยาปนฺนาฯ เตนาห **“ปริจาริกเทวตา**”ติฯ **ตาตา**ติ อาลปนํฯ **เอวนฺ**ติ ‘‘กจฺจิ พหู มนุสฺสา’’ติอาทินา วุตฺตากาเรนฯ **อฏฺฐ วาเร**ติ เอกสฺมึ อฑฺฒมาเส จตุกฺขตฺตุํ ตถา อิตรสฺมินฺติ เอวํ อฏฺฐ วาเรฯ **อธิฏฺฐหนฺตี**ติ อธิติฏฺฐนฺติฯ **ปฏิชาคโรนฺตี**ติ ปฏิปฏิ ชาคโรนฺติฯ ปุญฺญํ กโรนฺตา หิ สตฺตา ชาคโรนฺติ นาม กาตพฺพกิจฺจปฺปสุตตฺตา, อิตเร ปน สุปนฺติ นาม สหิตปรหิตวิมุตฺตตฺตาฯ จาตุทฺทสิอุโปสถสฺส อนุคมนํ วิย ปนฺนรสิอุโปสถสฺส ปจฺจุคฺคมนํ น ลพฺภติ ทิวสาภาวโตฯ

ตโตติ ตโต ตโตฯ **ตํ อุปนิสฺสายา**ติ ตา ตา คามนิคมราชธานิโย อุปนิสฺสายฯ **อธิวตฺถา**ติ อารามวนรุกฺขาทีสุ อธิวตฺถา เทวตาฯ **เต**ติ เต เทวาฯ **สนฺธาย กเถตี**ติ ภควา กเถติฯ **วุตฺต**นฺติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ

นิจฺจํ นิพทฺธํ อุโปสโถ สํวจฺฉเร สํวจฺฉเร ปฏิ ปฏิ หริตพฺพโต ปวเตฺตตพฺพโต **ปาฏิหาริยปโกฺข นามฯ คุณเงฺคหี**ติ อุโปสถเงฺคหิฯ

วุตฺถวาโสติ วุสิตพฺรหฺมจริยวาโสฯ **กตฺตพฺพกิจฺจ**นฺติ ทุกฺขาทีสุ ปริญฺญาตาทิกิจฺจํฯ **โอตาเรตฺวา**ติ ฉเฑฺฑตฺวาฯ **ปริกฺขีณภวสํโยชโน**ติ สพฺพโส ขีณภวพนฺธโนฯ **การเณน ชานิตฺวา**ติ วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ชานิตฺวาฯ

ชานโนฺตติ ‘‘อรหนฺตานํ อนุกรณปฺปฏิปตฺติ เอสา, ยทิทํ สมฺมเทว อุโปสถานุฏฺฐาน’’นฺติ เอวํ อุโปสถกมฺมสฺส คุณํ ชานโนฺตฯ **เอวรูเปนา**ติ ยาทิโส ภควโต อุโปสถภาโว วิหิโต, เอวรูเปน อรหนฺตานุกรเณน อุโปสถกเมฺมนฯ **สกฺกา** ปหิตโตฺต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา ขีณาสวสมฺปตฺตึ ปาปุณิตุํฯ **อฏฺฐมํ อุตฺตานตฺถเมว** สตฺตเม วุตฺตนยตฺตาฯ

จตุมหาราชสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. สุขุมาลสุตฺตวณฺณนา

๓๙. นวเม **นิทฺทุโกฺข**ติ กายิกเจตสิกทุกฺขวิรหิโตฯ สทุเกฺข หิ สวิฆาเต สุขุมาลตฺตา อนวสรา, ตสฺมา สุขิโต นิทฺทุกฺขตาย สุขุมาโล นามฯ ยาวสฺส สุขุมาลตฺตา ปรมุกฺกํสคตาติ อาห “**ปรมสุขุมาโล**”ติฯ อติวิย สุขุมาโลติ อโตฺถฯ อนฺตมตีตํ **อจฺจนฺตํ**ฯ สพฺพทา สุขุมาโลติ อาห “**สตตนิทฺทุโกฺข**”ติฯ **จริยกาเล**ติ โพธิจริยาย จรณกาเลฯ **เตนา**ติ โพธิสเตฺตนฯ อญฺญตฺถ ปน **ปทุม**นฺติ รตฺตํ กมลํฯ **ปุณฺฑรีก**นฺติ เสตํ วุจฺจติฯ **อิตรา**ติ อิตรโปกฺขรณิโยฯ **“โพธิสตฺตสฺส กิรา**”ติอาทิกํ โปกฺขรณีนํ อุปฺปตฺติทสฺสนํฯ **กุทฺทาลกมฺมกาเร**ติ ขณเกฯ **โปกฺขรณิฏฺฐานานี**ติ โปกฺขรณิขณนโยคฺคฏฺฐานานิฯ **คณฺหาเปสี**ติ ขณาเปสิฯ โปกฺขรณิส

โทฺท เจตฺถ ตาทิเส ชลาสเย นิรุโฬฺห ทฏฺฐโพฺพ ปงฺกชาทิสทฺทา วิยฯ โสปานพาหุกานํ มตฺถกฏฺฐานํ **อุณฺหีสนฺ**ติ อธิเปฺปตํฯ **อุทกเสจนนาฬิกา**ติ อุทกจฺฉฏาวิสฺสชฺชนนาฬิยนฺตานิฯ **ปญฺจวิธา**ติ วณฺณวเสน ชาติวเสน จฯ

โข ปนสฺสาติ นิปาตมตฺตํฯ กาสิก-สโทฺท อติวิย สเณฺห สุขุเม มหคฺฆวเตฺถ นิรุโฬฺห, อญฺญสฺมิมฺปิ ตถาชาติเก รุฬฺหิวเสน ปวตฺตตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **“อกาสิกํ จนฺทน”**นฺติฯ เหมเนฺต วาโส เหมนฺตํ, เหมนฺตํ อรหตีติ **เหมนฺติโก,** ปาสาโทฯ **“อิตเรสุปิ เอเสว นโย”**ติ วตฺวา ตเทว เนสํ อรหตํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ เหมนฺติโก”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สชาลานี**ติ สชาลวาตปานานิ, **อุทกยนฺตานี**ติ อุทกธาราวิสฺสนฺทนกยนฺตานิฯ **ปาสาทมตฺถเก**ติ ปาสาทสฺส อุปริอากาสตเลฯ **พนฺธิตฺวา**ติ ปโยชิตยเนฺต สุกฺขมหิํสจมฺมํ พนฺธิตฺวาฯ **ยนฺตํ ปริวเตฺตตฺวา**ติ ยถาปโยชิตํ ยนฺตํ ปาสาณาโรปนตฺถเญฺจว ปุน เตสํ วิสฺสชฺชนตฺถญฺจ ปริวเตฺตตฺวาฯ **ตสฺมิํ วิสฺสเชฺชนฺตี**ติ ฉทนปิเฏฺฐ พทฺธสุกฺขมหิํสจเมฺม วิสฺสเชฺชนฺติฯ

สหสฺสถามนฺติ ปุริสสหสฺสพลํ, ปุริสสหเสฺสน วหิตพฺพภารวหํฯ **ปลฺลเงฺก นิสิโนฺนวา**ติ รตนมยปลฺลเงฺก ยถานิสิโนฺน เอวฯ **อุปฺปตนาการปตฺต**นฺติ อุปฺปติตฺวา ฐิตํ วิยฯ **ชิยํ โปเถนฺตสฺสา**ติ ชิยาฆาตํ กโรนฺตสฺสฯ **ชิยปฺปหารสโทฺท**ติ ชิยาฆาตสโทฺทฯ **ยเนฺต พทฺธ**นฺติ ยนฺตพทฺธํ กตฺวา ฐปิตํฯ **สทฺทนฺตเร**ติ ถามมชฺฌิมสฺส ปุริสสฺส สทฺทสวนฏฺฐาเนฯ คาวุตสฺส จตุโตฺถ ภาโค โกโสติปิ วุจฺจติ ทฺวิสหสฺสทณฺฑปฺปมาณฏฺฐานํฯ

สพฺพฏฺฐานานีติ มหาปุริสสฺส ตานิ ตานิ สพฺพานิ วสนฏฺฐานานิฯ **สิขาพโทฺธ**ติ ปุริสสภาวเสฺสว วิเสสโต ทสฺสนเมตํฯ **น อุปฺปิลาวิตภาวตฺถ**นฺติ อุปฺปิลาวิตภาวสงฺขาตํ อตฺถํ น กเถสีติ อโตฺถฯ ตสฺส หิ โพธิมูเลเยว เสตุฆาโตฯ **เตเนวา**ติ อปฺปมาทลกฺขณสฺส ทีปนโต เอวฯ **อตฺตานํ อติกฺกมิตฺวา**ติ อตฺตโน ชราปตฺติํ อจิเนฺตตฺวา อฏฺฐิยติฯ **น ปเนส มเคฺคน ปหีโน** ตทา มคฺคสฺส อนธิคตตฺตาฯ **สิกฺขํ ปฏิกฺขิปิตฺวา**ติ ยถาสมาทินฺนสิกฺขํ ปหายฯ

อวิปรีตพฺยาธิอาทิสภาวาวาติ เอกเนฺตน พฺยาธิอาทิสภาวา เอวฯ **เอวํ ชิคุจฺฉาวิหาเรนา**ติ เอวํ สกลเสฺสว วฏฺฏทุกฺขสฺส ชิคุจฺฉนวิหาเรน วิหรนฺตสฺสฯ **เอวํ ชิคุจฺฉน**นฺติ เอวํ ปรสฺส ชิคุจฺฉนํฯ **ปรํ อชิคุจฺฉมาโน**ติ กรุณายเนน เอวํ ปรํ อชิคุจฺฉโนฺตฯ **อภิโภสฺมี**ติ อภิภวิตา อสฺมิฯ **อุสฺสาโห อหู**ติ จตุรงฺคสมนฺนาคตํ วีริยเมว จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานวีริยญฺจ อโหสิ, เยน มคฺคพฺรหฺมจริยปรายโณ ชาโตฯ

สุขุมาลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อาธิปเตยฺยสุตฺตวณฺณนา

๔๐. ทสเม อภิภวิตฺวา ปวตฺตนเฏฺฐน อธิปติ ยํ กิญฺจิ เชฏฺฐกํ น การกํ อตฺตานํ อธิปตีติ กตฺวา อตฺตา เอว อธิปติ, ตโต อาคตํ **อตฺตาธิปเตยฺยํ**ฯ เตนาห **“อตฺตาน”**นฺติอาทิฯ **โลก**นฺติ สตฺตโลกํฯ โส จ โข อิทฺธิวิธาทิคุณวิเสสยุโตฺต อธิเปฺปโต อธิปติภาวสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ **นววิธํ โลกุตฺตรธมฺม**นฺติ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน วุตฺตํฯ **อิติ ภโว**ติ เอวํ สมฺปตฺติภโว, ตตฺถ เอวํ อภิวุทฺธีติฯ **สมฺปตฺติภวสฺส เหตู**ติ ตํตํสมฺปตฺติภวสฺส ตตฺถ จ อภิวุทฺธิยา เหตุฯ ชาตินิมิตฺตสฺส กมฺมภวสฺส กตูปจิตตฺตา **ชาติ อโนฺตปวิฏฺฐาฯ ชราทีสุปิ เอเสว นโย** เหตุสิทฺธิยา ผลสิทฺธิโตฯ

อสลฺลีนนฺติ น สโงฺกจปฺปตฺตํฯ **อุปฏฺฐิตา**ติ กายาทิสภาวสลฺลกฺขณวเสน อุปฏฺฐิตาฯ **อสมฺมุฏฺฐา** สโมฺมสาภาวโตฯ **อสารโทฺธ**ติ สารมฺภสฺส สารมฺภเหตูนญฺจ วิกฺขมฺภเนน อสารโทฺธฯ **เอกคฺคํ** อเนกคฺคภาวสฺส ทูรสมุสฺสาปิตตฺตาฯ **นิมฺมลํ กตฺวา**ติ ราคาทิมลานํ อปนยเนน มลรหิตํ กตฺวาฯ **โคปายตี**ติ สํกิเลสานตฺถโต รกฺขติฯ **อยน**ฺติ เอวํปฏิปโนฺน ภิกฺขุฯ **สุทฺธมตฺตานํ ปริหรติ** อสุทฺธภาวสฺส กิเลสสฺสปิ อภาวโตฯ

อติกฺกมิตฺวา มญฺญสีติ อสกฺขึ กตฺวา มญฺญสิฯ ตาย ตณฺหาย นิพฺพโตฺตติ ตมฺมโย, ตณฺหาวสิโกฯ ตสฺส ภาโว ตมฺมยตา, ตสฺสา **ตมฺมยตาย** อภาเวนฯ **น หายติ** ปญฺญาทิคุเณว ปุลฺลปฺปตฺติยาฯ

อาธิปเตยฺยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เทวทูตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. จูฬวโคฺค

๑. สมฺมุขีภาวสุตฺตวณฺณนา

๔๑. ปญฺจมสฺส ปฐเม สมฺมุโข ภวติ เยน โส สมฺมุขีภาโว, ปุรโต วิชฺชมานตา, ตสฺมา **สมฺมุขีภาวาฯ ปุญฺญกมฺมนฺ**ติ ทานสงฺขาตํ ปุญฺญกมฺมํฯ **เทฺว ธมฺมา สุลภา** พาหิรตฺตา ยถาสกํปจฺจยสมวาเยน ลพฺภนโตฯ **สทฺธา ปน ทุลฺลภา** ปจฺรชนสฺส อนวฏฺฐิตกิจฺจตฺตาฯ เตเนวาห **“ปุถุชฺชนสฺสา”**ติอาทิฯ

สมฺมุขีภาวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ติฐานสุตฺตวณฺณนา

๔๒. ทุติเย มจฺฉริยเมว มลํ มจฺฉริยมลํ, จิตฺตสฺส มลีนสภาววาปาทนโต วิคตํ มจฺฉริยมลํ เอตฺถาติ **วิคตมจฺฉริยมลํ**ฯ เคธาภาเวน โกจิ กิญฺจิ เทโนฺตปิ ตตฺถ อาสตฺตึ น วิสฺสเชฺชติ, อยํ ปน น ตาทิโสติ อาห **“วิสฺสฏฺฐจาโค”**ติฯ **มลีนหโตฺถ** จิตฺตวิสุทฺธิยา อภาวโตฯ **โธตหโตฺถ** โธตหเตฺถน กาตพฺพกิจฺจสาธนโตฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘จิเตฺต สุเทฺธ วิสุชฺฌนฺติ, อิติ วุตฺตํ มเหสินา’’ติฯ **ยาจิตุํ ยุโตฺต** ยาจกานํ มโนรถปูรณโตฯ **ยาจโยโค** ปโยคาสเหหิ ยาจเกหิ สุฏฺฐุ ยุตฺตภาวโตฯ ตํสมงฺคี เอว ตตฺถ รโต นาม, น จิตฺตมเตฺตเนวาติ อาห **“ทานํ...เป.... รโต นาม โหตี”**ติฯ

“อุจฺจา, ภเนฺต”ติ วตฺวา อยํ มํ อุจฺจโต วทตีติ จิเนฺตยฺยาติ ปุน **“นาติอุจฺจา ตุเมฺห”**ติ อาห, สรีเรนาติ อธิปฺปาโยฯ **เมจกวณฺณสฺสา**ติ นีโลภาสสฺสฯ **ปุจฺฉีติ** ภิกฺขู ปุจฺฉิฯ **ภูมิยํ เลขํ ลิขโนฺต อจฺฉีติ** ปฐมํ มเญฺจ นิปชฺชิตฺวา อุฏฺฐาย ภูมิยํ เลขํ ลิขโนฺต อจฺฉิ ‘‘อขีณาสโวติ มญฺญนา โหตู’’ติฯ ตถา หิ ราชา ขีณาสวสฺส นาม…เป…. นิวตฺติฯ **ธชปคฺคหิตาวา**ติ ปคฺคหิตธชาวฯ **สิลาเจติยฏฺฐานนฺ**ติ ถูปารามสฺส จ มหาเจติยสฺส จ อนฺตเร สิลาย กตเจติยฏฺฐานํฯ **เจติยํ...เป.... อฏฺฐาสิ** สาวกสฺส ตํ กูฏาคารนฺติ กตฺวาฯ

ปจฺฉาภาเคนาติ ธมฺมกถิกสฺส เถรสฺส ปิฏฺฐิปเสฺสนฯ **โคนโส**ติ มณฺฑลสโปฺปฯ ธมฺมสฺสวนนฺตราย พหูนํ สคฺคมคฺคปฺปฏิลาภนฺตราโย ภเวยฺยาติ อธิปฺปาเยน **“ธมฺมสฺสวนนฺตรายํ น กริสฺสามี”**ติ จิเนฺตสิฯ **วิสํ วิกฺขเมฺภตฺวา**ติ วิปสฺสนาเตเชน วิสเวคํ วิกฺขเมฺภตฺวาฯ **คาถาสหสฺสนฺ**ติ คาถาสหสฺสวนฺตํฯ **ปฏฺฐานคาถายา**ติ ปฏฺฐาปนคาถาย, อาทิคาถายาติ อโตฺถฯ **ปฏฺฐาน...เป.... อวสานคาถํ เอว ววตฺถเปสิ,** น ทฺวินฺนํ อนฺตเร วุตฺตํ กิลนฺตกายตฺตาฯ **สรภาณํ** สายนฺหธมฺมกถาฯ **ปคฺคณฺหาตี**ติ ปจฺจกฺขํ กโรนฺตี คณฺหาติ, สกฺกจฺจํ สุณาตีติ อโตฺถฯ ธมฺมกถนทิวเส ธมฺมกถิกานํ อกิลมนตฺถํ สทฺธา อุปาสกา สินิทฺธโภชนํ มธุปานกญฺจ เทนฺติ สรสฺส มธุรภาวาย สปฺปิมธุกเตลาทิญฺจ เภสชฺชํฯ เตนาห **“อริยวํสํ กเถสฺสามี”**ติอาทิฯ **จตูหิ ทาฐาหิ ฑํสิตฺวา**ติ ทฬฺหทฏฺฐภาวทสฺสนํฯ **จริสฺสามี**ติ สมฺมาเนสฺสามิ, สกฺกจฺจํ สุณิสฺสามีติ อโตฺถฯ **นิมฺมเถตฺวา**ติ นิมฺมทฺทิตฺวา, อปเนตฺวาติ อโตฺถฯ

ติฐานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อตฺถวสสุตฺตวณฺณนา

๔๓. ตติเย อโตฺถ นาม ผลํ, ตํ เอตสฺส วโสติ **อตฺถวโส**ฯ เหตุ, อโตฺถ เอตสฺส อตฺถีติ อโตฺถ, โส เอวาติ อาห **“ตโย อเตฺถ ตีณิ การณานี”**ติฯ ธมฺมเทสนา นาม อุกฺกฎฺฐนิเทฺทเสน จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ปกาสนาติ อาห **“จตุสจฺจธมฺมํ ปกาเสตี”**ติฯ **อฎฺฐกถํ ญาเณน ปฎิสํเวที**ติ ปาฬิปทานํ อตฺถํ วิวรณญาเณน ปฎิ ปฎิ สํเวทนสีโล ‘‘อยํ อิมสฺส ภาสิตสฺส อโตฺถ’’ติฯ เอเตน อตฺถปฎิสมฺภิทาพฺยาปารมาหฯ **ปาฬิธมฺมํ ปฎิสํเวที**ติ ปาฬิคตํ ปาฬึ ปทวิวรณํ ปฎิ ปฎิ สํเวทนสีโลฯ เอเตน ธมฺมปฎิสมฺภิทาพฺยาปารมาหฯ

อตฺถวสสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. กถาปวตฺติสุตฺตวณฺณนา

๔๔. จตุเตฺถ **ปวตฺตินี**ติ ยาว อธิเปฺปตตฺถนิคมนา อวิเจฺฉเทน ปวตฺตินีฯ ปฎิฆาตาภาเวน **อปฺปฎิหตาฯ นิยฺยานิกา** สปฺปาฎิหีรกาฯ

กถาปวตฺติสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. ปณฺฑิตสุตฺตวณฺณนา

๔๕. ปญฺจเม **ปณฺฑิตปญฺญตฺตานี**ติ ปณฺฑิเตหิ ปฐมํ ปญฺญตฺตานิฯ **กถิตานี**ติ เสยฺยโส กถิตานิฯ **มหาปุริเสหี**ติ พุทฺธโพธิสเตฺตหิฯ **กรุณา**ติ กรุณาเจโตวิมุตฺติ วุตฺตาฯ **ปุพฺพภาโค**ติ ตสฺส อุปจาโรฯ **ทโมติ อินฺทฺริยสํวโร** ‘‘มนจฺฉฎฺฐานํ อินฺทฺริยานํ ทมน’’นฺติ กตฺวาฯ **อตฺตทมน**นฺติ จิตฺตทมนํฯ **ปุโณฺณวาเท** (ม. นิ. ๓.๓๙๖) ‘‘สกฺขิสฺสสิ โข, ตฺวํ ปุณฺณ, อิมินา ทมูปสเมนา’’ติ อาคตตฺตา **ทโมติ วุตฺตา ขนฺติปิฯ อาฬวเก** อาฬวกสุเตฺต (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๙๐) ‘‘สจฺจา ทมา จาคา’’ติ เอวํ **วุตฺตา ปญฺญาปิ** อิมสฺมึ สุเตฺต ‘‘ทโม’’ติ วตฺตุํ วฎฺฎติฯ **รกฺขนํ โคปนํ ปฎิชคฺคน**นฺติ มาตาปิตูนํ มนุสฺสามนุสฺสกตูปทฺทวโต รกฺขนํ, พฺยาธิอาทิอนตฺถโต โคปนํ, ฆาสจฺฉาทนาทีหิ เวยฺยาวจฺจกรเณน ปฎิชคฺคนํฯ **สโนฺต นาม** สพฺพกิเลสทรถปริฬาหูปสเมน อุปสนฺตกายวจีสมาจารตาย จฯ **อุตฺตมเฎฺฐน สนฺตาน**นฺติ มเตฺตยฺยตาทีหิ เสฎฺฐเฎฺฐน สนฺตานํฯ

อิธ อิเมสํเยว ติณฺณํ ฐานานํ กรเณนาติ อิมสฺมึ สุเตฺต อาคตานํ ติณฺณํ ฐานานํ กรเณน นิพฺพตฺตเนนฯ **เอตานิ...เป.... การณานี**ติ มาตุปฎฺฐานํ ปิตุปฎฺฐานนฺติ เอตานิ เทฺว อุตฺตมปุริสานํ การณานิฯ อุตฺตมกิจฺจกรเณน หิ มาตาปิตุอุปฎฺฐากา ‘‘อุตฺตมปุริสา’’ติ วุตฺตาฯ เตนาห **“มาตาปิตุ...เป.... วุโตฺต”**ติฯ อนุปทฺทวภาเวน **เขมํ**ฯ

ปณฺฑิตสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. สีลวนฺตสุตฺตวณฺณนา

๔๖. ฉเฎฺฐ **โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสก**นฺติ เอตฺถ ‘‘มนุสฺสา ปุญฺญํ ปสวนฺตี’’ติ อวิเสเสน วุตฺตตฺตา ภาวนามยสฺสปิ ปุญฺญสฺส สงฺคณฺหนโต โลกุตฺตรสฺสปิ สมฺภโว ทฎฺฐโพฺพฯ

สีลวนฺตสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. สงฺขตลกฺขณสุตฺตวณฺณนา

๔๗. สตฺตเม สเมจฺจ สมฺภุย ปจฺจเยหิ กตํ **สงฺขตํฯ นิมิตฺตานี**ติ สญฺชานนสฺส นิมิตฺตานิฯ เหตุปจฺจยสมวาเย อุปฺปชฺชนํ **อุปฺปาโท,** อตฺตลาโภฯ **วโย**ติ ภโงฺคฯ **ฐิตสฺสา**ติ อุปฺปาทกฺขณโต อุทฺธํ ฐิติกฺขณปตฺตสฺสฯ สา ปนสฺส อวตฺถา อุปฺปาทาวตฺถาย ภินฺนาติ กตฺวา อญฺญถตฺตํ ชราติ จ วุตฺตาฯ ยสฺมา ธโมฺม อุปฺปชฺชมาโน เอว ภิชฺชติ, ตถา สติ อุปฺปาทภงฺคา สมานกฺขณา สิยุํ, น จ ตํ ยุชฺชติ, ตสฺมา อุปฺปาทาวตฺถาย ภินฺนา ภงฺคาภิมุขาวตฺถา ชราติ เวทิตพฺพาฯ เย ปน ‘‘สงฺขารานํ ฐิติ นตฺถี’’ติ วทนฺติ, เตสํ ตํ มิจฺฉาฯ ยถา หิ ตเสฺสว ธมฺมสฺส อุปฺปาทาวตฺถาย ภินฺนา ภงฺคาวตฺถา อิจฺฉิตา, อญฺญถา ‘‘อญฺญํ อุปฺปชฺชติ, อญฺญํ นิรุชฺฌตี’’ติ อาปชฺชติ, เอวํ อุปฺปชฺชมานสฺส ภงฺคาภิมุขา ธมฺมา อิจฺฉิตพฺพาฯ สา จ ฐิติกฺขโณฯ น หิ อุปฺปชฺชมาโน ภิชฺชตีติ สกฺกา วิญฺญาตุนฺติฯ

สงฺขตนฺติ เตภูมกา ธมฺมา ปจฺจยสมุปฺปนฺนตฺตาฯ ยทิ เอวํ มคฺคผลธมฺมา กถนฺติ อาห **‘‘มคฺคผลานิ ปนา’’**ติอาทิฯ ลกฺขณกถา หิ ยาวเทว สมฺมสนตฺถาฯ **อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปาโท,** น ฐานภงฺคกฺขเณสุฯ กสฺมา? อุปฺปาทอุปฺปาทกฺขณานํ อญฺญมญฺญํ ปริจฺฉินฺนตฺตาฯ ยถา หิ อุปฺปาทสงฺขาเตน วิกาเรน อุปฺปาทกฺขโณ ปริจฺฉิโนฺน, เอวํ อุปฺปาทกฺขเณนปิ อุปฺปาโท ปริจฺฉิโนฺนฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ธมฺมปฺปวตฺติมตฺตตายปิ กาลสฺส โลกสมญฺญาวเสเนว วุตฺตํฯ **ลกฺขณํ น สงฺขตํ, สงฺขตํ น ลกฺขณ**นฺติ เนสํ เภททสฺสนํฯ อวตฺถาวโต หิ อวตฺถา ภินฺนาวาติ ฯ **ปริจฺฉินฺนน**ฺติ เอตฺถ อุปฺปาทวเยหิ ตาว สงฺขตํ ปริจฺฉินฺนํ โหตุ, ชราย ปน ตํ กถํ ปริจฺฉินฺนนฺติ วุจฺจติ? น วุจฺจติ ปริเจฺฉโท ปุพฺพนฺตาปรนฺตมเตฺตน, อถ โข สภาวเภเทนาติ นายํ โทโสฯ **สงฺขตํ** ธมฺมชาตํ **ปริจฺฉินฺนํ** ตพฺพนฺตํ ธมฺมชาตํ สงฺขตนฺติ ปญฺญายติ เอวํ เตสํ อภาเวน นิพฺพานเมตนฺติ ลกฺขิตพฺพโต สญฺชานิตพฺพโตฯ อิทานิ **‘‘ยถา หี’’**ติอาทินา ยถาวุตฺตมตฺถํ อุปมาหิ วิภาเวติฯ

สงฺขตลกฺขณสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. อสงฺขตลกฺขณสุตฺตวณฺณนา

๔๘. อฎฺฐเม **อสงฺขตสฺสา**ติ วุตฺตนเยน น สงฺขตสฺสฯ เตนาห **‘‘ปจฺจเยหี’’**ติอาทิฯ ยถา อุปฺปาทาทีนํ ภาเวน สงฺขตธมฺมชาตํ สงฺขตนฺติ ปญฺญายติ, เอวํ เตสํ อภาเวน นิพฺพานํ อสงฺขตนฺติ ปญฺญายติฯ

อสงฺขตลกฺขณสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. ปพฺพตราชสุตฺตวณฺณนา

๔๙. นวเม อิธ **สาล**-สโทฺท รุกฺขสามญฺญปริยาโย, น รุกฺขวิเสสปริยาโยติ อาห **‘‘มหาสาลาติ มหารุกฺขา’’**ติฯ **กุลเชฎฺฐก**นฺติ ตสฺมิํ กุเล เชฎฺฐภูตํ สามิภูตํฯ **สิลามโย** น ปํสุมโย มิสฺสโก จฯ คามํ คามูปจารญฺจ ฐเปตฺวา สพฺพํ อรญฺญนฺติ อาห **‘‘อรญฺญสฺมินฺติ อคามกฎฺฐาเน’’**ติฯ มหโนฺต ปพฺพโต เสโลติ โยชนาฯ

ปพฺพตราชสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. อาตปฺปกรณียสุตฺตวณฺณนา

๕๐. ทสเม **สรีรสมฺภวาน**นฺติ สรีเร สมฺภูตานํฯ **ทุกฺขาน**นฺติ อนิฏฺฐานํฯ **พหลาน**นฺติ นิรนฺตรปฺปวตฺติยา อวิรฬานํฯ **ตาปนวเสนา**ติ ทุกฺขาปนวเสนฯ **ติพฺพาน**นฺติ กุรูรานํฯ ตาสํ ยถาวุตฺตานํ อธิวาสนาย ปหาตพฺพทุกฺขเวทนานํ ปชหนํ นาม ขมนเมวาติ อาห **"ขมนตฺถาย า"**ติ ฯ **อาณาเปตฺวา**ติ "อาตปฺปํ กรณีย"นฺติ พุทฺธาณํ วิธายฯ **โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกากถิตา** สสมฺภารานํ มคฺคธมฺมานํ กถิตตฺตาฯ

อาตปฺปกรณียสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. มหาโจรสุตฺตวณฺณนา

๕๑. เอกาทสเม มหาพลวโจโร **มหาโจโร**ติ อาห **"มหนฺต พลวโจโร"**ติฯ **พลวโจโร**ติ จ มหาถามตาย มหาปริวารตาย มหาโจริยกมฺมสมตฺถตาย จ เวทิตพฺพฯ มหตํ คามนิคมานํ วิลุปฺปนํ **มหาวิโลโปฯ ตํ ตํ การณํ ปกฺขิปิตฺวา**ติ ตํ ตํ อกรณเมว การณํ กตฺวา ตปฺปฏิพทฺธาย กถาย ปกฺขิปิตฺวาฯ **อตฺถํ กถยิสฺสนฺตี**ติ ตสฺส ตสฺส อตฺถญฺจ กถยิสฺสนฺติฯ **หรนฺตา**ติ อปเนนฺตา ปริหรนฺตาฯ **ทสวตฺถุกายา**ติ "สสฺสโต โลโก"ติ (ม. นิ. ๑.๒๖๙) อาทิทสวตฺถุสนฺนิสฺสิตายฯ **อนฺตํ คเหตฺวา ฐิตทิฏฺฐิยา**ติ ตเมว สสฺสตาทิอนฺตํ คเหตฺวา อวิสฺสเชฺชตฺวา ฐิตทิฏฺฐิยาฯ

มหาโจรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จูฬวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๒. ทุติยปณฺณาสกํ

(๖) ๑. พฺราหฺมณวโคฺค

๑. ปฐมเทวพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๕๒. พฺราหฺมณวคฺคสฺส ปฐเม **ชราชิณฺณา**ติ ชราวเสน ชิณฺณา, น พฺยาธิอาทีนํ วเสน ชิณฺณสทิสตฺตา ชิณฺณาฯ **วโยวุทฺธา**ติ วยโส วุทฺธิปฺปตฺติยา วุทฺธา, น สีลาทิวุทฺธิยาฯ **ชาติมหลฺลกา**ติ ชาติยา มหนฺตตาย จิรรตฺตญฺญุตาย ชาติมหลฺลกาฯ **ตโย อเทฺธ อติกฺกนฺตา**ติ ปฐโม, มชฺฌิโม, ปจฺฉิโมติ ตโย อเทฺธ อตีตาฯ **ตติยํ วยํ อนุปฺปตฺตา**ติ ตโต เอว ปจฺฉิมํ วยํ อนุปฺปตฺตาฯ **อกตภยปริตฺตาณา**ติ เอตฺถ **ภยปริตฺตาณ**นฺติ ทุคฺคติภยโต ปริตฺตายกํ ปุญฺญํ, ตํ อกตํ เอเตหีติ อกตภยปริตฺตาณาฯ **ปติฏฺฐากมฺม**นฺติ สุคติสงฺขาตปฺปติฏฺฐาวหํ กมฺมํฯ **อุปสํหรียตี**ติ สมฺปาปียติฯ ‘‘อุปนียตี’’ติ วุตฺตํ, กึ เกน อุปนียตีติ อาห **‘‘อยญฺหิ ชาติยา ชรํ อุปนียตี’’**ติอาทิฯ **อยน**ฺติ โลโกฯ ชาโต น ชาตภาเวเนว ติฏฺฐติ, อถ โข ตโต ปรํ ชรํ ปาปียติ, ชราย พฺยาธึ ปาปียติฯ เอวํ ปรโต ปรํ ทุกฺขเมว อุปนียติฯ

ตายนเฎฺฐนาติ รกฺขนเฎฺฐนฯ **นิลียนเฎฺฐนา**ติ นิลีนฏฺฐานภาเวนฯ **ปติฏฺฐานเฎฺฐนา**ติ ปติฏฺฐานภาเวนฯ **อวสฺสยนเฎฺฐนา**ติ อวสฺสยิตพฺพภาเวนฯ **อุตฺตมคติวเสนา**ติ ปรมคติภาเวนฯ

ปฐมเทวพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยเทวพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๕๓. ทุติเย ภชิตพฺพเฎฺฐน ปเรสํ ภาชิตพฺพเฎฺฐน **ภาชนํ,** ภณฺฑกํฯ

ทุติยเทวพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๔. อญฺญตรพฺราหฺมณสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๔-๕๕. ตติเย เยสํ ราคาทีนํ อปฺปหาเนน ปุริสสฺส อตฺตพฺยาพาธาทีนํ สมฺภโว, ปหาเนน อสมฺภโวติ เอวํ ราคาทีนํ ปหายโก อริยธมฺโม มหานุภาวตาย มหานิสํสตาย จ สามํ ปสฺสิตโพฺพติ **สนฺทิฏฺฐิโก**ฯ อิมินา นเยน เสเสสุ ปเทสุปิ ยถารหํ นีหริตฺวา วตฺตโพฺพฯ สทฺทโตฺถ ปน **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาสุ** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๑.๑๔๗) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ จตุตฺถํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

อญฺญตรพฺราหฺมณสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. นิพฺพุตสุตฺตวณฺณนา

๕๖. ปญฺจเม **น กาลนฺตเร ปตฺตพฺพ**นฺติ ยทา สจฺจปฺปฏิเวโธ, ตทา เอว ลทฺธพฺพตฺตา น กาลนฺตเร ปตฺตพฺพํฯ มคฺคญาเณน อุปเนตพฺพตฺตา อุปเนยฺยํฯ อุปเนยฺยเมว **โอปเนยฺยิก**นฺติ อาห **‘‘ปฏิปตฺติยา อุปคนฺตพฺพ’’**นฺติฯ

นิพฺพุตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปโลกสุตฺตวณฺณนา

๕๗. ฉฏฺเฐ **อาจริยปาจริยาน**นฺติ อาจริยานมฺปิ อาจริยานํฯ **นิรนฺตรผุโฏ เนรยิกส เตฺตหิ** นิรยคามิกมฺมสฺส การกานํ พหุภาวาฯ **อุภยเมฺปต**นฺติ ยถาวุตฺตํ อตฺถทฺวยํฯ **ฆนนิ วาสต**นฺติ คามานํ ฆนสนฺนิวาสตํฯ **เอกเนฺตเนว อธโมฺม**ติ อโยนิโสมนสิการเหตุกตฺตา อนตฺถเหตุตาย จ นิยเมเนว อธโมฺมฯ **น อธมฺมราโคติ อธิเปฺปโต**ติ ปรปริกฺขาเรสุ ราโค วิย น มหาสาวโชฺชติ กตฺวา วุตฺตํฯ ตถา หิ สกสกปริกฺขารวิสโย ราโค วิสมโลโภ วิย น เอกนฺต โต อปายุปฺปตฺติชนโกฯ ปรปริกฺขาเรสุ อุปฺปชฺชมานสฺส มหาสาวชฺชตาย **อธมฺมราคตาฯ โลภสฺส สมกาโล นาม นตฺถิ** กายทุจฺจริตาทีนํ วิย อโยนิโสมนสิการสมุฏฺฐานตฺตาฯ **เอสา**ติ เอโส ปาปธโมฺมฯ **สมโลโภ** วิสมลกฺขณาภาวโตฯ ตถา หิ ตํสมุฏฺฐาโน ปโยโค มิจฺฉาจาโรติ น วุจฺจติฯ **อวตฺถุปฏิเสวนสงฺขาเตนา**ติ ยํ โลกิยสาธุสมนุญฺญาตํ ราคสฺส วตฺถุฏฺฐานํ, ตโต อญฺญสฺมึ วตฺถุสฺมึ ปฏิเสวนสงฺขาเตนฯ

วิวิธสสฺสานนฺติ สาลิวีหิอาทินานปฺปการสสฺสานํฯ **ทุสฺสสฺส**นฺติ ปจฺจยทูเสน ทูสิตํ สสฺสํฯ **สมฺปชฺชมาเน**ติ นิปฺผชฺชนโต ปเคว คพฺภปริวุทฺธิกาเลฯ **ปาณกา**ติ สลภาทิปาณ กาฯ **ปตนฺตี**ติ สสฺสานํ มตฺถเก ปตนฺติฯ **สลากามตฺตเมว สมฺปชฺชตี**ติ วฑฺฒิตฺวา คพฺภํ คเห ตุํ อสมตฺถํ สมฺปชฺชติฯ **เต**ติ วาฬอมนุสฺสาฯ **ลโทฺธกาสา**ติ ยกฺขาธิปตีหิ อนุญฺญาตตฺตา ล โทฺธกาสาฯ

ปโลกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. วจฺฉโคตฺตสุตฺตวณฺณนา

๕๘. สตฺตเม **มหาวิปาก**นฺติ อุฬารผลํ พหุวิปากํฯ **ธโมฺม นาม** กถิตกถา ‘‘อตฺถํ ทหติ วิ ทหตี’’ติ กตฺวาฯ **อนุธโมฺม นาม** ปฏิกถนํ ‘‘ตํ อนุคโต ธโมฺม’’ติ กตฺวาฯ สห ธเมฺมนาติ สหธ โมฺม, โส เอว **สหธมฺมิโก**ฯ ธมฺมสโทฺท เจตฺถ การณปริยาโยติ อาห **‘‘สการโณ’’**ติฯ **วาทสฺ สา**ติ วจนสฺสฯ **อนุปาโต** อนุปจฺฉา ปวตฺติฯ

ปริปเนฺถ ติฏฺฐตีติ **ปาริปนฺถิโก**ฯ ปเนฺถ ฐตฺวา ปเรสํ สาปเตยฺยํ ฉินฺทนโต **ปนฺถทูหนโจ โร**ฯ ยทิ ปจฺจเวกฺขณญาณํ, กถํ ตํ อเสกฺขนฺติ อาห **‘‘อเสกฺขสฺส ปวตฺตตฺตา’’**ติฯ **อิตรานี**ติ สีลกฺขนฺธาทีนิฯ **สยมฺปี**ติ **ปิ**-สโทฺท ‘‘อเสกฺขสฺส ปวตฺตา จา’’ติ อิมมตฺถํ สมฺปิเณฺฑติฯ

นิพฺพิเสวโนติ วิเสวนรหิโต วิคตวิโลมภาโวฯ **น อุปปริกฺขนฺตี**ติ น วิจาเรนฺติฯ ชาตึ นิพฺพตฺตึ ยาติ อุปคจฺฉตีติ **ชาติโย,** ชาโตติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘ยตฺถ กตฺถจิ กุลชาเต’’**ติฯ

เกวลีติ เกวลวา, ปาริปูริมาติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘ปริปุณฺณภาเวน ยุโตฺต’’**ติฯ **เอตํ** เก วลีติ ปทํฯ **อภิญฺญาปาร**นฺติ อภิชานสฺส ปารํฯ ปริยนฺตํ คตตฺตา **ปารคู**ฯ เอส นโย เสสปเทสุ ปิฯ **เขตฺตวินิจฺฉยสวเนนา**ติ ‘‘อิเมหิ สีลาทิคุณสมฺปนฺนา สเทวเก โลเก ปุญฺญสฺส เขตฺตํ, ตทโญฺญ น เขตฺต’’นฺติ เอวํ เขตฺตวินิจฺฉยสวเนน รหิตาฯ

วจฺฉโคตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ติกณฺณสุตฺตวณฺณนา

๕๙. อฏฺฐเม **ทุราสทา**ติ ทุรุปสงฺกมนาฯ **ครหา มุจฺจิสฺสตี**ติ มยิ เอวํ กเถนฺต สมโณ โคตโม กิญฺจิ กเถสฺสติ, เอวํ เม วจนมตฺตมฺปิ น ลทฺธนฺติ อยํ ครหา มุจฺจิสฺสตีติฯ **ปณฺฑิตา**ติ ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคตาฯ **ธีรา**ติ ธิติสมฺปนฺนาฯ **พฺยตฺตา**ติ ปรวาทมทฺทนสมเตฺถน เวยฺยตฺติเยน สมนฺนาคตาฯ **พหุสฺสุตา**ติ พาหุสจฺจวโนฺตฯ **วาทิโน**ติ วาทิมคฺคกุสลาฯ **สมฺมตา**ติ พหุโน ชนสฺส สาธุสมฺมตาฯ **ปณฺฑิตาทิอาการปริเจฺฉท**นฺติ เตสํ เตวิชฺชานํ ปณฺฑิตาการาทิอาการปริเจฺฉทํฯ อาการสโทฺท การณปริยาโย, ปริเจฺฉทสโทฺท ปริมาณโตฺถติ อาห **“เอเตฺตเกน การเณนา”**ติฯ

ยถาติ เยนากาเรน, เยน การเณนาติ อโตฺถฯ เตนาห **“ยถาติ การณวจน”**นฺติฯ **“ทุวีหิปิ ปเกฺขหี”**ติ วตฺวา เต ปเกฺข สรูปโต ทเสฺสโนฺต **“มาติโต จ ปิติโต จา”**ติ อาหฯ เตสํ ปกฺขานํ วเสนสฺส สุชาตตํ ทเสฺสตุํ **“ยสฺส มาตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ชนกชนิกาภาเวน วินาปิ โลเก มาตาปิตุสมญฺญา ทิสฺสติ, อิธ ปน สา โอรสปุตฺตวเสเนว อิจฺฉิตาติ ทเสฺสตุํ **“สํสุทฺธคหณิโก”**ติ วุตฺตํฯ คพฺภํ คณฺหาติ ธาเรตีติ **คหณี,** คพฺภาสยสญฺญิโต มาตุกุจฺฉิปฺปเทโสฯ ยถาภุตฺตสฺส อาหารสฺส วิปาจนวเสน คณฺหนโต อฉฑฺฑนโต **คหณี,** กมฺมชเตโชธาตุฯ

ปิตา จ มาตา จ ปิตโร, ปิตูนํ ปิตโร ปิตามหา, เตสํ ยุโค **ปิตามหยุโค,** ตสฺมา ‘‘ยาว สตฺตมา ปิตามหยุคา ปิตามหทฺวนฺทา’’ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ทฺวนฺทํ อคฺคเหตฺวา ‘‘ยุคนฺติ อายุปฺปมาณํ วุจฺจตี’’ติ วุตฺตํฯ **ยุค**-สทฺทสฺส จ อตฺถกถา ทสฺสิตา **“ปิตามโหเยว ปิตามหยุค”**นฺติฯ **ปุพฺพปุริสา**ติ ปุริสคฺคหณเญฺจตฺถ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทสวเสน กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวญฺหิ ‘‘มาติโต’’ติ ปาฬิวจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ **อกฺขิโตฺต**ติ อเกฺขโปฯ **อนวกฺขิโตฺต**ติ สทฺธถาลิปากาทีสุ อนวกฺขิโตฺต น ฉฑฺฑิโตฯ **ชาติวาเทนา**ติ เหตุมฺหิ กรณวจนนฺติ ทเสฺสตุํ **“เกน การเณนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ ‘‘อุภโต…เป.… ปิตามหยุคา’’ติ เอเตน พฺราหฺมณสฺส โยนิโทสาภาโว ทสฺสิโต สํสุทฺธคหณิกตากิตฺตนโตฯ ‘‘อกฺขิโตฺต’’ติ อิมินา กิริยาปราธาภาโวฯ สํสุทฺธชาติกาปิ หิ สตฺตา กิริยาปราเธน เขปํ ปาปุณนฺติฯ ‘‘อนุปกฺกุโฏฺฐ’’ติ อิมินา อยุตฺตสํสคฺคาภาโวฯ อยุตฺตสํสคฺคญฺหิ ปฏิจฺจ สตฺตา สุทฺธชาติกา กิริยาปราธรหิตาปิ อโกฺกสํ ลภนฺติฯ

ตนฺติ ครหาวจนํฯ **มเนฺต ปริวเตฺตตี**ติ เวเท สชฺฌายติ, ปริยาปุณาตีติ อโตฺถฯ **มเนฺต ธาเรตี**ติ ยถาอธีเต มเนฺต อสมฺมุเฏฺฐ กตฺวา หทเย ฐเปติฯ

โอฏฺฐปหตกรณวเสนาติ อตฺถาวธารณวเสนฯ **สนิฆณฺฑุเกฏุภาน**นฺติ เอตฺถ วจนียวาจกภาเวน อตฺถํ สทฺทญฺจ ขณฺฑติ ภินฺทติ วิภชฺช ทเสฺสตีติ นิขณฺฑุ, โส เอว อิธ ข-การสฺส ฆ-การํ กตฺวา **“นิฆณฺฑู”**ติ วุโตฺตฯ กิฏติ คเมติ กิริยาทิวิภาคํ, ตํ วา อนวเสสปริยาทานโต คเมโนฺต ปูเรตีติ **เกฏุภํฯ เววจนปฺปกาสก**นฺติ ปริยายสทฺททีปกํ, เอเกกสฺส อตฺถสฺส อเนกปริยายวจนวิภาวกนฺติ อโตฺถฯ นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ อเนเกสมฺปิ อตฺถานํ เอกสทฺทวจนียตาวิภาวนวเสนปิ ตสฺส คนฺถสฺส ปวตฺตตฺตาฯ วจีเภทาทิลกฺขณา กิริยา กปฺปียติ วิกปฺปียติ เอเตนาติ กิริยากโปฺป, โส ปน วณฺณปทสมฺพนฺธปทตฺถาทิวิภาคโต พหุกโปฺปติ อาห **“กิริยากปฺปวิกโปฺป”**ติฯ อิทญฺจ มูลกิริยากปฺปคนฺถํ สนฺธาย วุตฺตํฯ โส หิ มหาวิสโย สตสหสฺสปริมาโณ นมาจริยาทิปฺปกรณํฯ ฐานกรณาทิวิภาคโต นิพฺพจนวิภาคโต จ อกฺขรา ปเภทียนฺติ เอเตหีติ **อกฺขรปฺปเภทา,** สิกฺขานิรุตฺติโยฯ **เอเตส**นฺติ จตุนฺนํ เวทานํฯ

ปทนฺติ จตุพฺพิธํ, ปญฺจวิธํ วา ปทํ, ตํ ปทํ กายตีติ **ปทโก,** เตเยว วา เวเท ปทโส กายตีติ **ปทโกฯ ตทวเสส**นฺติ วุตฺตาวเสสํ วากฺยํฯ เอตฺตาวตา สทฺทพฺยากรณํ วตฺวา ปุน ‘‘พฺยาก

รณ’’นฺติ อตฺถพฺยากรณมาหฯ ตํ ตํ สทฺทํ ตทตฺถญฺจ พฺยากโรติ พฺยาจิกฺขติ เอเตนาติ **พฺยากรณํ,** สทฺทสตฺถํฯ อายตึ หิตํ เตน โลโก น ยตติ น อีหตีติ **โลกายตํ**ฯ ตญฺหิ คนฺถํ นิสฺสาย สตฺตา ปุญฺญกิริยาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทนฺติฯ

อสีติ มหาสาวกาติ อญฺญาสิโกณฺฑญฺโญ, วโปฺป, ภทฺทิโย, มหานาโม, อสฺสชิ, นาฬิโก, ยโส, วิมโล, สุพาหุ, ปุณฺณชิ, ควมฺปติ, อุรุเวลกสฺสโป, นทีกสฺสโป, คยากสฺสโป, สาริปุตฺโต, มหาโมคฺคลฺลาโน, มหากสฺสโป, มหากจฺจาโน, มหาโกฏฺฐิโก, มหากปฺปิโน, มหาจุนฺโท, อนุรุทฺโธ, กงฺขาเรวโต, อานนฺโท, นนฺทโก, ภคุ, นนฺทิโย, กิมิโล, ภทฺทิโย, ราหุโล, สีวลิ, อุปาลิ, ทโพฺพ, อุปเสโน, ขทิรวนิยเรวโต, ปุณฺโณ มนฺตานิปุตฺโต, ปุณฺโณ สุนาปรนฺตโก, โสโณ กุฏิกโณฺณ, โสโณ โกฬิวิโส, ราโธ, สุภูติ, องฺคุลิมาโล, วกฺกลิ, กาฬุทายี, มหาอุทายี, ปิลินฺทวโจฺฉ, โสภิโต, กุมารกสฺสโป, รฏฺฐปาโล, วงฺคีโส, สภิโย, เสโล, อุปวาโณ, เมฆิโย, สาคโต, นาคิโต, ลกุณฺฑกภทฺทิโย, ปิโณฺฑโล ภารทฺวาโช, มหาปนฺถโก, จูฬปนฺถโก, พากุโล, กุณฺฑธาโน, ทารุจีริโย, ยโสโช, อชิโต , ติสฺสเมตฺเตยฺโย, ปุณฺณโก, เมตฺตคุ, โธตโก, อุปสีโว, นโนฺท, เหมโก, โตเทยฺโย, กโปฺป, ชตุกณฺณี, ภทฺราวุโธ, อุทโย, โปสโล, โมฆราชา, ปิงฺคิโยติ เอเต อสีติ มหาสาวกา นามฯ

กสฺมา ปเนเต เอว เถรา ‘‘มหาสาวกา’’ติ วุจฺจนฺตีติ? อภินีหารสฺส มหนฺตภาวโตฯ ตถา หิ เทฺว อคฺคสาวกาปิ มหาสาวเกสุ อโนฺตคธาฯ เต หิ สาวกปารมิญาณสฺส มตฺถกปฺปตฺติยา สาวเกสุ อคฺคธมฺมาธิคเมน อคฺคฏฺฐาเน ฐิตาปิ อภินีหารมหนฺตตาสามเญฺญน ‘‘มหาสาวกา’’ติปิ วุจฺจนฺติ, อิตเร ปน ปกติสาวเกหิ สาติสยํ มหาภินีหาราฯ ตถา หิ เต ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล กตปณิธานา, ตโต เอว สาติสยํ อภิญฺญาสมาปตฺตีสุ วสิโน ปภินฺนปฺปฏิสมฺภิทา จฯ กามํ สเพฺพปิ อรหโนฺต สีลวิสุทฺธิอาทิเก สมฺปาเทตฺวา จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สุปฺปติฏฺฐิตจิตฺตา สตฺต โพชฺฌเงฺค ยถาภูตํ ภาเวตฺวา มคฺคปฺปฏิปาฏิยา อนวเสสโต กิเลเส เขเปตฺวา อคฺคผเล ปติฏฺฐหนฺติ, ตถาปิ ยถา สทฺธาวิมุตฺตโต ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺส, ปญฺญาวิมุตฺตโต จ อุภโตภาควิมุตฺตสฺส ปุพฺพภาคภาวนาวิเสสสิโทฺธ มคฺคภาวนาวิเสโส, เอวํ อภินีหารมหนฺตตฺตปุพฺพโยคมหนฺตตฺตา หิ สสนฺตาเน สาติสยสฺส คุณวิเสสสฺส นิปฺผาทิตตฺตา สีลาทีหิ คุเณหิ มหนฺตา สาวกาติ มหาสาวกาฯ เตสุเยว ปน เย โพธิปกฺขิยธเมฺมสุ ปาโมกฺขภาเวน ธุรภูตานํ สมฺมาทิฏฺฐิสงฺกปฺปาทีนํ สาติสยํ กิจฺจานุภาวนิปฺผตฺติยา การณภูตาย ตชฺชาภินีหาราภินีหฺฏาย สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ จิรกาลสมฺภาวิตาย สมฺมาปฏิปตฺติยา ยถากฺกมํ ปญฺญาย สมาธิสฺมิญฺจ อุกฺกฏฺฐปารมิปฺปตฺติยา สวิเสสํ สพฺพคุเณหิ อคฺคภาเว ฐิตา, เต สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานาฯ อิตเร อฏฺฐสตฺตติ เถรา สาวกปารมิยา มตฺถเก สพฺพสาวกานํ อคฺคภาเวน อฏฺฐิตตฺตา ‘‘มหาสาวกา’’อิเจฺจว วุจฺจนฺติฯ ปกติสาวกา ปน อภินีหารมหนฺตตฺตาภาวโต ปุพฺพโยคมหนฺตตฺตาภาวโต จ ‘‘สตฺถุสาวกา’’อิเจฺจว วุจฺจนฺติฯ เต ปน อคฺคสาวกา วิย มหาสาวกา วิย จ น ปริมิตา, อถ โข อเนกสตา อเนกสหสฺสาฯ

วยตีติ **วโย,** อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ กตฺถจิ อปริกิลมโนฺต อวิตฺถายโนฺต เต คเนฺถ สนฺตาเนติ ปเณตีติ อโตฺถฯ เทฺว ปฏิเสธา ปกตึ คเมนฺตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘อวโย น โหตี’’**ติ วตฺวา ตตฺถ อวยํ ทเสฺสตุํ **‘‘อวโย นาม…เป…. น สโกฺกตี’’**ติ วุตฺตํฯ

อิธาติ อิมสฺมึ สุเตฺตฯ **เอต**นฺติ ‘‘วิวิเจฺจว กาเมหี’’ติอาทิวจนํฯ ตติยวิชฺชาธิคมาย ปฏิปตฺติกฺกโม **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๗๐) สาติสยํ วิตฺถาริโต, ตถา อิธ อวตฺตุกามตาย **ภยเภรว**

สุตฺตาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๔ อาทโย) วิย สงฺขปโต จ วตฺตุกามตาย ‘‘ทฺวินฺนํ วิชฺชาน’’มิเจฺจว วุตฺตํฯ

วิชฺชาติ ปุเพฺพนิวาสปฺปฏิจฺฉาทกสฺส โมหกฺขนฺธสฺส วิชฺชนเฏฺฐนปิ วิชฺชาฯ **โมโห ปฏิจฺฉาทกเฏฺฐน ตโมติ วุจฺจติ** ตโม วิยาติ กตฺวาฯ กาตพฺพโต กรณํ, โอภาโสว กรณํ **โอภาสกรณํ,** อตฺตโน ปจฺจเยหิ โอภาสภาเวน นิพฺพเตฺตตพฺพเฏฺฐนาติ อโตฺถฯ **อยํ อโตฺถ**ติ อยเมว อธิเปฺปตโตฺถฯ **ปสํสาวจน**นฺติ ตเสฺสว อตฺถสฺส โถมนาวจนํ ปฏิปกฺขวิธมนปวตฺติวิเสสานํ โพธนโตฯ **โยชนา**ติ ปสํสาวเสน วุตฺตปทานํ อตฺถทสฺสนวเสน วุตฺตปทสฺส จ โยชนาฯ **อวิชฺชา วิหตา**ติ เอเตน วิชฺชนเฏฺฐน วิชฺชาติ อยมฺปิ อโตฺถ ทีปิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ยสฺมา วิชฺชา อุปฺปนฺนา**ติ เอเตน วิชฺชาปฏิปกฺขา อวิชฺชา, ปฏิปกฺขตา จสฺสา ปหาตพฺพภาเวน วิชฺชาย จ ปหายกภาเวนาติ ทเสฺสติฯ **อิตรสฺมิมฺปิ ปททฺวเย**ติ ‘‘ตโม วิหโต, อาโลโก อุปฺปโนฺน’’ติ ปททฺวเยปิฯ **เอเสว นโย**ติ ยถาวุตฺตโยชนํ อติทิสติฯ ตตฺถายํ โยชนา – เอวํ อธิคตวิชฺชสฺส ตโม วิหโต วินฎฺโฐ, กสฺมา? ยสฺมา อาโลโก อุปฺปโนฺน ญาณาโลโก ปาตุภูโตติฯ **เปสิตตฺตสฺสา**ติ ยถาธิเปฺปตตฺถสิทฺธิปฺปตฺตึ วิสฺสฎฺฐจิตฺตสฺส, ปฐมวิชฺชาธิคมาย เปสิตจิตฺตสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ

วิปสฺสนาปาทกนฺติ อิมินา ตสฺส ฌานจิตฺตสฺส นิเพฺพธภาคิยตมาหฯ วิปสฺสนา ติวิธา วิปสฺสกปุคฺคลเภเทนฯ มหาโพธิสตฺตานญฺหิ ปเจฺจกโพธิสตฺตานญฺจ วิปสฺสนา จินฺตามยญาณสํวฑฺฒิตตฺตา สยมฺภุญาณภูตา, อิตเรสํ สุตมยญาณสํวฑฺฒิตตฺตา ปโรปเทสสมฺภูตาฯ สา ‘‘ฐเปตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อวเสสรูปารูปชฺฌานานํ อญฺญตรโต วุฏฺฐายา’’ติอาทินา อเนกธา อรูปมุขวเสน จตุธาตุววตฺถาเน วุตฺตานํ เตสํ เตสํ ธาตุปริคฺคหมุขานํ อญฺญตรมุขวเสน จ อเนกธาว **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๓๐๖) นานานยโต วิภาวิตาฯ มหาโพธิสตฺตานํ ปน จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสมุเขน ปเภทคมนโต นานานยํ สพฺพญฺญุตญฺญาณสนฺนิสฺสยสฺส อริยมคฺคญาณสฺส อธิฏฺฐานภูตํ ปุพฺพภาคญาณคพฺภํ คณฺหาเปนฺตํ ปริปากํ คจฺฉนฺตํ ปรมคมฺภีรํ สณฺหสุขุมตรํ อนญฺญสาธารณํ วิปสฺสนาญาณํ โหติ, ยํ อฎฺฐกถาสุ ‘‘มหาวชิรญาณ’’นฺติ วุจฺจติฯ ยสฺส จ ปวตฺติวิภาเคน จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสปฺปเภทสฺส ปาทกภาเวน สมาปชฺชิยมานา จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขา เทวสิกํ สตฺถุ วฬญฺชนกสมาปตฺติโย วุจฺจนฺติ, สฺวายํ พุทฺธานํ วิปสฺสนาจาโร ปรมตฺถมญฺชูสายํ **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนายํ** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๑.๑๔๔) ทสฺสิโต, อตฺถิเกหิ ตโต คเหตโพฺพติฯ อิธ ปน สาวกานํ วิปสฺสนาจารํ สนฺธาย ‘‘วิปสฺสนาปาทก’’นฺติ วุตฺตํฯ

กามํ เหฎฺฐิมมคฺคญาณานิปิ อาสวานํ เขปนญาณานิ เอว, อนวเสสโต ปน เตสํ เขปนํ อคฺคมคฺคญาเณเนวาติ อาห **‘‘อรหตฺตมคฺคญาณตฺถายา’’**ติฯ **อาสววินาสนโต**ติ อาสวานํ นิเสฺสสํ สมุจฺฉินฺทนโตฯ อาสวานํ ขเย ญาณํ อาสวกฺขยญาณนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตตฺร เจตํ ญาณ’’**นฺติ วตฺวา **‘‘ขเย’’**ติ อาธาเร ภุมฺมํ, น วิสเยติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตตฺถ ปริยาปนฺนตฺตา’’**ติ อาหฯ **อภินีหรตี**ติ อภิมุขํ นีหรติ, ยถา มคฺคาภิสมโย โหติ, สวนํ ตทภิมุขํ ปวเตฺตติฯ **อิทํ ทุกฺข**นฺติ ทุกฺขสฺส อริยสจฺจสฺส ตทา ภิกฺขุนา ปจฺจกฺขโต คหิตภาวทสฺสนํฯ **เอตฺตกํ ทุกฺข**นฺติ ตสฺส ปริจฺฉิชฺช คหิตภาวทสฺสนํฯ **น อิโต ภิโยฺย**ติ ตสฺส อนวเสสโต คหิตภาวทสฺสนํฯ เตนาห **‘‘สพฺพมฺปิ ทุกฺขสจฺจ’’**นฺติอาทิฯ **สรสลกฺขณปฏิเวเธนา**ติ สภาวสงฺขาตสฺส ลกฺขณสฺส อสโมฺมหโต ปฏิวิชฺฌเนนฯ อสโมฺมหปฏิเวโธติ จ ยถา ตสฺมิํ ญาเณ ปวเตฺต ปจฺฉา ทุกฺขสจฺจสฺส สรูปาทิปริเจฺฉเท สโมฺมโห น โหติ, ตถา ปวตฺติฯ เตเนวาห **‘‘ยถาภูตํ ปชานาตี’’**ติฯ ทุกฺขํ สมุเทติ เอตสฺมาติ **ทุกฺขสมุทโยฯ ยํ ฐานํ ปตฺวา**ติ ยํ นิพฺพานํ มคฺคสฺส อา

รมฺมณปจฺจยเฏฺฐน การณภูตํ อาคมฺมฯ **ปตฺวา**ติ จ ตทุภยวโต ปุคฺคลสฺส ปวตฺติยาติ กตฺวา วุตฺตํฯ **ปตฺวา**ติ วา ปาปุณนเหตุฯ **อปฺปวตฺติ**นฺติ อปฺปวตฺตินิมิตฺตํฯ เต วา น ปวตฺตนฺติ เอตฺถาติ อปฺปวตฺติ, นิพฺพานํฯ **ตสฺสา**ติ ทุกฺขนิโรธสฺสฯ **สมฺปาปก**นฺติ สจฺฉิกิริยาวเสน สมฺมเทว ปาปกํฯ

กิเลสวเสนาติ อาสวสงฺขาตกิเลสวเสนฯ ยสฺมา อาสวานํ ทุกฺขสจฺจปริยาโย ตปฺปริยาปนฺนตฺตา เสสสจฺจานญฺจ ตํสมุทยาทิปริยาโย อตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ปริยายโต”**ติฯ ทเสฺสนฺโต สจฺจานีติ โยชนาฯ อาสวานเญฺจตฺถ คหณํ ‘‘อาสวานํ ขยญาณายา’’ติ อารทฺธตฺตาฯ ตถา หิ ‘‘กามาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจตี’’ติอาทินา อาสววิมุตฺติสีเสเนว สพฺพกิเลสวิมุตฺติ วุตฺตาฯ ‘‘อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติอาทินา มิสฺสกมโคฺค อิธ กถิโตติ **“สห วิปสฺสนาย โกฏิปฺปตฺตํ มคฺคํ กเถสี”**ติ วุตฺตํฯ **ชานโต ปสฺสโต**ติ อิมินา ปริญฺญาสจฺฉิกิริยาภาวนาภิสมยา วุตฺตาฯ **วิมุจฺจตี**ติ อิมินา ปหานาภิสมโย วุโตฺตติ อาห **“อิมินา มคฺคกฺขณํ ทเสฺสตี”**ติฯ **ชานโต ปสฺสโต**ติ วา เหตุนิเทฺทโสฯ ยํ ชานนเหตุ กามาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจตีติ โยชนาฯ ธมฺมานญฺหิ สมานกาลิกานมฺปิ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนตา สหชาตโกฏิยา ลพฺภติฯ ภวาสวคฺคหเณเนว เอตฺถ ภวราคสฺส วิย ภวทิฏฺฐิยาปิ สมวโรโธติ ทิฏฺฐาสวสฺสปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

ขีณา ชาตีติอาทีหิ ปเทหิฯ **ตสฺสา**ติ ปจฺจเวกฺขณญาณสฺสฯ **ภูมิ**นฺติ ปวตฺติฏฺฐานํฯ เยนาธิปฺปาเยน ‘‘กตมา ปนสฺสา’’ติอาทินา โจทนา กตา, ตํ วิวรโนฺต **“น ตาวสฺสา”**ติอาทิมาห ฯ ตตฺถ **น ตาวสฺส อตีตา ชาติ ขีณา** มคฺคภาวนายาติ อธิปฺปาโยฯ ตตฺถ การณมาห **“ปุเพฺพว ขีณตฺตา”**ติฯ น อนาคตา อสฺส ชาติ ขีณาติ โยชนาฯ **น อนาคตา**ติ จ อนาคตภาวสามญฺญํ คเหตฺวา เลเสน โจเทติฯ เตนาห **“อนาคเต วายามาภาวโต”**ติฯ อนาคตวิเสโส ปเนตฺถ อธิเปฺปโต, ตสฺส เขปเน วายาโม ลพฺภเตวฯ เตนาห **“ยา ปน มคฺคสฺสา”**ติอาทิฯ **เอกจตุปญฺจโวการภเวสู**ติ ภวตฺตยคฺคหณํ วุตฺตนเยน อนวเสสโต ชาติยา ขีณภาวทสฺสนตฺถํฯ **ต**นฺติ ยถาวุตฺตํ ชาตึฯ **โส**ติ ขีณาสโว ภิกฺขุฯ

พฺรหฺมจริยวาโส นาม อิธ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส นิพฺพตฺตนเมวาติ อาห **“ปริวุตฺถ”**นฺติฯ สมฺมาทิฏฺฐิยา จตูสุ สเจฺจสุ ปริญฺญาทิกิจฺจสาธนวเสน ปวตฺตมานาย สมฺมาสงฺกปฺปาทีนมฺปิ ทุกฺขสเจฺจ ปริญฺญาภิสมยานุคุณา ปวตฺติ, อิตเรสุ จ สเจฺจสุ เนสํ ปหานาภิสมยาทิวเสน ปวตฺติ ปากฏา เอวฯ เตน วุตฺตํ **“จตูสุ สเจฺจสุ จตูหิ มเคฺคหิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาภิสมยวเสนา”**ติฯ **ปุถุชฺชนกลฺยาณกาทโย**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สตฺตเสขํ สงฺคณฺหาติฯ

อิตฺถตฺตายาติ อิเม ปการา อิตฺถํ, ตพฺภาโว อิตฺถตฺตํ, ตทตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เต ปน ปการา อริยมคฺคพฺยาปารภูตา ปริญฺญาทโย อิธาธิเปฺปตาติ อาห **“เอวํโสฬสวิธกิจฺจภาวายา”**ติฯ เต หิ มคฺคํ ปจฺจเวกฺขโต มคฺคานุภาเวน ปากฏา หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติ, ปริญฺญาทีสุ จ ปหานเมว ปธานํ ตทตฺถตฺตา อิตเรสนฺติ อาห **“กิเลสกฺขยาย วา”**ติฯ ปหีนกิเลสปจฺจเวกฺขณวเสน วา เอตํ วุตฺตํฯ ทุติยวิกเปฺป **อิตฺถตฺตายา**ติ นิสฺสเกฺก สมฺปทานวจนนฺติ อาห **“อิตฺถภาวโต”**ติ ฯ **อปร**นฺติ อนาคตํฯ อิเม ปน จริมกตฺตภาวสงฺขาตา ปญฺจกฺขนฺธาฯ **ปริญฺญาตา ติฏฺฐนฺตี**ติ เอเตน เตสํ อปฺปติฏฺฐตํ ทเสฺสติฯ อปริญฺญามูลกา หิ ปติฏฺฐาฯ ยถาห ‘‘กพฬีกาเร เจ, ภิกฺขเว, อาหาเร อตฺถิ ราโค, อตฺถิ นนฺที, อตฺถิ ตณฺหา, ปติฏฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ วิรูฬฺห’’นฺติอาทิ (สํ. นิ. ๒.๖๔; กถา. ๒๙๖; มหานิ. ๗)ฯ เตเนวาห – **“ฉินฺนมูลกา รุกฺขา วิยา”**ติ อาทิฯ

ยสฺสาติ ปุถุชฺชนสฺสฯ ตสฺส หิ สีลํ กทาจิ วฑฺฒติ, กทาจิ หายติฯ เสกฺขาปิ ปน สีเลสุ ปริปูรการิโนว, อเสเกฺขสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ เตนาห **“ขีณาสวสฺสา”**ติอาทิฯ **วสิปฺปตฺตน**ฺติ วสีภาวปฺปตฺตํฯ **สุฏฺฐุ สมาหิตน**ฺติ อคฺคผลสมาธินา สมฺมเทว สมาหิตํฯ **ธิติสมฺปนฺนน**ฺติ อคฺคผลธิติยา สมนฺนาคตํฯ **มจฺจุํ ชหิตฺวา ฐิตน**ฺติ อายตึ ปุนพฺภวาภาวโต วุตฺตํฯ กถํ ปุนพฺภวาภาโวติ อาห **“สเพฺพ ปาปธเมฺม ปชหิตฺวา ฐิต”**นฺติฯ สพฺพสฺสปิ เญยฺยธมฺมสฺส จตุสจฺจโนฺตคธตฺตา วุตฺตํ **“พุทฺธนฺติ จตุสจฺจพุทฺธ”**นฺติฯ **พุทฺธสาวกา**ติ สาวกพุทฺธา นมสฺสนฺติ, ปเคว อิตรา ปชาฯ อิตรา หิ ปชา สาวเกปิ นมสฺสนฺติฯ อิติ เอเตฺตเกน ฐาเนน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส วเสน คาถานํ อตฺถํ วตฺวา อิทานิ สาวกสฺสปิ วเสน อตฺถํ โยเชตฺวา ทเสฺสตุํ **“อถ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สาวโกปิ โคตโม** มุขนิพฺพเตฺตน สมฺปเตฺตน สมฺพเนฺธน, ยโต สเพฺพปิ อริยสาวกา ภควโต โอรสปุตฺตาติ วุจฺจนฺตีติฯ

นิวุสฺสตีติ **นิวาโส,** นิวุโตฺถ ขนฺธสนฺตาโนติ อาห **“นิวุตฺถกฺขนฺธปรมฺปร”**นฺติฯ **อเวติ, อเวที**ติ ปาฐทฺวเยนปิ ปุเพฺพนิวาสญาณสฺส กิจฺจสิทฺธึเยว ทเสฺสติฯ เอกตฺตกายเอกตฺตสญฺญิภาวสามญฺญโต เวหปฺผลาปิ เอเตฺถว สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ **“ฉ กามาวจเร, นว พฺรหฺมโลเก”**อิเจฺจว วุตฺตํฯ อิตเร ปน อปจฺจุรภาวโต น วุตฺตาฯ เอกจฺจานํ อวิสยภาวโต จ อวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ ชาติ ขียติ เอเตนาติ **ชาติกฺขโย,** อรหตฺตนฺติ อาห **“อรหตฺตํ ปโตฺต”**ติฯ ‘‘อภิญฺญายา’’ติ วตฺตเพฺพ ยการโลเปน ‘‘อภิญฺญา’’ติ นิเทฺทโส กโตติ อาห **“ชานิตฺวา”**ติฯ **กิจฺจโวสาเนนา**ติ จตูหิ มเคฺคหิ กตฺตพฺพสฺส โสฬสวิธสฺส กิจฺจสฺส ปริโยสาเนนฯ **โวสิโต**ติ ปริโยสิโต, นิฏฺฐิโตติ อโตฺถฯ **โมเนเยฺยน สมนฺนาคโต**ติ กายโมเนยฺยาทีหิ สมนฺนาคโตฯ ลปิตํ ลปตีติ **ลปิตลาปโนฯ อตฺตปจฺจกฺขโต ญตฺวา**ติ อิมินา เตสํ วิชฺชานํ ปฏิลทฺธภาวํ ทีเปติฯ

ติกณฺณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ชาณุโสฺสณิสุตฺตวณฺณนา

๖๐. นวเม **เทยฺยธมฺมเสฺสตํ นาม**นฺติ ยาคํ กโรเนฺตน ทาตพฺพเทยฺยธมฺมํ สนฺธาย วทติ ตทญฺญสฺส ปาฬิยํ เทยฺยธมฺมคฺคหเณเนว คหิตตฺตาฯ **มตกภตฺตน**ฺติ มตเก อุทฺทิสฺส ทาตพฺพภตฺตํ, ปิตุปิณฺฑนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **วรปุริสาน**นฺติ วิสิฏฺฐปุริสานํ, อุตฺตมปุริสานนฺติ อโตฺถฯ **สพฺพเมตํ ทาน**นฺติ ยถาวุตฺตเภทํ ยญฺญสทฺธาทิทานํฯ

ชาณุโสฺสณิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สงฺคารวสุตฺตวณฺณนา

๖๑. ทสเม ชิณฺณานํ หตฺถิสาลาทีนํ ปฏิสงฺขรณํ ปุน ปากติกกรณํ ชิณฺณปฏิสงฺขรณํ , ตสฺส การโก **ชิณฺณปฏิสงฺขรณการโกฯ พาหิรสมเย**ติ สตฺถุสาสนโต พาหิเร อญฺญติตฺถิยสมเยฯ **สพฺพจตุเกฺกนา**ติอาทีสุ สเพฺพสุ ทฺวิปทจตุปฺปทาทิเภเทสุ ปาเณสุ เอเกกสฺมึ จตฺตาโร จตฺตาโร ปาเณ วธิตฺวา ยชิตพฺพํ ยญฺญํ สพฺพจตุกฺกํ นามฯ เสเสสุปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ยสฺส วา ตสฺส วา**ติ นิสฺสเกฺก สามิวจนนฺติ อาห **“ยสฺมา วา ตสฺมา วา”**ติฯ **เอวมสฺสายน**ฺติ เอโตฺถ **อสฺสู**ติ นิปาตมตฺตนฺติ อาห **“เอวํ สเนฺตปิ อย”**นฺติฯ

วเทฺฒโนฺตติ ปฏฺฐเปโนฺตฯ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส โอคธํ มูลํ ปติฏฺฐาภูตํ **พฺรหฺมจริโยคธํ**ฯ เตนาห **“อรหตฺตมคฺคสงฺขาตสฺสา”**ติอาทิฯ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน เจตฺถ อรหตฺตมคฺค

เสฺสว คหณํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อุตฺตมํ ปติฏฺฐาภูตํ** อารมฺมณูปนิสฺสยภาเวนฯ

อเปฺปหิ เวยฺยาวจฺจกราทีหิ อโตฺถ เอติสฺสาติ **อปฺปฏฺฐา** ตฺถ-การสฺส ฏฺฐ-การํ กตฺวาฯ เตนาห **“ยตฺถ พหู”**ติอาทิฯ **ยตฺถาติ** ยสฺสํ ปฏิปทายํ ฯ อโปฺป สมารโมฺภ เอตสฺสาติ **อปฺปสมารโมฺภฯ ปาสํสา**ติ ปสํสารหาฯ **เอตํ เยว กถาเปสฺสามี**ติ เอเตเนว พฺราหฺมเณน กถาเปสฺสามิฯ

โสเปฺปนาติ นิทฺทายฯ **ปมาเทนา**ติ ชาคริยาทีสุ อนนุยุญฺชนโต สติวิปฺปวาสลกฺขเณน ปมาเทนฯ **ปจฺจนีกปฏิหรณวเสนา**ติ ปฏิปกฺขาปนยนวเสนฯ ตถา หิ ภควโต จ สาสนสฺส จ ปฏิปกฺขา ติตฺถิยา, เตสํ หรณโต ปฏิหาริยํฯ เต หิ ทิฏฺฐิหรณวเสน ทิฏฺฐิปฺปกาสเน อสมตฺถภาเวน จ อิทฺธิอาเทสนานุสาสนีหิ หริตา อปนีตา โหนฺตีติฯ ‘‘ปฏิ’’ติ วา อยํ สโทฺท ‘‘ปจฺฉา’’ติ เอตสฺส อตฺถํ โพเธติ ‘‘ตสฺมิํ ปฏิปวิฏฺฐสฺมิํ, อโญฺญ อาคญฺฉิ พฺราหฺมโณ’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๙๘๕; จูฬนิ. วตฺถุคาถา ๔) วิย, ตสฺมา สมาหิเต จิเตฺต วิคตูปกฺกิเลเส กตกิจฺจน ปจฺฉา หริตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ ปฏิหาริยํ, อตฺตโน วา อุปกฺกิเลเสสุ จตุตฺถชฺฌานมเคฺคหิ หริเตสุ ปจฺฉาหรณํ ปฏิหาริยํ, อิทฺธิอาเทสนานุสาสนิโย จ วิคตูปกฺกิเลเสน กตกิเจฺจน จ สตฺตหิตตฺถํ ปุน ปวเตฺตตพฺพา, หริเตสุ จ อตฺตโน อุปกฺกิเลเสสุ ปรสตฺตานํ อุปกฺกิเลสหรณานิ โหนฺตีติ ปฏิหาริยานิ ภวนฺติ, ปฏิหาริยเมว **ปาฏิหาริยํ**ฯ ปฏิหาริเย วา อิทฺธิอาเทสนานุสาสนิสมุทาเย ภวํ เอเกกํ **ปาฏิหาริยน**ฺติ วุจฺจติฯ ปฏิหาริยํ วา จตุตฺถชฺฌานํ มโคฺค จ ปฏิปกฺขหรณโต, ตตฺถ ชาตํ นิมิตฺตภูเต, ตโต วา อาคตนฺติ **ปาฏิหาริยํ**ฯ

อาคตนิมิเตฺตนาติ อาคตาการสลฺลกฺขณวเสนฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **เอโก ราชา**ติ ทกฺขิณมธุราธิปติ เอโก ปณฺฑุราชาฯ **เอวมฺปิ เต มโน**ติ อิมินา อากาเรน ตว มโน ปวโตฺตติ อโตฺถฯ เตน ปกาเรน ปวโตฺตติ อาห **“โสมนสฺสิโต วา”**ติอาทิฯ สามญฺญโชตนา วิเสเส อวติฏฺฐตีติ อธิปฺปาเยเนวํ วุตฺตํฯ ‘‘เอวํ ตว มโน’’ติ อิทญฺจ มนโส โสมนสฺสิตตาทิมตฺตทสฺสนํ, น ปน เยน โส โสมนสฺสิโต วา โทมนสฺสิโต วา, ตํทสฺสนํฯ โสมนสฺสคฺคหเณน เจตฺถ ตเทกฏฺฐา ราคาทโย สทฺธาทโย จ ทสฺสิตา โหนฺติ, โทมนสฺสคฺคหเณน โทสาทโยฯ **ทุติยน**ฺติ ‘‘อิตฺถมฺปิ เต มโน’’ติ ปทํฯ **อิติปี**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท นิทสฺสนโตฺถ ‘‘อตฺถีติ โข, กจฺจาน, อยเมโก อโนฺต’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๕; ๓.๙๐) วิยฯ เตนาห **“อิมญฺจ อิมญฺจ อตฺถํ จินฺตยมาน”**นฺติฯ **ปิ**-สโทฺท วุตฺตตฺถสมฺปิณฺฑนโตฺถฯ

กเถนฺตานํ สุตฺวาติ กเถนฺตานํ สทฺทํ สุตฺวาฯ **ตสฺส วเสนา**ติ ตสฺส วิตกฺกิตสฺส วเสนฯ **อฎฺฎการเกนา**ติ วินิจฺฉยการเกนฯ

น อริยานนฺติ อริยานํ มคฺคผลจิตฺตํ น ชานาตีติ อโตฺถฯ ตญฺหิ เตน อนธิคตตฺตา เจโตปริยญาเณนปิ น สกฺกา วิญฺญาตุํ, อญฺญํ ปน จิตฺตํ ชานาติเยวฯ **เหฏฺฐิโม อุปริมสฺส จิตฺตํ น ชานาตี**ติอาทีนิปิ มคฺคผลจิตฺตเมว สนฺธาย วุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ โสตาปนฺนาทโยปิ หิ อตฺตนา อธิคตเมว มคฺคผลํ ปเรหิ อุปฺปาทิตํ สมฺมา เจโตปริยญาเณน ชานิตุํ สโกฺกนฺติ, น อตฺตนา อนธิคตํฯ สเพฺพปิ อริยา อตฺตโน ผลํ สมาปชฺชนฺติ อธิคตตฺตาติ ทเสฺสโนฺต **“เอเตสุ จา”**ติอาทิมาหฯ ยทิ อริยา อตฺตนา อธิคตผลํ สมาปชฺชนฺติ, อุปริมาปิ เหฏฺฐิมํ ผลํ สมาปชฺชนฺติ อธิคตตฺตา โลกิยสมาปตฺติโย วิยาติ กสฺสจิ อาสงฺกา สิยา, ตนฺนิวตฺตนตฺถมาห **“อุปริโม เหฏฺฐิมํ น สมาปชฺชตี”**ติฯ

อุปริโมติ สกทาคามิอาทิอริยปุคฺคโลฯ **เหฏฺฐิม**นฺติ โสตาปตฺติผลาทิํฯ **น สมาปชฺชตี**ติ สติปิ อธิคตเตฺต น สมาปชฺชติฯ กสฺมาติ เจ? การณมาห **"เตสญฺหี"**ติอาทิ, เตสํ สกทาคามิอาทีนํ เหฏฺฐิมา เหฏฺฐิมา ผลสมาปตฺติ เตสุ เตสฺเยว เหฏฺฐิเมสุ อริยปุคฺคเลสุ ปวตฺตติ, น อุปริเมสูติ อโตฺถฯ อิมินา เหฏฺฐิมํ ผลจิตฺตํ อุปริมสฺส น อุปฺปชฺชตีติ ทเสฺสติฯ กสฺมาติ เจ? ปุคฺคลนฺตรภาวูปคมเนน ปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตาฯ เอเตน อุปริโม อริโย เหฏฺฐิมํ ผลสมาปตฺติํ สมาปชฺชติ อตฺตนา อธิคตตฺตา ยถา ตํ โลกิยสมาปตฺตินฺติ เอวํ ปวโตฺต เหตุ พฺยภิจาริโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ โลกิยชฺฌาเนสุ ปุคฺคลนฺตรภาวูปคมนํ นาม อตฺถิ วิเสสาภาวโต, อิธ ปน อสมุคฺฆาฏิตกมฺมกิเลสนิโรธเนน ปุถุชฺชเนหิ วิย โสตาปนฺนสฺส โสตาปนฺนาทีหิ สกทาคามิอาทีนํ ปุคฺคลนฺตรภาวูปคมนํ อตฺถิฯ ยโต เหฏฺฐิมา เหฏฺฐิมา ผลธมฺมา อุปรูปริมคฺคธเมฺมหิ นิวตฺติตา ปฏิปเกฺขหิ วิย อภิภูตา อปฺปวตฺติธมฺมตํเยว อาปนฺนาฯ เตเนว วุตฺตํ **"ปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา"**ติฯ

อปิจ กุสลกิริยปฺปวตฺติ นาม อญฺญา, วิปากปฺปวตฺติ จ อญฺญาติ อนนฺตรผลตฺตา จ โลกุตฺตรกุสลานํ เหฏฺฐิมโต อุปริโม ภวนฺตรคโต วิย โหติฯ ตํตํผลวเสเนว หิ อริยานํ โสตาปนฺนาทินามลาโภฯ เต สเจ อญฺญผลสมงฺคิโนปิ โหนฺติ, โสตาปนฺนาทินามมฺปิ เตสํ อววตฺถิตํ สิยาฯ ตสฺส ตสฺส วา อริยสฺส ตํ ตํ ผลํ สทิสนฺติ กตฺวา น อุปริมสฺส เหฏฺฐิมผลสมงฺคิตาย เลโสปิ สมฺภวติ, กุโต ตสฺสา สมาปชฺชนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เหฏฺฐิมา จ โสตาปนฺนาทโย อุปริมํ สกทาคามิผลาทิํ น สมาปชฺชนฺติ อนธิคตตฺตาฯ น หิ อนธิคตํ สมาปตฺติํ สมาปชฺชิตุํ สกฺกา, ตสฺมา สเพฺพปิ อริยา อตฺตโนเยว ผลํ สมาปชฺชนฺตีติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํฯ

ปวเตฺตนฺตาติ ปวตฺตกา หุตฺวา, ปวตฺตนวเสนาติ อโตฺถฯ **เอวํ**นฺติ ยถานุสิฏฺฐาย อนุสาสนิยา วิธิวเสน ปฏิเสธวเสน จ ปวตฺติตาการปรามสนํฯ สา จ สมฺมาวิตกฺกา นาม มิจฺฉาวิตกฺกานญฺจ ปวตฺติอาการทสฺสนวเสน ปวตฺตติฯ ตตฺถ อานิสํสสฺส อาทีนวสฺส จ วิภาวนตฺถํ **อนิจฺจสญฺญเมว,** น นิจฺจสญฺญนฺติ อโตฺถฯ ปฏิโยคินิวตฺตนตฺถญฺหิ **เอว**-การคฺคหณํฯ อิธาปิ เอวสทฺทคฺคหณสฺส อโตฺถ ปโยชนญฺจ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **อิทํ**-คหเณปิ เอเสว นโยฯ **ปญฺจกามคุณราค**นฺติ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ ตทญฺญราคสฺส โทสาทีนญฺจ ปหานสฺส อิจฺฉิตตฺตา ตปฺปหานสฺส จ ตทญฺญราคาทิเขปสฺส อุปายภาวโตฯ ตถา วุตฺตํ ทุฏฺฐโลหิตวิโมจนสฺส ปุพฺพทุฏฺฐมํสเขปนูปายตา วิยฯ **โลกุตฺตรธมฺมเมวา**ติ อวธารณํ ปฏิเกฺขปภาวโต สาวชฺชธมฺมนิวตฺตนปรํ ทฏฺฐพฺพํ, ตสฺส อธิคมูปายานิสํสภูตานํ ตทเญฺญสํ อนวชฺชธมฺมานํ นานนฺตริยภาวโตฯ

จินฺตามณิกวิชฺชาสริกฺขกนฺติ อิมินา ''จินฺตามณี''ติ เอวํ ลทฺธนามา โลเก เอกา วิชฺชา อตฺถิ, ยาย ปเรสํ จิตฺตํ วิชานนฺตีติ ทีเปติฯ ''ตสฺสา กิร วิชฺชาย สาธโก ปุคฺคโล ตาทิเส เทสกาเล มนฺตํ ปริชปฺปิตฺวา ยสฺส จิตฺตํ ชานิตุกาโม, ตสฺส ทิฏฺฐหตฺถาทิวิเสสสญฺชานนมุเขน จิตฺตาจารํ อนุมินโนฺต กเถตี''ติ เกจิฯ อปเร ''วาจํ นิจฺฉราเปตฺวา ตตฺถ อกฺขรสลฺลกฺขณวเสนา''ติ วทนฺติฯ

อิทญฺจ ปน สพฺพนฺติ ''ภวํ โคตโม อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธํ ปจฺจนุโภตี''ติอาทินยปฺปวตฺตํ สพฺพมฺปิฯ

สงฺคารวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

พฺราหฺมณวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๗) ๒. มหาวโคฺค

๑. ติตฺถายตนสุตฺตวณฺณนา

๖๒. ทุติยสฺส ปฐเม **ติตฺถํ นาม ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย** ตพฺพินิมุตฺตสฺส กสฺสจิ ทิฏฺฐิวิปฺผนฺทิตสฺส อภาวโตฯ เอตฺถ หิ สตฺตา ตรนฺติ อุปฺปิลวนฺติ อุมฺมุชฺชนิมุชฺชํ กโรนฺติ, ตสฺมา **“ติตฺถ”**นฺติ วุจฺจติฯ ปารคมนสงฺขาตญฺหิ ตรณํ ทิฏฺฐิคติกานํ นตฺถิ, ตเตฺถว อปราปรํ นิมุชฺชนุมฺมุชฺชนวเสน ปิลวนเมว เตสํ ตรณํ นามฯ **อุปฺปาทกา**ติ ปูรณกสฺสปาทโยฯ ติเตฺถ ชาตา **ติตฺถิยา,** ยถาวุตฺตํ วา ทิฏฺฐิคตสงฺขาตํ ติตฺถํ เอเตสํ อตฺถีติ ติตฺถิกา, ติตฺถิกา เอว **ติตฺถิยาฯ มโนรเม**ติ สาทุผลภริตตาย อภยทิสตาย จ มโนรเมฯ **อิเมสฺเยว ตีสุ ฐาเนสู**ติ ยถาวุเตฺตสุ ติตฺถายตเนสุฯ

โย ยถา ชานาติ, ตสฺส ตถา วุจฺจตีติ อิมินา ปุคฺคลชฺฌาสยวเสน ตถา วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ **ปุคฺคล**-สโทฺท จ ติสฺสนฺนมฺปิ ปกตีนํ สาธารโณ, ตสฺมา ปุริสคฺคหเณน ตโต วิเสสนํ ยถา ‘‘อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา’’ติฯ **ปฏิสํวิทิตํ กโรตี**ติ เกวลํ ชานนวเสน วิทิตํ กโรติฯ **อนุภวติ วา**ติ วิปากลกฺขณปฺปตฺตํ อนุภวติฯ **ปุเพฺพกตเหตู**ติ อโนฺตคธาวธารณํ ปทนฺติ อาห **“ปุเพฺพกตกมฺมปจฺจเยเนวา”**ติฯ **อิมินา**ติ ‘‘สพฺพํ ตํ ปุเพฺพกตเหตู’’ติ อิมินา วจเนนฯ **กมฺมเวทน**นฺติ กุสลากุสลกมฺมสหชํ เวทนํฯ **กิริยเวทน**นฺติ ‘‘เนว กุสลากุสลา น จ กมฺมวิปากา’’ติ เอวํ วุตฺตํ กิริยจิตฺตสหชํ เวทนํฯ น เกวลญฺจ เต กมฺมกิริยเวทนา เอว ปฏิกฺขิปนฺติ, อถ โข สาสเน โลเก จ ปากเฏ วาตาพาธาทิโรเค จ ปฏิกฺขิปนฺติ เอวาติ ทเสฺสตุํ **“เย วา อิเม”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปิตฺตสมุฏฺฐานา**ติ ปิตฺตวิการาธิกสมฺภูตา ฯ อนนฺตรทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **สนฺนิปาติกา**ติ ปิตฺตาทีนํ ติณฺณมฺปิ วิการานํ สนฺนิปาตโต ชาตาฯ **อุตุปริณามชา**ติ สีตาทิอุตุโน วิปริณามโต วิสมปริวุตฺติโต ชาตาฯ **วิสมปริหารชา**ติ อสปฺปายาหารโยคปฏิเสวนวเสน กายสฺส วิสมํ ปริหรณโต ชาตาฯ **โอปกฺกมิกา**ติ อุปกฺกมโต นิพฺพตฺตาฯ **กมฺมวิปากชา**ติ กมฺมสฺส วิปากภูตกฺขนฺธโต ชาตาฯ วิโรธิปจฺจยสมุฏฺฐานา ธาตูนํ วิการาวตฺถา, ตปฺปจฺจยา วา ทุกฺขา เวทนา อาพาธนเฏฺฐน **อาพาโธ,** โส เอว รุชฺชนเฏฺฐน **โรโค**ฯ ตตฺถ ‘‘โย ยาปฺยลกฺขโณ, โส โรโค, อิตโร อาพาโธ’’ติ วทนฺติฯ สเพฺพสญฺจ เนสํ ตํตํธาตูนํ วิสมํ อาสนฺนการณํ, น ตถา อิตรานิฯ ตตฺถาปิ จ ปโกปาวตฺถา ธาตุโย อาสนฺนการณํ, น ตถา ปรปจฺจยาวตฺถาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อฏฺฐมํเยว** กมฺมวิปากชํ อาพาธํ **สมฺปฏิจฺฉนฺติ** ‘‘สพฺพํ ตํ ปุเพฺพกตเหตู’’ติ วิปลฺลาสคฺคาเหนฯ **“ปุเพฺพ”**ติ ปุราตนเสฺสว กมฺมสฺส คหิตตฺตา อุปปชฺชเวทนียมฺปิ เต ปฏิกฺขิปนฺตีติ วุตฺตํ **“เทฺว ปฏิพาหิตฺวา”**ติฯ **สมฺปฏิจฺฉนฺตี**ติ อนุชานนฺติฯ

อตฺตนา กตมูลเกนาติ สาหตฺถิกกมฺมเหตุฯ **อาณตฺติมูลเกนา**ติ ปรสฺส อาณาปนวเสน กตกมฺมเหตุฯ **อิมา**ติ ติโสฺส เวทนาฯ **สเพฺพ ปฏิพาหนฺตี**ติ สเพฺพ โรเค ปฏิเสเธนฺติ สเพฺพสมฺปิ เตสํ เอเกน อิสฺสเรเนว นิมฺมิตตฺตา ตพฺภาวีภาวาสมฺภวโตฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **สพฺพํ ปฏิพาหนฺตี**ติ เหตุปจฺจยปฏิเสธนโต สพฺพํ นิเสเธนฺติฯ

มาติกํ นิกฺขิปิตฺวาติ ติณฺณมฺปิ เวทานํ อสารภาวทสฺสนตฺถํ อุเทฺทสํ กตฺวาฯ **ตนฺ**ติ ตํ มาติกํฯ **วิภชิตฺวา ทเสฺสตุ**นฺติ โทสทสฺสนวเสเนว วิภาคโต ทเสฺสตุํฯ **ลทฺธิปติฏฺฐาปนตฺถ**นฺติ อตฺตโน ลทฺธิยา ปฏิชานาปนตฺถํฯ **ลทฺธิโต ลทฺธิํ สงฺกมนฺตี**ติ มูลลทฺธิโต อญฺญลทฺธิํ อุปคจฺฉนฺติ ปฏิชานนฺติฯ **ปุเพฺพกตเหตุเยว ปฏิสํเวเทตี**ติ กมฺมเวทนมฺปิ วิปากเวทนํ กตฺวา วทนฺติฯ ทิฏฺฐิคติกา หิ พฺยามูฬฺหจิตฺตา กมฺมนฺตรวิปากนฺตราทีนิ อาโลเฬนฺติ, อสงฺกรโต

สญฺญาเปตุํ น สโกฺกนฺติฯ ยถา จ อกุสลกมฺมํ, เอวํ กุสลกมฺมมฺปีติ ทเสฺสตุํ **“เอวํ ปาณาติปาตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอวนฺ**ติ ยถา ปุเพฺพกตเหตุ เอว ปาณาติปาติโน นาม โหนฺติ, น อิทานิ สยํกตการณา, เอวํ ปาณาติปาตา วิรมณมฺปิ ปุเพฺพกตเหตุ เอวาติ วิจาริยมาโน ปุเพฺพกตวาโท อกิริยวาโท **เอว** สมฺปชฺชติฯ

กตฺตุกมฺยตาฉโนฺท น ตณฺหาฉโนฺทฯ **กตฺตุกมฺยตา**ติ กาตุมิจฺฉาฯ **ปจฺจตฺตปุริสกาโร**ติ เตน เตน ปุริเสน กตฺตพฺพกิจฺจํ น โหติ ปุเพฺพกตเหตุ เอว สิชฺฌนโตฯ **อุภยมฺปิ ตํ เอส น ลพฺภตี**ติ กตฺตพฺพกรณํ สุจริตปูรณํ, อกตฺตพฺพอกรณํ ทุจฺจริตวิรตีติ อิทํ อุภยมฺปิ เอส น ลภติฯ **สมณาปิ หิ ปุเพฺพกตการณาเยว โหนฺตี**ติ ปุเพฺพกตการณาเยว สมณาปิ โหนฺติ, น อิทานิ สํวรสมาทานาทินาฯ **อสฺสมณาปิ ปุเพฺพกตการณาเยวา**ติ ปุเพฺพกตการณาเยว อสฺสมณาปิ โหนฺติ, น สํวรเภเทนฯ

ยถา ปุเพฺพกตวาเท ฉนฺทวายามานํ อสมฺภวโต ปจฺจตฺตปุริสการานํ อภาโว, เอวํ อิสฺสรนิมฺมานวาเทปิ อิสฺสเรเนว สพฺพสฺส นิมฺมิตภาวานุชานนโตติ วุตฺตํ **“ปุเพฺพกตวาเท วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพ”**ติฯ เอส นโย อเหตุกวาเทปีติ อาห **“ตถา อเหตุกวาเทปี”**ติฯ

อิเมสนฺติอาทินา อิเมสํ ติตฺถายตนานํ ตุจฺฉาสารตาย ถุสโกฏฺฏเนน กุณฺฑกมตฺตสฺสปิ อลาโภ วิย ปรมตฺถเลสสฺสปิ อภาโว, ตถา ขโชฺชปนโกภาสโต เตชโส ผุลิงฺคมตฺตสฺสปิ อภาโว วิย อนฺธเวณิกสฺสปิ มคฺคสฺส อปฺปฏิลาโภ วิย สทฺทมตฺตํ นิสฺสาย มิจฺฉาภาเคน วิปลฺลตฺถตาย **ทหฺทรชาตเก** (ชา. ๑.๒.๔๓-๔๓) สสกสทิสตา จ วิภาวิตา โหติฯ **สารภาวนฺ**ติ สีลสาราทิสมฺปตฺติยา สารสพฺภาวํฯ **นิยฺยานิกภาวนฺ**ติ เอกเนฺตเนว วฏฺฏโต นิยฺยานาวหภาวํฯ **อนิคฺคหิโต**ติ น นิคฺคเหตโพฺพฯ เตนาห **“นิคฺคเหตุํ อสกฺกุเณโยฺย”**ติฯ **อสํกิลิโฏฺฐ**ติ สํกิเลสวิรหิโตฯ เตนาห **“นิกฺกิเลโส”**ติอาทิฯ **อนุปวโชฺช**ติ ธมฺมโต น อุปวทิตโพฺพฯ **อปฺปฏิกุโฏฺฐ** นาม อปฺปฏิเสธนํ วา สิยา อนโกฺกสนํ วาติ ตทุภยํ ทเสฺสโนฺต **“อปฺปฏิพาหิโต อนุปกฺกุโฏฺฐ”**ติ อาหฯ

ตสฺส ธมฺมสฺสาติ ‘‘อยํ โข ปน, ภิกฺขเว’’ติอาทินา อุทฺทิฏฺฐสฺส ธมฺมสฺสฯ **ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา**ติ กเถตุกมฺยตาวเสน ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวาฯ **ยถาปฏิปาฏิยา**ติ มาติกาย ยถานิกฺขิตฺตปฺปฏิปาฏิยาฯ **ธาตุโย**ติ สภาวธารณเฏฺฐน ธาตุโยฯ ตา ปน ยสฺมา ตณฺหาทิฏฺฐิกปฺปนาปริกปฺปิตอตฺตสุภสุขสสฺสตาทิปกติอาทิธุวาทิชีวาทิกายาทิกา วิย น อิจฺฉาสภาวา ทิฏฺฐิอาทิรหิเตหิ วิมุจฺจมานอุทุมฺพรปุปฺผาทิโลกโวหารวตฺถูนิ วิย จ วาจาวตฺถุมตฺตา, อถ โข สจฺจปรมตฺถภูตาติ อาห **“สภาวา”**ติ, สจฺจสภาวาติ อโตฺถฯ อตฺตโน สภาวํ ธาเรนฺตีติ หิ ธาตุโยฯ **นิชฺชีวนิสฺสตฺตภาวปฺปกาสโก**ติ พาหิรปริกปฺปิตชีวาภาวปฺปกาสโก โลกิยมหาชนสํกปฺปิตสตฺตาภาวปฺปกาสโก จฯ **อากรเฏฺฐนา**ติ อุปฺปชฺชนฏฺฐานภาเวนฯ อุปฺปตฺติฏฺฐานมฺปิ หิ อากโร อายตนนฺติ วุจฺจติ ยถา ‘‘กโมฺพโช อสฺสานํ อายตน’’นฺติฯ **มโนปวิจารา**ติ ตํ ตํ อารมฺมณํ อุเปจฺจ มนโส วิวิธจรณาการาฯ เกหิ กตฺถาติ อาห **“วิตกฺกวิจารปาเทหี”**ติอาทิฯ **อฏฺฐารสสุ ฐาเนสู**ติ ฉ โสมนสฺสฏฺฐานิยานิ , ฉ โทมนสฺสฏฺฐานิยานิ, ฉ อุเปกฺขาฏฺฐานิยานีติ เอวํ อฏฺฐารสสุ ฐาเนสุฯ

ปติฏฺฐาธาตูติ เสสภูตตฺตยสฺส เจว สพฺพูปาทารูปานญฺจ ปติฏฺฐาสภาวา ธาตุฯ อิมินา นเยน **อาพนฺธนธาตู**ติอาทีสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อปิจ กกฺขฬภาวสิโทฺธ สหชาตธมฺมานํ อาธารภาโว **ปติฏฺฐา**ภาโวฯ ทฺรวภาวสิทฺธํ สมฺปิณฺฑนํ **อาพนฺธนํ**ฯ อุณฺหภาวสิทฺธํ มุทุตาปกฺกตาวหํ **ปริปาจนํ**ฯ ถทฺธภาวาวหํ อุทฺธุมาตนํ **วิตฺถมฺภนํ**ฯ รูปวิวิโตฺต รูปปริยโนฺต อากา

โสติ เยสํ โส ปริเจฺฉโท, เตหิ โส อสมฺผุฏฺฐวาติ วุตฺตํ **“อากาสธาตูติ อสมฺผุฏฺฐธาตู”**ติฯ สณฺฐานนวิธุรา อารมฺมณูปลทฺธิ **วิชานนธาตุฯ วิตฺถารโตปิ กเถตุํ วฏฺฏติ** สเงฺขปโนฺตคธตฺตา วิตฺถารสฺสฯ **สเงฺขปโต กเถตุํ น วฏฺฏติ** กเถตพฺพสฺส อตฺถสฺส อนวเสสปริยาทานาภาวโตฯ เตนาห **“วิตฺถารโตว วฏฺฏตี”**ติฯ **อุภยถา**ติ สเงฺขปโต วิตฺถารโต จฯ

อนิปฺผนฺนาปิ อากาสธาตุ ภูตานิ อุปาทาย คเหตพฺพตามเตฺตน **“อุปาทารูป”**เนฺตว วุจฺจติฯ **ทิฏฺฐาเนวาติ สลฺลเกฺขตพฺพานิ** อุปาทารูปภาวสามญฺญโตฯ **เตน สหชาตา เวทนา เวทนากฺขโนฺธ** สมุทาเย ปวตฺตโวหารสฺส อวยเวปิ ทิสฺสนโต ยถา ‘‘วเตฺถกเทเส ทเฑฺฒ วตฺถํ ทฑฺฒ’’นฺติฯ **“ผโสฺส จ เจตนา จ สงฺขารกฺขโนฺธ”**ติ วุตฺตํ มหาภูมกตฺตา เตสํ ตปฺปธานตฺตา จ สงฺขารกฺขนฺธสฺสฯ **อรูปกฺขนฺธา นามํ** อารมฺมณาภิมุขํ นมนโต นามาธีนคฺคหณโต จฯ **รูปกฺขโนฺธ รูปํ** ปริพฺยตฺตํ รุปฺปนเฏฺฐนฯ **ปจฺจย**นฺติ นิสฺสยภูตํ ปจฺจยํฯ วิภาเคน **ทฺวาจตฺตาลีสฯ เอกาสีติ จิตฺตานิ** ‘‘สมฺมสนจาโรย’’นฺติ กตฺวาฯ **อนุกฺกเมน ปฏิปชฺชมาโน**ติ เอวํ กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิยํ ฐิโต อุปริเมน ติสฺสนฺนํ วิสุทฺธีนํ สมฺปาทนวเสน วิสุทฺธิภาวนํ อุสฺสุกฺกาเปโนฺตฯ

ผสฺสายตนนฺติ ผสฺสสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานํฯ **สุวณฺณาทีน**นฺติ สุวณฺณมณิวชิราทีนํฯ อากิณฺณํ วิย หุตฺวา อุปฺปชฺชนฺติ เอตฺถาติ **อากโร**ฯ ยถา จกฺขุ วิปากผสฺสสฺส วิเสสปจฺจโย, น ตถา อิตเรสนฺติ กตฺวา วุตฺตํ **“เทฺว จกฺขุวิญฺญาณานี”**ติอาทิฯ เอส นโย เสสวาเรสุปิฯ ทฺวตฺตึสาย วิปากผเสฺสสุ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณสหคตผเสฺส ฐเปตฺวา เสสา **ทฺวาวีสติ วิปากผสฺสา** เวทิตพฺพาฯ **ทิฏฺฐเมว โหติ** เตน สมานโยคกฺขมตฺตาฯ **“สเงฺขปโต ตาวา”**ติ สเงฺขปกถํ อารภิตฺวาปิ วิตฺถารกถาเปตฺถ วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยาวาติ วุตฺตํ **“เหฏฺฐา…เป…. เวทิตพฺพ”**นฺติฯ

โสมนสฺสสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานภูตํ **โสมนสฺสฏฺฐานิยํ**ฯ เตนาห **“โสมนสฺสสฺส การณภูต”**นฺติฯ **อุปวิจรตี**ติ อุเปจฺจ ปวตฺตติฯ สภาวโต สงฺกปฺปโต จ โสมนสฺสาทิอุปฺปตฺติเหตุกา โสมนสฺสฏฺฐานิยาทิตาติ อาห **“อิฏฺฐํ วา โหตู”**ติอาทิฯ **จตฺตุถํ ทิฏฺฐเมว โหติ** ตทวินาภาวโตฯ

อริยสจฺจานีติ ปุริมปเท อุตฺตรปทโลเปนายํ นิเทฺทโสติ อาห **“อริยภาวกรานี”**ติ อาทิฯ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๕๓๑) **ปกาสิตํ,** ตสฺมา น อิธ ปกาเสตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ **สุขาวโพธนตฺถ**นฺติ เทสิยมานาย วฏฺฏกถาย สุเขน อวโพธนตฺถํฯ เตนาห **“ยสฺส หี”**ติอาทิฯ **ทฺวาทสปท**นฺติ อวิชฺชาทีหิ ปเทหิ ทฺวาทสปทํฯ **ปจฺจยวฏฺฏ**นฺติ ปจฺจยปฺปพนฺธํฯ **กเถตุกาโม โหติ** ปจฺจยาการมุเขน สจฺจานิ ทเสฺสตุกามตายฯ **คพฺภาวกฺกนฺติวฏฺฏ**นฺติ คโพฺภกฺกนฺติมุเขน วิปากวฏฺฏํ ทเสฺสติ ‘‘คพฺภสฺสาวกฺกนฺติ โหตี’’ติอาทินาฯ ตสฺมา ปเนตฺถ คพฺภาวกฺกนฺติวเสเนว วฏฺฏํ ทสฺสิตนฺติ อาห **“คพฺภาวกฺกนฺติวฏฺฏสฺมิํ หี”**ติอาทิฯ **คพฺภาวกฺกนฺติวฏฺฏสฺมิ**นฺติ มาตุกุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺตนวเสน ปวตฺตธมฺมปฺปพเนฺธฯ **ทสฺสิเต**ติ เทสนาวเสน ทสฺสิเตฯ ปุริมา เทฺว โยนิโย อิตราหิ โอฬาริกตาย ปริพฺยตฺตตราติ วุตฺตํ **“คพฺภาวกฺกนฺติ…เป…. อวโพเธตุมฺปี”**ติฯ

ปจฺจยมตฺตนฺติ ฉนฺนํ ธาตูนํ สาธารณํ ปจฺจยภาวมตฺตํ, น เตหิ ภาคโส นิปฺผาทิยมานํ ปจฺจยวิเสสํ ‘‘กุโต ปเนตํ ฉนฺนํ ธาตูน’’นฺติ อวิภาเคน วุตฺตตฺตาฯ เตนาห **“อิทํ วุตฺตํ โหตี”**ติ อาทิฯ **น มาตุ น ปิตุ** ตาสํ ธาตูนํ อิมสฺส สตฺตสฺส พาหิรภาวโตฯ **คพฺภสฺสา**ติ เอตฺถ คพฺภติ อตฺตภาวภาเวน วตฺตตีติ คโพฺภ, กลลาทิอวโตฺถ ธมฺมปฺปพโนฺธฯ ตนฺนิสฺสิตตฺตา ปน สตฺตสนฺ

ตาโน คโพฺภติ วุโตฺต ยถา มณฺจนิสฺสิตา ‘‘มณฺจา อุกฺกุฏฺฐึ กโรนฺตี’’ติฯ ตนฺนิสฺสยภาวโต มาตุกุจฺฉิ คโพฺภติ วุจฺจติ ‘‘คเพฺภ วสติ มาณโว’’ติอาทีสุ (ชา. ๑.๑๕.๓๖๓)ฯ คโพฺภ วิยาติ วา คโพฺภฯ ยถา หิ นิวาสฏฺฐานตาย สตฺตานํ โอวรโก ‘‘คโพฺภ’’ติ วุจฺจติ, เอวํ คพฺภเสยฺยกานํ สตฺตานํ ยาว อภิชาติ นิวาสฏฺฐานตาย มาตุกุจฺฉิ ‘‘คโพฺภ’’ติ วุจฺจติฯ อิธ ปน ปฐมํ วุตฺตอเตฺถเนว คโพฺภติ เวทิตโพฺพฯ เตนาห **‘‘คโพฺภ จ นามา’’**ติอาทิฯ

นิรติอเตฺถน นิรโย จ โส ยถาวุเตฺตน อเตฺถน คโพฺภ จาติ **นิรยคโพฺภ**ฯ เอส นโย เสสปเทสุปิฯ อยํ ปน วิเสโส – เทวมนุชาทโย วิย อุทฺธํ ทีฆา อหุตฺวา ติริยํ อญฺจิตา ทีฆาติ ติรจฺฉานาฯ เต เอว ขนฺธโกฏฺฐาสภาเวน โยนิ จ โส วุตฺตนเยน คโพฺภ จาติ **ติรจฺฉานโยนิคโพฺภ**ฯ ปกฏฺฐโต สุขโต อเปตํ อปคโม เปตภาโว, ตํ ปตฺตานํ วิสโยติ **เปตฺติวิสโย,** เปตโยนิฯ มนสฺส อุสฺสนฺนตาย สูรภาวาทิคุเณหิ อุปจิตมานสตาย อุกฺกฏฺฐคุณจิตฺตตาย **มนุสฺสา**ฯ ทิพฺพนฺติ กามคุณาทีหิ กีฬนฺติ ลฬนฺติ โชตนฺตีติ **เทวาฯ คพฺภ**สโทฺท วุตฺตนโย เอวฯ **นานปฺปการา**ติ ยถาวุเตฺตน ตทนนฺตรเภเทน จ นานปฺปการโกฯ **มนุสฺสคโพฺภ อธิเปฺปโต** สุปากฏตาย ปจฺจกฺขภาวโตฯ **โอกฺกนฺติ** มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมิตฺวา วิย อุปฺปตฺติตฺวาติ กตฺวาฯ นิพฺพตฺตนํ **นิพฺพตฺติฯ ปาตุภาโว** อุปฺปตฺติปฺปกาสโก จฯ

สนฺนิปาโต นาม อเวกลฺลชาติหีนเวกเลฺลติ ทเสฺสตุํ **‘‘อิธ มาตาปิตโร’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สตฺตโลเกฯ **สนฺนิปติตา**ติ สโมธานภาวโต สนฺนิปติตา สมาคตา สํสิลิฏฺฐาฯ **อุตุนี**ติ อุตุมตี สญฺชาตปุปฺผาฯ อิทญฺจ อุตุสมยํ สนฺธาย วุตฺตํ, น โลกสมญฺญากรชสฺส ลคฺคนทิวสมตฺตํฯ มาตุคามสฺส หิ ยสฺมึ คพฺภาสหสญฺญิเต โอกาเส ทารโก นิพฺพตฺตติ, ตตฺถ มหตี โลหิตปีฬกา สณฺฐหิตฺวา อคฺคหิตปุพฺพา เอว ภิชฺชิตฺวา ปคฺฆรติ, วตฺถุ สุทฺธํ โหติ ปคฺฆริตโลหิตตฺตา อนามยตฺตา จฯ วิสุเทฺธ วตฺถุมฺหิ มาตาปิตูสุ เอกวารํ สนฺนิปติเตสุ ยาว สตฺต ทิวสานิ เขตฺตเมว โหติฯ สุทฺธํ วตฺถุ นหานโต ปรมฺปิ กติปยานิ ทิวสานิ คพฺภสณฺฐหนตาย เขตฺตเมว โหติ ปริตฺตสฺส โลหิตเลสสฺส วิชฺชมานตฺตาฯ ตสฺมึ สมเย หตฺถคฺคาหเวณิคฺคาหาทินา องฺคปรามสเนนปิ ทารโก นิพฺพตฺตติเยวฯ อิตฺถิสนฺตาเนปิ หิ สตฺตปิ ธาตู ลพฺภเนฺตวฯ ตถา หิ **ปาริกาย นาภิปรามสเนน** สามสฺส โพธิสตฺตสฺส, **ทิฏฺฐมงฺคลิกาย นาภิปรามสเนน** (ชา. อฏฺฐ. ๔.๑๕.มาตงฺคชาตกวณฺณนา; ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๖๕) มณฺฑพฺยสฺส นิพฺพตฺติ อโหสิฯ คนฺธนโต อุปฺปนฺนคติยา นิมิตฺตูปฏฺฐาเนน สูจนโต ทีปนโต คโนฺธติ ลทฺธนาเมน ภวคามิกมฺมุนา อพฺพติ ปวตฺตตีติ **คนฺธโพฺพ,** ตตฺถ อุปฺปชฺชมานกสโตฺตฯ **ปจฺจุปฏฺฐิโต โหตี**ติ น มาตาปิตูนํ สนฺนิปาตํ โอโลกยมาโน สมีเป ฐิโต ปจฺจุปฏฺฐิโต นาม โหติ, กมฺมยนฺตยนฺติโต ปน เอโก สโตฺต ตสฺมึ โอกาเส นิพฺพตฺตนโก โหตีติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ ตทา หิ ตตฺรูปคสโตฺต ตตฺรูปปตฺติอาวหนฺตกมฺมสงฺขาเตน เปลฺลกยเนฺตน ตทตฺถาย เปลฺลิโต อุปนีโต วิย โหติฯ

วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปนฺติ เอตฺถ วิญฺญาณสฺส ปจฺจยภาเวน คหิตตฺตา **‘‘ตโย อรูปิโน ขนฺธา’’**ติ วุตฺตํฯ อิธ ปน วิญฺญาณํ ปจฺจยภาเวน อคฺคเหตฺวา คโพฺภกฺกนฺติยา เอว ปจฺจยภาเวน คหิตตฺตา **‘‘วิญฺญาณกฺขนฺธมฺปิ ปกฺขิปิตฺวา’’**ติ วุตฺตํฯ อิธ ปน มนุสฺสคพฺภสฺส โอกฺกนฺติยา อธิเปฺปตตฺตา **‘‘คพฺภเสยฺยกานํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ’’**ติ วุตฺตํฯ

ตณฺหาย สมุทยสจฺจภาเวน คหิตตฺตา **‘‘ฐเปตฺวา ตณฺห’’**นฺติ วุตฺตํฯ **ตเสฺสว ปภาวิกา**ติ ตเสฺสว ยถาวุตฺตสฺส ทุกฺขสจฺจสฺส อุปฺปาทิกาฯ **ทุกฺขนิโรโธ**ติ เอตฺถ ทุกฺขคฺคหเณน ตณฺหาปิ คหิตาติ อาห **‘‘เตสํ ทฺวินฺนมฺปิ...เป.... ทุกฺขนิโรโธ’’**ติฯ อวิเสเสน หิ เตภูมกวฏฺฏํ อิธ ทุกฺขนฺติ อธิเปฺปตํฯ อถ วา ทุกฺขสฺส อนุปฺปตฺตินิโรโธ ตพฺภาวิกาย ตณฺหาย อนุปฺปตฺตินิโรเธน

วินา น โหตีติ วุตฺตํ “**เตสํ ทฺวินฺนมฺปิ...เป.... ทุกฺขนิโรโธ**”ติฯ **อนุปฺปตฺตินิโรโธ**ติ จ อนุปฺปตฺตินิโรธนิมิตฺตํ นิพฺพานํ ทเสฺสติฯ

“**ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพ**”นฺติ วตฺวา อุภยตฺถ ปาฬิยา ปวตฺติอาการเภทํ ทเสฺสตุํ “**อยํ ปน วิเสโส**”ติ อาหฯ **ตตฺถา**ติ วิสทฺธิมเคฺคฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ สุเตฺตฯ **อวิชฺชาย เตฺววา**ติ อวิชฺชาย ตฺ เอวฯ **อเสสวิราคนิโรธา**ติ เอตฺถ อจฺจนฺตเมว สงฺขาเร วิรชฺชติ เอเตนาติ วิราโค, มโคฺค, ตสฺมา วิราคสงฺขาเตน มเคฺคน อเสสนิโรธา อเสเสตฺวา นิโรธา สมุจฺฉินฺทนาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

สกลสฺสาติ อนวเสสสฺสฯ **เกวลสฺสา**ติ วา สุทฺธสฺส, ปรปริกปฺปิตสตฺตชีวาทิวิรหิตสฺสาติ อโตฺถฯ **ขีณาการปิ วุจฺจติ** ‘‘นิรุชฺฌนํ นิโรโธ’’ติ อิมินา อเตฺถนฯ **อรหตฺตมฺปิ นิโรโธติ วุจฺจติ** นิโรธเนฺต อุปฺปนฺนตฺตาฯ **นิพฺพานมฺปิ นิโรโธติ วุจฺจติ** อวิชฺชาทีนํ นิโรธสฺส นิมิตฺตภาวโต อวิชฺชาทโย นิรุชฺฌนฺติ เอตฺถาติ นิโรโธติ กตฺวาฯ **ขีณาการทสฺสนวเสนา**ติ อวิชฺชาทีนํ อนุปฺปตฺตินิโรเธน นิรุชฺฌนาการทสฺสนวเสนฯ **นิพฺพานเมว สนฺธาย,** น ปน อรหตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ สภาวธมฺมานํ นิคฺคโห นาม ยถาวุตฺตธมฺมปริเจฺฉทโต อูนาธิกภาวปฺปกาสเนน อตฺตสภาววิภาวเนเนว โหตีติ อาห “**นิคฺคณฺหโนฺต หี**”ติอาทิฯ

ติตฺถายตนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ภยสุตฺตวณฺณนา

๖๓. ทุติเย **ปริตฺตาตุํ สมตฺถภาเวนา**ติ อุปฺปนฺนภยโต รกฺขิตุํ สมตฺถภาเวนฯ นตฺถิ เอตฺถ มาตาปุตฺตํ อญฺญมญฺญํ ตายิตุํ สมตฺถนฺติ อมาตาปุตฺตานิ, ตานิเยว **อมาตาปุตฺติกานิ**ฯ เตนาห “**นตฺถิ เอตฺถา**”ติอาทิฯ **ยนฺติ** ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนนฺติ อาห “**ยสฺมิํ สมเย**”ติฯ **มาตาปิ ปุตฺตํ ปสฺสิตุํ น ลภติ,** ปริตฺตาตุํ น สมตฺถนฺติ อธิปฺปาโย ฯ **ปุโตฺตปิ มาตรนฺ**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ จิตฺตุตฺราโสเยว ภยํ **จิตฺตุตฺราสภยํ**ฯ อิมินา โอตฺตปฺปภยาทิํ นิวเตฺตติฯ อฏวิคฺคหเณน อฏวิวาสิโน วุตฺตา ‘‘สโพฺพ คาโม อาคโต’’ติอาทีสุ วิยาติ อาห “**อฏวีติ เจตฺถ อฏวิวาสิโน โจรา เวทิตพฺพา**”ติฯ **เอเต**ติ อฏวิวาสิโน โจราฯ **เอตํ วุตฺตนฺ**ติ ‘‘อฏวิสงฺโกโป’’ติ อิทํ วุตฺตํฯ ฐานคมนาทิอิริยาปถจกฺกสมงฺคิโน อิริยาปถจกฺกสมารุฬฺหา นาม โหนฺตีติ อาห “**อิริยาปถจกฺกมฺปิ วฏฺฏตี**”ติฯ อิริยาปโถเยว ปวตฺตนเฏฺฐน จกฺกนฺติ **อิริยาปถจกฺกํ**ฯ

ปริยายนฺตีติ ปริโต เตน เตน ทิสาภาเคน คจฺฉนฺติฯ เตนาห “**อิโต จิโต จ คจฺฉนฺตี**”ติฯ มาตุเปเมน คนฺตุํ อวิสหิตฺวา อตฺตโน สนฺติกํ **อาคจฺฉนฺตํ**ฯ อตฺตสิเนหสฺส พลวภาวโต มาตรมฺปิ อนเปกฺขิตฺวา ‘‘อตฺตานํเยว รกฺขิสฺสามี’’ติ **คจฺฉนฺตํฯ เอกสฺมิํ ฐาเน นิลีน**นฺติ วุตฺตนเยเนว คนฺตฺวา เอกสฺมิํ เขเม ปเทเส นิสินฺนํฯ **กุลฺลํ วา**ติอาทีสุ กูลํ ปรตีรํ วหติ ปาเปตีหิ **กุโลฺล,** ตรณตฺถาย เวฬุนฬาทีหิ กลาปํ กตฺวา พโทฺธฯ ปตฺถริตฺวา พโทฺธ ปน **อุฬุโมฺป,** จาฏิอาทิ **มตฺติกาภาชนํฯ วุยฺหมาน**นฺติ อุทโกเฆน อโธโสตํ นียมานํฯ

ยถาวุตฺตานิ ตีณิ ภยานิ สมาตาปุตฺติกานิเยว อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺส วเสน อมาตาปุตฺติกานิ ทสฺสิตานีติ อาห “**เอวํ ปริยายโต อมาตาปุตฺติกานิ ภยานิ ทเสฺสตฺวา**”ติฯ

ภยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. เวนาคปุรสุตฺตวณฺณนา

๖๔. ตติเย **เอวํนามเก ชนปเท**ติ ยตฺถ นามคฺคหเณน โกสลสทฺทสฺส รุฬฺหีสทฺทตํ ทเสฺสติฯ ตถา หิ โกสลา นาม ชานปทิโน ราชกุมารา, เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหีสเทฺทน ‘‘โกสลา’’ติ วุจฺจติฯ อกฺขรจินฺตกา หิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ ยุเตฺต วิย สลิงฺควจนานิ (ปาณินิ ๑.๒.๕๑) อิจฺฉนฺติฯ อยเมตฺถ รุฬฺหี ยถา อญฺญตฺถาปิ ‘‘กุรูสุ วิหรติ, องฺเคสุ วิหรตี’’ติ จฯ ตพฺพิเสสเน ปน ชนปทสเทฺท ชาติสเทฺท เอกวจนเมว ยถา ‘‘โกสเลสุ ชนปเท’’ติฯ **จาริก**นฺติ จรณํฯ จรณํ วา จาโร, โส เอว **จาริกา**ฯ ตยิทํ มคฺคคมนํ อิธาธิเปฺปตํ, น จุณฺณิกคมนมตฺตนฺติ อาห **‘‘อทฺธานคมนํ คจฺฉโนฺต’’**ติฯ ตํ วิภาเคน ทเสฺสตุํ **‘‘จาริกา จ นาเมสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ทูเรปี**ติ ทูเรปิ นาติทูเรปิฯ **สหสา คมน**นฺติ สีฆคมนํฯ **มหากสฺสปปจฺจุคฺคมนาทีสู**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อาฬวกาทีนํ อตฺถาย คมนํ สงฺคณฺหาติฯ ภควา หิ มหากสฺสปเตฺถรํ ปจฺจุคฺคจฺฉโนฺต มุหุเตฺตน ติคาวุตมคฺคมคมาสิฯ อาฬวกสฺสตฺถาย ตึสโยชนํ, ตถา องฺคุลิมาลสฺส, ปุกฺกุสาติสฺส ปน ปญฺจจตฺตาลีสโยชนํ, มหากปฺปินสฺส วีสโยชนสตํ, ธนิยสฺสตฺถาย สตฺต โยชนสตานิ, ธมฺมเสนาปติโน สทฺธิวิหาริกสฺส วนวาสิสฺส ติสฺสสามเณรสฺส ติคาวุตาธิกํ วีสโยชนสตํ อคมาสิฯ **อิมํ สนฺธายา**ติ อิมํ อตุริตจาริกํ สนฺธายฯ

อุปลภิํสูติ เอตฺถ สวนวเสน อุปลภิํสูติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘โสตทฺวาร…เป.… ชานิํสู’’**ติ อาหฯ สพฺพมฺปิ วากฺยํ อวธารณผลตฺตา อโนฺตคธาวธารณนฺติ อาห **‘‘ปทปูรณมเตฺต วา นิปาโต’’**ติฯ **อวธารณเตฺถนา**ติ ปน อิมินา อิฎฺฐตฺถโตวธารณตฺถํ โข-สทฺทคฺคหณนฺติ ทเสฺสติฯ **อโสฺสสี**ติ ปทํ โข-สเทฺท คหิเต เตน ผุลฺลิตมณฺฑิตวิภูสิตํ วิย โหนฺตํ ปูริตํ นาม โหติ, เตน จ ปุริมปจฺฉิมปทานิ สํสิลิฎฺฐานิ นาม โหนฺติ, น ตสฺมิํ อคฺคหิเตติ อาห **‘‘ปทปูรเณน พฺยญฺชนสิลิฎฺฐตามตฺตเมวา’’**ติฯ **มตฺต**สโทฺท วิเสสนิวตฺติอโตฺถฯ เตนสฺส อนตฺถนฺตรทีปนตา ทสฺสิตา โหติ, **เอว**สเทฺทน ปน พฺยญฺชนสิลิฎฺฐตาย เอกนฺติกตาฯ

สมิตปาปตฺตาติ อจฺจนฺตํ อนวเสสโต สวาสนํ สมิตปาปตฺตาฯ เอวญฺหิ พาหิรกวีตราคเสกฺขาเสกฺขปาปสมนโต ภควโต ปาปสมนํ วิเสสิตํ โหติฯ เตนสฺส ยถาภูตคุณาธิคตเมตํ นามํ ยทิทํ สมโณติ ทีเปติฯ อเนกตฺถตฺตา นิปาตานํ อิธ อนุสฺสวโตฺถ อธิเปฺปโตติ อาห **‘‘ขลูติ อนุสฺสวเตฺถ นิปาโต’’**ติฯ **อาลปนมตฺต**นฺติ ปิยาลาปวจนมตฺตํฯ ปิยสมุทาหารา เหเต ‘‘โภ’’ติ วา ‘‘อาวุโส’’ติ วา ‘‘เทวานํ ปิยา’’ติ วาฯ **โคตฺตวเสนา**ติ เอตฺถ คํ ตายตีติ โคตฺตํฯ โคตโมติ หิ ปวตฺตมานํ วจนํ พุทฺธิญฺจ ตายติ เอกํสิกวิสยตาย รกฺขตีติ โคตฺตํฯ ยถา หิ พุทฺธิ อารมฺมณภูเตน อเตฺถน วินา น วตฺตติ, ตถา อภิธานํ อภิเธยฺยภูเตน, ตสฺมา โส โคตฺตสงฺขาโต อโตฺถ ตานิ ตายติ รกฺขตีติ วุจฺจติฯ โก ปน โสติ? อญฺญกุลปรมฺปราสาธารณํ ตสฺส กุลสฺส อาทิปุริสสมุทาคตํ ตํกุลปริยาปนฺนสาธารณํ สามญฺญรูปนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ เอตฺถ จ **สมโณ**ติ อิมินา ปริกฺขกชเนหิ ภควโต พหุมตภาโว ทสฺสิโต สมิตปาปตากิตฺตนโตฯ **โคตโม**ติ อิมินา โลกิยชเนหิ อุจฺจากุลสมฺภูตตา ทีปิตา เตน อุทิโตทิตวิปุลขตฺติยกุลวิภาวนโตฯ สพฺพขตฺติยานญฺหิ อาทิภูตมหาสมฺมตมหาราชโต ปฎฺฐาย อสมฺภินฺนํ อุฬารตมํ สกฺยราชกุลํฯ

เกนจิ ปาริชุเญฺญนาติ ญาติปาริชุญฺญโภคปาริชุญฺญาทินา เกนจิปิ ปาริชุเญฺญน ปริหานิยา **อนภิภูโต** อนโชฺฌตฺถโฎฯ ตถา หิ ตสฺส กุลสฺส น กิญฺจิ ปาริชุญฺญํ โลกนาถสฺส อภิชาติยํ, อถ โข วฑฺฒิเยวฯ อภินิกฺขมเน จ ตโตปิ สมิทฺธตมภาโว โลเก ปากโฎ ปญฺญาโตติฯ **สกฺยกุลา ปพฺพชิโต**ติ อิทํ วจนํ ภควโต สทฺธาปพฺพชิตภาวทีปนํ วุตฺตํ มหนฺตํ ญาติปริวฎฺฎํ มหนฺตญฺจ โภคกฺขนฺธํ ปหาย ปพฺพชิตภาวสิทฺธิโตฯ

อิตฺถมฺภูตาขฺยานเตฺถติ อิตฺถํ เอวํปกาโร ภูโต ชาโตติ เอวํ กถนเตฺถฯ **อุปโยควจน**นฺติ ‘‘อพฺภุคฺคโต’’ติ เอตฺถ อภิ-สโทฺท อิตฺถมฺภูตาขฺยานตฺถโชตโก, เตน โยคโต ‘‘ตํ โข ปน ภวนฺต’’นฺติ อิทํ สามิอเตฺถ อุปโยควจนํฯ เตนาห **‘‘ตสฺส โข ปน โภโต โคตมสฺสาติ อเตฺถ’’**ติฯ **กลฺยาณคุณสมนฺนาคโต**ติ กลฺยาเณหิ คุเณหิ ยุเตฺต, ตนฺนิสฺสิโต ตพฺพิสยตายาติ อธิปฺปาโยฯ **เสโฏฺฐ**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ กิเตฺตตพฺพโต กิตฺติ, สา เอว สทฺทนียโต สโทฺทติ อาห **‘‘กิตฺติสโทฺทติ กิตฺติเยวา’’**ติฯ อภิตฺถวนวเสน ปวเตฺต สโทฺท **ถุติโฆโสฯ สเทวกํ โลกํ อโชฺฌตฺถริตฺวา อุคฺคโต**ติ อนญฺญสาธารเณ คุเณ อารพฺภ ปวตฺตตฺตา สเทวกํ โลกํ อโชฺฌตฺถริตฺวา อภิภวิตฺวา อุคฺคโตฯ

โส ภควาติ โย โส สมตึส ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพกิเลเส ภญฺชิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธ เทวานํ อติเทโว สกฺกานํ อติสโกฺก พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมา โลกนาโถ ภาคฺยวนฺตตาทีหิ การเณหิ สเทวเก โลเก ‘‘ภควา’’ติ ปตฺถฏกิตฺติสโทฺท, โส ภควาฯ ‘‘ภควา’’ติ จ อิทํ สตฺถุ นามกิตฺตนํฯ เตนาห อายสฺมา ธมฺมเสนาปติ ‘‘ภควาติ เนตํ นามํ มาตรา กต’’นฺติอาทิ (มหานิ. ๘๔)ฯ ปรโต ปน **ภควา**ติ คุณกิตฺตนํฯ ยถา กมฺมฏฺฐานิเกน ‘‘อรห’’นฺติอาทีสุ นวสุ ฐาเนสุ ปเจฺจกํ **อิติ**-สทฺทํ โยเชตฺวา พุทฺธคุณา อนุสฺสริยนฺติ, เอวํ พุทฺธคุณสํกิตฺตเนนปีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิติปิ อรหํ อิติปิ สมฺมาสมฺพุโทฺธ...เป.... อิติปิ ภควา’’**ติ อาหฯ ‘‘อิติเปตํ ภูตํ อิติเปตํ ตจฺฉ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๖) วิย อิธ **อิติ**สโทฺท อาสนฺนปจฺจกฺขกรณโตฺถ, **ปิ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถ, เตน จ เตสํ คุณานํ พหุภาโว ทีปิโต, ตานิ จ สํกิเตฺตเนฺตน วิญฺญุนา จิตฺตสฺส สมฺมุขีภูตาเนว กตฺวา สํกิเตฺตตพฺพานีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิมินา จ อิมินา จ การเณนาติ วุตฺตํ โหตี’’**ติ อาหฯ เอวํ นิรูเปตฺวา กิเตฺตโนฺต โย กิเตฺตติ, ตสฺส ภควติ อติวิย อภิปฺปสาโท โหติฯ

อารกตฺตาติ สุวิทูรตฺตาฯ **อรีน**นฺติ กิเลสารีนํฯ **อราน**นฺติ สํสารจกฺกสฺส อรานํฯ **หตตฺตา**ติ วิทฺธํสิตตฺตาฯ **ปจฺจยาทีน**นฺติ จีวราทิปจฺจยานเญฺจว ปูชาวิเสสานญฺจฯ **ตโต**ติ วิสุทฺธิมคฺคโต (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๕-๑๒๗)ฯ ยถา จ วิสุทฺธิมคฺคโต, เอวํ ตํสํวณฺณนาโตปิ เนสํ วิตฺถาโร คเหตโพฺพฯ

อิมํ โลกนฺติ นยิทํ มหาชนสฺส สมฺมุขมตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํ, อถ โข อนวเสสํ ปริยาทายาติ ทเสฺสตุํ **‘‘สเทวก’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เตนาห **‘‘อิทานิ วตฺตพฺพํ นิทเสฺสตี’’**ติฯ **ปชาตตฺตา**ติ ยถาสกํ กมฺมกิเลเสหิ นิพฺพตฺตตฺตาฯ **ปญฺจกามาวจรเทวคฺคหณํ** ปาริเสสนเยน อิตเรสํ ปทนฺตเรน คหิตตฺตาฯ **สเทวก**นฺติ จ อวยเวน วิคฺคโห สมุทาโย สมาสโตฺถฯ **ฉฏฺฐกามาวจรเทวคฺคหณํ** ปจฺจาสตฺตินเยนฯ ตตฺถ หิ โส ชาโต ตนฺนิวาสี จฯ **สพฺรหฺมกวจเนน พฺรหฺมกายิกาทิพฺรหฺมคฺคหณ**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ปจฺจตฺถิกสมณพฺราหฺมณคฺคหณ**นฺติ นิทสฺสนมตฺตเมตํ อปจฺจตฺถิกานํ สมิตพาหิตปาปานญฺจ สมณพฺราหฺมณานํ สมณพฺราหฺมณวจเนน คหิตตฺตาฯ กามํ ‘‘สเทวก’’นฺติอาทิวิเสสนานํ วเสน สตฺตวิสโย โลกสโทฺทติ วิญฺญายติ ตุลฺยโยควิสยตฺตา เตสํ, ‘‘สโลมโก สปกฺขโก’’ติอาทีสุ ปน อตุลฺยโยเคปิ อยํ สมาโส ลพฺภตีติ พฺยภิจารทสฺสนโต ปชาคหณนฺติ อาห **‘‘ปชาวจเนน สตฺตโลกคฺคหณ’’**นฺติฯ

อรูปิโน สตฺตา อตฺตโน อาเนญฺชวิหาเรน วิหรนฺตา ทิพฺพนฺตีติ เทวาติ อิมํ นิพฺพจนํ ลภนฺตีติ อาห **‘‘สเทวกคฺคหเณน อรูปาวจรโลโก คหิโต’’**ติฯ เตนาห ‘‘อากาสานญฺจายตนูปคานํ เทวานํ สหพฺยต’’นฺติ (อ. นิ. ๓.๑๑๗)ฯ **สมารกคฺคหเณน ฉกามาวจรเทวโลโก คหิโต** ตสฺส สวิเสสํ มารสฺส วเส วตฺตนโตฯ **สพฺรหฺมกคฺคหเณน รูปีพฺรหฺมโลโก คหิโต** อรูปี

พฺรหฺมโลกสฺส คหิตตฺตาฯ **จตุปริสวเสนา**ติ ขตฺติยาทิจตุปริสวเสนฯ อิตรา ปน จตโสฺส ปริสา สมารกาทิคฺคหเณน คหิตา เอวาติฯ **อวเสสสตฺตโลโก** นาคครุฬาทิเภโทฯ **ตีหากาเรหี**ติ เทวมารพฺรหฺมสหิตตาสงฺขาเตหิ ตีหิ ปกาเรหิฯ **ตีสุ ปเทสู**ติ ‘‘สเทวก’’นฺติอาทีสุ ตีสุ ปเทสุฯ **เตน เตนากาเรนา**ติ สเทวกตฺตาทินา เตน เตน ปกาเรนฯ **เตธาตุกเมว ปริยาทินฺน**นฺติ โปราณา อาหูติ โยชนาฯ

อภิญฺญาติ ยการโลเปนายํ นิเทฺทโส, อภิชานิตฺวาติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **‘‘อภิญฺญาย อธิเกน ญาเณน ญตฺวา’’**ติฯ **อนุมานาทิปฏิเกฺขโป**ติ อนุมานอตฺถาปตฺติอาทิปฺปฏิเกฺขโป เอกปฺปมาณตฺตาฯ สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตญาณจารตาย หิ สพฺพปจฺจกฺขา พุทฺธา ภควโนฺตฯ

อนุตฺตรํ วิเวกสุขนฺติ ผลสมาปตฺติสุขํฯ เตน วิมิสฺสาปิ กทาจิ ภควโต ธมฺมเทสนา โหตีติ **‘‘หิตฺวาปี’’**ติ **ปิ**-สทฺทคฺคหณํฯ ภควา หิ ธมฺมํ เทเสโนฺต ยสฺมิํ ขเณ ปริสา สาธุการํ วา เทติ, ยถาสุตํ วา ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขติ, ตํ ขณํ ปุพฺพภาเคน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ผลสมาปตฺติํ สมาปชฺชติ, ยถาปริเจฺฉทญฺจ สมาปตฺติโต วุฎฺฐาย ฐิตฎฺฐานโต ปฎฺฐาย ธมฺมํ เทเสติฯ **อปฺปํ วา พหุํ วา เทเสโนฺต**ติ อุคฺฆฎิตญฺญุสฺส วเสน อปฺปํ วา, วิปญฺจิตญฺญุสฺส เนยฺยสฺส วา วเสน พหุํ วา เทเสโนฺตฯ ธมฺมสฺส กลฺยาณตา จ นิยฺยานิกตา จ สพฺพโส อนวชฺชภาเวเนวาติ อาห **‘‘อนวชฺชเมว กตฺวา’’**ติฯ

เทสกายเตฺตน อาณาทิวิธินา อติสชฺชนํ ปโพธนํ เทสนาติ สา ปริยตฺติธมฺมวเสน เวทิตพฺพาติ อาห **‘‘เทสนาย ตาว จาตุปฺปทิกคาถายปี’’**ติอาทิฯ นิทานนิคมานิปิ สตฺถุ เทสนาย อนุวิธานโต ตทโนฺตคธานิ เอวาติ อาห **‘‘นิทานํ อาทิ, อิทมโวจาติ ปริโยสาน’’**นฺติฯ

สาสิตพฺพปุคฺคลคเตน ยถาปราธาทิสาสิตพฺพภาเวน อนุสาสนํ ตทงฺควินยาทิวเสน วินยนํ สาสนนฺติ ตํ ปฏิปตฺติธมฺมวเสน เวทิตพฺพนฺติ อาห **‘‘สีลสมาธิวิปสฺสนา’’**ติอาทิฯ **กุสลาน**นฺติ อนวชฺชธมฺมานํ สีลสมถวิปสฺสนานํ สีลทิฎฺฐีนญฺจ อาทิภาโว ตํมูลิกตฺตา อุตฺตริมนุสฺสธมฺมานํฯ อริยมคฺคสฺส อนฺตทฺวยวิคเมน มชฺฌิมาปฏิปทาภาโว วิย สมฺมาปฏิปตฺติยา อารพฺภ นิพฺพตฺตีนํ เวมชฺฌตาปิ มชฺฌภาโวติ วุตฺตํ **‘‘อตฺถิ, *ภิกฺขเว*…เป…. มชฺฌิมํ นามา’’**ติฯ **ผลํ ปริโยสานํ นาม** สอุปาทิเสสตาวเสนฯ **นิพฺพานํ ปริโยสานํ นาม** อนุปาทิเสสตาวเสนฯ อิทานิ เตสํ ทฺวินฺนมฺปิ สาสนสฺส ปริโยสานตํ อาคเมน ทเสฺสตุํ **‘‘ตสฺมาติห ตฺว’’**นฺติ อาทิ วุตฺตํฯ ‘‘สาตฺถํ สพฺยญฺชน’’นฺติอาทิวจนโต ธมฺมเทสนาย อาทิมชฺฌปริโยสานํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **‘‘อิธ…เป…. อธิเปฺปต’’**นฺติฯ ตสฺมิํ ตสฺมิํ อเตฺถ กถาวธิสทฺทปฺปพโนฺธ คาถาวเสน สุตฺตวเสน จ ววตฺถิโต ปริยตฺติธโมฺม, โส อิธ เทสนาติ วุโตฺต, ตสฺส ปน อโตฺถ วิเสสโต สีลาทิ เอวาติ อาห **‘‘*ภควา หิ ธมฺมํ เทเสโนฺต*…เป…. *ทเสฺสตี*’’**ติฯ ตตฺถ **สีลํ ทเสฺสตฺวา**ติ สีลคฺคหเณน สสมฺภารํ สีลํ คหิตํ, ตถา มคฺคคฺคหเณน สสมฺภาโร มโคฺคติ ตทุภยวเสน อนวเสสโต ปริยตฺติอตฺถํ ปริยาทาย ติฎฺฐติฯ **เตนา**ติ สีลาทิทสฺสเนนฯ อตฺถวเสน หิ อิธ เทสนาย อาทิกลฺยาณาทิภาโว อธิเปฺปโตฯ **กถิกสณฺฐิตี**ติ กถิกสฺส สณฺฐานํ กถนวเสน สมวฎฺฐานํฯ

น โส สาตฺถํ เทเสติ นิยฺยานตฺถวิรหโต ตสฺสา เทสนายฯ **เอกพฺยญฺชนาทิยุตฺตา วา**ติ สิถิลาทิเภเทสุ พฺยญฺชเนสุ เอกปฺปกาเรเนว ทฺวิปฺปกาเรเนว วา พฺยญฺชเนน ยุตฺตา ทมิฬภาสา วิยฯ วิวฎกรณตาย โอเฎฺฐ อผุสาเปตฺวา อุจฺจาเรตพฺพโต **สพฺพนิโรฎฺฐพฺยญฺชนา วา** กิราตภาสา วิยฯ สพฺพเสฺสว วิสฺสชฺชนียยุตฺตตาย **สพฺพวิสฺสฎฺฐพฺยญฺชนา วา** ยวนภาสา

วิยฯ สพฺพเสฺสว สานุสารตาย **สพฺพนิคฺคหิตพฺยญฺชนา วา** ปารสิกาทิมิลกฺขภาสา วิยฯ สพฺพาเปสา พฺยญฺชเนกเทสวเสเนว ปวตฺติยา อปริปุณฺณพฺยญฺชนาติ กตฺวา “**อพฺยญฺชนา**”ติ วุตฺตาฯ

ฐานกรณานิ สิถิลานิ กตฺวา อุจฺจาเรตพฺพํ อกฺขรํ ปญฺจสุ วเคฺคสุ ปฐมตติยนฺติ เอวมาทิ **สิถิลํ**ฯ ตานิ อสิถิลานิ กตฺวา อุจฺจาเรตพฺพํ อกฺขรํ วเคฺคสุ ทุติยจตุตฺถนฺติ เอวมาทิ **ธนิตํ**ฯ ทฺวิมตฺตกาลํ **ทีฆํ**ฯ เอกมตฺตกาลํ **รสฺสํ**ฯ ตเทว ลหุกํ **ลหุกเมว**ฯ สํโยคปรํ ทีฆญฺจ **ครุกํ**ฯ ฐานกรณานิ นิคฺคเหตฺวา อุจฺจาเรตพฺพํ **นิคฺคหิตํ**ฯ ปเรน สมฺพนฺธํ กตฺวา อุจฺจาเรตพฺพํ **สมฺพนฺธํ**ฯ ตถา น สมฺพนฺธํ **ววตฺถิตํ**ฯ ฐานกรณานิ วิสฺสฏฺฐานิ กตฺวา อุจฺจาเรตพฺพํ **วิมุตฺตํ**ฯ **ทสธา พฺยญฺชนพุทฺธิยา ปเภโท**ติ เอวํ สิถิลาทิวเสน พฺยญฺชนพุทฺธิยา อกฺขรุปฺปาทกจิตฺตสฺส ทสปฺปกาเรน ปเภโทฯ สพฺพานิ หิ อกฺขรานิ จิตฺตสมุฏฺฐานานิ ยถาธิเปฺปตตฺถพฺยญฺชนโต พฺยญฺชนานิ จฯ

อมเกฺขตฺวาติ อมิเลเจฺฉตฺวา, อวินาเสตฺวา, อหาเปตฺวาติ อโตฺถฯ ภควา ยมตฺถํ ญาเปตุํ เอกคาถํ เอกวากฺยมฺปิ เทเสติ, ตมตฺถํ ตาย เทสนาย ปริมณฺฑลปทพฺยญฺชนาย เอว เทเสตีติ อาห “**ปริปุณฺณพฺยญฺชนเมว กตฺวา ธมฺมํ เทเสตี**”ติฯ อิธ **เกวล**สโทฺท อนวเสสวาจโก, น อโวมิสฺสตาทิวาจโกติ อาห “**สกลาธิวจน**”นฺติฯ **ปริปุณฺณ**นฺติ สพฺพโส ปุณฺณํฯ ตํ ปน กิญฺจิ อูนํ วา อธิกํ วา น โหตีติ “**อนูนาธิกวจน**”นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยทตฺถํ เทสิตํ, ตสฺส สาธกตฺตา อนูนตา เวทิตพฺพา, ตพฺพิธุรสฺส ปน อสาธกตฺตา อนธิกตาฯ **สกล**นฺติ สพฺพภาควนฺตํฯ **ปริปุณฺณเมวา**ติ สพฺพโส ปริปุณฺณเมวฯ เตนาห “**เอกเทสนาปิ อปริปุณฺณา นตฺถี**”ติฯ **อปริสุทฺธา เทสนา นาม โหติ** ตณฺหาสํกิเลสตฺตาฯ โลกามิสํ จีวราทโย ปจฺจยา, ตตฺถ อคธิตจิตฺตตาย **โลกามิสนิรเปโกฺขฯ หิตผรเณนา**ติ หิตูปสํหรเณนฯ **เมตฺตาภาวนาย มุทุหทโย**ติ เมตฺตาภาวนาย กรุณาย วา มุทุหทโยฯ **อุลฺลุมฺปนสภาวสณฺฐิเตนา**ติ สกลสํกิเลสโต วฏฺฏทุกฺขโต จ อุทฺธรณาการาวฏฺฐิเตน จิเตฺตน, กรุณาธิปฺปาเยนาติ อโตฺถฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา สิกฺขตฺตยสงฺคหํ สกลํ สาสนํ อิธ พฺรหฺมจริยนฺติ อธิเปฺปตํ, ตสฺมาฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ อิมินา สมานาธิกรณานิ สพฺพปทานิ โยเชตฺวา อตฺถํ ทเสฺสโนฺต “**โส ธมฺมํ เทเสติ...เป.... ปกาเสตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ**”ติ อาหฯ

สุนฺทรนฺติ ภทฺทกํฯ ภทฺทกตา จ ปสฺสนฺตสฺส หิตสุขาวหภาเวน เวทิตพฺพาติ อาห “**อตฺถาวหํ สุขาวห**”นฺติฯ ตตฺถ **อตฺถาวห**นฺติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถสํหิตหิตาวหํฯ **สุขาวห**นฺติ ยถาวุตฺตติวิธสุขาวหํฯ **ตถานุรูปาน**นฺติ ตาทิสานํฯ ยาทิเสหิ ปน คุเณหิ ภควา สมนฺนาคโต, เตหิ จตุปฺปมาณิกสฺส โลกสฺส สพฺพถาปิ อจฺจนฺตปฺปสาทนีโย เตสํ ยถาภูตสภาวตฺตาติ ทเสฺสโนฺต “**ยถารูโป**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยถาภูต...เป.... อรหต**นฺติ อิมินา ธมฺมปฺปมาณลูขปฺปมาณานํ สตฺตานํ ภควโต ปสาทาวหตา ทสฺสิตา, อิตเรน อิตเรสํฯ **ทสฺสนมตฺตมฺปิ สาธุ โหตี**ติ เอตฺถ โกสิยวตฺถุ กเถตพฺพํฯ **อุภโตปกฺขิกา**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิสมฺมาทิฏฺฐิวเสน อุภยปกฺขิกาฯ **เกราฏิกา**ติ สฐาฯ

อเนกตฺถตฺตา นิปาตานํ **ยาวญฺจิท**นฺติ นิปาตสมุทาโย อธิมตฺตปฺปมาณปริเจฺฉทํ ทีเปตีติ อาห “**อธิมตฺตปฺปมาณปริเจฺฉทวจนเมต**”นฺติฯ **อธิมตฺตวิปฺปสนฺนานี**ติ อธิกปฺปมาเณน วิปฺปสนฺนานิฯ **วิปฺปสนฺนานี**ติ จ ปกติอาการํ อติกฺกมิตฺวา วิปฺปสนฺนานีติ อโตฺถฯ นนุ จ จกฺขาทีนํ อินฺทฺริยานํ มโนวิเญฺญยฺยตฺตา กถํ เตน เตสํ วิปฺปสนฺนตา วิญฺญายตีติ อาห “**ตสฺส หี**”ติอาทิฯ **ตสฺสา**ติ พฺราหฺมณสฺสฯ **เตส**นฺติ จกฺขาทีนํ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํฯ เอวมฺปิ

มนินฺทฺริเยน ปติฏฺฐิโตกาสสฺส อทิฏฺฐตฺตา กถํ มนินฺทฺริยสฺส วิปฺปสนฺนตา เตน วิญฺญายตีติ อาห **“ยสฺมา ปนา”**ติอาทิฯ นยคฺคาหปญฺญา เหสา ตสฺส พฺราหฺมณสฺสฯ **มเน วิปฺปสเนฺนเยว โหติ** ปสนฺนจิตฺตสมุฏฺฐิตรูปสมฺปทาหิ เอว จกฺขาทีนํ ปติฏฺฐิโตกาสสฺส ปสนฺนตาสมฺภวโตฯ

ชมฺพุนทสุวณฺณํ รตฺตวณฺณเมว โหตีติ อาห **“สุรตฺตวณฺณสฺสา”**ติฯ **ชมฺพุนทสุวณฺณสฺส ฆฏิกา**ติ ชมฺพุนทสุวณฺณปิณฺฑํฯ อิมินา **เนกฺขนฺ**ติ เนกฺขปฺปมาณชมฺพุนทสุวณฺเณน กตํ อกตภณฺฑํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ **เนกฺขนฺ**ติ วา อติเรกปญฺจสุวเณฺณน กตปิลนฺธนํ กตภณฺฑํ วุตฺตํฯ ตญฺหิ ฆฏฺฏนมชฺชนกฺขมํ โหตีติฯ **สุวณฺณนฺ**ติ จ ปญฺจธรณสฺส สมญฺญา, ตสฺมา ปญฺจวีสติธรณหิรญฺญวิจิตํ อาภรณํ อิธ เนกฺขนฺติ อธิเปฺปตํฯ **ชมฺพุนทนฺ**ติ มหาชมฺพุสาขาย ปวตฺตนทิยํ นิพฺพตฺตํฯ ตํ กิร รตนํ รตฺตํฯ สุวณฺณากาเร มหาชมฺพุผลรเส วา ปถวิยํ ปวิเฏฺฐ สุวณฺณงฺกุรา อุฏฺฐหนฺติ, เตน สุวเณฺณน กตปิลนฺธนนฺติปิ อโตฺถฯ **สุปริกมฺมกตนฺ**ติ สุฏฺฐุ กตปริกมฺมํฯ **สมฺปหฏฺฐนฺ**ติ สมฺมา ปหฏฺฐํ ฆฏฺฏนาทิวเสน สุกตปริกมฺมํฯ เตนาห **“สุวณฺณการ…เป…. สุปริมชฺชิตนฺติ อโตฺถ”**ติฯ

วาฬรูปานีติ อาหริมานิ วาฬรูปานิฯ ‘‘อกปฺปิยรูปากุโล อกปฺปิยมโญฺจ ปลฺลโงฺกติ สารสมาเสฯ **รตนจิตฺรนฺ**ติ ภิตฺติเจฺฉทาทิวเสน รตนจิตฺรํฯ รุกฺขตูลลตาตูลโปฏฺกิตูลานํ วเสน **ติณฺณํ ตูลานํ**ฯ อุทฺทโลมิยํ **เกจี**ติ สารสมาสาจริยา อุตฺตรวิหาริโน จฯ ตถา เอกนฺตโลมิยํฯ **โกเสยฺยกฏฺฐิสฺสมยนฺ**ติ โกเสยฺยกสฏมยํฯ **อชินจเมฺมหี**ติ อชินมิคจเมฺมหิฯ ตานิ กิร จมฺมานิ สุขุมตรานิฯ ตสฺมา ทุปฏฺฏติปฏฺฏานิ กตฺวา สิพฺพนฺติฯ เตน วุตฺตํ **“อชินปฺปเวณี”**ติอาทิฯ

นิกามลาภีติ ยถิจฺฉิตลาภีฯ เตนาห **“อิจฺฉิติจฺฉิตลาภี”**ติฯ **วิปุลลาภี**ติ อุฬารลาภีฯ กสิรนฺติ หิ ปริตฺตํ วุจฺจติ, ตปฺปฏิเกฺขเปน **อกสิรํ** อุฬารํฯ เตนาห **“มหนฺตลาภี”**ติอาทิฯ

ลทฺธา จ น กปฺปนฺตีติ สามเญฺญน ปฏิสิทฺธตฺตา สพฺพถา น กปฺปตีติ กสฺสจิ อาสงฺกา สิยา, ตนฺนิวตฺตนตฺถํ **“กิญฺจิ กิญฺจิ กปฺปตี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุทฺธโกเสยฺยนฺ**ติ รตนปริสิพฺพนรหิตํฯ เอตฺถ จ ‘‘สุทฺธโกเสยฺยํ ปน วฏฺฏตี’’ติ **วินเย** (มหาว. อฏฺฐ. ๒๕๔) วุตฺตตฺตา อิธาปิ เอตฺตกเมว วุตฺตํฯ **ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๕) **ปน** ‘‘ฐเปตฺวา ตูลิกํ สพฺพาเนว โคนกาทีนิ รตนปริสิพฺพิตานิ น วฏฺฏนฺตี’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ‘‘ฐเปตฺวา ตูลิก’’นฺติ เอเตน รตนสิพฺพนรหิตาปิ ตูลิกา น วฏฺฏตีติ ทีเปติฯ **วจนโต**ติ เอเตน **วินเย** (จูฬว. ๒๙๗) วุตฺตภาวํ ทเสฺสติฯ **เอเกน วิธาเนนา**ติ ยถาวุตฺตเมว วิธานํ สนฺธาย วทติฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ภควตา ‘‘ลทฺธา จ น กปฺปนฺตี’’ติ สามเญฺญน ปฏิเสโธ กโตติ อาห **“อกปฺปิยํ ปน อุปาทายา”**ติอาทิฯ

ปลฺลงฺกนฺติ เอตฺถ **ปริ**-สโทฺท สมนฺตโตติ เอตสฺมึ อเตฺถ วตฺตติ, ตสฺมา วามูรุํ ทกฺขิณูรุญฺจ สมํ ฐเปตฺวา อุโภ ปาเท อญฺญมญฺญสมฺพเนฺธ กตฺวา นิสชฺชา ปลฺลงฺกนฺติ อาห **“สมนฺตโต อูรุพทฺธาสน”**นฺติฯ อูรูนํ พนฺธนวเสน นิสชฺชาฯ **ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา**ติ จ ยถา ปลฺลงฺกวเสน นิสชฺชา โหติ, เอวํ อุโภ ปาเท อาภุเช สมิญฺชิเต กตฺวาติ อโตฺถฯ ตํ ปน อุภินฺนํ ปาทานํ ตถา สมฺพนฺธตากรณนฺติ อาห **“พนฺธิตฺวา”**ติฯ **อุชุํ กายํ ปณิธายา**ติ อุปริมํ สรีรํ อุชุกํ ฐเปตฺวา อฏฺฐารส ปิฏฺฐิกณฺฏเก โกฏิยา โกฏึ ปฏิปาเทตฺวาฯ เอวญฺหิ นิสินฺนสฺส จมฺมมํสนฺหารูนิ น ปณมนฺติฯ อถสฺส ยา เตสํ ปณมนปจฺจยา ขเณ ขเณ เวทนา อุปฺปเชฺชยฺยุํ, ตา น อุปฺปชฺชนฺติฯ ตาสุ อนุปฺปชฺชมานาสุ จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, กมฺมฏฺฐานํ น ปริปตติ, วุทฺธึ ผาตึ คจฺฉติฯ เตนาห **“อฏฺฐารส ปิฏฺฐิกณฺฏเก”**ติอาทิฯ **อุชุํ กายํ ฐเปตฺวา**ติ อุปริมํ กายํ อุชุกํ ฐเปตฺวา, อยเมว

วา ปาโฐฯ เหฏฺฐิมกายสฺส หิ อนุชุกฏฺฐปนํ นิสชฺชาวจเนเนว โพธิตนฺติฯ **อุชุํ กาย**นฺติ เอตฺถ **กาย**-สโทฺท อุปริมกายวิสโยฯ

ปริมุขนฺติ เอตฺถ **ปริ**-สโทฺท อภิสเทฺทน สมานโตฺถติ อาห **“กมฺมฏฺฐานาภิมุข”**นฺติ, พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมณโต นิวาเรตฺวา กมฺมฏฺฐานํเยว ปุรกฺขตฺวาติ อโตฺถฯ เอตฺถ ยถา ‘‘วนนฺตเญฺญว ปวิสามี’’ติอาทินา ภาวนานุรูปํ เสนาสนํ ทสฺสิตํ, เอวํ ‘‘นิสีทามี’’ติ อิมินา อลีนานุทฺธจฺจปกฺขิโย สโนฺต อิริยาปโถ ทสฺสิโต, ‘‘ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา’’ติ อิมินา นิสชฺชาย ทฬฺหภาโว, ‘‘ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา’’ติ อิมินา อารมฺมณปริคฺคหูปาโยฯ **ปริคฺคหิตนิยฺยาน**นฺติ สพฺพถา คหิตาสโมฺมสํ ปริจฺจตฺตสโมฺมสํ สตึ กตฺวา, ปรมสติเนปกฺกํ อุปฏฺฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ **ปรีติ ปริคฺคหโฏฺฐ** ‘‘ปริณายิกา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๖.๒๐) วิยฯ **มุขนฺติ นิยฺยานโฏฺฐ** ‘‘สุญฺญตวิโมกฺข’’นฺติอาทีสุ (ปฏิ. ม. ๑.๒๐๙-๒๑๐) วิยฯ ปฏิปกฺขโต นิคฺคมนโฏฺฐ หิ นิยฺยานโฏฺฐฯ

จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิ ทิพฺพภาวาวหตฺตา ทิพฺพวิหารา นาม โหนฺตีติ ตทา สนฺนปฺปวตฺตจงฺกโมปิ ตทุปจารโต ทิโพฺพ นาม โหตีติ อาห **“จตฺตาริ หิ รูปชฺฌานานี”**ติ อาทิฯ **สมาปชฺชิตฺวา จงฺกมนฺตสฺสา**ติ อิทญฺจ จงฺกมนฺตสฺส อนฺตรนฺตรา สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา อุฏฺฐายุฏฺฐาย จงฺกมนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ น หิ สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา อวุฏฺฐิเตน สกฺกา จงฺกมิตุํฯ **สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย จงฺกมนฺตสฺสปิ จงฺกโมติ** อิทํ ปน สมาปตฺติโต วุฏฺฐหิตฺวา อนฺตรนฺตรา สมาปชฺชิตฺวา จงฺกมนฺตสฺส วเสน วุตฺตํฯ **ทฺวีสุ วิหาเรสู**ติ พฺรหฺมวิหาเร, อริยวิหาเร จฯ เมตฺตาฌานาทโย หิตูปสํหาราทิวเสน ปวตฺติยา พฺรหฺมภูตา เสฏฺฐภูตา วิหาราติ **พฺรหฺมวิหารา**ฯ อนญฺญสาธารณตฺตา ปน อริยานํ วิหาราติ **อริยวิหารา,** จตโสฺสปิ ผลสมาปตฺติโยฯ อิธ ปน อรหตฺตผลสมาปตฺติเยว อาคตาฯ

ปจฺจเวกฺขณาย ผลสมาปตฺติ กถิตา สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐิตสฺส ปจฺจเวกฺขณาสมฺภวโตฯ **จงฺกมาทโย**ติ ผลสมาปตฺตึ สมาปนฺนสฺสปิ สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตสฺสปิ จงฺกมฏฺฐานนิสชฺชาทโยฯ **อริยจงฺกมาทโย โหนฺติ** น ปน ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ

เวนาคปุรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สรภสุตฺตวณฺณนา

๖๕. จตฺเตฺถ คิชฺฌา เอตฺถ สนฺตีติ คิชฺฌํ, กูฏํฯ ตํ เอตสฺสาติ คิชฺฌกูโฏฯ คิโชฺฌ วิยาติ วา คิชฺฌํ, กูฏํฯ ตํ เอตสฺสาติ คิชฺฌกูโฏ, ปพฺพโตฯ ตสฺมึ **คิชฺฌกูเฏ**ฯ เตนาห **“คิชฺฌา วา”**ติ อาทิฯ **อจิรปกฺกโนฺต**ติ เอตฺถ น เทสนฺตรปกฺกมนํ อธิเปฺปตํ, อถ โข สาสนปกฺกมนนฺติ ทเสฺสโนฺต **“อิมสฺมึ สาสเน ปพฺพชิตฺวา”**ติอาทิมาห, เตเนว หิ ‘‘อิมสฺสา ธมฺมวินยา’’ติ วุตฺตํฯ ลพฺภตีติ ลาโภ, จตุนฺนํ ปจฺจยานเมตํ อธิวจนํฯ สกฺกจฺจํ กาตโพฺพ ทาตโพฺพติ สกฺกาโรฯ ปจฺจยา เอว หิ ปณีตปณีตา สุนฺทรสุนฺทรา อภิสงฺขริตฺวา กตา สกฺการาติ วุจฺจนฺติฯ สกฺกาโรติ วา สุนฺทรกาโร, ปเรหิ อตฺตโน คารวกิริยา ปุปฺผาทีหิ วา ปูชาฯ ลาโภ จ สกฺกาโร จ ลาภสกฺการา, เต นฏฺฐา ปหีนา เอเตสนฺติ **นฏฺฐลาภสกฺการา**ฯ

มหาลาภสกฺกาโร อุปฺปชฺชีติ ตทา กิร ภควโต มหาลาภสกฺกาโร อุปฺปชฺชิ ยถา ตํ จตฺตาโร อสเงฺขเยฺย ปูริตทานปารมิสญฺจยสฺสฯ สพฺพทิสาสุ หิ ยมกมหาเมโฆ วุฏฺฐหิตฺวา มโหโฆ วิย สพฺพปารมิโย ‘‘เอกสฺมึ อตฺตภาเว วิปากํ ทสฺสามา’’ติ สมฺปิณฺฑิตา วิย ลาภสกฺการมโหฆํ นิพฺพตฺตยึสุฯ ตโต ตโต อนฺนปานยานวตฺถมาลาคนฺธวิเลปนาทิหตฺถา ขตฺติยพฺ

ราหฺมณาทโย อาคนฺตฺวา ‘‘กหํ พุทฺธ , กหํ ภควา, กหํ เทวเทโว นราสโภ ปุริสสีโห’’ติ ภควนฺตํ ปริเยสนฺติ, สกฏสเตหิปิ ปจฺจเย อาหริตฺวา โอกาสํ อลภมานา สมนฺตา คาวุตปฺปมาณมฺปิ สกฏธุเรน สกฏธุรํ อาหจฺจ ติฏฺฐนฺติ เจว อนุพนฺธนฺติ จ อนฺธกวินฺทพฺราหฺมโณ วิยฯ ยถา จ ภควโต, เอวํ ภิกฺขุสงฺฆสฺสปิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘เตน โข ปน สมเยน ภควา สกฺกโต โหติ ครุกโต มานิโต ปูชิโต อปจิโต ลาภี จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานํ, ภิกฺขุสโงฺฆปิ สกฺกโต โหติ… เป.… ปริกฺขาราน’’นฺติ (อุทา. ๓๘)ฯ

ตถา –

> ‘‘ยาวตา โข ปน, จุนฺท, เอตรหิ สโงฺฆ วา คโณ วา โลเก อุปฺปนฺโน, นาหํ, จุนฺท, อญฺญํ เอกํ สงฺฆมฺปิ สมนุปสฺสามิ เอวํลาภคฺคยสคฺคปฺปตฺตํ ยถริวายํ, จุนฺท, ภิกฺขุสโงฺฆ’’ติ (ที. นิ. ๓.๑๗๖)ฯ

สฺวายํ ภควโต จ สงฺฆสฺส จ อุปฺปนฺโน ลาภสกฺกาโร เอกโต หุตฺวา ทฺวินฺนํ มหานทีนํ อุทกํ วิย อปฺปเมยฺโย อโหสิ, ภควโต ปน ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ อุปฺปนฺโน ลาภสกฺกาโร ธมฺมสฺสปิ อุปฺปนฺโนเยวฯ ธมฺมธรานญฺหิ กโต สกฺกาโร ธมฺมสฺส กโต นาม โหติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ติณฺณํ รตนานํ มหาลาภสกฺกาโร อุปฺปชฺชี’’**ติฯ

วุตฺตมตฺถํ ปาฬิยา นิทเสฺสโนฺต **‘‘ยถาหา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สกฺกโต**ติ สกฺการปฺปตฺโตฯ ยสฺส หิ จตฺตาโร ปจฺจเย สกฺกตฺวา สุอภิสงฺขเต ปณีตปณีเต อุปเนติ, โส สกฺกโตฯ **ครุกโต**ติ ครุภาวเหตูนํ อุตฺตมคุณานํ มตฺถกปฺปตฺติยา อนญฺญสาธารเณน ครุกาเรน สพฺพเทวมนุเสฺสหิ ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ครุกโตฯ ยสฺมิญฺหิ ครุภาวํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา ปจฺจเย เทนฺติ, โส ครุกโตฯ **มานิโต**ติ สมฺมาปฏิปตฺติยา มานิโต มเนน ปิยายิโตฯ ตาย หิ วิญฺญูนํ มนาปตาฯ **ปูชิโต**ติ มานนาทิปูชาย เจว จตุปจฺจยปูชาย จ ปูชิโตฯ ยสฺส หิ สพฺพเมตํ ปูชนญฺจ กโรนฺติ, โส ปูชิโตฯ **อปจิโต**ติ นีจวุตฺติกรเณน อปจิโตฯ สตฺถารญฺหิ ทิสฺวา มนุสฺสา หตฺถิกฺขนฺธาทีหิ โอตรนฺติ, มคฺคํ เทนฺติ, อํสกูฏโต สาฏกํ อปเนนฺติฯ อาสนโต วุฏฺฐหนฺติ, วนฺทนฺตีติ เอวํ โส เตหิ อปจิโต นาม โหติฯ

อวณฺณํ ปตฺถริตฺวาติ อวณฺณํ ตตฺถ ตตฺถ สํกิตฺตนวเสน ปตฺถริตฺวาฯ **อาวฎฺฏนิมายน**ฺติ อาวเฏฺฏตฺวา คหณมายํฯ อาวเฏฺฏติ ปุริมาการโต นิวเตฺตติ อตฺตโน วเส วเตฺตติ เอตายาติ อาวฏฺฏนี, มายา, ตํ อาวฏฺฏนิมายํ **โอสาเรตฺวา** ปริชเปฺปตฺวาติ อโตฺถฯ **โกฏฺโต ปฏฺฐายา**ติ อนฺติมโกฏิโต ปฏฺฐายฯ ถทฺธกาเยน ผรุสวาจาย ติณฺณํ รตนานํ อวณฺณกถนํ อนตฺถาวหตฺตา วิสสิญฺจนสทิสา โหตีติ อาห **‘‘วิสํ สิญฺจิตฺวา’’**ติฯ **อญฺญาโต**ติ อาญาโตฯ เตนาห **‘‘ญาโต’’**ติอาทิฯ

กายงฺคนฺติ กายเมว องฺคํ, กายสฺส วา องฺคํ, สีสาทิฯ **วาจงฺค**นฺติ ‘‘โหตุ, สาธู’’ติ เอวมาทิวาจาย อวยวํฯ **เอกเกนา**ติ อสหาเยนฯ **อิมสฺส ปนตฺถสฺสา**ติ ‘‘จริยํ จรณกาเล’’ติอาทินา วุตฺตสฺสฯ **ยโต ยโต ครุ ธุร**นฺติ ยสฺมิํ ยสฺมิํ ฐาเน ธุรํ ครุ ภาริกํ โหติ, อเญฺญ พลิพทฺทา อุกฺขิปิตุํ น สโกฺกนฺติฯ **ยโต คมฺภีรวตฺตนี**ติ วตฺตนฺติ เอตฺถาติ วตฺตนี, ทุมฺมคฺคเสฺสตํ นามํ, ยสฺมิํ ฐาเน อุทกจิกฺขลฺลมหนฺตตาย วา วิสมจฺฉินฺนตฏภาเวน วา มโคฺค คมฺภีโร โหตีติ อโตฺถฯ **ตทาสฺสุ กณฺหํ ยุเญฺชนฺตีติ อสฺสู**ติ นิปาตมตฺตํ, ตทา กณฺหํ ยุเญฺชนฺตีติ อโตฺถฯ ยทา ธุรญฺจ

ครุ โหติ มโคฺค จ คมฺภีโร, ตทา อเญฺญ พลิพทฺเท อปเนตฺวา กณฺหเมว ยุเญฺชนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **สฺวาสฺสุ ตํ วหเต ธุร**นฺติ เอตฺถปิ **อสฺสู**ติ นิปาตมตฺตเมว, โส ตํ ธุรํ วหตีติ อโตฺถฯ

เคหเวตนนฺติ เคเห นิวุฏฺฐภาวเหตุ ทาตพฺพํฯ **กาฬโก นาม นาเมนา**ติ อญฺชนวโณฺณ กิเรส, เตนสฺส ''กาฬโก''ติ นามํ อกํสุฯ **กาฬกํ อุปสงฺกมิตฺวา อาหา**ติ กาฬโก กิร เอกทิวสํ จิเนฺตสิ ''มยฺหํ มาตา ทุคฺคตา มํ ปุตฺตฏฺฐาเน ฐเปตฺวา ทุเกฺขน โปเสติ, ยํนูนาหํ ภตึ กตฺวา อิมํ ทุคฺคตภาวโต โมเจยฺย''นฺติฯ โส ตโต ปฏฺฐาย ภตึ อุปธาเรโนฺต วิจรติฯ อถ ตสฺมิํ ทิวเส คาม โครูเปหิ สทฺธิํ ตตฺถ สมีเป จรติฯ สตฺถวาหปุโตฺตปิ โคสุตฺตวิตฺตโก, โส ''อตฺถิ นุ โข เอเตสํ คุนฺนํ อนฺตเร สกฏานิ อุตฺตาเรตุํ สมโตฺถ อุสภาชานีโย''ติ อุปธารยมาโน โพธิสตฺตํ ทิสฺวา ''อยํ อาชานีโย สกฺขิสฺสติ มยฺหํ สกฏานิ อุตฺตาเรตุ''นฺติ อญฺญาสิฯ เตน ตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอว มาหฯ **โส อเญฺญสํ...เป.... เคหเมว อคมาสี**ติ ตทา กิร คามทารกา ''กิํ นาเมตํ กาฬกสฺส คเล''ติ ตสฺส สนฺติกํ อาคจฺฉนฺติฯ โส เต อนุพนฺธิตฺวา ทูรโตว ปลาเปโนฺต มาตุ สนฺติกํ คโตฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

สายนฺหสมยนฺติ สายนฺหกาเลฯ ภุมฺมเตฺถ เอตํ อุปโยควจนํฯ น เหตฺถ อจฺจนฺตสํโยโค สมฺภวติฯ **ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต**ติ เอตฺถ เตหิ เตหิ สทฺธิวิหาริกอเนฺตวาสิกอุปาสกอุปาสิกา ทิสเตฺตหิ เจว รูปารมฺมณาทิสงฺขาเรหิ จ ปฏินิวเตฺตตฺวา อปสกฺกิตฺวา นิลียนํ วิเวจนํ กายจิเตฺตหิ ตโต วิวิตฺตตาย ปฏิสลฺลานํ กายวิเวโก, จิตฺตวิเวโก จฯ โย ตโต ทุวิธวิเวกโต วุฏฺฐิโต ภวงฺคปฺปตฺติยา สพฺรหฺมจารีหิ สมาคเมน จ อเปโตฯ โส ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต นาม โหติฯ อยํ ปน ยสฺมา ปฏิสลฺลานานํ อุตฺตมโต ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐาสิ, ตสฺมา **''ผลสมาปตฺติโต''**ติ วุตฺตํฯ **กายสกฺขิโน ภวิสฺสามา**ติ นามกาเยน เทสนาสมฺปฏิจฺฉนวเสน สกฺขิภูตา ภวิสฺสามฯ นนุ จ ''ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีที''ติ อิทํ กสฺมา วุตฺตํฯ ติตฺถิยา หิ ภควโต ปฏิปกฺขา, เต กสฺมา ตสฺส อาสนํ ปญฺญาเปนฺตีติ อาห **''ตถาคโต หี''**ติอาทิฯ

วิคฺคาหิกกถนฺติ วิคฺคาหสํวตฺตนิกํ สารมฺภกถํฯ **อายาเจยฺยาสี**ติ วจีเภทํ กตฺวา ยาเจยฺยาสิฯ **ปเตฺถยฺยาสี**ติ มนสา อาสีเสยฺยาสิฯ **ปิเหยฺยาสี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **นิเตฺตชตํ อาปโนฺน**ติ เตชหานิยา นิเตฺตชภาวํ อาปโนฺน, นิเตฺตชภูโตติ อโตฺถฯ ตโต เอว ภิกฺขุอาทโยปิ สมฺมุขา โอโลเกตุํ อสมตฺถตาย **ปตฺตกฺขโนฺธ,** ปติตกฺขโนฺธติ อโตฺถฯ เตนาห **''โอนตคีโว''**ติฯ **ทสฺสิตธเมฺมสู**ติ วุตฺตธเมฺมสุฯ วจนมตฺตเมว หิ เตสํ, น ปน ทสฺสนํ ตาทิสเสฺสว ธมฺมสฺส อภาวโตฯ ภควโต เอว วา ''อิเม ธมฺมา อนภิสมฺพุทฺธา''ติ ปรสฺส วจนวเสน **ทสฺสิตธเมฺมสุฯ ปฏิจริสฺสตี**ติ ปฏิจฺฉาทนวเส จริสฺสติ ปวตฺติสฺสติ, ปฏิจฺฉาทนโตฺถ เอว วา **จรติ**-สโทฺท อเนกตฺถตฺตา ธาตูนนฺติ อาห **''ปฏิจฺฉาเทสฺสตี''**ติฯ **อเญฺญน วา อญฺญ**นฺติ ปน ปฏิจฺฉาทนาการทสฺสนนฺติ อาห **''อเญฺญน วา วจเนนา''**ติอาทิฯ

ตตฺถ **อญฺญํ วจน**นฺติ ยํ สมนุยุญฺชเนฺตน ภควตา ปรสฺส โทสวิภาวนํ วจนํ วุตฺตํ, ตํ ตโต อเญฺญเนว วจเนน ปฏิจฺฉาเทติฯ ''อาปตฺติํ อาปโนฺนสี''ติ โจทเกน วุตฺตวจนํ วิย ''โก อาปโนฺน, กิํ อาปโนฺน, กิสฺมิํ อาปโนฺน, กํ ภณถ, กิํ ภณถา''ติอาทิวจเนน อญฺญํ อาคนฺตุกกถํ อาหรโนฺต ''ตฺวํ อิตฺถนฺนามํ อาปตฺติํ อาปโนฺนสี''ติ ปุโฏฺฐ ''ปาฏลิปุตฺตํ คโตมฺหี''ติ วตฺวา ปุน ''น ตว ปาฏลิปุตฺตคมนํ ปุจฺฉาม, อาปตฺติํ ปุจฺฉามา''ติ วุเตฺต ตโต ราชคหํ คโตมฺหิฯ ราชคหํ วา ยาหิ พฺราหฺมณเคหํ วา, อาปตฺติํ อาปโนฺนสีติฯ ''ตตฺถ เม สูกรมํสํ ลทฺธ''นฺติอาทีนิ วทโนฺต วิย สมนุยุญฺชเกน วุตฺตวจนโต อญฺญํ อาคนฺตุกกถํ อาหรโนฺต อปนาเมสฺสติ, วิเกฺขปํ คมยิสฺสติฯ อปฺปตีตา โหนฺติ เตน อตุฏฺฐา อโสมนสฺสิกาติ **อปจฺจโย,** โทมนเสฺสตํ อธิวจนํฯ เนว

อตฺตโน, น ปเรสํ หิตํ อภิราธยตีติ **อนภิรทฺธิ,** โทมนสฺสเมวฯ เตเนวาห **“อปจฺจเยน โทมนสฺสํ วุตฺต”**นฺติฯ

ยสฺส โข ปน เต อตฺถาย ธโมฺม เทสิโตติ เอตฺถ **ธมฺม**-สเทฺทน จตุสจฺจธโมฺม วุโตฺตติ อาห **“ยสฺส มคฺคสฺส วา ผลสฺส วา อตฺถายา”**ติฯ จตุสจฺจธโมฺม หิ มคฺคผลาธิคมตฺถาย เทสียติฯ **น นิคฺคจฺฉตี**ติ น ปวเตฺตติฯ **น**นฺติ นํ ธมฺมํฯ อิทานิ ‘‘ยสฺส โข ปน เต อตฺถาย ธโมฺม เทสิโต’’ติ เอตฺถ ธมฺม-สเทฺทน ปฏิปตฺติธโมฺม ทสฺสิโต, น ปน จตุสจฺจธโมฺมติ อธิปฺปาเยน อตฺถวิกปฺปํ ทเสฺสโนฺต **“อถ วา”**ติอาทิมาหฯ **ปญฺจ ธมฺมา**ติ คมฺภีรญาณจริยภูตานํ ขนฺธาทีนํ อุคฺคหสวนธารณปริจยโยนิโสมนสิกาเร สนฺธายาหฯ **ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยายา**ติ เอตฺถ **สมฺมา**สโทฺท อุภยตฺถาปิ โยเชตโพฺพ ‘‘สมฺมา ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยายา’’ติฯ โย หิ สมฺมา ธมฺมํ ปฏิปชฺชติ, ตเสฺสว สมฺมา ทุกฺขกฺขโย โหตีติฯ โย ปน วุตฺตนเยน ตกฺกโร, ตสฺส นิยฺยานํ อตฺถโต ธมฺมเสฺสว นิยฺยานนฺติ ตปฺปฏิเกฺขเปน **“โส ธโมฺม…เป…. น นิยฺยาติ น นิคฺคจฺฉตี”**ติ อาหฯ

ยทิ ติรจฺฉานสีหสฺส นาโท สพฺพติรจฺฉานเอกจฺจมนุสฺสามนุสฺสนาทโต เสฎฺฐตฺตา เสฎฺฐนาโท, กิมงฺคํ ปน ตถาคตสีหสฺส นาโทติ อาห **“สีหนาทนฺติ เสฎฺฐนาท”**นฺติฯ ยทิ วา ติรจฺฉานสีหนาทสฺส เสฎฺฐนาทตา นิพฺภยตาย อปฺปฏิสตฺตุตาย อิจฺฉิตา, ตถาคตสีหนาทเสฺสว อยมโตฺถ สาติสโยติ อาห **“อภีตนาทํ อปฺปฏินาท”**นฺติฯ ‘‘อฎฺฐานเมตํ อนวกาโส’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๑๒๙; อ. นิ. ๑.๒๖๘-๒๗๑) หิ โย อโตฺถ วุโตฺต, ตสฺส ภูตตาย อยํ นาโท **เสฎฺฐนาโท** นาม โหติ อุตฺตมนาโทฯ ภูตโตฺถ หิ อุตฺตมโตฺถติฯ อิมมตฺถํ ปน วทนฺตสฺส ภควโต อญฺญโต ภยํ วา อาสงฺกา วา นตฺถีติ **อภีตนาโท** นาม โหติฯ อภูตญฺหิ วทโต กุโตจิ ภยํ วา อาสงฺกา วา สิยา, เอวํ ปน วทนฺตํ ภควนฺตํ โกจิ อุฎฺฐหิตฺวา ปฏิพาหิตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถีติ อยํ นาโท **อปฺปฏินาโท** นาม โหติฯ

สมนฺตโต นิคฺคณฺหนวเสน โตทนํ วิชฺฌนํ **สนฺนิโตทกํ,** สมฺมา วา นิตุทนฺติ ปีเฬนฺติ เอเตนาติ **สนฺนิโตทกํ**ฯ **วาจายา**ติ จ ปจฺจเตฺต กรณวจนํฯ เตนาห **“วจนปโตเทนา”**ติฯ **สญฺชมฺภริมกํสู**ติ สมนฺตโต สมฺภริตํ อกํสุ, สเพฺพ ปริพฺพาชกา วาจาโตทเนหิ ตุทึสูติ อโตฺถฯ เตนาห **“สมฺภริตํ…เป…. วิชฺฌึสู”**ติฯ **สิงฺคาลกํเยวา**ติ สิงฺคาลเมว, ‘‘เสคาลกํเยวา’’ติปิ ปาโฐฯ **ตเสฺสวา**ติ สิงฺคาลรวเสฺสวฯ อถ วา **เภรณฺฑกํเยวา**ติ เภทณฺฑสกุณิสทิสํเยวาติ อโตฺถฯ เภทณฺฑํ นาม เอโก ปกฺขี ทฺวิมุโข, ตสฺส กิร สโทฺท อติวิย วิรูโป อมนาโปฯ เตนาห **“อปิจ ภินฺนสฺสรํ อมนาปสทฺทํ นทตี”**ติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

สรภสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. เกสมุตฺติสุตฺตวณฺณนา

๖๖. ปญฺจเม เกสมุตฺตํ นิวาโส เอเตสนฺติ **เกสมุตฺติยา**ติ อาห **“เกสมุตฺตนิคมวาสิโน”**ติฯ **อฎฺฐวิธปานกานี**ติ อมฺพปานาทิอฎฺฐวิธานิ ปานานิฯ

‘‘มา อนุสฺสเวนา’’ติอาทีสุ ปน เอโก ทหรกาลโต ปฎฺฐาย เอวํ อนุสฺสโว อตฺถิ, เอวํ จิรกาลกตาย อนุสฺสุติยา ลพฺภมานํ กถมิทํ อญฺญถา สิยา, ตสฺมา ภูตเมตนฺติ อนุสฺสเวน คณฺหาติ, ตถา คหณํ ปฏิกฺขิปโนฺต **“มา อนุสฺสเวนา”**ติ อาหฯ อนุ อนุ สวนํ **อนุสฺสโว**ฯ อปโร ‘‘อมฺหากํ ปิตุปิตามหาทิวุฑฺฒานํ อุปเทสปรมฺปราย อิทมาภตํ, เอวํ ปรมฺปราภตกถํ นาม น อญฺญ

ถา สิยา, ตสฺมา ภูตเมต''นฺติ คณฺหาติ, ตํ ปฏิกฺขิปโนฺต **''มา ปรมฺปราย''**ติ อาหฯ เอโก เกนจิ กิสฺมิญฺจิ วุตฺตมเตฺต ''เอวํ กิร เอต''นฺติ คณฺหาติ, ตํ นิเสเธโนฺต **''มา อิติกิราย''**ติ อาหฯ ปิฏกํ คโนฺถ สมฺปทียติ เอเตสฺสาติ ปิฏกสมฺปทานํ, คนฺถสฺส อุคฺคณฺหนโกฯ เตน ปิฏก อุคฺคณฺหนกภาเวน เอกโจฺจ ตาทิสํ คนฺถํ ปคุณํ กตฺวา เตน ตํ สเมนฺตํ สเมติ, ตสฺมา ''ภูต เมต''นฺติ คณฺหาติ, ตํ สนฺธาเยส ปฏิเกฺขโป **''มา ปิฏกสมฺปทาเนนา''**ติ, อตฺตโน อุคฺคห คนฺถสมฺปตฺติยา มา คณฺหิตฺถาติ วุตฺตํ โหติฯ **สเมต**นฺติ สํคตํฯ

โกจิ กญฺจิ วิตเกฺกโนฺต ''เอวเมว เตน ภวิตพฺพ''นฺติ เกวลํ อตฺตโน สงฺกปฺปวเสน ''ภู ตมิท''นฺติ คณฺหาติ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ **''มา ตกฺกเหตู''**ติฯ อโญฺญ ''อิมาย ยุตฺติยา ภู ตมิท''นฺติ เกวลํ อนุมานโต นยคฺคาเหน คณฺหาติ, ตํ ปฏิกฺขิปโนฺต **''มา นยเหตู''**ติ อาหฯ กสฺสจิ ''เอวเมตํ สิยา''ติ ปริกเปฺปนฺตสฺส เอกํ การณํ อุปฏฺฐาติ, โส ''อเตฺถต''นฺติ อตฺตโน ปริกปฺปิตากาเรน คณฺหาติ, ตํ ปฏิเสเธโนฺต **''มา อาการปริวิตเกฺกนา''**ติ อาหฯ อปรสฺส จินฺตยโต ยถาปริกปฺปิตํ กญฺจิ อตฺถํ ''เอวเมตํ น อญฺญถา''ติ อภินิวิสนฺตสฺส เอกา ทิฏฺฐิ อุปฺ ปชฺชติฯ ยา ยสฺส ตํ การณํ นิชฺฌายนฺตสฺส ปจฺจกฺขํ วิย นิรูเปตฺวา จิเนฺตนฺตสฺส ขมติฯ โส ''อ เตฺถต''นฺติ ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติยา คณฺหาติ, ตํ สนฺธายาห **''มา ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติ ยา''**ติฯ

อกุสลเวรสฺสาติ ปาณาติปาตาทิปญฺจวิธํ เวรํ สนฺธาย วทติฯ โกโธ นาม เจตโส ทุกฺขนฺ ติ อาห **''โกธจิตฺตสฺส อภาวนา''**ติฯ **กิเลสสฺสา**ติ จิตฺตํ วิพาเธนฺตสฺส อุปตาเปนฺตสฺส อุทฺ ธจฺจกุกฺกุจฺจาทิกิเลสสฺสฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

เกสมุตฺติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สาฬฺหสุตฺตวณฺณนา

๖๗. ฉเฏฺฐ ปาโต อสิตพฺพโภชนํ ปาตราสํ, ภุตฺตํ ปาตราสํ เอเตสนฺติ **ภุตฺตปาตราสา**ฯ **ทาสา** นาม อโนฺตชาตา วา ธนกฺกีตา วา กรมรานีตา วา สยํ วา ทาสพฺยํ อุปคตาฯ ภตฺตเว ตนภตา **กมฺมการา** นามฯ

นิจฺฉาโตติ เอตฺถ ฉาตํ วุจฺจติ ตณฺหา ชิฆจฺฉาเหตุตาย, สา อสฺส นตฺถีติ นิจฺฉาโตฯ เต นาห **''นิตฺตโณฺห''**ติฯ **อพฺภนฺตเร สนฺตาปกรานํ กิเลสาน**นฺติ อตฺตโน สนฺตาเน ทรถปริ ฬาหชนเนน สนฺตาปนกิเลสานํฯ อโนฺตตาปนกิเลสานํ อภาวา สีโต สีตโล ภูโต ชาโตติ **สีติ ภูโต**ฯ เตนาห **''สีตลีภูโต''**ติฯ มคฺคผลนิพฺพานสุขานิ วา ปฏิสํเวเทตีติ **สุขปฺปฏิสํเวที**ฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

สาฬฺหสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. กถาวตฺถุสุตฺตวณฺณนา

๖๘. สตฺตเม **กถาวตฺถูนี**ติ กถาย ปวตฺติฏฺฐานานิฯ ยสฺมา เตหิ วินา กถา น ปวตฺตติ, ตสฺ มา **''กถาการณานี''**ติ วุตฺตํฯ อตติ สตติ สตตํ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ **อทฺธา,** กาโลติ อาห **''อตี ตมทฺธานํ นาม กาโลปิ วตฺตตี''**ติฯ ธมฺมปฺปวตฺติมตฺตตาย หิ ปรมตฺถโต อวิชฺชมาโนปิ กาโล ตเสฺสว ธมฺมสฺส ปวตฺติอวตฺถาวิเสสํ อุปาทาย เตเนว โวหาเรน อตีโตติอาทินา โวหรี ยติ, อตีตาทิเภโท จ นามายํ นิปฺปริยายโต ธมฺมานํเยว โหติ, น กาลสฺสาติ อาห **''ขนฺธาปิ

วตฺตนฺตี”ติฯ ยถาวุตฺตมตฺถํ อิตเรสุ ทฺวีสุ อติทิสติ “**อนาคตปจฺจุปฺปเนฺนสุปิ เอเสว นโย**”ติฯ **อตีตมทฺธาน**นฺติอาทีสุ จ เทฺว ปริยายา สุตฺตนฺตปริยาโย, อภิธมฺมปริยาโย จฯ สุตฺตนฺตปริยาเยน ปฏิสนฺธิโต ปุเพฺพ อตีโต อทฺธา นาม, จุติโต ปจฺฉา อนาคโต อทฺธา นาม, สห จุติปฏิสนฺธีติ ตทนฺตรํ ปจฺจุปฺปโนฺน อทฺธา นามฯ อภิธมฺมปริยาเยน ตีสุ ขเณสุ อุปฺปาทโต ปุเพฺพ อตีโต อทฺธา นาม, อุปฺปาทโต อุทฺธํ อนาคโต อทฺธา นาม, ขณตฺตยํ ปจฺจุปฺปโนฺน อทฺธา นามฯ ตตฺถายํ สุตฺตนฺตเทสนาติ สุตฺตนฺตปริยาเยเนว อตีตาทิวิสยํ กถํ ทเสฺสโนฺต “**อตีเต กสฺสโป นามา**”ติอาทิมาหฯ

เอกํเสเนว พฺยากาตโพฺพ วิสฺสเชฺชตโพฺพติ **เอกํสพฺยากรณีโย**ฯ ‘‘จกฺขุ อนิจฺจ’’นฺติ ปเญฺห อุตฺตรปทาวธารณํ สนฺธาย “**เอกํเสเนว พฺยากาตพฺพ**”นฺติ วุตฺตํ นิจฺจตาย เลสสฺสปิ ตตฺถ อภาวโต, ปุริมปทาวธารเณ ปน วิภชฺชพฺยากรณียตายฯ เตนาห “**อนิจฺจํ นาม จกฺขูติ ปุเฏฺฐน ปนา**”ติอาทิฯ จกฺขุโสเต วิเสสตฺถสามญฺญตฺถานํ อสาธารณภาวโต ทฺวินฺนํ เตสํ สทิสโจทนา ปฏิจฺฉนฺนมุเขเนว พฺยากรณียา ปฏิเกฺขปวเสน อนุญฺญาตวเสน จ วิสฺสชฺชิตพฺพโตติ อาห “**ยถา จกฺขุ, ตถา โสตํ…เป.… อยํ ปฏิปุจฺฉาพฺยากรณีโย ปโญฺห**”ติฯ **ตํ ชีวํ ตํ สรีร**นฺติ ชีวสรีรานํ อนญฺญตาปเญฺห ยสฺส เยน อนญฺญตา โจทิตา, โส เอว ปรมตฺถโต นุปลพฺภตีติ จ ฌานตฺตยสฺส เมเตฺตยฺยตากิตฺตนสทิโสติ อพฺยากาตพฺพตาย **ฐปนีโย** วุโตฺตฯ เอวรูโป หิ ปโญฺห ฐิธา อวิสฺสชฺชนียตฺตา พฺยากรณํ อกตฺวา ฐเปตโพฺพฯ

ติฏฺฐติ เอตฺถ ผลํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ **ฐานํ,** การณนฺติ อาห “**การณาการเณ**”ติฯ **ยุเตฺตน การเณนา**ติ อนุรูเปน การเณนฯ **ปโหตี**ติ นิคฺคณฺหิตุํ สมตฺโถ โหติฯ **สสฺสตวาทิภาวเมว ทีเปตี**ติ อตฺตนา คหิเต อุเจฺฉทวาเท โทสํ ทิสฺวา อตฺตโนปิ สสฺสตวาทิภาวเมว ทีเปติฯ **ปุคฺคลวาทิมฺหี**ติ อิมินา วจฺฉกุตฺติยวาทิํ ทเสฺสติฯ ปญฺหํ ปุจฺฉเนฺตหิ ปฏิปชฺชิตพฺพา ปฏิปทา ปญฺหปุจฺฉนกานํ วตฺตํฯ

ปฏิจรตีติ ปฏิจฺฉาทนวเสน จรติ ปวตฺตติฯ ปฏิจฺฉาทนโตฺถ เอว วา จรติสโทฺท อเนกตฺถตฺตา ธาตูนนฺติ อาห “**ปฏิจฺฉาเทตี**”ติฯ **อเญฺญนญฺญ**นฺติ ปน ปฏิจฺฉาทนาการทสฺสนนฺติ อาห “**อเญฺญน วจเนนา**”ติอาทิฯ ตตฺถ **อเญฺญน วจเนนา**ติ ยํ โจทเกน จุทิตกสฺส โทสวิภาวนํ วจนํ วุตฺตํ, ตํ ตโต อเญฺญน วจเนน ปฏิจฺฉาเทติฯ โย หิ ‘‘อาปตฺติํ อาปโนฺนสี’’ติ วุเตฺต ‘‘โก อาปโนฺน, กิํ อาปโนฺน, กิสฺมิํ อาปโนฺน, กํ ภณถ, กิํ ภณถา’’ติ วทติฯ ‘‘เอวรูปํ กิญฺจิ ตยา ทิฏฺฐ’’นฺติ วุเตฺต ‘‘น สุณามี’’ติ โสตํ วา อุปเนติ, อยํ อเญฺญนญฺญํ ปฏิจรติ นามฯ ‘‘โก อาปโนฺน’’ติอาทินา หิ โจทนํ อวิสฺสเชฺชตฺวาว วิเกฺขปาปชฺชนํ อเญฺญนญฺญํ ปฏิจรณํ, พหิทฺธา กถาปนามนํ วิสฺสเชฺชตฺวาติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ เตเนวาห “**อาคนฺตุกกถํ โอตาเรโนฺต**”ติอาทิฯ ตตฺถ **อปนาเมตี**ติ วิเกฺขเปติฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺมิํ พหิทฺธากถาย อปนามเนฯ

อุปนิสีทติ ผลํ เอตฺถาติ การณํ อุปนิสา, อุเปจฺจ นิสฺสยตีติ วา อุปนิสา, สห อุปนิสายาติ **สอุปนิโส**ติ อาห “**สอุปนิสฺสโย สปจฺจโย**”ติฯ

โอหิตโสโตติ อนญฺญวิหิตตฺตา ธมฺมสฺสวนาย อปนามิตโสโตฯ ตโต เอว ตทตฺถํ **ฐปิตโสโต**ฯ **กุสลธมฺม**นฺติ อริยมโคฺค อธิเปฺปโตติ อาห “**อริยมคฺค**”นฺติฯ

กถาวตฺถุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อญฺญติตฺถิยสุตฺตวณฺณนา

๖๙. อฎฺฐเม ภควา มูลํ การณํ เอเตสํ ยาถาวโต อธิคมายาติ **ภควํมูลกา**ฯ เตนาห ‘‘ภควนฺตญฺหิ นิสฺสาย มยํ อิเม ธมฺเม อาชานาม ปฏิวิชฺฌามา’’ติฯ **อมฺหากํ ธมฺมา**ติ เตหิ อตฺตนา อธิคนฺตพฺพตาย วุตฺตํฯ เสวิตพฺพาเสวิตพฺพานญฺหิ ยาถาวโต อธิคมญฺญาณานิ อธิคจฺฉนกสมฺพนฺธีนิ, ตานิ จ สมฺมาสมฺพุทฺธมูลกานิ อนญฺญวิสยตฺตาฯ เตนาห **‘‘ปุพฺเพ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺเธนา’’**ติอาทิฯ **อิเม ธมฺมา**ติ อิเม ญาณธมฺมาฯ **อาชานามา**ติ อภิมุขํ ปจฺจกฺขโต ชานามฯ **ปฏิวิชฺฌามา**ติ ตเสฺสว เววจนํ, อธิคจฺฉามาติ อโตฺถฯ ภควา เนตา เอเตสนฺติ **ภควํเนตฺติกาฯ เนตา**ติ เสวิตพฺพธเมฺม เวเนยฺยสนฺตานํ ปาเปตาฯ **วิเนตา**ติ อเสวิตพฺพธเมฺม เวเนยฺยสนฺตานโต อปเนตาฯ ตทงฺควินยาทิวเสน วา **วิเนตา**ฯ อถ วา ยถา อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส โหติ, เอวํ วิเสสโต **เนตาฯ อนุเนตา**ติ ‘‘อิเม ธมฺมา เสวิตพฺพา, อิเม น เสวิตพฺพา’’ติ อุภยสมฺปาปนาปนยนตฺถํ ปญฺญาเปตาฯ เตนาห **‘‘ยถาสภาวโต’’**ติอาทิฯ

ปฏิสรนฺติ เอตฺถาติ ปฏิสรณํ, ภควา ปฏิสรณํ เอเตสนฺติ **ภควํปฏิสรณา**ฯ อาปาถํ อุปคจฺฉนฺตา หิ ภควา ปฏิสรณํ สโมสรณฎฺฐานํฯ เตนาห **‘‘จตุภูมกธมฺมา’’**ติอาทิฯ ปฏิสรติ สภาวสมฺปฏิเวธวเสน ปเจฺจกํ อุปคจฺฉตีติ วา ปฏิสรณํ, ภควา ปฏิสรณํ เอเตสนฺติ **ภควํปฏิสรณา**ฯ ปฏิสรติ ปฏิวิชฺฌตีติ วา ปฏิสรณํ, ตสฺมา ปฏิวิชฺฌนวเสน ภควา ปฏิสรณํ เอเตสนฺติ **ภควํปฏิสรณา**ฯ เตนาห **‘‘อปิจา’’**ติอาทิฯ **ปฏิเวธวเสนา**ติ ปฏิวิชฺฌิตพฺพตาวเสนฯ อสติปิ มุเข อตฺถโต เอวํ วทโนฺต วิย โหตีติ อาห **‘‘ผโสฺส อาคจฺฉติ อหํ ภควา กินฺนาโม’’**ติฯ ผโสฺส ญาณสฺส อาปาถํ อาคจฺฉโนฺตเยว หิ อตฺตโน ‘‘อหํ กินฺนาโม’’ติ นามํ ปุจฺฉโนฺต วิย, ภควา จสฺส นามํ กโรโนฺต วิย โหติฯ

ปฏิภาตูติ เอตฺถ ปฏิสทฺทาเปกฺขาย ‘‘ภควนฺต’’นฺติ อุปโยควจนํ, อโตฺถ ปน สามิวจนวเสเนว เวทิตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ภควโต’’**ติฯ **ปฏิภาตู**ติ จ ภาโค โหตุฯ ภควโต หิ เอส ภาโค, ยทิทํ ธมฺมสฺส เทสนา, อมฺหากํ ปน ภาโค สวนนฺติ อธิปฺปาโยฯ เอวญฺหิ สทฺทลกฺขเณน สเมติฯ เกจิ ปน **ปฏิภาตู**ติ ปทสฺส ทิสฺสตูติ อตฺถํ วทนฺติ, ญาเณน ทิสฺสตุ, เทสียตูติ วา อโตฺถฯ **อุปฏฺฐาตู**ติ ญาณสฺส ปจฺจุปติฎฺฐตุฯ ปาฬิยํ **โก อธิปฺปยาโส**ติ เอตฺถ โก อธิกปฺปโยโคติ อโตฺถฯ

โลกวชฺชวเสนาติ โลกิยชเนหิ ปกติยา ครหิตพฺพวชฺชวเสนฯ **วิปากวชฺชวเสนา**ติ วิปากสฺส อปายสํวตฺตนิกวชฺชวเสนฯ **กถ**นฺติอาทินา อุภยวชฺชวเสนปิ อปฺปสาวชฺชตาย วิสยํ ทเสฺสติฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อญฺญติตฺถิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อกุสลมูลสุตฺตวณฺณนา

๗๐. นวเม ลุพฺภตีติ **โลโภ**ฯ ทุสฺสตีติ **โทโส**ฯ มุยฺหตีติ **โมโห**ฯ โลภาทีนิ ปเนตานิ อสหชาตานํ ปาณาติปาตาทีนํ เกสญฺจิ อกุสลานํ อุปนิสฺสยปจฺจยเฎฺฐน, สหชาตานํ อทินฺนาทานาทีนํ เกสญฺจิ สมฺปยุตฺตา หุตฺวา อุปฺปาทกเฎฺฐน, สยญฺจ อกุสลานีติ สาวชฺชทุกฺขวิปากเฎฺฐนาติ อาห **‘‘อกุสลานํ มูลานิ, อกุสลานิ จ ตานิ มูลานี’’**ติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘รโตฺต โข, อาวุโส, ราเคน อภิภูโต ปริยาทินฺนจิโตฺต ปาณมฺปิ หนตี’’ติอาทิฯ **ยทปี**ติ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตนฺติ อาห **‘‘โยปิ, ภิกฺขเว, โลโภ’’**ติฯ **ตทปี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยติ อาห **‘‘โสปิ อกุสลมูล’’**นฺติฯ วินาปิ ลิงฺควิปลฺลาเสน อตฺถโยชนํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อกุสลมูลํ วา’’**ติอาทิมาหฯ **สพฺพตฺถา**ติ ‘‘ยทปิ, ภิกฺขเว, โทโส, ตทปิ อกุสลมูล’’นฺติอาทีสุฯ **อภิสงฺขโรตี**ติ เอตฺถ **อายู**

หตีติ อตฺถํ วตฺวา ตญฺจ อายูหนํ ปจฺจยสมวายสิทฺธิโต สมฺปิณฺฑนํ ราสิกรณํ วิย โหตีติ อาห **“สมฺปิเณฺฑติ ราสึ กโรตี”**ติฯ

ปาฬิยํ ‘‘วเธนา’’ติอาทีสุ **วเธนา**ติ มารเณน วา โปถเนน วาฯ **วธ**สโทฺท หิ หึสนโตฺถ วิเหฐนโตฺถ จ โหติฯ **พนฺธเนนา**ติ อทฺทุพนฺธนาทินาฯ **ชานิยา**ติ ธนชานิยา, ‘‘สตํ คณฺหถ, สหสฺสํ คณฺหถา’’ติ เอวํ ปวตฺติตทเณฺฑนาติ อโตฺถฯ **ครหายา**ติ ปญฺจสิขมุณฺฑกกรณํ, โคมยสิญฺจนํ, คีวาย กุรณฺฑกพนฺธนนฺติ เอวมาทีนิ กตฺวา ครหปาปเนนฯ ตตฺถ **ปญฺจสิขมุณฺฑกกรณํ** นาม กากปกฺขกรณํฯ **โคมยสิญฺจนํ** สีเสน กโณฺฑกาวเสจนํฯ **กุรณฺฑกพนฺธนํ** คทฺทุลพนฺธนํฯ

กาลสฺมึ น วทตีติ ยุตฺตกาเล น วทติ, วตฺตพฺพกาลสฺส ปุเพฺพ วา ปจฺฉา วา อยุตฺตกาเล วตฺตา โหติฯ **อภูตวาที**ติ ยํ นตฺถิ, ตสฺส วตฺตาฯ เตนาห **“ภูตํ น วทตี”**ติฯ **อตฺถํ น วทตี**ติ การณํ น วทติ, อการณนิสฺสิตํ นิปฺผลํ วตฺตา โหติฯ **ธมฺมํ น วทตี**ติ สภาวํ น วทติ, อสภาวํ วตฺตา อยถาวาทีติ อโตฺถฯ **วินยํ น วทตี**ติ สํวรวินยํ น วทติ, น สํวรวินยปฺปฏิสํยุตฺตสฺส วตฺตา โหติ, อตฺตโน สุณนฺตสฺส จ น สํวรวินยาวหสฺส วตฺตาติ อโตฺถฯ

อตจฺฉนฺติ อภูตตฺถํฯ เตนาห **“อิตรํ ตเสฺสว เววจน”**นฺติฯ อถ วา **อภูต**นฺติ อสนฺตํ อวิชฺชมานํฯ **อตจฺฉ**นฺติ อตถาการํฯ

ปุญฺญกมฺมโต เอติ อุปฺปชฺชตีติ อโย, วฑฺฒิฯ ตปฺปฏิเกฺขเปน **อนโย,** อวฑฺฒีติ อาห **“อนยํ อาปชฺชตีติ อวฑฺฒึ อาปชฺชตี”**ติฯ **มาลุวาสิปาฏิกา** นาม ทีฆสณฺฐานํ มาลุวาปกฺกํ , มาลุวาผลโปฏฺฐลิกาติ อโตฺถ ฯ **ผลิตายา**ติ อาตเปน สุสฺสิตฺวา ภินฺนายฯ **วฏรุกฺขาทีนํ มูเล**ติ วฏรุกฺขาทีนํ สมีเปฯ **สกภาเวน สณฺฐาตุํ น สโกฺกนฺตี**ติ กสฺมา น สโกฺกนฺติ? ภวนวินาสภยาฯ รุกฺขมูเล ปติตมาลุวาพีชโต หิ ลตา อุปฺปชฺชิตฺวา รุกฺขํ อภิรุหติฯ สา มหาปตฺตา เจว พหุปตฺตา จ มหาโกลิรปตฺตสณฺฐาเนหิ ตโต จ มหนฺตตเรหิ สาขาวิฏปนฺตเรหิ ปเตฺตหิ สมนฺนาคตาฯ อถ นํ รุกฺขํ มูลโต ปฏฺฐาย วินนฺธมานา สพฺพวิฏปานิ สณฺฉาเทตฺวา มหนฺตํ ภารํ ชเนตฺวา ติฏฺฐติ, สา วาเต วายเนฺต เทเว วา วสฺสเนฺต โอฆนเหฏฺฐาคตา โอลมฺพนเหตุภูตํ ฆนภาวํ ชเนตฺวา ตสฺส รุกฺขสฺส สพฺพสาขํ ภิชฺชติ, ภูมิยํ นิปาเตติฯ ตโต ตสฺมึ รุเกฺข ปติฏฺฐิตวิมานํ ภิชฺชติ วินสฺสติฯ อิติ ตา เทวตาโย ภวนวินาสภยา สกภาเวน สณฺฐาตุํ น สโกฺกนฺติฯ เอตฺถ จ ยํ สาขฏฺฐกวิมานํ โหติ, ตํ สาขาสุ ภิชฺชมานาสุ ตตฺถ ตเตฺถว ภิชฺชิตฺวา สพฺพสาขาสุ ภินฺนาสุ สพฺพํ ภิชฺชติ, รุกฺขฏฺฐกวิมานํ ปน ยาว รุกฺขสฺส มูลมตฺตมฺปิ ติฏฺฐติ, ตาว น นสฺสตีติ เวทิตพฺพํฯ **ตตฺถ ตตฺถ ปลุชฺชิตฺวา**ติ ตตฺถ ตตฺถ ภิชฺชิตฺวาฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อกุสลมูลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อุโปสถสุตฺตวณฺณนา

๗๑. ทสเม **ตทหู**ติ เอตฺถ ตสฺมึ อหนีติ อโตฺถติ อาห **“ตสฺมึ อหุ อุโปสเถ”**ติฯ อุปวสนฺติ เอตฺถาติ **อุโปสโถ,** อุโปสถทิวโสฯ **อุปวสนฺตี**ติ จ สีเลน วา อนสเนน วา ขีรสายนาทิวิธินา วา อุเปตา หุตฺวา วสนฺตีติ อโตฺถฯ อุโปสถทิวเส หิ สาสนิกา สีเลน, พาหิรกา สพฺพโส อาหารสฺส อภุญฺชเนน ขีรสายนมธุสายนาทิวิธินา วา อุเปตา หุตฺวา วิหรนฺติฯ โส ปเนส อุโปสถทิวโส อฏฺฐมิจาตุทฺทสิปนฺนรสิเภเทน ติวิโธ, ตสฺมา เสสทฺวยนิวารณตฺถํ **“ปนฺนรสิกอุโปสถทิวเส”**ติ วุตฺตํฯ **ววสฺสคฺคเตฺถ**ติ วจสายเตฺถฯ **ทิว**สโทฺท ทิวาสโทฺท วิย ทิวสปริยาโย, ตสฺส

วิเสสนภาเวน วุจฺจมาโน ทิวาสโทฺท สวิเสเสน ทีเปตีติ อาห **“ทิวสสฺส ทิวา , มชฺฌนฺหิเก กาเลติ อโตฺถ**”ติฯ **ปฏิจฺฉาเปตฺวา**ติ สมฺปฏิจฺฉนํ กาเรตฺวาฯ **วิปากผเลนา**ติ สทิสผเลนฯ **น มหปฺผโล** โหติ มโนทุจฺจริตทุสฺสีเลฺยน อุปกฺกิลิฏฺฐภาวโตฯ **วิปากานิสํเสนา**ติ อุทฺรยผเลนฯ **วิปาโกภาเสนา**ติ ปฏิปกฺขวิคมชนิเตน สภาวสงฺขาเตน วิปาโกภาเสนฯ **น มหาโอภาโส** อปริสุทฺธภาวโตฯ **วิปากวิปฺผารสฺสา**ติ วิปากเวปุลฺลสฺสฯ

นาหํ กฺวจนีติอาทิวจนสฺส มิจฺฉาภินิเวสวเสน ปวตฺตตฺตา ‘‘อิทํ ตสฺส มุสาวาทสฺมิํ วทามี’’ติ ปาฬิยํ วุตฺตํ, จตุโกฏิกสุญฺญตาทสฺสนวเสน ปวตฺตํ ปน อริยทสฺสนเมวาติ น ตตฺถ มุสาวาโทฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, อริยสาวโก อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘นาหํ กฺวจนิ, กสฺสจิ กิญฺจนตสฺมิํ, น จ มม กฺวจนิ, กิสฺมิญฺจิ กิญฺจนตตฺถี’’’ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๗๐)ฯ

เอตฺถ หิ จตุโกฏิกสุญฺญตา กถิตาฯ กถํ? อริโย (วิสุทฺธิ. ๒.๗๖๐; ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๗๐) หิ **นาหํ กฺวจนี**ติ กฺวจิ อตฺตานํ น ปสฺสติ, **กสฺสจิ กิญฺจนตสฺมิ**นฺติ อตฺตโน อตฺตานํ กสฺสจิ ปรสฺส กิญฺจนภาเว อุปเนตพฺพํ น ปสฺสติ, ภาติฏฺฐาเน ภาตรํ, สหายฏฺฐาเน สหายํ, ปริกฺขารฏฺฐาเน ปริกฺขารํ มญฺญิตฺวา อุปเนตพฺพํ น ปสฺสตีติ อโตฺถฯ **น จ มม กฺวจนี**ติ เอตฺถ **มม**-สทฺทํ ตาว ฐเปตฺวา กฺวจนิ ปรสฺส จ อตฺตานํ กฺวจิ น ปสฺสตีติ อยมโตฺถฯ อิทานิ มม-สทฺทํ อาหริตฺวา **“มม กิสฺมิญฺจิ กิญฺจนตตฺถี”**ติ โส ปรสฺส อตฺตานํ ‘‘มม กิสฺมิญฺจิ กิญฺจนภาเวน อตฺถี’’ติ น ปสฺสติ, อตฺตโน ภาติกฏฺฐาเน ภาตรํ, สหายฏฺฐาเน สหายํ, ปริกฺขารฏฺฐาเน ปริกฺขารนฺติ กิสฺมิญฺจิ ฐาเน ปรสฺส อตฺตานํ อิมินา กิญฺจนภาเวน อุปเนตพฺพํ น ปสฺสตีติ อโตฺถฯ เอวมยํ ยสฺมา เนว กตฺถจิ อตฺตานํ ปสฺสติ, น ตํ ปรสฺส กิญฺจนภาเว อุปเนตพฺพํ ปสฺสติฯ น กตฺถจิ ปรสฺส อตฺตานํ ปสฺสติ, น ปรสฺส อตฺตานํ อตฺตโน กิญฺจนภาเว อุปเนตพฺพํ ปสฺสติ, ตสฺมา อยํ สุญฺญตา จตุโกฏิกาติ เวทิตพฺพาฯ

ยสฺมา ปน มิจฺฉาทิฏฺฐิกานํ ยาถาวทสฺสนสฺส อสมฺภวโต ยถาวุตฺตจตุโกฏิกสุญฺญตาทสฺสนํ น สมฺภวติ, ตสฺมา ‘‘นตฺถิ มาตา, นตฺถิ ปิตา’’ติอาทิวจนํ (ที. นิ. ๑.๑๗๑) วิย มิจฺฉาคาหวเสน ‘‘นาหํ กฺวจนี’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ ยุโตฺต เจตฺถ มุสาวาทสมฺภโวฯ **กตฺถจี**ติ ฐาเน, กาเล วาฯ อถ ‘‘นิปฺผโล’’ติ กสฺมา วุตฺตํฯ ‘‘น มหปฺผโล’’ติ สเทฺทน หิ มหปฺผลาภาโวว โชติโต, น ปน สพฺพถา ผลาภาโวติ อาห **“พฺยญฺชนเมว หิ เอตฺถ สาวเสส”**นฺติอาทิฯ **เสสปเทสุปี**ติ ‘‘น มหานิสํโส’’ติอาทีสุปิฯ

อฏฺฐหิ การเณหีติ –

> ‘‘อถ โข, ภเนฺต, สโกฺก เทวานมิโนฺท เทวานํ ตาวติํสานํ ภควโต อฏฺฐ ยถาภุเจฺจ วเณฺณ ปยิรุทาหาสิ – ‘ตํ กิํ มญฺญนฺติ, โภโนฺต เทวา ตาวติํสา, ยาวญฺจ โส ภควา พหุชนหิตาย ปฏิปโนฺน พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสานํ, เอวํ พหุชนหิตาย ปฏิปนฺนํ พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสานํ อิมินาปเงฺคน สมนฺนาคตํ สตฺถารํ เนว อตีตํเส สมนุปสฺสามิ, น ปเนตรหิ อญฺญตฺร เตน ภควตา’’ติ –

อาทินา **มหาโควินฺทสุเตฺต** (ที. นิ. ๒.๒๙๖) วิตฺถาริเตหิ พหุชนหิตาย ปฏิปนฺนาทีหิ พุทฺธานุภาวทีปเกหิ อฏฺฐหิ การเณหิฯ อถ ‘‘นวหิ การเณหี’’ติ อวตฺวา ‘‘อฏฺฐหิ การเณหี’’ติ กสฺมา

วุตฺตนฺติ อาห **“เอตฺถ หิ…เป…. สเพฺพ โลกิยโลกุตฺตรา พุทฺธคุณา สงฺคหิตา”**ติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อิมสฺมึ สุเตฺต ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติ อิมินา วจเนน อวิเสสโต สเพฺพปิ โลกิยโลกุตฺตรา พุทฺธคุณา ทีปิตา, ตสฺมา เตน ทีปิตคุเณ สนฺธาย ‘‘อฎฺฐหิ การเณหี’’ติ วุตฺตนฺติฯ **อรหนฺติอาทีหิ ปาฎิเยกฺกคุณาว นิทฺทิฎฺฐา**ติ อรหนฺติอาทีหิ เอเกเกหิ ปเทหิ เอเกเก คุณาว นิทฺทิฎฺฐาติ อโตฺถฯ

สหตนฺติกนฺติ ปาฬิธมฺมสหิตํฯ **ปุริมนเยเนว โยชนา กาตพฺพา**ติ ‘‘กิลิฎฺฐสฺมิญฺหิ กาเย ปสาธนํ ปสาเธตฺวา นกฺขตฺตํ กีฬมานา น โสภนฺตี’’ติอาทินา นเยน โยชนา กาตพฺพาติ อโตฺถฯ

สงฺฆสฺส อนุสฺสรณํ นาม ตสฺส คุณานุสฺสรณเมวาติ อาห **“อฎฺฐนฺนํ อริยปุคฺคลานํ คุเณ อนุสฺสรตี”**ติฯ **เทฺว ตโย วาเร คาหาปิตํ อุสฺสุม**นฺติ เทฺว ตโย วาเร อุทฺธนํ อาโรเปตฺวา เสทนวเสน คาหาปิตํ อุสฺสุมํฯ **ปุริมนเยเนว โยชนา กาตพฺพา**ติ ‘‘กิลิฎฺฐสฺมิญฺหิ วเตฺถ ปสาธนํ ปสาเธตฺวา นกฺขตฺตํ กีฬมานา น โสภนฺตี’’ติอาทินา นเยน โยชนา กาตพฺพาฯ

ปหีนกาลโต ปฎฺฐาย…เป…. วิรตาวาติ เอเตน ปหานเหตุกา อิธาธิเปฺปตา วิรตีติ ทเสฺสติฯ กมฺมกฺขยกรญาเณน หิ ปาณาติปาตทุสฺสีลฺยสฺส ปหีนตฺตา อรหโนฺต อจฺจนฺตเมว ตโต ปฎิวิรตาติ วุจฺจติ สมุเจฺฉทวเสน ปหานวิรตีนํ อธิเปฺปตตฺตาฯ กิญฺจาปิ ปหานวิรมณานํ ปุริมปจฺฉิมกาลตา นตฺถิ, มคฺคธมฺมานํ ปน สมฺมาทิฎฺฐิอาทีนํ สมฺมาวาจาทีนญฺจ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาเว อเปกฺขิเต สหชาตานมฺปิ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน คหณํ ปุริมปจฺฉิมภาเวเนว โหตีติ, คหณปฺปวตฺติอาการวเสน ปจฺจยภูเตสุ สมฺมาทิฎฺฐิอาทีสุ ปหายกธเมฺมสุ ปหานกิริยาย ปุริมกาลโวหาโร, ปจฺจยุปฺปนฺนาสุ จ วิรตีสุ วิรมณกิริยาย อปรกาลโวหาโร จ โหตีติ ปหานํ วา สมุเจฺฉทวเสน, วิรติ ปฎิปฺปสฺสทฺธิวเสน โยเชตพฺพาฯ

อถ วา ปาโณ อติปาตียติ เอเตนาติ **ปาณาติปาโต,** ปาณฆาตเหตุภูโต ธมฺมสมูโหฯ โก ปน โส? อหิริกาโนตฺตปฺปโทสโมหวิหึสาทโย กิเลสาฯ เต หิ อรหโนฺต อริยมเคฺคน ปหาย สมุคฺฆาเตตฺวา ปาณาติปาตทุสฺสีลฺยโต อจฺจนฺตเมว ปฎิวิรตาติ วุจฺจนฺติ, กิเลเสสุ ปหีเนสุ กิเลสนิมิตฺตสฺส กมฺมสฺส อนุปฺปชฺชนโตฯ **อทินฺนาทานํ ปหายา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **วิรตาวา**ติ อวธารเณน ตสฺสา วิรติยา กาลาทิวเสน อปริยนฺตตํ ทเสฺสติฯ ยถา หิ อเญฺญ สมาทินฺนวิรติกาปิ อนวฎฺฐิตจิตฺตตาย ลาภชีวิตาทิเหตุ สมาทานํ ภินฺทนฺติ, น เอวํ อรหโนฺต, อรหโนฺต ปน สพฺพโส ปหีนปาณาติปาตตฺตา อจฺจนฺตวิรตา เอวาติฯ

ทณฺฑนสงฺขาตสฺส ปรวิเหฐนสฺส จ ปริวชฺชนภาวทีปนตฺถํ ทณฺฑสตฺถานํ นิเกฺขปวจนนฺติ อาห **“ปรูปฆาตตฺถาย”**ติอาทิฯ **ลชฺชี**ติ เอตฺถ วุตฺตลชฺชาย โอตฺตปฺปมฺปิ วุตฺตเมวาติ ทฎฺฐพฺพํฯ น หิ ปาปชิคุจฺฉนปาปุตฺตาสรหิตํ, ปาปภยํ วา อลชฺชนํ อตฺถีติฯ ธมฺมครุตาย วา อรหนฺตานํ ธมฺมสฺส จ อตฺตา ธีนตฺตา อตฺตาธิปติภูตา ลชฺชาว วุตฺตา, น ปน โลกาธิปติ โอตฺตปฺปํฯ **“ทยํ เมตฺตจิตฺตตํ อาปนฺนา”**ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ทยา-สโทฺท ‘‘อทยาปโนฺน’’ติ อาทีสุ กรุณาย ปวตฺตตีติ? สจฺจเมตํ, อยํ ปน ทยา-สโทฺท อนุรกฺขณตฺถํ อโนฺตนีตํ กตฺวา ปวตฺตมาโน เมตฺตาย กรุณาย จ ปวตฺตตีติ อิธ เมตฺตาย ปวตฺตมาโน วุโตฺตฯ มิชฺชติ สินิยฺหตีติ เมตฺตา, เมตฺตา เอตสฺส อตฺถีติ เมตฺตํ, เมตฺตํ จิตฺตํ เอตสฺสาติ เมตฺตจิโตฺต, ตสฺส ภาโว **เมตฺตจิตฺตตา,** เมตฺตาอิเจฺจว อโตฺถฯ

สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปีติ เอเตน ตสฺสา วิรติยา ปวตฺตวเสน อปริยนฺตตํ ทเสฺสติฯ **ปาณภูเต**ติ ปาณชาเตฯ **อนุกมฺปกา**ติ กรุณายนกา, ยสฺมา ปน เมตฺตา กรุณาย วิเสสปจฺจโย โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ตาย เอว ทยาปนฺนตายา”**ติฯ เอวํ เยหิ ธมฺมหิ ปาณาติปาตา วิรติ สมฺปชฺชติ, เตหิ ลชฺชาเมตฺตากรุณาธมฺมหิ สมงฺคิภาโว ทสฺสิโตฯ

ปรปริคฺคหิตสฺส อาทานนฺติ ปรสนฺตกสฺส อาทานํฯ เถโน วุจฺจติ โจโร, ตสฺส ภาโว **เถยฺยํ,** กามเญฺจตฺถ ‘‘ลชฺชี ทยาปโนฺน’’ติ น วุตฺตํ, อธิการวเสน ปน อตฺถโต วุตฺตเมวาติ ทฎฺฐพฺพํฯ ยถา หิ ลชฺชาทโย ปาณาติปาตปฺปหานสฺส วิเสสปจฺจยา, เอวํ อทินฺนาทานปฺปหานสฺสปีติ , ตสฺมา สาปิ ปาฬิ อาเนตฺวา วตฺตพฺพาฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ อถ วา **สุจิภูเตนา**ติ เอเตน หิโรตฺตปฺปาทีหิ สมนฺนาคโม, อหิริกาทีนญฺจ ปหานํ วุตฺตเมวาติ ‘‘ลชฺชี’’ติ อาทิ น วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

อเสฎฺฐจริยนฺติ อเสฎฺฐานํ หีนานํ, อเสฎฺฐํ วา ลามกํ จริยํ, นิหีนวุตฺติํ เมถุนนฺติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมํ เสฎฺฐํ อาจาร**นฺติ เมถุนวิรติมาหฯ **อาราจารี เมถุนา**ติ เอเตน – ‘‘อิเธกโจฺจ น เหว โข มาตุคาเมน สทฺธิํ ทฺวยํทฺวยสมาปตฺติํ สมาปชฺชติ, อปิจ โข มาตุคามสฺส อุจฺฉาทนปริมทฺทนนฺหาปนสมฺพาหนํ สาทิยติ, โส ตํ อสฺสาเทติ, ตํ นิกาเมติ, เตน จ วิตฺติํ อาปชฺชตี’’ติอาทินา (อ. นิ. ๗.๕๐) วุตฺตา สตฺตวิธเมถุนสํโยคาปิ ปฎิวิรติ ทสฺสิตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

‘‘สจฺจโต เถตโต’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๙) วิย **เถต**-สโทฺท ถิรปริยาโย, ถิรภาโว จ สจฺจวาทิตาย ฐิตกถตฺตา กถาวเสน เวทิตโพฺพติ อาห **“ฐิตกถาติ อโตฺถ”**ติฯ **น ฐิตกโถ**ติ ยถา หลิทฺทิราคาทโย อนวฎฺฐิตสภาวตาย น ฐิตา, เอวํ น ฐิตา กถา ยสฺส โส น ฐิตกโถติ หลิทฺทิราคาทโย ยถา กถาย อุปมา โหนฺติ, เอวํ โยเชตพฺพํฯ เอส นโย **“ปาสาณเลขา วิยา”**ติอาทีสุปิฯ สทฺธา อยติ ปวตฺตติ เอตฺถาติ สทฺธายา, สทฺธายา **เอว สทฺธายิกา** ยถา เวนยิกาฯ สทฺธาย วา อยิตพฺพา **สทฺธายิกา,** สเทฺธยฺยาติ อโตฺถฯ **วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ** วิสํวาทนโตติ อธิปฺปาโยฯ

เอกํ ภตฺตํ เอกภตฺตํ, ตํ เอเตสมตฺถีติ **เอกภตฺติกา,** เอกสฺมิํ ทิวเส เอกวารเมว ภุญฺชนกาฯ ตยิทํ รตฺติโภชเนนปิ สิยาติ อาห **“รตฺตูปรตา”**ติฯ เอวมฺปิ สายนฺหโภชเนนปิ สิยุํ เอกภตฺติกาติ ตทาสงฺกานิวตฺตนตฺถํ **“วิรตา วิกาลโภชนา”**ติ วุตฺตํฯ อรุณุคฺคมนโต ปฎฺฐาย ยาว มชฺฌนฺหิกา อยํ พุทฺธานํ อริยานํ อาจิณฺณสมาจิโณฺณ โภชนสฺส กาโล นาม, ตทโญฺญ วิกาโลฯ อฎฺฐกถายํ ปน ทุติยปเทน รตฺติโภชนสฺส ปฎิกฺขิตฺตตฺตา อปรโณฺห ‘‘วิกาโล’’ติ วุโตฺตฯ

สเงฺขปโต ‘‘สพฺพปาปสฺส อกรณ’’นฺติอาทินยปฺปวตฺตํ (ที. นิ. ๒.๙๐; ธ. ป. ๑๘๓) ภควโต สาสนํ สจฺฉนฺทราคปฺปวตฺติโต นจฺจาทีนํ ทสฺสนํ น อนุโลเมตีติ อาห **“สาสนสฺส อนนุโลมตฺตา”**ติฯ อตฺตนา ปโยชิยมานํ ปเรหิ ปโยชาปียมานญฺจ นจฺจํ นจฺจภาวสามญฺญโต ปาฬิยํ เอเกเนว นจฺจสเทฺทน คหิตํ, ตถา คีตวาทิตสทฺทา จาติ อาห **“นจฺจนนจฺจาปนาทิวเสนา”**ติ ฯ **อาทิ**-สเทฺทน คายนคายาปนวาทนวาทาปนานิ สงฺคณฺหาติฯ ทสฺสเนน เจตฺถ สวนมฺปิ สงฺคหิตํ วิรูเปกเสสนเยนฯ อาโลจนสภาวตาย วา ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ สวนกิริยายปิ ทสฺสนสเงฺขปสพฺภาวโต **ทสฺสนา**อิเจฺจว วุตฺตํฯ อวิสูกภูตสฺส คีตสฺส สวนํ กทาจิ วฎฺฎตีติ อาห **“วิสูกภูตํ ทสฺสน”**นฺติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ปรมตฺถโชติกาย **ขุทฺทกปาฐฎฺฐกถาย** ‘‘ธมฺมูปสํหิตํ คีตํ วฎฺฎติ, คีตูปสํหิโต ธโมฺม น วฎฺฎตี’’ติฯ

ยํ กิญฺจีติ คนฺถิตํ วา อคนฺถิตํ วา ยํ กิญฺจิ **ปุปฺผํฯ คนฺธชาต**นฺติ คนฺธชาติยํฯ ตสฺสาปิ ‘‘ยํ กิญฺจี’’ติ วจนโต ธูปิตสฺสปิ อธูปิตสฺสปิ ยสฺส กสฺสจิ วิเลปนาทิ น วฏฺฏตีติ ทเสฺสติฯ **อุจฺจา**ติ อุจฺจสเทฺทน สมานตฺถํ เอกํ สทฺทนฺตรํฯ เสติ เอตฺถาติ **สยนํ**ฯ อุจฺจาสยนํ มหาสยนญฺจ สมณสารุปฺปรหิตํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **‘‘ปมาณาติกฺกนฺตํ อกปฺปิยตฺถรณ’’**นฺติ, อาสนฺทาทิอาสนเญฺจตฺถ สยเนน สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยสฺมา ปน อาธาเร ปฏิกฺขิเตฺต ตทาธารกิริยา ปฏิกฺขิตฺตาว โหติ, ตสฺมา ‘‘อุจฺจาสยนมหาสยนา’’อิเจฺจว วุตฺตํฯ อตฺถโต ปน ตทุปโภคภูตนิสชฺชานิปชฺชเนหิ วิรติ ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ อถ วา ‘‘อุจฺจาสยนาสนมหาสยนาสนา’’ติ, เอตสฺมิํ อเตฺถ เอกเสสนเยน อยํ นิเทฺทโส กโต ยถา ‘‘นามรูปปจฺจยา สฬายตน’’นฺติฯ (ม. นิ. ๓.๑๒๖; สํ. นิ. ๒.๑) อาสนกิริยาปุพฺพกตฺตา วา สยนกิริยาย สยนคฺคหเณเนว อาสนมฺปิ สงฺคหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

‘‘กีวา’’ติ อยํ นิปาโตฯ ‘‘กิตฺตก’’นฺติ อิมสฺส อตฺถํ โพเธตีติ อาห **‘‘กีวมหปฺผลาติ กิตฺตกํ มหปฺผลา’’**ติฯ **เสสปเทสู**ติ ‘‘กีวมหานิสํสา’’ติอาทีสุฯ **รตฺต**-สเทฺท รตนปริยาโยติ อาห **‘‘ปหูตรตฺตรตนานนฺติ ปหูเตน รตฺตสงฺขาเตน รตเนน สมนฺนาคตาน’’**นฺติฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘ปหูตสตฺตรตนาน’’นฺติปิ ปาโฐ ทิสฺสติฯ **เภริตลสทิสํ กตฺวา**ติ เภริตลํ วิย สมํ กตฺวาฯ **ตโต เอกํ ภาคํ น อคฺฆตี**ติ ยถาวุตฺตํ จกฺกวตฺติรชฺชํ ตโต โสฬสภาคโต เอกํ ภาคํ น อคฺฆติฯ **ตโต พหุตรํ โหตี**ติ จกฺกวตฺติรชฺชสิริโต พหุตรํ โหติฯ

จาตุมหาราชีกานนฺติอาทีสุ **จาตุมหาราชิกา** นาม สิเนรุปพฺพตสฺส เวมชฺเฌ โหนฺติ, เตสุ พหู ปพฺพตฏฺฐาปิ อากาสฏฺฐาปิ, เตสํ ปรมฺปรา จกฺกวาฬปพฺพตํ ปตฺตา, ขิฑฺฑาปโทสิกา, มโนปโทสิกา, สีตวลาหกา, อุณฺหวลาหกา, จนฺทิมา, เทวปุโตฺต, สูริโย, เทวปุโตฺตติ เอเต สเพฺพ จาตุมหาราชิกเทวโลกฏฺฐกา เอวฯ เตตฺติํส ชนา ตตฺถ อุปฺปนฺนาติ **ตาวติํสา**ฯ อปิจ **ตาวติํสา**ติ เตสํ เทวานํ นามเมวาติ วุตฺตํฯ เตปิ อตฺถิ ปพฺพตฏฺฐกา, อตฺถิ อากาสฏฺฐกา, เตสํ ปรมฺปรา จกฺกวาฬปพฺพตํ ปตฺตา, ตถา ยามาทีนํฯ เอกเทวโลเกปิ หิ เทวานํ ปรมฺปรา จกฺกวาฬปพฺพตํ อปฺปตฺตา นาม นตฺถิฯ ตตฺถ ทิพฺพสุขํ ยาตา ปยาตา สมฺปตฺตาติ **ยามา**ฯ ตุฏฺฐา ปหฏฺฐาติ **ตุสิตา**ฯ ปกติปฏิยตฺตารมฺมณโต อติเรเกน รมิตุกามกาเล ยถารุจิเต โภเค นิมฺมินิตฺวา นิมฺมินิตฺวา รมนฺตีติ **นิมฺมานรติ**ฯ จิตฺตาจารํ ญตฺวา ปเรหิ นิมฺมิเตสุ โภเคสุ วสํ วเตฺตนฺตีติ **ปรนิมฺมิตวสวตฺตี**ฯ

ตตฺถ จาตุมหาราชิกานํ เทวานํ มนุสฺสคณนาย นวุติวสฺสสตสหสฺสานิ อายุปฺปมาณํฯ ตาวติํสานํ เทวานํ ติโสฺส จ วสฺสโกฏิโย สฏฺฐิ จ วสฺสสตสหสฺสานิฯ ยามานํ เทวานํ จุทฺทส จ วสฺสโกฏิโย จตฺตาริ จ วสฺสสตสหสฺสานิฯ ตุสิตานํ เทวานํ สตฺตปญฺญาส จ วสฺสโกฏิโย สฏฺฐิ จ วสฺสสตสหสฺสานิฯ นิมฺมานรตีนํ เทวานํ เทฺว จ วสฺสโกฏิสตานิ ติโสฺส จ วสฺสโกฏิโย จตฺตาริ จ วสฺสสตสหสฺสานิฯ ปรนิมฺมิตวสวตฺตีนํ เทวานํ นว จ วสฺสโกฏิสตานิ เอกวีส โกฏิโย จ สฏฺฐิ จ วสฺสสตสหสฺสานิฯ

มุฏฺฐิหตฺถปาทเกติ ปาทตลโต ยาว อฏฺฐนิยา เหฏฺฐิมโนฺต, ตาว มุฏฺฐิรตนปฺปมาณปาทเกฯ ตญฺจ โข มชฺฌิมสฺส ปุริสสฺส หเตฺถน, ยสฺสิทานิ วฑฺฒกีหโตฺถติ สมญฺญาฯ สีลสมาทานโต ปฏฺฐาย อญฺญํ กิญฺจิ อกตฺวา ธมฺมสฺสวเนน วา กมฺมฏฺฐานมนสิกาเรน วา วีตินาเมตพฺพนฺติ อาห **‘‘ตํ ปน อุปวสเนฺตน…เป.… วิจาเรตพฺพ’’**นฺติฯ

วาจํ ภินฺทิตฺวา อุโปสถงฺคานิ สมาทาตพฺพานีติ ‘‘อิมญฺจ รตฺติํ อิมญฺจ ทิวส’’นฺติ กาลปริเจฺฉทํ กตฺวา ‘‘อุโปสถงฺควเสน อฏฺฐ สิกฺขาปทานิ สมาทิยามี’’ติ เอกโต กตฺวา ปุน ปเจฺจกํ

‘‘ปาณาติปาตา เวรมณิสิกฺขาปทํ สมาทิยามิ…เป…. อุจฺจาสยนมฺหาสยนา เวรมณิสิกฺขาปทํ สมาทิยามี’’ติ เอวํ วจีเภทํ กตฺวา ยถาปาฬิ สมาทาตพฺพานิฯ ปาฬึ อชานนฺเตน ปน อตฺตโน ภาสาย ปเจฺจกํ วา ‘‘พุทฺธปญฺญตฺตํ อุโปสถํ อธิฎฺฐามี’’ติ เอกโต อธิฎฺฐานวเสน วา สมาทาตพฺพานิ, อญฺญํ อลภนฺเตน อธิฎฺฐาตพฺพานิฯ อุปาสกสีลญฺหิ อตฺตนา สมาทิยนฺเตนปิ สมาทินฺนํ ปรสนฺติเก สมาทิยนฺเตนปิ, เอกชฺฌํ สมาทินฺนมฺปิ สมาทินฺนเมว โหติ ปเจฺจกํ สมาทินฺนมฺปิฯ ตํ ปน เอกชฺฌํ สมาทิยโต เอกาเยว วิรติ เอกา เจตนา โหติฯ สา ปน สพฺพวิรติเจตนานํ กิจฺจการีติ เตนปิ สพฺพสิกฺขาปทานิ สมาทินฺนาเนวฯ ปเจฺจกํ สมาทิยโต ปน นานาวิรติเจตนาโย ยถาสกํ กิจฺจวเสน อุปฺปชฺชนฺติ , สพฺพสมาทาเน ปน วจีเภโท กาตโพฺพเยวฯ **ปรูปโรธปฎิสํยุตฺตา** ปรวิหึสาสํยุตฺตาฯ

นนฺ จ ‘‘มณิ’’นฺติ วุเตฺต เวฬุริยมฺปิ สงฺคหิตเมว, กิมตฺถํ ปน เวฬุริยนฺติ อาห **‘‘เวฬุริยนฺติ…เป…. ทเสฺสตี’’**ติฯ ‘‘มณิ’’นฺติ วตฺวาว ‘‘เวฬุริย’’นฺติ อิมินา ชาติมณิภาวํ ทเสฺสตีติ โยเชตพฺพํฯ **เอกวสฺสิกเวฬุวณฺณ**นฺติ ชาติโต เอกวสฺสาติกฺกนฺตเวฬุวณฺณํฯ **ลทฺธก**นฺติ สุนฺทรํฯ **จนฺทปฺปภา ตารคณาว สเพฺพ**ติ ยถา จนฺทปฺปภาย กลํ สเพฺพ ตาราคณา นานุภวนฺตีติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **‘‘จนฺทปฺปภาติ สามิอเตฺถ ปจฺจตฺต’’**นฺติฯ

อุโปสถสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

มหาวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

(๘) ๓. อานนฺทวโคฺค

๑. ฉนฺนสุตฺตวณฺณนา

๗๒. ตติยสฺส ปฐเม **ฉนฺนปริพฺพาชโก**ติ น นคฺคปริพฺพาชโกฯ **พาหิรกสมยํ ลุญฺจิตฺวา หรโนฺต**ติ พาหิรกานํ สมยํ นิเสเธตฺวา อาปโนฺนฯ

ปญฺญาจกฺขุสฺส วิพนฺธนโต อนฺธํ กโรตีติ **อนฺธกรโณ**ติ อาห **"ยสฺส ราโค อุปฺปชฺชตี"**ติอาทิฯ **อจกฺขุกรโณ**ติ อสมตฺถสมาโสยํ ''อสูริยปสฺสานิ มุขานี''ติอาทีสุ วิยาติ อาห **"ปญฺญาจกฺขุํ น กโรตีติ อจกฺขุกรโณ"**ติฯ **ปญฺญานิโรธิโก**ติ อนุปฺปนฺนาย โลกิยโลกุตฺตราย ปญฺญาย อุปฺปชฺชิตุํ น เทติ, โลกิยปญฺญํ ปน อฏฺฐสมาปตฺติปญฺจาภิญฺญาวเสน อุปฺปนฺนมฺปิ สมุจฺฉินฺทิตฺวา ขิปตีติ ปญฺญานิโรธิโกติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ อนุปฺปนฺนานุปฺปาทอุปฺปนฺนปริหานินิมิตฺตตาย หิ ปญฺญํ นิโรเธตีติ ปญฺญานิโรธิโกฯ วิหนติ วิพาธตีติ **วิฆาโต,** ทุกฺขนฺติ อาห **"ทุกฺขสงฺขาตสฺส วิฆาตสฺสา"**ติฯ **กิเลสนิพฺพานนฺ**ติ อิมินา อสงฺขตนิพฺพานเมว วทติฯ อสงฺขตญฺหิ นิพฺพานํ นาม, ตํ ปจฺจกฺขํ กาตุํ น เทตีติ **อนิพฺพานสํวตฺตนิโกฯ โลกุตฺตรมิสฺสโก กถิโต** ปุพฺพภาคิยสฺสปิ อริยมคฺคสฺส กถิตตฺตาฯ

ฉนฺนสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. อาชีวกสุตฺตวณฺณนา

๗๓. ทุติเย **น อญฺญาตุกาโม**ติ น อาชานิตุกาโมเยวาติ อโตฺถฯ เตนาห **"ปริคฺคณฺหนตฺถํ ปน อาคโต"**ติ, ปญฺญาย ปริจฺฉินฺทิตฺวา อุปปริกฺขิตฺวา คณฺหนตฺถนฺติ อโตฺถฯ **การณาปเทโส**ติ การณนิเทฺทโสฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

อาชีวกสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. มหานามสกฺกสุตฺตวณฺณนา

๗๔. ตติเย คิลานสฺส ภาโว **เคลญฺญ**นฺติ อาห **"คิลานภาวโต"**ติฯ **ทีเปตี**ติ เทสนากฺกเมเนว ปญฺญาเปติฯ ปฐมญฺหิ เสขสีลสมาธิปญฺญาโย วตฺวา ปจฺฉา อเสขสีลาทีนิ วทโนฺต อิมมตฺถํ ทีเปติฯ

มหานามสกฺกสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. นิคณฺฐสุตฺตวณฺณนา

๗๕. จตุเตฺถ **หํสวฎฺฎกจฺฉเนฺนนา**ติ หํสวฎฺฎกปริจฺฉเนฺนน, หํสมณฺฑลากาเรนาติ อโตฺถฯ นตฺถิ เอตสฺส ปริเสสนฺติ **อปริเสสํ**ฯ เตนาห **"อปฺปมตฺตกมฺปิ อเสเสตฺวา"**ติฯ อปริเสสธมฺมชานนโต วา อปริเสสสงฺขาตํ ญาณทสฺสนํ ปฏิชานาตีติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **สตต**นฺติ นิจฺจํฯ **สมิต**นฺติ ตเสฺสว เววจนนฺติ อาห **"สตตํ สมิตนฺติ สพฺพกาลํ นิรนฺตร"**นฺติฯ อถ วา นิจฺจเฎฺฐน **สตต**-สเทฺทน อภิณฺหปฺปวตฺติ โชติตา สิยาติ **"สมิต"**นฺติ วุตฺตํฯ เตน นิรนฺตรปฺปวตฺตึ ทเสฺสตีติ อาห **"สพฺพกาลํ นิรนฺตร"**นฺติฯ

วิสุทฺธิสมฺปาปนตฺถายาติ ราคาทีหิ มเลหิ อภิชฺฌาวิสมโลภาทีหิ จ อุปกฺกิลิฏฺฐจิตฺตานํ สตฺตานํ วิสุทฺธิปาปนตฺถายฯ **สมติกฺกมนตฺถายา**ติ โสกสฺส จ ปริเทวสฺส จ ปหานตฺถายฯ **อตฺถํ คมนตฺถายา**ติ กายิกทุกฺขสฺส จ เจตสิกโทมนสฺสสฺส จาติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ อตฺถงฺคมนาย, นิโรธายาติ อโตฺถฯ ญายติ นิจฺฉเยน กมติ นิพฺพานํฯ ตํ วา ญายติ ปฏิวิชฺฌติ เอเตนาติ **ญาโย,** อริยมคฺคติ อาห **“มคฺคสฺส อธิคมนตฺถายา”**ติฯ **อปจฺจยนิพฺพานสฺส สจฺฉิกรณตฺถายา**ติ ปจฺจยรหิตตฺตา อปจฺจยสฺส อสงฺขตสฺส ตณฺหาวานวิรหิตตฺตา นิพฺพานนฺติ ลทฺธนามสฺส อมตสฺส สจฺฉิกิริยาย, อตฺตปจฺจกฺขตายาติ วุตฺตํ โหติฯ **ผุสิตฺวา ผุสิตฺวา**ติ ปตฺวา ปตฺวาฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

นิคณฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. นิเวสกสุตฺตวณฺณนา

๗๖. ปญฺจเม กิจฺจกรณีเยสุ สหภาวเฏฺฐน อมา โหนฺตีติ **อมจฺจา**ฯ ‘‘อยํ อชฺฌตฺติโก’’ติ เอวํ ชานนฺติ, ญายนฺติ วาติ **ญาตีฯ สสฺสุสสฺสุรปกฺขิกา**ติ สสฺสุสสฺสุรา จ ตปฺปกฺขิโก จ สสฺสุสสฺสุรปกฺขิกาฯ โลหิเตน สมฺพทฺธาติ **สาโลหิตา**ฯ ปิตุปกฺขิกา วา **ญาตี,** มาตุปกฺขิกา **สาโลหิตา**ฯ มาตุปิตุปกฺขิกา วา **ญาตี,** สสฺสุสสฺสุรปกฺขิกา **สาโลหิตา**ฯ อเวจฺจ รตนสฺส คุเณ ยาถาวโต ญตฺวา ปสาโท **อเวจฺจปฺปสาโท**ฯ โส ปน ยสฺมา มเคฺคนาคตตฺตา เกนจิ อกมฺปนีโย จ อปฺปธํสิโย จ โหติ, ตสฺมา เอวํ วุตฺตํ **“อจลปฺปสาโท”**ติฯ **ภาวญฺญถตฺตน**ฺติ สภาวสฺส อญฺญถตฺตํฯ

วีสติยา โกฏฺฐาเสสูติ เกสาทิมตฺถลุงฺคปริยเนฺตสุฯ **ทฺวาทสสุ โกฏฺฐาเสสู**ติ ปิตฺตาทิมุตฺตปริยเนฺตสุฯ **จตูสุ โกฏฺฐาเสสู**ติ ‘‘เยน จ สนฺตปฺปติ, เยน จ ชีรียติ, เยน จ ปริทยฺหติ, เยน จ อสิตปีตขายิตสายิตํ สมฺมา ปริณามํ คจฺฉตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๐๔) เอวํ วุเตฺตสุ จตูสุ โกฏฺฐาเสสุฯ **ฉสุ โกฏฺฐาเสสู**ติ ‘‘อุทฺธงฺคมา วาตา, อโธคมา วาตา, กุจฺฉิสยา วาตา, โกฏฺฐาสยา วาตา, องฺคมงฺคานุสาริโน วาตา, อสฺสาโส ปสฺสาโส’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๐๕) เอวํ วุเตฺตสุ ฉสุ โกฏฺฐาเสสุฯ **วิตฺถมฺภนํ** เสสภูตตฺตยสนฺถมฺภิตตาปาทนํ, ‘‘อุปกีฟัน’’นฺติ เอเกฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

นิเวสกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖-๗. ปฐมภวสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๗-๗๘. ฉเฏฺฐ **อภิสงฺขารวิญฺญาณ**นฺติ กมฺมสหชาตํ วิญฺญาณํฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ สตฺตเม นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

ปฐมภวสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สีลพฺพตสุตฺตวณฺณนา

๗๙. อฏฺฐเม **ทุกฺกรการิกานุโยโค**ติ ทุกฺกรกิริยาย อนุโยโคฯ **อุปฏฺฐาเนน สาร**นฺติ อุปฏฺฐานาการเรน สารํฯ **“อิทํ วร”**นฺติอาทินา อุปฏฺฐานาการํ วิภาเวติฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ สตฺถารา ปุจฺฉิเต ปเญฺหฯ

สีลพฺพตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. คนฺธชาตสุตฺตวณฺณนา

๘๐. นวเม มูเล, มูลสฺส วา คโนฺธ **มูลคโนฺธ**ติ อาห **“มูลวตฺถุโก คโนฺธ”**ติฯ มูลํ วตฺถุ เอตสฺสาติ **มูลวตฺถุโก**ฯ อิทานิ มูลํ คนฺธโยคโต คโนฺธติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“คนฺธสมฺปนฺนํ วา มูลเมว มูลคโนฺธ”**ติ อาหฯ ปจฺฉิโมเยเวตฺถ อตฺถวิกโปฺป ยุตฺตตโรติ ทเสฺสตุํ **“ตสฺส หิ คโนฺธ”**ติอาทิมาหฯ **วสฺสิกปุปฺผาทีน**นฺติ สุมนปุปฺผาทีนํฯ

คนฺธชาตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. จูฬนิกาสุตฺตวณฺณนา

๘๑. ทสเม **อรุณวติสุตฺตนฺตอฏฺฐุปฺปตฺติย**นฺติ ‘‘ภูตปุพฺพํ, ภิกฺขเว, ราชา อโหสิ อรุณวา นามฯ รโญฺญ โข ปน, ภิกฺขเว, อรุณวโต อรุณวตี นาม ราชธานี อโหสิฯ อรุณวตึ โข ปน, ภิกฺขเว, ราชธานึ สิขี ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ อุปนิสฺสาย วิหาสิฯ สิขิสฺส โข ปน, ภิกฺขเว, ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อภิภูสมฺภวํ นาม สาวกยุคํ อโหสิ อคฺคํ ภทฺทยุคํฯ อถ โข, ภิกฺขเว, สิขี ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ อภิภุํ ภิกฺขุํ อามเนฺตสี’’ติอาทินา **พฺรหฺมสํยุเตฺต** (สํ. นิ. ๑.๑๘๕) อาคตสฺส อรุณวติสุตฺตนฺตสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติยํฯ **อติปฺปโค**ติ อติวิย ปโค, อติวิย ปาโตติ อโตฺถ, น ตาว กุเลสุ ภตฺตํ นิฏฺฐาตีติ วุตฺตํ โหติฯ

อุชฺฌายนฺตีติ อวฌายนฺติ, เหฏฺฐา กตฺวา จิเนฺตนฺติ, ลามกโต จิเนฺตนฺติฯ **อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิกุพฺพนํ กตฺวา**ติ ‘‘ปกติวณฺณํ วิชหิตฺวา นาควณฺณํ วา ทเสฺสติ, สุปณฺณวณฺณํ วา ทเสฺสตี’’ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๓.๑๓) นเยน อาคตํ อเนกปฺปการํ อิทฺธิวิกุพฺพนํ กตฺวาฯ **สหสฺสิโลกธาตุ**นฺติ จกฺกวาฬสหสฺสํฯ **คาถาทฺวยํ อภาสี**ติ เถโร กิร ‘‘กถํ เทสิตา โข ธมฺมเทสนา สเพฺพสํ ปิยา มนาปา’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘สเพฺพปิ ปาสณฺฑา สเพฺพ เทวมนุสฺสา อตฺตโน อตฺตโน สมเย ปุริสการํ วณฺณยนฺติ, วีริยสฺส อวณฺณวาที นาม นตฺถิ, วีริยปฺปฏิสํยุตฺตํ กตฺวา เทเสสฺสามิฯ เอวมสฺส ธมฺมเทสนา สเพฺพสํ ปิยา ภวิสฺสติ มนาปา’’ติ ญตฺวา ตีสุ ปิฏเกสุ วิจินิตฺวา ‘‘อารมฺภถ นิกฺกมถา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๘๖) อิทํ คาถาทฺวยํ อภาสิฯ

กิํ อาโลโก อยนฺติ กสฺส นุ โข อยํ อาโลโกติฯ **วิจินนฺตาน**นฺติ จิเนฺตนฺตานํฯ **สเพฺพ**ติ โลกธาตุยํ สเพฺพ เทวา จ มนุสฺสา จฯ **โอสภาย ปริสายา**ติ ธมฺมสฺสวนตฺถํ สโมสภาย ปริมิตปริจฺฉินฺนาย ปริสายฯ **อโตฺถปิ เนสํ ปากโฏ อโหสี**ติ น เกวลํ เต สทฺทเมว อโสฺสสุํ, อถ โข อโตฺถปิ เตสํ ปกติสวนูปจาเร วิย ปากโฏ อโหสิฯ เตน สหสฺสํ โลกธาตุํ วิญฺญาเปตีติ อธิปฺปาโยฯ

ปริหรนฺตีติ สิเนรุํ ทกฺขิณโต กตฺวา ปริวเตฺตนฺติฯ **วิโรจมานา**ติ อตฺตโน ชุติยา ทิพฺพมานา, โสภมานา วาฯ **ตาว สหสฺสธา โลโก**ติ ยตฺตโก จนฺทิมสูริเยหิ โอภาสิยมาโน โลกธาตุสงฺขาโต เอเกโก โลโก, ตตฺตเกน ปมาเณน สหสฺสธา โลโก, อิมินา จกฺกวาเฬน สทฺธิํ จกฺกวาฬสหสฺสนฺติ อโตฺถฯ **กสฺมา ปเนสา อานีตา**ติ เอสา จูฬนิกา โลกธาตุ กสฺมา ภควตา อานีตา, เทสิตาติ อโตฺถฯ **มชฺฌิมิกาย โลกธาตุยา ปริเจฺฉททสฺสนตฺถ**นฺติ ทฺวิสหสฺสิโลกธาตุยา ปริมาณทสฺสนตฺถํฯ

สหสฺสิโลกธาตุยา สหสฺสี ทฺวิสหสฺสิโลกธาตุ, สา จกฺกวาฬคณนาย ทสสตสหสฺสจกฺกวาฬปริมาณาฯ เตนาห **“สหสฺสจกฺกวาฬานิ สหสฺสภาเคน คเณตฺวา”**ติอาทิฯ กมฺปน

เทวตูปสงฺกมนาทินา ชาตจกฺกวาเฬน สห โยคเกฺขมํ ฐานํ **ชาติเกฺขตฺตํ**ฯ ตตฺตกาย เอว ชาติเกฺขตฺตภาโว ธมฺมตาวเสเนว เวทิตโพฺพ, ‘‘ปริคฺคหวเสนา’’ติ เกจิฯ สเพฺพสมฺปิ พุทฺธานํ เอวํ ชาติเกฺขตฺตํ ตนฺนิวาสีนํเยว จ เทวตานํ ธมฺมาภิสมโยติ วทนฺติฯ **ปฏิสนฺธิคฺคหณา**ทีนํ สตฺตนฺนํเยว คหณํ นิทสฺสนมตฺตํ มหาภินีหาราทิกาเลปิ ตสฺส ปกมฺปนสฺส ลพฺภนโตฯ

สหสฺสํ สหสฺสธา กตฺวา คณิตํ มชฺฌิมิกนฺติอาทินา มชฺฌิมิกาย โลกธาตุยา สหสฺสํ ติสหสฺสิโลกธาตุ, สาเยว จ มหาสหสฺสิโลกธาตูติ ทเสฺสติฯ สรเสเนว อาณาปวตฺตนํ **อาณาเกฺขตฺตํ,** ยํ เอกชฺฌํ สํวฏฺฏติ วิวฏฺฏติ จฯ **อาณา ผรตี**ติ ตนฺนิวาสิเทวตานํ สิรสา สมฺปฏิจฺฉเนน วตฺตติ, ตญฺจ โข เกวลํ พุทฺธานุภาเวเนว, อธิปฺปายวเสน จ ปน ‘‘ยาวตา ปน อากเงฺขยฺยา’’ติ (อ. นิ. ๓.๘๑) วจนโต พุทฺธานํ อวิสโย นาม นตฺถิ, วิสยเกฺขตฺตสฺส ปมาณปริเจฺฉโท นาม นตฺถิฯ **วิสโม**ติ สูริยุคฺคมนาทีนํ วิสมภาวโต วิสโมฯ เตเนวาห **‘‘เอกสฺมิํ ฐาเน สูริโย อุคฺคโต โหตี’’**ติอาทิฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

จูฬนิกาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อานนฺทวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๙) ๔. สมณวโคฺค

๑-๕. สมณสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๒-๘๖. จตุตฺถสฺส ปฐเม สมฺมา อาทานํ คหณํ **สมาทาน**นฺติ อาห **“สมาทานํ วุจฺจติ คหณ”**นฺติฯ อธิกํ วิสิฏฺฐํ สีลนฺติ **อธิสีลํ**ฯ โลกิยสีลสฺส อธิสีลภาโว ปริยาเยนาติ นิปฺปริยายเมว ตํ ทเสฺสตุํ **“อปิจ สพฺพมฺปิ โลกิยสีล”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **สิกฺขิตพฺพโต**ติ อาเสวิตพฺพโตฯ ปญฺจปิ ทสปิ วา สีลานิ สีลํ นาม, ปาติโมกฺขสํวโร อธิสีลํ นาม อนวเสสกายิกเจตสิกสํวรภาวโต มคฺคสีลสฺส ปทฏฺฐานภาวโต จฯ อฏฺฐ สมาปตฺติโย จิตฺตํ, วิปสฺสนาปาทกชฺฌานํ อธิจิตฺตํ มคฺคสมาธิสฺส อธิฏฺฐานภาวโตฯ กมฺมสฺสกตญาณํ ปญฺญา, วิปสฺสนา อธิปญฺญา มคฺคปญฺญาย อธิฏฺฐานภาวโตฯ อปิจ นิพฺพานํ ปตฺถยเนฺตน สมาทินฺนํ ปญฺจสีลํ ทสสีลมฺปิ อธิสีลเมว นิพฺพานาธิคมสฺส ปจฺจยภาวโตฯ นิพฺพานํ ปตฺถยเนฺตน สมาปนฺนา อฏฺฐ สมาปตฺติโยปิ อธิจิตฺตเมวฯ

> ‘‘กลฺยาณการี กลฺยาณํ, ปาปการี จ ปาปกํ;
> อนุโภติ ทฺวยเมตํ, อนุพนฺธญฺหิ การณ’’นฺติฯ –

เอวํ อตีเต อนาคเต จ วฏฺฏมูลกทุกฺขสลฺลกฺขณวเสน สํเวควตฺถุตาย วิมุตฺติอากงฺขาย ปจฺจยภูตา กมฺมสฺสกตปญฺญาปิ อธิปญฺญาติ วทนฺติฯ ทุติยตติยจตุตฺถปญฺจมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

สมณสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปฐมสิกฺขาสุตฺตวณฺณนา

๘๗. ฉเฏฺฐ **สมตฺตการี**ติ อนูเนน ปริปูเรน อากาเรน สมนฺนาคโตฯ สิกฺขาปทานํ ขุทฺทานุขุทฺทกตฺตํ อเปกฺขาสิทฺธนฺติ อาห **“ตตฺราปิ สงฺฆาทิเสสํ ขุทฺทก”**นฺติอาทิฯ **องฺคุตฺตรมหานิกายวฬญฺชนกอาจริยา**ติ องฺคุตฺตรนิกายํ ปริหรนฺตา อาจริยา, องฺคุตฺตรภาณกาติ วุตฺตํ โหติฯ **โลกวชฺชํ นาปชฺชติ** โลกวชฺชสิกฺขาปทานํ วีติกฺกมสาธกสฺส กิเลสคหนสฺส สพฺพโส ปหีนตฺตาฯ **ปณฺณตฺติวชฺชเมว อาปชฺชติ** ปณฺณตฺติวีติกฺกมํ วา อชานโตปิ อาปตฺติสมฺภวโตฯ **จิเตฺตน อาปชฺชโนฺต รูปิยปฺปฏิคฺคหณํ อาปชฺชตี**ติ อุปนิกฺขิตฺตสาทิเยน อาปชฺชติฯ

พฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตานิ อาทิพฺรหฺมจริยานิ, ตานิ เอว **อาทิพฺรหฺมจริยกานิ** ยถา ‘‘วินโย เอว เวนยิโก’’ติ อาห **“มคฺคพฺรหฺมจริยสฺสา”**ติอาทิฯ **จตฺตาริ มหาสีลสิกฺขาปทานี**ติ จตฺตาริ ปาราชิกานิ สนฺธาย วทติฯ ปฏิปกฺขธมฺมานํ อนวเสสโต สวนโต ปคฺฆรณโต โสโต, อริยมโคฺคติ อาห **“โสตสงฺขาเตน มเคฺคนา”**ติฯ วินิปาเตติ วิรูปํ สทุกฺขํ สอุปายาสํ นิปาเตตีติ วินิปาโต, อปายทุเกฺข ขิปนโกฯ **ธโมฺม**ติ สภาโวฯ นาสฺส วินิปาโต ธโมฺมติ **อวินิปาตธโมฺม,** น อตฺตานํ อปาเยสุ วินิปาตนสภาโวติ วุตฺตํ โหติฯ กสฺมา? เย ธมฺมา อปายคมนียา, เตสํ ปหีนตฺตาฯ เตนาห **“อวินิปาตธโมฺมติ จตูสุ อปาเยสุ อปตนสภาโว”**ติฯ ตตฺถ **อปตนสภาโว**ติ อนุปฺปชฺชนสภาโวฯ **โสตาปตฺติมคฺคนิยาเมน นิยโต**ติ อุปริมคฺคาธิคมสฺส อวสฺสํภาวีภาวโต นิยโตฯ เตเนวาห **“สโมฺพธิปรายโณ”**ติฯ เหฏฺฐิมนฺตโต สตฺตมภวโต อุปริ อนุปฺปชฺชนธมฺมตาย วา **นิยโต**ฯ สมฺพุชฺฌตีติ สโมฺพธิ, อริยมโคฺคฯ โส ปน ปฐมมคฺคสฺส อธิคตตฺตา อวสิโฏฺฐ จ อธิคนฺตพฺพภาเวน อิจฺฉิตโพฺพติ อุปริมคฺคตฺตยสงฺขาตา ส

โมฺพธิ ปรํ อยนํ ปรา คติ อสฺสาติ **สโมฺพธิปรายโณ**ฯ เตนาห **“อุปริมคฺคตฺตยสโมฺพธิปรายโณ”**ติฯ

ตนุภาวาติ ปริยุฏฺฐานมนฺทตาย จ กทาจิ กรหจิ อุปฺปตฺติยา จ ตนุภาเวนฯ ตนุตฺตญฺหิ ทฺวีหิ การเณหิ เวทิตพฺพํ อธิจฺจุปฺปตฺติยา จ ปริยุฏฺฐานมนฺทตาย จฯ สกทาคามิสฺส หิ วฏฺฏานุสาริมหาชนสฺส วิย กิเลสา อภิณฺหํ น อุปฺปชฺชนฺติ, กทาจิ กรหจิ อุปฺปชฺชนฺติ วิรฬาการา หุตฺวา วิรฬวาปิเต เขเตฺต องฺกุรา วิยฯ อุปฺปชฺชมานาปิ จ วฏฺฏานุสาริมหาชนเสฺสว มทฺทนฺตา ผรนฺตา ฉาเทนฺตา อนฺธการํ กโรนฺตา น อุปฺปชฺชนฺติ, มนฺทมนฺทา อุปฺปชฺชนฺติ ตนุกาการา หุตฺวา อพฺภปฏลมิว มกฺขิกาปตฺตมิว จฯ ตตฺถ เกจิ เถรา ภณนฺติ ‘‘สกทาคามิสฺส กิเลสา กิญฺจาปิ จิเรน อุปฺปชฺชนฺติ, พหลาว อุปฺปชฺชนฺติ’’ฯ ตถา หิสฺส ปุตฺตา จ ธีตโร จ ทิสฺสนฺตี’’ติฯ เอตํ ปน อปฺปมาณํฯ ปุตฺตธีตโร หิ องฺคปจฺจงฺคปรามสนมเตฺตนปิ โหนฺตีติฯ ทฺวีหิเยว การเณหิสฺส กิเลสานํ ตนุตฺตํ เวทิตพฺพํ อธิจฺจุปฺปตฺติยา จ ปริยุฏฺฐานมนฺทตาย จาติฯ

เหฏฺฐาภาคิยานนฺติ เอตฺถ **เหฏฺฐา**ติ มหคฺคตภูมิโต เหฏฺฐา, กามภูมิยนฺติ อโตฺถฯ เตสํ ปจฺจยภาเวน เหฏฺฐาภาคสฺส หิตาติ เหฏฺฐาภาคิยา, เตสํ เหฏฺฐาภาคิยานํ, เหฏฺฐาภาคสฺส กามภวสฺส ปจฺจยภาเวน คหิตานนฺติ อโตฺถฯ สํโยเชนฺติ พนฺธนฺติ ขนฺธคติภวาทีหิ ขนฺธคติภวาทโย, กมฺมํ วา ผเลนาติ **สํโยชนานี**ติ อาห **“สํโยชนานนฺติ พนฺธนาน”**นฺติฯ อสมุจฺฉินฺนราคาทิกสฺส หิ เอตรหิ ขนฺธาทีนํ อายตึ ขนฺธาทีหิ สมฺพโนฺธ, สมุจฺฉินฺนราคาทิกสฺส ปน ตํ นตฺถิ, กตานมฺปิ กมฺมานํ อสมตฺถภาวาปตฺติโต ราคาทีนํ อนฺวยโต พฺยติเรกโต จ สํโยชนโฏฺฐ สิโทฺธฯ **ปริกฺขเยนา**ติ สมุเจฺฉเทนฯ

โอปปาติโกติ อุปปาติกโยนิโก อุปปตเน สาธุการีฯ เสสโยนิปฏิเกฺขปวจนเมตํฯ เตน คพฺภวาสทุกฺขาภาวมาหฯ **ตตฺถ ปรินิพฺพายี**ติ อิมินา เสสทุกฺขาภาวํฯ ตตฺถ ปรินิพฺพายิตา จสฺส กามโลเก ขนฺธพีชสฺส อปุนาคมนวเสเนวาติ ทเสฺสตุํ **“อนาวตฺติธโมฺม”**ติ วุตฺตํฯ **อุปริเยวา**ติ พฺรหฺมโลเกเยวฯ **อนาวตฺติธโมฺม**ติ ตโต พฺรหฺมโลกา ปุนปฺปุนํ ปฏิสนฺธิวเสน น อาวตฺตนธโมฺมฯ เตนาห **“โยนิคติวเสน อนาคมนธโมฺม”**ติฯ

ปเทสํ ปเทสการี อาราเธตีติ สีลกฺขนฺธาทีนํ ปาริปูริยา เอกเทสภูตํ เหฏฺฐิมมคฺคตฺตยํ ปเทโส, ตํ กโรโนฺต ปเทสํ เอกเทสภูตํ เหฏฺฐิมํ ผลตฺตยเมว อาราเธติ, นิปฺผาเทตีติ อโตฺถฯ เตนาห **“ปเทสการี ปุคฺคโล นาม โสตาปโนฺน”**ติอาทิฯ **ปริปูรํ ปริปูรการี**ติ สีลกฺขนฺธาทีหิ สทฺธินฺทฺริยาทีหิ จ ปริโต ปูรเณน ปริปูรสงฺขาตํ อรหตฺตมคฺคํ กโรโนฺต นิพฺพเตฺตโนฺต ปริปูรํ อรหตฺตผลํ อาราเธติ, นิปฺผาเทตีติ อโตฺถฯ เตนาห **“ปริปูรการี นาม อรหา”**ติอาทิฯ

ปฐมสิกฺขาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๑๐. ทุติยสิกฺขาสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๘-๙๑. สตฺตเม **กุลา กุลํ คมนโก**ติ กุลโต กุลํ คจฺฉโนฺตฯ **เทฺว วา ตโย วา ภเว**ติ เทวมนุสฺสวเสน เทฺว วา ตโย วา ภเวฯ มิสฺสกภววเสน เหตํ วุตฺตํฯ เทสนามตฺตเมว เจตํ **“เทฺว วา ตีณิ วา”**ติฯ ยาว ฉฏฺฐภวา สํสรโนฺตปิ โกลํโกโลว โหติฯ เตเนวาห **“อยญฺหิ เทฺว วา ภเว...เป.... เอวเมตฺถ วิกโปฺป ทฏฺฐโพฺพ”**ติฯ อุฬารกุลวจโน วา เอตฺถ กุลสโทฺท, กุลโต กุลํ คจฺฉตีติ **โกลํโกโล**ฯ โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยโต ปฏฺฐาย หิ นีจกุเล อุปฺปตฺติ นาม นตฺถิ, มหาโภคกุเลสุ เอว นิพฺพตฺตตีติ อโตฺถฯ เกวโล หิ กุลสโทฺท มหากุลเมว วทติ ‘‘กุลปุ

โต”ติอาทีสุ วิยฯ **เอกพีชี**ติ เอตฺถ ขนฺธพีชํ นาม กถิตํ, **ขนฺธพีช**นฺติ จ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ วุจฺจติฯ ยสฺส หิ โสตาปนฺนสฺส เอกํ ขนฺธพีชํ อตฺถิ, เอกํ ภวคฺคหณํ, โส เอกพีชี นามฯ เตนาห **“เอกเสฺสว ภวสฺส พีชํ เอตสฺส อตฺถีติ เอกพีชี”**ติฯ **“มานุสกํ ภว”**นฺติ อิทํ ปเนตฺถ เทสนามตฺตเมว, ‘‘เทวภวํ นิพฺพเตฺตตี’’ติปิ ปน วตฺตุํ วฏฺฏติเยวฯ

อุทฺธํวาหิภาเวน อุทฺธมสฺส ตณฺหาโสตํ วฏฺฏโสตํ วาติ **อุทฺธํโสโต,** อุทฺธํ วา คนฺตฺวา ปฏิลภิตพฺพโต อุทฺธมสฺส มคฺคโสตนฺติ **อุทฺธํโสโต**ฯ ปฏิสนฺธิวเสน อกนิฏฺฐภวํ คจฺฉตีติ **อกนิฏฺฐคามีฯ ยตฺถ กตฺถจี**ติ อวิหาทีสุ ยตฺถ กตฺถจิฯ **สปฺปโยเคนา**ติ วิปสฺสนาญาณาภิสงฺขารสงฺขาเตน ปโยเคน สห, มหตา วิปสฺสนาปโยเคนาติ อโตฺถฯ **อุปหจฺจา**ติ เอตสฺส อุปคนฺตฺวาติ อโตฺถฯ เตน เวมชฺฌาติกฺกโม กาลกิริยาปคมนญฺจ สงฺคหิตํ โหติ, ตสฺมา อายุเวมชฺฌํ อติกฺกมิตฺวา ปรินิพฺพายโนฺต อุปหจฺจปรินิพฺพายี นาม โหตีติ อาห **“โย ปน กปฺปสหสฺสายุเกสุ อวิเหสู”**ติอาทิฯ **โส ติวิโธ โหตี**ติ ญาณสฺส ติกฺขมชฺฌมุทุภาเวน ติวิโธ โหติฯ เตนาห **“กปฺปสหสฺสายุเกสู”**ติอาทิฯ

สทฺธาธุเรน อภินิวิสิตฺวาติ ‘‘สเจ สทฺธาย สกฺกา นิพฺพเตฺตตุํ, นิพฺพเตฺตสฺสามิ โลกุตฺตรมคฺค’’นฺติ เอวํ สทฺธาธุรวเสน อภินิวิสิตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวาฯ **ปญฺญาธุเรน อภินิวิโฏฺฐ**ติ ‘‘สเจ ปญฺญาย สกฺกา, นิพฺพเตฺตสฺสามิ โลกุตฺตรมคฺค’’นฺติ เอวํ ปญฺญาธุรํ กตฺวา อภินิวิโฏฺฐฯ ยถาวุตฺตเมว อฏฺฐวิธตฺตํ โกลํโกลสตฺตกฺขตฺตุปรเมสุ อติทิสโนฺต **“ตถา โกลํโกลาสตฺตกฺขตฺตุปรมา จา”**ติ อาหฯ วุตฺตนเยเนว อฏฺฐ โกลํโกลา, อฏฺฐ สตฺตกฺขตฺตุปรมาติ วุตฺตํ โหติฯ

ตตฺถ สตฺตกฺขตฺตุํ ปรมา ภวูปปตฺติ อตฺตภาวคฺคหณํ อสฺส, ตโต ปรํ อฏฺฐมํ ภวํ นาทิยตีติ **สตฺตกฺขตฺตุปรโม**ฯ ภควตา คหิตนามวเสเนว เจตานิ อริยาย ชาติยา ชาตานํ เตสํ นามานิ ชาตานิ กุมารานํ มาตาปิตูหิ คหิตนามานิ วิยฯ เอตฺตกญฺหิ ฐานํ คโต เอกพีชี นาม โหติ, เอตฺตกํ โกลํโกโล, เอตฺตกํ สตฺตกฺขตฺตุปรโมติ ภควตา เอเตสํ นามํ คหิตํฯ นิยมโต ปน อยํ เอกพีชี, อยํ โกลํโกโล, อยํ สตฺตกฺขตฺตุปรโมติ นตฺถิฯ โก ปน เนสํ เอตํ ปเภทํ นิยเมตีติ? เกจิ ตาว เถรา ‘‘ปุพฺพเหตุ นิยเมตี’’ติ วทนฺติ, เกจิ ปฐมมโคฺค, เกจิ อุปริ ตโย มคฺคา, เกจิ ติณฺณํ มคฺคานํ วิปสฺสนาติฯ

ตตฺถ ‘‘ปุพฺพเหตุ นิยเมตี’’ติ วาเท ปฐมมคฺคสฺส อุปนิสฺสโย กโต นาม โหติ, ‘‘อุปริ ตโย มคฺคา นิรุปนิสฺสยา อุปฺปนฺนา’’ติ วจนํ อาปชฺชติฯ ‘‘ปฐมมโคฺค นิยเมหี’’ติ วาเท อุปริ ติณฺณํ มคฺคานํ นิรตฺถกตา อาปชฺชติฯ ‘‘อุปริ ตโย มคฺคา นิยเมนฺตี’’ติ วาเท ปฐมมเคฺค อนุปฺปเนฺนเยว อุปริ ตโย มคฺคา อุปฺปนฺนาติ อาปชฺชตีติฯ ‘‘ติณฺณํ มคฺคานํ วิปสฺสนา นิยเมตี’’ติ วาโท ปน ยุชฺชติฯ สเจ หิ อุปริ ติณฺณํ มคฺคานํ วิปสฺสนา พลวตี โหติ, เอกพีชี นาม โหติ, ตโต มนฺทตราย โกลํโกโล, ตโต มนฺทตราย สตฺตกฺขตฺตุปรโมติฯ

เอกโจฺจ หิ โสตาปโนฺน วฏฺฏชฺฌาสโย โหติ วฏฺฏาภิรโต, ปุนปฺปุนํ วฏฺฏสฺมิํเยว จรติ สนฺทิสฺสติฯ อนาถปิณฺฑิโก เสฏฺฐิ, วิสาขา อุปาสิกา, จูฬรถมหารถา เทวปุตฺตา, อเนกวโณฺณ เทวปุโตฺต, สโกฺก เทวราชา, นาคทโตฺต เทวปุโตฺตติ อิเม หิ เอตฺตกา ชนา วฏฺฏชฺฌาสยา วฏฺฏาภิรตา อาทิโต ปฏฺฐาย ฉ เทวโลเก โสเธตฺวา อกนิเฏฺฐ ฐตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺติ, อิเม อิธ น คหิตาฯ น เกวลญฺจิเมว, โยปิ มนุเสฺสสุเยว สตฺตกฺขตฺตุํ สํสริตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, โยปิ เทวโลเก นิพฺพโตฺต เทเวสุเยว สตฺตกฺขตฺตุํ อปราปรํ สํสริตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ อิเมปิ อิธ น คหิตา, กาเลน เทเว, กาเลน มนุเสฺส สํสริตฺวา ปน อรหตฺตํ ปาปุณโนฺตว อิธ คหิ

โต, ตสฺมา ‘‘สตฺตกฺขตฺตุปรโม’’ติ อิทํ อิธฏฺฐกโวกิณฺณภาวูปปตฺติกสุกฺขวิปสฺสกสฺส นามํ กถิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

‘‘สกิเทว อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวา’’ติ (ปุ. ป. ๓๔) วจนโต ปญฺจสุ สกทาคามีสุ จตฺตาโร วชฺเชตฺวา เอโกว คหิโตฯ เอกโจฺจ หิ อิธ สกทาคามิผลํ ปตฺวา อิเธว ปรินิพฺพายติ, เอกโจฺจ อิธ ปตฺวา เทวโลเก ปรินิพฺพายติ , เอกโจฺจ เทวโลเก ปตฺวา ตเตฺถว ปรินิพฺพายติ, เอกโจฺจ เทวโลเก ปตฺวา อิธูปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายติฯ อิเม จตฺตาโรปิ อิธ น คหิตาฯ โย ปน อิธ ปตฺวา เทวโลเก ยาวตายุกํ วสิตฺวา ปุน อิธูปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสติ, อยํ เอโกว อิธ คหิโตติ เวทิตโพฺพฯ

อิทานิ ตสฺส ปเภทํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตีสุ ปน วิโมเกฺขสู’’**ติอาทิมาหฯ อิมสฺส ปน สกทาคามิโน เอกพีชินา สทฺธึ กึ นานากรณนฺติ? เอกพีชิสฺส เอกาว ปฏิสนฺธิ, สกทาคามิสฺส เทฺว ปฏิสนฺธิโย, อิทํ เตสํ นานากรณํฯ สุญฺญตวิโมเกฺขน วิมุตฺตขีณาสโว ปฏิปทาวเสน จตุพฺพิโธ โหติ, ตถา อนิมิตฺตอปฺปณิหิตวิโมเกฺขหีติ เอวํ ทฺวาทส อรหนฺตา โหนฺตีติ อาห **‘‘ยถา ปน สกทาคามิโน, ตเถว อรหโนฺต ทฺวาทส เวทิตพฺพา’’**ติฯ อฏฺฐมนวมทสมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

ทุติยสิกฺขาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. สงฺกวาสุตฺตวณฺณนา

๙๒. เอกาทสเม วิหารปฏิพทฺธนวกมฺมาทิภารํ หรติ ปวเตฺตตีติ **ภารหาโร**ฯ เตเนวาห **‘‘นเว อาวาเส สมุฏฺฐาเปติ, ปุราเณ ปฏิชคฺคตี’’**ติฯ สิกฺขิตพฺพโต สิกฺขา, ปชฺชิตพฺพโต, ปชฺชนฺติ เอเตหีติ วา ปทานิ, สิกฺขาเยว ปทานิ **สิกฺขาปทานี**ติ อาห **‘‘สิกฺขาสงฺขาเตหิ ปเทหี’’**ติฯ **ทเสฺสตี**ติ ปจฺจกฺขโต ทเสฺสติ, หตฺถามลกํ วิย ปากเฏ วิภูเต กตฺวา วิภาเวติฯ **คณฺหาเปตี**ติ เต ธเมฺม มนสา อนุปกฺขิเต ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิเทฺธ กาเรโนฺต อุคฺคณฺหาเปติฯ **สมุเสฺสาเหตี**ติ สมาทิเมฺหิ อุสฺสาหํ ชเนติฯ **ปฏิลทฺธคุเณหี**ติ ตาย เทสนาย ตนฺนิสฺสยปจฺจตฺตปุริสการเรน จ เตสํ ปฏิวิทฺธคุเณหิฯ **โวทาเปตี**ติ เตสํ จิตฺตสนฺตานํ อสฺสทฺธิยาทิกิเลสมลาปคมเนน ปภสฺสรํ กโรติฯ **สณฺหํ สณฺหํ กเถตี**ติ อติวิย สุขุมํ กตฺวา กเถติฯ

อจฺจยนํ สาธุมริยาทํ มทฺทิตฺวา วีติกฺกมนํ **อจฺจโย**ติ อาห **‘‘อปราโธ’’**ติฯ อเจฺจติ อติกฺกมติ เอเตนาติ วา **อจฺจโย,** วีติกฺกมสฺส ปวตฺตนโก อกุสลธโมฺมฯ โส เอว อปรชฺฌติ เอเตนาติ **อปราโธ**ฯ โส หิ อปรชฺฌนฺตํ ปุริสํ อภิภวิตฺวา ปวตฺตติฯ เตนาห **‘‘อติกฺกมฺม อภิภวิตฺวา ปวโตฺต’’**ติฯ **ปฏิคฺคณฺหาตู**ติ อธิวาสนวเสน สมฺปฏิจฺฉตูติ อโตฺถติ อาห **‘‘ขมตู’’**ติฯ สเทวเกน โลเกน นิสฺสรณนฺติ อรณียโต **อริโย,** ตถาคโตติ อาห **‘‘อริยสฺส วินเยติ พุทฺธสฺส ภควโต สาสเน’’**ติฯ **ปุคฺคลาธิฏฺฐานํ กโรโนฺต**ติ กามํ ‘‘วุทฺธิ เหสา’’ติ ธมฺมาธิฏฺฐานวเสน วากฺยํ อารทฺธํ, ตถาปิ เทสนํ ปน ปุคฺคลาธิฏฺฐานํ กโรโนฺต ‘‘สํวรํ อาปชฺชตี’’ติ อาหาติ โยชนาฯ

สงฺกวาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สมณวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๑๐) ๕. โลณกปลฺลวโคฺค

๑. อจฺจายิกสุตฺตวณฺณนา

๙๓. ปญฺจมสฺส ปฐเม **อติปาติกานี**ติ สีฆํ ปวเตฺตตพฺพานิฯ **กรณียานี**ติ เอตฺถ อวสฺส เก อนียสโทฺท ทฎฺฐโพฺพติ อาห **“อวสฺสกิจฺจานี”**ติฯ **นิกฺขนฺตเสตงฺกุรานี**ติ พีชโต นิกฺ ขนฺตเสตงฺกุรานิฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

อจฺจายิกสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ปวิเวกสุตฺตวณฺณนา

๙๔. ทุติเย สาเณหิ วาเกหิ นิพฺพตฺติตานิ **สาณานิ**ฯ มิสฺสสาณานิ **มสาณานิ** น ภงฺคา นิฯ **เอรกติณาทีนี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อกฺกมกจิกทลิวากาทีนํ สงฺคโหฯ เอรกาทีหิ กตานิ หิ ฉ วานิ ลามกานิ ทุสฺสานีติ **“ฉวทุสฺสานี”**ติ วตฺตพฺพตํ ลภนฺติฯ **กุณฺฑกนฺ**ติ ตนฺตุรํ ตณฺฑุลปฺ ปกรณํฯ **ปญฺจ ทุสฺสีลฺยานี**ติ ปาณาติปาตาทีนิ ปญฺจฯ **จตฺตาโร อาสวา**ติ กามาสวาทโย จตฺตาโร อาสวาฯ **สีลคฺคปฺปโตฺต**ติ สีเลน, สีลสฺส วา อคฺคปฺปโตฺตฯ

ปวิเวกสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. สรทสุตฺตวณฺณนา

๙๕. ตติเย **วิเทฺธ**ติ ทูรีภูเตฯ ทูรภาโว จ อากาสสฺส วลาหกวิคเมน โหตีติ อาห **“วลาหกวิคเมน ทูรีภูเต”**ติฯ เตเนว หิ ‘‘วิเทฺธ วิคตวลาหเก’’ติ วุตฺตํฯ **นภํ อพฺภุสฺสกฺกมาโน**ติ อากาสํ อภิลงฺฆโนฺตฯ อิมินา ตรุณสูริยภาโว ทสฺสิโตฯ นาติทูโรทิเต หิ อาทิเจฺจ ตรุณสู ริยสมญฺญาฯ **ทุวิธเมวสฺส สํโยชนํ นตฺถี**ติ โอรมฺภาคิยอุทฺธมฺภาคิยวเสน ทุวิธมฺปิ สํโยชนํ อสฺส ปฐมชฺฌานลาภิโน อริยสาวกสฺส นตฺถิฯ กสฺมา ปนสฺส อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนมฺปิ นตฺถีติ วุตฺตํฯ โอรมฺภาคิยสํโยชนานเมว เหตฺถ ปหานํ วุตฺตนฺติ อาห **“อิตรมฺปี”**ติอาทิ, อิตรํ อุทฺธมฺ ภาคิยสํโยชนํ ปุน อิมํ โลกํ ปฎิสนฺธิวเสน อาเนตุํ อสมตฺถตาย นตฺถีติ วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ ฌาน ลาภิโน หิ สเพฺพปิ อริยา พฺรหฺมโลกูปปนฺนา เหฎฺฐา น อุปฺปชฺชนฺติ, อุทฺธํ อุทฺธํ อุปฺปชฺชนฺ ตาปิ เวหปฺผลํ อกนิฎฺฐํ ภวคฺคญฺจ ปตฺวา น ปุนญฺญตฺถ ชายนฺติ, ตเตฺถ ตเตฺถว อรหตฺตํ ปตฺวา ปรินิพฺพายนฺติฯ เตเนวาห **“อิมสฺมิํ สุเตฺต ฌานานาคามี นาม กถิโต”**ติฯ ฌานวเสน หิ เหฎฺฐา น อาคจฺฉตีติ ฌานานาคามีฯ

สรทสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. ปริสาสุตฺตวณฺณนา

๙๖. จตุเตฺถ **ปจฺจยพาหุลฺลิกา**ติ จีวราทิพาหุลฺลาย ปฎิปนฺนาฯ อวีตตณฺหตาย หิ ตํ ตํ ปริกฺขารชาตํ พหุํ ลนฺติ อาทิยนฺตีติ พหุลา, เต เอว **พาหุลิกา** ยถา ‘‘เวนยิโก’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๖; อ. นิ. ๘.๑๑; ปารา. ๘)ฯ เต ปจฺจยพาหุลฺลาย ยุตฺตปฺปยุตฺตา โหนฺตีติ จีวราทิพาหุลฺ ลาย ปฎิปนฺนา นาม โหนฺติฯ สิกฺขาย อคารวภาวโต สิถิลํ อคาฬฺหํ คณฺหนฺตีติ **สาถลิกาฯ สิถิลนฺ**ติ จ ภาวนปุํสกนิเทฺทโสฯ สิถิลสเทฺทน สมานตฺถสฺส สถลสทฺทสฺส วเสน สาถลิกาติ

ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ **อวคมนเฏฺฐนา**ติ อโธคมนเฏฺฐน, โอรมฺภาคิยภาเวนาติ อโตฺถฯ **นิกฺขิตฺตธุรา**ติ โอโรปิตธุรา อุชฺฌิตุสฺสาหาฯ **อุปธิวิเวโก** นิพฺพานํฯ **ทุวิธมฺปิ วีริย**นฺติ กายิกํ เจตสิกญฺจ วีริยํฯ

ภณฺฑนํ ชาตํ เอเตสนฺติ ***ภณฺฑนชาตา***ฯ วิเสสนสฺส ปรนิปาตวเสน เจตํ วุตฺตํฯ อฎฺฐกถายํ ปน วิเสสนสฺส ปุพฺพนิปาตวเสเนว อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **"ชาตภณฺฑนา"**ติ อาหฯ กลโห ชาโต เอเตสนฺติ **กลหชาตา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **กลหสฺส ปุพฺพภาโค**ติ กลหสฺส เหตุ ภูตา ปฏิภาคา ตํสทิสี จ อนิฎฺฐกิริยาฯ **หตฺถปรามาสาทิวเสนา**ติ กุชฺฌิตฺวา อญฺญมญฺญสฺส หเตฺถ คเหตฺวา ปลปนอจฺฉินฺทนาทิวเสนฯ "อยํ ธโมฺม, นายํ ธโมฺม"ติอาทินา วิรุทฺธวาทภูตํ วิวาทํ อาปนฺนาติ **วิวาทปนฺนา**ฯ เตนาห **"วิรุทฺธวาทํ อาปนฺนา"**ติฯ มุขสนฺนิสฺสิตตาย วาจา อิธ "มุข"นฺติ อธิเปฺปตาติ อาห **"ผรุสา วาจา มุขสตฺติโย"**ติฯ

สติปิ อุภเยสํ กลาปานํ ปรมตฺถโต เภเท ปจฺจุรชเนหิ ปน ทุวิเญฺญยฺยนานตฺตํ ขีโรทกส โมฺมทิตํ อจฺจนฺตเมตํ สํสฎฺฐํ วิย หุตฺวา ติฎฺฐตีติ อาห **"ขีโรทกํ วิย ภูตา"**ติฯ ยถา ขีรญฺจ อุ ทกญฺจ อญฺญมญฺญํ สํสนฺทติ, วิสุํ น โหติ, เอกตฺตํ วิย อุเปติ, เอวํ สามคฺคิวเสน เอกตฺตูปคต จิตฺตุปฺปาทาติ อโตฺถฯ เมตฺตจิตฺตํ ปจฺจุปฎฺฐาเปตฺวา โอโลกนํ จกฺขูนิ วิย จกฺขูนิ นามาติ อาห **"อุปสเนฺตหิ เมตฺตจกฺขูหี"**ติฯ ปิยภาวทีปกานิ หิ จกฺขูนิ **ปิยจกฺขูนิฯ ปมุทิตสฺส ปีติ ชาย ตี**ติ ปโมทปจฺจยพลวปีติมาหฯ **ปญฺจวณฺณา ปีติ อุปฺปชฺชตี**ติ ขุทฺทิกาทิเภเทน ปญฺจปฺ ปการา ปีติ อุปฺปชฺชติฯ **ปีติมนสฺสา**ติ ตาย ปีติยา ปีณิตมนสฺส, ปสฺสทฺธิอาวเหหิ อุฬาเรหิ ปี ติเวเคหิ ตินฺตจิตฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **วิคตทรโถ**ติ กิเลสปริฬาหานํ ทูรีภาเวน วูปสนฺตทรโถฯ

เกน อุทเกน ทาริโต ปพฺพตปฺปเทโสติ กตฺวา อาห **"กนฺทโร นามา"**ติอาทิฯ อุทกสฺส ยถานินฺนํ ปวตฺติยา นทินิพฺพตฺตนภาเวน **"นทิกุโญฺช"**ติปิ วุจฺจติฯ สาวฎฺฐา นทิโย **ปทราฯ อฎฺฐ มาเส**ติ เหมนฺตคิมฺหอุตุวเสน อฎฺฐ มาเสฯ ขุทฺทกา อุทกวาหินิโย สาขา วิยาติ **สาขา**ฯ ขุทฺทกโสพฺภา **กุสฺพฺภา** โอการสฺส อุการํ กตฺวาฯ ยตฺถ อุปริ อุนฺนตปฺปเทสโต อุทกํ อาคนฺตฺ วา ติฎฺฐติ เจว สนฺทติ จ, เต กุสฺพฺภา ขุทฺทกอาวาฎาฯ **ขุทฺทกนทิโย**ติ ปพฺพตปาทาทิโต นิกฺ ขนฺตา ขุทฺทกา นทิโยฯ

ปริสาสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕-๗. ปฐมอาชานียสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๗-๙๙. ปญฺจเม **อนุจฺฉวิโก**ติ รโญฺญ ปริภุญฺชนโยโคฺคฯ **หตฺถปาทาทิองฺคสมตา ยา**ติ หตฺถปาทาทิอวยวสมตาย, รโญฺญ วา เสนาย องฺคภูตตฺตา **รโญฺญ องฺค**นฺติ วุจฺจติฯ อา เนตฺวา หุนิตพฺพนฺติ อาหุนํ, อาหุตีติ อตฺถโต เอกนฺติ อาห **"อาหุติสงฺขาตํ ปิณฺฑปาต"**นฺ ติฯ ทูรโตปิ อาเนตฺวา สีลวเนฺตสุ ทาตพฺพเสฺสตํ อธิวจนํฯ **ปิณฺฑปาต**นฺติ จ นิทสฺสนมตฺตํฯ อาเนตฺวา หุนิตพฺพานญฺหิ จีวราทีนํ จตุนฺนํ ปจฺจยานเมตํ อธิวจนํ อาหุนนฺติฯ ตํ อรหตีติ **อา หุเนโยฺยฯ ปฎิคฺคเหตุํ ยุโตฺต**ติ ตสฺส มหปฺผลภาวกรณโต ปฎิคฺคณฺหิตุํ อนุจฺฉวิโกฯ

ปาหุนกภตฺตสฺสาติ ทิสวิทิสโต อาคตานํ ปิยมนาปานํ ญาติมิตฺตานํ อตฺถาย สกฺกาเร ปฎิยตฺตสฺส อาคนฺตุกภตฺตสฺสฯ ตญฺหิ ฐเปตฺวา เต ตถารูเป ปาหุนเก สงฺฆเสฺสว ทาตุํ ยุตฺตํ, ส โงฺฆว ตํ ปฎิคฺคเหตุํ ยุโตฺตฯ สงฺฆสทิโส หิ ปาหุนโก นตฺถิฯ ตถา เหส เอกสฺมิํ พุทฺธนฺตเร วีติว เตฺต ทิสฺสติ, กทาจิ อสเงฺขยฺเยยฺยปิ กเปฺป วีติวเตฺตฯ อโพฺพกิณฺณญฺจ ปิยมนาปตาทิกเรหิ ธเมฺ

มหิ สมนฺนาคโตฯ เอวํ ปาหุนมสฺส ทาตุํ ยุตฺตํ, ปาหุนญฺจ ปฏิคฺคเหตุํ ยุตฺโตติ **ปาหุเนยฺย**ฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย ‘‘ญาติมิตฺตา วิปฺปวุฏฺฐา น จิรเสฺสว สมาคจฺฉนฺติ, อนวฏฺฐิตา จ เตสุ ปิยมนาปตา, น เอวมริยสโงฺฆ, ตสฺมา สโงฺฆว ปาหุเนยฺย’’ติฯ

ทกฺขนฺติ เอตาย สตฺตา ยถาธิเปฺปตาหิ สมฺปตฺตีหิ วฑฺฒนฺตีติ ทกฺขิณา, ปรโลกํ สทฺทหิตฺวา ทานํฯ ตํ ทกฺขิณํ อรหติ, ทกฺขิณาย วา หิโต ยสฺมา มหปฺผลกรณตาย วิโสเธตีติ **ทกฺขิเณโยฺย**ฯ

ปุญฺญตฺถิเกหิ อญฺชลิ กรณีโย เอตฺถาติ **อญฺชลิกรณีโย**ฯ อุโภ เหตฺถ สิรสิ ปติฏฺฐาเปตฺวา สพฺพโลเกน กยิรมานํ อญฺชลิกมฺมํ อรหตีติ วา **อญฺชลิกรณีโย**ฯ เตนาห **‘‘อญฺชลิปคฺคหณสฺส อนุจฺฉวิโก**’’ติฯ

ยทิปิ ปาฬิยํ ‘‘อนุตฺตร’’นฺติ วุตฺตํ, นตฺถิ อิโต อุตฺตรํ วิสิฏฺฐนฺติ หิ อนุตฺตรํ, สมมฺปิสฺส ปน นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อสทิส’’**นฺติ อาหฯ ขิตฺตํ วุตฺตํ พีชํ มหปฺผลภาวกรเณน ตายติ รกฺขติ, ขิปนฺติ วปนฺติ เอตฺถ พีชานีติ วา เขตฺตํ, เกทาราทิ, เขตฺตํ วิย เขตฺตํ, ปุญฺญานํ เขตฺตํ **ปุญฺญเกฺขตฺตํ**ฯ ยถา หิ รโญฺญ วา อมจฺจสฺส วา สาลีนํ วา ยวานํ วา วิรุหนฏฺฐานํ ‘‘รโญฺญ สาลิเกฺขตํ ยวเกฺขต’’นฺติ วุจฺจติ, เอวํ สโงฺฆ สพฺพโลกสฺส ปุญฺญานํ วิรุหนฏฺฐานํฯ สงฺฆํ นิสฺสาย หิ โลกสฺส นานปฺปการหิตสุขสํวตฺตนิกานิ ปุญฺญานิ วิรุหนฺติ, ตสฺมา สโงฺฆ **อนุตฺตรํ ปุญฺญเกฺขตฺตํ โลกสฺส**ฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ฉฏฺฐสตฺตมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

ปฐมอาชานียสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. โปตฺถกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๐. อฏฺฐเม **นโว**ติ นววายิโมฯ เตนาห **‘‘กรณํ อุปาทาย วุจฺจตี**’’ติฯ **วากมยวตฺถ**นฺติ สาณาทิวากสาฏกํฯ **ทุพฺพโณฺณ**ติ วิวโณฺณฯ **ทุกฺขสมฺผโสฺส**ติ ขรสมฺผโสฺสฯ อปฺปํ อคฺฆตีติ **อปฺปโคฺฆ**ฯ อติพหุํ อคฺฆโนฺต กหาปณคฺฆนโก โหติฯ **ปริโภคมชฺฌิโม**ติ ปริโภคกาลวเสน มชฺฌิโมฯ โส หิ นวภาวํ อติกฺกมิตฺวา ชิณฺณภาวํ อปฺปโตฺต มเชฺฌ ปริโภคกาเลปิ ทุพฺพโณฺณ จ ทุกฺขสมฺผโสฺส จ อปฺปโคฺฆเยว โหติฯ อติพหุํ อคฺฆโนฺต อฑฺฒํ อคฺฆติ, ชิณฺณกาเล ปน อฑฺฒมาสกํ วา กากณิกํ วา อคฺฆติฯ **อุกฺขลิปริปุญฺฉน**นฺติ กาฬุกฺขลิปริปุญฺฉนํฯ **นโว**ติปิ อุปสมฺปทาย ปญฺจวสฺสกาลโต เหฏฺฐา ชาติยา สฏฺฐิวสฺสสฺสปิ นโวเยวฯ **ทุพฺพณฺณตายา**ติ สรีรวเณฺณนปิ คุณวเณฺณนปิ ทุพฺพณฺณตายฯ ทุสฺสีลสฺส หิ ปริสมเชฺฌ นิเตฺตชตาย สรีรวโณฺณปิ น สมฺปชฺชติ, คุณวเณฺณน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ อฏฺฐกถายํ ปน สรีรวเณฺณน ทุพฺพณฺณตาปิ คุณวณฺณสฺส อภาเวน ทุพฺพณฺณตายาติ วุตฺตํฯ

เย โข ปนสฺสาติ เย โข ปน ตสฺส อุปฏฺฐากา วา ญาติมิตฺตาทโย วา เอตํ ปุคฺคลํ เสวนฺติฯ **เตส**นฺติ เตสํ ปุคฺคลานํ ฉ สตฺถาเร เสวนฺตานํ มิจฺฉาทิฏฺฐิกานํ วิยฯ เทวทเตฺต เสวนฺตานํ โกกาลิกาทีนํ วิย จ ตํ เสวนํ ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย โหติฯ **มชฺฌิโม**ติ ปญฺจวสฺสกาลโต ปฏฺฐาย ยาว นววสฺสกาลา มชฺฌิโม นามฯ **เถโร**ติ ทสวสฺสโต ปฏฺฐาย เถโร นามฯ **เอวมาหํสู**ติ เอวํ วทนฺติฯ **กึ นุ โข ตุยฺห**นฺติ ตุยฺหํ พาลสฺส ภณิเตน โก อโตฺถติ วุตฺตํ โหติฯ **ตถารูป**นฺติ ตถาชาติกํ ตถาสภาวํ อุเกฺขปนียกมฺมสฺส การณภูตํฯ

ตีหิ กปฺปาสอํสูหิ สุตฺตํ กนฺติตฺวา กตวตฺถนฺติ ตโย กปฺปาสอํสู คเหตฺวา กนฺติตสุเตฺตน วายิตํ สุขุมวตฺถํ, ตํ นววายิมํ อนคฺฆํ โหติ, ปริโภคมชฺฌิมํ วีสมฺปิ ตึสมฺปิ สหสฺสานิ อคฺฆติ, ชิณฺณกาเล, อฏฺฐปิ ทสปิ สหสฺสานิ อคฺฆติฯ

เตสํ ตํ โหตีติ เตสํ สมฺมาสมฺพุทฺธาทโย เสวนฺตา วิย ตํ เสวนํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย โหติฯ สมฺมาสมฺพุทฺธญฺหิ เอกํ นิสฺสาย ยาวชฺชกาลา มุจฺจนกสตฺตานํ ปมาณํ นตฺถิ, ตถา สาริปุตฺตตฺเถรมหาโมคฺคลฺลานตฺเถเร อวเสเส จ อสีติ มหาสาวเก นิสฺสาย สคฺคคตสตฺตานํ ปมาณํ นตฺถิ, ยาวชฺชกาลา เตสํ ทิฏฺฐานุคตึ ปฏิปนฺนสตฺตานมฺปิ ปมาณํ นตฺถิเยวฯ **อาเธยฺยํ คจฺฉตี**ติ ตสฺส มหาเถรสฺส ตํ อตฺถนิสฺสิตํ วจนํ ยถา คนฺธกรณฺฑเก กาสิกวตฺถํ อาธาตพฺพตํ ฐเปตพฺพตํ คจฺฉติ, เอวํ อุตฺตมงฺเค สิรสฺมึ หทเย จ อาธาตพฺพตํ ฐเปตพฺพตํ คจฺฉติฯ

โปตฺถกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. โลณกปลฺลสุตฺตวณฺณนา

๑๐๑. นวเม **ยถา ยถา กมฺมํ กโรตี**ติ เยน เยน ปกาเรน ปาณฆาตาทิปาปกมฺมํ กโรติฯ **วิปากํ ปฏิสํเวทิยเตวา**ติ อวธารเณน กมฺมสิทฺธิยํ ตพฺพิปากสฺส อปฺปวตฺติ นาม นตฺถีติ ทีเปติฯ เตเนวาห **“น หิ สกฺกา”**ติอาทิฯ **เอวํ สนฺต**นฺติ ภุมฺมตฺเถ อุปโยควจนนฺติ อาห **“เอวํ สเนฺต”**ติฯ **อภิสงฺขารวิญฺญาณนิโรเธนา**ติ กมฺมวิญฺญาณสฺส อายตึ อนุปฺปตฺติธมฺมตาปชฺชเนนฯ

‘‘อยมฺปิ โข กาโย เอวํธโมฺม เอวํภาวี เอวํอนตีโต’’ติอาทินา กายสฺส อสุภานิจฺจาทิอาการอนุปสฺสนา กายภาวนาติ อาห **“กายานุปสฺสนาสงฺขาตาย ตาย ภาวนายา”**ติฯ **ราคาทีน**นฺติ **อาทิ**-สทฺเทน โทสโมหานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ‘‘ราโค โข, อาวุโส, ปมาณกรโณ, โทโส ปมาณกรโณ, โมโห ปมาณกรโณ, เต ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน ปหีนา อุจฺฉินฺนมูลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวํกตา อายตึ อนุปฺปาทธมฺมา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๕๙) หิ วุตฺตํฯ

ยถา หิ ปพฺพตปาเท ปูติปณฺณสฺส อุทกํ นาม โหติ, กาฬวณฺณํ โอโลเกนฺตานํ พฺยามสตํ คมฺภีรํ วิย ขายติ, ยฏฺฐึ วา รชฺชุํ วา คเหตฺวา มินนฺตสฺส ปิฏฺฐิปาโททฺธรณมตฺตมฺปิ น โหติ, เอวเมว เอกจฺจสฺส ยาว ราคาทโย นุปฺปชฺชนฺติ, ตาว ตํ ปุคฺคลํ สญฺชานิตุํ น สกฺกา โหติ, โสตาปโนฺน วิย สกทาคามี วิย อนาคามี วิย จ ขายติฯ ยทา ปนสฺส ราคาทโย อุปฺปชฺชนฺติ, ตทา รโตฺต ทุโฏฺฐ มูโฬฺหติ ปญฺญายติฯ อิติ เต ราคาทโย ‘‘เอตฺตโก อย’’นฺติ ปุคฺคลสฺส ปมาณํ ทเสฺสนฺตาว อุปฺปชฺชนฺตีติ ปมาณกรณา นาม วุตฺตาฯ

ชาเปตุนฺติ ชินธนํ กาตุํฯ **โส**ติ ราชา, มหามโตฺต วาฯ **อสฺสา**ติ อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวา ยาจนฺตสฺสฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

โลณกปลฺลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ปํสุโธวกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๒. ทสเม **อนีหตโทส**นฺติ อนปนีตถูลกาฬกํฯ **อนปนีตกสาว**นฺติ อนปคตสุขุมกาฬกํฯ **ปหฏมตฺต**นฺติ อาหฏมตฺตํฯ

ทสกุสลกมฺมปถวเสน อุปฺปนฺนํ จิตฺตํ จิตฺตเมว, วิปสฺสนาปาทกอฏฺฐสมาปตฺติจิตฺตํ วิปสฺสนาจิตฺตญฺจ ตโต จิตฺตโต อธิกํ จิตฺตนฺติ **อธิจิตฺตนฺ**ติ อาห **"อธิจิตฺตนฺติ สมถวิปสฺสนาจิตฺต"**นฺติฯ **อนุยุตฺตสฺสา**ติ อนุปฺปนฺนสฺส อุปฺปาทนวเสน อุปฺปนฺนสฺส ปฏิพฺรูหนวเสน อนุ อนุ ยุตฺตสฺส, ตตฺถ ยุตฺตปฺปยุตฺตสฺสาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ปุเรภตฺตํ ปิณฺฑาย จริตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฺปฏิกฺกโนฺต นิสีทนํ อาทาย ''อสุกสฺมิํ รุกฺขมูเล วา วนสเณฺฑ วา ปพฺภาเร วา สมณธมฺมํ กริสฺสามี''ติ นิกฺขมโนฺตปิ ตตฺถ คนฺตฺวา หเตฺถหิ วา ปาเทหิ วา นิสชฺชฏฺฐานโต ติณปณฺณานิ อปเนโนฺตปิ อธิจิตฺตํ อนุยุโตฺตเยวฯ นิสีทิตฺวา ปน หตฺถปาเท โธวิตฺวา มูลกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ภาวนํ อนุยุญฺชโนฺต ภาวนาย อปฺปนํ อปฺปตฺตายปิ อธิจิตฺตมนุยุโตฺตเยว ตทเตฺถนปิ ตํสทฺทโวหารโตฯ **จิตฺตสมุปฺปโนฺน**ติ ธมฺมจิตฺตสฺส สมนฺนาคตตฺตา สมุปฺปนฺนจิโตฺตฯ **ปณฺฑิตชาติโก**ติ ปณฺฑิตสภาโวฯ

กาเม อารพฺภาติ วตฺถุกาเม อารพฺภฯ กามราคสงฺขาเตน วา กาเมน ปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก **กามวิตโกฺก**ฯ พฺยาปชฺชติ จิตฺตํ เอเตนาติ **พฺยาปาโท,** โทโสฯ วิหิํสนฺติ เอตาย สเตฺต, วิหิํสนํ วา เตสํ เอตนฺติ **วิหิํสา,** ปเรสํ วิเหฐนากาเรน ปวตฺตสฺส กรุณาปฏิปกฺขสฺส ปาปธมฺมเสฺสตํ อธิวจนํฯ **ญาตเก อารพฺภ อุปฺปโนฺน วิตโกฺก**ติ ญาตเก อารพฺภ เคหสฺสิตเปมวเสน อุปฺปโนฺน วิตโกฺกฯ **ชนปทมารพฺภ อุปฺปโนฺน วิตโกฺก**ติ เอเตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **อโห วต มํ...เป.... อุปฺปโนฺน วิตโกฺก**ติ ''อโห วต มํ ปเร น อวชาเนยฺยุํ, น เหฏฺฐา กตฺวา มเญฺญยฺยุํ, ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ครุํ กเรยฺยุ''นฺติ เอวํ อุปฺปนฺนวิตโกฺกฯ **ทสวิปสฺสนุปกฺกิเลสวิตกฺกา**ติ โอภาสาทิทสวิปสฺสนุปกฺกิเลเส อารพฺภ อุปฺปนฺนวิตกฺกาฯ

อวสิฏฺฐา ธมฺมวิตกฺกา เอตสฺสาติ **อวสิฏฺฐธมฺมวิตโกฺก,** วิปสฺสนาสมาธิฯ **น เอกคฺคภาวปฺปโตฺต** น เอกคฺคตํ ปโตฺตฯ เอกํ อุเทตีติ หิ **เอโกทิ,** ปฏิปเกฺขหิ อนภิภูตตฺตา อคฺคํ เสฏฺฐํ หุตฺวา อุเทตีติ อโตฺถฯ เสโฏฺฐปิ หิ โลเก เอโกติ วุจฺจติ, เอกสฺมิํ อารมฺมเณ สมาธานวเสน ปวตฺตจิตฺตเสฺสตํ อธิวจนํฯ เอโกทิสฺส ภาโว **เอโกทิภาโว,** เอกคฺคตาเยตํ อธิวจนํฯ

นิยกชฺฌตฺตนฺติ อตฺตสนฺตานเสฺสตํ อธิวจนํฯ **โคจรชฺฌตฺตนฺ**ติ อิธ นิพฺพานํ อธิเปฺปตํฯ เตนาห **"เอกสฺมิํ นิพฺพานโคจเรเยว ติฏฺฐตี"**ติฯ **สุฏฺฐุ นิสีทตี**ติ สมาธิปฏิปเกฺข กิเลเส สนฺนิสีเทโนฺต สุฏฺฐุ นิสีทติฯ **เอกคฺคํ โหตี**ติ อพฺยคฺคภาวปฺปตฺติยา เอกคฺคํ โหติฯ **สมฺมา อาธิยตี**ติ ยถา อารมฺมเณ สุฏฺฐุ อปฺปิตํ โหติ, เอวํ สมฺมา สมฺมเทว อาธิยติฯ

อภิญฺญา สจฺฉิกรณียสฺสาติ เอตฺถ ''อภิญฺญาย สจฺฉิกรณียสฺสา''ติ วตฺตพฺเพ ''อภิญฺญา''ติ ย-การโลเปน ปน ปุน กาลกิริยานิเทฺทโส กโตติ อาห **"อภิชานิตฺวา ปจฺจกฺขํ กาตพฺพสฺสา"**ติฯ อภิญฺญาย อิทฺธิวิธาทิญาเณน สจฺฉิกิริยํ อิทฺธิวิธปจฺจนุภวนาทิกํ **อภิญฺญาสจฺฉิกรณียนฺ**ติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **สกฺขิภพฺพตํ ปาปุณาตี**ติ เอตฺถ ปน ยสฺส ปจฺจกฺขํ อตฺถิ, โส สกฺขี, สกฺขิโน ภพฺพตา สกฺขิภพฺพตา, สกฺขิภวนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สกฺขี จ โส ภโพฺพ จาติ สกฺขิภโพฺพฯ อยญฺหิ อิทฺธิวิธาทีนํ ภโพฺพ ตตฺถ จ สกฺขีติ สกฺขิภโพฺพ, ตสฺส ภาโว สกฺขิภพฺพตา, ตํ ปาปุณาตีติ อโตฺถฯ

อภิญฺญาปาทกชฺฌานาทิเภเทติ เอตฺถ อภิญฺญาปาทา จ อภิญฺญาปาทกชฺฌานญฺจ อภิญฺญาปาทกชฺฌานานิฯ **อาทิ**-สเทฺทน อรหตฺตญฺจ อรหตฺตสฺส วิปสฺสนา จ สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตเนว **มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถายํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๙๘) –

> ‘‘สติ สติอายตเนติ สติ สติการเณฯ กิเญฺจตฺถ การณํ? อภิญฺญา วา อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ วา, อวสาเน ปน อรหตฺตํ วา การณํ อรหตฺตสฺส วิปสฺสนา วาติ เวทิตพฺพ’’นฺติ วุตฺตํฯ

ยญฺหิ ตํ ตตฺร ตตฺร สกฺขิภพฺพตาสงฺขาตํ อิทฺธิวิธปจฺจนุภวนาทิ, ตสฺส อภิญฺญา การณํ ฯ อถ อิทฺธิวิธปจฺจนุภวนาทิ อภิญฺญา, เอวํ สติ อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ การณํฯ อวสาเน ฉฏฺฐาภิญฺญาย ปน อรหตฺตํ, อรหตฺตสฺส วิปสฺสนา วา การณํฯ อรหตฺตญฺหิ ‘‘กุทาสฺสุ นามาหํ ตทายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสามิ, ยทริยา เอตรหิ อุปสมฺปชฺช วิหรนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๕; ๓.๓๐๗) อนุตฺตเรสุ วิโมกฺเขสุ ปิหํ อุปฏฺฐเปตฺวา อภิญฺญา นิพฺพเตฺตนฺตสฺส การณํฯ อิทญฺจ สาธารณํ น โหติ, สาธารณวเสน ปน อรหตฺตสฺส วิปสฺสนา การณํฯ อิมสฺมิญฺหิ สุเตฺต อรหตฺตผลวเสน ฉฏฺฐาภิญฺญา วุตฺตาฯ เตเนวาห **‘‘อาสวานํ ขยาติอาทิ เจตฺถ ผลสมาปตฺติวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพ’’**นฺติฯ

ปํสุโธวกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. นิมิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓. เอกาทสเม เยหิ ผลํ นิมียติ, อุปฺปชฺชนฏฺฐาเน ปกฺขิปมานํ วิย โหติ, ตานิ **นิมิตฺตานิ**ฯ เตนาห **‘‘ตีณิ การณานี’’**ติฯ **กาเลน กาล**นฺติ เอตฺถ **กาเลนา**ติ ภุมฺมเตฺถ กรณวจนํฯ **กาล**นฺติ จ อุปโยควจนนฺติ อาห **‘‘กาเล กาเล’’**ติฯ **มนสิ กาตพฺพา**ติ จิเตฺต กาตพฺพา, อุปฺปาเทตพฺพาติ อโตฺถฯ อุปลกฺขิตสมาธานากาโร สมาธิเยว อิธ สมาธินิมิตฺตนฺติ อาห **‘‘เอกคฺคตา หิ อิธ สมาธินิมิตฺตนฺติ วุตฺตา’’**ติฯ **ฐานํ ตํ จิตฺตํ โกสชฺชาย สํวเตฺตยฺยา**ติ เอตฺถ ฐานํ อตฺถีติ วจนเสโสฯ ตํ ภาวนาจิตฺตํ โกสชฺชาย สํวเตฺตยฺย, ตสฺส สํวตฺตนสฺส การณํ อตฺถีติ อโตฺถฯ **ตํ** วา มนสิกรณํ **จิตฺตํ โกสชฺชาย สํวเตฺตยฺย,** เอตสฺส ฐานํ การณํ อตฺถีติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘การณํ วิชฺชตี’’**ติอาทิฯ **ญาณชว**นฺติ สงฺขาเรสุ อนิจฺจาทิวเสน ปวตฺตมานํ ปญฺญาชวํฯ

ยํ กิญฺจิ สุวณฺณตาปนโยคฺคองฺคารภาชนํ อิธ ‘‘อุกฺกา’’ติ อธิเปฺปตนฺติ อาห **‘‘องฺคารกปลฺล’’**นฺติฯ **สเชฺชยฺยา**ติ ยถา ตตฺถ ปกฺขิตฺตํ สุวณฺณํ ตปฺปติ, เอวํ ปฏิยาทิเยยฺยฯ **อาลิเมฺปยฺยา**ติ อาทิเยยฺย, ชเลยฺยาติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘ตตฺถ องฺคาเร…เป.… คาหาเปยฺยา’’**ติฯ **มูสาย วา ปกฺขิเปยฺยา**ติ ตตฺตเก วา ปกฺขิเปยฺยฯ **อุปธาเรตี**ติ สลฺลเกฺขติฯ

นิมิตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โลณกปลฺลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๓. ตติยปณฺณาสกํ

(๑๑) ๑. สโมฺพธวโคฺค

๑-๓. ปุเพฺพวสโมฺพธสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๔-๑๐๖. ตติยสฺส ปฐเม **สโมฺพธิโต ปุเพฺพวา**ติ สโมฺพโธ วุจฺจติ จตูสุ มเคฺคสุ ญาณํ ‘‘สามํ สมฺมา พุชฺฌิ เอเตนา’’ติ กตฺวา, ตโต ปุเพฺพเยวาติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘อริยมคฺคปฺปตฺติโต อปรภาเคเยวา’’**ติฯ **โพธิสตฺตเสฺสว สโต**ติ เอตฺถ ยถา อุทกโต อุคฺคนฺตฺวา ฐิตํ ปริปากคตํ ปทุมํ สูริยรสฺมิสมฺผเสฺสน อวสฺสํ พุชฺฌิสฺสตีติ พุชฺฌนกปทุมนฺติ วุจฺจติฯ เอวํ พุทฺธานํ สนฺติเก พฺยากรณสฺส ลทฺธตฺตา อวสฺสํ อนนฺตราเยน ปารมิโย ปูเรตฺวา พุชฺฌิสฺสตีติ พุชฺฌนกสโตฺตติ **โพธิสโตฺต**ฯ เตนาห **‘‘พุชฺฌนกสตฺตเสฺสว...เป.... อารภนฺตเสฺสว สโต’’**ติฯ ยา วา เอสา จตุมคฺคญาณสงฺขาตา โพธิ, ‘‘ตํ โพธิํ กุทาสฺสุ นามาหํ ปาปุณิสฺสามี’’ติ ปตฺถยมาโน ปฏิปชฺชตีติ โพธิยํ สโตฺต อาสโตฺตติปิ **โพธิสโตฺต**ฯ เตนาห **‘‘สโมฺพธิยา วา สตฺตเสฺสว ลคฺคเสฺสว สโต’’**ติฯ

อถ วา โพธีติ ญาณํ ‘‘พุชฺฌติ เอเตนา’’ติ กตฺวา, โพธิมา สโตฺต **โพธิสโตฺต,** ปุริมปเท อุตฺตรปทโลปํ กตฺวา ยถา ‘‘ญาณสโตฺต’’ติ, ญาณวา ปญฺญวา ปณฺฑิโต สโตฺตติ อโตฺถฯ พุทฺธานญฺหิ ปาทมูเล อภินีหารโต ปฏฺฐาย ปณฺฑิโตว โส สโตฺต, น อนฺธพาโลติ โพธิสโตฺตฯ เอวํ คุณวโต อุปฺปนฺนนามวเสน โพธิสตฺตเสฺสว สโตฯ อสฺสาทียตีติ **อสฺสาโท,** สุขํฯ ตญฺจ สาตาการลกฺขณนฺติ อาห **‘‘อสฺสาโทติ มธุราการโร’’**ติฯ ฉนฺทราโค วินียติ เจว ปหียติ จ เอตฺถาติ **นิพฺพานํ ‘‘ฉนฺทราควินโย ฉนฺทราคปฺปหานญฺจา’’ติ วุจฺจติ**ฯ เตนาห **‘‘นิพฺพาน’’**นฺติ อาทิฯ ตตฺถ **อาคมฺมา**ติ อิทํ โย ชโน ราคํ วิเนติ ปชหติ จ, ตสฺส อารมฺมณกรณํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ทุติยตติยานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

ปุเพฺพวสโมฺพธสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔-๙. สมณพฺราหฺมณสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๗-๑๑๒. จตุเตฺถ **สามญฺญ**นฺติ อริยมโคฺค, เตน อรณียโต อุปคนฺตพฺพโต **สามญฺญตฺถํ,** อริยผลนฺติ อาห **‘‘สามญฺญตฺถนฺติ จตุพฺพิธํ อริยผล’’**นฺติฯ **พฺรหฺมญฺญตฺถ**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ เตนาห **‘‘อิตรํ ตเสฺสว เววจน’’**นฺติฯ อริยมคฺคสงฺขาตํ สามญฺญเมว วา อรณียโต **สามญฺญตฺถ**นฺติ อาห **‘‘สามญฺญเตฺถน วา จตฺตาโร มคฺคา’’**ติฯ ปญฺจมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

สมณพฺราหฺมณสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทุติยนิทานสุตฺตวณฺณนา

๑๑๓. ทสเม **วิวฏฺฏคามิกมฺมาน**นฺติ วิวฏฺฏูปนิสฺสยกมฺมานํฯ **ตทภินิวเตฺตตี**ติ เอตฺถ **ตํ**-สเทฺทน ปจฺจามสนสฺส วิปากสฺส ปรามาโสติ อาห **‘‘ตํ อภินิวเตฺตตี’’**ติ, ตํ วิปากํ อภิภวิตฺวา นิวเตฺตตีติ อโตฺถฯ อิทานิ น เกวลํ วิปากเสฺสว ปรามาโส ตํ-สเทฺทน, อถ โข ฉนฺทราคฏฺฐานิยานํ ธมฺมานํ ตพฺพิปากสฺส จ ปรามาโส ทฏฺฐโพฺพติ อาห **‘‘ยทา วา เตนา’’**ติอาทิฯ **เต เจว ธเมฺม**ติ เต ฉนฺทราคฏฺฐานิเย ธเมฺมฯ **นิพฺพิชฺฌิตฺวา ปสฺสตี**ติ กิเลเส นิพฺพิชฺฌิตฺวา วิภูตํ ปากฏํ กตฺวา ปสฺสตีติฯ

ทุติยนิทานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สโมฺพธวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๑๒) ๒. อาปายิกวคฺค

๑. อาปายิกสุตฺตวณฺณนา

๑๑๔. ทุติยสฺส ปฐเม อปาเยสุ นิพฺพตฺตนสีลตาย อปายูปคา **อาปายิกา**ติ อาห **“อปายํ คจฺฉิสฺสนฺตีติ อาปายิกา”**ติฯ อเญฺญ พฺรหฺมจาริโน สุนิวตฺเถ สุปารุเต สุมฺภกปตฺตธเร คามนิคมราชธานีสุ ปิณฺฑาย จริตฺวา ชีวิกํ กเปฺปเนฺต ทิสฺวา สยมฺปิ ตาทิเสน อากาเรน ตถา ปฏิปชฺชนโต ‘‘อหํ พฺรหฺมจารี’’ติ ปฏิญฺญํ เทเนฺต วิย โหตีติ อาห **“พฺรหฺมจาริปฏิโญฺญติ พฺรหฺมจาริปฏิรูปโก”**ติฯ ‘‘อหมฺปิ ภิกฺขู’’ติ วตฺวา อุโปสถงฺคาทีนิ ปวิสเนฺต ปน พฺรหฺมจาริปฏิโญฺญ โหติเยว, ตถา สงฺฆิกํ ลาภํ คณฺหเนฺตฯ เตนาห **“เตสํ วา…เป…. เอวํ ปฏิโญฺญ”**ติฯ **อโกฺกสตี**ติ ‘‘อสฺสมโณสิ, สมณปฏิโญฺญสี’’ติอาทินา อโกฺกสติฯ **ปริภาสตี**ติ ‘‘โส ตฺวํ ‘โหตุ, มุณฺฑกสมโณ อห’นฺติ มญฺญสิ, อิทานิ เต อสฺสมณภาวํ อาโรเปสฺสามี’’ติอาทินา วทเนฺต ปริภาสติฯ

กิเลสกาโมปิ อสฺสาทิยมาโน วตฺถุกามโนฺตคโธเยว, กิเลสกามวเสน จ เตสํ อสฺสาทนํ สิยาติ อาห **“กิเลสกาเมน วตฺถุกาเม เสวนฺตสฺสา”**ติฯ **กิเลสกาเมนา**ติ กรณเตฺถ กรณวจนํฯ **นตฺถิ โทโส**ติ อสฺสาเทตฺวา วิสยปริโภเค นตฺถิ อาทีนโว, ตปฺปจฺจยา น โกจิ อนฺตราโยติ อธิปฺปาโยฯ **ปาตพฺยตํ อาปชฺชตี**ติ ปริภุญฺชนกตํ อุปคจฺฉติฯ ปริโภคโตฺถ หิ อยํ ปา-สโทฺท, กตฺตุสาธโน จ ตพฺพ-สโทฺท, ยถารุจิ ปริภุญฺชตีติ อโตฺถฯ **ปิวิตพฺพตํ ปริภุญฺชิตพฺพตนฺ**ติ เอตฺถาปิ กตฺตุวเสเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อาปายิกสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ทุลฺลภสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕. ทุติเย ปเรน กตสฺส อุปการสฺส อนุรูปปฺปวตฺติ อตฺตนิ กตํ อุปการํ อุปการโต ชานเนฺต เวทิยเนฺต **กตญฺญู กตเวที**ติ อาห **“อิมินา มยฺหํ กต”**นฺติอาทิฯ

ทุลฺลภสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. อปฺปเมยฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๑๖. ตติเย **สุเขน เมตโพฺพ**ติ ยถา ปริตฺตสฺส อุทกสฺส สุเขน ปมาณํ คยฺหติ, เอวเมว ‘‘อุทฺธโต’’ติอาทินา ยถาวุเตฺตหิ อคุณเงฺคหิ สมนฺนาคตสฺส สุเขน ปมาณํ คยฺหตีติ, สุเขน เมตโพฺพฯ **ทุเกฺขน เมตโพฺพ**ติ ยถา มหาสมุทฺทสฺส ทุเกฺขน ปมาณํ คยฺหติ, เอวเมว ‘‘อนุทฺธโต’’ติอาทินา ทสฺสิเตหิ คุณเงฺคหิ สมนฺนาคตสฺส ทุเกฺขน ปมาณํ คยฺหติ, ‘‘อนาคามี นุ โข ขีณาสโว นุ โข’’ติ วตฺตพฺพตํ คจฺฉติ, เตเนส ทุเกฺขน เมตโพฺพฯ **ปเมตุํ น สโกฺกตี**ติ ยถา อากาสสฺส น สกฺกา ปมาณํ คเหตุํ, เอวํ ขีณาสวสฺส, เตเนส ปเมตุํ น สกฺกาติ **อปฺปเมโยฺย**ฯ

สาราภาเวน ตุจฺฉตฺตา นโฬ วิย นโฬ, มาโนติ อาห **“อุนฺนโฬติ อุคฺคตนโฬ”**ติ, อุฎฺฐิตตุจฺฉมาโนติ วุตฺตํ โหติฯ เตนาห **“ตุจฺฉมานํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิโตติ อโตฺถ”**ติฯ มโน หิ เสยฺยสฺส เสโยฺยติ สทิโสติ จ ปวตฺติยา วิเสสโต ตุโจฺฉฯ **จาปเลฺลนา**ติ จปลภาเวน, ตณฺหาโลลุเปฺปนาติ อโตฺถฯ **มุขโร**ติ มุเขน ผรุโส, ผรุสวาโจติ อโตฺถฯ **วิกิณฺณวาโจ**ติ วิสฎฺฐวจโน

สมฺผปฺปลาปีตาย อปริยนฺตวจโนฯ เตนาห **“อสญฺญตวจโน”**ติ, ทิวสมฺปิ นิรตฺถกวจนํ ปลาปีติ วุตฺตํ โหติฯ **จิเตฺตกคฺคตารหิโต**ติ อุปจารปฺปนาสมาธิรหิโต จณฺฑโสเต พทฺธนาวา วิย อนวฏฺฐิตกิริโยฯ **ภนฺตจิโตฺต**ติ อนวฏฺฐิตจิโตฺต ปณฺณารุฬฺหวาลมิคสทิโสฯ **วิวฏินฺทฺริโย**ติ สํวราภาเวน คิหิกาเล วิย อสํวุตจกฺขาทิอินฺทฺริโยฯ

อปฺปเมยฺยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อาเนญฺชสุตฺตวณฺณนา

๑๑๗. จตุเตฺถ สห พฺยยติ คจฺฉตีติ สหโพฺย, สหปวตฺตนโกฯ ตสฺส ภาโว **สหพฺยตา,** สหปวตฺตีติ อาห **“สหภาวํ อุปปชฺชตี”**ติฯ ‘‘ยาวตกํ เตสํ เทวานํ อายุปฺปมาณํ, ตํ สพฺพํ เขเปตฺวา นิรยมฺปิ คจฺฉตี’’ติอาทิวจนโต อรูปภวโต จุตสฺส อปายูปปตฺติ วุตฺตา วิย ทิสฺสตีติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ ภควโต อธิปฺปายํ วิวรโนฺต ‘‘สนฺธายภาสิตมิทํ วจน’’นฺติ ทีเปติ **“นิรยาทีหิ อวิปฺปมุตฺตตฺตา”**ติอาทินาฯ น หิ ตสฺส อุปจารชฺฌานโต พลวตรํ อกุสลํ อตฺถีติฯ อิมินา ตโต จวนฺตานํ อุปจารชฺฌานเมว ปฏิสนฺธิชนกํ กมฺมนฺติ ทีเปติฯ อธิกํ ปยสติ ปยุชฺชติ เอเตนาติ **อธิปฺปยาโส,** สวิเสสํ อิติกตฺตพฺพกิริยาฯ เตนาห **“อธิกปฺปโยโค”**ติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

อาเนญฺชสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. วิปตฺติสมฺปทาสุตฺตวณฺณนา

๑๑๘. ปญฺจเม **ทินฺน**นฺติ เทยฺยธมฺมสีเสน ทานํ วุตฺตนฺติ อาห **“ทินฺนสฺส ผลาภาวํ สนฺธาย วทตี”**ติฯ ทินฺนํ ปน อนฺนาทิวตฺถุํ กถํ ปฏิกฺขิปติฯ เอส นโย **“ยิฏฺฐํ หุต”**นฺติ เอตฺถาปิฯ **มหายาโค**ติ สพฺพสาธารณํ มหาทานํฯ **ปเหณกสกฺกาโร**ติ ปาหุนกานํ กาตพฺพสกฺการโรฯ **ผล**นฺติ อานิสํสผลํ นิสฺสนฺทผลญฺจฯ **วิปาโก**ติ สทิสผลํฯ **ปรโลเก ฐิตสฺส อยํ โลโก นตฺถี**ติ ปรโลเก ฐิตสฺส กมฺมุนา ลทฺธโพฺพ อยํ โลโก น โหติฯ **อิธโลเก ฐิตสฺสปิ ปรโลโก นตฺถี**ติ อิธโลเก ฐิตสฺส กมฺมุนา ลทฺธโพฺพ ปรโลโก น โหติฯ ตตฺถ การณมาห **“สเพฺพ ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชนฺตี”**ติฯ อิเม สตฺตา ยตฺถ ยตฺถ ภวโยนิคติอาทีสุ ฐิตา, ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชนฺติ, ทุวยวินาเสน วินสฺสนฺติฯ

ผลาภาววเสนาติ มาตาปิตูสุ สมฺมาปฏิปตฺติมิจฺฉาปฏิปตฺตีนํ ผลสฺส อภาววเสน ‘‘นตฺถิ มาตา, นตฺถิ ปิตา’’ติ วทติ, น มาตาปิตูนํ, นาปิ เตสุ สมฺมาปฏิปตฺติมิจฺฉาปฏิปตฺตีนํ อภาววเสน เตสํ โลกปจฺจกฺขตฺตาฯ ปุพฺพุฬกสฺส วิย อิเมสํ สตฺตานํ อุปฺปาโท นาม เกวโล, น จ ขนปุพฺพโกติ ทสฺสนตฺถํ **“นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา”**ติ วุตฺตนฺติ อาห **“จวิตฺวา อุปฺปชฺชนกา สตฺตา นาม นตฺถีติ วทตี”**ติฯ **สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทนฺตี**ติ เย อิมญฺจ โลกํ ปรญฺจ โลกํ อภิวิสิฏฺฐาย ปญฺญาย สยํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา ปเวเทนฺติ, เต นตฺถีติ สพฺพญฺญุพุทฺธานํ อภาวํ ทีเปติฯ

วิปตฺติสมฺปทาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖-๗. อปณฺณกสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๙-๑๒๐. ฉฏฺฐ **ฉหิ ตเลหิ สมนฺนาคโต ปาสโก**ติ จตูสุ ปเสฺสสุ จตฺตาริ ตลานิ, ทฺวีสุ โกฏีสุ เทฺว ตลานีติ เอวํ ฉหิ ตเลหิ สมนฺนาคโต ปาสกกีฬาปสุตานํ มณิสทิโส ปาสกวิเสโสฯ สตฺตมํ อุตฺตานเมวฯ

อปณฺณกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ปฐมโสเจยฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๑. อฏฺฐเม **สุจิภาโว**ติ กิเลสาสุจิวิคเมน สุทฺธภาโว อสํกิลิฏฺฐภาโว, อตฺถโต กายสุจริตาทีนิฯ

ปฐมโสเจยฺยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ทุติยโสเจยฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๒. นวเม สมุจฺเฉทวเสน ปหีนสพฺพกายทุจฺจริตตาย กาเย, กาเยน วา สุจิ **กายสุจิ**ฯ เตนาห **“กายทฺวาเร”**ติอาทิฯ **โสเจยฺยสมฺปนฺนนฺ**ติ ปฏิปฺปสฺสทฺธกิเลสตฺตา ปริสุทฺธาย โสเจยฺยสมฺปตฺติยา อุเปตํฯ นินฺหาตา อคฺคมคฺคสลิเลน วิกฺขาลิตา ปาปา เอเตนาติ **นินฺหาตปาปโก,** ขีณาสโวฯ เตนาห **“ขีณาสโวว กถิโต”**ติฯ

ทุติยโสเจยฺยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. โมเนยฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๓. ทสเม มุนิโน ภาวา **โมเนยฺยานิ,** เยหิ ธเมฺมหิ อุภยหิตมุนนโต มุนิ นาม โหติ, เต มุนิภาวกรา โมเนยฺยา ปฏิปทา ธมฺมา เอว วุตฺตาฯ มุนิโน วา เอตานิ **โมเนยฺยานิ,** ยถาวุตฺตธมฺมา เอวฯ ตตฺถ ยสฺมา กาเยน อกตฺตพฺพสฺส อกรณํ, กตฺตพฺพสฺส จ กรณํ , ‘‘อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย เกสา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๓๗๗; ม. นิ. ๑.๑๑๐; สํ. นิ. ๔.๑๒๗; ขุ. ปา. ๓.ทฺวตฺติํสาการ) กายสงฺขาตสฺส อารมฺมณสฺส ชานนํ, กายสฺส จ สมุทยโต อตฺถงฺคมโต อสฺสาทโต อาทีนวโต นิสฺสรณโต จ ยาถาวโต ปริชานนตา, ตถา ปริชานนวเสน ปน ปวโตฺต วิปสฺสนามโคฺค, เตน จ กาเย ฉนฺทราคสฺส ปชหนํ, กายสงฺขารํ นิโรเธตฺวา ปตฺตพฺพสมาปตฺติ วา, สเพฺพ เอเต กายมุเขน ปวตฺตา โมเนยฺยปฺปฏิปทา ธมฺมา **กายโมเนยฺยํ นาม**ฯ ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสตุํ ‘‘กตมํ กายโมเนยฺยํ? ติวิธกายทุจฺจริตสฺส ปหานํ กายโมเนยฺยํ, ติวิธกายสุจริตมฺปิ กายโมเนยฺย’’นฺติอาทินา (มหานิ. ๑๔) ปาฬิ อาคตาฯ อิธาปิ เตเนว ปาฬินเยน อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“ติวิธกายทุจฺจริตปฺปหานํ กายโมเนยฺยํ นามา”**ติอาทิมาหฯ

อิทานิ ‘‘กตมํ วจีโมเนยฺยํ? จตุพฺพิธวจีทุจฺจริตสฺส ปหานํ วจีโมเนยฺยํ, จตุพฺพิธํ วจีสุจริตํ, วาจารมฺมเณ ญาณํ, วาจาปริญฺญา, ปริญฺญาสหคโต มโคฺค, วาจาย ฉนฺทราคสฺส ปหานํ, วจีสงฺขารนิโรโธ ทุติยชฺฌานสมาปตฺติ วจีโมเนยฺย’’นฺติ อิมาย ปาฬิยา วุตฺตมตฺถํ อติทิเสโนฺต **“วจีโมเนยฺยมฺปิ เอเสว นโย”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ โจปนวาจเญฺจว สทฺทวาจญฺจ อารพฺภ ปวตฺตา ปญฺญา **วาจารมฺมเณ ญาณํ**ฯ ตสฺสา วาจาย สมุทยาทิโต ปริชานนํ **วาจาปริญฺญา**ฯ

‘‘กตมํ มโนโมเนยฺยํ? ติวิธมโนทุจฺจริตสฺส ปหานํ มโนโมเนยฺยํ, ติวิธํ มโนสุจฺจริตํ, มนารมฺมเณ ญาณํ, มนปริญฺญา, ปริญฺญาสหคโต มโคฺค, มนสฺมิํ ฉนฺทราคสฺส ปหานํ, จิตฺตสงฺขา

รนิโรโธ สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติ มโนโมเนยฺย’’นฺติ อิมาย ปาฬิยา อาคตนเยน อตฺถํ วิภาเวโนฺต “**มโนโมเนยฺยปิ อิมินาว นเยน อตฺถํ ญตฺวา**’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ จ เอกาสีติวิธํ โลกิยจิตฺตํ อารพฺภ ปวตฺตญาณํ **มนารมฺมเณ ญาณํ**ฯ ตสฺส สมุทยาทิโต ปริชานนํ **มนปริญฺญา**ติ อยํ วิเสโสฯ

โมเนยฺยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อาปายิกวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๑๓) ๓. กุสินารวโคฺค

๑-๒. กุสินารสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๒๔-๑๒๕. ตติยสฺส ปฐเม **ตณฺหาเคเธน คถิโต**ติ ตณฺหาพนฺธเนน พทฺโธฯ **ตณฺหา มุจฺฉนายา**ติ ตณฺหาย วเสน มุจฺฉาปตฺติยาฯ **มุจฺฉิโต**ติ มุจฺฉํ โมหํ ปมาทํ อาปนฺโนฯ **อโชฺฌปนฺโน**ติ อธิโอปนฺโนฯ ตณฺหาย อธิภวิตฺวา อโชฺฌตฺถโฏ คิลิตฺวา ปรินิฎฺฐเปตฺวา วิย ฐิโตฯ เตนาห **"อโชฺฌปนฺโนติ ตณฺหาย คิลิตฺวา ปรินิฎฺฐเปตฺวา ปวโตฺต"**ติฯ **อนาทีนวทสฺสาวี**ติ คถิตาทิภาเวน ปริโภเค อาทีนวมตฺตมฺปิ น ปสฺสติฯ **นิสฺสรณปโญฺญ**ติ อยมโตฺถ อาหารปริโภเคติ ตตฺถ ปโยชนปริเจฺฉทิกา "ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา"ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓; ๒.๒๔; ๓.๗๕; สํ. นิ. ๔.๑๒๐; อ. นิ. ๖.๕๘; ๘.๙) ปวตฺตา อาหารปฎิพทฺธฉนฺทราคนิสฺสรณภูตา ปญฺญา อสฺส อตฺถีติ นิสฺสรณปโญฺญฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ ทุติเย นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

กุสินารสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. โคตมกเจติยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๖. ตติเย **สมฺพหุลา**ติ ปญฺจสตมตฺตาฯ ปญฺจสตา กิร พฺราหฺมณา ติณฺณํ เวทานํ ปารคู อปรภาเค ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา กาเมสุ อาทีนวํ เนกฺขเมฺม จ อานิสํสํ ปสฺสมานา ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา น จิรเสฺสว สพฺพํ พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหิตฺวา ปริยตฺตึ นิสฺสาย มานํ อุปฺปาเทสุํ – "ยํ ยํ ภควา กเถติ, ตํ ตํ มยํ ขิปฺปเมว ชานามฯ ภควา หิ อิตฺถิลิงฺคาทีนิ ตีณิ ลิงฺคานิ, นามาทีนิ จตฺตาริ ปทานิ, ปฐมาทโย สตฺต วิภตฺติโย มุญฺจิตฺวา น กิญฺจิ กเถติ, เอวํ กถิเต จ อมฺหากํ คณฺฐิปทํ นาม นตฺถี"ติ, เต ภควติ อคารวา หุตฺวา ตโต ปฎฺฐาย ภควโต อุปฎฺฐานมฺปิ ธมฺมสฺสวนมฺปิ อภิณฺหํ น คจฺฉนฺติฯ เต สนฺธาย วุตฺตํ **"สมฺพหุลา กิร พฺราหฺมณปพฺพชิตา...เป.... ธมฺมสฺสวนํ น คจฺฉนฺตี"**ติฯ **มุขปฎิญฺญํ คเหตฺวา**ติ "สจฺจํ กิร ตุเมฺห, ภิกฺขเว"ติอาทินา ตมตฺถํ ปฎิปุจฺฉิตฺวา "สจฺจํ ภควา"ติ เตหิ ภิกฺขูหิ วุตฺตํ ปฎิวจนํ คเหตฺวาฯ ตญฺหิ อตฺตโน มุเขเนว ปฎิญฺญาตตฺตา "มุขปฎิญฺญา"ติ วุจฺจติฯ

เนว อาคตฎฺฐานํ น คตฎฺฐานํ อทฺทสํสุฯ กสฺมา? อญฺญาณโตฯ เต กิร ตสฺส สุตฺตสฺส อตฺถํ น ชานิํสุฯ เตสญฺหิ ตสฺมิํ สมเย วิจิตฺรนยํ เทสนาวิลาสยุตฺตมฺปิ ตํ สุตฺตํ ฆนปุถุเลน ทุสฺสปเฎฺฐน มุขํ พทฺธํ กตฺวา ปุรโต ฐปิตมนุญฺญโภชนํ วิย อโหสิฯ นนุ จ ภควา อตฺตนา เทสิตํ ธมฺมํ ปเร ญาเปตุํ กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยานิ ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต, โส กสฺมา ยถา เต น ชานนฺติ, ตถา เทเสตีติ? เตสํ มานภญฺชนตฺถํฯ ภควา หิ "อภพฺพา อิเม อิมํ มานขิลํ อนุปหจฺจ มคฺคํ วา ผลํ วา สจฺฉิกาตุ"นฺติ เตสํ สุตปริยตฺตึ นิสฺสาย อุปฺปนฺนํ อฎฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา เทสนากุสโล มานภญฺชนตฺถํ "สพฺพธมฺมมูลปริยาย"นฺติอาทินา **มูลปริยายสุตฺตํ** (ม. นิ. ๑.๑) อภาสิฯ

สมฺมาสมฺพุโทฺธ "มยฺหํ กถา นิยฺยาตี"ติ มุขสมฺปตฺตเมว กเถตีติ จินฺตยิํสูติ อิทํ องฺคุตฺตรภาณกานํ วณฺณนกตนฺตินีหาเรน วุตฺตํฯ มชฺฌิมภาณกา ปน เอวํ วทนฺติ – เอวํ มานภญฺชนตฺถํ เทสิตญฺจ ปน ตํ สุตฺตํ สุตฺวา เต ภิกฺขู "ตํเยว กิร ปถวิํ ทิฎฺฐิคติโก สญฺชานาติ, เสโขปิ อรหาปิ ตถาคโตปิ อภิชานาติ, กิ นามิทํ กถํ นามิท"นฺติ จินฺเตนฺตา "ปุเพฺพ มยํ ภคว

ตา กถิตํ ยํกิญฺจิ ขิปฺปเมว ชานาม, อิทานิ ปนิมสฺส มูลปริยายสฺส อนฺตํ วา โกฏึ วา น ชานาม น ปสฺสาม, อโห พุทฺธา นาม อปฺปเมยฺยา อตุลา''ติ อุทฺธตทาฐา วิย สปฺปา นิมฺมทา หุตฺวา พุทฺธูปฏฺฐานญฺจ ธมฺมสฺสวนญฺจ สกฺกจฺจํ อคมํสุฯ เตน สมเยน ธมฺมสภายํ สนฺนิสินฺนา ภิกฺขู ''อโห พุทฺธานํ อานุภาโว, เต นามพฺราหฺมณปพฺพชิตา ตถา มานมทมตฺตา ภควตา มูลปริยายเทสนาย นิหตมานา กตา''ติ กถํ สมุฏฺฐาเปสุํฯ ตํ สุตฺวา ภควา ''น, ภิกฺขเว, อิทาเนว, ปุเพฺพปิ อหํ เอวํ อิเม มานปคฺคหิตสีเส จรเนฺต นิหตมาเน อกาสิ''นฺติ วตฺวา อตีตํ อาหรเนฺต ''ภูตปุพฺพํ, ภิกฺขเว, อญฺญตโร ทิสาปาโมโกฺข พฺราหฺมโณ พาราณสิยํ ปฏิวสติ ติณฺณํ เวทานํ ปารคู สนิฆณฺฑุเกฏุภานํ สากฺขรปฺปเภทานํ อิติหาสปญฺจมานํ ปทโก เวยฺยากรโณ โลกายตมหาปุริสลกฺขเณสุ อนวโย, โส ปญฺจมตฺตานิ มาณวกสตานิ มเนฺต วาเจติฯ ปณฺฑิตมาณวกา พหุญฺจ คณฺหนฺติ ลหุญฺจ, สุฏฺฐุ จ อุปธาเรนฺตี''ติอาทินา ชาตกํ กเถสิฯ

ตํ สุตฺวา เต ภิกฺขู ''ปุเพฺพปิ มยํ มาเนเนว อุปหตา''ติ ภิโยฺยโสมตฺตาย นิหตมานา หุตฺวา อตฺตโน อุปการกมฺมฏฺฐานปรายณา อเหสุํฯ ตโต ภควา เอกํ สมยํ ชนปทจาริกํ จรเนฺต เวสาลึ ปตฺวา โคตมเก เจติเย วิหรเนฺต อิเมสํ ปญฺจสตานํ ภิกฺขูนํ ญาณปริปากํ วิทิตฺวา อิทํ โคตมกสุตฺตํ กเถสิฯ อิทญฺจ สุตฺตํ สุตฺวา เต ปญฺจสตา ภิกฺขู ตสฺมิํเยว อาสเน สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิํสูติฯ

อภิญฺญายาติ กุสลาทิเภทํ ขนฺธาทิเภทญฺจ เทเสตพฺพํ ธมฺมํ, เวเนยฺยานญฺจ อาสยานุสยจริยาธิมุตฺติอาทิเภทํ, ตสฺส จ เนสํ เทเสตพฺพปฺปการํ ยาถาวโต อภิชานิตฺวาติ อโตฺถฯ **อิเม ปญฺจกฺขนฺธา ทฺวาทสายตนานี**ติอาทิ ปเนตฺถ นิทสฺสนมตฺตํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **สปฺปจฺจย**นฺติ สการณํ, เวเนยฺยานํ อชฺฌาสเยน วา ปุจฺฉาย วา อฏฺฐุปฺปตฺติยา วา สนิมิตฺตํ เหตูทาหรณสหิตญฺจาติ อโตฺถฯ ราคาทีนํ ปฏิหรณํ ปฏิหาริยํ, ตเทว ปาฏิหาริยํ, สห ปาฏิหาริเยนาติ **สปฺปาฏิหาริยํ**ฯ ราคาทิปฺปฏิเสธนวเสเนว หิ สตฺถา ธมฺมํ เทเสติฯ เตนาห **''ปจฺจนีกปฏิหรเณน สปฺปาฏิหาริยเมว กตฺวา''**ติฯ อปเร ปน ''ยถารหํ อิทฺธิอาเทสนานุสาสนิปาฏิหาริยสหิต''นฺติ วทนฺติ อนุสาสนิปาฏิหาริยรหิตา เทสนา นตฺถีติ กตฺวาฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

โคตมกเจติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ภรณฺฑุกาลามสุตฺตวณฺณนา

๑๒๗. จตุเตฺถ **อาฬารกาลามกาเล**ติ อาฬารกาลามานํ ธรมานกาเลฯ **ปริญฺญ**นฺติ ปหานปริญฺญํฯ สา หิ สมติกฺกโม, น อิตราฯ เตนาห **''ปริญฺญา นาม สมติกฺกโม''**ติฯ เอตฺถ จ ปฐโม สตฺถา รูปาวจรสมาปตฺติลาภี ทฏฺฐโพฺพ, ทุติโย อรูปาวจรสมาปตฺติลาภี, ตติโย สมฺมาสมฺพุโทฺธ ทฏฺฐโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ **ปุคฺคลปญฺญตฺติยํ** (ปุ. ป. ๑๓๐) –

> ''ยฺวายํ สตฺถา กามานํ ปริญฺญํ ปญฺญาเปติ, น รูปานํ ปริญฺญํ ปญฺญาเปติ, น เวทนานํ ปริญฺญํ ปญฺญาเปติ, รูปาวจรสมาปตฺติยา ลาภี สตฺถา เตน ทฏฺฐโพฺพฯ ยฺวายํ สตฺถา กามานญฺจ ปริญฺญํ ปญฺญาเปติ, รูปานญฺจ ปริญฺญํ ปญฺญาเปติ, น เวทนานํ ปริญฺญํ ปญฺญาเปติ, อรูปาวจรสมาปตฺติยา ลาภี สตฺถา เตน ทฏฺฐโพฺพฯ ยฺวายํ สตฺถา กามานญฺจ ปริญฺญํ ปญฺญาเปติ, รูปานญฺจ ปริญฺญํ ปญฺญาเปติ, เวทนานญฺจ ปริญฺญํ ปญฺญาเปติ, สมฺมาสมฺพุโทฺธ สตฺถา เตน ทฏฺฐโพฺพ''ติฯ

ตตฺถ ติตฺถิยา สมยํ ชานนฺตา กามานํ ปริญฺญํ ปญฺญาเปยฺยุํ ปฐมชฺฌานํ วทมานาฯ รูปานํ ปริญฺญํ ปญฺญาเปยฺยุํ อรูปราคํ วทมานาฯ เวทนาปริญฺญํ ปญฺญาเปยฺยุํ อสญฺญาราคํ วทมานาฯ เต ปน ''อิทํ นาม ปฐมชฺฌานํ, อยํ รูปภโว, อยํ อสญฺญาภโว''ติปิ น ชานนฺติฯ เต ปญฺญาเปตุํ อสโกฺกนฺตาปิ เกวลํ ''ปญฺญาเปมา''ติ วทนฺติฯ ตถาคโต ปน กามานํ ปริญฺญํ อนาคามิมเคฺคน ปญฺญาเปติ, รูปเวทนานํ อรหตฺตมเคฺคนฯ เอวเมตฺถ เทฺว ชนา พาหิรกา, เอโก สมฺมาสมฺพุโทฺธติ อิมสฺมิํ โลเก ตโย สตฺถาโร นามฯ

ภรณฺฑุกาลามสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. หตฺถกสุตฺตวณฺณนา

๑๒๘. ปญฺจเม **อภิกฺกนฺตา**ติ อติกฺกนฺตา, วิคตาติ อโตฺถติ อาห **''ขเย ทิสฺสตี''**ติฯ เต เนว หิ **''นิกฺขโนฺต ปฐโม ยาโม''**ติ อนนฺตรํ วุตฺตํฯ **อภิกฺกนฺตตโร**ติ อติวิย กนฺตตโรฯ ตาทิโส จ สุนฺทโร ภทฺทโก นาม โหตีติ อาห **''สุนฺทเร ทิสฺสตี''**ติฯ **โก**ติ เทวนาคยกฺขคนฺธพฺพาทีสุ โก กตโม? **เม**ติ มมฯ **ปาทานี**ติ ปาเทฯ **อิทฺธิยา**ติ อิมาย เอวรูปาย เทวิทฺธิยาฯ **ยสสา**ติ อิมินา เอทิเสน ปริวาเรน ปริเจฺฉเทนฯ **ชลนฺ**ติ วิโชฺชตมาโนฯ **อภิกฺกเนฺตนา**ติ อติวิย กเนฺตน กมนีเยน อภิรูเปนฯ **วเณฺณนา**ติ ฉวิวเณฺณน สรีรวณฺณนิภายฯ **สพฺพา โอภาสยํ ทิสา**ติ ทส ทิสา ปภาเสโนฺต, จโนฺท วิย สูริโย วิย จ เอโกภาสํ เอกาโลกํ กโรโนฺตติ คาถาย อโตฺถฯ **อภิรูเป**ติ อุฬารรูเป สมฺปนฺนรูเปฯ **อพฺภนุโมทเน**ติ สมฺปหํสเน ฯ **อิธ ปนา**ติ ''อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา''ติ เอตสฺมิํ ปเทฯ **เตนา**ติ สุนฺทรปริยายตฺตาฯ ขเย วา อิธ อภิกฺกนฺตสโทฺท ทฎฺฐโพฺพ, เตน ''อภิกฺกนฺตาย ปริกฺขีณาย รตฺติยา''ติ วุตฺตํ โหติฯ

รูปายตนาทีสูติ **อาทิ**สเทฺทน อกฺขราทีนํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ **สุวณฺณวโณฺณ**ติ สุวณฺณจฺฉวีติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **''ฉวิย''**นฺติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ''กญฺจนสนฺนิภตฺตโจ''ติ (ม. นิ. ๒.๓๙๙; สุ. นิ. ๕๕๖)ฯ **สญฺญูฬฺหา**ติ สมฺพนฺธิตา, คนฺถิตาติ อโตฺถฯ **วณฺณา**ติ คุณวณฺณาติ อาห **''ถุติย''**นฺติ, โถมนายนฺติ อโตฺถฯ **กุลวเคฺค**ติ ขตฺติยาทิกุลโกฎฺฐาเสฯ ตตฺถ ''อโจฺฉ วิปฺปสโนฺน''ติอาทินา วณฺณิตพฺพเฎฺฐน **วโณฺณ,** ฉวิฯ วณฺณนเฎฺฐน อภิตฺถวเฎฺฐน **วโณฺณ,** ถุติฯ อญฺญมญฺญํ อสงฺกรโต วเณฺณตพฺพโต ฐเปตพฺพโต **วโณฺณ,** ขตฺติยาทิกุลวโคฺคฯ วณฺณียติ ญาปียติ เอเตนาติ **วโณฺณ,** ญาปกการณํฯ วณฺณนโต ถูลรสฺสาทิภาเวน อุปฎฺฐานโต **วโณฺณ,** สณฺฐานํฯ มหนฺตํ ขุทฺทกํ มชฺฌิมนฺติ วเณฺณตพฺพโต ปมิตพฺพโต **วโณฺณ,** ปมาณํฯ วณฺณียติ จกฺขุนา ปสฺสียตีติ **วโณฺณ,** รูปายตนนฺติ เอวํ ตสฺมิํ ตสฺมิํ อเตฺถ วณฺณสทฺทสฺส ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ **โส**ติ วณฺณสโทฺทฯ **ฉวิยา ทฎฺฐโพฺพ** รูปายตเน คยฺหมานสฺสปิ ฉวิมุเขเนว คเหตพฺพโตฯ ฉวิคตา ปน วณฺณธาตุ เอว ''สุวณฺณวโณฺณ''ติ เอตฺถ วณฺณคฺคหเณน คหิตาติ อปเรฯ

เกวลปริปุณฺณนฺติ เอกเทสมฺปิ อเสเสตฺวา นิรวเสสโตว ปริปุณฺณนฺติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **''อนวเสสตา อโตฺถ''**ติฯ **เกวลกปฺปา**ติ **กปฺป**-สโทฺท นิปาโต ปทปูรณมตฺตํ, ''เกวลํ''อิเจฺจว อโตฺถฯ เกวลสโทฺท จ พหุลวาจีติ อาห **''เยภุยฺยตา อโตฺถ''**ติฯ เกจิ ปน ''อีสกํ อสมตฺตํ เกวลํ เกวลกปฺป''นฺติ วทนฺติฯ อนวเสสโตฺถ เอตฺถ เกวลสโทฺท สิยา, อนตฺถนฺตเรน ปน กปฺปสเทฺทน ปทวฑฺฒนํ กตํ ''เกวลา เอว เกวลกปฺปา''ติฯ ตถา วา กปฺปนียตฺตา ปญฺญเปตพฺพตฺตา เกวลกปฺปาฯ **อพฺยามิสฺสตา** วิชาติเยน อสงฺกโร สุทฺธตาฯ **อนติเรกตา** ตํปรมตา วิเสสาภาโวฯ **เกวลกปฺป**นฺติ เกวลํ ทฬฺหํ กตฺวาติ อโตฺถฯ เกวลํ วุจฺจติ นิพฺพานํ สพฺพสงฺขตวิวิตฺตตฺตา, ตํ เอตสฺส อธิคตํ อตฺถีติ **เกวลี,** สจฺฉิกตนิโรโธ ขีณาสโวฯ

กปฺป-สโทฺท ปนายํ สอุปสโคฺค อนุปสโคฺค จาติ อธิปฺปาเยน โอกปฺปนิยปเท ลพฺภมานํ โอกปฺปสทฺทมตฺตํ นิทเสฺสติ, อญฺญถา กปฺปสทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร โอกปฺปนิยปทํ อนิทสฺสน เมว สิยาฯ **สมณกเปฺปหี**ติ วินยสิเทฺธหิ สมณโวหาเรหิฯ **นิจฺจกปฺปนฺ**ติ นิจฺจกาลํฯ **ปญฺญตฺตี**ติ นามํฯ นามเญฺหตํ ตสฺส อายสฺมโต, ยทิทํ กโปฺปติฯ **กปฺปิตเกสมสฺสู**ติ กตฺตริยา เฉทิตเกสมสฺสุฯ **ทฺวงฺคุลกโปฺป**ติ มชฺฌนฺหิกเวลาย วีติกฺกนฺตาย ทฺวงฺคุลตาวิกโปฺปฯ **เลโส**ติ อปเทโสฯ อนวเสสํ ผริตุํ สมตฺถสฺส โอภาสสฺส เกนจิ การเณน เอกเทสผรณมฺปิ สิยา, อยํ ปน สพฺพเสฺสว ผรตีติ ทเสฺสตุํ สมนฺตโตฺถ กปฺปสโทฺท คหิโตติ อาห “**อนวเสสํ สมนฺตโต**”ติฯ

อาภาย ผริตฺวาติ วตฺถมาลาลงฺการสรีรสมุฏฺฐิตาย อาภาย ผริตฺวาฯ เทวตานญฺหิ สรีโรภาสํ ทฺวาทสโยชนมตฺตํ ฐานํฯ ตโต ภิโยฺยปิ ผริตฺวา ติฏฺฐติ, ตถา วตฺถาภรณาทิสมุฏฺฐิตาปภาฯ

หตฺถกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. กฏุวิยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๙. ฉเฏฺฐ คาวีนํ กยวิกฺกยวเสน โยโค เอตฺถาติ โคโยโค, กยวิกฺกยํ กโรโนฺต คาวีหิ ยุชฺชนฺติ เอตฺถาติ วา โคโยโค, คาวีนํ วิกฺกยฏฺฐานํฯ ตตฺถ ชาโต ปิลกฺขรุโกฺข **โคโยคปิลโกฺข,** ตสฺมิํฯ สมีปเตฺถ เจตํ ภุมฺมวจนํฯ เตนาห “**คาวีนํ วิกฺกยฏฺฐาเน อุฏฺฐิตปิลกฺขสฺส สนฺติเก**”ติฯ ริโตฺต อสฺสาโท เอตสฺสาติ **ริตฺตสฺสาโท**ฯ เตนาห “**ฌานสุขาภาเวน ริตฺตสฺสาท**”นฺติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

กฏุวิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ทุติยอนุรุทฺธสุตฺตวณฺณนา

๑๓๑. อฏฺฐเม **อิทํ เต มานสฺมินฺ**ติ เอตฺถ **มานสฺมินฺ**ติ ปจฺจเตฺต ภุมฺมวจนํฯ **อิทนฺ**ติ จ ลิงฺควิปลฺลาเสน นปุํสกนิเทฺทโส กโตติ อาห “**อยํ เต นววิเธน วฑฺฒิตมาโน**”ติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

ทุติยอนุรุทฺธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปฏิจฺฉนฺนสุตฺตวณฺณนา

๑๓๒. นวเม **อสาธารณสิกฺขาปทนฺ**ติ ภิกฺขุนีนํ อสาธารณํ ภิกฺขูนํเยว ปญฺญตฺตสิกฺขาปทํ **สาธารณสิกฺขาปทนฺ**ติ ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนญฺจ สาธารณํ อุภโตปญฺญตฺติสิกฺขาปทํฯ

ปฏิจฺฉนฺนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. เลขสุตฺตวณฺณนา

๑๓๓. ทสเม **ถิรฏฺฐานโต**ติ ถิรฏฺฐานโตวฯ ปาสาเณ เลขสทิสา ปราปราธนิพฺพตฺตาโกธเลขา ยสฺส โส ปาสาณเลขูปมสมนฺนาคโต **ปาสาณเลขูปโม**ติ วุโตฺตฯ เอวํ อิตเรปิฯ **อนุเสตี**ติ อปฺปหีนตาย อนุเสติฯ **น ขิปฺปํ ลุชฺชตี**ติ น อนฺตรา นสฺสติ กมฺมฏฺฐาเนเนว นสฺสนโตฯ **เอวเมวนฺ**ติ เอวํ ตสฺสปิ ปุคฺคลสฺส โกโธ น อนฺตรา ปุนทิวเส วา อปรทิวเส วา นิฏฺฐาติ,

อทฺธนิโย ปน โหติ, มรเณเนว นิฏฺฐาตีติ อโตฺถฯ **กกฺขเฬนา**ติ อติกกฺขเฬน ธมฺมเจฺฉทเกน ถทฺธวจเนนฯ **สํสนฺทตี**ติ เอกีภวติฯ **สโมฺมทตี**ติ นิรนฺตโร โหตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

อถ วา **สนฺธิยตี**ติ ฐานคมนาทีสุ กายกิริยาสุ กาเยน สโมธานํ คจฺฉติ, ติลตณฺฑุลา วิย มิสฺสีภาวํ อุเปตีติ อโตฺถฯ **สํสนฺทตี**ติ จิตฺตกิริยาสุ จิเตฺตน สโมธานํ คจฺฉติ, ขีโรทกํ วิย เอกีภาวํ อุเปตีติ อโตฺถฯ **สโมฺมทตี**ติ อุเทฺทสปริปุจฺฉาทีสุ วจีกิริยาสุ วาจาย สโมธานํ คจฺฉติ, วิปฺปวาสาคโตปิ ปิยสหายโก วิย ปิยตรภาวํ อุเปตีติ อโตฺถฯ อปิจ กิจฺจกรณีเยสุ เตหิ สทฺธิํ อาทิโตว เอกกิริยาภาวํ อุปคจฺฉโนฺต **สนฺธิยติ,** ยาว มชฺฌา ปวตฺตโนฺต **สํสนฺทติ,** ยาว ปริโยสานา อนิวตฺตโนฺต **สโมฺมทตี**ติ เวทิตโพฺพฯ

เลขสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

กุสินารวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

(๑๔) ๔. โยธาชีววคฺค

๑. โยธาชีวสุตฺตวณฺณนา

๑๓๔. จตุตฺถสฺส ปฐเม ยุชฺฌนํ โยโธ, โส อาชีโว เอตสฺสาติ **โยธาชีโว**ฯ ยุทฺธมุปชีวตีติ วา เอตสฺมึ อเตฺถ **โยธาชีโว**ติ นิรุตฺตินเยน ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ เตนาห **"ยุทฺธํ อุปชีวตีติ โยธาชีโว"**ติฯ **สห...เป.... ปสฺสตี**ติ ปุพฺพภาเค วิปสฺสนาปญฺญาย สมฺมสนวเสน, มคฺคกฺขเณ อภิสมยวเสน อตฺตปจฺจเกฺขน ญาเณน ปสฺสติฯ

โยธาชีวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปริสาสุตฺตวณฺณนา

๑๓๕. ทุติเย **อปฺปฏิปุจฺฉิตฺวา วินีตา**ติ ''ตํ กึ มญฺญถ, ภิกฺขเว, รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วา''ติอาทินา อปฺปฏิปุจฺฉิตฺวา เกวลํ ธมฺมเทสนาวเสเนว วินีตปริสาฯ **ทุพฺพินีตปริสา**ติ ทุเกฺขน วินีตปริสาฯ **ปุจฺฉิตฺวา วินีตา**ติ ''ตํ กึ มญฺญถ, ภิกฺขเว''ติอาทินา ปุจฺฉิตฺวา อนุมติคฺคหณวเสน วินีตาฯ **สุวินีตปริสา**ติ สุเขน วินีตปริสาฯ อนุมติคฺคหณวเสน วินยนญฺหิ น ทุกฺกรํ โหติฯ

ปริสาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อุปฺปาทาสุตฺตวณฺณนา

๑๓๗. จตุเตฺถ **อุปฺปาทา วา ตถาคตาน**นฺติ ตถาคตานํ อุปฺปาเทปิ เวเนยฺยปุคฺคลานํ มคฺคผลุปฺปตฺติ วิย สงฺขารานํ อนิจฺจาทิสภาโว น ตถาคตุปฺปาทายโตฺต, อถ โข ตถาคตานํ อุปฺปาเทปิ อนุปฺปาเทปิ โหติเมวาติ วุตฺตํ โหติฯ **ฐิตาว สา ธาตู**ติ ฐิโต เอว โส อนิจฺจสภาโว พฺยภิจาราภาวโต น กทาจิ สงฺขารา อนิจฺจา น โหนฺติฯ กามํ อสงฺขตา วิย ธาตุ น นิโจฺจ โส สภาโว, ตถาปิ สพฺพกาลิโกเยวาติ อธิปฺปาโยฯ

อปโร นโย – **ฐิตาว สา ธาตู**ติ ''สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา''ติ เอสา ธาตุ เอส สภาโว ตถาคตานํ อุปฺปาทโต ปุเพฺพ อุทฺธญฺจ อปฺปฏิวิชฺฌิยมาโน น ตถาคเตหิ อุปฺปาทิโต, อถ โข สพฺพกาลํ สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา, ฐิตาว สา ธาตุ, เกวลํ ปน สยมฺภุญาเณน อภิสมฺพุชฺฌนโต ''อยํ ธโมฺม ตถาคเตน อภิสมฺพุโทฺธ''ติ ปเวทนโต จ ตถาคโต ธมฺมสฺสามีติ วุจฺจติ อปุพฺพสฺส ตสฺส อุปฺปาทนโตฯ เตน วุตฺตํ **"ฐิตาว สา ธาตู"**ติฯ

อภิสมฺพุชฺฌตีติ ญาเณน อภิสมฺพุชฺฌติฯ **อภิสเมตี**ติ ญาเณน อภิสมาคจฺฉติฯ **อาจิกฺขตี**ติ กเถติฯ **เทเสตี**ติ ทเสฺสติฯ **ปญฺญาเปตี**ติ ชานาเปติฯ **ปฏฺฐเปตี**ติ ญาณมุเข ฐเปติฯ **วิวรตี**ติ วิวริตฺวา ทเสฺสติฯ **วิภชตี**ติ วิภาคโต ทเสฺสติฯ **อุตฺตานีกโรตี**ติ ปากฏํ กโรติฯ

อถ วา **อภิสมฺพุชฺฌตี**ติ ปจฺจกฺขกรเณน อภิมุขํ พุชฺฌติ, ยาถาวโต ปฏิวิชฺฌติฯ ตโต เอว **อภิสเมติ** อภิมุขํ สมาคจฺฉติฯ อาทิโต กเถโนฺต **อาจิกฺขติ,** อุทฺทิสตีติ อโตฺถฯ ตเมว อุเทฺทสํ ปริโยสาเปโนฺต **เทเสติ**ฯ ยถาอุทฺทิฏฺฐมตฺถํ นิทฺทสฺสนวเสน ปกาเรหิ ญาเปโนฺต

ปญฺญาเปติฯ ปกาเรหิ เอตมตฺถํ ปติฏฺฐเปนฺโต **ปฏฺฐเปติ**ฯ ยถาอุทฺทิฏฺฐํ ปฏินิทฺสนวเสน **วิวรติ วิภชติ**ฯ วิวฏํ วิภตฺตญฺจ อตฺถํ เหตูทาหรณทสฺสเนหิ ปากฏํ กโรนฺโต **อุตฺตานีกโรติ**ฯ

อุปฺปาทาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๑๐. เกสกมฺพลสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓๘-๑๔๓. ปญฺจเม **ตนฺตาวุตานํ วตฺถานนฺ**ติ อิทํ ‘‘ยานิ กานิจี’’ติ อิมินา สมานาธิกรณนฺติ อาห **‘‘ปจฺจตฺเต สามิวจน’’**นฺติฯ **วายิตานนฺ**ติ วีตานํฯ **ลามโก**ติ นิหีโน, **มกฺขลิ โมฆปุริโส**ติ เอตฺถ **มกฺขลี**ติ ตสฺส นามํฯ ตํ กิร สกทฺทมาย ภูมิยา เตลฆฏํ คเหตฺวา คจฺฉนฺตํ, ‘‘ตาต, มา ขลี’’ติ สามิโก อาหฯ โส ปมาเทน ขลิตฺวา ปติตฺวา สามิกสฺส ภเยน ปลายิตุํ อารทฺโธฯ สามิโก อุปธาวิตฺวา นํ ทุสฺสกเณฺณ อคฺคเหสิ, สาฏกํ ฉฑฺเฑตฺวา อเจลโก หุตฺวา ปลายิฯ โส ปเณฺณน วา ติเณน วา ปฏิจฺฉาเทตุมฺปิ อชานนฺโต ชาตรูเปเนว เอกํ คามํ ปาวิสิฯ มนุสฺสา ตํ ทิสฺวา ‘‘อยํ สมโณ อรหา อปฺปิโจฺฉ, นตฺถิ อิมินา สทิโส’’ติ ปูวภตฺตาทีนิ คเหตฺวา อุปสงฺกมนฺติฯ โส ‘‘มยฺหํ สาฏกํ อนิวตฺถภาเวน อิทํ อุปฺปนฺน’’นฺติ ตโต ปฏฺฐาย สาฏกํ ลภิตฺวาปิ น นิวาเสสิ, ตเทว จ ปพฺพชฺชํ อคฺคเหสิฯ ตสฺส สนฺติเก อเญฺญปิ อเญฺญปีติ ปญฺจสตา มนุสฺสา ปพฺพชึสุฯ ตํ สนฺธายาห ‘‘มกฺขลิ โมฆปุริโส’’ติฯ ฉฏฺฐาทีนิ อุตฺตานตฺถานิ เอวฯ

เกสกมฺพลสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑-๑๓. ปฐมโมรนิวาปสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๔๔-๑๔๖. เอกาทสเม อกุปฺปธมฺมตาย ขยวยสงฺขาตํ อนฺตํ อตีตาติ อจฺจนฺตา, เอวํ อปริหายนสภาวตฺตา อจฺจนฺตา นิฏฺฐา อสฺสาติ **อจฺจนฺตนิโฏฺฐ**ฯ เตนาห **‘‘อนฺตํ อติกฺกนฺตนิโฏฺฐ’’**ติอาทิฯ น หิ ปฏิวิทฺธสฺส โลกุตฺตรธมฺมสฺส ทสฺสนํ กุปฺปนํ นาม อตฺถิฯ **ธุวนิโฏฺฐ**ติ สตตนิโฏฺฐฯ อจฺจนฺตเมว จตูหิ โยเคหิ เขโม เอตสฺส อตฺถีติ **อจฺจนฺตโยคเกฺขมี,** นิจฺจโยคเกฺขมีติ อโตฺถฯ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส วุสิตตฺตา ตสฺส อวิหายนสภาวตฺตา อจฺจนฺตํ พฺรหฺมจารีติ **อจฺจนฺตพฺรหฺมจารี,** นิจฺจพฺรหฺมจารีติ อโตฺถฯ **ปริโยสานนฺ**ติ พฺรหฺมจริยปริโยสานํ วฏฺฏทุกฺขปริโยสานญฺจ ฯ อจฺจนฺตํ ปริโยสานมสฺสาติ **อจฺจนฺตปริโยสาโน**ฯ ทฺวาทสมเตรสมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

ปฐมโมรนิวาปสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โยธาชีววคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔๗-๑๕๖. มงฺคลวโคฺค อุตฺตานโตฺถเยวฯ

ตติยปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

(๑๖) ๖. อเจลกวคฺควณฺณนา

๑๕๗-๑๖๓. อิโต ปเรสุ ปน สุตฺตปเทสุ **“คาฬฺหา”**ติ วุตฺตมตฺถํ วิวรนฺโต **“กกฺขฬา”**ติ อาหฯ กกฺขฬาจาโร จสฺสา น ลูขสภาโวฯ อถ โข ตณฺหาวเสน ถิรคฺคหณนฺติ อาห **“โลภวเสน ถิรคฺคหณา”**ติฯ **อคาฬฺหา ปฏิปทา**ติ วา กามานํ โอคาหนํ ปฏิปตฺติ, กามสุขานุโยโคติ อโตฺถฯ **นิชฺฌามา ปฏิปทา**ติ กายสฺส นิชฺฌาปนวเสน เขปนวเสน ปวตฺตา ปฏิปตฺติ, อตฺตกิลมถานุโยโคติ อโตฺถฯ **นิเจฺจโล**ติ นิสฺสฏฺฐเจโล สเพฺพน สพฺพํ ปฏิกฺขิตฺตเจโลฯ นคฺคิยวตสมาทาเนน **นโคฺคฯ ฐิตโกว อุจฺจารํ กโรตี**ติอาทิ นิทสฺสนมตฺตํ วมิตฺวา มุขวิกฺขาลนาทิอาจารสฺสปิ เตน วิสฺสฏฺฐตฺตาฯ **ชิวฺหาย หตฺถํ อปเลขติ** อวเลขติ อุทเกน อโธวนโตฯ ทุติยวิกเปฺปปิ เอเสว นโยฯ ‘‘เอหิ, ภทเนฺต’’ติ วุเตฺต อุปคมนสงฺขาโต วิธิ เอหิภทโนฺต, ตํ จรตีติ เอหิภทนฺติโก, ตปฺปฏิเกฺขเปน **น เอหิภทนฺติโกฯ น กโรติ** ‘‘สมเณน นาม ปรสฺส วจนกเรน น ภวิตพฺพ’’นฺติ อธิปฺปาเยนฯ

ปุเรตรนฺติ ตํ ฐานํ อตฺตโน อุปคมนโต ปุเรตรํฯ ตํ กิร โส ‘‘ภิกฺขุนา นาม ยทิจฺฉกา เอว ภิกฺขา คเหตพฺพา’’ติ อธิปฺปาเยน น คณฺหาติฯ **อุทฺทิสฺส กตํ** มม นิมิตฺตภาเวน พหู ขุทฺทกา ปาณา สงฺฆาตํ อาปาทิตาติ น คณฺหาติฯ **นิมนฺตนํ น สาทิยติ** เอวํ เตสํ วจนํ กตํ ภวิสฺสตีติฯ กุมฺภิ อาทีสุปิ โส สตฺตสญฺญีติ อาห **“กุมฺภิ-กโฬปิโย”**ติอาทิฯ **กพฬนฺตราโย โหตี**ติ อุฏฺฐิตสฺส ทฺวินฺนมฺปิ กพฬนฺตราโย โหติฯ คามสภาคาทิวเสน สงฺคมฺม กิเตฺตนฺติ เอติสฺสาติ **สงฺกิตฺติ,** ยถาสํหตตณฺฑุลาทิสญฺจโยฯ **มานุสฺสกานี**ติ เวยฺยาวจฺจกรา มนุสฺสาฯ

สุราปานเมวาติ มชฺชลกฺขณปฺปตฺตาย สุราย ปานเมวฯ สุราคหเณเนวตฺถ เมรยมฺปิ สงฺคหิตํฯ เอกาคารเมว อุญฺฉตีติ **เอกาคาริโก**ฯ เอกาโลเปเนว วตฺตตีติ **เอกาโลปิโก**ฯ ทียติ เอตายาติ **ทตฺติ,** ทฺวตฺติอาโลปมตฺตคฺคาหิ ขุทฺทกํ ภิกฺขาทานภาชนํฯ เตนาห **“ขุทฺทกปาตี”**ติฯ อภุญฺชนวเสน เอโก อโห เอตสฺส อตฺถีติ เอกาหิโก, อาหาโร, ตํ **เอกาหิกํ**ฯ โส ปน อตฺถโต เอกทิวสํ ลงฺฆโก โหตีติ อาห **“เอกาทิวสนฺตริก”**นฺติฯ **ทฺวาหิก**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอกาหํ อภุญฺชิตฺวา เอกาหํ ภุญฺชนํ **เอกาหวาโร,** ตํ เอกาหิกเมว อตฺถโตฯ ทฺวีหํ อภุญฺชิตฺวา ทฺวีหํ ภุญฺชนํ **ทฺวีหวาโร**ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ อุกฺกโฏฺฐ ปน ปริยายภตฺตโภชนิโก ทฺวีหํ อภุญฺชิตฺวา เอกาหเมว ภุญฺชติฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

มิจฺฉาวายามวเสเนว อุกฺกุฏิกวตานุโยโคติ อาห **“อุกฺกุฏิกวีริยมนุยุโตฺต”**ติฯ **อตฺตกิลมถานุโยค**นฺติ อตฺตโน กิลมถานุโยคํ, สรีรทุกฺขการณนฺติ อโตฺถฯ สรีรปริยาโย หิ อิธ อตฺตสโทฺท ‘‘อตฺตนฺตโป’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๔๑๓) วิยฯ **เทฺว อเนฺต**ติ อุโภ โกฏฺโย, อุโภ ลามกปฏิปตฺติโยติ อโตฺถฯ ลามกมฺปิ หิ อโนฺตติ วุจฺจติ ‘‘อนฺตมิทํ, ภิกฺขเว, ชีวิกานํ (สํ. นิ. ๓.๘๐; อิติวุ. ๖๑), โกฏฺฐโก อโนฺต’’ติ เอวมาทีสุฯ มชฺฌิมปฏิปทาย อุปฺปถภาเวน อมนียา คนฺตพฺพา ญาตพฺพาติ **อนฺตา**ฯ ตโต เอว ลามกาฯ

อเจลกวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เปยฺยาลวคฺควณฺณนา

๑๖๔-๑๘๔. **สมนุโญฺญ**ติ สมฺมเทว กตานุโญฺญฯ เตนาห **“สมานชฺฌาสโย”**ติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

อิติ มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

ติกนิปาตวณฺณนาย อนุตฺตานตฺถทีปนา สมตฺตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

องฺคุตฺตรนิกาเย

จตุกฺกนิปาต-ฏีกา

๑. ปฐมปณฺณาสกํ

๑. ภณฺฑคามวคฺค

๑-๒. อนุพุทฺธสุตฺตาทิวณฺณนา

๑-๒. จตุกฺกนิปาตสฺส ปฐเม อนุโพโธ ปุพฺพภาคิยํ ญาณํ, ปฏิเวโธ อนุโพเธน อภิสมโยฯ ตตฺถ ยสฺมา อนุโพธปุพฺพโก ปฏิเวโธ อนุโพเธน วินา น โหติฯ อนุโพโธ หิ เอกโจฺจ ปฏิเวธสมฺพโทฺธ, ตทุภยาภาวเหตุกญฺจ วฏฺฏํ สํสรณํ, ตสฺมา วุตฺตํ ปาฬิยํ ‘‘อนนุโพธา…เป. … ตุมฺหากญฺจา’’ติฯ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน ภวโต ภวนฺตรูปคมนํ **สนฺธาวนํ,** อปราปรํ จวนุปปชฺชนวเสน สญฺจรณํ **สํสรณ**นฺติ อาห **‘‘ภวโต’’**ติอาทิฯ สนฺธาวิตสํสริตปทานํ กมฺมสาธนตํ สนฺธายาห **‘‘มยา จ ตุเมฺหหิ จา’’**ติ ปฐมวิกเปฺปฯ ทุติยวิกเปฺป ปน ภาวสาธนตํ หทเย กตฺวา **‘‘มมเญฺจว ตุมฺหากญฺจา’’**ติ ยถารุตวเสเนว วุตฺตํ ฯ ทีฆรชฺชุนา พทฺธสกุณํ วิย รชฺชุหโตฺถ ปุริโส เทสนฺตรํ ตณฺหารชฺชุนา พทฺธํ สตฺตสนฺตานํ อภิสงฺขาโร ภวนฺตรํ เนติ เอตายาติ **ภวเนตฺติ**ฯ เตนาห **‘‘ภวรชฺชู’’**ติอาทิฯ

วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตกโรติ สกลวฏฺฏทุกฺขสฺส สกสนฺตาเน ปรสนฺตาเน จ วินาสกโร อภาวกโรฯ พุทฺธจกฺขุธมฺมจกฺขุทิพฺพจกฺขุมํสจกฺขุสมนฺตจกฺขุสงฺขาเตหิ **ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมา**ฯ สวาสนานํ กิเลสานํ สมุจฺฉินฺนตฺตา สาติสยํ กิเลสปรินิพฺพาเนน **ปรินิพฺพุโต**ฯ ทุติยํ อุตฺตานเมวฯ

อนุพุทฺธสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๔. ปฐมขตสุตฺตาทิวณฺณนา

๓-๔. ตติเย **กลิ**นฺติ อปราธํฯ **วิจินาตี**ติ อาจิโนติ ปสวติฯ **เตน จ กลินา สุขํ น ปฏิลภตี**ติ เตน อปราเธน สุขํ น วินฺทติฯ นินฺทิยปฺปสํสาย หิ ปสํสิยนินฺทาย จ สมโกว วิปาโกฯ **ปสํสิยนินฺทา**ติ จ สมฺปนฺนคุณปริธํสนวเสน ปวตฺติยา มหาสาวชฺชตาย กฏุกตรวิปากาฯ นินฺทิยปฺปสํสา ปน กถํ ตาย สมวิปากาติ เจ? ตสฺมิํ อวิชฺชมานคุณสมาโรปเนน อตฺตโน ปเรสญฺจ มิจฺฉาปฏิปตฺติเหตุภาวโต ปสํสิเยน ตสฺส สพฺภาวกรณโต จฯ โลเกปิ หิ อสูรํ สูเรน สมํ กโรโนฺต คารยฺโห โหติ, ปเคว ทุปฺปฏิปนฺนํ สุปฺปฏิปเนฺนน สมํ กโรโนฺตติฯ **สเกน ธเนนา**ติ อตฺตโน สาปเตยฺเยนฯ **อปฺปมตฺตโกว กลี**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกตฺตา สปฺปฏิการตฺตา จ อปฺปมตฺตโก อปราโธฯ **อยํ…เป.… มหนฺตตโร กลิ** กตูปจิตตฺตา สมฺปรายิกตฺตา อปฺปฏิการตฺตา จฯ

นิรพฺพุโทติ คณนาวิเสโส เอโสติ อาห **‘‘นิรพฺพุทคณนายา’’**ติ, สตสหสฺสํ นิรพฺพุทาติ อโตฺถฯ นิรพฺพุทปริมาณํ ปน วสฺสคณนาย เอวํ เวทิตพฺพํฯ ยเถว หิ สตํ สตสหสฺสานํ โกฏิ โหติ, เอวํ สตํ สตสหสฺสานํ โกฏิโย ปโกฏิ นาม โหติ, สตํ สตสหสฺสานํ ปโกฏิโย โกฏิปโกฏิ, สตํ สตสหสฺสโกฏิปโกฏิโย นหุตํ, สตํ สตสหสฺสนหุตานิ นินฺนหุตํ, สตํ สตสหสฺสนินฺนหุตานิ เอกํ อพฺพุทํ, ตโต วีสติคุณิตํ นิรพฺพุทํฯ **ยํ อริเย ครหโนฺต นิรยํ อุปปชฺชตี**ติ อริเย ครหโนฺต ยํ นิรพฺพุทสงฺขาตํ นิรยํ อุปปชฺชติ, นิรพฺพุโทติ จ ปาฏิเยโกฺก นิรโย นตฺถิ, อวีจิมฺหิเยว ปน นิรพฺพุทคณนาย ปจฺจิตพฺพฏฺฐานเสฺสตํ นามํฯ จตุตฺถํ อุตฺตานเมวฯ

ปฐมขตสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อนุโสตสุตฺตวณฺณนา

๕. ปญฺจเม **อนุโสตํ คจฺฉตี**ติ สํสารโสตสฺส อนุกูลภาเวน คจฺฉติฯ **ปจฺจนีกปฏิปตฺติยา**ติ สํสารโสตสฺส ปฏิกูลวเสน ปวตฺตนิพฺพิทานุปสฺสนาทิปฏิปตฺติยา ฯ **ฐิตสภาโว**ติ อจลปฺปสาทาทิสมนฺนาคเมน ฐิตสภาโวฯ อนาคามี หิ อสฺสทฺธิเยหิ กามราคพฺยาปาเทหิ อกมฺปนิยจิตฺตตาย ตมฺหา โลกา อนาวตฺติธมฺมตาย จ ฐิตสภาโว นามฯ **โอฆํ ตริตฺวา**ติ กาโมฆาทิจตุพฺพิธํ โอฆํ อติกฺกมิตฺวาฯ **ปรตีรํ คโต**ติ นิพฺพานปารํ คโตฯ **พฺราหฺมโณ**ติ พาหิตปาปตาย พฺราหฺมโณติ สงฺขํ คโต ขีณาสโวฯ เตนาห **“เสโฏฺฐ นิโทฺทโส”**ติฯ **ปญฺจเวรกมฺมน**ฺติ ปาณาติปาตาทิปญฺจทุจฺจริตํฯ **สหาปิ ทุเกฺขน สหาปิ โทมนเสฺสนา**ติ กิเลสปริยุฏฺฐาเน สติ อุปฺปเนฺนน ทุกฺขโทมนเสฺสน สทฺธิมฺปิฯ **ปริปุณฺณ**นฺติ ติสฺสนฺนํ สิกฺขานํ เอกายปิ อนูนํฯ **ปริสุทฺธ**นฺติ นิรุปกฺกิเลสํฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ เสฏฺฐจริยํฯ อิมินา วาเรน โสตาปนฺนสกทาคามิโน กถิตาฯ กิํ ปน เต รุทนฺตา พฺรหฺมจริยํ จรนฺตีติ? อาม, กิเลสโรทเนน โรทนฺตา จรนฺติ นาม, สีลสมฺปเนฺน ปุถุชฺชนภิกฺขุ เอเตฺถว สงฺคหิโตฯ

เจโตวิมุตฺตินฺติ ผลสมาธิํฯ **ปญฺญาวิมุตฺติ**นฺติ ผลญาณํฯ **ฉหากาเรหิ ปารคโต**ติ อภิญฺญาปารคู, ปริญฺญาปารคู, ภาวนาปารคู, ปหานปารคู, สจฺฉิกิริยาปารคู, สมาปตฺติปารคูติ เอวํ ฉหิ อากาเรหิ สพฺพธมฺมานํ ปารํ ปริโยสานํ คโตฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อนุโสตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อปฺปสฺสุตสุตฺตวณฺณนา

๖. ฉเฏฺฐ **อปฺปกํ สุตํ โหตี**ติ นวงฺคสตฺถุสาสเน กิญฺจิเทว สุตํ โหติฯ ตเทว นวงฺคสตฺถุสาสนํ ทเสฺสตุํ **“สุตฺตํ เคยฺย**”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ สุตฺตาทีนิ วิภชิตฺวา ทเสฺสเนฺต **“อุภโตวิภงฺคนิเทฺทสกฺขนฺธกปริวารา**”ติอาทิมาหฯ กถํ ปนายํ วิภาโค ยุเชฺชยฺยฯ สคาถกญฺหิ สุตฺตํ เคยฺยํ, นิคฺคาถกํ สุตฺตํ เวยฺยากรณํฯ ตทุภยวินิมุตฺตญฺจ สุตฺตํ อุทานาทิวิเสสสญฺญารหิตํ นตฺถิ, ยํ สุตฺตงฺคํ สิยาฯ **มงฺคลสุตฺตา**ทีนญฺจ (ขุ. ปา. ๕.๑ อาทโย; สุ. นิ. ๒๖๑ อาทโย) สุตฺตงฺคสงฺคโห น สิยา คาถาภาวโต ธมฺมปทาทีนํ วิย ฯ เคยฺยงฺคสงฺคโห วา สิยา สคาถกตฺตา สคาถาวคฺคสฺส วิยฯ ตถา อุภโตวิภงฺคาทีสุ สคาถกปฺปเทสานนฺติ? วุจฺจเต –

> ‘‘สุตฺตนฺติ สามญฺญวิธิ, วิเสสวิธโย ปเร;
> สนิมิตฺตา นิรุฬฺหตฺตา, สหตาเญฺญน นาญฺญโต’’ฯ (เนตฺติ. อฏฺฐ. สงฺคหวารวณฺณนา; ที. นิ. ฏี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา; สารตฺถ. ฏี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา)

สพฺพสฺสปิ หิ พุทฺธวจนสฺส สุตฺตนฺติ อยํ **สามญฺญวิธิ**ฯ เตเนวาห อายสฺมา มหากจฺจาโน **เนตฺติยํ** (เนตฺติ. สงฺคหวาโร) ‘‘นววิธสุตฺตนฺตปริเยฏฺฐี’’ติฯ เอตฺตกํ ตสฺส ภควโต สุตฺตาคตํ สุตฺตปริยาปนฺนํ (ปาจิ. ๖๕๕, ๑๒๔๒) สกวาเท ปญฺจ สุตฺตสตานีติ (ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา; กถา. อฏฺฐ. นิทานกถา) เอวมาทิ จ เอตสฺส อตฺถสฺส สาธกํฯ **วิเสสวิธโย ปเร สนิมิตฺตา** ตเทกเทเสสุ เคยฺยาทโย วิเสสวิธโย เตน เตน นิมิเตฺตน ปติฏฺฐิตาฯ ตถา หิ เคยฺยสฺส สคาถกตฺตํ ตพฺภาวนิมิตฺตํฯ โลเกปิ หิ สสิโลกํ สคาถกํ วา จุณฺณิยคนฺถํ ‘‘เคยฺย’’นฺติ วทนฺติฯ คาถาวิรเหปน สติ ปุจฺฉํ กตฺวา วิสฺสชฺชนภาโว เวยฺยากรณสฺส ตพฺภาวนิมิตฺตํฯ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนญฺหิ ‘‘พฺยากรณ’’นฺติ วุจฺจติฯ พฺยากรณเมว เวยฺยากรณํฯ เอวํ สเนฺต สคาถกาทีนมฺปิ ปุจฺฉํ กตฺวา

วิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺตานํ เวยฺยากรณภาโว อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ เคยฺยาทิสญฺญานํ อโนกาสภาวโต, ‘‘คาถาวิรเห สตี’’ติ วิเสสิตตฺตา จฯ ตถา หิ ธมฺมปทาทีสุ เกวลํ คาถาพเนฺธสุ สคาถกเตฺตปิ โสมนสฺสญาณมยิกคาถายุเตฺตสุ ‘‘วุตฺตํ เหต’’นฺติอาทีวจนสมฺพเนฺธสุ อพฺภุตธมฺมปฺปฏิสํยุเตฺตสุ จ สุตฺตวิเสเสสุ ยถากฺกมํ คาถาอุทานอิติวุตฺตกอพฺภุตธมฺมสญฺญา ปติฏฺฐิตา, ตถา สติปิ คาถาพนฺธภาเว ภควโต อตีตาสุ ชาตีสุ จริยานุภาวปฺปกาสเกสุ ชาตกสญฺญา, สติปิ ปญฺหวิสฺสชฺชนภาเว สคาถกเตฺต จ เกสุจิ สุตฺตเนฺตสุ เวทสฺส ลภาปนโต เวทลฺลสญฺญา ปติฏฺฐิตาติ เอวํ เตน เตน สคาถกตฺตาทินา นิมิเตฺตน เตสุ เตสุ สุตฺตวิเสเสสุ เคยฺยาทิสญฺญา ปติฏฺฐิตาติ วิเสสวิธโย สุตฺตงฺคโต ปเร เคยฺยาทโยฯ ยํ ปเนตฺถ เคยฺยงฺคาทินิมิตฺตรหิตํ, ตํ สุตฺตงฺคํ วิเสสสญฺญาปริหาเรน สามญฺญสญฺญาย ปวตฺตนโตฯ นนุ จ สคาถกํ สุตฺตํ เคยฺยํ, นิคฺคาถกํ สุตฺตํ เวยฺยากรณนฺติ สุตฺตงฺคํ น สมฺภวตีติ โจทนา ตทวตฺถาวาติ? น ตทวตฺถา โสธิตตฺตาฯ โสธิตญฺหิ ปุเพฺพ ‘‘คาถาวิรเห สติ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนภาโว เวยฺยากรณสฺส ตพฺภาวนิมิตฺต’’นฺติฯ

ยญฺจ วุตฺตํ – ‘‘คาถาภาวโต มงฺคลสุตฺตาทีนํ สุตฺตงฺคสงฺคโห น สิยา’’ติ, ตํ **น, นิรุฬฺหตฺตา**ฯ นิรุโฬฺห หิ มงฺคลสุตฺตาทีนํ สุตฺตภาโวฯ น หิ ตานิ ธมฺมปทพุทฺธวํสาทโย วิย คาถาภาเวน ปญฺญาตานิ, อถ โข สุตฺตภาเวเนว, เตเนว หิ อฏฺฐกถายํ ‘‘สุตฺตนามก’’นฺติ นามคฺคหณํ กตํฯ ยํ ปน วุตฺตํ ‘‘สคาถกตฺตา เคยฺยงฺคสงฺคโห สิยา’’ติ, ตทปิ นตฺถิ, ยสฺมา **สหตาเญฺญน**ฯ สห คาถาหีติ หิ สคาถกํฯ สหภาโว นาม อตฺถโต อเญฺญน โหติ, น จ มงฺคลสุตฺตาทีสุ คาถาวินิมุโตฺต โกจิ สุตฺตปฺปเทโส อตฺถิ, โย ‘‘สห คาถาหี’’ติ วุเจฺจยฺย, น จ สมุทาโย นาม โกจิ อตฺถิฯ ยทปิ วุตฺตํ – ‘‘อุภโตวิภงฺคาทีสุ สคาถกปฺปเทสานํ เคยฺยงฺคสงฺคโห สิยา’’ติ, ตทปิ น, อญฺญโตฯ อญฺญา เอว หิ ตา คาถา ชาตกาทิปริยาปนฺนตฺตาฯ อโต น ตาหิ อุภโตวิภงฺคาทีนํ เคยฺยงฺคภาโวติฯ เอวํ สุตฺตาทีนํ องฺคานํ อญฺญมญฺญํ สงฺกราภาโว เวทิตโพฺพฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน สมนฺตปาสาทิกาย วินยสํวณฺณนาย **สารตฺถทีปนิยา** (สารตฺถ. ฏี. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา) อเมฺหหิ ปกาสิโต, อิจฺฉเนฺตหิ ตโตเยว คเหตโพฺพฯ

น อตฺถมญฺญาย ธมฺมมญฺญาย ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปโนฺน โหตีติ อฏฺฐกถญฺจ ปาฬิญฺจ ชานิตฺวา โลกุตฺตรธมฺมสฺส อนุรูปธมฺมํ ปุพฺพภาคปฺปฏิปทํ ปฏิปโนฺน น โหตีติ เอวเมตฺถ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ เตเนวาห **‘‘น อตฺถมญฺญาย ธมฺมมญฺญายาติ อฏฺฐกถญฺจ ปาฬิญฺจ ชานิตฺวา…เป…. น ปฏิปโนฺน โหตี**’’ติฯ

อปฺปสฺสุตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. โสภนสุตฺตวณฺณนา

๗. สตฺตเม **ปญฺญาเวยฺยตฺติเยนา**ติ สจฺจสมฺปฏิเวธาทิปญฺญาเวยฺยตฺติเยนฯ **วินยํ อุเปตา**ติ ตทงฺคาทิวเสน กิเลสานํ วินยํ อุเปตาฯ **เวสารเชฺชนา**ติ สารชฺชกรานํ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาทิปาปธมฺมานํ วิคมนโต เวสารเชฺชน, สารชฺชรหิเตนาติ อโตฺถฯ เตปิฏกวเสน พหุ สุตํ เอเตสนฺติ **พหุสฺสุตา**ฯ ตเมว ปริยตฺติธมฺมํ ธาเรนฺติ สุวณฺณภาชเน ปกฺขิตฺตสีหวสํ วิย วินสฺสนฺตํ อกตฺวา สุปฺปคุณสุปฺปวตฺติภาเวน หทเย ฐเปนฺตีติ **ธมฺมธรา**ฯ เอทิสา จ อตฺตนา สุตสฺส ธมฺมสฺส อาธารภูตา นาม โหนฺตีติ อาห **‘‘สุตธมฺมานํ อาธารภูตา**’’ติฯ

โสภนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. เวสารชฺชสุตฺตวณฺณนา

๘. อฏฺฐเม พฺยาโมหวเสน สรณปริเยสนํ สารชฺชนํ สารโท, พฺยาโมหภยํฯ วิคโต สารโท เอตสฺสาติ วิสารโท, ตสฺส ภาโว **เวสารชฺชํ**ฯ ตํ ปน ญาณสมฺปทํ, ปหานสมฺปทํ, เทสนาวิเสสสมฺปทํ เขมญฺจ นิสฺสาย ปวตฺตํ จตุพฺพิธปจฺจเวกฺขณญาณํฯ เตนาห **''จตูสุ ฐาเนสู''**ติอาทิฯ อุสภสฺส อิทนฺติ **อาสภํ,** เสฏฺฐฏฺฐานํฯ สพฺพญฺญุตปฏิชานนวเสน อภิมุขํ คจฺฉนฺติ, อฏฺฐ วา ปริสา อุปสงฺกมนฺตีติ **อาสภา,** ปุพฺพพุทฺธาฯ **อิทํ ปนา**ติ พุทฺธานํ ฐานํ สพฺพญฺญุตเมว วทติฯ **ติฏฺฐมาโนวา**ติ อวทโนฺตปิ ติฏฺฐมาโนว ปฏิชานาติ นามาติ อโตฺถฯ **อุปคจฺฉตี**ติ อนุชานาติฯ

อฏฺฐสุ ปริสาสูติ ''อภิชานามิ โข ปนาหํ, สาริปุตฺต, อเนกสตํ ขตฺติยปริสํ อุปสงฺกมิตา…เป.… พฺราหฺมณปริสํ คหปติปริสํ, สมณปริสํ, จาตุมหาราชิกปริสํ, ตาวตึสปริสํ, มารปริสํ, พฺรหฺมปริสํ อุปสงฺกมิตา, ตตฺรปิ มยา สนฺนิสินฺนปุพฺพเญฺจว สลฺลปิตปุพฺพญฺจ สากจฺฉา จ สมาปชฺชิตปุพฺพาฯ ตตฺร วต มํ 'ภยํ วา สารชฺชํ วา โอกฺกมิสฺสตี'ติ นิมิตฺตเมตํ, สาริปุตฺต, น สมนุปสฺสามี''ติ (ม. นิ. ๑.๑๕๑) เอวํ วุตฺตปริสาสุฯ **อภีตนาทํ นทตี**ติ ปรโต ทสฺสิตญาณโยเคน วิสารโท อหนฺติ อภีตนาทํ นทติฯ **สีหนาทสุเตฺตนา**ติ ขนฺธวเคฺค อาคเตน สีหนาทสุเตฺตนฯ

''เทวมนุสฺสานํ จตุจกฺกํ วตฺตตี''ติ (อ. นิ. ๔.๓๑) สุตฺตเสเสน สปฺปุริสูปนิสฺสยาทิผลสมฺปตฺติปวตฺติ วุตฺตา, ปุริมสปฺปุริสูปนิสฺสยาทิอุปนิสฺสยา ปจฺฉิมสปฺปุริสูปนิสฺสยาทิสมฺปตฺติปวตฺติ วา วุตฺตาฯ อาทิ-สเทฺทน ตตฺถ จ จกฺกสทฺทสฺส คหณํ เวทิตพฺพํฯ วิจกฺกสณฺฐานา อสนิเอว **อสนิวิจกฺกํ**ฯ **อุรจกฺกาทีสู**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อาณาสมูหาทีสุปิ จกฺกสทฺทสฺส ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ ''สงฺฆเภทํ กริสฺสาม จกฺกเภท''นฺติอาทีสุ (ปารา. ๔๐๙; จูฬว. ๓๔๓) หิ อาณา ''จกฺก''นฺติ วุตฺตาฯ ''เทวจกฺกํ อสุรจกฺก''นฺติอาทีสุ สมูโหติฯ

ปฏิเวธนิฏฺฐตฺตา อรหตฺตมคฺคญาณํ ปฏิเวโธติ **''ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามา''**ติ วุตฺตํฯ เตน ปฏิลทฺธสฺสปิ เทสนาญาณสฺส กิจฺจนิปฺผตฺติ ปรสฺส พุชฺฌนมเตฺตน โหตีติ **''อญฺญาสิโกณฺฑญฺญสฺส โสตาปตฺติ…เป.… ผลกฺขเณ ปวตฺตํ นามา''**ติ วุตฺตํฯ ตโต ปรํ ปน ยาว ปรินิพฺพานา เทสนาญาณปฺปวตฺติ ตเสฺสว ปวตฺติตสฺส ธมฺมจกฺกสฺส ฐานนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ทสฺสิตธเมฺมสูติ วุตฺตธเมฺมสุฯ วจนมตฺตเมว หิ เตสํ, น ปน ทสฺสนํ ตาทิสเสฺสว ธมฺมสฺส อภาวโตฯ ภควโต เอว วา ''อิเม ธมฺมา อนภิสมฺพุทฺธา''ติ ปรสฺส วจนวเสน **ทสฺสิตธเมฺมสุ**ฯ ''ธมฺมปฏิสมฺภิทา''ติอาทีสุ (วิภ. ๗๑๘-๗๒๑) วิย **ธมฺม**-สโทฺท เหตุปริยาโยติ อาห **''สหธเมฺมนาติ สเหตุนา''**ติฯ **เหตู**ติ จ อุปปตฺติสาธนเหตุ เวทิตโพฺพ, น การโก, สมฺปาปโก วาฯ **นิมิตฺตนฺ**ติ โจทนาย การณํฯ ตตฺถ โจทโก โจทนํ กโรตีติ **การณํ,** ธโมฺม โจทนํ กโรติ เอเตนาติ **การณํ**ฯ เตนาห **''ปุคฺคโลปี''**ติอาทิฯ **เขมนฺ**ติ เกนจิ อปฺปฏิพาหิยภาเวน อนุปทฺทุตํฯ

อนฺตราโย เอเตสํ อตฺถิ, อนฺตราเย วา นิยุตฺตาติ **อนฺตรายิกา**ฯ เอวํภูตา ปน เต ยสฺมา อนฺตรายกรา นาม โหนฺติ, ตสฺมา อาห **''อนฺตรายํ กโรนฺตีติ อนฺตรายิกา''**ติฯ อสญฺจิจฺจ วีติกฺกเม นาติสาวชฺชาติ กตฺวา วุตฺตํ **''สญฺจิจฺจ วีติกฺกนฺตา''**ติฯ **สตฺต อาปตฺติกฺขนฺธา**ติ อาทิ นิทสฺสนมตฺตํ อิตเรสมฺปิ จตุนฺนํ ''อนฺตรายิกา''ติ วุตฺตธมฺมานํ ตพฺภาเว พฺยภิจาราภาวโตฯ **อิธ ปน เมถุนธโมฺม อธิเปฺปโต**ติ อิทํ อฏฺฐุปฺปตฺติวเสน วุตฺตํ อริฏฺฐสิกฺขาปทํ (ปาจิ. ๔๑๗) วิยฯ ยสฺมา ตํขณมฺปิ กามานํ อาทีนวํ ทิสฺวา วิรโต โหติ เจ, วิเสสํ อธิคจฺฉติ, น กาเมสุ

อาสโตฺต, ตสฺมา วุตฺตํ **“เมถุน…เป….อนฺตราโย โหตี”**ติฯ ตตฺถ **ยสฺส กสฺสจี**ติ น เกวลํ ปพฺพชิตเสฺสว, อถ โข ยสฺส กสฺสจิฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘เมถุนมนุยุตฺตสฺส, มุสฺสเตวาปิ สาสน’’นฺติ (สุ. นิ. ๘๒๐)ฯ

ตสฺมึ อนิยฺยานิกธมฺมติ ตสฺมึ ปเรหิ ปริกปฺปิตอนิยฺยานิกธมฺมนิมิตฺตํฯ นิมิตฺตเตฺถ หิ อิทํ กมฺมสํโยเค ภุมฺมํฯ

อุปนิพทฺธาติ วิรจิตาฯ เตนาห **“อภิสงฺขตา”**ติฯ **ปุถุภาวน**ฺติ พหุภาวํฯ **ปุถูหิ วา สิตา**ติ พหูหิ สมณพฺราหฺมเณหิ สิตา อุปนิพทฺธาฯ

เวสารชฺชสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ตณฺหุปฺปาทสุตฺตวณฺณนา

๙. นวเม ภวติ เอเตน อาโรคฺยนฺติ **ภโว,** คิลานปจฺจโยฯ ปริวุโทฺธ ภโว **อภโว**ฯ วุทฺธิอโตฺถ หิ อยมกาโร ยถา ‘‘สํวราสํวโร, ผลาผล’’นฺติ จฯ **สปฺปินวนีตาทีนี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน เตลมธุผาณิตาทีนํ คหณํฯ สปฺปินวนีตาทิคฺคหเณเนฺจตฺถ นิทสฺสนมตฺตํ, สพฺพสฺสปิ คิลานปจฺจยสฺส สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **ภวาภโว**ติ วา ขุทฺทโก เจว มหโนฺต จ อุปปตฺติภโว เวทิตโพฺพฯ เตเนวาห **“สมฺปตฺติภเวสู”**ติอาทิฯ **ภโว**ติ วา สมฺปตฺติ, **อภโว**ติ วิปตฺติฯ **ภโว**ติ วุทฺธิ, **อภโว**ติ หานิฯ ตํนิมิตฺตญฺจ ตณฺหา อุปฺปชฺชตีติ วุตฺตํ **“ภวาภวเหตุ วา”**ติฯ

ตณฺหาทุติโยติ ตณฺหาสหาโยฯ ตณฺหา หิ นิรุทฺทกกนฺตาเร มรีจิกาย อุทกสญฺญา วิย ปิปาสาภิภูตํ ตสิตํ สตฺตํ อสฺสาสทสฺสนวเสน สหายกิจฺจํ กโรนฺตี ภวาทีสุ อนิพฺพินฺนํ กตฺวา ปริพฺภมาเปติฯ ตถา หิ ตํ ปปาตกํ อจิเนฺตตฺวา มธุคฺคณฺหนกลุทฺทกา วิย อเนกาทีนวากุเลสุ ภเวสุ อานิสํสเมว ทเสฺสนฺตี อนตฺถชาเล สา ปริพฺภมาเปติ, ตสฺมา ตณฺหา ‘‘ปุริสสฺส ทุติยา’’ติ วุตฺตาฯ นนุ จ อเญฺญปิ กิเลสาทโย ภวนิพฺพตฺติปจฺจยาติ? สจฺจเมตํ, น ปน ตถา วิเสสปจฺจโย, ยถา ตณฺหาฯ ตถา หิ สา กุสเลหิ วินา อกุสเลหิ, กามาวจราทิกุสเลหิ จ วินา รูปาวจราทิกุสเลหิ ภวนิพฺพตฺติยา วิเสสปจฺจโยฯ ยโต สมุทยสจฺจนฺติ วุจฺจตีติฯ **อิตฺถภาวญฺญถาภาว**นฺติ อิตฺถภาโว จ อญฺญถาภาโว จ อิตฺถภาวญฺญถาภาโว, โส เอตสฺส อตฺถีติ อิตฺถภาวญฺญถาภาโว, สํสาโร, ตํ อิตฺถภาวญฺญถาภาวํฯ ตตฺถ **อิตฺถภาโว** มนุสฺสตฺตํ, **อญฺญถาภาโว** ตโต อวสิฏฺฐสตฺตาวาสาฯ **อิตฺถภาโว** วา เตสํ เตสํ สตฺตานํ ปจฺจุปฺปโนฺน อตฺตภาโว, **อญฺญถาภาโว** อนาคตตฺตภาโวฯ เอวรูโป วา อโญฺญปิ อตฺตภาโว **อิตฺถภาโว,** น เอวรูโป **อญฺญถาภาโว**ฯ เตเนวาห **“อิตฺถภาวญฺญถาภาวนฺติ เอตฺถ อิตฺถภาโว นาม อยํ อตฺตภาโว”**ติอาทิฯ สํสรณํ **สํสาโร**ฯ

> ‘‘ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ;
> อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา, สํสาโรติ ปวุจฺจติ’’ฯ (วิสุทฺธิ. ๒.๖๑๙; ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๙๕ อปสาทนาวณฺณนา; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๖๐; อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔.๑๙๙; ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา; วิภ. อฏฺฐ. ๒๒๖ สงฺขารปทนิเทฺทโส; สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๕๒๓; อุทา. อฏฺฐ. ๓๙; อิติวุ. อฏฺฐ. ๑๔);

เตนาห **“ขนฺธธาตุอายตนานํ ปฏิปาฏิ”**นฺติ, ขนฺธธาตุอายตนานํ เหตุผลภาเวน อปราปรปฺปวตฺตินฺติ อโตฺถฯ

เอวมาทีนวํ ญตฺวาติ เอตฺถ เอตมาทีนวํ ญตฺวาติปิ ปฐนฺติ, เอตํ สกลวฏฺฏทุกฺขสฺส สมฺภวํ สมุทยํ ตณฺหํ อาทีนวํ ญตฺวาติ อโตฺถฯ อถ วา **เอวมาทีนวํ ญตฺวา**ติ เอตํ ยถาวุตฺตํ สํสารานติวตฺตนอาทีนวํ โทสํ ญตฺวาฯ **นิคฺคหโณ**ติ จตุรูปาทานสงฺขาตสฺส สพฺพสฺส คหณสฺส ปฏินิสฺสชฺชเนน นิคฺคหโณ, ขนฺธปรินิพฺพาเนน สงฺขารปฺปวตฺติโต อปคเจฺฉยฺยาติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ตณฺหุปฺปาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. โยคสุตฺตวณฺณนา

๑๐. ทสเม **โยเชนฺตี**ติ กมฺมํ วิปาเกน ภวาทิํ, ภวนฺตราทีหิ ทุเกฺขน สตฺตํ โยเชนฺติ ฆเฏนฺตีติ **โยคา**ฯ กามนเฏฺฐน กาโม จ โส ยถาวุเตฺตนเตฺถน โยโค จาติ **กามโยโค**ฯ **ภวโยโค** นาม ภวราโคติ ทเสฺสตุํ **“รูปารูปภเวสู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปฐโม อุปปตฺติภเวสุ ราโค, ทุติโย กมฺมภเวสุ, ตติโย ภวทิฏฺฐิสหคโต ยถา รชฺชนเฏฺฐน ราโค, เอวํ ยุชฺชนเฏฺฐน โยโคติ วุโตฺตฯ **จตูสุ สเจฺจสุ อญฺญาณ**นฺติ อิทํ สุตฺตนฺตนยํ นิสฺสาย วุตฺตํฯ สุตฺตนฺตสํวณฺณนา เหสาติ, ตทโนฺตคธตฺตา วา ปุพฺพนฺตาทีนํฯ

สมุทยนฺติ เทฺว สมุทยา ขณิกสมุทโย ปจฺจยสมุทโย จฯ อุปฺปาทกฺขโณ ขณิกสมุทโย, ปจฺจโยว ปจฺจยสมุทโยฯ สมุทยเต สมุทยนํ สมุทโย, สมุเทติ เอตสฺมาติ สมุทโยติ เอวํ อุภินฺนํ สมุทยานํ สทฺทตฺถโตปิ เภโท เวทิตโพฺพฯ ปจฺจยสมุทยํ ปชานโนฺตปิ ภิกฺขุ ขณิกสมุทยํ ปชานาติ, ขณิกสมุทยํ ปชานโนฺตปิ ปจฺจยสมุทยํ ปชานาติฯ ปจฺจยโต หิ สงฺขารานํ อุทยํ ปสฺสโต ขณโต จ เนสํ อุทยทสฺสนํ สุขํ โหติ, ขณโต จ เนสํ อุทยํ ปสฺสโต ปเคว ปจฺจยานํ สุคฺคหิตตฺตา ปจฺจยโต ทสฺสนํ สุเขน อิชฺฌติฯ อิธ ปน ขณิกสมุทยํ ทเสฺสโนฺต อาห **“สมุทยนฺติ อุปฺปตฺติ”**นฺติฯ

อตฺถงฺคโมปิ ทุวิโธ อจฺจนฺตตฺถงฺคโม, เภทตฺถงฺคโมติฯ อจฺจนฺตตฺถงฺคโม อปฺปวตฺตินิโรโธ, นิพฺพานนฺติ เกจิฯ เภทตฺถงฺคโม ขณิกนิโรโธฯ ตทุภยํ ปุพฺพภาเค อุคฺคหปริปุจฺฉาทิวเสน ปสฺสโต อญฺญตรทสฺสเนน อิตรทสฺสนมฺปิ สิทฺธเมว โหติฯ ปุพฺพภาเคเยว อารมฺมณวเสน ขยโต วยโต สมฺมสนาทิกาเล เภทตฺถงฺคมํ ปสฺสโนฺต พฺยติเรกวเสน อนุสฺสวาทิโต อจฺจนฺตตฺถงฺคมํ ปสฺสติ, มคฺคกฺขเณ ปน อารมฺมณโต อจฺจนฺตตฺถงฺคมํ ปสฺสโนฺต อสโมฺมหโต อิตรมฺปิ ปสฺสติฯ อิธ ปน เภทตฺถงฺคมํ ทเสฺสโนฺต อาห **“อตฺถงฺคมนฺติ เภท”**นฺติฯ กามานํ อุปฺปตฺติเภทคฺคหเณเนว เจตฺถ ยถา กามานํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนตา วิภาวิตา, เอวํ กามวตฺถุโนปีติ อุภเยสมฺปิ อนิจฺจตา ทุกฺขตา อนตฺตตา จ วิภาวิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **มธุรภาว**นฺติ อิมินา กามสนฺนิสฺสิตํ สุขํ โสมนสฺสํ ทเสฺสติฯ ‘‘ยํ โข, ภิกฺขเว, อิเม ปญฺจ กามคุเณ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ กามานํ อสฺสาโท’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๖๖) หิ วุตฺตํฯ **อมธุรภาว**นฺติ อิมินา ปน กามเหตุกํ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ทเสฺสติฯ

ผสฺสายตนานนฺติ ฉทฺวาริกสฺส ผสฺสสฺส การณภูตานํ จกฺขาทิอายตนานํฯ เตนาห **“จกฺขาทีนํ จกฺขุสมฺผสฺสาทิการณาน”**นฺติฯ ปุนพฺภวกรณํ ปุโนภโว อุตฺตรปทโลเปน, มโน-สทฺทสฺส วิย จ ปุริมปทสฺส โอการนฺตตา ทฏฺฐพฺพาฯ ปุโนภโว สีลเมเตสนฺติ **โปโนภวิกา**ฯ อถ วา สีลเตฺถน อิกสเทฺทน คมิตตฺถตฺตา กิริยาวาจกสทฺทสฺส อทสฺสนํ ทฏฺฐพฺพํ ยถา อปูปภกฺขนสีโล อาปูปิโกฯ อถ วา ปุนพฺภวํ เทนฺติ, ปุนพฺภวาย สํวตฺตนฺติ, ปุนปฺปุนพฺภเว นิพฺพเตฺ

ตนฺตีติ **โปโนภวิกา**ฯ ‘‘ตทฺธิตา’’ติ หิ พหุวจนนิเทฺทสา วิจิตฺตตฺตา วา ตทฺธิตานํ อภิธาน ลกฺขณตฺตา วา ‘‘ปุนพฺภวํ เทนฺตี’’ติอาทีสุปิ อเตฺถสุ โปโนภวิกสทฺทสิทฺธิ ทฏฺฐพฺพาฯ

วิสํโยเชนฺติ ปฏิปนฺนํ ปุคฺคลํ กามโยคาทิโต วิโยเชนฺตีติ **วิสํโยคา,** อสุภชฺฌานาทีนิ วิสํโยชนการณานิฯ เตนาห **‘‘วิสํโยคาติ วิสํโยชนการณานี’’**ติอาทิฯ

โยคสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ภณฺฑคามวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. จรวโคฺค

๑. จรสุตฺตวณฺณนา

๑๑. ทุติยสฺส ปฐเม **จรโต**ติ คจฺฉนฺตสฺส, จงฺกมนฺตสฺส วาฯ **อุปฺปชฺชติ กามวิตกฺโก วา**ติ วตฺถุกาเมสุ อวีตราคตาย ตาทิเส ปจฺจเย กามปฏิสํยุตฺโต วา วิตกฺโก อุปฺปชฺชติ เจ , ยทิ อุปฺปชฺชติฯ **พฺยาปาทวิตกฺโก วา วิหึสาวิตกฺโก วา**ติ อาฆาตวินเย วิเสเสน จิตฺตสฺส อทมิตตฺตา อาฆาตนิมิตฺเต พฺยาปาทปฏิสํยุตฺโต วา วิตกฺโก, เลฑฺฑุทณฺฑาทีติ ปรหึสนวเสน วิหึสาปฏิสํยุตฺโต วา วิตกฺโก อุปฺปชฺชติ เจติ สมฺพนฺธฯ **ตํ เจ ภิกฺขุ อธิวาเสตี**ติ ตํ ยถาวุตฺตํ กามวิตกฺกาทึ ยถาปจฺจยํ อตฺตโน จิตฺเต อุปฺปนฺนํ ‘‘อิติปายํ วิตกฺโก ปาปโก, อิติปิ อกุสโล, อิติปิ สาวชฺโช, โส จ โข อตฺตพฺยาพาธาย สํวตฺตตี’’ติอาทินา นเยน ปจฺจเวกฺขณาย อภาวโต อธิวาเสติ อตฺตโน จิตฺตํ อาโรเปตฺวา วาเสติฯ อธิวาเสนฺตเยว จ **นปฺปชหติ** ตทงฺคาทิปฺปหานวเสน น ปฏินิสฺสชฺชติฯ ตโต เอว จ **น วิโนเทติ** อตฺตโน จิตฺตสนฺตานโต น นุทติ น นีหรติฯ ตถา อวิโนทนโต **น พฺยนฺตีกโรติ** น วิคตนฺตํ กโรติฯ อาตาปี ปหิตตฺโต ยถา เตสํ อนฺตมฺปิ นาวสิสฺสติ อนฺตมโส ภงฺคมตฺตมฺปิ, เอวํ กโรติ, อยํ ปน ตถา น กโรตีติ อตฺโถฯ ตถาภูโต ปน **น อนภาวํ คเมติ** อนุ อนุ อภาวํ น คเมติฯ น ปชหติ เจ, น วิโนเทติ เจติ อิติอาทินา เจ-สทฺทํ โยเชตฺวา อตฺโถ เวทิตพฺโพฯ

เอวํภูโตติ เอวํ กามวิตกฺกาทีหิ ปาปวิตเกฺกหิ สมงฺคิภูโตฯ **อนาตาปี**ติ กิเลสานํ อาตาปยิกสฺส วีริยสฺส อภาเวน อนาตาปีฯ ปาปุตฺราสลกฺขณสฺส โอตฺตปฺปสฺส อภาเวน **อโนตฺตาปีฯ สตตํ สมิตํ** สพฺพกาลํ นิรนฺตรํฯ **กุสีโต หีนวีริโย**ติ กุสเลหิ ธเมฺมหิ ปริหาปยิตฺวา อกุสลปเกฺข กุจฺฉิตํ สีทนโต โกสชฺชสมนฺนาคเมน จ กุสีโต, สมฺมปฺปธานวีริยาภาเวน หีนวีริโย วีริยวิรหิโตติ **วุจฺจติ** กถียติฯ **ฐิตสฺสา**ติ คมนํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ติฏฺฐโตฯ สยนอิริยาปถสฺส วิเสสโต โกสชฺชปกฺขิกตฺตา ยถา ตํสมงฺคิโน ภาวิตตฺตา สมฺภวนฺติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ชาครสฺสา’’**ติ วุตฺตํฯ

สุกฺกปเกฺข **ตเญฺจ ภิกฺขุ นาธิวาเสตี**ติ อารทฺธวีริยสฺสปิ วิหรโต อนาทิมติ สํสาเร จิรกาลภาวิตตฺตา ตถารูปปจฺจยสมาโยเค สติสโมฺมเสน วา กามวิตกฺกาทิ อุปฺปชฺชติ เจ, ตํ ภิกฺขุ อตฺตโน จิตฺตํ อาโรเปตฺวา น วาเสติ, อพฺภนฺตเร น วาเสตีติ อตฺโถฯ อนธิวาเสนฺโต กึ กโรติ? **ปชหติ** ฉเฑฺฑติฯ กึ กจวรํ วิย ปิฏเกนาติ? น, อปิจ โข ตํ **วิโนเทติ** นุทติ นีหรติฯ กึ พลิพทฺทํ วิย ปโตเทนาติ? น, อถ โข **พฺยนฺตีกโรติ** วิคตนฺตํ กโรติ, ยถา เตสํ อโนฺตปิ นาวสิสฺสติ อนฺตมโส ภงฺคมตฺตมฺปิ, ตถา เต กโรติฯ กถํ ปน เต ตถา กโรติ? **อนภาวํ คเมติ** อนุ อนุ อภาวํ คเมติ, วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน ยถา สุวิกฺขมฺภิตา โหนฺติ, ตถา เน กโรตีติ วุตฺตํ โหติฯ

เอวํภูโตติอาทีสุ เอวํ กามวิตกฺกาทีนํ อนธิวาเสน สุวิสุทฺธาสโย สมาโน ตาย จ อาสยสมฺปตฺติยา ตนฺนิมิตฺตาย จ ปโยคสมฺปตฺติยา ปริสุทฺธสีโล อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โภชเน มตฺตญฺญู สติสมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโต ชาคริยํ อนุยุโตฺต ตทงฺคาทิวเสน กิเลสานํ อาตาปนลกฺขเณน วีริเยน สมนฺนาคตตฺตา **อาตาปี**ฯ สพฺพโส ปาปุตฺราเสน สมนฺนาคตตฺตา **โอตฺตาปี สตตํ** รตฺตินฺทิวํฯ **สมิตํ** นิรนฺตรํ สมถวิปสฺสนานุโยควเสน จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานสิทฺธิยา **อารทฺธวีริโย ปหิตโตฺต**ฯ นิพฺพานํ ปติ เปสิตจิโตฺตติ **วุจฺจติ** กถียตีติ อโตฺถฯ

คาถาสุ **เคหนิสฺสิต**นฺติ เอตฺถ เคหวาสีหิ อปริจฺจตฺตตฺตา เคหวาสิสภาวตฺตา เคหธมฺมตฺตา วา เคหํ วุจฺจติ วตฺถุกาโมฯ อถ วา เคหปฺปฏิพทฺธภาวโต, กิเลสกามานํ นิวาสฏฺฐานภาว

โต วา เคหาติ วุจฺจนฺติ, ตํวตฺถุกตฺตา กามวิตกฺกาทิ เคหนิสฺสิตํ นามฯ **กุมฺมคฺคปฏิปนฺโน**ติ ยสฺมา อริยมคฺคสฺส อุปฺปถภาวโต อภิชฺฌาทโย ตเทกฏฺฐธมฺมา จ กุมฺมโคฺค, ตสฺมา กามวิตกฺกาทิพหุโล กุมฺมคฺคปฏิปนฺโนฯ **โมหเนเยฺยสุ มุจฺฉิโต**ติ โมหสํวตฺตนิเยสุ รูปาทีสุ มุจฺฉิโต สมฺมูโฬฺห อโชฺฌปนฺโนฯ **สโมฺพธิ**นฺติ อริยมคฺคญาณํฯ **ผุฏฺฐุ**นฺติ ผุสิตุํ ปตฺตุํ **ปาโป โส ตาทิโส** มิจฺฉาสงฺกปฺปโคจโร ปุคฺคโล **อภโพฺพ,** น กทาจิ ตํ ปาปุณาตีติ อโตฺถฯ

วิตกฺกํ สมยิตฺวานาติ ยถาวุตฺตํ มิจฺฉาวิตกฺกํ ปฏิสงฺขานภาวนาพเลน วูปสเมตฺวาฯ **วิตกฺกูปสเม รโต**ติ นวนฺนมฺปิ มหาวิตกฺกานํ อจฺจนฺตูปสมภูเต อรหเตฺต, นิพฺพาเน เอว วา อชฺฌาสเยน รโต อภิรโตฯ **ภโพฺพ โส**ติ โส ยถาวุโตฺต สมฺมาปฏิปชฺชมาโน ปุคฺคโล ปุพฺพภาเค สมถวิปสฺสนาพเลน สพฺพวิตเกฺก ยถารหํ ตทงฺคาทิวเสน วูปสเมตฺวา ฐิโต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อรหตฺตมคฺคญาณสงฺขาตํ นิพฺพานสงฺขาตญฺจ อนุตฺตรํ **สโมฺพธึ ผุฏฺฐุํ** อธิคนฺตุํ **ภโพฺพ** อรหาฯ เอวเมตฺถ ปาฬิวณฺณนา เวทิตพฺพาฯ

จรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สีลสุตฺตวณฺณนา

๑๒. ทุติเย **สมฺปนฺนสีลา**ติ เอตฺถ ติวิธํ สมฺปนฺนํ ปริปุณฺณสมงฺคิมธุรวเสนฯ ตตฺถ –

> ‘‘สมฺปนฺนํ สาลิเกทารํ, สุวา ภุญฺชนฺติ โกสิย;
> ปฏิเวทมิ เต พฺรเหฺม, น เน วาเรตุมุสฺสเห’’ติฯ (ชา. ๑.๑๔.๑) –

อิทํ **ปริปุณฺณสมฺปนฺนํ** นามฯ ‘‘อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต อุปาคโต สมุปาคโต อุปฺปโนฺน สมฺปโนฺน สมนฺนาคโต’’ติ (วิภ. ๕๑๑) อิทํ **สมงฺคิสมฺปนฺนํ** นามฯ ‘‘อิมิสฺสา, ภเนฺต, มหาปถวิยา เหฏฺฐิมตลํ สมฺปนฺนํ, เสยฺยถาปิ ขุทฺทมธุํ อนีลกํ, เอวมสฺสาท’’นฺติ (ปารา. ๑๗) อิทํ **มธุรสมฺปนฺนํ** นามฯ อิธ ปริปุณฺณสมฺปนฺนวเสน อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สมฺปนฺนสีลาติ ปริปุณฺณสีลา’’**ติ อาหฯ สมงฺคิสมฺปนฺนวเสนปิ อโตฺถ ยุชฺชติเยว, ตสฺมา **สมฺปนฺนสีลา**ติ ปริปุณฺณสีลา หุตฺวาติปิ สีลสมงฺคิโน หุตฺวาติปิ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ตตฺถ สีลสฺส อนวเสสสมาทาเนน อขณฺฑาทิภาวปฺปตฺติยา ปริปุณฺณสีลา, สมาทานโต ปฏฺฐาย อวิจฺฉินฺทนโต สีลสมงฺคิโนฯ สมาทานวโต หิ อจฺจนฺตวิโรธิธมฺมานุปฺปตฺติยา สีลสมงฺคิตา เวทิตพฺพา, เจตนาทีนํ ปน สีลนลกฺขณานํ ธมฺมานํ ปวตฺติลกฺขเณน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ

ตตฺถ ‘‘ปริปุณฺณสีลา’’ติ อิมินา อเตฺถน เขตฺตโทสวิคเมน เขตฺตปาริปูรี วิย สีลโทสวิคเมน สีลปาริปูรี วุตฺตา โหติฯ ยถา หิ เขตฺตํ พีชขณฺฑํ, วปฺปขณฺฑํ, อุทกขณฺฑํ, อูสขณฺฑนฺติ จตุโทสสมนฺนาคตํ อปริปูรํ โหติฯ ตตฺถ **พีชขณฺฑํ** นาม ยตฺถ อนฺตรนฺตรา พีชานิ ขณฺฑานิ วา ปูตีนิ วา โหนฺติ, ตานิ ยตฺถ ปตนฺติ, ตตฺถ สสฺสํ น อุเฏฺฐติ, เขตฺตํ ขณฺฑํ โหติ, อปริปูรํ โหตีติ อโตฺถฯ **วปฺปขณฺฑํ** นาม ยตฺถ อกุสโล พีชานิ วปโนฺต อนฺตรนฺตรา นิปาเตติฯ เอวญฺหิ สพฺพตฺถ สสฺสํ น อุเฏฺฐติ, เขตฺตํ ขณฺฑํ โหติฯ **อุทกขณฺฑํ** นาม ยตฺถ กตฺถจิ อุทกํ อติพหุํ วา โหติ, น วา โหติฯ ตตฺราปิ หิ สสฺสานิ น อุเฏฺฐนฺติ, เขตฺตํ ขณฺฑํ โหติฯ **อูสขณฺฑํ** นาม ยตฺถ กสฺสโก กิสฺมิญฺจิ ปเทเส นงฺคเลน ภูมึ จตฺตาโร ปญฺจ วาเร กสโนฺต อติคมฺภีรํ กโรติ, ตโต อูสํ อุปฺปชฺชติฯ ตตฺราปิ หิ สสฺสํ น อุเฏฺฐติ, เขตฺตํ ขณฺฑํ โหติ, ตาทิสญฺจ เขตฺตํ น มหปฺผลํ โหติ น มหานิสํสํฯ ตตฺราปิ พหุมฺปิ วปิตฺวา อปฺปํ ลภติฯ อิเมสํ ปน จตุนฺนํ โทสานํ วิคมา เขตฺตํ ปริปุณฺณํ โหติ, ตาทิสญฺจ เขตฺตํ มหปฺผลํ โหติ มหานิสํสํฯ เอวเมว ขณฺฑํ, ฉิทฺทํ, สพลํ, กมฺมา

สนฺติ จตุโทสสมนฺนาคตํ สีลํ อปริปูรํ โหติ, ตาทิสญฺจ สีลํ น มหปฺผลํ โหติ น มหานิสํสํฯ อิเมสํ ปน จตุนฺนํ โทสานํ วิคมา สีลํ ปริปุณฺณํ โหติ, ตาทิสญฺจ สีลํ มหปฺผลํ โหติ มหานิสํสํฯ

‘‘สีลสมงฺคิโน’’ติ อิมินา ปนเตฺถน สีเลน สมงฺคิภูตา สโมธานคตา สมนฺนาคตา หุตฺวา วิหรถาติ อิทเมว วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ ทฺวีหิ การเณหิ สมฺปนฺนสีลตา โหติ สีลวิปตฺติยา อาทีนวทสฺสเนน, สีลสมฺปตฺติยา จ อานิสํสทสฺสเนนฯ ตทุภยมฺปิ **วิสุทฺธิมคฺเค** (วิสุทฺธิ. ๑.๑๔) วิตฺถาริตํ ฯ ตตฺถ ‘‘สมฺปนฺนสีลาติ เอตฺตาวตา จ กิร ภควา จตุปาริสุทฺธิสีลํ อุทฺทิสิตฺวา ‘ปาติโมกฺขสํวรสํวุตา’ติ อิมินา ตตฺถ เชฏฺฐกสีลํ วิตฺถาเรตฺวา ทเสฺสตี’’ติ ทีฆวิหารวาสี สุมเตฺถโร อาหฯ อเนฺตวาสิโก ปนสฺส เตปิฏกจูฬนาคเตฺถโร อาห – ‘‘อุภยตฺถาปิ ปาติโมกฺขสํวโร ภควตา วุโตฺต, ปาติโมกฺขสํวโรเยว หิ สีลํ, อิตรานิ ปน ตีณิ สีลนฺติ วุตฺตฏฺฐานํ นาม อตฺถี’’ติ วตฺวา ตํ อนนุชานโนฺต อาห – ‘‘อินฺทฺริยสํวโร นาม ฉทฺวารรกฺขามตฺตกเมว, อาชีวปาริสุทฺธิ ธเมฺมน สเมน ปจฺจยุปฺปตฺติมตฺตกํ, ปจฺจยนิสฺสิตํ ปฏิลทฺธปจฺจเย อิทมตฺถนฺติ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชนมตฺตกํฯ นิปฺปริยาเยน ปาติโมกฺขสํวโรว สีลํฯ ยสฺส โส ภิโนฺน, อยํ ฉินฺนสีโส วิย ปุริโส หตฺถปาเท, เสสานิ รกฺขิสฺสตีติ น วตฺตโพฺพฯ ยสฺส ปน โส อโรโค, อยํ อจฺฉินฺนสีโส วิย ปุริโส ชีวิตํ, เสสานิ ปุน ปากติกานิ กตฺวา รกฺขิตุํ สโกฺกติฯ ตสฺมา ‘สมฺปนฺนสีลา’ติ อิมินา ปาติโมกฺขสํวรํ อุทฺทิสิตฺวา ‘สมฺปนฺนปาติโมกฺขา’ติ ตเสฺสว เววจนํ วตฺวา ตํ วิตฺถาเรตฺวา ทเสฺสโนฺต ‘ปาติโมกฺขสํวรสํวุตา’ติอาทิมาหา’’ติฯ

ปาติโมกฺขสํวรสีเลน สํวุตาติ โย นํ ปาติ รกฺขติ, ตํ โมเกฺขติ โมเจติ อาปายิกาทีหิ ทุเกฺขหีติ ปาติโมกฺขนฺติ ลทฺธนาเมน สิกฺขาปทสีเลน ปิหิตกายวจีทฺวาราฯ เอวํภูตา จ เตน อุเปตา สมนฺนาคตา นาม โหนฺตีติ อาห **‘‘อุเปตา หุตฺวา’’**ติฯ **อาจาเรน จ โคจเรน จ สมฺปนฺนา**ติ กายิกวาจสิกอวีติกฺกมสงฺขาเตน อาจาเรน, น-เวสิยโคจรตาทิสงฺขาเตน โคจเรน จ สมฺปนฺนา, สมฺปนฺนอาจารโคจราติ อโตฺถฯ **อณุปฺปมาเณสู**ติ อติปริตฺตเกสุ อนาปตฺติคมนียเสฺวฯ ทุกฺกฏทุพฺภาสิตมเตฺตสูติ อปเรฯ **โทเสสู**ติ คารเยฺหสุ อกุสลธเมฺมสุฯ **ภยโต ทสฺสนสีลา**ติ ปรมาณุมตฺตมฺปิ วชฺชํ สิเนรุปฺปมาณํ วิย กตฺวา ภายนสีลาฯ **สพฺพสิกฺขาโกฏฺฐาเสสู**ติ มูลปญฺญตฺติอนุปญฺญตฺติสพฺพตฺถปญฺญตฺติปเทสปญฺญตฺติอาทิเภเทสุฯ **ตํ ตํ สมาทาตพฺพํ สมาทายา**ติ ยํ กิญฺจิ สิกฺขาโกฏฺฐาเสสุ มูลปญฺญตฺติอาทิเภเทสุ สิกฺขิตพฺพํ ปฏิปชฺชิตพฺพํ ปูริตพฺพํ กายิกํ วาจสิกํ วา สีลํ, ตํ สพฺพํ สมฺมา อาทาย, สมฺมเทว สกฺกจฺจํ สพฺพโส จ อาทิยิตฺวาติ อโตฺถฯ

อุทยํ ปสฺสโนฺต ปญฺจวีสติ ลกฺขณานิ ปสฺสตีติ ‘‘อวิชฺชาสมุทยา รูปสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยเฏฺฐน รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติฯ ตณฺหาสมุทยา…เป.… กมฺมสมุทยา…เป.… อาหารสมุทยา รูปสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยเฏฺฐน รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติฯ นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสโนฺตปิ รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติฯ รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสโนฺต อิมานิ ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสติฯ ตถา อวิชฺชาสมุทยา เวทนาสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยเฏฺฐน เวทนากฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติฯ ตณฺหาสมุทยา…เป.… กมฺมสมุทยา…เป.… ผสฺสสมุทยา เวทนาสมุทโยติ ปจฺจยสมุทยเฏฺฐน เวทนากฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติฯ นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสโนฺตปิ เวทนากฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสติฯ เวทนากฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสโนฺต อิมานิ ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสตี’’ติอาทินา นเยน เอเกกสฺมิํ ขเนฺธ ปญฺจ ปญฺจ กตฺวา วุตฺตานิ ปญฺจวีสติ อุทยลกฺขณานิ ปสฺสติฯ

วยํ ปสฺสโนฺต ปญฺจวีสติ ลกฺขณานิ ปสฺสตีติ ‘‘อวิชฺชานิโรธา รูปนิโรโธติ ปจฺจยนิโรธเฏฺฐน รูปกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติฯ ตณฺหานิโรธา…เป.… กมฺมนิโรธา…เป.… อาหารนิโรธา รูป

นิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติฯ วิปริณามลกฺขณํ ปสฺสนฺโตปิ รูปกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติฯ รูปกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสนฺโต อิมานิ ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสติฯ อวิชฺชานิโรธา…เป…. ตณฺหานิโรธา…เป…. ผสฺสนิโรธา เวทนานิโรโธติ ปจฺจยนิโรธฏฺเฐน เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสติฯ วิปริณามลกฺขณํ ปสฺสนฺโตปิ เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสตีฯ เวทนากฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสนฺโต อิมานิ ปญฺจ ลกฺขณานิ ปสฺสติ’’ติอาทินา นเยน เอเกกสฺมึ ขนฺเธ ปญฺจ ปญฺจ กตฺวา วุตฺตานิ ปญฺจวีสติ วยลกฺขณานิ ปสฺสติฯ **เปสิตโตฺต**ติ นิพฺพานํ ปติ เปสิตจิโตฺตฯ **กถยนฺตี**ติ ตถาวิธํ ภิกฺขุํ พุทฺธาทโย อริยา อาจิกฺขนฺติฯ

ยตํ จเรติ วายมมาโน จเรยฺย, จงฺกมนาทิวเสน คมนํ กเปฺปโนฺตปิ ‘‘อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมตี’’ติอาทินา (วิภ. ๔๓๒) นเยน วุตฺตปฺปธานวีริยํ กโรโนฺต ฆเฏโนฺต วายมโนฺต ยถา อกุสลธมฺมา ปหียนฺติ, กุสลธมฺมา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติ, เอวํ คมนํ กเปฺปยฺยาติ อโตฺถฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **ยตเมนํ ปสารเย**ติ เอตํ ปสาเรตพฺพํ หตฺถปาทาทึ ยตํ ยตมาโน ยถาวุตฺตวีริยสมงฺคี หุตฺวา ปสาเรยฺย, สพฺพตฺถ ปธานํ น ชเหยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ

อิทานิ ยถา ปฏิปชฺชโนฺต ยตํ ยตโนฺต นาม โหติ, ตํ ปฏิปทํ ทเสฺสตุํ **‘‘อุทฺธ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อุทฺธ**นฺติ อุปริฯ **ติริย**นฺติ ปริโต, ปุรตฺถิมทิสาทิวเสน สมนฺตโต ทิสาภาเคสูติ อโตฺถฯ **อปาจีน**นฺติ เหฏฺฐาฯ **ยาวตา ชคโต คตี**ติ ยตฺตกา สตฺตสงฺขารเภทสฺส โลกสฺส ปวตฺติ, ตตฺถ สพฺพตฺถาติ อโตฺถฯ เอตฺตาวตา อนวเสสตา สมฺมสนญาณสฺส วิสยํ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสติฯ **สมเวกฺขิตา**ติ สมา เหตุนา ญาเยน อเวกฺขิตา, อนิจฺจาทิวเสน วิปสฺสิตาติ วุตฺตํ โหติฯ **ธมฺมาน**นฺติ สตฺตสุญฺญานํฯ **ขนฺธาน**นฺติ รูปาทีนํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํฯ **อุทยพฺพย**นฺติ อุทยญฺจ วยญฺจฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อุปริ ติริยํ อโธติ ติธา สงฺคหิเต สพฺพสฺมึ โลเก อตีตาทิเภทภินฺนานํ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธสงฺขาตานํ สเพฺพสํ รูปารูปธมฺมานํ อนิจฺจาทิสมฺมสนาธิคเตน อุทยพฺพยญาเณน ปญฺจวีสติยา อากาเรหิ อุทยํ, ปญฺจวีสติยา อากาเรหิ วยํ สมเวกฺขิตา สมนุปสฺสิตา ภเวยฺยาติฯ

เจโตสมถสามีจินฺติ จิตฺตสํกิเลสานํ อจฺจนฺตวูปสมนโต เจโตสมถสงฺขาตสฺส อริยมคฺคสฺส อนุจฺฉวิกํ ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิํฯ **สิกฺขมาน**นฺติ ปฏิปชฺชมานํ ภาเวนฺตํ ญาณปรมฺปรา นิพฺพเตฺตนฺตํฯ **สทา**ติ สพฺพกาลํ รตฺติเญฺจว ทิวา จฯ **สต**นฺติ จตุสมฺปชญฺญสมนฺนาคตาย สติยา สโตการีฯ เอวเมฺปตฺถ คาถาวณฺณนา ทฏฺฐพฺพาฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

สีลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปธานสุตฺตวณฺณนา

๑๓. ตติเย **อุตฺตมวีริยานี**ติ เสฏฺฐวีริยานิ วิสิฏฺฐสฺส อตฺถสฺส สาธนโตฯ มาโร ธิยฺยติ เอตฺถาติ **มารเธยฺยํ,** กิเลสมารสฺส ปวตฺติฏฺฐานภูตํ, ตํ เตภูมกวฏฺฏนฺติ อาห **‘‘เตภูมกวฏฺฏสงฺขาตํ มารเธยฺย’’**นฺติฯ ชาติมรณโต ชาตํ ภยํ **ชาติมรณภยํ,** ชาติมรณเมว วา ภยเหตุโต ภยนฺติ **ชาติมรณภยํ**ฯ เตนาห **‘‘ชาติญฺจ มรณญฺจ…เป…. ภยสฺสา’’**ติ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

ปธานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สํวรสุตฺตวณฺณนา

๑๔. จตุเตฺถ สํวราทีนํ สาธนวเสน ปทหติ เอเตหีติ **ปธานานิ**ฯ **สํวรนฺตสฺส อุปฺปนฺนวีริย**นฺติ ยถา อภิชฺฌาทโย น อุปฺปชฺชนฺติ, เอวํ สติยา อุปฏฺฐาเน จกฺขาทีนํ ปิทหเน อนลสสฺส อุปฺปนฺนวีริยํฯ **ปชหนฺตสฺสา**ติ วิโนเทนฺตสฺสฯ **อุปฺปนฺนวีริย**นฺติ ตเสฺสว ปหานสฺส สาธนวเสน ปวตฺตวีริยํฯ **ภาเวนฺตสฺส อุปฺปนฺนวีริย**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **สมาธินิมิตฺต**นฺติ สมาธิ เอวฯ ปุริมุปฺปนฺนสมาธิ หิ ปรโต อุปฺปชฺชนกสมาธิสฺส การณํ โหตีติ ‘‘สมาธินิมิตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ

อุปธิวิเวกตฺตาติ ขนฺธูปธิอาทิอุปธีหิ วิวิตฺตตฺตา วินิสฺสฏตฺตาฯ **ตํ อาคมฺมา**ติ ตํ นิพฺพานํ มคฺคํ อธิคมเหตุฯ ราคาทโย วิรชฺชนฺติ เอตฺถ, เอเตนาติ **วิราโค**ฯ เอวํ **นิโรโธ**ปิ ทฏฺฐโพฺพฯ ยสฺมา อิธ โพชฺฌงฺคมิสฺสกวเสน อิจฺฉิตา, ตสฺมา **‘‘อารมฺมณวเสน วา อธิคนฺตพฺพวเสน วา’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อธิคนฺตพฺพวเสนา**ติ ตนฺนินฺนตาวเสนฯ **โวสฺสคฺคปริณามิ**นฺติ โวสฺสคฺควเสน ปริณามิตํ ปริจฺจชนวเสน เจว ปกฺขนฺทนวเสน จ ปริณามนสีลํฯ เตนาห **‘‘เทฺว โวสฺสคฺคา’’**ติอาทิฯ ขนฺธานํ ปริจฺจชนํ นาม ตปฺปฏิพทฺธกิเลสปฺปหานวเสนาติ เยนากาเรน วิปสฺสนา กิเลเส ปชหติ, เตเนวากาเรน ตนฺนิมิตฺตกฺขเนฺธ จ ปชหตีติ วตฺตพฺพตํ อรหตีติ อาห **‘‘วิปสฺสนา...เป.... ปริจฺจชตี’’**ติฯ ยสฺมา วิปสฺสนา วุฏฺฐานคามินิภาวํ ปาปุณนฺตี นินฺนโปณปพฺภารภาเวน เอกํสโต นิพฺพานํ ปกฺขนฺทตีติ วตฺตพฺพตํ ลภติ, มคฺโค จ สมุเจฺฉทวเสน กิเลเส ขเนฺธ จ ราคํ ปริจฺจชติ, ตสฺมา ยถากฺกมํ วิปสฺสนามคฺคานํ วเสน **ปกฺขนฺทนปริจฺจาคโวสฺสคฺคา** เวทิตพฺพาฯ **โวสคฺคตฺถายา**ติ ปริจฺจาคโวสฺสคฺคตฺถาย เจว ปกฺขนฺทนโวสฺสคฺคตฺถาย จฯ **ปริณมตี**ติ ปริจฺจชติฯ ตํ ปน ปริณามนํ วุฏฺฐานคามินิภาวปฺปตฺติยา เจว อริยมคฺคภาวปฺปตฺติยา จ อิจฺฉิตนฺติ อาห **‘‘วิปสฺสนาภาวญฺจ มคฺคภาวญฺจ ปาปุณาตี’’**ติฯ **เสสปเทสู**ติ ‘‘ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวตี’’ติอาทีสุ เสสสโมฺพชฺฌงฺคโกฏฺฐาเสสุฯ

ภทฺทกนฺติ อภทฺทกานํ นีวรณาทิปาปธมฺมานํ วิกฺขมฺภเนน ราควิคมเนน เอกนฺตหิตตฺตา ทุลฺลภตฺตา จ ภทฺทกํ สุนฺทรํฯ น หิ อญฺญํ สมาธินิมิตฺตํ เอวํ ทุลฺลภํ ราคสฺส อุชุวิปจฺจนีกภูตํ อตฺถิฯ **อนุรกฺขตี**ติ เอตฺถ อนุรกฺขนา นาม อธิคตสมาธิโต ยถา ปริหานิ น โหติ, เอวํ ปฏิปตฺติสาสน-ตปฺปฏิปกฺขวิคมเนนาติ อาห **‘‘สมาธี’’**ติอาทิฯ **อฏฺฐิกสญฺญาทิกา**ติ อฏฺฐิกชฺฌานาทิกาฯ สญฺญาสีเสน หิ ฌานํ วทติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

สํวรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปญฺญตฺติสุตฺตวณฺณนา

๑๕. ปญฺจเม อตฺตภาโว เอเตสํ อตฺถีติ อตฺตภาวิโน, เตสํ **อตฺตภาวีนํ**ฯ เตนาห **‘‘อตฺตภาววนฺตาน’’**นฺติฯ **ยาว ฉตฺตึสาย อินฺทานํ อายุปฺปมาณํ, ตาว ปณีเต กาเม ปริภุญฺชี**ติ มนฺธาตุราชา กิร เอกทิวสํ อตฺตโน ปริณายกรตนํ ปุจฺฉิ – ‘‘อตฺถิ นุ โข มนุสฺสโลกโต รมณียตรํ ฐาน’’นฺติฯ กสฺมา เทว เอวํ ภณสิ, กึ น ปสฺสสิ จนฺทิมสูริยานํ อานุภาวํ, นนุ เอเตสํ ฐานํ อิโต รมณียตรนฺติ? ราชา จกฺกรตนํ ปุรกฺขตฺวา ตตฺถ อคมาสิฯ

จตฺตาโร มหาราชาโน ‘‘มนฺธาตุมหาราชา อาคโต’’ติ สุตฺวา ‘‘ตาวมหิทฺธิโก มหาราชา น สกฺกา ยุเทฺธน ปฏิพาหิตุ’’นฺติ สกรชฺชํ นิยฺยาเตสุํฯ โส ตํ คเหตฺวา ปุน ปุจฺฉิ – ‘‘อตฺถิ นุ โข อิโต รมณียตรํ ฐาน’’นฺติฯ อถสฺส ตาวตึสภวนํ กถยิํสุฯ ‘‘ตาวตึสภวนํ, เทว, รมณียํ, ตตฺถ สกฺกสฺส เทวรโญฺญ อิเม จตฺตาโร มหาราชาโน ปาริจาริกา โทวาริกภูมิยํ ติฏฺฐนฺติฯ สโกฺก เทวราชา มหิทฺธิโก มหานุภาโวฯ ตสฺสิมานิ อุปโภคฏฺฐานานิ – โยชนสหสฺสุเพฺพโธ เวชยนฺตปาสาโท, ปญฺจโยชนสตุเพฺพธา สุธมฺมเทวสภา, ทิยฑฺฒโยชนสติโก เวชยนฺตรโถ,

ตถา เอราวโณ หตฺถี, ทิพฺพรุกฺขสหสฺสปฺปฏิมณฺฑิตํ นนฺทนวนํ, จิตฺตลตาวนํ, ผารุสกวนํ, โยชนสตุพฺเพพโธ ปาริจฺฉตฺตโก โกวิฬาโร, ตสฺส เหฏฺฐา สฏฺฐิโยชนายามา ปญฺญาสโยชนวิตฺถารา ปญฺจทสโยชนุพฺเพพธา ชยสุมนปุปฺผวณฺณา ปณฺฑุกมฺพลสิลา, ยสฺสา มุทุตาย สกฺกสฺส นิสีทโต อุปฑฺฒกาโย อนุปฺปวิสตี’’ติฯ

ตํ สุตฺวา ราชา ตตฺถ คนฺตุกาโม จกฺกรตนํ อพฺภุกฺกิริฯ ตํ อากาเส อุฏฺฐหิ สทฺธึ จตุรงฺคินิยา เสนายฯ อถ ทฺวินฺนํ เทวโลกานํ เวมชฺฌโต จกฺกรตนํ โอตริตฺวา ปถวิยา อาสเนฺน ฐาเน อฏฺฐาสิ สทฺธึ ปริณายกรตนปฺปมุขาย จตุรงฺคินิยา เสนายฯ ราชา เอกโกว อตฺตโน อานุภาเวน ตาวตึสภวนํ อคมาสิฯ สโกฺก ‘‘มนฺธาตา อาคโต’’ติ สุตฺวา ตสฺส ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา ‘‘สฺวาคตํ, มหาราช, สกํ, เต มหาราช, อนุสาส มหาราชา’’ติ วตฺวา สทฺธึ นาฏเกหิ รชฺชํ เทฺว ภาเค กตฺวา เอกํ ภาคมทาสิฯ รโญฺญ ตาวตึสภวเน ปติฏฺฐิตมตฺตเสฺสว มนุสฺสคนฺธสรีรนิสฺสนฺทาทิมนุสฺสภาโว วิคจฺฉิ, เทวโลเก ปวตฺติวิปากทายิโน อปรปริยายเวทนียสฺส กมฺมสฺส กโตกาสตฺตา สพฺพทา โสฬสวสฺสุเทฺทสิกตามาลามิลายนาทิเทวภาโว ปาตุรโหสิฯ ตสฺส สเกฺกน สทฺธึ ปณฺฑุกมฺพลสิลาย นิสินฺนสฺส อกฺขินิมิสนมเตฺตน นานตฺตํ ปญฺญายติฯ ตํ อสลฺลเกฺขนฺตา เทวา สกฺกสฺส จ ตสฺส จ นานเตฺต มุยฺหนฺติฯ โส ตตฺถ ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวมาโน ตทา มนุสฺสานํ อสงฺเขฺยยฺยายุกตาย ยาว ฉตฺตึส สกฺกา อุปปชฺชิตฺวา จุตา, ตาว สกฺกรชฺชํ กาเรตฺวา ‘‘กึ เม อิมินา อุปฑฺฒรเชฺชนา’’ติ อติโตฺต กาเมหิ ตโต จวิตฺวา อตฺตโน อุยฺยาเน ปติโต มนุสฺสโลเก อุตฺตกฺกฺขฬิตาย วาตาตเปน ผุสิตคโตฺต กาลมกาสิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘เทวโลเก ปน ยาว ฉตฺตึสาย อินฺทานํ อายุปฺปมาณํ, ตาว ปณีเต กาเม ปริภุญฺชี’’**ติฯ

ปญฺญตฺติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. โสขุมฺมสุตฺตวณฺณนา

๑๖. ฉเฏฺฐ **สุขุมลกฺขณปฺปฏิวิชฺฌนกานี**ติ อนิจฺจาทิสุขุมลกฺขณานํ ปฏิวิชฺฌนกานิฯ **สุขุมลกฺขณปริคฺคาหกญาเณนา**ติ สุขุมลกฺขณปริคฺคาหเกน ญาเณนฯ **ปรโต ชานิตฺวา**ติ อวสวตฺตเนน อญฺญโต ชานิตฺวาฯ สงฺขารา หิ ‘‘มา ภิชฺชิํสู’’ติ อิจฺฉิตาปิ ภิชฺชเนฺตว, ตสฺมา เต อวสวตฺติตาย ปเร นามฯ สา จ เนสํ ปรตา อนิจฺจทสฺสเน ปากฏา โหตีติ วุตฺตํ **‘‘อิมินา หิ ปเทน อนิจฺจานุปสฺสนา กถิตา’’**ติฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

โสขุมฺมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๑๐. ปฐมอคติสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗-๒๐. สตฺตเม **ฉนฺทาคติ**นฺติ เอตฺถ สนฺธิวเสน สรโลโปติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ฉเนฺทน อคติ’’**นฺติฯ **ฉนฺทา**ติ เหตุมฺหิ นิสฺสกฺกวจนนฺติ อาห **‘‘ฉเนฺทนา’’**ติ, เปเมนาติ อโตฺถฯ ฉนฺทสโทฺท เหตฺถ ตณฺหาปริยาโย, อกุสลจฺฉนฺทปริยาโย วาฯ **เสเสสู**ติ ‘‘โทสาคตึ คจฺฉตี’’ติอาทีสุฯ

เอตฺถ จ โย ‘‘อยํ เม มิโตฺตติ วา, สนฺทิโฏฺฐติ วา, ญาตโกติ วา, ลญฺจํ วา ปน เม เทตี’’ติ ฉนฺทวเสน อสฺสามิกํ สามิกํ กโรติ, อยํ ฉเนฺทน อกตฺตพฺพํ กโรติ นามฯ โย ‘‘อยํ เม เวรี’’ติ จิรกาลานุพทฺธเวรวเสน วา, ตงฺขณุปฺปนฺนโกธวเสน วา สามิกํ อสฺสามิกํ กโรติ, อยํ โทเสน อกตฺตพฺพํ กโรติ นามฯ โย ปน มนฺทตฺตา โมมูหตฺตา ยํ วา ตํ วา อยุตฺตํ อการณํ วตฺวา อสฺสา

มิกํ สามิกํ กโรติ, อยํ โมเหน อกตฺตพฺพํ กโรติ นามฯ โย ปน ‘‘อยํ ราชวลฺลโภติ วา วิสเม โจราทิเก วิสมานิ วา กายทุจฺจริตาทีนิ สมาทาย วตฺตเนน วิสมนิสฺสิโต วา, อนตฺถมฺปิ เม กเรยฺยา’’ติ ภีโต อสฺสามิกํ สามิกํ กโรติ, อยํ ภเยน อกตฺตพฺพํ กโรติ นามฯ

โย ปน กิญฺจิ ภาเชนฺโต ‘‘อยํ เม สนฺทิฏฺโฐ วา สมฺภตฺโต วา’’ติ เปมวเสน อติเรกํ เทติ, ‘‘อยํ เม เวรี’’ติ โทสวเสน อูนกํ เทติ , โย มุยฺหนฺโต ทินฺนาทินฺนํ อชานมาโน กสฺสจิ อูนํ, กสฺสจิ อธิกํ เทติ, ‘‘อยํ อิมสฺมึ อทียมาเน มยฺหํ อนตฺถมฺปิ กเรยฺยา’’ติ ภีโต กสฺสจิ อติเรกํ เทติ, โส จตุพฺพิโธปิ ยถานุกฺกเมน ฉนฺทาคติอาทีนิ คจฺฉนฺโต อกตฺตพฺพํ กโรติ นามฯ

นิหียติ ตสฺส ยโสติ ตสฺส อคติคามิโน กิตฺติยโสปิ ปริวารยโสปิ นิหียติ ปริหายติฯ ยสฺสติ เตน กิตฺตียตีติ หิ ยโส, กิตฺติ ถุติโฆโสฯ ยสฺสติ เตน ปุเรจรานุจรภาเวน ปริวารยตีติ ยโส, ปริวาโรฯ อฎฺฐมนวมทสมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

จรวโคฺค ทุติโยฯ

๓. อุรุเวลวคฺโค

๑. ปฐมอุรุเวลสุตฺตวณฺณนา

๒๑. ตติยสฺส ปฐเม มหาเวลา วิย **มหาเวลา,** วิปุลวาลิกปุญฺชตาย มหนฺต เวลาตโฏ วิยาติ อตฺโถฯ เตนาห **“มหาวาลิกราสีติ อตฺโถ”**ติฯ อุรุ, มรุ, สิกตา, วาลุกา, วณฺณุ, วาลิกาติ อิเม สทฺทา สมานตฺถา, พฺยญฺชนเมว นานํฯ เตนาห **“อุรูติ วาลิกา วุจฺจตี”**ติฯ

นชฺชาติ นทติ สทฺทายตีติ นที, ตสฺสา นชฺชา, นทิยา นินฺนคายาติ อตฺโถฯ **เนรญฺชรายา**ติ ‘‘เนลญฺชลายา’’ติ วตฺตเพฺพ ล-การสฺส ร-การํ กตฺวา ‘‘เนรญฺชรายา’’ติ วุตฺตํ, กทฺทมเสวาลปณกาทิโทสรหิตสลิลายาติ อตฺโถฯ เกจิ ‘‘นีลํ-ชลายาติ วตฺตเพฺพ เนรญฺชรายา’’ติ วทนฺติฯ นามเมว วา เอตํ ตสฺสา นทิยาติ เวทิตพฺพํฯ ตสฺสา นทิยา ตีเร ยตฺถ ภควา วิหาสิ, ตํ ทเสฺสตุํ **“อชปาลนิโคฺรเธ”**ติ วุตฺตํฯ กสฺมา ปนายํ อชปาลนิโคฺรโธ นาม ชาโตติ อาห **“ตสฺสา”**ติอาทิฯ **เกจิ** ปน ‘‘ยสฺมา ตตฺถ เวเท สชฺฌายิตุํ อสมตฺถา มหลฺลกพฺราหฺมณา ปาการปริเกฺขปยุตฺตานิ นิเวสนานิ กตฺวา สเพฺพ วสึสุ, ตสฺมาสฺส อชปาลนิโคฺรโธติ นามํ ชาต’’นฺติ วทนฺติ ฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – น ชปนฺตีติ อชปา, มนฺตานํ อนชฺฌายกาติ อตฺโถฯ อชปาลนฺติ อาทิยนฺติ นิวาสํ เอตฺถาติ **อชปาโล**ติฯ อปเร ปน วทนฺติ ‘‘ยสฺมา มชฺฌนฺหิกสมเย อโนฺตปวิฎฺฐ อเช อตฺตโน ฉายาย ปาเลติ รกฺขติ, ตสฺมา ‘อชปาโล’ติสฺส นามํ รุฬฺห’’นฺติฯ สพฺพตฺถาปิ นามเมตํ ตสฺส รุกฺขสฺสฯ

ปฐมาภิสมฺพุโทฺธติ ปฐมํ อภิสมฺพุโทฺธ, อนุนาสิกโลเปนายํ นิเทฺทโสฯ เตเนวาห **“สมฺพุโทฺธ หุตฺวา ปฐมเมวา”**ติฯ **ปฐม**นฺติ จ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส, ตสฺมา อภิสมฺพุโทฺธ หุตฺวา ปฐมํ อชปาลนิโคฺรเธ วิหรามีติ เอวเมตฺถ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ **อยํ วิตโกฺก**ติ อยํ ‘‘กินฺนุ ขฺวาหํ…เป…. วิหเรยฺย’’นฺติ เอวํ ปวตฺตวิตโกฺกฯ หตฺถี จ วานโร จ ติตฺติโร จ **หตฺถิวานรติตฺติรา**ฯ

เย วุทฺธมปจายนฺตีติ ชาติวุโทฺธ, วโยวุโทฺธ, คุณวุโทฺธติ ตโย วุทฺธาฯ เตสุ ชาติสมฺปโนฺน **ชาติวุโทฺธ** นาม, วเย ฐิโต **วโยวุโทฺธ** นาม, คุณสมฺปโนฺน **คุณวุโทฺธ** นามฯ เตสุ คุณสมฺปโนฺน วโยวุโทฺธ อิมสฺมึ ฐาเน วุโทฺธติ อธิเปฺปโตฯ **อปจายนฺตี**ติ เชฎฺฐาปจายิกากเมฺมน ปูเชนฺติฯ **ธมฺมสฺส โกวิทา**ติ เชฎฺฐาปจายนธมฺมสฺส โกวิทา กุสลาฯ **ทิเฎฺฐว ธเมฺม**ติ อิมสฺมึเยว อตฺตภาเวฯ **ปาสํสา**ติ ปสํสารหาฯ **สมฺปราเย จ สุคฺคตี**ติ สมฺปเรตเพฺพ อิมํ โลกํ หิตฺวา คนฺตเพฺพ ปรโลเกปิ เตสํ สุคติเยวฯ อยํ ปเนตฺถ ปิณฺฑโตฺถ – ขตฺติยา วา โหนฺตุ พฺราหฺมณา วา เวสฺสา วา สุทฺทา วา คหฎฺฐา วา ปพฺพชิตา วา ติรจฺฉานคตา วา, เย เกจิ สตฺตา เชฎฺฐาปจิติกเมฺมน สีลาทิคุณสมฺปนฺนานํ วโยวุทฺธานํ อปจิตึ กโรนฺติ, เต อิมสฺมิญฺจ อตฺตภาเว เชฎฺฐาปจิติการกาติ ปสํสํ วณฺณนํ โถมนํ ลภนฺติ, กายสฺส จ เภทา สเคฺค นิพฺพตฺตนฺตีติฯ

อญฺญสฺมินฺติ ปรสฺมึฯ อตฺตา น โหตีติ **อโญฺญ,** ปโรฯ โส ปเนตฺถ น โย โกจิ อธิเปฺปโต, อถ โข ครุฎฺฐานิโยฯ เตนาห **“กญฺจิ ครุฎฺฐาเน อฎฺฐเปตฺวา”**ติฯ ปติสฺสติ ครุโน อาณํ สมฺปฎิจฺฉตีติ ปติโสฺส, น ปติโสฺส **อปฺปติโสฺส, ปติสฺสยรหิโต,** ครุปสฺสยรหิโตติ อตฺโถฯ

สเทวเกติ อวยเวน วิคฺคโห สมุทาโย สมาสโตฺถฯ **สเทวก**คฺคหเณน ปญฺจกามาวจรเทวคฺคหณํ ปาริเสสญาเยน อิตเรสํ ปทนฺตเรหิ สงฺคหิตตฺตาฯ **สมารก**คฺคหเณน ฉฎฺฐกามาว

จรเทวคฺคหณํ ปจฺจาสตฺติญาเยนฯ ตตฺถ หิ มาโร ชาโต ตนฺนิวาสี จ โหติฯ **สพฺรหฺมก**วจเนน พฺรหฺมกายิกาทิพฺรหฺมคฺคหณํ ปจฺจาสตฺติญาเยเนวฯ **สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชายา**ติ สาสนสฺส ปจฺจตฺถิกสมณพฺราหฺมณคฺคหณํฯ นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ อปจฺจตฺถิกานํ อสมิตาพาหิตปาปานญฺจ สมณพฺราหฺมณานํ เตเนว วจเนน คหิตตฺตาฯ กามํ ''สเทวเก''ติอาทิวิเสสนานํ วเสน สตฺตวิสโย โลกสทฺโท ทิสฺสติ วิญฺญายติ ตุลฺยโยควิสยตฺตา เตสํ, ''สโลมโก สปกฺขโก''ติอาทีสุ ปน อตุลฺยโยเค อยํ สมาโส ลพฺภตีติ พฺยภิจารทสฺสนโต **ปชา**คหณนฺติ ปชาวจเนน สตฺตโลกคฺคหณํฯ

เทวภาวสามเญฺญน มารพฺรเหฺมสุ คหิเตสุปิ อิตเรหิ เตสํ ลพฺภมานวิเสสทสฺสนตฺถํ วิสุํ คหณนฺติ ทเสฺสโนฺต **''มาโร นามา''**ติอาทิมาหฯ มาโร พฺรหฺมานมฺปิ วิจกฺขุกมฺมาย ปโหตีติ อาห **''สเพฺพส''**นฺติฯ **อุปรี**ติ อุปริภาเคฯ **พฺรหฺมา**ติ ทสสหสฺสิพฺรหฺมานํ สนฺธายาหฯ ตถา จาห **''ทสหิ องฺคุลีหี''**ติอาทิฯ อิธ ทีฆนิกายาทโย วิย พาหิรกานมฺปิ คนฺถนิกาโย ลพฺภตีติ อาห **''เอกนิกายาทิวเสนา''**ติฯ **วตฺถุวิชฺชาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน วิชฺชาฎฺฐานานิ สงฺคยฺหนฺติฯ ยถาสกํ กมฺมกิเลเสหิ ปชาตตฺตา นิพฺพตฺตตฺตา ปชา, สตฺตนิกาโย, ตสฺสา **ปชายฯ สเทวมนุสฺสายา**ติ วา อิมินา สมฺมุติเทวคฺคหณํ ตทวสิฎฺฐมนุสฺสโลกคฺคหณญฺจ ทฎฺฐพฺพํฯ

เอวํ ภาคโส โลกํ คเหตฺวา โยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อภาคโส โลกํ คเหตฺวา โยชนํ ทเสฺสตุํ **''อปิเจตฺถา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โลกวเสน วุตฺตานิ** ''โลกียนฺติ เอตฺถ กมฺมํ กมฺมผลานี''ติ กตฺวาฯ **ปชาวเสน** ''เหตุปจฺจเยหิ ปชาตา''ติ กตฺวาฯ **สีลสมฺปนฺนตร**นฺติ เอตฺถ ปริปุณฺณสมฺปนฺนตา อธิเปฺปตา ''สมฺปนฺนํ สาลิเกทาร''นฺติอาทีสุ (ชา. ๑.๑๔.๑) วิยฯ เตนาห **''อธิกตรนฺติ อโตฺถ''**ติฯ ปริปุณฺณญฺหิ อธิกตรนฺติ วตฺตุํ อรหติฯ **การณ**นฺติ ยุตฺติํฯ **อตฺถ**นฺติ อวิปรีตตฺถํฯ **วฑฺฒิ**นฺติ อติวฑฺฒินิมิตฺตํฯ

อิมินา วจเนนาติ อิมสฺมิํ สุเตฺต อนนฺตรํ วุตฺตวจเนนฯ น เกวลํ อิมินาว, สุตฺตนฺตรมฺปิ อาเนตฺวา ปฎิพาหิตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต **''น เม อาจริโย อตฺถี''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **น เม อาจริโย อตฺถี**ติ โลกุตฺตรธเมฺม มยฺหํ อาจริโย นาม นตฺถิฯ กิญฺจาปิ โลกิยธมฺมานมฺปิ ยาทิโส โลกนาถสฺส อธิคโม, น ตาทิโส อธิคโม ปรูปเทโส อตฺถิฯ โลกุตฺตรธเมฺม ปนสฺส เลโสปิ นตฺถิฯ **นตฺถิ เม ปฎิปุคฺคโล**ติ มยฺหํ สีลาทีหิ คุเณหิ ปฎินิธิภูโต ปุคฺคโล นาม นตฺถิฯ **สร**นฺติ กรเณ เอตํ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **''สรเณฺตนา''**ติ, **สร**นฺติ วา สรณเหตุ จาติ อโตฺถฯ

ยโตติ ภุมฺมเตฺถ โตสทฺทติ อาห **''ยสฺมิํ กาเล''**ติฯ รตฺติโย ชานนฺตีติ รตฺตญฺญู, อตฺตโน ปพฺพชิตทิวสโต ปฎฺฐาย พหู รตฺติโย ชานนฺติ, จิรปพฺพชิตาติ วุตฺตํ โหติฯ รตฺตญฺญูนํ มหนฺตภาโว **รตฺตญฺญุมหนฺตํ**ฯ ภาวปฺปธาโน เอส นิเทฺทโสฯ ''รตฺตญฺญุมหตฺต''นฺติ วา ปาโฐฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ เถรนวมชฺฌิมานํ วเสน วิปุลภาโว **เวปุลฺลมหนฺตํ**ฯ สิกฺขตฺตยสงฺคหิตสฺส สาสนพฺรหฺมจริยสฺส ฌานาภิญฺญาทิวเสน วิปุลภาโว **พฺรหฺมจริยมหนฺตํ**ฯ วิสิฎฺฐสฺส ปจฺจยลาภสฺส วิปุลภาโว **ลาภคฺคมหนฺตํฯ จตูหิ องฺเคหิ สมนฺนาคตํ จตุพฺพิเธน มหเนฺตนา**ติ จตุพฺพิเธน มหนฺตภาเวนฯ **มหาปชาปติยา ทุสฺสยุคทานกาเล**ติ ภควโต สเงฺฆ คารวสฺส ปากฎกาลทสฺสนมตฺตํฯ น หิ ภควา ตโต ปุเพฺพ สเงฺฆ คารวรหิโต วิหาสิฯ

ปฐมอุรุเวลสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒.ทุติยอุรุเวลสุตฺตวณฺณนา

๒๒. ทุติเย **หุหุงฺกชาติเกนา**ติ โส กิร ทิฏฺฐมงฺคลิโก มานวเสน โกธวเสน จ ‘‘หุหุ’’นฺติ กโรนฺโต วิจรติ, ตสฺมา หุหุงฺกชาติโกติ วุจฺจติฯ ‘‘หุหุกฺกชาติโก’’ติปิ ปฐนฺติ, เตน สทฺธึ อาค ตาติ อโตฺถฯ **ชราชิณฺณา**ติ ชราย ขณฺฑทนฺตปลิตเกสาทิภาวํ อาปาทิตาฯ **วโยวุทฺธา**ติ องฺคปจฺจงฺคานํ วุทฺธิมริยาทปฺปตฺตาฯ **ชาติมหลฺลกา**ติ อุปปตฺติยา มหลฺลกภาเวน สมนฺนาค ตาฯ มหตฺตํ ลนฺติ คณฺหนฺตีติ มหลฺลกา, ชาติยา มหลฺลกา, น วิภวาทินาติ ชาติมหลฺลกาฯ **วโยอนุปฺปตฺตา**ติ ปจฺฉิมวยํ สมฺปตฺตา, ปจฺฉิมวโย นาม วสฺสสตสฺส ปจฺฉิโม ตติโย ภาโคฯ **ชิณฺณา**ติ วา โปราณา, จิรกาลปฺปวตฺตกุลนฺวยาติ วุตฺตํ โหติฯ **วุทฺธา**ติ สีลาจาราทิคุณวุทฺธิ ยุตฺตาฯ **มหลฺลกา**ติ วิภวมหนฺตตาย สมนฺนาคตาฯ **มหทฺธนา**ติ มหาโภคาฯ **อทฺธคตา**ติ มคฺคปฺปฏิปนฺนา พฺราหฺมณานํ วตจริยาทิมริยาทํ อวีติกฺกมฺม จรมานาฯ **วโยอนุปฺปตฺตา**ติ ชา ติวุทฺธภาวํ อนฺติมวยํ อนุปฺปตฺตาฯ **สุตํ เนต**นฺติ เอตฺถ สุตํ โน เอตนฺติ ปทเจฺฉโทฯ **โน**ติ จ กรณเตฺถ สามิวจนํฯ เตนาห **‘‘อเมฺหหิ สุต’’**นฺติฯ

อกาเลติ อยุตฺตกาเลฯ **อสภาวํ วทตี**ติ ยํ นตฺถิ, ตํ วทติฯ **อนตฺถํ วทตี**ติ อการณนิสฺสิตํ วทติฯ **อการณนิสฺสิต**นฺติ จ นิปฺผลนฺติ อโตฺถฯ ผลญฺหิ การณนิสฺสิตํฯ อการณนิสฺสิตตา จ ต ทวินาภาวโต อการเณ นิสฺสิตํ, นิปฺผลํ สมฺผนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อวินยํ วทตี**ติ น สํวรวินยปฺปฏิสํ ยุตฺตํ วทติ, อตฺตโน สุณนฺตสฺส จ น สํวรวินยาวหํ วทตีติ วุตฺตํ โหติฯ **น หทเย นิเธตพฺพยุตฺ ตก**นฺติ อหิตสํหิตตฺตา จิตฺตํ อนุปฺปเวเสตฺวา นิเธตุํ อยุตฺตํฯ **กเถตุํ อยุตฺตกาเลนา**ติ ธมฺมํ กเถเนฺตน โย อโตฺถ ยสฺมิํ กาเล วตฺตโพฺพ, ตโต ปุเพฺพ ปจฺฉา จ ตสฺส อกาโล, ตสฺมิํ อยุตฺ ตกาเล วตฺตาฯ **อปเทสรหิต**นฺติ สุตฺตาปเทสรหิตํฯ **สาปเทสํ สการณํ กตฺวา น กเถตี**ติ ‘‘ภควตา อสุเก สุเตฺต เอวํ วุตฺต’’นฺติ เอวํ สาปเทสํ การณสหิตํ กตฺวา น กเถติฯ

ปริยนฺตรหิตนฺติ ปริเจฺฉทรหิตํ, สุตฺตํ วา ชาตกํ วา นิกฺขิปิตฺวา ตสฺส อนุโยคํ อุปมํ วา วตฺถุํ วา อาหริตฺวา ยํ สุตฺตํ ชาตกํ วา นิกฺขิปิตํ, ตสฺส สรีรภูตํ กถํ อนามสิตฺวา พาหิรกถํเยว กเถติ, นิกฺขิตฺตํ นิกฺขิตฺตมตฺตเมว โหติ, ‘‘สุตฺตํ นุ โข กเถติ ชาตกํ นุ โข, นาสฺส อนฺตํ วา โกฏิํ วา ปสฺสามา’’ติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ ยถา วฏรุกฺขสาขานํ คตคตฏฺฐาเน ปาโรหา โอตรนฺติ, โอติโณฺณ-ติณฺณฏฺฐาเน วิรุฬฺหิํ อาปชฺชิตฺวา ปุน วฑฺฒนฺติเยว, เอวํ อฑฺฒโยชนมฺปิ โยชนมฺปิ คจฺฉติเยวฯ คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต ปน มูลรุกฺโข วินสฺสติ, อนุชาตปาโรหมูลานิเยว ติฏฺฐนฺติ, เอวํ อยมฺปิ นิโคฺรธธมฺมกถิโก นาม โหติฯ นิกฺขิตฺตํ นิกฺขิตฺตเมว กตฺวา ปเสฺสเนว ปริหรเนฺต คจฺฉ ติฯ โย ปน พหุมฺปิ ภณเนฺต ‘‘เอตทตฺถมิทํ วุตฺต’’นฺติ นิกฺขิตฺตสุตฺตโต อญฺญมฺปิ อนุโยคู ปมาวตฺถุวเสน ตทุปโยคีนํ อาหริตฺวา อาหริตฺวา ชานาเปตุํ สโกฺกติ, ตถารูปสฺส ธมฺมกถิกสฺส พหุมฺปิ กเถตุํ วฏฺฏติฯ **น โลกิยโลกุตฺตรอตฺถนิสฺสิต**นฺติ อตฺตโน ปเรสญฺจ น โลกิยโลกุตฺต รหิตาวหํฯ

ปกฏฺฐานํ อุกฺกฏฺฐานํ สีลาทิอตฺถานํ โพธนโต สภาวนิรุตฺติวเสน จ พุทฺธาทีหิ ภาสิตตฺตา ปกฏฺฐานํ วจนปฺปพนฺธานํ อาฬีติ **ปาฬิ,** ปริยตฺติธโมฺมฯ ปุริมสฺส อตฺถสฺส ปจฺฉิเมน อเตฺถน อนุสนฺธานํ **อนุสนฺธิ,** อตฺถมุเขน ปน ปาฬิปฺปเทสานมฺปิ อนุสนฺธิ โหติเยวฯ สฺวายํ อนุสนฺธิ ปุจฺ ฉานุสนฺธิอชฺฌาสยานุสนฺธิยถานุสนฺธิอาทิวเสน จตุพฺพิโธ, ตํตํเทสนานํ ปน ปุพฺพาปรปาฬิว เสน อนุสนฺธิวเสน **ปุพฺพาปรวเสนา**ติ ปเจฺจกํ โยเชตพฺพํฯ **อุคฺคหิต**นฺติ พฺยญฺชนโส อตฺถโส จ อุทฺธํ อุทฺธํ คหิตํ, ปริยาปุณนวเสน เจว ปริปุจฺฉาวเสน จ หทเยน คหิตนฺติ อโตฺถฯ วฏฺฏทุกฺ ขนิสฺสรณตฺถิเกหิ โสตพฺพโต **สุตํ,** ปริยตฺติธโมฺมฯ ตํ ธาเรตีติ **สุตธโร**ฯ โย หิ สุตธโร, สุตํ ตสฺ มิํ ปติฏฺฐิตํ โหติ สุปฺปติฏฺฐิตํ อโรคิกํ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘สุตสฺส อาธารภูโต’’**ติฯ เตนาห **‘‘ยสฺส**

หี”ติอาทิฯ เอกํ ปทํ เอกกฺขรมฺปิ อวินฏฺฐํ หุตฺวา สนฺนิจียตีติ สนฺนิจโย, สุตํ สนฺนิจโย เอตสฺมินฺติ **สุตสนฺนิจโยฯ อโชฺฌสายา**ติ อนุปฺปวิสิตฺวาฯ **ติฏฺฐตี**ติ น สมฺมุสฺสติฯ

ปคุณาติ วาจุคฺคตาฯ **นิจฺจลิก**นฺติ อวิปริวตฺตํฯ **สํสนฺทิตฺวา**ติ อเญฺญหิ สํสนฺทิตฺวาฯ **สมนุคฺคาหิตฺวา**ติ ปริปุจฺฉาวเสน อตฺถํ โอคาหิตฺวาฯ ปพนฺธสฺส วิเจฺฉทาภาวโต **คงฺคาโสตสทิสํ**ฯ ‘‘ภวงฺคโสตสทิส’’นฺติ วา ปาโฐ, อกิตฺติมํ สุขปฺปวตฺตีติ อโตฺถฯ สุเตฺตกเทสสฺส สุตฺตมตฺตสฺส จ วจสา ปริจโย อิธ นาธิเปฺปโต, วคฺคาทิวเสน ปน อธิเปฺปโตติ อาห **“สุตฺตทสก...เป.... สชฺฌายิตา**”ติ, ‘‘ทสสุตฺตานิ คตานิ, ทสวคฺคานิ คตานี’’ติอาทินา สลฺลเกฺขตฺวา วาจาย สชฺฌายิตาติ อโตฺถฯ มนสา อนุ อนุ เปกฺขิตา ภาคโส นิชฺฌายิตา จินฺติตา **มนสานุเปกฺขิตาฯ รูปคตํ วิย ปญฺญายตี**ติ รูปคตํ วิย จกฺขุสฺส วิภูตํ หุตฺวา ปญฺญายติฯ **สุปฺปฏิวิทฺธา**ติ นิชฺชฏํ นิคฺคุมฺพํ กตฺวา สุฏฺฐุ ยาถาวโต ปฏิวิทฺธาฯ

อธิกํ เจโตติ **อภิเจโต,** อุปจารชฺฌานจิตฺตํฯ ตสฺส ปน อธิกตา ปากติกกามาวจรจิเตฺตหิ สุนฺทรตาย, สา ปฏิปกฺขโต สุทฺธิยาติ อาห **“อภิกฺกนฺตํ วิสุทฺธํ จิตฺต**”นฺติฯ **อธิจิตฺต**นฺติ สมาธิมาหฯ โสปิ อุปจารสมาธิ ทฏฺฐโพฺพฯ วิเวกชํ ปีติสุขํ, สมาธิชํ ปีติสุขํ, อปีติชํ กายสุขํ, สติปาริสุทฺธิชํ ญาณสุขนฺติ จตุพฺพิธมฺปิ ฌานสุขํ ปฏิปกฺขโต นิกฺขนฺตตํ อุปาทาย เนกฺขมฺมสุขนฺติ วุจฺจตีติ อาห **“เนกฺขมฺมสุขํ วินฺทตี**”ติฯ **อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ สมาปชฺชิตุํ สมโตฺถ**ติ อิมินา เตสุ ฌาเนสุ สมาปชฺชนวสีภาวมาหฯ **นิกามลาภี**ติ ปน วจนโต อาวชฺชนาธิฏฺฐานปจฺจเวกฺขณวสิโยปิ วุตฺตา เอวาติ เวทิตพฺพาฯ **สุเขเนว ปจฺจนีกธเมฺม วิกฺขเมฺภตฺวา**ติ เอเตน เตสํ ฌานานํ สุขปฺปฏิปทตํ ขิปฺปาภิญฺญตญฺจ ทเสฺสติฯ

วิปุลานนฺติ เวปุลฺลํ ปาปิตานํ ฌานานํฯ วิปุลตา นาม สุภาวิตภาเวน จิรตรปฺปวตฺติยา, สา จ ปริเจฺฉทานุรูปาว อิจฺฉิตพฺพาติ **“วิปุลาน**”นฺติ วตฺวา **“ยถาปริเจฺฉเทน วุฏฺฐาตุํ สมโตฺถติ วุตฺตํ โหตี**”ติ อาหฯ ปริเจฺฉทกาลญฺหิ อปฺปตฺวาว วุฏฺฐหโนฺต อกสิรลาภี น โหติ ยาวทิจฺฉิตํ ปวเตฺตตุํ อสมตฺถตฺตาฯ อิทานิ ยถาวุเตฺต สมาปชฺชนาทิวสีภาเว พฺยติเรกวเสน วิภาเวตุํ **“เอกโจฺจ หี**”ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ลาภีเยว โหตี**ติ อิทํ ปฏิลทฺธมตฺตสฺส ฌานสฺส วเสน วุตฺตํฯ **ตถา**ติ อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณฯ **ปาริปนฺถิเก**ติ วสีภาวสฺส ปจฺจนีกธเมฺมฯ ฌานาธิคมสฺส ปน ปจฺจนีกธมฺมา ปเคว วิกฺขมฺภิตา, อญฺญถา ฌานาธิคโม เอว น สิยาฯ **กิเจฺฉน วิกฺขเมฺภตี**ติ กิเจฺฉน วิโสเธติฯ กามาทีนวปจฺจเวกฺขณาทีหิ กามจฺฉนฺทาทีนํ วิย อเญฺญสมฺปิ สมาธิปาริปนฺถิกานํ ทูรสมุสฺสารณํ อิธ วิกฺขมฺภนํ วิโสธนญฺจาติ เวทิตพฺพํฯ **นาฬิกยนฺต**นฺติ กาลมานนาฬิกยนฺตมาหฯ

อฏฺฐปิตสงฺกโปฺปติ น สมฺมาปณิหิตสงฺกโปฺปฯ **อภิญฺญาปารคู**ติ สเพฺพสํ โลกิยโลกุตฺตรธมฺมานํ อภิญฺญาย ปารํ คโต, สพฺพธเมฺม อภิวิสิฏฺฐาย อคฺคมคฺคปญฺญาย ชานิตฺวา ฐิโตติ อโตฺถฯ **ปริญฺญาปารคู**ติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ ปริญฺญาย ปารํ คโต, ปญฺจกฺขเนฺธ ปริชานิตฺวา ฐิโตติ อโตฺถฯ **ภาวนาปารคู**ติ จตุนฺนํ มคฺคานํ ภาวนาย ปารํ คโต, จตฺตาโร มเคฺค ภาเวตฺวา ฐิโตติ อโตฺถฯ **ปหานปารคู**ติ สพฺพกิเลสานํ ปหาเนน ปารํ คโต, สพฺพกิเลเส ปชหิตฺวา ฐิโตติ อโตฺถ ฯ **สจฺฉิกิริยาปารคู**ติ นิโรธสจฺฉิกิริยาย ปารํ คโต, นิโรธํ สจฺฉิกตฺวา ฐิโตติ อโตฺถฯ **สมาปตฺติปารคู**ติ สพฺพสมาปตฺตีนํ สมาปชฺชเนน ปารํ คโต, สพฺพา สมาปตฺติโย สมาปชฺชิตฺวา ฐิโตติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมจริยสฺส เกวลี**ติ ยํ พฺรหฺมจริยสฺส เกวลํ สกลภาโว, เตน สมนฺนาคโต, สกลจตุมคฺคพฺรหฺมจริยวาโสติ อโตฺถฯ เตนาห **“สกลพฺรหฺมจริโย**”ติ, ปริปุณฺณมคฺคพฺรหฺมจริโยติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ทุติยอุรุเวลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. โลกสุตฺตวณฺณนา

๒๓. ตติเย **โลโก**ติ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน โลโกฯ อตฺถโต ปุริมสฺมึ อริยสจฺจทฺวยํ, อิธ ปน ทุกฺขํ อริยสจฺจํ เวทิตพฺพํฯ เตนาห **''โลโกติ ทุกฺขสจฺจ''**นฺติฯ **วิสํยุตฺโต**ติ วิสํสโฏฺฐ น ปฏิพโทฺธ, สเพฺพสํ สํโยชนานํ สมฺมเทว สมุจฺฉินฺนตฺตา ตโต วิปฺปมุโตฺตติ อโตฺถฯ **โลกสมุทโย**ติ สุตฺตนฺตนเยน ตณฺหา, อภิธมฺมนเยน ปน อภิสงฺขาเรหิ สทฺธึ ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺสํฯ **โลกนิโรโธ**ติ นิพฺพานํฯ **สจฺฉิกโต**ติ อตฺตปจฺจโกฺข กโตฯ **โลกนิโรธคามินี ปฏิปทา**ติ สีลาทิกฺขนฺธตฺตยสงฺคโห อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคฯ โส หิ โลกนิโรธํ นิพฺพานํ คจฺฉติ อธิคจฺฉติ, ตทตฺถํ อริเยหิ ปฏิปชฺชียติ จาติ โลกนิโรธคามินี ปฏิปทาติ วุจฺจติฯ

เอตฺตาวตา ตถานิ อภิสมฺพุโทฺธ ยาถาวโต คโตติ **ตถาคโต**ติ อยมโตฺถ ทสฺสิโต โหติฯ จตฺตาริ หิ อริยสจฺจานิ ตถานิ นามฯ ยถาห –

> ''จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? อิทํ ทุกฺขนฺติ, ภิกฺขเว, ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺญถเมต''นฺติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๙๐; ปฏิ. ม. ๒.๘) วิตฺถาโรฯ

อปิจ ตถาย คโตติ **ตถาคโต, คโต**ติ จ อวคโต อตีโต ปโตฺต ปฏิปโนฺนติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยสฺมา ภควา สกลโลกํ ตีรณปริญฺญาย ตถาย อวิปรีตาย คโต อวคโต, ตสฺมา โลโก ตถาคเตน อภิสมฺพุโทฺธติ ตถาคโตฯ โลกสมุทยํ ปหานปริญฺญาย ตถาย คโต อตีโตติ ตถาคโตฯ โลกนิโรธํ สจฺฉิกิริยาย ตถาย คโต ปโตฺตติ ตถาคโตฯ โลกนิโรธคามินึ ปฏิปทํ ตถํ อวิปรีตํ คโต ปฏิปโนฺนติ ตถาคโตติฯ เอวํ อิมิสฺสา ปาฬิยา ตถาคตภาวทีปนวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อิติ ภควา จตุสจฺจาภิสโมฺพธวเสน อตฺตโน ตถาคตภาวํ ปกาเสตฺวา อิทานิ ตตฺถ ทิฏฺฐาทิอภิสโมฺพธวเสนปิ ตํ ทเสฺสตุํ **''ยํ, ภิกฺขเว''**ติอาทิมาหฯ อฏฺฐกถายํ ปน ''จตูหิ สเจฺจหิ อตฺตโน พุทฺธภาวํ กเถตฺวา''ติ วุตฺตํ, ตํ ตถาคตสทฺทพุทฺธสทฺทานํ อตฺถโต นินฺนานากรณตํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ตถา เจว หิ ปาฬิ ปวตฺตาติฯ **ทิฏฺฐนฺติ รูปายตนํ** ทฏฺฐพฺพโตฯ เตน ยํ ทิฏฺฐํ ยํ ทิสฺสติ, ยํ ทกฺขติ, ยํ สมวาเย ปเสฺสยฺย, ตํ สพฺพํ ทิฏฺฐเนฺตว คหิตํ กาลวิเสสสฺส อนามฏฺฐภาวโต ยถา ''ทุทฺธ''นฺติ ทเสฺสติฯ **สุต**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **สุตนฺติ สทฺทายตนํ** โสตพฺพโตฯ **มุต**นฺติ สนิสฺสเย อินฺทฺริเย นิสฺสยํ มุญฺจิตฺวา ปาปุณิตฺวา คเหตพฺพํฯ เตนาห **''ปตฺวา คเหตพฺพโต''**ติฯ **วิญฺญาต**นฺติ วิชานิตพฺพํฯ ตํ ปน ทิฏฺฐาทิวินิมุตฺตํ วิเญฺญยฺยนฺติ อาห **''สุขทุกฺขาทิ ธมฺมารมฺมณ''**นฺติฯ **ปตฺต**นฺติ ยถา ตถา ปตฺวา หตฺถคตํ, อธิคตนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **''ปริเยสิตฺวา วา อปริเยสิตฺวา วา''**ติฯ **ปริเยสิต**นฺติ ปตฺติยา อตฺถํ ปริยิฏฺฐํฯ ตํ ปน ปตฺตํ วา สิยา อปฺปตฺตํ วา, อุภยถาปิ ปริเยสิตเมวาติ อาห **''ปตฺตํ วา อปฺปตฺตํ วา''**ติฯ ทฺวเยนปิ ทฺวิปฺปการมฺปิ ปตฺตํ ทฺวิปฺปการมฺปิ ปริเยสิตํ เตน เตน ปกาเรน ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธนฺติ ทเสฺสติฯ **จิเตฺตน อนุสญฺจริต**นฺติ เต ปน อปาเปตฺวา จิเตฺตเนว อนุ อนุ สญฺจริตํ, วิปริตกฺกิตนฺติ อโตฺถฯ

ปีตกนฺติอาทีติ อาทิสเทฺทน โลหิตโอทาตาทิสพฺพํ รูปารมฺมณภาคํ สงฺคณฺหาติฯ **สุมโน**ติ ราควเสน โลภวเสน สทฺธาทิวเสน วา สุมโนฯ **ทุมฺมโน**ติ พฺยาปาทวิตกฺกวเสน วา วิหึ

สาวิตกฺกวเสน วา ทุมฺมโนฯ **มชฺฌโตฺต**ติ อญฺญาณวเสน, ญาณวเสน วา มชฺฌโตฺตฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ ตตฺถ **อาทิ**สเทฺทน สงฺขสโทฺท, ปณวสโทฺท, ปตฺตคโนฺธ, ปุปฺผคโนฺธ, ปุปฺผรโส, ผลรโส, อุปาทินฺนํ, อนุปาทินฺนํ, มชฺฌตฺตเวทนา กุสลกมฺมํ อกุสลกมฺมนฺติ เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **อปฺปตฺต**นฺติ ญาเณน อสมฺปตฺตํ, อวิทิตนฺติ อโตฺถฯ เตนาห "**ญาเณน อสจฺฉิกต**"นฺติฯ **โลเกน คต**นฺติ โลเกน ญาตํฯ **ตเถว คตตฺตา**ติ ตเถว ญาตตฺตา อภิสมฺพุทฺธตฺตา , คตสเทฺทน เอกตฺถํ พุทฺธิอตฺถนฺติ อโตฺถฯ คติอโตฺถ หิ ธาตโว พุทฺธิอตฺถา ภวนฺตีติ อกฺขรจินฺตกาฯ

ยญฺจ, ภิกฺขเว, รตฺติํ ตถาคโต อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุชฺฌตีติ ยสฺสญฺจ วิสาขปุณฺณมาย รตฺติยํ ตถาอาคตตฺตาทิอเตฺถน ตถาคโต ภควา โพธิมเณฺฑ อปราชิตปลฺลเงฺก นิสิโนฺน ติณฺณํ มารานํ มตฺถกํ มทฺทิตฺวา อุตฺตริตราภาวโต อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อาสวกฺขยญาเณน สทฺธิํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อธิคจฺฉติฯ **ยญฺจ รตฺติํ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายตี**ติ ยสฺสญฺจ วิสาขปุณฺณมาย รตฺติยํเยว กุสินารายํ อุปวตฺตเน มลฺลานํ สาลวเน ยมกสาลานมนฺตเร อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายติฯ **ยํ เอตสฺมิํ อนฺตเร**ติ อิมาสํ ทฺวินฺนํ สอุปาทิเสสอนุปาทิเสสนิพฺพานธาตูนํ มเชฺฌ ปญฺจจตฺตาลีสวสฺสปริมาณกาเล ปฐมโพธิยมฺปิ มชฺฌิมโพธิยมฺปิ ปจฺฉิมโพธิยมฺปิ ยํ สุตฺตเคยฺยาทิปฺปเภทํ ธมฺมํ **ภาสติ** นิทฺทิสนวเสน, **ลปติ** อุทฺทิสนวเสน, **นิทฺทิสติ** ปรินิทฺทิสนวเสนฯ **สพฺพํ ตํ ตเถว โหตี**ติ ตํ เอตฺถนฺตเร เทสิตํ สพฺพํ สุตฺตเคยฺยาทินวงฺคํ พุทฺธวจนํ อตฺถโต พฺยญฺชนโต จ อนูนํ อนธิกํ สพฺพาการปริปุณฺณํ ราคมทนิมฺมทนํ โทสมทนิมฺมทนํ โมหมทนิมฺมทนํ, นตฺถิ ตตฺถ วาลคฺคมตฺตมฺปิ อวกฺขลิตํ, เอกมุทฺทิกาย ลญฺฉิตํ วิย เอกาย นาฬิยา มิตํ วิย เอกตุลาย ตุลิตํ วิย จ ตํ ตเถว โหติ ยถสฺสตฺถาย ภาสิตํ, เอกเนฺตเนว ตสฺส สาธนโต, **โน อญฺญถา,** ตสฺมา ตถํ อวิตถํ อนญฺญถํฯ เอเตน ตถาวาทิตาย ตถาคโตติ ทเสฺสติฯ คทอโตฺถ อยํ คตสโทฺท ท-การสฺส ต-การํ กตฺวา, ตสฺมา ตถํ คทตีติ ตถาคโตติ อโตฺถฯ อถ วา อาคทนํ อาคโท, วจนนฺติ อโตฺถฯ ตโต อวิปรีโต อาคโท อสฺสาติ ท-การสฺส ต-การํ กตฺวา ตถาคโตติ เอวเมตฺถ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

ยถาวาทีติ เย ธเมฺม ภควา ''อิเม ธมฺมา อกุสลา สาวชฺชา วิญฺญุครหิตา สมตฺตา สมาทินฺนา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺตี''ติ ปเรสํ ธมฺมํ เทเสโนฺต วทติ, เต ธเมฺม เอกเนฺตเนว สยํ ปหาสิฯ เย ปน ธเมฺม ภควา – ''อิเม ธมฺมา กุสลา อนวชฺชา วิญฺญุปฺปสตฺถา สมตฺตา สมาทินฺนา หิตาย สุขาย สํวตฺตนฺตี''ติ วทติ, เต ธเมฺม เอกเนฺตเนว สยํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, ตสฺมา ยถาวาที ภควา ตถาการีติ เวทิตโพฺพฯ ตถา สมฺมเทว สีลาทิปริปูรณวเสน สมฺมาปฏิปทายํ ยถาการี ภควา, ตเถว ธมฺมเทสนาย ปเรสํ ตตฺถ ปติฏฺฐาปนวเสน **ตถาวาที**ฯ ภควโต หิ วาจาย กาโย อนุโลเมติ, กายสฺสปิ วาจา, ตสฺมา ยถาวาที ตถาการี, ยถาการี ตถาวาที จ โหติฯ เอวํภูตสฺส จ ยถา วาจา, กาโยปิ ตถา คโต ปวโตฺตฯ ยถา จ กาโย, วาจาปิ ตถา คตา ปวตฺตาติ อโตฺถฯ

อภิภู อนภิภูโตติ อุปริ ภวคฺคํ, เหฏฺฐา อวีจินิรยํ ปริยนฺตํ กตฺวา ติริยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ ภควา สพฺพสเตฺต อภิภวติ สีเลนปิ สมาธินาปิ ปญฺญายปิ วิมุตฺติยาปิ, น ตสฺส ตุลา วา ปมาณํ วา อตฺถิฯ อสโม อสมสโม อปฺปฏิโม อปฺปฏิภาโค อปฺปฏิปุคฺคโล อตุโล อปฺปเมโยฺย อนุตฺตโร ธมฺมราชา เทวเทโว สกฺกานํ อติสโกฺก พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมา, ตโต เอว อยํ น เกนจิ อภิภูโตฯ **ทกฺขตี**ติ สพฺพํ ปสฺสติฯ วิเสสวจนิจฺฉายปิ อภาวโต อนวเสสวิสโย ทสฺสโทฺทฯ เตน ยํ กิญฺจิ เนยฺยํ นาม, สพฺพํ ตํ หตฺถตเล อามลกํ วิย ปสฺสตีติ ทีเปติฯ อวิปรีตํ อาสยาทิอว

โพเธน หิตูปสํหาราทินา จ สเตฺต, ภาวญฺญุตฺตตฺตูปนยวเสน สงฺขาเร, สพฺพากาเรน สุจิณฺณว สิตาย สมาปตฺติโย, จิตฺตญฺจ วเส วเตฺตตีติ **วสวตฺตี**ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

วิสํยุโตฺตติ จตูหิ โยเคหิ วิสํยุโตฺตฯ เตนาห **“จตุนฺนํ โยคานํ ปหาเนน วิสํยุโตฺต”**ติฯ **ตณฺหาทิฏฺฐิอุปเยหิ วิรหิโต**ติ สพฺพสฺมิมฺปิ โลเก ตณฺหาทิฏฺฐิสงฺขาเตหิ อุปเยหิ วิรหิโตฯ

อภิภวิตฺวา ฐิโตติ ตพฺพิสยกิเลสปฺปหาเนน อภิภุยฺย อติกฺกมิตฺวา ฐิโตฯ **จตฺตาโรปิ คเนฺถ โมเจตฺวา ฐิโต**ติ สเพฺพ อภิชฺฌากายคนฺถาทิเก สกสนฺตานโต โมเจตฺวา ฐิโตฯ เว เนยฺยสนฺตาเน วา อตฺตโน เทสนาวิลาเสน เตสํ ปโมจโนติ **สพฺพคนฺถปฺปโมจโนฯ ผุฏฺฐสฺส ปรมา สนฺตี**ติ อสฺส อเนน ขีณาสเวน พุเทฺธน ปรมา สนฺติ ญาณผุสเนน ผุฏฺฐาติ เอวเมตฺถ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ เตนาห **“ผุฏฺฐสฺสา”**ติอาทิฯ **นิพฺพาเน กุโตจิ ภยํ นตฺถี**ติ กุโตจิ ภ ยการณโต นิพฺพาเน ภยํ นตฺถิ อสงฺขตภาเวน สพฺพโส เขมตฺตาฯ เตนาห ภควา – ‘‘เขมญฺจ โว, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสสฺสามิ เขมคามินิญฺจ ปฏิปท’’นฺติอาทิ (สํ. นิ. ๔.๓๗๙-๔๐๘)ฯ นิพฺพานปฺปตฺตสฺส วา กุโตจิ ภยํ นตฺถีติ **นิพฺพานํ อกุโตภย**นฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ, น กุโตจิ ภยํ เอตฺถ เอตสฺมิํ อธิคเตติ **อกุโตภยํ,** นิพฺพานนฺติ เอวเมตฺถ นิพฺพจนญฺจ ทฏฺฐพฺพํฯ

อนีโฆ นิทฺทุกฺขฯ **สพฺพกมฺมกฺขยํ ปโตฺต**ติ สเพฺพสํ กมฺมานํ ขยํ ปริโยสานํ อจฺจนฺต ภาวํ ปโตฺตฯ อุปธี สมฺมเทว ขียนฺติ เอตฺถาติ **อุปธิสงฺขโย,** นิพฺพานนฺติ อาห **“อุปธิสงฺขยสงฺขาเต นิพฺพาเน”**ติฯ **จกฺก**นฺติ ธมฺมจกฺกํฯ **ปวตฺตยี**ติ เตปริวฏฺฏํ ทฺวาทสาการํ ปวเตฺตสิ ฯ มหเนฺตหิ สีลาทิคุเณหิ สมนฺนาคตตฺตา **มหนฺตํฯ วีตสารท**นฺติ จตุเวสารชฺชโยเคน วีต สารทํฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

โลกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. กาฬการามสุตฺตวณฺณนา

๒๔. จตุเตฺถ **พาฬฺหํ โข เน ปสํสสี**ติ เน สมเณ พาฬฺหํ กตฺวา ปสํสสิ วณฺณยสิฯ กีทิสํ สีลํ เอเตสนฺติ **กิํสีลา**ฯ โก สมาจาโร เอเตสนฺติ **กิํสมาจาราฯ คุณมคฺคสณฺฐิตา**ติ คุณ คฺคสณฺฐิตาฯ **ม**-กาโร ปทสนฺธิกโร, อคฺคคุเณ ปติฏฺฐิตาติ วุตฺตํ โหติฯ **สนฺตินฺทฺริยา** สนฺตมานสา, ‘‘สนฺตํ เตสํ คตํ ฐิต’’นฺติปิ ปฐนฺติฯ **เอกกิยา**ติ เอกกา, จตูสุ อิริยาปเถสุ เอกกา หุตฺวา วิหรนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ เตเนวาห **“อทุติยา”**ติฯ **ตาทิสา สมณา มมาตี**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถฯ เตน –

‘‘กายกมฺมํ สุจิ เนสํ, วาจากมฺมํ อนาวิลํ;
มโนกมฺมํ สุวิสุทฺธํ, ตาทิสา สมณา มมฯ

‘‘วิมลา สงฺขมุตฺตาภา, สุทฺธา อนฺตรพาหิรา;
ปุณฺณา สุเทฺธหิ ธเมฺมหิ, ตาทิสา สมณา มมฯ

‘‘ลาเภน อุนฺนโต โลโก, อลาเภน จ โอนโต;
ลาภาลาเภน เอกฏฺฐา, ตาทิสา สมณา มมฯ

‘‘ยเสน อุนฺนโต โลโก, อยเสน จ โอนโต;
ยสายเสน เอกฏฺฐา, ตาทิสา สมณา มมฯ

‘‘ปสํสายุนฺนโต โลโก, นินฺทายปิ จ โอนโต;
สมา นินฺทาปสํสาสุ, ตาทิสา สมณา มมฯ

‘‘สุเขน อุนฺนโต โลโก, ทุเกฺขนปิ จ โอนโต;
อกมฺปา สุขทุเกฺขสุ, ตาทิสา สมณา มมา’’ติฯ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.๓๐๓ จูฬสุภทฺทาวตฺถุ) –

เอวมาทิํ สงฺคณฺหาติฯ

‘‘ทูเร สโนฺต’’ติอาทิคาถาย อยมโตฺถฯ **สโนฺต**ติ ราคาทีนํ สนฺตตาย พุทฺธาทโย สโนฺต นาม, อิธ ปน ปุพฺพพุเทฺธสุ กตาธิการา อุสฺสนฺนกุสลมูลา ภาวิตภาวนา สตฺตา สโนฺตติ อธิเปฺปตาฯ **ปกาสนฺตี**ติ ทูเร ฐิตาปิ พุทฺธานํ ญาณปถํ อาคจฺฉนฺตา ปากฏา โหนฺติฯ **หิมวโนฺตวา**ติ ยถา ติโยชนสหสฺสวิตฺถโต ปญฺจโยชนสตุเพฺพโธ จตุราสีติยา กูฏสหเสฺสหิ ปฏิมณฺฑิโต หิมวนฺตปพฺพโต ทูเร ฐิตานมฺปิ อภิมุเข ฐิโต วิย ปกาสติ, เอวํ ปกาสนฺตีติ อโตฺถฯ **อสเนฺตตฺถ น ทิสฺสนฺตี**ติ ลาภครุกา, วิตฺถิณฺณปรโลกา, อามิสจกฺขุกา, ชีวิกตฺถาย ปพฺพชิตา, พาลปุคฺคลา อสโนฺต นามฯ เต เอตฺถ พุทฺธานํ ทกฺขิณสฺส ชาณุมณฺฑลสฺส สนฺติเก นิสินฺนาปิ น ทิสฺสนฺติ น ปญฺญายนฺติฯ **รตฺติํ ขิตฺตา ยถา สรา**ติ รตฺติํ จตุรงฺคสมนฺนาคเต อนฺธกาเร ขิตฺตา สรา วิย ตถารูปสฺส อุปนิสฺสยภูตสฺส ปุพฺพเหตุโน อภาเวน น ปญฺญายนฺตีติ อโตฺถฯ

พฺรหฺมเทยฺยนฺติ เสฎฺฐเทยฺยํ, ยถา ทินฺนํ น ปุน คเหตพฺพํ โหติ นิสฺสฎฺฐํ ปริจฺจตฺตํ, เอวํ ทินฺนนฺติ อโตฺถฯ

ทิฎฺฐํ น มญฺญตีติ เอตฺถ **ทิฎฺฐ**นฺติ มํสจกฺขุนาปิ ทิฎฺฐํ, ทิพฺพจกฺขุนาปิ ทิฎฺฐํ, รูปายตนเสฺสตํ อธิวจนํฯ ยญฺหิ จกฺขุทฺวเยน กตทสฺสนกิริยาสมาปนฺนํ, ยํ จกฺขุทฺวยํ ปสฺสติ อปสฺสิ ปสฺสิสฺสติ, สมวาเย ปเสฺสยฺย, ตํ สพฺพํ กาลวิเสสวจนิจฺฉาย อภาวโต ‘‘ทิฎฺฐ’’เนฺตว วุตฺตํ ยถา ‘‘ทุทฺธ’’นฺติฯ เตเนวาห **‘‘ทิฎฺฐํ รูปายตน’’**นฺติฯ **เอวรูปานิ หิ วจนานี**ติ ‘‘ทฎฺฐพฺพํ โสตพฺพ’’นฺติอาทีนิฯ

ลาเภปิ ตาที, อลาเภปิ ตาทีติ ยถา อลาภกาเล ลาภสฺส ลทฺธกาเลปิ ตเถวาติ ตาทิโสฯ **ยเสปี**ติ ยเส สติปิ มหาปริวารกาเลปิฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

กาฬการามสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. พฺรหฺมจริยสุตฺตวณฺณนา

๒๕. ปญฺจเม **นยิท**นฺติ เอตฺถ **น**-อิติ ปฎิเสเธ นิปาโต, ตสฺส ‘‘วุสฺสตี’’ติ อิมินา สมฺพโนฺธ ‘‘น วุสฺสตี’’ติ, **ย**-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ **อิทํ**-สโทฺท ‘‘เอกมิทาหํ, ภิกฺขเว, สมยํ อุกฺกฎฺฐายํ วิหรามิ สุภควเน สาลราชมูเล’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๙๑; ม. นิ. ๑.๕๐๑) นิปาตมตฺตํ, ‘‘อิทํ โข ตํ, ภิกฺขเว, อปฺปมตฺตกํ สีลมตฺตก’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๗) ยถาวุเตฺต อาสนฺนปจฺจเกฺข อาคโตฯ

‘‘อิทญฺหิ ตํ เชตวนํ, อิสิสงฺฆนิเสวิตํ;

อาวุตฺถํ ธมฺมราเชน, ปีติสญฺชนนํ มมา''ติฯ (ม. นิ. ๓.๓๘๗-๓๘๘; สํ. นิ. ๑.๔๘, ๑๐๑) –

อาทีสุ วกฺขมาเน อาสนฺนปจฺจเกฺขฯ อิธาปิ วกฺขมาเนเยว อาสนฺนปจฺจเกฺข ทฎฺฐโพฺพฯ

พฺรหฺมจริย-สโทฺท –

''กึ เต วตํ กึ ปน พฺรหฺมจริยํ,
กิสฺส สุจิณฺณสฺส อยํ วิปาโก;
อิทฺธี ชุตี พลวีริยูปปตฺติ,
อิทญฺจ เต นาค มหาวิมานํฯ

''อหญฺจ ภริยา จ มนุสฺสโลเก,
สทฺธา อุโภ ทานปตี อหุมฺหา;
โอปานภูตํ เม ฆรํ ตทาสิ,
สนฺตปฺปิตา สมณพฺราหฺมณา จฯ

''ตํ เม วตํ ตํ ปน พฺรหฺมจริยํ,
ตสฺส สุจิณฺณสฺส อยํ วิปาโก;
อิทฺธี ชุตี พลวีริยูปปตฺติ,
อิทญฺจ เม วีร มหาวิมาน''นฺติฯ –

อิมสฺมึ **ปุณฺณกชาตเก** (ชา. ๒.๒๒.๑๕๙๕) ทาเน อาคโตฯ

''เกน ปาณิ กามทโท, เกน ปาณิ มธุสฺสโว;
เกน เต พฺรหฺมจริเยน, ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌตี''ติฯ –

อิมสฺมึ **องฺกุรเปตวตฺถุสฺมึ** (เป. ว. ๒๗๕, ๒๗๗) เวยฺยาวเจฺจฯ

''เอวํ โข ตํ, ภิกฺขเว, ติตฺติริยํ นาม พฺรหฺมจริยํ อโหสี''ติ อิมสฺมึ **ติตฺติรชาตเก** (จูฬว. ๓๑๑) ปญฺจสิกฺขาปทสีเลฯ

''ตํ โข ปน เม, ปญฺจสิข, พฺรหฺมจริยํ เนว นิพฺพิทาย น วิราคาย…เป.… ยาวเทว พฺรหฺมโลกูปปตฺติยา''ติ อิมสฺมึ **มหาโควินฺทสุตฺต** (ที. นิ. ๒.๓๒๙) พฺรหฺมวิหาเรฯ

''ปเร อพฺรหฺมจารี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ พฺรหฺมจารี ภวิสฺสามา''ติ อิมสฺมึ **สเลฺลขสุตฺต** (ม. นิ. ๑.๘๓) เมถุนวิรติยํฯ

''มยญฺจ ภริยา นาติกฺกมาม,
อเมฺห จ ภริยา นาติกฺกมนฺติ;
อญฺญตฺร ตาหิ พฺรหฺมจริยํ จราม,
ตสฺมา หิ อมฺหํ ทหรา น มียเร''ติฯ –

อิมสฺมึ **มหาธมฺมปาลชาตเก** (ชา. ๑.๑๐.๙๗) สทารสโนฺตเสฯ

‘‘อภิชานามิ โข ปนาหํ, สาริปุตฺต, จตุรงฺคสมนฺนาคตํ พฺรหฺมจริยํ จริตา, ตปสฺสี สุทํ โหมี’’ติ **โลมหํสสุตฺเต** (ม. นิ. ๑.๑๕๕) วีริเยฯ

> ‘‘หีเนน พฺรหฺมจริเยน, ขตฺติเย อุปปชฺชติ;
> มชฺฌิเมน จ เทวตฺตํ, อุตฺตเมน วิสุชฺฌตี’’ติฯ –

นิมิชาตเก (ชา. ๒.๒๒.๔๒๙) อตฺตทมนวเสน กเต อฏฺฐงฺคิเก อุโปสเถฯ

‘‘อิทํ โข ปน เม, ปญฺจสิข, พฺรหฺมจริยํ เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย…เป.… อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค’’ติ **มหาโควินฺทสุตฺตเยว** (ที. นิ. ๒.๓๒๙) อริยมเคฺคฯ

‘‘ตยิทํ พฺรหฺมจริยํ อิทฺธเญฺจว ผีตญฺจ วิตฺถาริกํ พาหุชญฺญํ ปุถุภูตํ ยาว เทวมนุเสฺสหิ สุปฺปกาสิต’’นฺติ **ปาสาทิกสุตฺเต** (ที. นิ. ๓.๑๗๔) สิกฺขตฺตยสงฺคหิเต สกลสฺมิํ สาสเนฯ อิธาปิ อริยมเคฺค สาสเน จ วตฺตติฯ

วุสฺสตีติ วุสียติ, จรียตีติ อโตฺถฯ **ชนกุหนตฺถ**นฺติ ‘‘อโห อโยฺย สีลวา วตฺตสมฺปโนฺน อปฺปิโจฺฉ สนฺตุโฎฺฐ มหิทฺธิโก มหานุภาโว’’ติอาทินา ชนสฺส สตฺตโลกสฺส วิมฺหาปนตฺถํฯ เกจิ ปน **‘‘กุหนตฺถ**นฺติ ปาปิจฺฉสฺส อิจฺฉาปกตสฺส สโต สามนฺตชปฺปนอิริยาปถนิสฺสิตปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาเตน ติวิเธน กุหนวตฺถุนา กุหกภาเวน ชนสฺส วิมฺหาปนตฺถ’’นฺติ วทนฺติฯ อิธาปิ อยเมวโตฺถ ทสฺสิโตฯ เตเนวาห **‘‘ตีหิ กุหนวตฺถูหิ ชนสฺส กุหนตฺถายา’’**ติ, ชนสฺส วิมฺหาปนตฺถายาติ อโตฺถฯ **ชนลาปนตฺถ**นฺติ ‘‘เอวรูปสฺส นาม อยฺยสฺส ทินฺนํ มหปฺผลํ ภวิสฺสตี’’ติ ปสนฺนจิเตฺตหิ ‘‘เกนโตฺถ, กิํ อาหรียตู’’ติ วทาปนตฺถํฯ ‘‘ชนลปนตฺถ’’นฺติปิ ปฐนฺติ, ตสฺส ปาปิจฺฉสฺส สโต ปจฺจยตฺถํ ปริกโถภาสาทิวเสน ลปนภาเวน อุปลาปกภาเวน ชนสฺส ลปนตฺถนฺติ อโตฺถฯ เตเนวาห **‘‘น ชนลปนตฺถนฺติ น ชนสฺส อุปลาปนตฺถ**’’นฺติฯ

น อิติวาทปฺปโมกฺขานิสํสตฺถนฺติ เอตฺถ ‘‘น ลาภสกฺการสิโลกานิสํสตฺถ’’นฺติปิ ปฐนฺติฯ ตตฺถ ยฺวายํ ‘‘อากเงฺขยฺย เจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ‘ลาภี อสฺสํ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาราน’นฺติ, สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี’’ติ (ม. นิ. ๑.๖๕) สีลานิสํสภาเวน วุโตฺต จตุปจฺจยลาโภ จฯ จตุนฺนํ ปจฺจยานํ สกฺกจฺจทานสงฺขาโต อาทรพหุมานครุกรณสงฺขาโต จ สกฺกาโร, โย จ ‘‘สีลสมฺปโนฺน พหุสฺสุโต สุตธโร อารทฺธวีริโย’’ติอาทินา นเยน อุคฺคจฺฉนกถุติโฆสสงฺขาโต สิโลโก พฺรหฺมจริยํ วสนฺตานํ ทิฎฺฐธมฺมิโก อานิสํโส, ตทตฺถนฺติ อโตฺถฯ เกจิ ปน **‘‘ลาภสกฺการสิโลกานิสํสตฺถ**นฺติ ปาปิจฺฉเสฺสว สโต ลาภาทิครุตาย ลาภสกฺการสิโลกสงฺขาตสฺส อานิสํสสฺส อุทยสฺส นิปฺผาทนตฺถ’’นฺติ เอวมตฺถํ วทนฺติฯ

น อิติ มํ ชโน ชานาตูติ เอวํ พฺรหฺมจริยวาเส สติ ‘‘สีลวา กลฺยาณธโมฺม’’ติอาทินา มํ โลโก ชานาตุ สมฺภาเวตูติ อตฺตโน สนฺตคุณวเสน สมฺภาวนตฺถมฺปิ น อิทํ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ เกจิ ปน ‘‘ปาปิจฺฉสฺส สโต อสนฺตคุณสมฺภาวนาธิปฺปาเยน ‘อิติ เอวํคุโณติ มํ โลโก ชานาตู’ติ น อิทํ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี’’ติ เอวเมตฺถ อตฺถํ วทนฺติฯ สพฺพตฺถาปิ ปเนตฺถ ปุริโม ปุริโมเยว อตฺถวิกโปฺป สุนฺทรตโรฯ

อถ โขติ เอตฺถ **อถา**ติ อญฺญเตฺถ นิปาโต, **โข**ติ อวธารเณฯ เตน กุหนาทิโต อญฺญทตฺถํเยว อิทํ, ภิกฺขเว, พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตีติ ทเสฺสติฯ อิทานิ ตํ ปโยชนํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สํวรตฺถํ ปหานตฺถ**’’นฺติ อาหฯ ตตฺถ ปญฺจวิโธ สํวโร – ปาติโมกฺขสํวโร, สติสํวโร, ญาณสํว

โร, ขนฺติสํวโร, วีริยสํวโรติฯ ‘‘อิติ อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต’’ติอาทินา (วิภ. ๕๑๑) นเยน อาคโต อยํ **ปาติโมกฺขสํวโร,** สีลสํวโรติปิ วุจฺจติฯ ‘‘รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํ, จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๙๕; สํ. นิ. ๔.๒๓๙; อ. นิ. ๓.๑๖) อาคโต อยํ **สติสํวโร**ฯ

> ‘‘ยานิ โสตานิ โลกสฺมึ, สติ เตสํ นิวารณํ;
> โสตานํ สํวรํ พฺรูมิ, ปญฺญาเยเต ปิธียเร’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๐๔๑; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทโส ๔; เนตฺติ. ๔.๑๑, ๔๕) –

อาคโต อยํ **ญาณสํวโร**ฯ ‘‘ขโม โหติ สีตสฺส อุณฺหสฺสา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๔; อ. นิ. ๔.๑๑๔; ๖.๕๘) นเยน อาคโต อยํ **ขนฺติสํวโร**ฯ

‘‘อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๖; อ. นิ. ๔.๑๑๔; ๖.๕๘) นเยน อาคโต อยํ **วีริยสํวโร**ฯ

อตฺถโต ปน ปาณาติปาตาทีนํ ปชหนวเสน วตฺตปฺปฏิวตฺตานํ ปูรณวเสน จ ปวตฺตา เจตนา เจว วิรติ จฯ สเงฺขปโต สโพฺพ กายวจีสํยโม, วิตฺถารโต สตฺตนฺนํ อาปตฺติกฺขนฺธานํ อวีติกฺกโม สีลสํวโรฯ สติ เอว **สติสํวโร,** สติปฺปธานา วา กุสลา ขนฺธาฯ ญาณเมว **ญาณสํวโร**ฯ อธิวาสนวเสน อโทโส, อโทสปฺปธานา วา ตถาปวตฺตา กุสลา ขนฺธา **ขนฺติสํวโร,** ปญฺญาติ เอเกฯ กามวิตกฺกาทีนํ อภิภวนวเสน ปวตฺตํ วีริยเมว **วีริยสํวโร**ฯ เตสุ ปฐโม กายทุจฺจริตาทีสุ ทุสฺสีลฺยสฺส สํวรณโต สํวโร, ทุติโย มุฎฺฐสฺสจฺจสฺส , ตติโย อญฺญาณสฺส, จตุโตฺถ อกฺขนฺติยา, ปญฺจโม โกสชฺชสฺส สํวรณโต ปิทหนโต สํวโรติ เวทิตโพฺพฯ เอวเมตสฺส สํวรสฺส อตฺถาย **สํวรตฺถํ** สํวรนิปฺผาทนตฺถนฺติ อโตฺถฯ

ตีหิ ปหาเนหีติ ตทงฺควิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทสงฺขาเตหิ ตีหิ ปหาเนหิฯ ปญฺจวิธปฺปหานมฺปิ อิธ วตฺตุํ วฎฺฎติเยวฯ ปญฺจวิธญฺหิ ปหานํ ตทงฺควิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทปฺปฎิปฺปสฺสทฺธินิสฺสรณวเสนฯ ตตฺถ ยํ ทีปาโลเกเนว ตมสฺส ปฏิปกฺขภาวโต อโลภาทีหิ โลภาทิกสฺส นามรูปปริเจฺฉทาทิวิปสฺสนาญาเณหิ ตสฺส ตสฺส อนตฺถสฺส ปหานํ, เสยฺยถิทํ – ปริจฺจาเคน โลภาทิมลสฺส, สีเลน ปาณาติปาตาทิทุสฺสีลฺยสฺส, สทฺธาทีหิ อสฺสทฺธิยาทิกสฺส, นามรูปววตฺถาเนน สกฺกายทิฎฺฐิยา, ปจฺจยปริคฺคเหน อเหตุวิสมเหตุทิฎฺฐีนํ, ตเสฺสว อปรภาเคน กงฺขาวิตรเณน กถํกถีภาวสฺส, กลาปสมฺมสเนน อหํมมาติ คาหสฺส, มคฺคามคฺคววตฺถาเนน อมเคฺค มคฺคสญฺญาย, อุทยทสฺสเนน อุเจฺฉททิฎฺฐิยา, วยทสฺสเนน สสฺสตทิฎฺฐิยา, ภยทสฺสเนน สภเย อภยสญฺญาย, อาทีนวทสฺสเนน อสฺสาทสญฺญาย, นิพฺพิทานุปสฺสเนน อภิรติสญฺญาย, มุจฺจิตุกมฺยตาญาเณน อมุจฺจิตุกมฺยตาย, อุเปกฺขาญาเณน อนุเปกฺขาย, อนุโลเมน ธมฺมฎฺฐิติยํ นิพฺพาเน จ ปฏิโลมภาวสฺส, โคตฺรภุนา สงฺขารนิมิตฺตคฺคาหสฺส ปหานํ, เอตํ **ตทงฺคปฺปหานํ** นามฯ

ยํ ปน อุปจารปฺปนาเภทน สมาธินา ปวตฺติภาวนิวารณโต ฆฎปฺปหาเรเนว อุทกปิเฎ្ฐเสวาลสฺส, เตสํ เตสํ นีวรณาทิธมฺมานํ ปหานํ, เอตํ **วิกฺขมฺภนปฺปหานํ** นามฯ ยํ จตุนฺนํ อริยมคฺคานํ ภาวิตตฺตา ตํตํมคฺควโต อตฺตโน สนฺตาเน ‘‘ทิฎฺฐิคตานํ ปหานายา’’ติอาทินา (ธ. ส. ๒๗๗; วิภ. ๖๒๘) นเยน วุตฺตสฺส สมุทยปกฺขิยสฺส กิเลสคหณสฺส อจฺจนฺตํ อปฺปวตฺติภาเวน สมุจฺฉินฺทนํ, เอตํ **สมุเจฺฉทปฺปหานํ** นามฯ ยํ ปน ผลกฺขเณ ปฎิปฺปสฺสทฺธตฺตํ กิเลสานํ, เอตํ **ปฎิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ** นามฯ ยํ สพฺพสงฺขตนิสฺสฎตฺตา ปหีนสพฺพสงฺขตํ นิพฺพานํ, เอตํ

นิสฺสรณปฺปหานํ นาม ฯ ตสฺส ปญฺจวิธสฺสปิ ตถา ตถา ราคาทิกิเลสานํ ปฏินิสฺสชฺชนเฏฺฐน สมติกฺกมนเฏฺฐน วา ปหานสฺส อตฺถาย, ปหานสาธนตฺถนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ตตฺถ สํวเรน กิเลสานํ จิตฺตสนฺตาเน ปเวสนิวารณํ ปหาเนน จ ปเวสนิวารณเมว สมฺคฺฆาโต จาติ วทนฺติฯ อุภเยนปิ ปน ยถารหํ อุภยํ สมฺปชฺชตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ สีลาทิธมฺมา เอว หิ สํวรณโต สํวรํ, ปชหนโต ปหานนฺติฯ

อนีติหนฺติ อีติโย วุจฺจนฺติ อุปทฺทวา ทิฏฺฐธมฺมิกา สมฺปรายิกา จฯ อีติโย หนฺตีติ อีติหํ, อนุ อีติหนฺติ **อนีติหํ,** สาสนพฺรหฺมจริยํ มคฺคพฺรหฺมจริยญฺจฯ อถ วา อีตีหิ อนเตฺถหิ สทฺธิํ หนนฺติ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติ อีติหา, ตณฺหาทิอุปกฺกิเลสาฯ นตฺถิ เอตฺถ อีติหาติ **อนีติหํ**ฯ อีติหา วา ยถาวุเตฺตนเตฺถน ติตฺถิยสมยา, ตปฺปฏิปกฺขโต อิทํ **อนีติหํ**ฯ ‘‘อนิติห’’นฺติปิ ปาโฐฯ ตสฺสโตฺถ – ‘‘อิติหาย’’นฺติ ธเมฺมสุ อเนกํสคฺคาหภาวโต วิจิกิจฺฉา อิติหํ นาม, สมฺมาสมฺพุทฺธปฺปเวทิตตฺตา ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชนฺตานํ นิกฺกงฺขภาวสาธนโต จ นตฺถิ เอตฺถ อิติหนฺติ **อนิติหํ,** อปรปตฺติยนฺติ อโตฺถฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ปจฺจตฺตํ เวทิตโพฺพ วิญฺญูหี’’ติ, ‘‘อตกฺกาวจโร’’ติ (ที. นิ. ๒.๖๗; ม. นิ. ๑.๒๘๑; ๒.๓๓๗; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๗-๘) จฯ คาถาพนฺธสุขตฺถํ ปน ‘‘อนีติห’’นฺติ ทีฆํ กตฺวา ปฐนฺติฯ ปจฺฉิมํ ปเนตฺถ อตฺถวิกปฺปํ ทเสฺสตุํ **‘‘อิติหปริวชฺชิต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

นิพฺพานสงฺขาตํ โอคธํ ปติฏฺฐํ ปารํ คจฺฉตีติ นิพฺพาโนคธคามี, วิมุตฺติรสตฺตา เอกเนฺตเนว นิพฺพานสมฺปาปโกติ อโตฺถ, ตํ **นิพฺพาโนคธคามินํ** พฺรหฺมจริยํฯ **นิพฺพาโนคโธ**ติ วา อริยมโคฺค วุจฺจติ เตน วินา นิพฺพานาวคาหณสฺส อสมฺภวโต ตสฺส จ นิพฺพานํ อนาลมฺพิตฺวา อปฺปวตฺตนโต, ตเญฺจตํ เอกนฺตสมฺปาทเนน คจฺฉตีติ **นิพฺพาโนคธคามี**ฯ อถ วา **นิพฺพาโนคธคามิน**นฺติ นิพฺพานสฺส อโนฺตคามินํฯ มคฺคพฺรหฺมจริยญฺหิ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กริตฺวา ตสฺส อโนฺต เอว ปวตฺตตีติฯ อิมเมว จ อตฺถวิกปฺปํ ทเสฺสตุํ **‘‘นิพฺพานสฺส อโนฺตคามิน’’**นฺติ อาทิ วุตฺตํฯ **โส**ติ โย โส สมติํส ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพกิเลเส ภญฺชิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธ, โส ภควา **อเทสยิ** เทเสสิ ฯ **มหเนฺตหี**ติ มหาอตฺเมหิ อุฬารชฺฌาสเยหิฯ มหนฺตํ นิพฺพานํ, มหเนฺต วา สีลกฺขนฺธาทิเก เอสนฺติ คเวสนฺตีติ **มเหสิโน,** พุทฺธาทโย อริยาฯ เตหิ **อนุยาโต** ปฏิปโนฺนฯ

ยถา พุเทฺธน เทสิตนฺติ ยถา อภิเญฺญยฺยาทิภาเวน สมฺมาสมฺพุเทฺธน มยา เทสิตํ, เอวํ เย เอตํ มคฺคพฺรหฺมจริยํ ตทตฺถํ สาสนพฺรหฺมจริยญฺจ ปฏิปชฺชนฺติฯ เต ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ ยถารหํ อนุสาสนฺตสฺส สตฺถุ มยฺหํ สาสนการิโน โอวาทปฺปฏิกรา สกลสฺส วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตํ ปริยนฺตํ อปฺปวตฺติํ กริสฺสนฺติ, ทุกฺขสฺส วา อนฺตํ นิพฺพานํ สจฺฉิกริสฺสนฺตีติฯ

พฺรหฺมจริยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. กุหสุตฺตวณฺณนา

๒๖. ฉเฏฺฐ **กุหกา**ติ สามนฺตชปฺปนาทินา กุหนวตฺถุนา กุหกา, อสนฺตคุณสมฺภาวนิจฺฉาย โกหญฺญํ กตฺวา ปเรสํ วิทฺธํสกาติ อโตฺถฯ **ถทฺธา**ติ ‘‘โกธโน โหติ อุปายาสพหุโล, อปฺปมฺปิ วุโตฺต สมาโน อภิสชฺชติ กุปฺปติ พฺยาปชฺชติ ปติตฺถียตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๒๕, ๒๗) เอวํ วุเตฺตน โกเธน จ, ‘‘ทุพฺพโจ โหติ โทวจสฺสกรเณหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต อกฺขโม อปฺปทกฺขิณคฺคาหี อนุสาสนิ’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๑๘๑; ปารา. ๔๒๖)ฯ เอวํ วุเตฺตน โทวจเสฺสน จ, ‘‘ชาติมโท, โคตฺตมโท, ลาภมโท, อาโรคฺยมโท, โยพฺพนมโท, ชีวิตมโท’’ติ (วิภ. ๘๓๒) เอวํ วุตฺตชาติม

ทาทิเภเทน มาเนน จ ครุกาตเพฺพสุ ครูสุปิ นิปจฺจการํ อกตฺวา อโยสลากํ คิลิตฺวา ฐิตา วิย อ โนนตา หุตฺวา วิจรณกาฯ เตนาห **“โกเธน จา”**ติอาทิฯ

อุปลาปกาติ มิจฺฉาชีววเสน กุลสงฺคณฺหกาฯ **ลปา**ติ ปจฺจยตฺถํ ปยุตฺตวาจาวเสน นิเปฺป สิกตาวเสน ลปกาติ อโตฺถฯ **สิงฺค**นฺติ สิงฺคารํฯ ตณฺหิ กุสลสฺส วิชฺฌนโต สุฏฺฐุ อาเสวิตตาย สีเส ปริกฺขิตฺตํ สุนิพฺพตฺตํ วิสาณํ วิย ถิรตฺตา จ สิงฺคํ วิยาติ สิงฺคํ, นาคริกภาวสงฺขาตสฺส กิเลส สิงฺคเสฺสตํ นามํฯ สิงฺคารภาโว **สิงฺคารตา,** สิงฺคารกรณกอากาโร วาฯ จาตุรภาโว **จาตุรตา**ฯ ตถา **จาตุริยํ**ฯ ปริกฺขตภาโว **ปริกฺขตตา,** ปริขณิตฺวา ฐปิตเสฺสว ทฬฺหสิงฺคารเสฺสตํ นามํฯ อิตรํ ตเสฺสว เววจนํฯ เอวํ สเพฺพหิ วาเรหิ กิเลสสิงฺคารตาว กถิตาฯ

อุคฺคตนฬาติ นฬสทิสํ ตุจฺฉมานํ อุกฺขิปิตฺวา วิจรณกาฯ เตนาห **“ตุจฺฉมานํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตา”**ติฯ ยสฺมา เต กุหนาทิโยคโต น สมฺมาปฏิปนฺนา, ตสฺมา **“มม สนฺตกา น โหนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ **อปคตา**ติ ยทิปิ เต มม สาสเน ปพฺพชิตา, ยถานุสิฏฺฐํ ปน อปฺปฏิปชฺชนโต อปค ตา เอว อิมสฺมา ธมฺมวินยา, อิโต เต สุวิทูเร ฐิตาติ ทเสฺสติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘นภญฺจ ทูเร ปถวี จ ทูเร,
> ปารํ สมุทฺทสฺส ตทาหุ ทูเร;
> ตโต หเว ทูรตรํ วทนฺติ,
> สตญฺจ ธโมฺม อสตญฺจ ราชา’’ติฯ (ชา. ๒.๒๑.๔๑๔);

สพฺพตฺถ ปตฺถฏตาย เวปุลฺลํ ปาปุณนฺตีติ สพฺพตฺถ ปตฺถฏภาเวน สีลาทิธมฺมกฺขนฺธ ปาริปูริยา เวปุลฺลํ ปาปุณนฺติฯ

กุหสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สนฺตุฏฺฐิสุตฺตวณฺณนา

๒๗. สตฺตเม **นิโทฺทสานี**ติ อวชฺชรหิตานิ อาคมนสุทฺธิโต กายมณฺฑนาทิกิเลสวตฺถุภา วาภาวโต จฯ ตตฺถ สุลภตาย ปริเยสนทุกฺขสฺส อภาโว ทสฺสิโต, อปฺปตาย ปริหรณทุกฺขสฺสปิ อภาโว ทสฺสิโต, อนวชฺชตาย อครหิตพฺพตาย ภิกฺขุสารุปฺปภาโว ทสฺสิโต โหติฯ อปฺปตาย วา ปริตฺตาสสฺส อวตฺถุตา, สุลภตาย เคธาทีนํ อวตฺถุตา, อนวชฺชตาย อาทีนวทสฺสนนิสฺสรณ ปญฺญานํ อตฺถิตา ทสฺสิตา โหติฯ อปฺปตาย วา ลาเภน น โสมนสฺสํ ชนยนฺติ, อลาเภน น โท มนสฺสํ ชนยนฺติ, อนวชฺชตาย วิปฺปฏิสารนิมิตฺตํ อญฺญาณุเปกฺขํ น ชนยนฺติ อวิปฺปฏิสารวตฺถุ ภาวโตฯ

ปํสุกูลนฺติ สงฺการกูฏาทีสุ ยตฺถ กตฺถจิ ปํสูนํ อุปริ ฐิตตฺตา อพฺภุคฺคตเฏฺฐน ปํสุกูลํ วิยาติ ปํสุกูลํ, ปํสุ วิย กุจฺฉิตภาวํ อุลติ คจฺฉตีติ ปํสุกูลนฺติ เอวํ ลทฺธนามํ รถิกาทีสุ ปติตนนฺตกานิ อุจฺจินิตฺวา กตจีวรํฯ **รุกฺขมูล**นฺติ วิเวกานุรูปํ ยํ กิญฺจิ รุกฺขสมีปํฯ **ยํ กิญฺจิ มุตฺต**นฺติ ยํ กิญฺจิ โค มุตฺตํฯ เกจิ ปเนตฺถ ‘‘โคมุตฺตปริภาวิตหรีตกขณฺฑํ **ปูติมุตฺต**’’นฺติ วทนฺติฯ ‘‘ปูติภาเวน อา ปณาทิโต วิสฺสฏฺฐํ ฉฑฺฑิตํ อปริคฺคหิตํ ยํ กิญฺจิ เภสชฺชํ **ปูติมุตฺต**นฺติ อธิเปฺปต’’นฺติ อปเรฯ

ยโต โขติ ปจฺจเตฺต นิสฺสกฺกวจนํ, ยํ โขติ วุตฺตํ โหติฯ **เตน ตุโฎฺฐ โหตี**ติ วุตฺตกิริยํ ปรามสติฯ **ตุโฎฺฐ**ติ สนฺตุโฎฺฐฯ **อิทมสฺสาห**นฺติ ยฺวายํ จตุพฺพิเธน ยถาวุเตฺตน ปจฺจเยน อเปฺ ปน สุลเภน สโนฺตโส, อิทํ อิมสฺส ภิกฺขุโน สีลสํวราทีสุ อญฺญตรํ เอกํ สามญฺญงฺคํ สมณภาว

การณนฺติ อหํ วทามิฯ สนฺตุฏฺฐสฺส หิ จตุปาริสุทฺธิสีลํ ปริปุณฺณํ โหติ, สมถวิปสฺสนา จ ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ อถ วา สามญฺญํ นาม อริยมคฺโค, ตสฺส สเงฺขปโต เทฺว องฺคา พาหิรํ อชฺฌตฺติกนฺติฯ ตตฺถ พาหิรํ สปฺปุริสูปนิสฺสโย สทฺธมฺมสฺสวนญฺจฯ อชฺฌตฺติกํ ปน โยนิโสมนสิกาโร ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปตฺติ จฯ เตสุ ยสฺมา ยถารหํ ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปตฺติภูตา ตสฺส มูลภูตา เจเต ธมฺมา, ยทิทํ อปฺปิจฺฉตา สนฺตุฏฺฐิตา ปวิวิตฺตตา อสํสฏฺฐตา อารทฺธวีริยตาติ เอวมาทโย, ตสฺมา วุตฺตํ **“อิทมสฺสาหํ อญฺญตรํ สามญฺญงฺคนฺติ วทามี”**ติฯ

เสนาสนมารพฺภาติ วิหาราทึ มญฺจปีฐาทิญฺจ เสนาสนํ นิสฺสายฯ **จีวรํ ปานโภชน**นฺติ นิวาสนาทิจีวรํ อมฺพปานกาทิปานํ ขาทนียโภชนียาทิภุญฺชิตพฺพวตฺถุญฺจ อารพฺภาติ สมฺพนฺโธฯ **วิฆาโต**ติ วิฆาตภาโว, จิตฺตสฺส ทุกฺขํ น โหตีติ โยชนาฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ‘‘อมุกสฺมึ นาม อาวาเส ปจฺจยา สุลภา’’ติ ลภิตพฺพฏฺฐานคมเนน วา ‘‘มยฺหํ ปาปุณาติ, น ตุยฺห’’นฺติ วิวาทาปชฺชเนน วา นวกมฺมกรณาทิวเสน วา เสนาสนาทีนิ ปริเยสนฺตานํ อสนฺตุฏฺฐานํ อิจฺฉิตาลาภาทินา โย วิฆาโต จิตฺตสฺส โหติ, โส ตตฺถ สนฺตุฏฺฐสฺส น โหติฯ **ทิสา นปฺปฏิหญฺญตี**ติ สนฺตุฏฺฐิยา จาตุทฺทิสภาเวน ทิสา น ปฏิหนติฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘จาตุทฺทิโส อปฺปฏิโฆ จ โหติ, สนฺตุสฺสมาโน อิตรีตเรนา’’ติ (สุ. นิ. ๔๒)ฯ

สมณธมฺมสฺส อนุโลมาติ สมณธมฺมสฺส สมถวิปสฺสนาภาวนาย, อริยมคฺคเสฺสว วา อนุจฺฉวิกา อปฺปิจฺฉตาทโยฯ **ตุฏฺฐจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน**ติ ตุฏฺฐจิเตฺตน ภิกฺขุนาฯ **อธิคฺคหิตา โหนฺตี**ติ ปฏิปกฺขธเมฺม อภิภวิตฺวา คหิตา โหนฺติฯ **อโนฺตคตา**ติ อพฺภนฺตรคตาฯ น **ปริพาหิรา**ติ น พาหิรา กตาฯ

สนฺตุฏฺฐิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อริยวํสสุตฺตวณฺณนา

๒๘. อฏฺฐเม **วํส**-สโทฺท ‘‘ปิฏฺฐิวํสํ อติกฺกมิตฺวา นิสีทตี’’ติอาทีสุ ทฺวินฺนํ โคปานสีนํ สนฺธานฏฺฐาเน ฐเปตพฺพทณฺฑเก อาคโตฯ

‘‘วํโส วิสาโล จ ยถา วิสโตฺต,
ปุเตฺตสุ ทาเรสุ จ ยา อเปกฺขา;
วํสกฺกฬีโรว อสชฺชมาโน,
เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ –

อาทีสุ กฏฺฐเกฯ ‘‘เภริสโทฺท มุทิงฺคสโทฺท วํสตาลสโทฺท’’ติอาทีสุ ตูริยวิเสเส, เวณูติปิ วุจฺจติ ฯ ‘‘ภิเนฺนน ปิฏฺฐิวํเสน มโต หตฺถี’’ติอาทีสุ หตฺถิอาทีนํ ปิฏฺฐิเวมเชฺฌ ปเทเสฯ ‘‘กุลวํสํ ฐเปสฺสามี’’ติอาทีสุ กุลนฺวเยฯ ‘‘วํสานุรกฺขโก ปเวณีปาลโก’’ติอาทีสุ คุณานุปุพฺพิยํ คุณานํ ปพนฺธปฺปวตฺติยํฯ อิธ ปน จตุปจฺจยสโนฺตสภาวนารามตาสงฺขาตคุณานํ ปพเนฺธ ทฏฺฐโพฺพฯ ตสฺส ปน วํสสฺส กุลนฺวยํ คุณนฺวยญฺจ นิทสฺสนวเสน ทเสฺสตุํ **“ยถา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ขตฺติยวํโส**ติ ขตฺติยกุลวํโสฯ เอส นโย เสสปเทสุปิฯ **สมณวํโส** ปน สมณตนฺติ สมณปเวณีฯ **มูลคนฺธาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน ยถา สารคนฺธาทีนํ สงฺคโห, เอวเมตฺถ โครสาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพ, ทุติเยน ปน **อาทิ**-สเทน กาสิกวตฺถสปฺปิมณฺฑาทีนํฯ

อริย-สโทฺท อมิลเกฺขสุปิ มนุเสฺสสุ ปวตฺตติ, เยสํ นิวสนฏฺฐานํ อริยํ อายตนนฺติ วุจฺจติฯ ยถาห ‘‘ยาวตา, อานนฺท, อริยํ อายตน’’นฺติ (ที. นิ. ๒.๑๕๒; อุทา. ๗๖)ฯ โลกิยสาธุชเนสุปิ ‘‘เย หิ โว อริยา ปริสุทฺธกายสมาจารา, เตสํ อหํ อญฺญตโร’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๕)ฯ อิธ ปน เย ‘‘อารกา กิเลเสหี’’ติอาทินา ลทฺธนิพฺพจนา ปฏิวิทฺธอริยสจฺจา, เต เอว อธิเปฺปตาติ ทเสฺส ตุํ **‘‘เก ปน เต อริยา’’**ติ ปุจฺฉํ กตฺวา **‘‘อริยา วุจฺจนฺตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ เย มหาปณิธาน กเปฺปโต ปฏฺฐาย ยาวายํ กเปฺป, เอตฺถนฺตเร อุปฺปนฺนา สมฺมาสมฺพุทฺธาฯ เต ตาว สรูปโต ท เสฺสตฺวา ตทเญฺญปิ สมฺมาสมฺพุเทฺธ ปเจฺจกพุเทฺธ พุทฺธสาวเก จ สงฺคเหตฺวา อนวเสสโต อริ เย ทเสฺสตุํ **‘‘อปิจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยาว สาสนํ อนุตรธายติ, ตาว สตฺถา ธรติ เอว นามา ติ อิมเมว ภควนฺตํฯ เย เจตรหิ พุทฺธสาวกา, เต จ สนฺธาย ปจฺจุปฺปนฺนคฺคหณํฯ ตสฺมึ ตสฺมึ กาเล เต เต ปจฺจุปฺปนฺนาติ เจ, อตีตานาคตคฺคหณํ น กตฺตพฺพํ สิยาฯ

อิทานิ ยถา ภควา ‘‘ธมฺมํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามิ อาทิกลฺยาณํ มเชฺฌกลฺยาณํ ปริโยสา นกลฺยาณํ สาตฺถํ สพฺยญฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสสฺสามิ, ยทิทํ ฉ ฉกฺกา นี’’ติ **ฉฉกฺกเทสนาย** (ม. นิ. ๓.๔๒๐) อฏฺฐหิ ปเทหิ วณฺณํ อภาสิฯ เอวํ มหาอริยวํสเทสนาย อริยานํ วํสํ ‘‘จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, อริยวํสา อคฺคญฺญา รตฺตญฺญา วํสญฺญา โปราณา, อสํกิณฺณา อสํกิณฺณปุพฺพา น สํกียนฺติ น สํกียิสฺสนฺติ, อปฺปฏิกุฏฺฐา สมเณหิ พฺราหฺมเณหิ วิญฺญูหี’’ติ เยหิ นวหิ ปเทหิ วณฺณํ อภาสิ, ตานิ ตาว อาเนตฺวา โถมนาวเสเนว วเณฺณโนฺต **‘‘เต โข ปเนเต’’**ติอาทิมาหฯ **อคฺคาติ ชานิตพฺพา** สพฺพวํเสหิ เสฏฺฐภาวโต เสฏฺฐภาวสา ธนโต จฯ

รตฺตญฺญา จิรรตฺตาติ ชานิตพฺพา รตฺตญฺญูหิ พุทฺธาทีหิ เตหิ จ ตถา อนุฏฺฐิตตฺตาฯ **วํสาติ ชานิตพฺพา**ติ พุทฺธาทีนํ อริยานํ วํสาติ ชานิตพฺพาฯ **โปราณา**ติ ปุราตนาฯ **น อธุนุปฺปตฺติกา**ติ น อธุนาตนาฯ **อวิกิณฺณา**ติ น ขิตฺตา น ฉฑฺฑิตาฯ เตนาห **‘‘อนปนี ตา’’**ติฯ **น อปนีตปุพฺพา**ติ น ฉฑฺฑิตปุพฺพา, ติสฺสนฺนมฺปิ สิกฺขานํ ปริปูรณูปายภาวโต น ปริ จฺจตฺตปุพฺพาฯ ตโต เอว อิทานิปิ น อปนียนฺติ, อนาคเตปิ น อปนียิสฺสนฺติเยวฯ ธมฺมสภาวสฺส วิชานเนน **วิญฺญู**ฯ สมิตปาปา **สมณา** เจว พาหิตปาปา **พฺราหฺมณา** จฯ **เตหิ อปฺปฏิกุฏฺฐา** อปฺปฏิกฺขิตฺตาฯ เย หิ น ปฏิโกฺกสิตพฺพา, เต อนินฺทิตพฺพาฯ อครหิตพฺพา อปริจฺจชิตพฺพตาย อปฺปฏิกฺขิปิตพฺพา โหนฺตีติฯ

สนฺตุโฏฺฐติ เอตฺถ ยถาธิเปฺปตสโนฺตสเมว ทเสฺสเนฺตน ปจฺจยสโนฺตสวเสน สนฺตุโฏฺฐติ วุตฺตํ, ฌานวิปสฺสนาทิวเสนปิ อิธ ภิกฺขุโน สนฺตุฏฺฐตา โหตีติฯ **อิตรีตเรนา**ติ อิตเรน อิตเรนฯ อิตรสโทฺท อนิยมวจโน ทฺวิกฺขตฺตุํ วุจฺจมาโน ยํ-กิญฺจิสเทฺทหิ สมานโตฺถ โหตีติ วุตฺตํ **‘‘เยน เกนจี’’**ติฯ สฺวายํ อนิยมวาจิตาย เอว ยถา ถูลาทีนํ อญฺญตรวจโน, เอวํ ยถาลทฺธาทีนมฺปิ อญฺญตรวจโนติฯ ตตฺถ ทุติยปกฺขเสฺสว อิธ อิจฺฉิตภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อถ โข’’**ติอาทิมาหฯ นนุ จ ยถาลทฺธาทโยปิ ถูลาทโย เอว? สจฺจเมตํ, ตถาปิ อตฺถิ วิเสโสฯ โย หิ ยถาลเทฺธสุ ถูลาทีสุ สโนฺตโส, โส ยถาลาภสโนฺตโสว, น อิตโรฯ น หิ โส ปจฺจยมตฺตสนฺนิสฺสโย อิจฺฉิโต, อถ โข อตฺตโน กายพลสารุปฺปภาวสนฺนิสฺสโยปิฯ ถูลทุกาทโย ตโยปิ จีวเร ลพฺภนฺติ, มชฺฌิโม จตุ ปจฺจยสาธารโณ, ปจฺฉิโม ปน จีวเร เสนาสเน จ ลพฺภตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อิเม ตโย สโนฺตเส**ติ อิทํ สพฺพสงฺคาหิกนเยน วุตฺตํฯ เย หิ ปรโต คิลานปจฺจยํ ปิณฺฑปาเต เอว ปกฺขิปิตฺวา จีวเร วี สติ, ปิณฺฑปาเต ปนฺนรส, เสนาสเน ปนฺนรสาติ สมปญฺญาส สโนฺตสา วุจฺจนฺติ, เต สเพฺพปิ ยถารหํ อิเมสุ เอว ตีสุ สโนฺตเสสุ สงฺคหํ สโมสรณํ คจฺฉนฺตีติฯ

จีวรํ ชานิตพฺพนฺติ ‘‘อิทํ นาม จีวรํ กปฺปิย’’นฺติ ชาติโต จีวรํ ชานิตพฺพํฯ **จีวรเขตฺต**นฺติ จีวรสฺส อุปฺปตฺติเกฺขตฺตํฯ **ปํสุกูล**นฺติ ปํสุกูลจีวรํ, ปํสุกูลลกฺขณปฺปตฺตํ จีวรํ ชานิตพฺพนฺติ อ โตฺถฯ **จีวรสโนฺตฺส**ติ จีวเร ลพฺภมาโน สโพฺพ สโนฺตโส ชานิตโพฺพฯ **จีวรปฺปฏิสํยุตฺตานิ ธุตงฺคานิ ชานิตพฺพานิ,** ยานิ โคเปโนฺต จีวรสโนฺตเสน สมฺมเทว สนฺตุฏฺโฐ โหตีติฯ โขมกปฺ ปาสิกโกเสยฺยกมฺพลสาณภงฺคานิ **โขมาทีนิ**ฯ ตตฺถ **โขมํ** นาม โขมสุเตฺตหิ วายิตํ โขมปฏฺฏ จีวรํฯ ตถา เสสานิปิฯ **สาณ**นฺติ สาณวากสุเตฺตหิ กตจีวรํฯ **ภงฺค**นฺติ ปน โขมสุตฺตาทีนิ สพฺพา นิ, เอกจฺจานิ วา มิเสฺสตฺวา กตจีวรํฯ ภงฺคมฺปิ วากมยเมวาติ เกจิฯ **ฉา**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ ยทิ เอวํ อิโต อญฺญา วตฺถชาติ นตฺถีติ? โน นตฺถิฯ สา ปน เอเตสํ อนุโลมาติ ทเสฺสตุํ **‘‘ทุกูลาที นี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อาทิ**-สเทฺทน ปตฺตุณฺณํ, โสมารปฏฺฏํ, จีนปฏฺฏํ, อิทฺธิชํ, เทวทินฺนนฺติ เตสํ สงฺคโหฯ ตตฺถ ทุกูลํ สาณสฺส อนุโลมํ วากมยตฺตาฯ ปตฺตุณฺณเทเส สญฺชาตวตฺถํ **ปตฺ ตุณฺณํ**ฯ ‘‘โกเสยฺยวิเสโส’’ติ หิ อภิธานโกเส วุตฺตํฯ โสมารเทเส จีนเทเส จ ชาตวตฺถานิ **โสมารจีนปฏฺฏานิ**ฯ ปตฺตุณฺณาทีนิ ตีณิ โกเสยฺยสฺส อนุโลมานิ ปาณเกหิ กตสุตฺตมยตฺตาฯ **อิทฺธิชํ** เอหิภิกฺขูนํ ปุญฺญิทฺธิยา นิพฺพตฺตจีวรํ, ตํ โขมาทีนํ อญฺญตรํ โหตีติ เตสํ เอว อนุ โลมํฯ เทวตาหิ ทินฺนจีวรํ **เทวทินฺนํ,** ตํ กปฺปรุเกฺข นิพฺพตฺตํ ชาลินิยา เทวกญฺญาย อนุรุทฺธ เตฺถรสฺส ทินฺนวตฺถสทิสํ, ตมฺปิ โขมาทีนํเยว อนุโลมํ โหติ เตสุ อญฺญตรภาวโตฯ

อิมานีติ อโนฺตคธาวธารณวจนํ, อิมานิ เอวาติ อโตฺถฯ พุทฺธาทีนํ ปริโภคโยคฺคตาย **กปฺปิยจีวรานิ**ฯ อิทานิ อวธารเณน นิวตฺติตานิ เอกเทเสน ทเสฺสตุํ **‘‘กุสจีร’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ กุสติเณหิ อเญฺญหิ วา ตาทิเสหิ ติเณหิ กตจีวรํ **กุสจีรํ**ฯ อกฺกวากาทีหิ วาเกหิ กตจีวรํ **วากจีรํ**ฯ จตุโกฺกเณหิ ติโกเณหิ วา ผลเกหิ กตจีวรํ **ผลกจีรํ**ฯ มนุสฺสานํ เกเสหิ กตกมฺพลํ **เกสกมฺพลํ**ฯ จามริวาลอสฺสวาลาทีหิ กตํ **วาลกมฺพลํ**ฯ มกจิตนฺตูหิ วายิโต **โปตฺถโก**ฯ **จมฺม**นฺติ มิคจมฺมาทิ ยํ กิญฺจิ จมฺมํฯ อุลูกปเกฺขหิ คนฺถิตฺวา กตจีวรํ **อุลูกปกฺขํ**ฯ ภุชปตฺตตจา ทิมยํ **รุกฺขทุสฺสํ**ฯ ติรีฏกนฺติ อโตฺถฯ สุขุมตราหิ ลตาหิ ลตาวาเกหิ วา วายิตํ **ลตาทุสฺสํ**ฯ เอ รกวาเกหิ กตํ **เอรกทุสฺสํ**ฯ ตถา **กทลิทุสฺสํ**ฯ สุขุเมหิ เวฬุวิลีเวหิ กตํ **เวฬุทุสฺสํฯ อาทิ**-สเทฺ ทน วกฺกลาทีนํ สงฺคโหฯ **อกปฺปิยจีวรานิ** ติตฺถิยทฺธชภาวโตฯ

อฏฺฐนฺนํ มาติกานํ วเสนาติ ‘‘สีมาย เทติ, กติกาย เทตี’’ติอาทินา (มหาว. ๓๗๙) อา คตานํ อฏฺฐนฺนํ จีวรุปฺปตฺติมาติกานํ วเสนฯ จีวรานํ ปฏิลาภเกฺขตฺตทสฺสนตฺถญฺหิ ภควตา ‘‘อฏฺฐิมา, ภิกฺขเว, มาติกา’’ติอาทินา มาติกา ฐปิตาฯ **มาติกา**ติ หิ มาตโร จีวรุปฺปตฺติชนิกา ติฯ

โสสานิกนฺติ สุสาเน ปติตํฯ **ปาปณิก**นฺติ อาปณทฺวาเร ปติตํฯ **รถิย**นฺติ ปุญฺญตฺถิเกหิ วาตปานนฺตเรน รถิกาย ฉฑฺฑิตโจฬกํฯ **สงฺการกูฏก**นฺติ สงฺการฏฺฐาเน ฉฑฺฑิตโจฬกํฯ **สิ นาน**นฺติ นหานโจฬกํ, ยํ ภูตเวเชฺชหิ สสีสํ นหาปิตฺวา กาลกณฺณิโจฬนฺติ ฉเฑฺฑตฺวา คจฺฉนฺ ติฯ **ติตฺถ**นฺติ ติตฺถโจฬํ, สินานติเตฺถ ฉฑฺฑิตปิโลติกาฯ **อคฺคิทฑฺฒ**นฺติ อคฺคินา ทฑฺฒปฺป เทสํฯ ตญฺหิ มนุสฺสา ฉเฑฺฑนฺติฯ **โคขายิตาทีนิ** ปากฏาเนวฯ ตานิปิ หิ มนุสฺสา ฉเฑฺฑนฺติฯ **ธชํ อุสฺสาเปตฺวา**ติ นาวํ อาโรหเนฺตหิ วา ยุทฺธํ ปวิสเนฺตหิ วา ธชยฏฺฐึ อุสฺสาเปตฺวา, ตตฺถ พทฺธํ วาเตน **อานีตํ** เตหิ ฉฑฺฑิตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

สาหกภิกฺขุนาติ คหปติจีวรสฺส สาทิยนภิกฺขุนาฯ **เอกมาสมตฺต**นฺติ จีวรมาสสญฺญิตํ เอกมาสมตฺตํ **วิตเกฺกตุํ วฏฺฏติ,** น ตโต ปรนฺติ อธิปฺปาโยฯ สพฺพสฺสปิ หิ ตณฺหานิคฺคหตฺถา สาสเน ปฏิปตฺตีติฯ **ปํสุกูลิโก อทฺธมาเสเนว กโรติ** อปรปฺปฏิพทฺธตฺตา ปฏิลาภสฺส, อิตรสฺส

ปน ปรปฺปฏิพทฺธตฺตา มาสมตฺตํ อนุญฺญาตํฯ **อิทํ มาสฑฺฒมาสมตฺตํ...เป.... วิตกฺกส โนฺตโส** วิตเกฺกนฺตสฺส ปริมิตกาลิกตฺตาฯ มหาเถรํ ตตฺถ อตฺตโน สหายํ อิจฺฉโนฺตปิ ครุคาร เวน **"คามทฺวารํ, ภเนฺต, คมิสฺสามิ"**อิเจฺจวาหฯ เถโรปิ ตสฺส อชฺฌาสยํ ญตฺวา **"อหมฺปาวุ โส, คมิสฺสามี"**ติ อาหฯ ''อิมสฺส ภิกฺขุโน วิตกฺกสฺส อวสโร มา โหตู''ติ **ปณฺหํ ปุจฺฉมาโน คามํ ปาวิสิฯ อุจฺจารปลิพุโทฺธ**ติ อุจฺจาเรน ปีฬิโตฯ ตทา ภควโต ทุกฺกรกิริยานุสฺสรณมุเขน ตถาคเต อุปฺปนฺนสฺส ปีติโสมนสฺสเวคสฺส พลวภาเวน กิเลสานํ วิกฺขมฺภิตตฺตา **ตสฺมิํเยว... เป.... ตีณิ ผลานิ ปโตฺต**ฯ

กตฺถ ลภิสฺสามีติ จินฺตนาปิ ลาภาสาปุพฺพิกาติ ตถา **"อจิเนฺตตฺวา"**ติ วุตฺตํฯ ''สุนฺทรํ ลภิสฺสามิ, มนาปํ ลภิสฺสามี''ติเอวมาทิจินฺตนาย กา นาม กถา, กถํ ปน คนฺตพฺพนฺติ อาห **"กมฺมฏฺฐานสีเสเนว คมน"**นฺติฯ เตน จีวรํ ปฏิจฺจ กิญฺจิปิ น จิเนฺตตพฺพเมวาติ ทเสฺสติฯ อเปสโล อปฺปติรูปายปิ ปริเยสนาย ปจฺจโย ภเวยฺยาติ **"เปสลํ ภิกฺขุํ คเหตฺวา"**ติ วุตฺตํฯ **อา หริยมาน**นฺติ สุสานาทีสุ ปติตํ วตฺถํ ''อิเม ภิกฺขู ปํสุกูลปริเยสนํ จรนฺตี''ติ ญตฺวา เกนจิ ปุริ เสน ตโต อานียมานํฯ **เอวํ ลทฺธํ คณฺหนฺตสฺสปี**ติ เอวํ ปฏิลาภสโนฺตสํ อโกเปตฺวา ลทฺธํ คณฺ หนฺตสฺสปิฯ **อตฺตโน ปโหนกมเตฺตเนวา**ติ ยถาลทฺธานํ ปํสุกูลานํ เอกปฏฺฏทุปฏฺฏานํ อตฺ ถาย อตฺตโน ปโหนกปฺปมาเณเนวฯ อวธารเณน อุปริ ปจฺจาสํ นิวเตฺตติฯ คาเม ภิกฺขาย อา หิณฺฑเนฺตน สปทานจารินา วิย ทฺวารปฺปฏิปาฏิยา จรณํ **โลลุปฺปวิวชฺชนํ** นาม โลลุปฺปสฺส ทู รสมุสฺสาริตตฺตาฯ

ยาเปตุนฺติ อตฺตภาวํ ปวเตฺตตุํฯ **โธวนุปเคนา**ติ โธวนโยเคฺคนฯ **ปณฺณานี**ติ อมฺพชมฺ พาทิปณฺณานิฯ **อโกเปตฺวา**ติ สโนฺตสํ อโกเปตฺวาฯ **ปโหนกนีหาเรเนวา**ติ อนฺตรวาสกาทีสุ ยํ กาตุกาโม, ตสฺส ปโหนกนิยาเมเนว ยถาลทฺธํ ถูลสุขุมาทิํ คเหตฺวา กรณํฯ **ติ มณฺฑลปฺปฏิจฺฉาทนมตฺตเสฺสวา**ติ นิวาสนํ เจ นาภิมณฺฑลํ, ชาณุมณฺฑลํ, อิตรเญฺจ คล วาฏมณฺฑลํ , ชาณุมณฺฑลนฺติ ติมณฺฑลปฺปฏิจฺฉาทนมตฺตเสฺสว กรณํฯ ตํ ปน อตฺถโต ติณฺณํ จีวรานํ เหฏฺฐิมเนฺตน วุตฺตปริมาณํเยว โหติฯ **อวิจาเรตฺวา** น วิจาเรตฺวาฯ

กุสิพนฺธนกาเลติ มณฺฑลานิ โยเชตฺวา สิพฺพนกาเลฯ **สตฺต วาเร**ติ สตฺต สิพฺพนวาเรฯ กปฺปพินฺทุอปเทเสน กสฺสจิ วิการสฺส อกรณํ **กปฺปสโนฺตโส**ฯ

สีตปฺปฏิฆาตนาทิ อตฺถาปตฺติโต สิชฺฌตีติ มุขฺยเมว จีวรปริโภเค ปโยชนํ ทเสฺสตุํ **"หิริ โกปีนปฺปฏิจฺฉาทนมตฺตวเสนา"**ติ วุตฺตํฯ เตนาห ภควา ''ยาวเทว หิริโกปีนปฺปฏิจฺฉาทน ตฺถ''นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๓; อ. นิ. ๖.๕๘; มหานิ. ๒๐๖)ฯ **วฏฺฏติ,** น ตาวตา สโนฺตโส กุปฺปติ สมฺ ภารานํ ทกฺขิเณยฺยานํ อลาภโตฯ **สารณียธเมฺม ฐตฺวา**ติ สีลวเนฺตหิ ภิกฺขูหิ สาธารณโภคิ ภาเว ฐตฺวาฯ **อิตี**ติอาทินา ปฐมเสฺสว อริยวํสสฺส ปํสุกูลิกงฺคเตจีวริกงฺคานํ เตสญฺจสฺส ปจฺจยตํ ทเสฺสโนฺต ''อิติ อิเม ธมฺมา อญฺญมญฺญสฺส สมุฏฺฐาปกา อุปตฺถมฺภกา จา''ติ ทีเปติฯ เอส นโย อิโต ปเรสุฯ

สนฺตุโฏฺฐ โหติ วณฺณวาทีติ เอตฺถ จตุโกฺกฏฺฐิกํ สมฺภวติฯ ตตฺถ จตุโตฺถเยว ปโกฺข วณฺณิตโถมิโตติ ตถา เทสนา กตาฯ **เอโก สนฺตุโฏฺฐ โหติ, สโนฺตสสฺส วณฺณํ น กเถติ** เสยฺยถาปิ เถโร นาฬโกฯ **เอโก น สนฺตุโฏฺฐ โหติ, สโนฺตสสฺส วณฺณํ กเถติ** เสยฺยถาปิ อุ ปนโนฺท สกฺยปุโตฺตฯ **เอโก เนว สนฺตุโฏฺฐ โหติ, น สโนฺตสสฺส วณฺณํ กเถติ** เสยฺยถาปิ เถโร ลาฬุทายิ ฯ **เอโก สนฺตุโฏฺฐ เจว โหติ, สโนฺตสสฺส จ วณฺณํ กเถติ** เสยฺยถาปิ เถโร มหากสฺสโปฯ

อเนสนนฺติ อยุตฺตํ เอสนํฯ เตนาห **“อปฺปติรูป”**นฺติ, สาสเน ฐิตานํ อปฺปติรูปํ อโยคฺคํฯ **โกหญฺญํ กโรโนฺต**ติ จีวรุปฺปาทนนิมิตฺตํ ปเรสํ กุหนํ วิมฺหาปนํ กโรโนฺตฯ **อุตฺตสตี**ติ ตณฺหาสนฺตาเสน อุปรูปริ ตสติฯ **ปริตสฺสตี**ติ ปริโต ตสฺสติฯ ยถา สเพฺพ กายวจิปฺปโยคา ตทตฺถาเอว ชายนฺติ, เอวํ สพฺพภาเคหิ ตสติฯ คธิตํ วุจฺจติ คิโทฺธ, โส เจตฺถ อภิชฺฌาลกฺขโณ อธิเปฺปโตฯ คธิตํ เอตสฺส นตฺถีติ **อคธิโต**ติ อาห **“วิคตโลภคิโทฺธ”**ติฯ **มุจฺฉ**นฺติ ตณฺหาวเสน มุยฺหนํฯ ตสฺส สมฺมุสฺสยสฺส อธิคตํ **อนาปโนฺน** อนุปคโตฯ **อโนตฺถโต** อนโชฺฌตฺถโตฯ **อปริโยนโทฺธ**ติ ตณฺหจฺฉทเนน อจฺฉาทิโตฯ **อาทีนวํ ปสฺสมาโน**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกํ สมฺปรายิกญฺจ โทสํ ปสฺสโนฺตฯ คธิตปริโภคโต นิสฺสรติ เอเตนาติ นิสฺสรณํ , อิทมตฺถิกตาฯ ตํ ปชานาตีติ **นิสฺสรณปโญฺญ**ฯ เตนาห **“ยาวเทว…เป…. ชานโนฺต”**ติฯ

เนวตฺตานุกฺกํเสตีติ อตฺตานํ เนว อุกฺกํเสติ น อุกฺขิปติ น อุกฺกฏฺฐโต ทหติฯ **อหนฺ**ติอาทิ อุกฺกํสนาการทสฺสนํฯ **น วเมฺภติ** น หีเฬติ น นิหีนโต ทหติฯ **ตสฺมิํ จีวรสโนฺตเส**ติ ตสฺมิํ ยถาวุเตฺต วีสติวิเธ จีวรสโนฺตเสฯ กามเญฺจตฺถ วุตฺตปฺปการสโนฺตสคฺคหเณเนว จีวรเหตุ อเนสนาปชฺชนาทิปิ คหิตเมว ตสฺมิํ สติ ตสฺส ภาวโต, อสติ จ อภาวโตฯ วณฺณวาทิตาอตฺตุกฺกํสนปรวมฺภนานิ ปน คหิตานิ น โหนฺตีติ **“วณฺณวาทาทีสุ วา”**ติ วิกโปฺป วุโตฺตฯ เอตฺถ จ **ทโกฺข**ติอาทิ เยสํ ธมฺมานํ วเสนสฺส ยถาวุตฺตสโนฺตสาที อิชฺฌนฺติ, ตํทสฺสนํฯ ตตฺถ **ทโกฺข**ติ อิมินา เตสํ สมฺภฏฺฐาปนปญฺญํ ทเสฺสติฯ **อนลโส**ติ อิมินา ปคฺคณฺหนวีริยํ, **สมฺปชาโน**ติ อิมินา ปาริหาริยปญฺญํ, **ปฏิสฺสโต**ติ อิมินา ตตฺถ อสโมฺมสวุตฺติํ ทเสฺสติฯ

ปิณฺฑปาโต ชานิตโพฺพติ ปเภทโต ปิณฺฑปาโต ชานิตโพฺพฯ **ปิณฺฑปาตเกฺขตฺต**นฺติ ปิณฺฑปาตสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานํฯ **ปิณฺฑปาตสโนฺตโส ชานิตโพฺพ**ติ ปิณฺฑปาตสโนฺตสปฺปเภโท ชานิตโพฺพฯ อิธ เภสชฺชมฺปิ ปิณฺฑปาตคติกเมวฯ อาหริตพฺพโต หิ สปฺปิอาทีนมฺปิ คหณํ กตํฯ

ปิณฺฑปาตเกฺขตฺตํ ปิณฺฑปาตสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานํ เขตฺตํ วิย เขตฺตํฯ อุปฺปชฺชติ เอตฺถ, เอเตนาติ จ **อุปฺปตฺติฏฺฐานํ**ฯ สงฺฆโต วา หิ ภิกฺขุโน ปิณฺฑปาโต อุปฺปชฺชติ อุทฺทิสฺสวเสน วาฯ ตตฺถ สกลสฺส สงฺฆสฺส ทาตพฺพภตฺตํ **สงฺฆภตฺตํ**ฯ กติปเย ภิกฺขู อุทฺทิสิตฺวา อุเทฺทเสน ทาตพฺพภตฺตํ **อุเทฺทสภตฺตํ**ฯ นิมเนฺตตฺวา ทาตพฺพภตฺตํ **นิมนฺตนํ**ฯ สลากาย ทาตพฺพภตฺตํ **สลากภตฺตํ**ฯ เอกสฺมิํ ปเกฺข เอกทิวสํ ทาตพฺพภตฺตํ **ปกฺขิกํ**ฯ อุโปสเถ อุโปสเถ ทาตพฺพภตฺตํ **อุโปสถิกํ**ฯ ปาฏิปททิวเส ทาตพฺพภตฺตํ **ปาฏิปทิกํ**ฯ อาคนฺตุกานํ ทาตพฺพภตฺตํ **อาคนฺตุกภตฺตํ**ฯ ธุรเคเห เอว ฐเปตฺวา ทาตพฺพภตฺตํ **ธุรภตฺตํ**ฯ กุฏิํ อุทฺทิสฺส ทาตพฺพภตฺตํ **กุฏิภตฺตํ**ฯ คามวาสิอาทีหิ วาเรน ทาตพฺพภตฺตํ **วารภตฺตํ**ฯ วิหารํ อุทฺทิสฺส ทาตพฺพภตฺตํ **วิหารภตฺตํ**ฯ เสสานิ ปากฏาเนวฯ

วิตเกฺกติ ‘‘กตฺถ นุ โข อหํ อชฺช ปิณฺฑาย จริสฺสามี’’ติฯ **“เสฺว กตฺถ ปิณฺฑาย จริสฺสามา”**ติ เถเรน วุเตฺต **“อสุกคาเม, ภเนฺต”**ติ กามเมตํ ปฏิวจนทานํ, เยน ปน จิเตฺตน จิเนฺตตฺวา ตํ วุตฺตํ, ตํ สนฺธายาห **“เอตฺตกํ จิเนฺตตฺวา”**ติฯ **ตโต ปฏฺฐายา**ติ วิตกฺกมาฬเก ฐตฺวา วิตกฺกิตกาลโต ปฏฺฐายฯ **ตโต ปรํ วิตเกฺกโนฺต อริยวํสา จุโต โหตี**ติ อิทํ ติณฺณมฺปิ อริยวํสิกานํ วเสน คเหตพฺพํ, น เอกจาริกเสฺสวฯ สโพฺพปิ หิ อริยวํสิโก เอกวารเมว วิตเกฺกตุํ ลภติ, น ตโต ปรํฯ **ปริพาหิโร**ติ อริยวํสิกภาวโต พหิภูโตฯ สฺวายํ วิตกฺกสโนฺตโส กมฺมฏฺฐานมนสิกาเรน น กุปฺปติ วิสุชฺฌติ จฯ อิโต ปเรสุปิ เอเสว นโยฯ เตเนวาห **“กมฺมฏฺฐานสีเสน

คนฺตพฺพ’’นฺติฯ **คเหตพฺพเมวา**ติ อฎฺฐานปฺปยุตฺต **เอว**-สทฺทฯ ยาปนมตฺตเมว คเหตพฺพนฺติ โยเชตพฺพํฯ

เอตฺถาติ เอตสฺมึ ปิณฺฑปาตปฺปฏิคฺคหเณฯ **อปฺป**นฺติ อตฺตโน ยาปนปฺปมาณโตปิ อปฺปํ คเหตพฺพํ ทายกสฺส จิตฺตาราธนตฺถํฯ **ปมาเณเนวา**ติ อตฺตโน ปมาเณเนว อปฺปํ คเหตพฺพํฯ **ปมาเณน คเหตพฺพ**นฺติ เอตฺถ การณํ ทเสฺสตุํ **“ปฏิคฺคหณสฺมิญฺหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **มเกฺข ตี**ติ วินาเสติ อปเนติฯ **วินิปาเตติ** วินาเสติ อฏฺฐานวินิโยเคนฯ **สาสน**นฺติ สตฺถุสาสนํ อนุสิฏฺฐึ **น กโรติ** น ปฏิปชฺชติฯ สปทานจารินา วิย ทฺวารปฏิปาฏิยา จรณํ **โลลุปฺปวิวชฺชนสโนฺตโส**ติ อาห **“ทฺวารปฏิปาฏิยา คนฺตพฺพ”**นฺติฯ

หราเปตฺวาติ อธิกํ อปเนตฺวาฯ อาหารเคธโต นิสฺสรติ เอเตนาติ **นิสฺสรณํ**ฯ ชิฆจฺฉาย ปฏิวิโนทนตฺถํ กตา, กายสฺส ฐิติอาทิปโยชนํ ปน อตฺถาปตฺติโต อาคตเมวาติ อาห **“ชิฆจฺฉาย...เป.... สโนฺตโส นามา”**ติฯ **นิทหิตฺวา น ปริภุญฺชิตพฺพํ** ตทหุปีติ อธิปฺปาโยฯ อิตรตฺถ ปน สิกฺขาปเทเนว วาริตํฯ **สารณียธเมฺม ฐิเตนา**ติ สีลวเนฺตหิ ภิกฺขูหิ สาธารณโภคิภาเว ฐิเตนฯ

เสนาสเนนาติ สยเนน อาสเนน จฯ ยตฺถ ยตฺถ หิ มญฺจาทิเก วิหาราทิเก จ เสติ, ตํ เสนํฯ ยตฺถ ยตฺถ ปีฐาทิเก อาสติ, ตํ อาสนํฯ ตทุภยํ เอกโต กตฺวา **“เสนาสน”**นฺติ วุตฺตํฯ เตนาห **“มโญฺจ”**ติอาทิฯ ตตฺถ **มโญฺจ** มสารกาทิฯ ตถา **ปีฐํ**ฯ มญฺจภิสิ, ปีฐภิสีติ ทุวิโธ **ภิสิฯ วิหาโร** ปาการปริจฺฉิโนฺน สกโล อาวาโส, ‘‘ทีฆมุขปาสาโท’’ติ เกจิฯ **อฑฺฒโยโค** ทีฆปาสาโท, ‘‘เอกปสฺสจฺฉาทนกเสนาสน’’นฺติ เกจิฯ **ปาสาโท**ติ จตุรสฺสปาสาโท, ‘‘อายตจตุรสฺสปาสาโท’’ติ เกจิฯ **หมฺมิย**นฺติ มุณฺฑจฺฉทนปาสาโทฯ **คุหา**ติ เกวลา ปพฺพตคุหาฯ **เลณํ** ทฺวารพนฺธํฯ **อโฏฺฎ** พหลภิตฺติกเคหํ, ยสฺส โคปานสิโย อคฺคเหตฺวา อิฏฺฐกาหิ เอว ฉทนํ โหติ, ‘‘อฏฺฏาลากาเรน กรียตี’’ติปิ วทนฺติฯ **มาโฬ** เอกกูฏสงฺคหิโต อเนกโกโณ ปฏิสฺสยวิเสโส, ‘‘วฏฺฏากาเรน กตเสนาสน’’นฺติ เกจิฯ

ปิณฺฑปาเต วุตฺตนเยเนวาติ ‘‘สาทโก ภิกฺขุ ‘อหํ กตฺถ วสิสฺสามี’ติ วิตเกฺกตี’’ติอาทินา ยถารหํ ปิณฺฑปาเต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ ‘‘ตโต ปรํ วิตเกฺกโนฺต อริยวํสา จุโต โหติ ปริพาหิโร, เสนาสนํ กุหึ ลภิสฺสามีติ อจิเนฺตตฺวา กมฺมฏฺฐานสีเสเนว คนฺตพฺพ’’นฺติ จ เอวมาทิ สพฺพํ ปุริมนเยเนวฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ปจฺจยสโนฺตสํ ทเสฺสเนฺตน ภควตา คิลานปจฺจยสโนฺตโส น คหิโตติ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฎฺฐพฺพนฺติ ทเสฺสโนฺต **“คิลานปจฺจโย ปน ปิณฺฑปาเต เอว ปวิโฎฺฐ”**ติ อาห, อาหริตพฺพตาสามเญฺญนาติ อธิปฺปาโยฯ ยทิ เอวํ ตตฺถาปิ ปิณฺฑปาเต วิย วิตกฺกสโนฺตสาทโยปิ ปนฺนรส สโนฺตสา อิจฺฉิตพฺพาติ? โนติ ทเสฺสโนฺต อาห **“ตตฺถา”**ติอาทิฯ นนุ เจตฺถ ทฺวาทเสว ธุตงฺคานิ วินิโยคํ คตานิ, เอกํ ปน เนสชฺชิกงฺคํ น กตฺถจิ วินิยุตฺตนฺติ อาห **“เนสชฺชิกงฺคํ ภาวนารามอริยวํสํ ภชตี”**ติฯ อยญฺจ อโตฺถ อฎฺฐกถารุโฬฺห เอวาติ ทเสฺสโนฺต **“วุตฺตมฺปิ เจต”**นฺติอาทิมาหฯ

ปถวึ ปตฺถรมาโน วิยาติอาทิ อริยวํสเทสนาย สุทุกฺกรภาวทสฺสนํ มหาวิสยตฺตา ตสฺสา เทสนายฯ ยสฺมา นยสหสฺสปฏิมณฺฑิตํ โหติ, อริยมคฺคาธิคมาย วิตฺถารโต ปวตฺติยมานา เทสนา **จิตฺตุปฺปาทกเณฺฑ** อยญฺจ ภาวนารามอริยวํสกถา อริยมคฺคาธิคมาย วิตฺถารโต ปวตฺติยมานา เอว โหตีติ วุตฺตํ **“สหสฺสนยปฏิมณฺฑิตํ...เป.... เทสนํ อารภี”**ติฯ

ปฏิปกฺขวิธมนโต อภิมุขภาเวน รมณํ อารมณํ **อาราโม**ติ อาห **“อภิรตีติ อโตฺถ”**ติฯ พฺยธิกรณานมฺปิ ปทานํ วเสน ภวติ พาหิรตฺถสมาโส ยถา ‘‘อุรสิโลโม กเณฺฐกาโฬ’’ติ อาห **“ภาวนาย อาราโม อสฺสาติ ภาวนาราโม”**ติฯ อภิรมิตพฺพเฏฺฐน วา อาราโม, ภาวนา อาราโม อสฺสาติ **ภาวนาราโม**ติ เอวเมฺปตฺถ สมาสโยชนา เวทิตพฺพาฯ **ภาเวโนฺต รมตี**ติ เอเตน ภาวนารามสทฺทานํ กตฺตุสาธนตํ กมฺมธารยสมาสตญฺจ ทเสฺสติฯ **“ปชหโนฺต รมตี”**ติ วุตฺตตฺตา **ปหานาราโม**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

กามํ ‘‘เนสชฺชิกงฺคํ ภาวนารามอริยวํสํ ภชตี’’ติ วุตฺตํ ภาวนานุโยคสฺส อนุจฺฉวิกตฺตา, เนสชฺชิกงฺควเสน ปน เนสชฺชิกสฺส ภิกฺขุโน เอกจฺจาหิ อาปตฺตีหิ อนาปตฺติภาโวติ ตมฺปิ สงฺคณฺหโนฺต **“เตรสนฺนํ ธุตงฺคาน”**นฺติ วตฺวา วินยํ ปตฺวา ครุเก ฐาตพฺพนฺติ อิจฺฉิตตฺตา สเลฺลขสฺส อปริจฺจชนวเสน ปฏิปตฺติ นาม วินเย ฐิตเสฺสวาติ อาห **“เตรสนฺนํ...เป.... กถิตํ โหตี”**ติฯ กามํ สุตฺตาภิธมฺมปิฏเกสุปิ ตตฺถ ตตฺถ สีลกถา อาหฏาเยว, เยหิ ปน คุเณหิ สีลสฺส โวทานํ โหติ, เตสุ กถิเตสุ ยถา สีลกถาพาหุลฺลํ วินยปิฏกํ กถิตํ โหติ, เอวํ ภาวนากถาพาหุลฺลํ สุตฺตปิฏกํ อภิธมฺมปิฏกญฺจ จตุเตฺถน อริยวํเสน กถิเตน กถิตเมว โหตีติ วุตฺตํ **“ภาวนาราเมน อวเสสํ ปิฏกทฺวยํ กถิต”**นฺติฯ ‘‘โส เนกฺขมฺมํ ภาเวโนฺต รมตี’’ติ เนกฺขมฺมปทํ อาทิํ กตฺวา ตตฺถ เทสนาย ปวตฺตตฺตา สเพฺพสมฺปิ วา สมถวิปสฺสนามคฺคธมฺมานํ ยถาสกํ ปฏิปกฺขโต นิกฺขมเนน เนกฺขมฺมสญฺญิตานํ ตตฺถ อาคตตฺตา โส ปาโฐ เนกฺขมฺมปาฬีติ วุจฺจตีติ อาห **“เนกฺขมปาฬิยา กเถตโพฺพ”**ติฯ เตนาห **อฏฺฐกถายํ** ‘‘สเพฺพปิ กุสลา ธมา, เนกฺขมฺมนฺติ ปวุจฺจเร’’ติฯ **ทสุตฺตรสุตฺตนฺตปริยาเยนา**ติ ทสุตฺตรสุตฺตนฺตธเมฺมน (ที. นิ. ๓.๓๕๐ อาทโย) ทสุตฺตรสุตฺตเนฺต อาคตนเยนาติ วา อโตฺถฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

โสติ ชาคริยํ อนุยุโตฺต ภิกฺขุฯ **เนกฺขมฺม**นฺติ กาเมหิ นิกฺขนฺตภาวโต เนกฺขมฺมสญฺญิตํ ปฐมชฺฌานูปจารํ, โส ‘‘อภิชฺฌํ โลเก ปหายา’’ติอาทินา (วิภ. ๕๐๘) อาคโตฯ ปฐมชฺฌานสฺส ปุพฺพภาคภาวนา หิ อิธาธิเปฺปตา, ตสฺมา ‘‘อพฺยาปาท’’นฺติอาทีสุปิ เอวเมว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สอุปายานญฺหิ อฏฺฐนฺนํ สมาปตฺตีนํ อฏฺฐารสนฺนํ มหาวิปสฺสนานํ จตุนฺนํ อริยมคฺคานญฺจ วเสเนตฺถ เทสนา ปวตฺตาติฯ ตตฺถ **อพฺยาปาท**นฺติ เมตฺตาฯ **อาโลกสญฺญ**นฺติ วิภูตํ กตฺวา มนสิกรเณน อุปฏฺฐิตอาโลกสญฺชานนํฯ **อวิเกฺขป**นฺติ สมาธิํฯ **ธมฺมววตฺถาน**นฺติ กุสลาทิธมฺมานํ ยาถาวนิจฺฉยํ, ‘‘สปจฺจยนามววตฺถาน’’นฺติปิ วทนฺติฯ เอวํ กามจฺฉนฺทาทินีวรณปฺปหาเนน ‘‘อภิชฺฌํ โลเก ปหายา’’ติอาทินา วุตฺตสฺส ปฐมชฺฌานสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทาย ภาวนารามตํ ปหานารามตญฺจ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สห อุปาเยน อฏฺฐสมาปตฺตีหิ อฏฺฐารสหิ จ มหาวิปสฺสนาหิ ตํ ทเสฺสตุํ **“ญาณ”**นฺติอาทิมาหฯ นามรูปปริคฺคหณกงฺขาวิตรณานญฺหิ วิพนฺธภูตสฺส โมหสฺส ทูรีกรเณน ญาตปริญฺญาย ฐิตสฺส อนิจฺจสญฺญาทโย สิชฺฌนฺติฯ ตถา ฌานสมาปตฺตีสุ อนภิรตินิมิเตฺตน ปาโมเชฺชน ตตฺถ อนภิรติยา วิโนทิตาย ฌานาทีนํ สมธิคโมติ สมาปตฺติวิปสฺสนํ อรติวิโนทนอวิชฺชาปทาลนอุปาโยฯ อุปฺปฏิปาฏินิเทฺทโส ปน นีวรณสภาวาย อวิชฺชาย เหฏฺฐานีวรเณสุ สงฺคหทสฺสนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ กิญฺจาปิ ปฐมชฺฌานูปจาเรเยว ทุกฺขํ, จตุตฺถชฺฌานูปจาเรเยว สุขํ ปหียติ, อติสยปฺปหานํ ปน สนฺธายาห **“จตุตฺถชฺฌานํ สุขทุเกฺข”**ติฯ

อนิจฺจสฺส , อนิจฺจนฺติ จ อนุปสฺสนา **อนิจฺจานุปสฺสนา,** เตภูมกธมฺมานํ อนิจฺจตํ คเหตฺวา ปวตฺตาย อนุปสฺสนาเยตํ นามํฯ **นิจฺจสญฺญ**นฺติ สงฺขตธเมฺมสุ นิจฺจา สสฺสตาติ ปวตฺตํ มิจฺฉาสญฺญํฯ สญฺญาสีเสน ทิฏฺฐิจิตฺตานมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ **นิพฺพิทานุปสฺสน**นฺติ สงฺขาเรสุ นิพฺพินฺทนากาเรน ปวตฺตํ อนุปสฺสนํฯ **นนฺทิ**นฺติ สปฺปีติกตณฺหํฯ **วิ**

ราคานุปสฺสนนฺติ วิรชฺชนากาเรน ปวตฺตํ อนุปสฺสนํฯ **นิโรธานุปสฺสน**นฺติ สงฺขารานํ นิโรธสฺส อนุปสฺสนํฯ ‘‘เต สงฺขารา นิรุชฺฌนฺติเยว, อายตึ สมุทยวเสน น อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ เอวํ วา อนุปสฺสนา **นิโรธานุปสฺสนา**ฯ เตเนวาห ‘‘นิโรธานุปสฺสนาย นิโรเธติ โน สมุเทตี’’ติฯ มุจฺจิตุกามตา หิ อยํ พลปฺปตฺตาติฯ ปฏินิสฺสชฺชนากาเรน ปวตฺตา อนุปสฺสนา **ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา**ฯ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา หิ อยํฯ **อาทาน**นฺติ นิจฺจาทิวเสน คหณํฯ สนฺตติสมูหกิจฺจารมฺมณานํ วเสน เอกตฺตคฺคหณํ **ฆนสญฺญาฯ อายูหนํ** อภิสงฺขรณํฯ อวตฺถาวิเสสาปตฺติ **วิปริณาโมฯ ธุวสญฺญ**นฺติ ถิรภาวคฺคหณํฯ

นิมิตฺตนฺติ สมูหฆนวเสน, สกิจฺจปริเจฺฉทตาย จ สงฺขารานํ สวิคฺคหตํฯ **ปณิธิ**นฺติ ราคาทิปณิธึฯ สา ปนตฺถโต ตณฺหาวเสน สงฺขาเรสุ นินฺนตาฯ **อภินิเวส**นฺติ อตฺตานุทิฏฺฐิฯ อนิจฺจทุกฺขาทิวเสน สพฺพธมฺมตีรณํ **อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาฯ สาราทานาภินิเวส**นฺติ อสาเร สารนฺติ คหณวิปลฺลาสํฯ ‘‘อิสฺสรกุตฺตาทิวเสน โลโก สมุปฺปโนฺน’’ติ อภินิเวโส **สโมฺมหาภินิเวโส**ฯ เกจิ ปน ‘‘อโหสึ นุ โข อหมตีตมทฺธานนฺติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐) ปวตฺตสํสยาปตฺติ สโมฺมหาภินิเวโส’’ติ วทนฺติฯ สงฺขาเรสุ ตาณเลณภาวคฺคหณํ **อาลยาภินิเวโส**ฯ ‘‘อาลยรตา อาลยสมฺมุทิตา’’ติ (ที. นิ. ๒.๖๔, ๖๗; ม. นิ. ๑.๒๘๑; ๒.๓๓๗; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๗, ๘) จ วจนโต อาลโย ตณฺหา, สาเยว จกฺขาทีสุ รูปาทีสุ จ อภินิเวสวเสน ปวตฺติยา อาลยาภินิเวโสติ เกจิฯ เอวํ ฐิตา เต สงฺขารา ปฏินิสฺสชฺชียนฺตีติ ปวตฺตํ ญาณํ **ปฏิสงฺขานุปสฺสนา**ฯ วฏฺฏโต วิคตตฺตา วิวฏฺฏํ นิพฺพานํ, ตตฺถ อารมฺมณสงฺขาเตน อนุปสฺสเนน ปวตฺติยา **วิวฏฺฏานุปสฺสนา** โคตฺรภุฯ **สํโยคาภินิเวส**นฺติ สํยุชฺชนวเสน สงฺขาเรสุ นิเวสนํฯ **ทิเฏฺฐกเฏฺฐ**ติ ทิฏฺฐิยา สหชาเตกเฏฺฐ ปหาเนกเฏฺฐ จฯ **โอฬาริเก**ติ อุปริมคฺควชฺฌ กิเลเส อเปกฺขิตฺวา วุตฺตํ, อญฺญถา ทสฺสนปฺปหาตพฺพาปิ ทุติยมคฺควชฺฌหิปิ โอฬาริกาติฯ **อณุสหคเต**ติ อณุภูเตฯ อิทํ เหฏฺฐิมมคฺควชฺฌ อเปกฺขิตฺวา วุตฺตํฯ **สพฺพกิเลเส**ติ อวสิฏฺฐสพฺพกิเลเสฯ น หิ ปฐมาทิมเคฺคหิปิ ปหีนา กิเลสา ปุน ปหียนฺตีติฯ

เอวนฺติ ปฏิสมฺภิทามเคฺค (ปฏิ. ม. ๑.๔๑, ๙๕) เนกฺขมฺมปาฬิยา โยชนํ นิคเมตฺวา **ทีฆนิกาเย**ติอาทินา ทสุตฺตรปริยาเยน (ที. นิ. ๓.๓๕๐ อาทโย) โยชนํ ทเสฺสติ ฯ **เอกํ ธมฺมํ ภาเวโนฺต รมติ, เอกํ ธมฺมํ ปชหโนฺต รมตี**ติ จ นยิทํ ทสุตฺตรสุเตฺต (ที. นิ. ๓.๓๕๐ อาทโย) อาคตนิยาเมน วุตฺตํ, ตตฺถ ปน ‘‘เอโก ธโมฺม ภาเวตโพฺพ, เอโก ธโมฺม ปหาตโพฺพ’’ติ เทสนา อาคตาฯ เอวํ สเนฺตปิ ยสฺมา อตฺถโต เภโท นตฺถิ, ตสฺมา ปฏิสมฺภิทามเคฺค (ปฏิ. ม. ๑.๔๑, ๙๕) เนกฺขมฺมปาฬิยํ อาคตนีหาเรเนว **‘‘เอกํ ธมฺมํ ภาเวโนฺต รมติ, เอกํ ธมฺมํ ปชหโนฺต รมตี’’**ติ วุตฺตํฯ เอส นโย เสสวาเรสุปิฯ

เอวนฺติอาทินา ทสุตฺตรปริยาเยน (ที. นิ. ๓.๓๕๐ อาทโย) โยชนํ นิคเมตฺวา อิทานิ สติปฏฺฐานสุตฺตนฺตปริยาเยน (ม. นิ. ๑.๑๐๕ อาทโย) โยชนํ ทเสฺสตุํ **‘‘มชฺฌิมนิกาเย’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ กามเญฺจตฺถ กายานุปสฺสนาวเสเนว สํขิปิตฺวา โยชนา กตา, เอกวีสติยา ปน ฐานานํ วเสนปิ โยชนา กาตพฺพาฯ อิทานิ อภิธมฺมนิเทฺทสปริยาเยน ทเสฺสตุํ **‘‘อภิธเมฺม นิเทฺทสปริยาเยนา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ **อนิจฺจโต**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาสุ** (วิสุทฺธิ. ๒.๖๙๘; วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๒.๖๙๘) วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

อุกฺกณฺฐิตนฺติ อธิกุสเลสุ ธเมฺมสุ ปนฺตเสนาสเนสุ จ อุกฺกณฺฐาทิญฺจ, อนนุโยโคติ อโตฺถฯ อริยวํสปูรโก ธีโร สีลวา ภิกฺขุ อริยวํสปริปูรณสฺส เภทํ อนิจฺฉโนฺต สมาหิโต วิปสฺสโก

จ ปจฺจยฆาเตน อรติยา รติยา จ สหิตา อภิภวิตา โหตีติ วุตฺตํ “**อรติรติสโห, ภิกฺขเว, ธีโร**”ติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อริยวํสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ธมฺมปทสุตฺตวณฺณนา

๒๙. นวเม ฌานาทิเภโท ธโมฺม ปชฺชติ เอเตนาติ ธมฺมปทํ, อนภิชฺฌาว ธมฺมปทํ **อนภิชฺฌาธมฺมปทํ,** อนภิชฺฌาปธาโน วา ธมฺมโกฏฺฐาโส **อนภิชฺฌาธมฺมปทํ**ฯ เอวํ เสเสสุปิฯ อตฺถโต ปน **อนภิชฺฌาธมฺมปทํ** นาม อโลโภ วา อโลภสีเสน อธิคตชฺฌานวิปสฺสนามคฺคผลนิพฺพานานิ วาฯ **อพฺยาปาโท ธมฺมปทํ** นาม เมตฺตา วา เมตฺตาสีเสน อธิคตชฺฌานาทีนิ วาฯ **สมฺมาสติธมฺมปทํ** นาม สูปฏฺฐิตสฺสติ วา สติสีเสน อธิคตชฺฌานาทีนิ วาฯ **สมฺมาสมาธิธมฺมปทํ** นาม อฏฺฐสมาปตฺติ วา อฏฺฐสมาปตฺติสีเสน อธิคตชฺฌานวิปสฺสนามคฺคผลนิพฺพานานิ วาฯ ทสอสุภวเสน วา อธิคตชฺฌานาทีนิ **อนภิชฺชา ธมฺมปทํ**ฯ จตุพฺรหฺมวิหารวเสน อธิคตานิ **อพฺยาปาโท ธมฺมปทํ**ฯ ทสานุสฺสติ อาหาเรปฏิกูลสญฺญาวเสน อธิคตานิ **สมฺมาสติธมฺมปทํ**ฯ ทสกสิณอานาปานวเสน อธิคตานิ **สมฺมาสมาธิธมฺมปทํฯ อนภิชฺฌาลู**ติ อนภิชฺฌายนสีโลฯ อภิปุโพฺพ เฌสโทฺท อภิชฺฌายนโฏฺฐฯ เตเนวาห “**นิตฺตโณฺห หุตฺวา**”ติฯ **ปกติภาวํ อวิชหเนฺตนา**ติ ปริสุทฺธภาวํ สภาวสงฺขาตอนวชฺชสงฺขาตํ ปกติภาวํ อวิชหเนฺตนฯ สาวชฺชธมฺมสมฺปยุตฺติยา หิ จิตฺตสฺส อนวชฺชภาโว ชหิโต โหตีติฯ

ธมฺมปทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ปริพฺพาชกสุตฺตวณฺณนา

๓๐. ทสเม **อภิญฺญาตา**ติ เอทิโส จ เอทิโส จาติ อภิลกฺขณวเสน ญาตาฯ เตนาห “**ญาตา ปากฏา**”ติฯ **ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต**ติ เอตฺถ **ปฏิสลฺลาน**นฺติ เตหิ เตหิ สทฺธิวิหาริกอเนฺตวาสิกอุปาสกาทิสเตฺตหิ เจว รูปารมฺมณาทิสงฺขาเรหิ จ ปฏินิวตฺติตฺวา อปสกฺกิตฺวา สลฺลีนํ นิลียนํ, เอกีภาโว ปวิเวโกติ วุตฺตํ โหติฯ โย ตโต วุฏฺฐิโต, โส ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต นาม โหติฯ ภควา ปน ยสฺมา ปฏิสลฺลานา อุตฺตมโต ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐาสิ, ตสฺมา วุตฺตํ “**ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโตติ ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐิโต**”ติฯ **วตฺถุกาเมสู**ติ รูปาทีสุ กิเลสกามสฺส วตฺถุภูเตสุ กาเมสุฯ **พหลราค**นฺติ ถิรมูลทุโมฺมจนียตาหิ อโชฺฌสาเนน พหลภูตํ กิเลสกามํ ฯ **สการณา**ติ เยหิ การเณหิ ปเรสํ วาเท โทสํ ทเสฺสนฺติ, เตหิ การเณหิ สการณาฯ น หิ ลกฺขณยุเตฺตน เหตุนา วินา ปรวาเทสุ โทสํ ทเสฺสตุํ สกฺกาฯ

เอวมาทีติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน ‘‘นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย สตฺตานํ สํกิเลสายา’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๖๘) เอวมาทึ สงฺคณฺหาติ, ตสฺมา **เอวมาทิวาทิโน** เอวํ เหตุปฺปฏิเกฺขปวาทิโนติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ นตฺถิกทิฏฺฐิ วิปากํ ปฏิพาหติ, อกิริยทิฏฺฐิ กมฺมํ ปฏิพาหติ, อเหตุกทิฏฺฐิ อุภยํ ปฏิพาหติฯ ตตฺถ กมฺมํ ปฏิพาหเนฺตน วิปาโก ปฏิพาหิโต โหติ, วิปากํ ปฏิพาหเนฺตนปิ กมฺมํ ปฏิพาหิตํฯ อิติ สเพฺพเปเต อตฺถโต อุภยปฏิพาหกา อเหตุวาทา เจว อกิริยวาทา จ นตฺถิกวาทา จ โหนฺติฯ

โอกฺกนฺตนิยามาติ โอคาฬฺหมิจฺฉตฺตนิยามาฯ **สชฺฌายตี**ติ ตํ ทิฏฺฐิทีปกํ คนฺถํ อุคฺคเหตฺวา ปฐติฯ **วีมํสตี**ติ ตสฺส อตฺถํ วิจาเรติฯ **ตสฺสา**ติอาทิ วีมํสนาการทสฺสนํฯ **ตสฺมึ อา**

รมฺมเณติ ยถาปริกปฺปิตเหตุปจฺจยาภาวาทิเก นตฺถิ เหตูติอาทินยปฺปวตฺตาย ลทฺธิยา อารมฺมเณฯ **มิจฺฉาสติ สนฺติฏฺฐตี**ติ ''นตฺถิ เหตู''ติอาทิวเสน อนุสฺสวูปลทฺธ อเตฺถ ตทาการปริวิตกฺกเนหิ สวิคฺคเห วิย สรูปโต จิตฺตสฺส ปจฺจุปฏฺฐิเต จิรกาลปริจเยน เอวเมตนฺติ นิชฺฌานกฺขมภาวูปคมเนน นิชฺฌานกฺขนฺติยา ตถาคหิเต ปุนปฺปุนํ ตเถว อาเสวนฺตสฺส พหุลีกโรนฺตสฺส มิจฺฉาวิตเกฺกน สมานียมานา มิจฺฉาวายาโมปตฺถมฺภิตา อตํสภาวํ ตํสภาวนฺติ คณฺหนฺตี มิจฺฉาสตีติ ลทฺธนามา ตํลทฺธิสหคตา ตณฺหา สนฺติฏฺฐติฯ **จิตฺตํ เอกคฺคํ โหตี**ติ ยถาวุตฺตวิตกฺกาทิปจฺจยลาเภน ตสฺมึ อารมฺมเณ อวฏฺฐิตตาย อเนกคฺคตํ ปหาย จิตฺตํ เอกคฺคํ อปฺปิตํ วิย โหติ มิจฺฉาสมาธินาฯ โสปิ หิ ปจฺจยวิเสเสน ลทฺธภาวนาพโล กทาจิ สมาธานปฏิรูปกิจฺจกโร โหติเยว ปหรณวิชฺฌนาทีสุ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ชวนานิ ชวนฺตีติ อเนกกฺขตฺตุํ เตนากาเรน ปุพฺพภาคิเยสุ ชวนวาเรสุ ปวเตฺตสุ สพฺพปจฺฉิเม ชวนวาเร สตฺต ชวนานิ ชวนฺติฯ **ปฐมชวเน สเตกิโจฺฉ โหติ, ตถา ทุติยาทีสู**ติ ธมฺมสภาวทสฺสนเมตํ, น ปน ตสฺมึ ขเณ เตสํ สเตกิจฺฉภาวาปาทนํ เกนจิ สกฺกา กาตุํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ตีสุ มิจฺฉาทสฺสเนสุฯ **โกจิ เอกํ ทสฺสนํ โอกฺกมตี**ติ ยสฺส เอกสฺมึเยว อภินิเวโส อาเสวนา ปวตฺตา, โส เอกํเยว ทสฺสนํ โอกฺกมติฯ ยสฺส ทฺวีสุ ตีสุปิ วา อภินิเวโส อาเสวนา ปวตฺตา, โส **เทฺว ตีณิ โอกฺกมติ**ฯ เอเตน ยา ปุเพฺพ อุภยปฏิพาหิกตามุเขน ปวตฺตา อตฺถสิทฺธา สพฺพทิฏฺฐิกา, สา ปุพฺพภาคิยา, มิจฺฉานิยาโมกฺกนฺติยา ปน ยถาสกํ ปจฺจยสมุทาคมทิฏฺฐิโต ภินฺนารมฺมณานํ วิย วิเสสาธิคมานํ เอกชฺฌํ อนุปฺปตฺติยา อภิกิณฺณา เอวาติ ทเสฺสติฯ เอกสฺมึ โอกฺกเนฺตปิ ทฺวีสุ ตีสุ โอกฺกเนฺตสุปิ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิโกว โหตีติ อิมินา ติสฺสนฺนมฺปิ ทิฏฺฐีนํ สมานผลตํ สมานพลญฺจ ทเสฺสติฯ ตสฺมา ติโสฺสปิ เจตนา เอกสฺส อุปฺปนฺนา อญฺญมญฺญํ อนุพลปฺปทายิกา โหนฺติฯ

กึ ปเนส เอตสฺมิเญฺญว อตฺตภาเว นิยโต, อุทาหุ อญฺญสฺมิมฺปีติ? เอตสฺมิเญฺญว นิยโตฯ อกุสลญฺหิ นาเมตํ อพลํ, น กุสลํ วิย มหาพลํฯ อญฺญถา สมฺมตฺตนิยาโม วิย อจฺจนฺติโก สิยา, อาเสวนวเสน ปน ภวนฺตเรปิ ตํ ตํ ทิฏฺฐึ โรเจติเยวฯ เตเนวาห **''วฏฺฏขาณุโก นาเมส สโตฺต''**ติฯ ตสฺมา ''สกึ นิมฺโคฺค นิมฺโคฺค เอว พาโล''ติ วิย วฏฺฏขาณุโชตนา, ยาทิเสหิ ปน ปจฺจเยหิ อยํ ตํ ทสฺสนํ โอกฺกโนฺต ปุน กทาจิ มิจฺฉตฺตนิยาโม ตปฺปฏิเกฺขปปจฺจเย ปฏิจฺจ ตโต สีสุเกฺขปนมสฺส น โหตีติ น วตฺตพฺพํฯ เตน วุตฺตํ **''เยภุเยฺยนา''**ติฯ **เอทิสา**ติ ''พุทฺธานมฺปิ อเตกิจฺฉา''ติอาทินา วุตฺตสทิสาฯ

อตฺตโน นินฺทาภเยนาติ ''สมฺมา ทิฏฺฐิญฺจ นาม เต ครหนฺตี''ติอาทินา อตฺตโน อุปริ ปเรหิ วตฺตพฺพนินฺทาภเยนฯ **ฆฏฺฏนภเยนา**ติ ตถา ปเรสํ อปสาทนภเยนฯ สหธเมฺมน ปเรน อตฺตโน อุปริ กาตพฺพนิคฺคโห อุปารโมฺภ, ตโต ปริตฺตาโส อุปารมฺภภยํฯ ตํ ปน อตฺถโต อุปวาทภยํ โหตีติ อาห **''อุปวาทภเยนา''**ติฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวเสน อภิชฺฌา วินยติ เอเตนาติ **อภิชฺฌาวินโย**, อรหตฺตผลํฯ เตนาห **''อภิชฺฌาวินโย วุจฺจติ อรหตฺต''**นฺติฯ

ปริพฺพาชกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อุรุเวลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. จกฺกวโคฺค

๑. จกฺกสุตฺตวณฺณนา

๓๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **จตฺตาริ จกฺกานี**ติ เอตฺถ จกฺกํ นาม ทารุจกฺกํ, รตนจกฺกํ, ธมฺม จกฺกํ, อิริยาปถจกฺกํ, สมฺปตฺติจกฺกนฺติ ปญฺจวิธํฯ ตตฺถ ‘‘ยํ ปนิทํ, สมฺม, รถการจกฺกํ ฉหิ มาเสหิ นิฏฺฐิตํ ฉารตฺตูเนหี’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๕) อิทํ ทารุจกฺกํฯ ‘‘ปิตรา ปวตฺติตํ จกฺกํ อนุวเตฺตตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๒๑๕) อิทํ รตนจกฺกํฯ ‘‘มยา ปวตฺติตํ จกฺก’’นฺติ (สุ. นิ. ๕๖๒; พุ. วํ. ๒๗.๑๗; ชา. ๑.๑.๑๐๔; ๑.๕.๑๐๐, ๑๐๓) อิทํ ธมฺมจกฺกํฯ ‘‘จตุจกฺกํ นวทฺวาร’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๙, ๑๐๙) อิทํ อิริยาปถจกฺกํฯ ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, จกฺกานิ เยหิ สมนฺนาคตานํ เทวมนุสฺสานํ จตุจกฺกํ ปวตฺตตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๓๑) อิทํ สมฺปตฺติจกฺกํฯ อิธาปิ เอตเทว อธิเปฺปตนฺติ อาห **‘‘จตฺตาริ สมฺปตฺติจกฺกานิ วตฺตนฺตี’’**ติฯ **อนุจฺฉวิเก เทเส**ติ ปุญฺญกิริยาย สมฺมาปฏิปตฺติยา อนุรูปเท เสฯ **เสวนํ** กาเลน กาลํ อุปสงฺกมนํฯ **ภชนํ** ภตฺติวเสน ปยิรุปาสนํฯ **อตฺตโน สมฺมา ฐปน**นฺติ อตฺตโน จิตฺตสนฺตานสฺส โยนิโส ฐปนํฯ สทฺธาทีสุ นิเวสนนฺติ อาห **‘‘สเจ’’**ติอาทิฯ **อิทเมว เจตฺถ ปมาณ**นฺติ อิทเมว ปุเพฺพกตปุญฺญตาสงฺขาตํ สมฺปตฺติจกฺกํ เอว เอเตสุ สมฺปตฺติจเกฺก สุ ปมาณภูตํ อิตเรสํ การณภาวโต ฯ เตนาห **‘‘เยน หี’’**ติอาทิฯ **โส เอว จ** กตปุโญฺญ **ปุคฺคโล อตฺตานํ สมฺมา ฐเปติ** อกตปุญฺญสฺส ตทภาวโตฯ

จกฺกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สงฺคหสุตฺตวณฺณนา

๓๒. ทุติเย **ตสฺส ทานเมว ทาตพฺพ**นฺติ ปพฺพชิตสฺส ปพฺพชิตปริกฺขารํ ปตฺตจีวราทิ, คิหิโน คิหิปริกฺขารํ วตฺถาวุธยานสยนาทิ ทาตพฺพํฯ **สพฺพ**นฺติ สพฺพํ อุปการํฯ **มเกฺขตฺวา นาเสติ** มกฺขิภาเว ฐตฺวาฯ **เตเลน วิย มเกฺขตี**ติ สตโธตเตเลน มเกฺขติ วิยฯ **อตฺถวฑฺฒนกถา**ติ หิตาวหกถาฯ กถาคหณเญฺจตฺถ นิทสฺสนมตฺตํ, ปเรสํ หิตาวโห กายปฺปโยโคปิ **อตฺถจริยา**ฯ อฏฺฐกถายํ ปน วจิปฺปโยควเสเนว อตฺถจริยา วุตฺตาฯ **สมานตฺตตา**ติ สทิสภาโว, สมานฏฺฐาเน ฐปนํ, ตํ ปนสฺส สมานฏฺฐปนํ อตฺตสทิสตากรณมุเขน เอกสโมฺภคตาฯ อตฺตโน สุขุปฺปตฺติยํ ตสฺส จ ทุกฺขุปฺปตฺติยํ เตน ทุเกฺขน อตฺตนา เอกสโมฺภคตาติ อาห **‘‘สมานสุขทุกฺขภาโว’’**ติฯ สา จ สมานสุขทุกฺขตา เอกโต นิสชฺชาทินา ปากฏา โหตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอกาสเน’’**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ ชาติยา หีโน โภเคน อธิโก ทุสฺสงฺคโห โหติฯ น หิ สกฺกา เตน สทฺธิํ เอกปริโภโค กาตุํ ชาติยา หีนตฺตาฯ ตสฺส ตถา อกริยมาเน จ โส กุชฺฌติ โภเคน อธิกตฺตา, ตสฺมา โส ทุสฺสงฺคโหฯ โภเคน หีโน ชาติยา อธิโกปิ ทุสฺสงฺคโห โหติฯ โส หิ ‘‘อหํ ชาติมา’’ติ โภคสมฺปเนฺนน สทฺธิ เอกปริโภคํ อิจฺฉติ, ตสฺมิํ อกริยมาเน กุชฺฌติฯ อุโภหิปิ หีโน สุสงฺคโห โหติฯ น หิ โส อิตเรน สทฺธิํ เอกปริโภคํ อิจฺฉติ ชาติยา หีนภาวโต, น อกริยมาโน กุชฺฌติ โภเคน หีนภาวโตฯ อุโภหิ สทิโสปิ สุสงฺคโหเยวฯ สทิสภาเวเนว อิตเรน สห เอกปริโภคสฺส ปจฺจาสีสาย, อกรเณ จ ตสฺส กุชฺฌนสฺส อภาวโตฯ ภิกฺขุ ทุสฺสีโล ทุสฺสงฺคโห โหติฯ น หิ สกฺกา เตน สทฺธิํ เอกปริโภคํ กาตุํ, อกริยมาเน จ กุชฺฌติฯ สีลวา ปน สุสงฺคโห โหติฯ สีลวา หิ อทียมาเนปิ กิสฺมิญฺจิ อามิเส อกริยมาเนปิ สงฺคเห น กุชฺฌติ, อญฺญํ อตฺตนา สทฺธิํ ปริโภคํ อกโรนฺตมฺปิ น ปาปเกน จิเตฺตน ปสฺสติ เปสลภาวโตฯ ตโต เอว ปริโภโคปิ อเนน สทฺธิํ สุกโร

โหติ, ตสฺมา คิหิ เจ, อุโภหิ สทิโสฯ ปพฺพชิโต เจ, สีลวา ปุคฺคโล ฯ เอวํ สมานตฺตตาย สงฺคเหตโพฺพฯ เตเนวาห **“โส สเจ คหฏฺฐสฺส ชาติยา ปพฺพชิตสฺส สีเลน สทิโส โหติ, ตสฺสายํ สมานตฺตตา กาตพฺพา”**ติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

สงฺคหสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สีหสุตฺตวณฺณนา

๓๓. ตติเย **สีโห**ติ ปริสฺสยสหนโต ปฏิปกฺขหนนโต จ ‘‘สีโห’’ติ ลทฺธนาโม มิคาธิปติฯ **จตฺตาโร**ติ สมาเนปิ สีหชาติภาเว วณฺณวิเสสาทิสิเทฺธน วิเสเสน จตฺตาโร สีหาฯ เต อิทานิ นามโต วณฺณโต อาหารโต ทเสฺสตฺวา อิธาธิเปฺปตสีหํ นานปฺปการโต วิภาเวตุํ **“ติณสีโห”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ติณภโกฺข สีโห **ติณสีโห** ปุริมปเท อุตฺตรปทโลเปน ยถา ‘‘สากปตฺถิโว’’ติ (ปาณินิ ๒.๑.๖๐)ฯ กาฬวณฺณตาย **กาฬสีโห**ฯ ตถา **ปณฺฑุสีโห**ฯ เตนาห **“กาฬคาวิสทิโส, ปณฺฑุปลาสวณฺณคาวิสทิโส”**ติ จฯ รตฺตกมฺพลสฺส วิย เกสโร เกสรกโลโม เอตสฺส อตฺถีติ **เกสรี**ฯ ลาขาปริกมฺมกเตหิ วิย ปาทปริยเนฺตหีติ จ โยชนาฯ

กมฺมานุภาวสิทฺธอธิปจฺจมเหสกฺขตาหิ **สพฺพมิคคณสฺส ราชาฯ สุวณฺณคุหโต วา**ติ อาทิ ‘‘สีหสฺส วิหาโร กิริยา เอวํ โหตี’’ติ กตฺวา วุตฺตํฯ

สมํ ปติฏฺฐาเปตฺวาติ สพฺพภาเคหิ สมเมว ภูมิยํ ปติฏฺฐาเปตฺวาฯ **อากฑฺฒิตฺวา**ติ ปุรโต อากฑฺฒิตฺวาฯ **อภิหริตฺวา**ติ อภิมุขํ หริตฺวาฯ **สงฺฆาต**นฺติ วินาสํฯ วีสติยฏฺฐิกํ ฐานํ **อุสภํ**ฯ

สมสีโหติ สมชาติโก สมปฺปภาโว จ สีโหฯ **สมาโนสฺมี**ติ เทสนามตฺตํ, สมปฺปภาวตาย เอว **น ภายติฯ สกฺกายทิฏฺฐิพลวตายา**ติ ‘‘เก อเญฺญ อเมฺหหิ อุตฺตริตรา, อถ โข มยเมว มหาพลา’’ติ เอวํ พลาติมานนิมิตฺตาย อหํการเหตุภูตาย สกฺกายทิฏฺฐิยา พลวภาเวนฯ **สกฺกายทิฏฺฐิยา ปหีนตฺตา**ติ นิรหํการตฺตา อตฺตสิเนหสฺส สุฏฺฐุ สมุคฺฆาตตฺตา **น ภายติ**ฯ

ตถา ตถาติ สีหสทิสตาทินา เตน เตน ปกาเรน อตฺตานํ กเถสีติ วตฺวา ตมตฺถํ วิวริตฺวา ทเสฺสตุํ **“สีโหติ โข”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

กตมหาภินีหารสฺส โลกนาถสฺส โพธิยา นิยตภาวปฺปตฺติยา เอกนฺตภาวี พุทฺธภาโวติ กตฺวา ‘‘ตีสุ ปาสาเทสุ นิวาสกาโล , มคธรโญฺญ ปฏิญฺญาทานกาโล, ปายาสสฺส ปริภุตฺตกาโล’’ติอาทินา อภิสโมฺพธิโต ปุริมาวตฺถาปิ สีหสทิสา กตฺวา ทสฺสิตาฯ ภาวินิ ภูตูปจาโรปิ หิ โลกโวหาโรฯ วิชฺชาภาวสามญฺญโต ทุวิวิชฺชํ อิตรวิชฺชมฺปิ เอกชฺฌํ คเหตฺวา ปฏิจฺจสมุปฺปาทสมฺมสนโต ตํ ปุเรตรสิทฺธํ วิย กตฺวา อาห **“ติโสฺส วิชฺชา โสเธตฺวา”**ติฯ อนุโลมปฏิโลมโต ปวตฺตญาณสฺส วเสน **“ยมกญาณมนฺถเนนา”**ติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ วิหรนฺตสฺสาติ อชปาลนิโคฺรธมูเล วิหรนฺตสฺสฯ **เอกาทสเม ทิวเส**ติ สตฺตสตฺตาหโต ปรํ เอกาทสเม ทิวเสฯ **อจลปลฺลเงฺก**ติ อิสิปตเน ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนตฺถํ นิสินฺนปลฺลเงฺกฯ ตมฺปิ หิ เกนจิ อปฺปฏิวตฺติยํ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนตฺถํ นิสชฺชาติ กตฺวา วชิราสนํ วิย อจลปลฺลงฺกํ วุจฺจติฯ **อิมสฺมิญฺจ ปน ปเท**ติ ‘‘เทฺวเม, ภิกฺขเว, อนฺตา’’ติอาทินยปฺปวเตฺต จ อิมสฺมึ สทฺธมฺมโกฏฺฐาเสฯ **ธมฺมโฆโส...เป.... ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ปฏิจฺฉาเทสิ** ‘‘สพฺพตฺถ ฐิตา สุณนฺตู’’ติ อธิฏฺฐาเนนฯ **โสฬสหากาเรหี**ติ ทุกฺขปริญฺญา, สมุทยปฺปหานํ, นิโรธสจฺฉิกิริยา, มคฺคภาวนาติ เอเกกสฺมึ มเคฺค จตฺตาริ จตฺตาริ กตฺวา โสฬสหิ อากาเรหิฯ

ปฐเมน นเยน อภิสโมฺพธิโต ปุริมตราวตฺถาปิ อวสฺสํภาวิตาย คเหตฺวา สีหสทิสตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อภิสมฺพุทฺธาวตฺถาสุ เอว สีหสทิสตํ ทเสฺสตุํ **“อปโร นโย”**ติอาทิ อารทฺธํฯ **อฏฺฐหิ การเณหี**ติ ‘‘ตถา อาคโตติ ตถาคโต, ตถา คโตติ ตถาคโต, ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโต, ตถธเมฺม ยาถาวโต อภิสมฺพุโทฺธติ ตถาคโต, ตถทสฺสิตาย ตถาคโต, ตถวาทิตาย ตถาคโต, ตถาการิตาย ตถาคโต, อภิภวนเฏฺฐน ตถาคโต’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๒; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓.๗๘; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๗๐; อุทา. อฏฺฐ. ๑๘; อิติวุ. อฏฺฐ. ๓๘; เถรคา. อฏฺฐ. ๑.๓; พุ. วํ. อฏฺฐ. ๑.๒ นิทานกถา; มหานิ. อฏฺฐ. ๑๔; ปฏิ. ม. ๑.๓๗) เอวํ วุเตฺตหิ อฏฺฐหิ ตถาคตสาธเกหิ การเณหิฯ ยทิปิ ภควา โพธิปลฺลเงฺก นิสินฺนมเตฺตว อภิสมฺพุโทฺธ น ชาโต, ตถาปิ ตาย นิสชฺชาย นิสิโนฺนว ปนุชฺช สพฺพํ ปริสฺสยํ อภิสมฺพุโทฺธ ชาโตฯ ตถา หิ ตํ ‘‘อปราชิตปลฺลงฺก’’นฺติ วุจฺจติ, ตสฺมา **“ยาว โพธิปลฺลงฺกา วา”**ติ วตฺวา เตน อปริตุสฺสโนฺต **“ยาว อรหตฺตมคฺคญาณา วา”**ติ อาหฯ

อิติ สกฺกาโยติ เอตฺถ **อิติ**สโทฺท นิทสฺสนโตฺถฯ เตน สกฺกาโย สรูปโต ปริมาณโต ปริเจฺฉทโต จ ทสฺสิโตติ อาห **“อยํ สกฺกาโย”**ติอาทิฯ ‘‘อยํ สกฺกาโย’’ติ อิมินา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา สรูปโต ทสฺสิตาฯ **“เอตฺตโก สกฺกาโย”**ติ อิมินา เต ปริมาณโต ทสฺสิตาฯ ตสฺส จ ปริมาณสฺส เอกนฺติกภาวํ ทเสฺสเนฺตน **“น อิโต ภิโยฺย สกฺกาโย อตฺถี”**ติ วุตฺตํฯ **สภาวโต**ติ สลกฺขณโตฯ **สรสโต**ติ สกิจฺจโตฯ **ปริยนฺตโต**ติ ปริมาณปริยนฺตโตฯ **ปริเจฺฉทโต**ติ ยตฺตเกฐาเน ตสฺส ปวตฺติตสฺส ปริจฺฉินฺทนโตฯ **ปริวฎุมโต**ติ ปริโยสานปฺปวตฺติโตฯ **สเพฺพปิ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทสฺสิตา โหนฺติ** ยถาวุเตฺตน วิภาเคนฯ **อยํ สกฺกายสฺส สมุทโย นามา**ติ อยํ อาหาราทิสกฺกายสฺส สมุทโย นามฯ เตนาห **“เอตฺตาวตา”**ติอาทิฯ **อตฺถงฺคโม**ติ นิโรโธฯ ‘‘อาหารสมุทยา อาหารนิโรธา’’ติ จ อสาธารณเมว ตํ คเหตฺวา เสเสสุ **อาทิ**-สเทฺทน สงฺคณฺหาติฯ

ปญฺณาสลกฺขณปฏิมณฺฑิตนฺติ ปญฺณาสอุทยวยลกฺขณวิภูสิตํ สมุทยตฺถงฺคมคฺคหณโตฯ **ขีณาสวตฺตา**ติ อนวเสสํ สาวเสสญฺจ อาสวานํ ปริกฺขีณตฺตาฯ อนาคามีนมฺปิ หิ ภยํ จิตฺตุตฺราสญฺจ น โหตีติฯ **ญาณสํเวโค** ภยตุปฏฺฐานปญฺญาฯ **อิตราสํ ปน เทวตาน**นฺติ อขีณาสวเทเว สนฺธาย วทติฯ **โภติ ธมฺมาลปนมตฺต**นฺติ สภาวกถนมตฺตํฯ

จกฺกนฺติ สตฺถุ อาณาจกฺกํฯ ตํ ปน ธมฺมโต อาคตนฺติ **ธมฺมจกฺกํ**ฯ ตตฺถ อริยสาวกานํ ปฏิเวธธมฺมโต อาคตนฺติ **ธมฺมจกฺกํ**ฯ อิตเรสํ เทสนาธมฺมโต อาคตนฺติ **ธมฺมจกฺกํ**ฯ ทุวิเธปิ ญาณํ ปธานนฺติ ญาณสีเสน วุตฺตํ **“ปฏิเวธญาณมฺปิ เทสนาญาณมฺปี”**ติฯ อิทานิ ตํ ญาณํ สรูปโต ทเสฺสตุํ **“ปฏิเวธญาณํ นามา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยสฺมา ตสฺส ญาณสฺส ปฏิวิทฺธตฺตา ภควา ตานิ สฏฺฐิ นยสหสฺสานิ เวเนยฺยานํ ทเสฺสตุํ สมโตฺถ อโหสิ, ตสฺมา ตานิ สฏฺฐิ นยสหสฺสานิ เตน ญาเณน สทฺธิํเยว สิทฺธานีติ กตฺวา ทเสฺสโนฺต **“สฏฺฐิยา จ นยสหเสฺสหิ ปฏิวิชฺฌี”**ติ อาหฯ **ติปริวฎฺฎ**นฺติ ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ จ ‘‘ปริเญฺญยฺย’’นฺติ จ ‘‘ปริญฺญาต’’นฺติ จ เอวํ ติปริวฎฺฎํ, ตํเยว **ทฺวาทสาการํ**ฯ **ต**นฺติ เทสนาญาณํฯ **เอส** ภควาฯ **อปฺปฏิปุคฺคโล**ติ ปฏินิธิภูตปุคฺคลรหิโตฯ **เอกสทิสสฺสา**ติ นิพฺพิการสฺสฯ

สีหสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. อคฺคปสาทสุตฺตวณฺณนา

๓๔. จตุตฺเถ **อเคฺคสุ ปสาทา**ติ เสฏฺเฐสุ ปสาทาฯ **อคฺคา วา ปสาทา**ติ เสฏฺฐภูตา ปสาทาฯ เสฏฺฐวจโน เหตฺถ **อคฺค**สทฺโทฯ ปฐมสฺมึ อตฺถวิกปฺเป อคฺคสทฺเทน พุทฺธาทิรตนตฺตยํ วุจฺจติฯ เตสุ ภควา ตาว อสทิสเฏฺฐน, คุณวิสิฏฺฐเฏฺฐน, อสมสมเฏฺฐน จ อโคฺคฯ โส หิ มหาภินีหารํ ทสนฺนํ ปารมีนํ ปวิจยญฺจ อาทึ กตฺวา โพธิสมฺภารคุเณหิ เจว พุทฺธคุเณหิ จ ปโยชเนหิ จ เสสชเนหิ อสทิโสติ อสทิสเฏฺฐนปิ อโคฺคฯ เย จสฺส เต คุณา มหากรุณาทโย, เตหิ เสสสตฺตานํ คุเณหิ วิสิฏฺฐเฏฺฐนปิ สพฺพสตฺตุตฺตมตาย อโคฺคฯ เย ปน ปุริมกา สมฺมาสมฺพุทฺธา สพฺพสเตฺตหิ อสมา, เตหิ สทฺธึ อยเมว รูปกายคุเณหิ เจว ธมฺมกายคุเณหิ จ สโมติ อสมสมเฏฺฐนปิ อโคฺคฯ ตถา ทุลฺลภปาตุภาวโต อจฺฉริยมนุสฺสภาวโต พหุชนหิตสุขาวหโต อทุติยอสหายาทิภาวโต จ ภควา โลเก อโคฺคติ วุจฺจติฯ ยถาห –

> ‘‘เอกปุคฺคลสฺส, ภิกฺขเว, ปาตุภาโว ทุลฺลโภ โลกสฺมึฯ กตมสฺส เอกปุคฺคลสฺส? ตถาคตสฺส อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ เอกปุคฺคโล, ภิกฺขเว, โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ อจฺฉริยมนุโสฺสฯ เอกปุคฺคโล, ภิกฺขเว, โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ พหุชน…เป.… สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ เอกปุคฺคโล, ภิกฺขเว, โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ อทุติโย อสหาโย อปฺปฏิโม อปฺปฏิภาโค อปฺปฏิปุคฺคโล อสโม อสมสโม ทฺวิปทานํ อโคฺคฯ กตโม เอกปุคฺคโล? ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๗๑-๑๗๓)ฯ

ธมฺมสงฺฆา อญฺญธมฺมสเงฺฆหิ อสทิสเฏฺฐน วิสิฏฺฐคุณตาย ทุลฺลภปาตุภาวาทินา จ อคฺคาฯ ตถา หิ เตสํ สฺวากฺขาตตาทิสุปฺปฏิปนฺนตาทิคุณวิเสเสหิ อเญฺญ ธมฺมสงฺฆสทิสา อปฺปตรํ นิหีนา วา นตฺถิ, กุโต เสฏฺฐาฯ สยเมว เตหิ วิสิฏฺฐคุณตาย เสฏฺฐาฯ ตถา ทุลฺลภุปฺปาทอจฺฉริยภาวพหุชนหิตสุขาวหอทุติยาสหายาทิสภาวา จ เตฯ ยทเคฺคน หิ ภควา ทุลฺลภปาตุภาโว, ตทเคฺคน ธมฺมสงฺฆาปีติฯ **อจฺฉริยา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ อเคฺคสุ เสเฏฺฐสุ อุตฺตเมสุ ปวเรสุ คุณวิสิเฏฺฐสุ ปสาทาติ **อคฺคปฺปสทา**ฯ

ทุติยสฺมึ ปนเตฺถ ยถาวุเตฺตสุ อเคฺคสุ พุทฺธาทีสุ อุปฺปตฺติยา อคฺคภูตา ปสาทา **อคฺคปฺปสาทา**ฯ เย ปน อริยมเคฺคน อาคตา อเวจฺจปฺปสาทา, เต เอกเนฺตเนว อคฺคภูตา ปสาทาติ **อคฺคปฺปสาทา**ฯ ยถาห – ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, อริยสาวโก พุเทฺธ อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคโต โหตี’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๑๐๓๗-๑๐๓๘)ฯ อคฺควิปากตฺตาปิ เจเต **อคฺคปฺปสาทา**ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘อเคฺค โข ปน ปสนฺนานํ อโคฺค วิปาโก’’ติ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐)ฯ

อปทา วาติอาทีสุ **วา**-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถ, น วิกปฺปโตฺถฯ ยถา ‘‘อนุปฺปโนฺน วา กามาสโว อุปฺปชฺชติ, อุปฺปโนฺน วา กามาสโว ปวฑฺฒตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๗) เอตฺถ อนุปฺปโนฺน จ อุปฺปโนฺน จาติ อโตฺถฯ ยถา จ ‘‘ภูตานํ วา สตฺตานํ ฐิติยา สมฺภเวสีนํ วา อนุคฺคหายา’’ติ เอตฺถ ภูตานญฺจ สมฺภเวสีนญฺจาติ อโตฺถฯ ยถา จ ‘‘อคฺคิโต วา อุทกโต วา มิถุเภทโต วา’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๕๒) เอตฺถ อคฺคิโต จ อุทกโต จ มิถุเภทโต จาติ อโตฺถ, เอวํ ‘‘อปทา วา…เป.… อคฺคมกฺขายตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐) เอตฺถาปิ อปทา จ ทฺวิปทา จาติ สมฺปิณฺฑนวเสน อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เตน วุตฺตํ ‘‘วา-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถ, น วิกปฺปโตฺถ’’ติฯ

รูปิโนติ รูปวโนฺตฯ น รูปิโนติ **อรูปิโนฯ สญฺญิโน**ติ สญฺญาวโนฺตฯ น สญฺญิโนติ **อสญฺญิโน**ฯ ‘‘อปทา วา’’ติอาทิสพฺพปเทหิ กามภโว, รูปภโว, อรูปภโว, เอกโวการภโว, จตุโวการภโว, ปญฺจโวการภโว, สญฺญิภโว, อสญฺญิภโว, เนวสญฺญินาสญฺญิภโวติ นววิเธปิ ภเวสเตฺตปิ อนวเสสโต ปริยาทิยิตฺวา ทเสฺสติฯ เอตฺถ หิ รูปิคฺคหเณน กามภโว, รูปภโว, ปญฺจโวการภโว, เอกโวการภโว จ ทสฺสิโต, อรูปิคฺคหเณน อรูปภโว, จตุโวการภโว จ ทสฺสิโต,

สญฺญิภวาทโย ปน สรูเปเนว ทสฺสิตาฯ อปทาทิคฺคหเณน กามภวปญฺจโวการภวสญฺญิภวานํ เอกเทโสว ทสฺสิโตฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ยถา อทุติยสุตฺเต ‘‘ทฺวิปทานํ อโคฺค’’ติ ทฺวิปทา เอว คหิตา, เอวํ ทฺวิปทคฺคหณเมว อกตฺวา อปทาทิคฺคหณํ กตนฺติ? วุจฺจเต – อทุติยสุตฺเต ตาว เสฏฺฐตรวเสน ทฺวิปทคฺคหณเมว กตํฯ อิมสฺมิญฺหิ โลเก เสโฏฺฐ นาม อุปฺปชฺชมาโน อปทจตุปฺปทพหุปฺปเทสุ น อุปฺปชฺชติ, ทฺวิปเทสุเยว อุปฺปชฺชติฯ กตเรสุ ทฺวิปเทสุ? มนุเสฺสสุ เจว เทเวสุ จฯ มนุเสฺสสุ อุปฺปชฺชมาโน สกลโลกํ วเส วเตฺตตุํ สมโตฺถ พุโทฺธ หุตฺวา อุปฺปชฺชติ, เทเวสุ อุปฺปชฺชมาโน ทสสหสฺสิโลกธาตุํ วเส วตฺตนโก มหาพฺรหฺมา หุตฺวา อุปฺปชฺชติ, โส ตสฺส กปฺปิยการโก วา อารามิโก วา สมฺปชฺชติฯ อิติ ตโตปิ เสฏฺฐตรวเสเนส ทฺวิปทานํ อโคฺคติ ตตฺถ วุตฺตํฯ อิธ ปน อนวเสสปริยาทานวเสน เอวํ วุตฺตํ ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, สตฺตา อปทา วา…เป.… เนวสญฺญินาสญฺญิโน วา, ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติ ฯ นิทฺธารเณ เจตํ สามิวจนํฯ **ม**-กาโร ปทสนฺธิกโร, อโคฺค อกฺขายตีติ ปทวิภาโคฯ เตเนวาห **‘‘คุเณหิ อโคฺค’’**ติอาทิฯ

อโคฺค วิปาโก โหตีติ อเคฺค สมฺมาสมฺพุเทฺธ ปสนฺนานํ โย ปสาโท อโคฺค เสโฏฺฐ อุตฺตมโกฏิภูโต วา, ตสฺมา ตสฺส วิปาโกปิ อโคฺค เสโฏฺฐ อุตฺตมโกฏิภูโต อุฬารตโม ปณีตตโม โหติฯ โส ปน ปสาโท ทุวิโธ โลกิยโลกุตฺตรเภทโตฯ เตสุ โลกิยสฺส ตาว –

‘‘เย เกจิ พุทฺธํ สรณํ คตาเส,
น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมิํ;
ปหาย มานุสํ เทหํ,
เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺติฯ (ที. นิ. ๒.๓๓๒; อิติวุ. อฏฺฐ. ๙๐; สํ. นิ. ๑.๓๗);

‘‘พุโทฺธติ กิตฺตยนฺตสฺส, กาเย ภวติ ยา ปีติ;
วรเมว หิ สา ปีติ, กสิเณนปิ ชมฺพุทีปสฺสฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖; อิติวุ. อฏฺฐ. ๙๐);

‘‘สตํ หตฺถี สตํ อสฺสา, สตํ อสฺสตรีรถา;
สตํ กญฺญาสหสฺสานิ, อามุกฺกมณิกุณฺฑลา;
เอกสฺส ปทวีติหารสฺส, กลํ นาคฺฆนฺติ โสฬสิํ’’ฯ (จูฬว. ๓๐๕);

‘‘สาธุ โข, เทวานมินฺท, พุทฺธํ สรณคมนํ โหติ, พุทฺธํ สรณคมนเหตุ โข, เทวานมินฺท, เอวมิเธกเจฺจ สตฺตา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคติํ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชนฺติฯ เต อเญฺญ เทเว ทสหิ ฐาเนหิ อธิคฺคณฺหนฺติ ทิเพฺพน อายุนา, ทิเพฺพน วเณฺณน, ทิเพฺพน สุเขน, ทิเพฺพน ยเสน, ทิเพฺพน อาธิปเตเยฺยน, ทิเพฺพหิ รูเปหิ, ทิเพฺพหิ สเทฺทหิ, ทิเพฺพหิ คเนฺธหิ, ทิเพฺพหิ รเสหิ, ทิเพฺพหิ โผฏฺฐเพฺพหี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๓๔๑) –

เอวมาทีนํ สุตฺตปทานํ วเสน ปสาทผลวิเสสโยโค เวทิตโพฺพ, ตสฺมา โส อปายทุกฺขวินิวตฺตเนน สทฺธิํ สมฺปตฺติภเวสุ สุขวิเสสทายโกว ทฏฺฐโพฺพฯ

โลกุตฺตโร ปน สามญฺญผลวิปากทายโก วฏฺฏทุกฺขวินิวตฺตโกฯ สโพฺพปิ จายํ ปสาโท ปรมฺปราย วฏฺฏทุกฺขํ วินิวเตฺตติเยวฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘ยสฺมิํ สมเย, ภิกฺขเว, อริยสาวโก อตฺตโน สทฺธํ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมิํ สมเย ราคปริยุฎฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โทสปริยุฎฺฐิตํ…เป.… น โมหปริยุฎฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, อุชุ

คตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ, อุชุคตจิตฺตสฺส ปาโมชฺชํ ชายติ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายติ…เป…. นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ ปชานาตี’’ติฯ

ธมฺมาติ สภาวธมฺมาฯ **สงฺขตา**ติ สเมจฺจ สมฺภูย ปจฺจเยหิ กตาติ สงฺขตา, สปจฺจยา ธมฺมาฯ เหตูหิ ปจฺจเยหิ จ น เกหิจิ กตา สงฺขตาติ **อสงฺขตา,** อปจฺจโย นิพฺพานํฯ สงฺขตานํ ปริโยสิตภาเวน ‘‘อสงฺขตา’’ติ ปุถุวจนํฯ **วิราโค เตสํ อคฺคมกฺขายตี**ติ เตสํ สงฺขตาสงฺขตธมฺมานํ โย วิราคสงฺขาโต อสงฺขตธมฺโม, โส สภาเวเนว สณฺหสุขุมภาวโต สนฺตตรปณีตตรภาวโต คมฺภีราทิภาวโต มทนิมฺมทนาทิภาวโต อคฺคํ เสฏฺฐํ อุตฺตมํ ปวรนฺติ วุจฺจติฯ **ยทิทน**ฺติ นิปาโต, โย อยนฺติ อโตฺถฯ **มทนิมฺมทโน**ติอาทีนิ สพฺพานิ นิพฺพานเววจนานิฯ เตเนวาห **‘‘วิราโคติอาทีนิ นิพฺพานเสฺสว นามานี’’**ติฯ **ราคมทาทโย**ติ **อาทิ**-สเทฺทน มานมทปุริสมทาทิเก สงฺคณฺหาติ ฯ **สพฺพา ปิปาสา**ติ กามปิปาสาทิกา สพฺพา ปิปาสาฯ **สเพฺพ อาลยา สมุคฺฆาตํ คจฺฉนฺตี**ติ กามาลยาทิกา สเพฺพปิ อาลยา สมุคฺฆาตํ ยนฺติฯ **วฎฺฎานี**ติ กมฺมวฏฺฏวิปากวฏฺฏานิฯ **ตณฺหา**ติ อฏฺฐสตปฺปเภทา สพฺพาปิ ตณฺหาฯ

อโคฺค วิปาโก โหตีติ เอตฺถาปิ –

‘‘เย เกจิ ธมฺมํ สรณํ คตาเส…เป….’’ฯ (ที. นิ. ๒.๓๓๒; สํ นิ. ๑.๓๗);

‘‘ธโมฺมติ กิตฺตยนฺตสฺส, กาเย ภวติ ยา ปีติ…เป….’’ฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖; อิติวุ. อฏฺฐ. ๙๐);

‘‘สาธุ โข, เทวานมินฺท, ธมฺมํ สรณคมนํ โหติ, ธมฺมํ สรณคมนเหตุ โข, เทวานมินฺท, เอวมิเธกเจฺจ…เป…. ทิเพฺพหิ โผฏฺฐเพฺพหี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๓๔๑) –

เอวมาทีนํ สุตฺตปทานํ วเสน ธเมฺม ปสาทสฺส ผลวิเสสโยโค เวทิตโพฺพฯ

สงฺฆา วา คณา วาติ ชนสมูหสงฺขาตา ยาวตา โลเก สงฺฆา วา คณา วาฯ **ตถาคตสาวกสโงฺฆ**ติ อฏฺฐอริยปุคฺคลสมูหสงฺขาโต ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน สํหโต ตถาคตสฺส สาวกสโงฺฆฯ **อคฺคมกฺขายตี**ติ อตฺตโน สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติอาทิคุณวิเสเสน เตสํ สงฺฆานํ อโคฺค เสโฏฺฐ อุตฺตโม ปวโรติ วุจฺจติฯ **ยทิทน**ฺติ ยานิ อิมานิฯ **จตฺตาริ ปุริสยุคานิ** ยุคฬวเสน, ปฐมมคฺคโฏฺฐ ปฐมผลโฏฺฐติ อิทเมกํ ยุคฬํ, ยาว จตุตฺถมคฺคโฏฺฐ จตุตฺถผลโฏฺฐติ อิทเมกํ ยุคฬนฺติ เอวํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิฯ **อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา**ติ ปุริสปุคฺคลวเสน เอโก ปฐมมคฺคโฏฺฐ, เอโก ปฐมผลโฏฺฐติ อิมินา นเยน อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลาฯ เอตฺถ จ ปุริโสติ วา ปุคฺคโลติ วา เอกตฺถานิ เอตานิ ปทานิ, เวเนยฺยวเสน ปเนวํ วุตฺตํฯ **เอส ภควโต สาวกสโงฺฆ**ติ ยานิมานิ ยุคฬวเสน จตฺตาริ ยุคานิ ปาฏิเยกฺกโต อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา, เอส ภควโต สาวกสโงฺฆฯ **อาหุเนโยฺย**ติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ อิธาปิ –

‘‘เย เกจิ สงฺฆํ สรณํ คตาเส…เป….’’ฯ (ที. นิ. ๒.๓๓๒; สํ. นิ. ๑.๓๗);

‘‘สโงฺฆติ กิตฺตยนฺตสฺส, กาเย ภวติ ยา ปีติ…เป….’’ฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖; อิติวุ. อฏฺฐ. ๙๐);

‘‘สาธุ โข, เทวานมินฺท, สงฺฆํ สรณคมนํ โหติ, สงฺฆํ สรณคมนเหตุ โข, เทวานมินฺท…เป…. ทิเพฺพหิ โผฏฺฐเพฺพหี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๓๔๑) –

อาทีนํ สุตฺตปทานํ วเสน สเงฺฆ ปสาทสฺส ผลวิเสสโยโค ตสฺส อคฺควิปากตา จ เวทิตพฺพาฯ ตถา อนุตฺตริยปฏิลาโภ สตฺตมภวาทิโต ปฏฺฐาย วฏฺฏทุกฺขสมุเจฺฉโท อนุตฺตรสุขาธิคโมติ เอวมาทิอุฬารผลนิปฺผาทนวเสน อคฺควิปากตา เวทิตพฺพาฯ

คาถาสุ **อคฺคโต**ติ อเคฺค รตนตฺตเย, อคฺคภาวโต วา ปสนฺนานํฯ **อคฺคํ ธมฺม**นฺติ อคฺคสภาวํ พุทฺธสุโพธึ ธมฺมสุธมฺมตํ สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติํ, รตนตฺตยสฺส อนญฺญสาธารณํ อุตฺตมสภาวํ, ทสพลาทิสฺวากฺขาตตาทิสุปฺปฏิปนฺนตาทิคุณสภาวํ วาฯ **วิชานต**นฺติ วิชานนฺตานํฯ เอวํ สาธารณโต อคฺคปฺปสาทวตฺถุํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อสาธารณโต ตํ วิภาเคน ทเสฺสตุํ **''อเคฺค พุเทฺธ''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปสนฺนาน**นฺติ อเวจฺจปฺปสาเทน จ อิตรปฺปสาเทน จ ปสนฺนานํ อธิมุตฺตานํฯ **วิราคูปสเม**ติ วิราเค อุปสเม จ, สพฺพสฺส ราคสฺส สเพฺพสํ กิเลสานํ อจฺจนฺตวิราคเหตุภูเต อจฺจนฺตอุปสมเหตุภูเต จาติ อโตฺถฯ **สุเข**ติ วฏฺฏทุกฺขกฺขยภาเวน สงฺขารูปสมสุขภาเวน สุเขฯ

อคฺคสฺมิํ ทานํ ททตนฺติ อเคฺค รตนตฺตเย ทานํ ททนฺตานํ เทยฺยธมฺมํ ปริจฺจชนฺตานํฯ ตตฺถ ธรมานํ ภควนฺตํ จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหนฺตา ปูเชนฺตา สกฺกโรนฺตา, ปรินิพฺพุตํ ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ธาตุเจติยาทิเก อุปฏฺฐหนฺตา ปูเชนฺตา สกฺกโรนฺตา พุเทฺธ ทานํ ททนฺติ นามฯ ''ธมฺมํ ปูเชสฺสามา''ติ ธมฺมธเร ปุคฺคเล จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหนฺตา ปูเชนฺตา สกฺกโรนฺตา ธมฺมญฺจ จิรฏฺฐิติกํ กโรนฺตา ธเมฺม ทานํ ททนฺติ นามฯ ตถา อริยสงฺฆํ จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหนฺตา ปูเชนฺตา สกฺกโรนฺตา ตํ อุทฺทิสฺส อิตรสฺมิมฺปิ ตถา ปฏิปชฺชนฺตา สเงฺฆ ทานํ ททนฺติ นามฯ **อคฺคํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี**ติ เอวํ รตนตฺตเย ปสเนฺนน เจตสา อุฬารํ ปริจฺจาคํ อุฬารญฺจ ปูชาสกฺการํ ปวเตฺตนฺตานํ ทิวเส ทิวเส อคฺคํ อุฬารํ กุสลํ อุปจียติฯ อิทานิ ตสฺส ปุญฺญสฺส อคฺควิปากตาย อคฺคภาวํ ทเสฺสตุํ **''อคฺคํ อายู''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อายู**ติ ทิพฺพํ วา มานุสํ วา อคฺคํ อุฬารํ ปรมํ อายุ **ปวฑฺฒติ** อุปรูปริ พฺรูหติฯ **วโณฺณ**ติ รูปสมฺปทาฯ **ยโส**ติ ปริวารสมฺปทาฯ **กิตฺตี**ติ ถุติโฆโสฯ **สุข**นฺติ กายิกํ เจตสิกญฺจ สุขํฯ **พล**นฺติ กายพลเญฺจว ญาณพลญฺจฯ

อคฺคสฺส รตนตฺตยสฺส ทานํ **ทาตา**ฯ อถ วา **อคฺคสฺส** เทยฺยธมฺมสฺส ทานํ อุฬารํ กตฺวา ตตฺถ ปุญฺญํ ปวเตฺตตาฯ **อคฺคธมฺมสมาหิโต**ติ อเคฺคน ปสาทธเมฺมน ทานาทิธเมฺมน จ สํหิโต สมนฺนาคโต อจลปฺปสาทยุโตฺต, ตสฺส วา วิปากภูเตหิ พหุชนสฺส ปิยมนาปตาทิธเมฺมหิ ยุโตฺตฯ **อคฺคปฺปโตฺต ปโมทตี**ติ ยตฺถ ยตฺถ สตฺตนิกาเย อุปฺปโนฺน, ตตฺถ ตตฺถ อคฺคภาวํ เสฏฺฐภาวํ อธิคโต, อคฺคภาวํ วา โลกุตฺตรมคฺคผลํ อธิคโต ปโมทติ อภิรมติ ปริตุสฺสตีติฯ

อคฺคปสาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. วสฺสการสุตฺตวณฺณนา

๓๕. ปญฺจเม **อริเย ญาเย**ติ สํกิเลสโต อารกตฺตา อริเย นิโทฺทเส ปริสุเทฺธ นิยฺยานิกธมฺมภาวโต ญาเย การเณติ อโตฺถฯ ญายติ นิจฺฉเยน กมติ นิพฺพานํ, ตํ วา ญายติ ปฏิวิชฺฌียติ เอเตนาติ ญาโย, อริยมโคฺคฯ โส เอว จ สมฺปาปกเหตุภาวโต การณนฺติ วุจฺจติฯ อิธ ปน สห วิปสฺสนาย อริยมโคฺค อธิเปฺปโตติ อาห **''สหวิปสฺสนเก มเคฺค''**ติฯ คาถาสุ **''ญายํ ธมฺม''**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

วสฺสการสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. โทณสุตฺตวณฺณนา

๓๖. ฉฏฺเฐ **อุกฺกาหิ ธาริยมานาหี**ติ ทีปิกาหิ ธาริยมานาหิ, ทณฺฑทีปิกาสุ ชาเลตฺวา ธาริยมานาสุ มาปิตตฺตาติ วุตฺตํ โหติฯ ตณฺหิ นครํ ‘‘มงฺคลทิวเส สุขเณ สุนกฺขตฺตํ มา อติกฺกมี’’ติ รตฺติมฺปิ อุกฺกาสุ ธาริยมานาสุ มาปิตํฯ อุกฺกาสุ ฐาติ **อุกฺกฏฺฐา,** อุกฺกาสุ วิโชฺชตยนฺตีสุ ฐิตา ปติฏฺฐิตาติ มูลวิภุชาทิปเกฺขเปน (ปาณินิ ๓.๒.๕) สทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ นิรุตฺตินเยน วา อุกฺกาสุ ฐิตาสุ ฐิตา อาสีติ **อุกฺกฏฺฐา**ฯ อปเร ปน ภณนฺติ ‘‘ภูมิภาคสมฺปตฺติยา มนุสฺสสมฺปตฺติยา อุปกรณสมฺปตฺติยา จ สา นครี อุกฺกฏฺฐคุณโยคโต **อุกฺกฏฺฐา**ติ นามํ ลภตี’’ติฯ **เสตพฺย**นฺติ ตสฺส นครสฺส นามํฯ ตํ ปน กสฺสปทสพลสฺส ชาตนครนฺติ อาห **‘‘อตีเต กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ชาตนคร’’**นฺติฯ

วิชฺชนฺตริกายาติ วิชฺชุนิจฺฉรณกฺขเณฯ **อนฺตรโต**ติ หทเยฯ **อนฺตรา**ติ อารมฺภนิพฺพตฺตีนํ เวมเชฺฌฯ **อนฺตริกายา**ติ อนฺตราเฬฯ เอตฺถ จ ‘‘ตทนฺตรํ โก ชาเนยฺย (อ. นิ. ๖.๔๔; ๑๐.๗๕), เอเตสํ อนฺตรา กปฺปา คณนโต อสเงฺขยฺยยา (พุ. วํ. ๒๘.๓), อนฺตรนฺตรา กถํ โอปาเตตี’’ติ (ม. นิ. ๒.๔๒๖) จ อาทีสุ วิย การณเวมเชฺฌสุ วตฺตมานา อนฺตราสทฺทา เอว อุทาหริตพฺพา สิยุํ, น ปน จิตฺตกฺขณวิวเรสุ วตฺตมานา อนฺตรอนฺตริกสทฺทาฯ อนฺตราสทฺทสฺส หิ อยมตฺถุทฺธาโรติฯ

อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปาโย สิยา – เยสุ อนฺตราสโทฺท วตฺตติ, เตสุ อนฺตรสโทฺทปิ วตฺตตีติ สมานตฺถตฺตา อนฺตราสทฺทเตฺถ วตฺตมาโน อนฺตรสโทฺท อุทาหโฏฯ อนฺตราสโทฺท เอว วา ‘‘ยสฺสนฺตรโต’’ติ เอตฺถ คาถาสุขตฺถํ รสฺสํ กตฺวา วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ อนฺตราสโทฺท เอว ปน อิกสเทฺทน ปทํ วเฑฺฒตฺวา ‘‘อนฺตริกา’’ติ วุโตฺตติ เอวเมตฺถ อุทาหรโณทาหริตพฺพานํ วิโรธาภาโว ทฏฺฐโพฺพฯ **อโยชิยมาเน อุปโยควจนํ น ปาปุณาติ** สามิวจนสฺส ปสเงฺค อนฺตราสทฺทโยเคน อุปโยควจนสฺส อิจฺฉิตตฺตาฯ เตเนวาห **‘‘อนฺตราสเทฺทน ปน ยุตฺตตฺตา อุปโยควจนํ กต’’**นฺติฯ

สกลชมฺพุทีเป อุปฺปนฺนํ มหากลหํ วูปสเมตฺวาติ ปรินิพฺพุเต ภควติ ธาตูนํ อตฺถาย กุสินารนครํ ปริวาเรตฺวา ฐิเตหิ เสสราชูหิ ‘‘อมฺหากํ ธาตุโย วา เทนฺตุ ยุทฺธํ วา’’ติอาทินา โกสินารเกหิ มเลฺลหิ สทฺธึ กตํ วิวาทํ วูปสเมตฺวาฯ โส กิร พฺราหฺมโณ เตสํ วิวาทํ สุตฺวา ‘‘เอเต ราชาโน ภควโต ปรินิพฺพุตฏฺฐาเน วิวาทํ กโรนฺติ, น โข ปเนตํ ปติรูปํ, อลํ อิมินา กลเหน, วูปสเมสฺสามิ น’’นฺติ คนฺตฺวา อุนฺนเต ปเทเส ฐตฺวา เทฺวภาณวารปริมาณํ โทณคชฺชิตํ นาม อโวจฯ ตตฺถ ปฐมภาณวาเร ตาว เอกปทมฺปิ เต น ชานึสุฯ ทุติยภาณวารปริโยสาเน จ ‘‘อาจริยสฺส วิย โภ สโทฺท, อาจริยสฺส วิย โภ สโทฺท’’ติ สเพฺพ นิรวา อเหสุํฯ ชมฺพุทีปตเล กิร กุลฆเร ชาโต เยภุเยฺยน ตสฺส น-อเนฺตวาสิโก นาม นตฺถิ, อถ โข โส อตฺตโน วจนํ สุตฺวา นิรเวตุณฺหีภูเต วิทิตฺวา ปุน –

> ‘‘สุณนฺตุ โภโนฺต มม เอกวาจํ,
> อมฺหาก พุโทฺธ อหุ ขนฺติวาโท;
> น หิ สาธุยํ อุตฺตมปุคฺคลสฺส,
> สรีรภาเค สิยา สมฺปหาโรฯ
>
> ‘‘สเพฺพว โภโนฺต สหิตา สมคฺคา,
> สโมฺมทมานา กโรมฏฺฐภาเค;

วิตฺถาริกา โหนฺตุ ทิสาสุ ถูปา,
พหู ชนา จกฺขุมโต ปสนฺนา''ติฯ (ที. นิ. ๒.๒๓๗) –

อิมํ คาถาทฺวยํ วตฺวา ตํ กลหํ วูปสเมตฺวา ธาตุโย อฏฺฐธา ภาเชตฺวา อทาสิ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ **“สกลชมฺพุทีเป อุปฺปนฺนํ มหากลหํ วูปสเมตฺวา ธาตุโย ภาเชสฺสตี”**ติฯ **ลกฺขณจกฺกานี**ติ ทฺวีสุ ปาทตเลสุ เทฺว ลกฺขณจกฺกานิฯ

อาสเวนาติ กมฺมกิเลสการเณน อาสเวนฯ เอตฺถ หิ เตภูมกญฺจ กมฺมํ, อวเสสา จ อกุสลา ธมฺมา ‘‘อาสวา’’ติ วุตฺตาฯ **เทวูปปตฺตี**ติ เทเวสุ อุปฺปตฺติ นิพฺพตฺติฯ เอตฺถ จ ยกฺขคนฺธพฺพตาย วินิมุตฺตา สเพฺพ เทวา เทวคฺคหเณน คหิตาฯ **คนฺธโพฺพ วา วิหงฺคโม** อากาสจารีฯ **อหนฺ**ติ วิภตฺติวิปริณาเมน โยเชตพฺพํฯ

โทณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อปริหานิยสุตฺตวณฺณนา

๓๗. สตฺตเม **นิพฺพานสนฺติเกเยว จรตี**ติ กิเลสนิพฺพานสฺส อนุปาทาปรินิพฺพานสฺส จ สนฺติเกเยว จรติ ‘‘น จิรเสฺสว อธิคมิสฺสตี’’ติ กตฺวา ฯ คาถาย **อปฺปมาทรโต**ติ สมถวิปสฺสนาย อปฺปมชฺชเน รโต อภิรโต, อปฺปมาเทเนว รตฺตินฺทิวํ วีตินาเมนฺตติ อโตฺถฯ **ปมาทํ ภยโต ปสฺสโนฺต**ติ นิรยูปปตฺติอาทิภยเหตุโต ปมาทํ ภยโต ปสฺสโนฺตฯ **อภโพฺพ ปริหานายา**ติ โส เอวรูโป สมถวิปสฺสนาธเมฺมหิ มคฺคผเลหิ วา ปริหานาย อภโพฺพฯ สมถวิปสฺสนาโต หิ สมฺปตฺตโต น ปริหายติ, อิตรานิ จ อปฺปตฺตานิ ปาปุณาตีติฯ

อปริหานิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ปติลีนสุตฺตวณฺณนา

๓๘. อฏฺฐเม **อนฺตวา โลโก**ติ เอกปเสฺสน วฑฺฒิตํ กสิณนิมิตฺตํ ‘‘โลโก’’ติ คาเหน วา ตเกฺกน วา อุปฺปนฺนทิฏฺฐิฯ ลาภี หิ ฌานจกฺขุนา ปสฺสิตฺวา คณฺหาติ, อิตโร ตกฺกมเตฺตนฯ **อนนฺตวา**ติ สมนฺตโต วฑฺฒิตํ อปฺปมาณํ กสิณนิมิตฺตํ ‘‘โลโก’’ติ คาเหน วา ตเกฺกน วา อุปฺปนฺนทิฏฺฐิฯ **ตํ ชีวํ ตํ สรีร**นฺติ ชีโว สรีรญฺจ เอกเมว วตฺถูติ อุปฺปนฺนทิฏฺฐิฯ **วิสฺสฏฺฐานี**ติ สกปริจฺจชนวเสน นิสฺสฏฺฐานิฯ **วนฺตานี**ติ อิทํ ปุน อนาทิยนภาวทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ จตฺตมฺปิ หิ เกจิ คณฺหนฺติ, นยิทเมวนฺติ ทสฺสนตฺถํ **“วนฺตานี”**ติ วุตฺตํฯ น หิ ยํ เยน วนฺตํ, น โส ตํ ปุน อาทียติฯ วนฺตมฺปิ กิญฺจิ สสนฺตติลคฺคํ สิยา, นยิทเมวนฺติ ทสฺสนตฺถํ **“มุตฺตานี”**ติ วุตฺตํฯ เตเนวาห **“ฉินฺนพนฺธนานิ กตานี”**ติ, สนฺตติโต วินิโมจนวเสน ฉินฺนพนฺธนานิ กตานีติ อโตฺถฯ มุตฺตมฺปิ กิญฺจิ มุตฺตพนฺธนํ วิย ผลํ กุหิญฺจิ ติฏฺฐติ, น เอวมิทนฺติ ทสฺสนตฺถํ **“ปหีนานี”**ติ วุตฺตํฯ ยถา กิญฺจิ ทุนฺนิสฺสฏฺฐํ ปุน อาทาย สมฺมเทว นิสฺสฏฺฐํ ‘‘ปฏินิสฺสฏฺฐ’’นฺติ วุจฺจติ, เอวํ วิปสฺสนาย นิสฺสฏฺฐานิ อาทินฺนสทิสานิ มเคฺคน ปหีนานิ ปฏินิสฺสฏฺฐานิ นาม โหนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ **“ปฏินิสฺสฏฺฐานี”**ติ วุตฺตํฯ เตเนวาห **“ยถา น ปุน จิตฺตํ อาโรหนฺติ, เอวํ ปฏินิสฺสชฺชิตานี”**ติฯ

กาเมสนาติ กามานํ เอสนา, กามสงฺขาตา วา เอสนา กาเมสนาฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ตตฺถ กตมา กาเมสนา? โย กาเมสุ กามจฺฉโนฺท กามราโค กามนนฺที กามปิปาสา กามมุจฺฉา กามโชฺฌสานํ, อยํ วุจฺจติ กาเมสนา’’ติ, ตสฺมา กามราโค ‘‘กาเมสนา’’ติ เวทิตโพฺพฯ เตเนวาห

“กาเมสนา…เป.… อนาคามิมเคฺคน ปหีนา”ติฯ ภวานํ เอสนา **ภเวสนา**ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘ตตฺถ กตมา ภเวสนา? โย ภเวสุ ภวจฺฉนฺโท…เป.… ภวโชฺฌสานํ, อยํ วุจฺจติ ภเวสนา’’ติ, ตสฺมา ภเวสนราโค รูปารูปภวปตฺถนาติ เวทิตโพฺพฯ เตเนวาห **“ภเวสนา ปน อรหตฺตมเคฺคน ปหียตี”**ติฯ

พฺรหฺมจริยสฺส เอสนา **พฺรหฺมจริเยสนา**ฯ สา จ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส, ทิฎฺฐิคติกสมฺมตพฺรหฺมจริยสฺส จ คเวสนวเสน ทุวิปฺปการาติ อาห **“พฺรหฺมจริยํ เอสิสฺสามี”**ติอาทิฯ ทิฎฺฐิคติกสมฺมตสฺส พฺรหฺมจริยสฺส เอสนาปิ หิ พฺรหฺมจริเยสนาติ วุจฺจติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ตตฺถ กตมา พฺรหฺมจริเยสนา? สสฺสโต โลโกติ วา, อสสฺสโต โลโกติ วา, อนฺตวา โลโกติ วา, อนนฺตวา โลโกติ วา, ตํ ชีวํ ตํ สรีรนฺติ วา, อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรนฺติ วา, โหติ ตถาคโต ปรํ มรณาติ วา, น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณาติ วา, โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรํ มรณาติ วา, เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณาติ วา, ยา เอวรูปา ทิฎฺฐิ ทิฎฺฐิคตํ ทิฎฺฐิคหนํ ทิฎฺฐิกนฺตารํ ทิฎฺฐิวิสูกายิกํ ทิฎฺฐิวิปฺผนฺทิตํ ทิฎฺฐิสํโยชนํ คาโห ปติฎฺฐาโห อภินิเวโส ปรามาโส กุมฺมโคฺค มิจฺฉาปโถ มิจฺฉตฺตํ ติตฺถายตนํ วิปริเยสคฺคาโห, อยํ วุจฺจติ พฺรหฺมจริเยสนา’’ติ (วิภ. ๙๑๙)ฯ

ตสฺมา ทิฎฺฐิคติกสมฺมตสฺส พฺรหฺมจริยสฺส เอสนา ทิฎฺฐพฺรหฺมจริเยสนาติ เวทิตพฺพาฯ เตเนวาห **“ทิฎฺฐิพฺรหฺมจริเยสนา ปน โสตาปตฺติมเคฺคเนว ปฎิปฺปสฺสมฺภตี”**ติฯ เอตฺตาวตา จ ราคทิฎฺฐิโย เอสนาติ ทสฺสิตํ โหติฯ น เกวลญฺจ ราคทิฎฺฐิโย เอว เอสนา, ตเทกฎฺฐํ กมฺมมฺปิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ตตฺถ กตมา กาเมสนา? กามราโค ตเทกฎฺฐํ อกุสลํ กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มโนกมฺมํ, อยํ วุจฺจติ กาเมสนาฯ ตตฺถ กตมา ภเวสนา? ภวราโค ตเทกฎฺฐํ อกุสลํ กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มโนกมฺมํ, อยํ วุจฺจติ ภเวสนาฯ ตตฺถ กตมา พฺรหฺมจริเยสนา? อนฺตคฺคาหิกา ทิฎฺฐิ ตเทกฎฺฐํ อกุสลํ กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มโนกมฺมํ, อยํ วุจฺจติ พฺรหฺมจริเยสนา’’ติ (วิภ. ๙๑๙)ฯ

นววิธมาโนติ ‘‘เสยฺยสฺส เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๔.๑๐๘; ธ. ส. ๑๑๒๑; วิภ. ๘๖๖; มหานิ. ๒๑) อาคโต นววิธมาโนฯ

‘‘กาเมสนา’’ติอาทิคาถาย ปน **พฺรหฺมจริเยสนา สหา**ติ พฺรหฺมจริเยสนาย สทฺธิํฯ วิภตฺติโลเปน หิ อยํ นิเทฺทโสฯ กรณเตฺถ วา เอตํ ปจฺจตฺตวจนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ‘‘พฺรหฺมจริเยสนาย สทฺธิํ กาเมสนา ภเวสนาติ ติโสฺส เอสนา’’ติฯ ตาสุ พฺรหฺมจริเยสนํ สรูปโต ทเสฺสตุํ **“อิติสจฺจปรามาโส, ทิฎฺฐิฎฺฐานา สมุสฺสยา”**ติ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ – อิติ เอวํ สจฺจนฺติ ปรามาโส **อิติสจฺจปรามาโส**ฯ อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ ทิฎฺฐิยา ปวตฺติอาการํ ทเสฺสติฯ ทิฎฺฐิโย เอว สพฺพานตฺถเหตุภาวโต **ทิฎฺฐิฎฺฐานา**ฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘มิจฺฉาทิฎฺฐิปรมาหํ, ภิกฺขเว, วชฺชํ วทามี’’ติ (อ. นิ. ๑.๓๑๐)ฯ ตา เอว จ อุปรูปริ วุทฺธิยา มานโลภาทิกิเลสสมุสฺสยเนน วฎฺฎทุกฺขสมุสฺสยเนน จ **สมุสฺสยา,** ‘‘อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ’’นฺติ มิจฺฉาภินิวิสมานา สพฺพานตฺถเหตุกา กิเลสทุกฺขูปจยโต เหตุภูตา จ ทิฎฺฐิโย พฺรหฺมจริเยสนาติ วุตฺตํ โหติฯ เอเตน ปวตฺติอาการโต นิพฺพตฺติโต จ พฺรหฺมจริเยสนา ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพาฯ

สพฺพราควิรตฺตสฺสาติ สเพฺพหิ กามภวราเคหิ วิรตฺตสฺสฯ ตโต เอว ตณฺหากฺขยสงฺขาเต นิพฺพาเน วิมุตฺตตฺตา **ตณฺหากฺขยวิมุตฺติโน** อรหโตฯ **เอสนา ปฏินิสฺสฏฺฐา**ติ กาเมสนา, ภเวสนา สพฺพโส นิสฺสฏฺฐา ปหีนาฯ **ทิฏฺฐิฏฺฐานา สมูหตา**ติ พฺรหฺมจริเยสนาสงฺขาตา ทิฏฺฐิฏฺฐานา จ ปฐมมคฺเคเนว สมุคฺฆาติตาฯ เอวมฺปิ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถวณฺณนา เวทิตพฺพาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ปติลีนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อุชฺชยสุตฺตวณฺณนา

๓๙. นวเม **อนุกุลยญฺญ**นฺติ อนุกุลํ กุลานุกฺกมํ อุปาทาย ทาตพฺพทานํฯ เตนาห **''อมฺหากํ...เป.... กุลานุกุลวเสน ยชิตพฺพ**''นฺติฯ วํสปรมฺปราย ปจฺฉา ทุคฺคตปุริเสหิ ปทาตพฺพทานํฯ เอวรูปํ กุลํ สีลวเนฺต อุทฺทิสฺส นิพทฺธทานํ, ตสฺมึ กุเล ทลิทฺทานิปิ น อุปจฺฉินฺทนฺติฯ ตตฺริทํ วตฺถุ – อนาถปิณฺฑิกสฺส ฆเร ปญฺจ สลากภตฺตสตานิ ทียึสุฯ ทนฺตมยสลากานํ ปญฺจสตานิ อเหสุํฯ อถ ตํ กุลํ อนุกฺกเมน ทาลิทฺทิเยน อภิภูตํฯ เอกา ตสฺมึ กุเล ทาริกา เอกสลากโต อุทฺธํ ทาตุํ นาสกฺขิฯ สาปิ ปจฺฉา สาตวาหนํ รฏฺฐํ คนฺตฺวา ขลํ โสเธตฺวา ลทฺธเธญฺญูน ตํ สลากํ อทาสิฯ เอโก เถโร รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา ตํ อาเนตฺวา อคฺคมเหสิฏฺฐาเน ฐเปสิฯ สา ตโต ปฏฺฐาย ปุน ปญฺจปิ สลากสตานิ ปวเตฺตสิฯ

อสฺสเมธนฺติอาทีสุ โปราณกราชกาเล กิร สสฺสเมธํ, ปุริสเมธํ, สมฺมาปาสํ, วาจาเปยฺยนฺติ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ อเหสุํ, เยหิ ราชาโน โลกํ สงฺคณฺหึสุฯ ตตฺถ นิปฺผนฺนสสฺสโต ทสมภาคคฺคหณํ **สสฺสเมธํ** นาม, สสฺสสมฺปาทเน เมธาวิตาติ อโตฺถฯ มหาโยธานํ ฉมาสิกภตฺตเวตนานุปฺปทานํ **ปุริสเมธํ** นาม, ปุริสสงฺคณฺหเน เมธาวิตาติ อโตฺถฯ ทลิทฺทมนุสฺสานํ หเตฺถ เลขํ คเหตฺวา ตีณิ วสฺสานิ วินา วฑฺฒิยา สหสฺสทฺวิสหสฺสมตฺตธนานุปฺปทานํ **สมฺมาปาสํ** นามฯ ตญฺหิ สมฺมา มนุเสฺส ปาเสติ หทเย พนฺธิตฺวา วิย ฐเปติ, ตสฺมา สมฺมาปาสนฺติ วุจฺจติฯ ''ตาต, มาตุลา''ติอาทินา ปน สณฺหวาจาภณนํ **วาจาเปยฺยํ** นาม, เปยฺยวชฺชํ ปิยวจนตาติ อโตฺถฯ เอวํ จตูหิ วตฺถูหิ สงฺคหิตํ รฏฺฐํ อิทฺธเญฺจว โหติ ผีตญฺจ ปหูตอนฺนปานํ เขมํ นิรพฺพุทํ, มนุสฺสา มุทา โมทนา อุเร ปุเตฺต นเจฺจนฺตา อปารุตฆรทฺวารา วิหรนฺติฯ อิทํ ฆรทฺวาเรสุ อคฺคฬานํ อภาวโต **นิรคฺคฬ**นฺติ วุจฺจติฯ อยํ โปราณิกา ปเวณีฯ อปรภาเค ปน โอกฺกากราชกาเล พฺราหฺมณา อิมานิ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ อิมญฺจ รฏฺฐสมฺปตฺตึ ปริวเตฺตนฺตา อุมฺมูลํ กตฺวา อสฺสเมธํ ปุริสเมธนฺติอาทิเก ปญฺจ ยเญฺญ นาม อกํสุฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา **พฺราหฺมณธมฺมิยสุเตฺต** –

> ''เตสํ อาสิ วิปลฺลาโส, ทิสฺวาน อณุโต อณุํ...เป....;
> เต ตตฺถ มเนฺต คเนฺถตฺวา, โอกฺกากํ ตทุปาคมุ''นฺติฯ (สุ. นิ. ๓๐๑-๓๐๔);

อิทานิ เตหิ ปริวเตฺตตฺวา ฐปิตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **''อสฺสเมธ''**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เมธนฺตี**ติ วเธนฺติฯ **ทฺวีหิ ปริยเญฺญหี**ติ มหายญฺญสฺส ปุพฺพภาเค ปจฺฉา จ ปวเตฺตตเพฺพหิ ทฺวีหิ ปริวารยเญฺญหิฯ **สตฺตนวุติปญฺจปสฺสตฆาตภึสนฺสฺสา**ติ สตฺตนวุตาธิกานํ ปญฺจนฺนํ ปสุสตานํ มารเณน เภรวสฺส ปาปภีรุกานํ ภยาวหสฺสฯ ตถา หิ วทนฺติ –

> ''ฉสตานิ นิยุชฺชนฺติ, ปสูนํ มชฺฌิเม หนิ;
> อสฺสเมธสฺส ยญฺญสฺส, อูนานิ ปสูหิ ตีหี''ติฯ (สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑๒๐);

สมฺมนฺติ ยุคจฺฉิเทฺท ปกฺขิปิตฺพฺพทณฺฑกํฯ **ปาสนฺตี**ติ ขิปนฺติฯ **สํหาริเมหี**ติ สกเฏหิ ว หิตเพฺพหิฯ ปุเพฺพ กิร เอโก ราชา สมฺมาปาสํ ยชโนฺต สรสฺสตินทิตีเร ปถวิยา วิวเร ทิเนฺน นิมฺโคฺคเยว อโหสิ, อนฺธพาลพฺราหฺมณา คตานุคติคตา ‘‘อยํ ตสฺส สคฺคคมนมโคฺค’’ติ สญฺญาย ตตฺถ สมฺมาปาสยญฺญํ ปฏฺฐเปนฺติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘นิมุโคฺคกาสโต ปภุตี’’**ติฯ อยูโป อปฺปกทิวโส ยาโค, สยูโป พหุทิวสํ เนโยฺย **สตฺรยาโค**ติฯ มนฺตปทาภิสงฺขตานํ สปฺปิมธูนํ **วาช**มิติ สมญฺญาฯ หิรญฺญสุวณฺณโคมหิํสาทิ **สตฺตรสกทกฺขิณสฺส**ฯ สารคพฺภโกฏฺฐาคาราทีสุ นตฺถิ เอตฺถ อคฺคฬนฺติ **นิรคฺคโฬ**ฯ ตตฺถ กิร ยเญฺญ อตฺตโน สาปเตยฺยํ อนวเสสโต อนิคูหิตฺวา นิยฺยาตียติฯ

มหารมฺภาติ พหุปสุฆาตกมฺมาฯ อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘วิวิธา ยตฺถ หญฺญเร’’ติ วกฺขมานตฺตา ‘‘มหากิจฺจา มหากรณียา’’ติ ปฐโม อตฺถวิกโปฺป วุโตฺตฯ ทุติโย ปน อตฺถวิกโปฺป ‘‘มหารมฺภาติ ปปญฺจวเสน อเชฬกา’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ อธิปฺปาเยน **‘‘อปิจา’’**ติอาทินา อารโทฺธฯ **นิรารมฺภา**ติ เอตฺถาปิ วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ นนุ จ ปาณาติปาตาทิอกุสลกมฺมสฺส อปฺปมตฺตกมฺปิ ผลํ นุปลพฺภติ, ตสฺมา ตสฺส นิปฺผลภาวํ อวตฺวา ‘‘น เต โหนฺติ มหปฺผลา’’ติ กสฺมา วุตฺตนฺติ อาห **‘‘นิรวเสสเตฺถ’’**ติอาทิฯ อนุคตํ กุลนฺติ **อนุกุลํ,** กุลานุคตนฺติ อโตฺถฯ เย นิจฺจภตฺตาทิํ ปุพฺพปุริเสหิ ปฏฺฐปิตํ อปราปรํ อนุปจฺฉินฺทนฺตา มนุสฺสา ททนฺติ, เต อนุกุลํ ยชนฺติ นามฯ เตเนวาห **‘‘เย อเญฺญ อนุกุลํ ยชนฺตี’’**ติอาทิฯ

อุชฺชยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อุทายิสุตฺตวณฺณนา

๔๐. ทสเม **ปาณสมารมฺภรหิต**นฺติ ปาณฆาตรหิตํฯ **อพฺยาพชฺฌํ สุขํ โลกํ, ปณฺฑิโต อุปปชฺชตี**ติ กามจฺฉนฺทาทิพฺยาปาทวิรหิตตฺตา อพฺยาพชฺฌํ นิทฺทุกฺขํฯ ปรปีฬาภาเว ปน วตฺตพฺพํ นตฺถิฯ ฌานสมาปตฺติวเสน สุขพหุลตฺตา สุขํ เอกนฺตสุขํ พฺรหฺมโลกํ ฌานปุเญฺญน, อิตรปุเญฺญน ปน ตทญฺญสมฺปตฺติภวสงฺขาตํ สุขํ โลกํ ปณฺฑิโต สปฺปโญฺญ อุเปติฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

อุทายิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จกฺกวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. โรหิตสฺสวคฺค

๑. สมาธิภาวนาสุตฺตวณฺณนา

๔๑. ปญฺจมสฺส ปฐเม **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารายา**ติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว สุขวิหารตฺถาย, นิกฺกิเลสตาย นิรามิเสน สุเขน วิหรณตฺถายาติ อโตฺถฯ อิมินา จตฺตาริ ผลสมาปตฺติชฺฌานานิ ขีณาสวสฺส อาสวกฺขยาธิคมโต อปรภาเค อธิคตรูปารูปชฺฌานานิ จ กถิตานิฯ **ทิพฺพจกฺขุญาณทสฺสนปฺปฏิลาภายา**ติ ทิพฺพจกฺขุญาณปฺปฏิลาภตฺถายฯ ทิพฺพจกฺขุญาณญฺหิ รูปคตสฺส ทิพฺพสฺส อิตรสฺส จ ทสฺสนเฏฺฐน อิธ ‘‘ญาณทสฺสน’’นฺติ อธิเปฺปตํฯ **อาโลกสญฺญํ มนสิ กโรตี**ติ ทิวา วา รตฺติํ วา สูริยทีปจนฺทมณิอุกฺกาวิชฺชุลตาทีนํ อาโลโก ทิวา รตฺติญฺจ อุปลโทฺธ, ยถาลทฺธวเสเนว อาโลกํ มนสิ กโรติ จิเตฺต ฐเปติ, ตถา จ นํ มนสิ กโรติ, ยถาสฺส สุภาวิตาโลกกสิณสฺส วิย กสิณาโลโก ยถิจฺฉกํ ยาวทิจฺฉกญฺจ โส อาโลโก รตฺติยํ อุปติฎฺฐติ, เยน ตตฺถ ทิวาสญฺญํ ฐเปติ, ทิวา วิย วิคตถินมิโทฺธ โหติฯ เตนาห **‘‘ยถา ทิวา ตถา รตฺติ’’**นฺติฯ

ยถา ทิวา อาโลกสญฺญา มนสิ กตา, ตเถว นํ รตฺติมฺปิ มนสิ กโรตีติ ยถา ทิวา ทิโฎฺฐ อาโลโก, ตเถว ตํ รตฺติํ มนสิ กโรติฯ **ทุติยปเท**ติ ‘‘ยถา รตฺติํ ตถา ทิวา’’ติ อิมสฺมิํ วาเกฺยฯ **เอส นโย**ติ อิมินา ยถา รตฺติยํ จนฺทาโลกาทิ อาโลโก ทิโฎฺฐ, เอวเมว รตฺติํ ทิฏฺฐากาเรเนว ทิวา ตํ อาโลกํ มนสิ กโรติ จิเตฺต ฐเปตีติ อิมมตฺถํ อติทิสติฯ **อิติ วิวเฏน เจตสา**ติ เอวํ อปิหิเตน จิเตฺตน, ถินมิทฺธาปิธาเนน อปิหิตจิเตฺตนาติ วุตฺตํ โหติฯ **อปริโยนเทฺธนา**ติ สมนฺตโต อนเทฺธน อสญฺฉาทิเตนฯ **กิญฺจาปี**ติอาทินา อตฺตนา วุตฺตเมวตฺถํ สมเตฺถติฯ **อาโลกสหิสํ กตํ** ‘‘ยถา ทิวา ตถา รตฺติ’’นฺติอาทินาฯ

สตฺตฏฺฐานิกสฺสาติ ‘‘อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต สมฺปชานการี โหตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๑๔; ๒.๓๗๖; ม. นิ. ๑.๑๐๙) วุตฺตสฺส สตฺตฏฺฐานิกสฺส สติสมฺปชญฺญสฺส อตฺถายฯ **ปริคฺคหิตวตฺถารมฺมณตายา**ติ วตฺถุโน อารมฺมณสฺส จ ยาถาวโต วิทิตภาเวนฯ ยถา หิ สปฺปํ ปริเยสเนฺตน ตสฺส อาสเย วิทิเต โสปิ วิทิโต คหิโต เอว จ โหติ มนฺตาคทพเลน ตสฺส คหณสฺส สุกรตฺตา, เอวํ เวทนาย อาสยภูเต วตฺถุมฺหิ อารมฺมเณ จ วิทิเต อาทิกมฺมิกสฺสปิ เวทนา วิทิตา คหิตา เอว โหติ สลกฺขณโต สามญฺญลกฺขณโต จ ตสฺสา คหณสฺส สุกรตฺตาฯ ปเคว ปริญฺญาตวตฺถุกสฺส ขีณาสวสฺสฯ ตสฺส หิ อุปฺปาทกฺขเณปิ ฐิติกฺขเณปิ ภงฺคกฺขเณปิ เวทนา วิทิตา ปากฏา โหนฺติ ‘‘ตา เวทนา เอวํ อุปฺปชฺชิตฺวา’’ติอาทินาฯ น เกวลญฺจ เวทนา เอว, อิธ วุตฺตา สญฺญาทโยปิ อวุตฺตา เจตนาทโยปิ วิทิตาว อุปฺปชฺชนฺติ เจว ติฎฺฐนฺติ จ นิรุชฺฌนฺติ จฯ นิทสฺสนมตฺตเญฺหตํ, ยทิทํ ปาฬิยํ เวทนาสญฺญาวิตกฺกคฺคหณํฯ เตน อนวเสสโต สพฺพธมฺมานมฺปิ อุปฺปาทาทิโต วิทิตภาวํ ทเสฺสติฯ

อปิจ เวทนาย อุปฺปาโท วิทิโต โหติ, อุปฎฺฐานํ วิทิตํ โหติ, อตฺถงฺคโม วิทิโต โหติฯ กถํ เวทนาย อุปฺปาโท วิทิโต โหติ ? อวิชฺชาสมุทยา เวทนาสมุทโย, ตณฺหาสมุทยา กมฺมสมุทโย, ผสฺสสมุทยา เวทนาสมุทโยติ นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสโนฺตปิ เวทนากฺขนฺธสฺส สมุทยํ ปสฺสติฯ เอวํ เวทนาย อุปฺปาโท วิทิโต โหติฯ กถํ เวทนาย อุปฎฺฐานํ วิทิตํ โหติ? อนิจฺจโต มนสิกโรโต ขยตุปฎฺฐานํ วิทิตํ โหติ, ทุกฺขโต มนสิกโรโต ภยตุปฎฺฐานํ วิทิตํ โหติ, อนตฺตโต มนสิกโรโต สุญฺญตุปฎฺฐานํ วิทิตํ โหติฯ เอวํ เวทนาย อุปฎฺฐานํ วิทิตํ โหติฯ อิติ ขยโต ภยโต

สุญฺญโต ชานาติฯ กถํ เวทนาย อตฺถงฺคโม วิทิโต โหติ? อวิชฺชานิโรธา เวทนานิโรโธ…เป. … เอวํ เวทนาย อตฺถงฺคโม วิทิโต โหติฯ อิมินาปิ นเยเนตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อิติ รูปนฺติ เอตฺถ **อิติ**สโทฺท อนวเสสโต รูปสฺส สรูปนิทสฺสนโตฺถติ ตสฺส **อิทํ รูป**นฺติ เอเตน สาธารณโต สรูปนิทสฺสนมาห, **เอตฺตกํ รูป**นฺติ เอเตน อนวเสสโต, **น อิโต ปรํ รูปํ อตฺถี**ติ ตพฺพินิมุตฺตสฺส อญฺญสฺส อภาวํฯ **อิติ เวทนา**ติอาทีสุปิ อยํ เวทนา, เอตฺตกา เวทนา, อิโต ปรํ เวทนา นตฺถิฯ อยํ สญฺญา…เป.… อิเม สงฺขารา…เป.… อิทํ วิญฺญาณํ, เอตฺตกํ วิญฺญาณํ, อิโต ปรํ วิญฺญาณํ นตฺถีติ เอวมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพติ อาห **“เวทนาทีสุปิ เอเสว นโย”**ติฯ

ญาเณน ชานิตฺวา ปโรปรานิฯ **ปโรปรานี**ติ ปรานิ จ โอปรานิ จฯ **อุตฺตมาธมานี**ติ ปรตฺตภาวสกตฺตภาวาทีนิ อุตฺตมาธมานิฯ **จลิต**นฺติ ตณฺหาทิฎฺฐิวิปฺผนฺทิตํฯ **อนีโฆ**ติ ราคาทิอีฆรหิโตฯ **อตาริ โส**ติ โส เอวรูโป อรหา ชาติชรํ อตริฯ

สมาธิภาวนาสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒-๔. ปญฺหพฺยากรณสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๒-๔๔. ทุติเย **เอเตสํ ปญฺหาน**นฺติ เอกํสพฺยากรณาทีนํ จตุนฺนํ ปญฺหานํฯ **ตสฺมิํ ตสฺมิํ ฐาเน พฺยากรณํ ชานาตี**ติ ‘‘จกฺขุํ อนิจฺจ’’นฺติ ปุเฎฺฐ ‘‘อนิจฺจ’’นฺติ เอกํเสเนว พฺยากาตพฺพํฯ ‘‘อนิจฺจา นาม จกฺขุ’’นฺติ ปุเฎฺฐ ปน ‘‘น เกวลํ จกฺขุเมว, โสตมฺปิ อนิจฺจ’’นฺติ เอวํ วิภชิตฺวา พฺยากาตพฺพํฯ ‘‘ยถา จกฺขุํ ตถา โสตํ, ยถา โสตํ ตถา จกฺขุ’’นฺติ ปุเฎฺฐ ‘‘เกนเฎฺฐน ปุจฺฉสี’’ติ ปฎิปุจฺฉิตฺวา ‘‘ทสฺสนเฎฺฐน ปุจฺฉามี’’ติ วุเตฺต ‘‘น หี’’ติ พฺยากาตพฺพํฯ ‘‘อนิจฺจเฎฺฐน ปุจฺฉามี’’ติ วุเตฺต ‘‘อามา’’ติ พฺยากาตพฺพํฯ ‘‘ตํ ชีวํ ตํ สรีร’’นฺติอาทีนิ ปุเฎฺฐน ปน ‘‘อพฺยากตเมตํ ภควตา’’ติ ฐเปตโพฺพ, เอส ปโญฺห น พฺยากาตโพฺพติ เอวํ ชานาตีติ อโตฺถฯ **อตฺถสมาคเมนา**ติ อตฺถสฺส ปฎิลาเภน ลทฺธเพฺพนฯ สมิติ สงฺคติ สโมธานนฺติ สมโย, ปฎิลาโภฯ สมโย เอว **อภิสมโย,** อภิมุขภาเวน วา สมโย **อภิสมโย**ติ เอวเมตฺถ ปทโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ตติยจตุตฺถานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

ปญฺหพฺยากรณสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕-๖. โรหิตสฺสสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๕-๔๖. ปญฺจเม (สํ. นิ. ฎี. ๑.๑.๑๐๗) **เอโกกาเส**ติ จกฺกวาฬสฺส ปริยนฺตสญฺญิเต เอกสฺมิํ โอกาเสฯ **ภุมฺม**นฺติ ‘‘ยตฺถา’’ติ อิทํ ภุมฺมวจนํฯ สามญฺญโต วุตฺตมฺปิ ‘‘โส โลกสฺส อโนฺต’’ติ วจนโต วิสิฎฺฐวิสยเมว โหติฯ ‘‘น ชายติ, น มียตี’’ติ วตฺวา ปุน ‘‘น จวติ, น อุปปชฺชตี’’ติ กสฺมา วุตฺตนฺติ อาห **“อิทํ อปราปรํ…เป.… คหิต”**นฺติฯ **ปทคมเนนา**ติ ปทสา คมเนนฯ **สตฺถา สงฺขารโลกสฺส อนฺตํ สนฺธาย วทติ** อุปริ สพฺพานิ ปกาเสตุกาโมฯ สงฺขารโลกสฺส หิ อโนฺต นิพฺพานํฯ

ทฬฺหํ ถิรํ ธนุ เอตสฺสาติ ทฬฺหธนฺวา, โส เอว ‘‘ทฬฺหธมฺมา’’ติ วุโตฺตฯ เตนาห **“ทฬฺหธนู”**ติฯ **อุตฺตมปฺปมาณํ** นาม สหสฺสถามธนุฯ ธนุคฺคณฺหนสิปฺปจิตฺตกตาย ธนุคฺคโห, น ธนุคฺคหณมเตฺตนาติ อาห **“ธนุคฺคโหติ ธนุอาจริโย”**ติฯ ‘‘ธนุคฺคโห’’ติ วตฺวา ‘‘สิกฺขิโต’’ติ วุเตฺต ธนุสิกฺขาย สิกฺขิโตติ วิญฺญายติฯ สิกฺขา จ เอตฺตเกน กาเลน สิกฺขนฺตสฺส อุกฺกํสคตา โหตีติ อาห **“ทฺวาทส วสฺสานิ ธนุสิปฺปํ สิกฺขิโต”**ติฯ **อุสภปฺปมาเณ**ติ วีสติ ยฎฺฐิโย อุสภํ, ตสฺ

มึ อุสภปฺปมาเณ ปเทเสฯ **วาลคฺค**นฺติ วาลโกฏึฯ **กตหโตฺถ**ติ ปริจิตหโตฺถฯ **กตสรเกฺขโป**ติ ถิรลเกฺข จ จลลเกฺข จ ปเรสํ ทสฺสนวเสน สรเกฺขปสฺส กตาปีฯ เตนาห **“ทสฺสิตสิโปฺป”**ติ, ‘‘กตโยโคฺค’’ติ เกจิฯ อสนฺติ เอเตนาติ **อสนํ,** กโณฺฑฯ **ตาลจฺฉาทิ**นฺติ ตาลจฺฉายํฯ สา ปน รตนมตฺตา วิทตฺถิจตุรงฺคุลาฯ

ปุรตฺถิมา สมุทฺทาติ เอกสฺมึ จกฺกวาเฬ ปุรตฺถิมา สมุทฺทาฯ สมุทฺทสีเสน ปุรตฺถิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏึ วทติฯ **ปจฺฉิมสมุโทฺท**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **นิปฺปปญฺจต**นฺติ อทนฺตการิตํฯ **สมฺปเตฺต**ติ ตาทิเสน ชเวน คจฺฉเนฺตน สมฺปเตฺตฯ **อโนตเตฺต**ติ เอตฺถาปิ ‘‘สมฺปเตฺต’’ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธ, ตถา ‘‘นาคลตาทนฺตกฏฺฐ’’นฺติ เอตฺถาปิฯ **ตทา**ติ ยทา โส โลกนฺตคเวสโก อโหสิ, ตทาฯ **ทีฆายุกกาโล**ติ อเนกวสฺสสหสฺสายุกกาโลฯ **จกฺกวาฬโลกสฺสา**ติ สามญฺญวเสน เอกวจนํ, จกฺกวาฬโลกานนฺติ อโตฺถฯ อิมสฺมึเยว จกฺกวาเฬ นิพฺพตฺติปุพฺพปริจยสิทฺธาย นิกนฺติยาฯ

สสญฺญิมฺหิ สมนเกติ น รูปธมฺมมตฺตเก, อถ โข ปญฺจกฺขนฺธสมุทาเยติ ทเสฺสติฯ **สมิตปาโป**ติ สมุจฺฉินฺนสํกิเลสธโมฺมฯ ฉฏฺฐํ อุตฺตานเมวฯ

โรหิตสฺสสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สุวิทูรสุตฺตวณฺณนา

๔๗. สตฺตเม **สุวิทูรวิทูร**-สทฺทานํ สมานตฺถานํเยว เอกตฺถ คหณํ อิธ นิเทฺทโส ทูราสนฺนภาวสฺส อเปกฺขาสิทฺธตฺตา อิธาธิเปฺปตสฺส ทูรภาวสฺส เกนจิ ปริยาเยน อนาสนฺนภาวทสฺสนตฺถํ กตนฺติ อาห **“เกนจิ ปริยาเยน อนาสนฺนานิ หุตฺวา”**ติอาทิฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

สุวิทูรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. วิสาขสุตฺตวณฺณนา

๔๘. อฏฺฐเม วากฺกรณจาตุริยโต วจนคุณเหตูนํ ปูริยา โปรี, โปริยํ ภวาติ โปรี, ตาย **โปริยา**ฯ เตนาห **“ปริปุณฺณวาจายา”**ติ, อกฺขรปทปริปุณฺณาย วาจายาติ อโตฺถฯ **อปลิพุทฺธายา**ติ ปิตฺตาทีหิ น วิพทฺธาย อนนุพุนฺธิตายฯ **อเนลคลายา**ติ อเนลาย อคลาย นิโทฺทสาย อคฬิตปทพฺยญฺชนาย จฯ เถรสฺส หิ กถยโต ปทํ วา พฺยญฺชนํ วา น ปริหายติฯ เตนาห **“อเนลคลายาติ นิโทฺทสาย เจว อคฬิตาย จา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **นิโทฺทสายา**ติ อตฺถโต จ พฺยญฺชนโต จ วิคตโทสายฯ **อปติตปทพฺยญฺชนายา**ติ อวิรหิตปทพฺยญฺชนายฯ อถ วา **อเนลคลายา**ติ น เอลํ โทสํ คลตีติ อเนลคลาฯ อวิจฺฉินฺนวาจาย อเนลคลาย ยถา ทนฺธมนุสฺสา มุเขน เขฬํ คฬเนฺตน วาจํ ภาสนฺติ, น เอวรูปายฯ อถ โข นิโทฺทสาย วิสทวาจายาติ อโตฺถฯ วิวฏฺฏูปกาสินี วาจา น กทาจิ วิวฏฺฏมุตฺตาติ กตฺวา อาห **“วิวฏฺฏปริยาปนฺนายา”**ติ, วิวฏฺฏํ อมุญฺจิตฺวา ปวตฺตายาติ อโตฺถฯ วิวฏฺฏูปกาสินี หิ วาจา วิวฏฺฏํ ปริจฺฉิชฺช อาปาเทนฺตี ปวตฺตติฯ นวโลกุตฺตรธโมฺม สพฺพธเมฺมหิ สมุสฺสิตเฏฺฐน อพฺภุคฺคตเฏฺฐน จ ธโช นามาติ อาห **“อพฺภุคฺคตเฏฺฐนา”**ติอาทิฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

วิสาขสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. วิปลฺลาสสุตฺตวณฺณนา

๔๙. นวเม อนิจฺจาทีนิ วตฺถูนิ นิจฺจนฺติอาทินา วิปรีตโต อสนฺตีติ วิปลฺลาสา , สญฺญาย วิปลฺลาโส **สญฺญาวิปลฺลาโส**ฯ อิตเรสุปิ ตีสุ เอเสว นโยฯ เอวเมเต จตุนฺนํ วตฺถูนํ วเสน จตฺตาโร, เตสุ วตฺถูสุ สญฺญาทีนํ วเสน ทฺวาทส โหนฺติฯ เตสุ อฏฺฐ โสตาปตฺติมคฺเคน ปหียนฺติฯ **อสุเภ สุภ**นฺติ สญฺญาจิตฺตวิปลฺลาสา สกทาคามิมคฺเคน ตนุกา โหนฺติ, อนาคามิมคฺเคน ปหียนฺติฯ **ทุกฺเข สุข**นฺติ สญฺญาจิตฺตวิปลฺลาสา อรหตฺตมคฺเคน ปหียนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

วิปลฺลาสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อุปกฺกิเลสสุตฺตวณฺณนา

๕๐. ทสเม **อุปกฺกิลิฏฺฐภาวกรเณนา**ติ มลีนภาวกรเณนฯ **ปญฺจวิธาย สุราย จตุพฺพิธสฺส จ เมรยสฺสา**ติ เอตฺถ ปูวสุรา, ปิฏฺฐสุรา, โอทนสุรา, กิณฺณปกฺขิตฺตา, สมฺภารสํยุตฺตาติ ปญฺจ สุราฯ ปุปฺผาสโว, ผลาสโว, มธฺวาสโว, คุฬาสโวติ จตฺตาโร อาสวา, จตุพฺพิธํ เมรยํ นามฯ ตตฺถ ปูเว ภาชเน ปกฺขิปิตฺวา ตชฺชํ อุทกํ ทตฺวา มทฺทิตฺวา กตา **ปูวสุรา**ฯ เอวํ เสสสุราปิฯ **กิณฺณา**ติ ปน ตสฺสา สุราย พีชํ วุจฺจติฯ เย สุรา ‘‘โมทกา’’ติปิ วุจฺจนฺติ, เต ปกฺขิปิตฺวา กตา **กิณฺณปกฺขิตฺตา**ฯ ธาตกิอาสวาทินานาสมฺภาเรหิ สํโยชิตา **สมฺภารสํยุตฺตา**ฯมธุกตาลนาฬิเกราทิปุปฺผรโส จิรปริวาสิโต **ปุปฺผาสโว**ฯ ปนสาทิผลรโส **ผลาสโว**ฯ มุทฺทิการโส **มธฺวาสโว**ฯ อุจฺฉุรโส **คุฬาสโว**ฯ

อุปกฺกิเลสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โรหิตสฺสวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๒. ทุติยปณฺณาสกํ

(๖) ๑. ปุญฺญาภิสนฺทวโคฺค

๑. ปฐมปุญฺญาภิสนฺทสุตฺตวณฺณนา

๕๑. ทุติยสฺส ปฐเม **ปุญฺญาภิสนฺทา**ติ วา ปุญฺญนทิโยฯ อวิเจฺฉเทน นิจฺจํ ปวตฺติยมานานิ หิ ปุญฺญานิ อภิสนฺทนเฏฺฐน ‘‘ปุญฺญาภิสนฺทา’’ติ วุตฺตาฯ **อปริมิต**นฺติ อาฬฺหกคณนาย อปริมิตํ, โยชนวเสน ปนสฺส ปริมาณํ อตฺถิฯ ตถา หิ เหฏฺฐา มหาปถวิยา อุปริ อากาเสน ปรโต จกฺกวาฬปพฺพเตน มเชฺฌ ตตฺถ ตตฺถ ฐิเตหิ ทีปปพฺพตปริยเนฺตหิ ปริจฺฉินฺนตฺตา โยชนโต สกฺกา ปมาณํ กาตุํฯ **เภรวารมฺมเณหี**ติ สวิญฺญาณกาวิญฺญาณเกหิ เภรวารมฺมเณหิฯ ตถา หิ ตํ มหาสรีรมจฺฉกุมฺภีลยกฺขรกฺขสมหานาคทานวาทีนํ สวิญฺญาณกานํ วฬวามุขปาตาลาทีนํ อวิญฺญาณกานญฺจ เภรวารมฺมณานํ วเสน ‘‘พหุเภรว’’นฺติ วุจฺจติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

ปฐมปุญฺญาภิสนฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยปุญฺญาภิสนฺทสุตฺตวณฺณนา

๕๒. ทุติเย **โสตาปนฺนสฺส สทฺธา อธิเปฺปตา**ติ โสตาปนฺนสฺส มเคฺคนาคตา สทฺธา อธิเปฺปตาฯ

ทุติยปุญฺญาภิสนฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๔. ปฐมสํวาสสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๓-๕๔. ตติเย ยถากมฺมํ ตา ตา คติโย **อร**นฺติ อุปคจฺฉนฺตีติ อริยา, สตฺตาฯ อิเม ปน กุจฺฉิตา อริยาติ **กทริยา**ฯ ถทฺธมจฺฉริโน, ถเทฺธน มจฺฉเรน สมนฺนาคตาติ อโตฺถฯ ถทฺธมจฺฉริยสทิสญฺหิ กุจฺฉิตํ สพฺพทา นิหีนํ นตฺถิ สพฺพคุณานํ อาทิภูตสฺส โภคสมฺปตฺติอาทิสพฺพสมฺปตฺตีนํ มูลภูตสฺส ทานสฺส นิเสธนโตฯ เตนาห **‘‘กทริยาติ ถทฺธมจฺฉริโน’’**ติฯ เอกโจฺจ หิ อตฺตโน วสนฏฺฐาเน ภิกฺขู หตฺถํ ปสาเรตฺวาปิ น วนฺทติฯ อญฺญตฺถ คโต วิหารํ ปวิสิตฺวา สกฺกจฺจํ วนฺทิตฺวา มธุรปฺปฏิสนฺถารํ กโรติ ‘‘กึ, ภเนฺต, อมฺหากํ วสนฏฺฐานํ นาคจฺฉถ, สมฺปนฺนปเทโส, ปฏิพลาหํ อยฺยานํ ยาคุภตฺตาทีหิ อุปฏฺฐานํ กาตุ’’นฺติฯ ภิกฺขุ ‘‘สโทฺธ อยํ อุปาสโก’’ติ ยาคุภตฺตาทีหิ สงฺคณฺหาติฯ

อเถโก เถโร ตสฺส คามํ คนฺตฺวา ปิณฺฑาย จรติฯ โส ตํ ทิสฺวา อเญฺญน วา คจฺฉติ, ฆรํ วา ปวิสติฯ สเจปิ สมฺมุขีภาวํ อาคจฺฉติ, หเตฺถน วนฺทิตฺวา ‘‘อยฺยสฺส ภิกฺขํ เทถ, อหํ เอเกน กเมฺมน คจฺฉามี’’ติ ปกฺกมติฯ เถโร สกลคามํ จริตฺวา ตุจฺฉปโตฺตว นิกฺขมติฯ อิทํ ตาว มุทุมจฺฉริยํ นามฯ เยน อทายโกปิ ทายโก วิย ปญฺญายติฯ อิธ ปน ถทฺธมจฺฉริยํ อธิเปฺปตํฯ เยน สมนฺนาคโต ภิกฺขูสุ ปิณฺฑาย ปวิเฏฺฐสุ ‘‘เถรา ฐิตา’’ติ วุเตฺต ‘‘กึ มยฺหํ ปาทา รุชฺชนฺตี’’ติอาทีนิ วตฺวา สิลาถโมฺภ วิย ขาณุโก วิย จ ถโทฺธ หุตฺวา ติฏฺฐติ, สามีจิมฺปิ น กโรติ, กุโต ทานํฯ อยมิธ อธิเปฺปโตฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ถทฺธมจฺฉริโนติ ถเทฺธน มจฺฉเรน สมนฺนาคตาติ อโตฺถ’’**ติฯ มจฺฉรํ มเจฺฉรํ มจฺฉริยนฺติ อตฺถโต เอกํฯ

ปริภาสกาติ ภิกฺขู ฆรทฺวาเร ฐิเต ทิสฺวา ‘‘กึ ตุเมฺห กสิตฺวา อาคตา วปิตฺวา ลายิตฺวา, มยํ อตฺตโนปิ น ลภาม, กุโต ตุมฺหากํ, สีฆํ นิกฺขมถา’’ติอาทีหิ สนฺตชฺชกาฯ **ยาจกานํ วจนสฺส อตฺถํ ชานนฺตี**ติ เอตฺถ กิญฺจาปิ ภิกฺขู ฆรทฺวาเร ฐิตา ตุณฺหี โหนฺติ, อตฺถโต ปน ‘‘ภิกฺขํ เทถา’’ติ วทนฺติ นาม อริยาย ยาจนายฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อุทฺทิสฺส อริยา ติฏฺฐนฺติ, เอสา อริยาน ยาจนา’’ติ (มิ. ป. ๔.๕.๙)ฯ ตตฺร เย ‘‘มยํ ปจาม, อิเม น ปจนฺติ, ปจมาเน ปตฺวา อลภนฺตา กุหิํ ลภิสฺสตี’’ติ เทยฺยธมฺมํ สํวิภชนฺติ, เต วทญฺญู ยาจกานํ วจนสฺส อตฺถํ ชานนฺติ นาม ญตฺวา กตฺตพฺพกรณโตฯ จตุตฺถํ อุตฺตานเมวฯ

ปฐมสํวาสสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๖. สมชีวีสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๕-๕๖. ปญฺจเม **อนุคฺคณฺหนฺตฺถ**นฺติ นกุลมาตา นกุลปิตาติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ สงฺคหตฺถายฯ นกุลสฺส ทารกสฺส ปิตา **นกุลปิตาฯ นกุลมาตา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ ฉฏฺเฐ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

สมชีวีสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๑๐. สุปฺปวาสาสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๗-๖๐. สตฺตเม **อายุภาคปฏิลาภินี โหตี**ติ อายุโกฏฺฐาสสฺส ปฏิลาภินี โหติฯ **ติวิธโลก**นฺติ สตฺตสงฺขารภาชนสงฺขาตํ ติวิธํ โลกํฯ **วิทิตํ กตฺวา**ติ วิภูตํ กตฺวาฯ **โลกวิทูน**นฺติ กรณตฺถ สามิวจนนฺติ อาห **‘‘พุเทฺธหิ ปสตฺถา’’**ติฯ อฏฺฐมนวมทสมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

สุปฺปวาสาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปุญฺญาภิสนฺทวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๗) ๒. ปตฺตกมฺมวโคฺค

๑-๔. ปตฺตกมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๑-๖๔. ทุติยสฺส ปฐเม เย อนิฏฺฐา น โหนฺติ, เต อิฏฺฐาติ อธิเปฺปตาติ อาห **“อนิฏฺฐปฏิเกฺขเปน อิฏฺฐา”**ติฯ **อิฏฺฐา**ติ จ ปริยิฏฺฐา วา โหตุ มา วา, อิฏฺฐารมฺมณภูตาติ อโตฺถฯ คเวสิตมฺปิ หิ อิฏฺฐนฺติ วุจฺจติ, ตํ อิธ นาธิเปฺปตํฯ **มเน**ติ มนสฺมิํฯ **กนฺตา**ติ วา กมนียา, กาเมตพฺพาติ อโตฺถฯ **มนํ อปฺปายนฺตี**ติ อิฏฺฐภาเวน มนํ วเฑฺฒนฺติฯ กมฺมสาธโน อิธ **โภค**-สโทฺทติ อาห **“โภคาติ ภุญฺชิตพฺพา”**ติอาทิฯ **ธมฺมูปฆาตํ กตฺวา** กุสลธมฺมํ วิโนเทตฺวาฯ อุปนิชฺฌายียนฺตีติ **อุปชฺฌายา**ติ อาห **“สุขทุเกฺขสุ อุปนิชฺฌายิตพฺพตฺตา”**ติ, สุขทุเกฺขสุ อุปฺปเนฺนสุ อนุสฺสริตพฺพตฺตาติ อโตฺถฯ **สนฺทิฏฺฐสมฺภเตฺตหี**ติ เอตฺถ ตตฺถ ตตฺถ สงฺคมฺม ทิฏฺฐมตฺตา นาติทฬฺหมิตฺตา **สนฺทิฏฺฐา,** สุฏฺฐุ ภตฺตา สิเนหวโนฺต ทฬฺหมิตฺตา **สมฺภตฺตา**ฯ

วิสมโลภนฺติ พลวโลภํฯ **สุขิต**นฺติ สญฺชาตสุขํฯ **ปีณิต**นฺติ ธาตํ สุหิตํฯ ตถาภูโต ปน ยสฺมา พลสมฺปโนฺน โหติ, ตสฺมา **“พลสมฺปนฺนํ กโรตี”**ติ วุตฺตํฯ

โสภเน กายิกวาจสิกกเมฺม รโตติ สูรโต อุการสฺส ทีฆํ กตฺวา, ตสฺส ภาโว **โสรจฺจํ,** กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโมฯ โส ปน อตฺถโต สุสีลภาโวติ อาห **“ขนฺติโสรเจฺจ นิวิฏฺฐาติ อธิวาสนกฺขนฺติยญฺจ สุสีลตาย จ นิวิฏฺฐา”**ติฯ **เอกมตฺตาน**นฺติ เอกํ จิตฺตนฺติ อโตฺถฯ ราคาทีนญฺหิ ปุพฺพภาคิยํ ทมนาทิ ปเจฺจกํ อิจฺฉิตพฺพํ, น มคฺคกฺขเณ วิย เอกชฺฌํ ปฏิสงฺขานมุเขน ปชหนโตฯ **เอกมตฺตาน**นฺติ วา วิเวกวเสน เอกํ เอกากินํ อตฺตานํฯ เตเนวาห **“เอกํ อตฺตโนว อตฺตภาว”**นฺติอาทิฯ **อุปรูปริภูมีสู**ติ ฉกามสคฺคสงฺขาตาสุ อุปรูปริกามภูมีสุฯ กมฺมสฺส ผลํ **อคฺคํ** นามฯ ตํ ปเนตฺถ อุจฺจคามีติ อาห **“อุทฺธมคฺคมสฺสา”**ติฯ สุวเคฺค นิยุตฺตา, สุวคฺคปฺปโยชนาติ วา **โสวคฺคิกาฯ ทสนฺนํ วิเสสาน**นฺติ ทิพฺพอายุวณฺณยสสุขอาธิปเตยฺยานเญฺจว อิฏฺฐรูปาทีนญฺจ ผลวิเสสานํฯ วณฺณคฺคหเณน เจตฺถ สโก อตฺตภาววโณฺณ คหิโต, รูปคฺคหเณน พหิทฺธา รูปารมฺมณํฯ ทุติยตติยจตุตฺถานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

ปตฺตกมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. รูปสุตฺตวณฺณนา

๖๕. ปญฺจเม ปมิโนติ อุฬารตาทิวิเสสํ เอเตนาติ ปมาณํ, รุปกาโย ปมาณํ เอตสฺสาติ **รูปปฺปมาโณ**ฯ ตโต เอว รูเป ปสโนฺนติ **รูปปฺปสโนฺนฯ โฆโส**ติ เจตฺถ ถุติโฆโสฯ **ลูข**นฺติ ปจฺจยลูขตาฯ **ธมฺมา**ติ สีลาทโย คุณธมฺมา อธิเปฺปตาฯ อิเมสํ ปน จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ นานากรณํ ปาฬิยํเยว อาคตํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> “กตโม จ ปุคฺคโล รูปปฺปมาโณ รูปปฺปสโนฺน? อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล อาโรหํ วา ปสฺสิตฺวา ปริณาหํ วา ปสฺสิตฺวา สณฺฐานํ วา ปสฺสิตฺวา ปาริปูริํ วา ปสฺสิตฺวา ตตฺถ ปมาณํ คเหตฺวา ปสาทํ ชเนติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล รูปปฺปมาโณ รูปปฺปสโนฺนฯ
>
> “กตโม จ ปุคฺคโล โฆสปฺปมาโณ โฆสปฺปสโนฺน? อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล ปรวณฺณนาย ปรโถมนาย ปรปสํสนาย ปรวณฺณหาริกาย ตตฺถ ปมาณํ คเหตฺวา ปสาทํ ชเนติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล โฆสปฺปมาโณ โฆสปฺปสโนฺนฯ

‘‘กตโม จ ปุคฺคโล ลูขปฺปมาโณ ลูขปฺปสนฺโน? อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล จีวรลูขํ วา ปสฺสิตฺวา ปตฺตลูขํ วา ปสฺสิตฺวา เสนาสนลูขํ วา ปสฺสิตฺวา วิวิธํ วา ทุกฺกรการิกํ ปสฺสิตฺวา ตตฺถ ปมาณํ คเหตฺวา ปสาทํ ชเนติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ลูขปฺปมาโณ ลูขปฺปสนฺโนฯ

‘‘กตโม จ ปุคฺคโล ธมฺมปฺปมาโณ ธมฺมปฺปสนฺโน? อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล สีลํ วา ปสฺสิตฺวา สมาธึ วา ปสฺสิตฺวา ปญฺญํ วา ปสฺสิตฺวา ตตฺถ ปมาณํ คเหตฺวา ปสาทํ ชเนติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ธมฺมปฺปมาโณ ธมฺมปฺปสนฺโน’’ติ (ปุ. ป. ๑๗๑-๑๗๒)ฯ

ตตฺถ **อาโรห**นฺติ อุจฺจตฺตํฯ สา จ โข ตสฺมึ ตสฺมึ กาเล ปมาณยุตฺตา ทฎฺฐพฺพาฯ **ปริณาห**นฺติ นาติกิสถูลตาวเสน ปีณตฺตํฯ **สณฺฐาน**นฺติ เตสํ เตสํ องฺคปจฺจงฺคานํ สุสณฺฐิตตํ ทีฆรสฺสวฎฺฎาทิยุตฺตฎฺฐาเนสุ ตถาภาวํฯ **ปาริปูริ**นฺติ สเพฺพสํ สรีราวยวานํ ปริปุณฺณตํ อวิกลตํฯ **ตตฺถ ปมาณํ คเหตฺวา**ติ ตสฺมึ รูเป รูปสมฺปตฺติยํ ปมาณภาวํ อุปาทายฯ **ปสาทํ ชเนตี**ติ อธิโมกฺขํ ชเนติ อุปฺปาเทติฯ

ปรวณฺณนายาติ ‘‘อสุโก เอทิโส จ เอทิโส จา’’ติ ปรสฺส คุณวจเนนฯ **ปรโถมนายา**ติ ปรมฺมุขา ปรสฺส สิลาฆุปฺปาทเกน อภิตฺถวเนน ปเรน ถุติวเสน, คาถาทิอุปนิพนฺธเนน วุตฺตาย โถมนายาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปรปสํสนายา**ติ ปรมฺมุขา ปรสฺส คุณสํกิตฺตเนนฯ **ปรวณฺณหาริกายา**ติ ปรมฺปรวณฺณหาริกาย ปรมฺปราย ปรสฺส กิตฺตนสทฺทสฺส อุปสํหาเรนฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ถุติโฆเสฯ

จีวรลูขนฺติ ถูลชิณฺณพหุตุนฺนกตาทิจีวรสฺส ลูขภาวํฯ **ปตฺตลูข**นฺติ อเนกคนฺถิกาหฎตาทิปตฺตสฺส ลูขภาวํฯ **วิวิธํ วา ทุกฺกรการิก**นฺติ ธุตงฺคาทิวเสน ปวตฺตนานาวิธํ ทุกฺกรจริยํฯ **สีลํ วา ปสฺสิตฺวา**ติ สีลปาริปูริวเสน วิสุทฺธํ กายวจีสุจริตํ ญาณจกฺขุนา ปสฺสิตฺวา, ฌานาทิอธิคมสุทฺธิสมาธึ วา วิปสฺสนาภิญฺญาสงฺขาตํ ปญฺญํ วา ปสฺสิตฺวาติ อโตฺถฯ

เอวเมตสฺมึ จตุปฺปมาเณ โลกสนฺนิวาเส พุเทฺธสุ อปฺปสนฺนา มนฺทา, ปสนฺนา พหุกาฯ รูปปฺปมาณสฺส หิ พุทฺธรูปโต อุตฺตริ ปสาทาวหํ รูปํ นาม นตฺถิฯ โฆสปฺปมาณสฺส พุทฺธานํ กิตฺติโฆสโต อุตฺตริ ปสาทาวโห โฆโส นาม นตฺถิฯ ลูขปฺปมาณสฺส กาสิกานิ วตฺถานิ มหารหานิ กญฺจนภาชนานิ ติณฺณํ อุตูนํ อนุจฺฉวิเก สพฺพสมฺปตฺติยุเตฺต ปาสาทวเร ปหาย ปํสุกูลจีวรเสลมยปตฺตรุกฺขมูลาทิเสนาสนเสวิโน พุทฺธสฺส ภควโต ลูขโต อุตฺตริ ปสาทาวหํ อญฺญํ ลูขํ นาม นตฺถิฯ ธมฺมปฺปมาณสฺส สเทวเก โลเก อสาธารณสีลาทิคุณสฺส ตถาคตสฺส สีลาทิคุณโต อุตฺตริ ปสาทาวโห อโญฺญ สีลาทิคุโณ นาม นตฺถิฯ อิติ ภควา อิมํ จตุปฺปมาณิกํ โลกสนฺนิวาสํ มุฎฺฐินา คเหตฺวา วิย ฐิโตติฯ

ปมาณิํสูติ ปมาณํ อคฺคเหสุํฯ **นิยกชฺฌเตฺต ตสฺส คุณํ น ชานาตี**ติ ตสฺส อพฺภนฺตเร ปวตฺตมานํ สีลาทิคุณํ น ชานาติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

รูปสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. อหิราชสุตฺตวณฺณนา

๖๗. สตฺตเม **ทฎฺฐวิสาเนวา**ติ อวธารเณน ทิฎฺฐวิสาทโย นิวเตฺตติฯ กฎฺฐมุขาทโย หิ จตฺตาโร อาสีวิสา ทฎฺฐวิโส, ทิฎฺฐวิโส, ผุฎฺฐวิโส, วาตวิโสติ ปเจฺจกํ จตุพฺพิธา โหนฺตีติ วิส

เวควิการวเสน โสฬส วุตฺตาฯ เตสุ ทฏฺฐวิสานํเยว อิธ คหณํ, น อิตเรสนฺติ ทเสฺสติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อหิราชสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. เทวทตฺตสุตฺตวณฺณนา

๖๘. อฏฺฐเม **กาเล สมฺปเตฺต**ติ คพฺภสฺส ปริปากคตตฺตา วิชายนกาเล สมฺปเตฺตฯ **โปตก**นฺติ อสฺสตริยา ปุตฺตํฯ ''ผลํ เว กทลึ หนฺตี''ติอาทิคาถาย กุกฺกุชเกเนว ปตฺตวฏฺฏิปสวสฺส อุจฺฉินฺนตฺตา ผลุปฺปตฺติ กทลิยา ปราภวาย โหตีติ อาห **''ผลํ เว กทลึ หนฺตี''**ติฯ **กุกฺกุชกํ** นาม กทลิยา ปุปฺผนาฬํฯ ตถา ผลปากปริโยสานตฺตา โอสธีนํ **''ผลํ เวฬุํ นฬ''**นฺติ วุตฺตํฯ อยํ ปเนตฺถ ปิณฺฑตฺโถ – ยถา อตฺตโน ผลํ กทลิเวฬุนเฬ วินาเสติ, คพฺโภ จ อสฺสตรึ, เอวํ อตฺตโน กมฺมภูโต สกฺกาโร อสปฺปุริสํ วินาเสตีติฯ

เทวทตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปธานสุตฺตวณฺณนา

๖๙. นวเม ปทหติ เอเตหีติ **ปธานานิฯ อุตฺตมวีริยานิ** เสฏฺฐวีริยานิ วิสิฏฺฐสฺส อตฺถสฺส สาธนโตฯ **กิเลสานํ สํวรตฺถายา**ติ ยถา อภิชฺฌาทโย น อุปฺปชฺชนฺติ, เอวํ สติยา อุปฏฺฐาเนน กิเลสานํ สํวรณตฺถายฯ **ปชหนตฺถายา**ติ กามวิตกฺกาทีนํ วิโนทนตฺถายฯ **ปธาน**นฺติ ตเสฺสว ปชหนสฺส สาธนวเสน ปวตฺตวีริยํฯ **กุสลานํ ธมฺมานํ พฺรูหนตฺถายา**ติ โพชฺฌงฺคสงฺขาตานํ กุสลธมฺมานํ วฑฺฒนตฺถายฯ **ปธาน**นฺติ ตเสฺสว วฑฺฒนสฺส สาธนวเสน ปวตฺตวีริยํฯ

ปธานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อธมฺมิกสุตฺตวณฺณนา

๗๐. ทสเม **วิสม**นฺติ ภาวนปุํสกเมตํฯ เตนาห **''วิสมา หุตฺวา''**ติฯ **อสมเยนา**ติ อกาเลฯ ภุมฺมเตฺถ เหตํ กรณวจนํฯ ปกฏฺฐํ ปธานํ อญฺชสํ เอเตสนฺติ ปญฺชสา, อญฺชสํ ปคตา ปฏิปนฺนาติ วา ปญฺชสา, ปกติมคฺคคามิโนฯ น ปญฺชสา **อปญฺชสา,** อมคฺคปฺปฏิปนฺนาฯ เต ปน ยสฺมา มคฺคโต อปคตา นาม โหนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **''มคฺคโต อปคตา''**ติอาทิฯ

คาถาสุ ปน เอวเมตฺถ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ **คุนฺนํ เจ ตรมานาน**นฺติ คาวีสุ มโหฆํ ตรนฺตีสุฯ **ชิมฺหํ คจฺฉติ ปุงฺคโว**ติ ยทิ ยูถปติ อุสโภ กุฏิลํ คจฺฉติฯ **สพฺพา ตา ชิมฺหํ คจฺฉนฺตี**ติ สพฺพา ตา คาวิโย กุฏิลเมว คจฺฉนฺติฯ กสฺมา? **เนเตฺต ชิมฺหํ คเต สติ** ตสฺส กุฏิลคตตฺตาฯ โส หิ ตาสํ ปจฺจยิโก อุปทฺทวหโร จฯ **เอวเมว**นฺติ ยถา เจตํ, เอวเมว โย มนุเสฺสสุ ปธานสมฺมโต, ยทิ โส อธมฺมจารี สิยา, เย ตสฺส อนุชีวิโน, สเพฺพปิ อธมฺมิกา โหนฺติฯ สามิสมฺปทา หิ ปกติสมฺปทํ สมฺปาเทติฯ ยสฺมา เอตเทวํ, ตสฺมา **สพฺพํ รฏฺฐํ ทุกฺขํ เสติ, ราชา เจ โหติ อธมฺมิโก**ฯ

อธมฺมิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปตฺตกมฺมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๘) ๓. อปณฺณกวคฺค

๑-๒. ปธานสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๑-๗๒. ตติยวคฺคสฺส ปฐเม ยวติ เตน ผลํ มิสฺสิตํ วิย โหตีติ **โยนิ,** เอกนฺติกํ การณํฯ **อสฺสาต**ิ ยถาวุตฺตสฺส ภิกฺขุโนฯ **ปริปุณฺณ**นฺติ อวิกลํ อนวเสสํฯ อาสเว เขเปตีติ **อาสวกฺขโย,** อคฺคมคฺโคฯ อิธ ปน อรหตฺตผลํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“อรหตฺตตฺถายา”**ติฯ ทุติยํ อุตฺตานเมวฯ

ปธานสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๕. สปฺปุริสสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๓-๗๕. ตติเย **ปญฺหตฺถาย อภินีโต**ติ ปญฺหกรณตฺถาย อภิมุขํ นีโตฯ **อลมฺพิตํ กตฺวา**ติ อลมฺพํ กตฺวา, อยเมว วา ปาโฐ, วิปลมฺพํ อกตฺวาติ อโตฺถฯ **อวชานาตี**ติ อวญฺญํ กโรติ, นินฺทตีติ อโตฺถฯ จตุตฺถปญฺจเม นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

สปฺปุริสสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. กุสินารสุตฺตวณฺณนา

๗๖. ฉเฏฺฐ นครํ ปวิสิตุกามา อุยฺยานโต อุเปจฺจ วตฺตนฺติ คจฺฉนฺติ เอเตนาติ **อุปวตฺตนํ**ฯ ยเถว หิ กลมฺพนทิตีรโต ราชมาตุวิหารทฺวาเรน ถูปารามํ คนฺตพฺพํ โหติ, เอวํ หิรญฺญวติกายปาริมตีรโต สาลวนํ อุยฺยานํ, ยถา อนุราธปุรสฺส ถูปาราโม ทกฺขิณปจฺฉิมทิสาย, เอวํ ตํ อุยฺยานํ กุสินาราย ทกฺขิณปจฺฉิมทิสาย โหติฯ ยถา ถูปารามโต ทกฺขิณทฺวาเรน นครํ ปวิสนมคฺโค ปาจีนมุโข คนฺตฺวา อุตฺตเรน นิวตฺตติ, เอวํ อุยฺยานโต สาลปนฺติ ปาจีนมุขา คนฺตฺวา อุตฺตเรน นิวตฺตา, ตสฺมา ตํ ‘‘อุปวตฺตน’’นฺติ วุจฺจติฯ **อนฺตเร**ติ ทฺวินฺนํ สาลรุกฺขานํ เวมชฺฌฯ ตตฺถ หิ ปญฺญาปิยมานสฺส มญฺจสฺส เอกา สาลปนฺติ สีสภาเค โหติ, เอกา ปาทภาเคฯ ตตฺรปิ เอโก ตรุณสาโล สีสภาคสฺส อาสโนฺน โหติ, เอโก ปาทภาคสฺสฯ อปิจ **ยมกสาลา** นาม มูลขนฺธวิฏปปเตฺตหิ อญฺญมญฺญํ สํสิพฺพิตฺวา ฐิตสาลาติปิ วทนฺติฯ

เทฺวฬฺหกนฺติ ทฺวิธาคาโห, อเนกํสคฺคาโหติ อโตฺถฯ **วิมตี**ติ สํสยาปตฺตีติ อาห **“วินิจฺฉิตุํ อสมตฺถตา”**ติฯ **ตํ โว วทามี**ติ ตํ สํสยวนฺตํ ภิกฺขุํ สนฺธาย โว ตุเมฺห วทามีติฯ **นิกฺกงฺขภาวปจฺจกฺขกรณ**นฺติ พุทฺธาทีสุ เตสํ ภิกฺขูนํ นิกฺกงฺขภาวสฺส ปจฺจกฺขการิยา ยาถาวโต ตมตฺถํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ฐิตํ สพฺพญฺญุตญฺญาณเมวฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ อเตฺถฯ

กุสินารสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อจินฺเตยฺยสุตฺตวณฺณนา

๗๗. สตฺตเม **โลกจินฺตา**ติ โลกสนฺนิเวสปฺปฏิสํยุตฺตา วีมํสาฯ เตนาห **“เกน นุ โข จนฺทิมสูริยา”**ติอาทิฯ **นาฬิเกราทโย**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อวุตฺตานํ โอสธิติณวนปฺปติอาทีนํ สงฺคโหฯ **เอวรูปา โลกจินฺตา**ติ เอทิสา วุตฺตสทิสา อญฺญาปิ สา โลกจินฺตาฯ

อจิเนฺตยฺยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ทกฺขิณสุตฺตวณฺณนา

๗๘. อฏฺฐเม **ทานสงฺขาตาย ทกฺขิณายา**ติ เทยฺยธมฺมสงฺขาตาย ทกฺขิณายฯ วิสุทฺธินาม มหาชุติกตาฯ สา ปน มหปฺผลตาย เวทิตพฺพาติ อาห **“มหปฺผลภาเวนา”**ติฯ **วิสุชฺฌตี**ติ น กิลิสฺสติ, อมลินา มหาชุติกา มหาวิปฺผารา โหตีติ อโตฺถฯ **สุจิธโมฺม**ติ ราคาทิอสุจิวิธมเนน สุจิสภาโวฯ **ลามกธโมฺม**ติ หีนสภาโว ปาปกิริยายฯ อกุสลธมฺมา หิ เอกนฺตนิหีนาฯ ชูชโก สีลวา กลฺยาณธโมฺม น โหติ, ตสฺส มหาโพธิสตฺตสฺส อตฺตโน ปุตฺตทานํ ทานปารมิยา มตฺถกํ คณฺหนฺตํ มหาปถวิกมฺปนสมตฺถํ ชาตํฯ สฺวายํ ทายกคุโณติ อาห **“เวสฺสนฺตรมหาราชา กเถตโพฺพ”**ติอาทิฯ **อุทฺธรตี**ติ พหุลํ ปาปกมฺมวเสน ลทฺธพฺพวินิปาตโต อุทฺธรติ, ตสฺมา นตฺถิ มยฺหํ กิญฺจิ จิตฺตสฺส อญฺญตฺถตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

เปตทกฺขิณนฺติ เปเต อุทฺทิสฺส ทาตพฺพทกฺขิณํฯ **ปาปิตกาเลเยวา**ติ ‘‘อิทํ ทานํ อสุกสฺส เปตสฺส โหตู’’ติ ตํอุทฺทิสนวเสน ปตฺติยา ปาปิตกาเลเยวฯ **อสฺสา**ติ เปตสฺสฯ **ปาปุณี**ติ ผลสมฺปตฺติลภาปนวเสน ปาปุณิฯ อยญฺหิ เปเต อุทฺทิสฺส ทาเน ธมฺมตาฯ ตทา โกสลรโญฺญ ปริจฺจาควเสน อติวิย ทานชฺฌาสยตํ พุทฺธปฺปมุขสฺส จ สงฺฆสฺส อุกฺกํสคตคุณวิสิฏฺฐตํ สนฺธายาห **“อสทิสทานํ กเถตพฺพ”**นฺติฯ

ทกฺขิณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙-๑๐. วณิชฺชสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๙-๘๐. นวเม **ตํสทิสา**ติ ยาทิสา วณิชฺชา ปยุตฺตา อยถาธิปฺปายา อญฺญา วา สมฺปชฺชติ, ตาทิสาวาติ อโตฺถฯ **เฉทํ คจฺฉตี**ติ วินาสํ ปาปุณาติฯ อธิปฺปายโต ปรา วิสิฏฺฐาติ **ปราธิปฺปาโย**ฯ เตเนวาห **“อชฺฌาสยโต อธิกตรผลา โหตี”**ติฯ **จีวราทินา ปจฺจเยน วเทยฺยาสี**ติ จีวราทิปจฺจยเหตุ มํ วเทยฺยาสิ ปเตฺถยฺยาสิฯ อถ วา ยทา จีวราทินา ปจฺจเยน อโตฺถ โหติ, ตทา มํ ยาเจยฺยาสีติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ทสมํ อุตฺตานเมวฯ

วณิชฺชสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อปณฺณกวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๙) ๔. มจลวโคฺค

๑-๖. ปาณาติปาตสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๑-๘๖. จตุตฺถสฺส ปฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ ปญฺจเม (สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑๓๒) ‘‘นีเจ กุเล ปจฺจาชาโต’’ติอาทิเกน อปฺปกาสภาเวน ตมตีติ ตโม, เตน ตเมน ยุโตฺตติ **ตโม** ปุคฺคโล วุจฺจติฯ ตถา หิ ตํโยคโต ปุคฺคลสฺส ตโพฺพหาโร ยถา ‘‘มเจฺฉรโยคโต มจฺฉโร’’ติ, ตสฺมา **ตโม**ติ อปฺปกาสภาเวน ตโม ตมภูโต อนฺธการํ วิย ชาโต, อนฺธการตฺตํ วา ปโตฺตติ อโตฺถฯ วุตฺตลกฺขณํ ตมเมว ปรมฺปรโต อยนํ คติ นิฏฺฐา เอตสฺสาติ **ตมปรายโณ**ฯ อุภเยนปิ ตมคฺคหเณน ขนฺธตโม กถิโต, น อนฺธการตโมฯ **ขนฺธตโม**ติ จ สมฺปตฺติรหิตา ขนฺธปวตฺติเยว ทฏฺฐพฺพาฯ ‘‘อุเจฺจ กุเล ปจฺจาชาโต’’ติอาทิเกน ปกาสภาเวน โชเตตีติ โชติ, เตน โชตินายุโตฺตติ อาทิ สพฺพํ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ **อิตเร เทฺว**ติ โชติตมปรายโณ, โชติโชติปรายโณติ อิตเร เทฺว ปุคฺคเลฯ

เวณุเวตฺตาทิวิลีเวหิ เปฬาภาชนาทิการกา **วิลีวการกา**ฯ มิคมจฺฉาทีนํ นิสาทนโต **เนสาทา,** มาควิกมจฺฉพนฺธาทโยฯ รเถสุ จเมฺมน นหณกรณโต **รถการา,** จมฺมการาฯ ปุอิติ กรีสสฺส นามํ, ตํ กุเสนฺติ อปเนนฺตีติ **ปุกฺกุสา,** ปุปฺผฉฑฺฑกาฯ **ทุพฺพโณฺณ**ติ วิรูโปฯ **โอโกฏิมโก**ติ อาโรหาภาเวน เหฏฺฐิมโก, รสฺสกาโยติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘ลกุณฺฑโก’’**ติฯ ลกุ วิย ฆฏิกา วิย เฑติ ปวตฺตตีติ **ลกุณฺฑโก,** รโสฺสฯ กณติ นิมีลตีติ **กาโณ**ฯ ตํ ปนสฺส นิมีลนํ เอเกน อกฺขินา ทฺวีหิปิ วาติ อาห **‘‘เอกจฺฉิกาโณ วา อุภยจฺฉิกาโณ วา’’**ติฯ กุณนํ กุโณ, หตฺถเวกลฺลํ, โส เอตสฺส อตฺถีติ **กุณีฯ ขโญฺช** วุจฺจติ ปาทวิกโลฯ เหฏฺฐิมกายสงฺขาโต สรีรสฺส ปโกฺข ปเทโส หโต อสฺสาติ **ปกฺขหโต**ฯ เตนาห **‘‘ปีฐสปฺปี’’**ติฯ ปทีเป ปทีปเน เอตพฺพํ เนตพฺพนฺติ **ปทีเปยฺยํ,** เตลกปาลาทิอุปกรณํฯ **วุตฺต**นฺติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ

อาคมนวิปตฺตีติ อาคมนฏฺฐานวเสน วิปตฺติ ‘‘อาคโม เอตฺถา’’ติ กตฺวาฯ **ปุพฺพุปฺปนฺนปจฺจยวิปตฺตี**ติ ปฐมุปฺปนฺนปจฺจยวเสน วิปราวตฺติฯ จณฺฑาลาทิสภาวา หิสฺส มาตาปิตโร ปฐมุปฺปนฺนปจฺจโยฯ **ปวตฺตปจฺจยวิปตฺตี**ติ ปวเตฺต สุขปจฺจยวิปตฺติฯ ตาทิเส นิหีนกุเล อุปฺปโนฺนปิ โกจิ วิภวสมฺปโนฺน สิยา, อยํ ปน ทุคฺคโต ทุรูโปฯ **อาชีวุปายวิปตฺตี**ติ อาชีวนุปายวเสน วิปตฺติฯ สุเขน หิ ชีวิกํ ปวเตฺตตุํ อุปายภูตา หตฺถิสิปฺปาทโย อิมสฺส นตฺถิ, ปุปฺผฉฑฺฑนสิลาโกฏฺฏนาทิกมฺมํ ปน กตฺวา ชีวิกํ ปวเตฺตติฯ เตนาห **‘‘กสิรวุตฺติเก’’**ติฯ **อตฺตภาววิปตฺตี**ติ อุปธิวิปตฺติฯ **ทุกฺขการณสมาโยโค**ติ กายิกเจตสิกทุกฺขุปฺปตฺติยา ปจฺจยสโมธานํฯ **สุขการณวิปตฺตี**ติ สุขปจฺจยปริหานิฯ **อุปโภควิปตฺตี**ติ อุปโภคสุขสฺส วินาโส อนุปลทฺธิฯ โชติ เจว โชติปรายณภาโว จ **สุกฺกปโกฺข**ฯ ฉฏฺฐํ อุตฺตานเมวฯ

ปาณาติปาตสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๗. สตฺตเม **ม-กาโร ปทสนฺธิกโร** ‘‘อญฺญมญฺญ’’นฺติอาทีสุ วิยฯ **นิจฺจลสมโณ**ติ ถิรสมโณฯ อภิสิญฺจิตโพฺพติ **อภิเสโก**ติ กมฺมสาธโน อภิเสกสโทฺทฯ เตนาห **‘‘อภิเสกํ กาตุํ ยุโตฺต’’**ติฯ

พากุลเตฺถโร วิยาติ เถโร หิ มหายสสฺสี, ตสฺส ปุตฺตธีตโร นตฺตุปนตฺตกา สุขุมสาฏเกหิ จีวรานิ กาเรตฺวา รชาเปตฺวา สมุเคฺค ปกฺขิปิตฺวา ปหิณนฺติฯ เถรสฺส นหานกาเล นหานโกฏฺฐเก ฐเปนฺติฯ เถโร ตานิ นิวาเสติ เจว ปารุปติ จฯ เตเนเวตํ วุตฺตํฯ

ขทิรวนมเคฺค สีวลิเตฺถโร วิยาติ สตฺถริ กิร ตํ มคฺคํ ปฏิปเนฺน เทวตา ''อมฺหากํ อยฺยสฺส สีวลิเตฺถรสฺส สกฺการํ กริสฺสามา''ติ จิเนฺตตฺวา เอเกกโยชเน วิหารํ กาเรตฺวา เอกโยชนโต อุทฺธํ คนฺตุํ อทตฺวา ปาโตว อุฏฺฐาย ทิพฺพานิ ยาคุอาทีนิ คเหตฺวา ''อมฺหากํ อโยฺย สีวลิเตฺถโร กหํ นิสิโนฺน''ติ วิจรนฺติฯ เถโร อตฺตโน อภิหฏํ พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทาเปสิฯ เอวํ สตฺถา สปริวาโร ตึสโยชนิกํ กนฺตารํ สีวลิเตฺถรสฺส ปุญฺญผลํ อนุภวมาโนว อคมาสิฯ เตเนเวตํ วุตฺตํฯ

อฎฺฐกนาครสุเตฺต อานนฺทเตฺถโร วิยาติ อฎฺฐกนาครโก กิร คหปติ เถรสฺส ธมฺมเทสนาย ปสีทิตฺวา ปญฺจสตคฺฆนกํ วิหารํ กาเรตฺวา อทาสิฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

ปิลินฺทวจฺฉเตฺถโร วิยาติ เถรสฺส กิร อิทฺธานุภาเวน ปสเนฺนา มนุสฺสา สปฺปิอาทีนิ พหูนิ เภสชฺชานิ อภิหรึสุฯ ปกติยาปิ จ อายสฺมา ปิลินฺทวโจฺฉ ลาภี โหติ ปญฺจนฺนํ เภสชฺชานํ, ลทฺธํ ลทฺธํ ปริสาย วิสฺสเชฺชติฯ เตเนตํ วุตฺตํ **''คิลานปจฺจยํ ปิลินฺทวจฺฉเตฺถโร วิยา''**ติฯ

ติณฺณมฺปิ สนฺนิปาเตน นิพฺพตฺตานีติ ปิตฺตาทีนํ ติณฺณมฺปิ วิสมานํ สนฺนิปาเตน ชาตานิฯ อติสีตาทิภาเวน อุตูนํ ปริณาโมติ อาห **''อติสีตอติอุณฺหอุตุโต ชาตานี''**ติฯ ปุริมอุตุโต วิสทิโส อุตุ อุตุปริณาโม, ตโต ชาตานิ **อุตุปริณามชานิ,** วิสภาคอุตุโต ชาตานีติ อโตฺถฯ ชงฺคลเทสวาสีนญฺหิ อนูปเทเส วสนฺตานํ วิสภาโคว อุตุ อุปฺปชฺชติ, อนูปเทสวาสีนญฺจ ชงฺคลเทเสติฯ เอวํ มลยสมุทฺทตีราทิวเสนปิ อุตุวิสภาคตา อุปฺปชฺชติเยวฯ ตโต ชาตานิ อุตุปริณามชานิ นามฯ

อตฺตโน ปกติจริยานํ วิสมํ กายสฺส ปริหรณวเสน **วิสมปริหารชานิ**ฯ ตานิ ปน อจฺจาสนอติฏฺฐานาทินา เวทิตพฺพานีติ อาห **''อจฺจาสนอติฏฺฐานาทิกา''**ติฯ **อาทิ**-สเทฺทน มหาภารวหณสุธาโกฏฺฏนอเทสกาลจรณาทีนิ สงฺคณฺหาติฯ ปรสฺส อุปกฺกมโต นิพฺพตฺตานิ **โอปกฺกมิกานิ,** อยํ โจโรติ วา ปารทาริโกติ วา คเหตฺวา ชณฺณุกกปฺปรมุคฺคราทีหิ นิโปฺปถนอุปกฺกมํ ปจฺจยํ กตฺวา อุปฺปนฺนานีติ อโตฺถฯ เตนาห **''วธพนฺธนาทิอุปกฺกเมน นิพฺพตฺตานี''**ติฯ **เกวล**นฺติ พาหิรํ ปจฺจยํ อนเปกฺขิตฺวา เกวลํ, เตน วินาติ อโตฺถฯ เตนาห **''ปุเพฺพกตกมฺมวิปากวเสเนว ชาตานี''**ติฯ

ปุตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘-๑๐. สํโยชนสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๘-๙๐. อฎฺฐเม โสตาปโนฺน จตูหิ วาเตหิ อินฺทขีโล วิย ปรปฺปวาเทหิ อกมฺปิโย อจลสทฺธาย สมนฺนาคตตฺตา สาสเน ลทฺธปฺปติโฎฺฐ **สมณมจโล** นามาติ อาห **''สาสเน ลทฺธปฺปติฏฺฐตฺตา''**ติอาทิฯ **ถทฺธภาวกรานํ กิเลสานํ สพฺพโส สมุจฺฉินฺนตฺตา**ติ จิตฺตสฺส ถทฺธภาวกรานํ อุทฺธมฺภาคิยกิเลสานํ สพฺพโส อภาวา **สมณสุขุมาโล** นาม สุขุมาลภาวปฺปตฺติโตฯ นวมทสมานิ สุวิเญฺญยฺยาเนวฯ

สํโยชนสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มจลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๑๐) ๕. อสุรวโคฺค

๑-๒. อสุรสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๑-๙๒. ปญฺจมสฺส ปฐมทุติยานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

อสุรสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ทุติยสมาธิสุตฺตวณฺณนา

๙๓. ตติเย **อปฺปฏิวานี**ติ ภาวปฺปธาโน นิเทฺทโสติ อาห **“อนิวตฺตนตา”**ติฯ ‘‘อปฺปฏิวานิตา’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘อปฺปฏิวานี’’ติ วุตฺตํฯ ตถา หิ วีริยปฺปวาเห วตฺตมาเน อนฺตรา เอว ปฏิคมนํ นิวตฺตนํ ปฏิวานํ, ตํ อสฺส อตฺถีติ ปฏิวานี, น ปฏิวานี อปฺปฏิวานี, ตสฺส ภาโว **อปฺปฏิวานิตา,** อนิวตฺตนาติ อโตฺถฯ **อปฺปฏิวานี**ติ วา อิตฺถิลิงฺควเสเนวายํ นิเทฺทโสฯ อนฺตราเยว ปฏิคมนํ นิวตฺตนํ ปฏิวานี, น ปฏิวานี **อปฺปฏิวานี,** อนิวตฺตนาติ อโตฺถฯ

ทุติยสมาธิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ตติยสมาธิสุตฺตวณฺณนา

๙๔. จตุเตฺถ **สณฺฐเปตพฺพ**นฺติ สมฺมเทว ฐเปตพฺพํฯ ยถา ปน ฐปิตํ สณฺฐปิตํ โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“สนฺนิสาเทตพฺพ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สนฺนิสาเทตพฺพ**นฺติ สมาธิปฺปฏิปเกฺข กิเลเส สนฺนิสีทาเปเนฺตน จิตฺตํ โคจรชฺฌเตฺต สนฺนิสีทาเปตพฺพนฺติฯ **เอโกทิ กาตพฺพ**นฺติ อพฺยคฺค ภาวาปาทเนน เอกคฺคํ กาตพฺพํฯ **สมาทหิตพฺพ**นฺติ ยถา อารมฺมเณ สุฏฺฐุ อปฺปิตํ โหติ, เอวํ สมฺมา สมฺมเทว อาทหิตพฺพํ, สุฏฺฐุ อาโรเปตพฺพํ สมาหิตํ กาตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

ตติยสมาธิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๖. ฉวาลาตสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๕-๙๖. ปญฺจเม **ฉวาลาต**นฺติ ฉวานํ ทฑฺฒฏฺฐาเน อลาตํฯ เตเนวาห **“สุสาเน อลาต”**นฺติฯ **มชฺฌฏฺฐาเน คูถมกฺขิต**นฺติ ปมาเณน อฏฺฐงฺคุลมตฺตํ ทฺวีสุ ฐาเนสุ อาทิตฺตํ มเชฺฌ คูถมกฺขิตํฯ **กฏฺฐตฺถ**นฺติ กเฏฺฐน กาตพฺพกิจฺจํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ ฉฏฺฐํ อุตฺตานเมวฯ

ฉวาลาตสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๑๐. ขิปฺปนิสนฺติสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๗-๑๐๐. สตฺตเม **ขิปฺปนิสนฺตี**ติ ขิปฺปปโญฺญฯ เตนาห **“ขิปฺปนิสามโน”**ติอาทิฯ **อนุรูปธมฺม**นฺติ โลกุตฺตราธิคมสฺส อนุจฺฉวิกสภาวํฯ กลฺยาณา สุนฺทรา ปริมณฺฑลปทพฺยญฺชนา วาจา อสฺสาติ **กลฺยาณวาโจ**ฯ เตนาห **“สุนฺทรวจโน”**ติฯ กลฺยาณํ มธุรํ วากฺกรณํ อุทาหารโฆโส อสฺสาติ **กลฺยาณวากฺกรโณ**ฯ คุณปริปุณฺณภาเวน ปูเร ปุณฺณภาเว ภวาติ โปรี, ตาย **โปริยา**ฯ เตนาห **“คุณปริปุณฺณาย”**ติฯ ปุเร ภวตฺตา โปริยา นาคริกิตฺถิยา สุขุม

าลตฺตเนน สทิสาติ โปรี, ตาย **โปริยา**ฯ ‘‘สุขุมาลตฺตเนนา’’ติ อิมินา ตสฺสา วาจาย มุทุสณฺหภาโว วุโตฺตฯ **อปลิพุทฺธายา**ติ ปิตฺตเสมฺหาทีหิ น ปลิเวฐิตายฯ **อโทสายา**ติ สนฺทิทฺธวิลมฺพิตาทิโทสรหิตาย **อคฬิตปทพฺยญฺชนายา**ติ อปติตปทพฺยญฺชนาย อวิรหิตปทพฺยญฺชนายฯ อุภยเมตํ อเนลคลายาติ อิมเสฺสว อตฺถวจนํฯ **อเนลคลายา**ติ หิ อเนลาย เจว อคลาย จาติ อโตฺถฯ **อตฺถํ วิญฺญาเปตุํ สมตฺถายา**ติ อาทิมชฺฌปริโยสานํ ปากฏํ กตฺวา ภาสิตตฺถสฺส วิญฺญาปนสตฺถายฯ อฏฺฐมนวมทสมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

ขิปฺปนิสนฺติสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อสุรวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๓. ตติยปณฺณาสกํ

(๑๑) ๑. วลาหกวโคฺค

๑-๒. วลาหกสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๑๐๑-๒. ตติยปณฺณาสกสฺส ปฐเม **คชฺชิตา**ติ ถนิตาฯ ตตฺถ คชฺชิตฺวา โนวสฺสนภาโว นาม ปาปโกฯ มนุสฺสา หิ ยทา เทโว คชฺชติ, ตทา ‘‘สุวุฏฺฐิตา ภวิสฺสตี’’ติ พีชานิ นีหริตฺวา วปนฺติฯ อถ เทเว อวสฺสนฺเต เขเตฺต พีชานิ เขเตฺตเยว นสฺสนฺติ, เคเห พีชานิ เคเหเยว นสฺสนฺตีติ ทุพฺภิกฺขํ โหติฯ โนคชฺชิตฺวา วสฺสนภาโวปิ ปาปโกฯ มนุสฺสา หิ อิมสฺมิํ กาเล ‘‘ทุพฺพุฏฺฐิกา ภวิสฺสตี’’ติ นินฺนฏฺฐาเนสฺเยว วปฺปํ กโรนฺติฯ อถ เทโว วสฺสิตฺวา สพฺพพีชานิ มหาสมุทฺทํ ปาเปติ, ทุพฺภิกฺขเมว โหติฯ คชฺชิตฺวา วสฺสนภาโว ปน ภทฺทโกฯ ตทา หิ สุภิกฺขํ โหติฯ โนคชฺชิตฺวา โนวสฺสนภาโว เอกนฺตปาปโกวฯ **ภาสิตา โหติ โน กตฺตา**ติ ‘‘อิทานิ คนฺถธุรํ ปูเรสฺสามิ, วาสธุรํ ปูเรสฺสามี’’ติ กเถติเยว, น อุทฺเทสํ คณฺหาติ, น กมฺมฏฺฐานํ ภาเวติฯ

กตฺตา โหติ โน ภาสิตาติ ‘‘คนฺถธุรํ ปูเรสฺสามิ, วาสธุรํ วา’’ติ น ภาสติ, สมฺปเตฺต ปน กาเล สมตฺตํ สมฺปาเทติฯ อิมินา นเยน อิตเรปิ เวทิตพฺพาฯ อถ วา สพฺพํ ปเนตํ ปจฺจยทายเกเหว กถิตํฯ เอโก หิ ‘‘อสุกทิวเส นาม ทานํ ทสฺสามี’’ติ สงฺฆํ นิมเนฺตติ, สมฺปเตฺต กาเล โน กโรติฯ อยํ ปุคฺคโล ปุเญฺญน ปริหายติ, ภิกฺขุสโงฺฆ ปน ลาเภน ปริหายติฯ อปโร สงฺฆํ อนิมเนฺตตฺวา สกฺการํ กตฺวา ‘‘ภิกฺขู อาเนสฺสามี’’ติ น ลภิ, สเพฺพ อญฺญตฺถ นิมนฺติตา โหนฺติฯ อยมฺปิ ปุเญฺญน ปริหายติ, สโงฺฆปิ ลาเภน ปริหายติฯ อปโร ปฐมํ สงฺฆํ นิมเนฺตตฺวา ปจฺฉา สกฺการํ กตฺวา ทานํ เทติ, อยํ กิจฺจการี โหติฯ อปโร เนว สงฺฆํ นิมเนฺตติ, น ทานํ เทติ, อยํ ปาปปุคฺคโลติ เวทิตโพฺพฯ ทุติยํ อุตฺตานเมวฯ

วลาหกสุตฺตทฺวยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. กุมฺภสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓. ตติเย **ริตฺตโก**ติ อโนฺต ริโตฺตฯ **ปิหิตมุโข**ติ ปิทหิตฺวา ฐปิโตฯ **อปารุตมุโข**ติ วิวริตฺวา ฐปิโต, อุปมิตปุคฺคเลสุ ปเนตฺถ อโนฺตคุณสารวิรหิโต จ **ตุโจฺฉ,** พาหิรโสภนตาย **ปิหิโต** ปุคฺคโลติ เวทิตโพฺพฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

กุมฺภสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อุทกรหทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๔. จตุเตฺถ อุทกรหโท ชณฺณุกมเตฺตปิ อุทเก สติ ปณฺณรสสมฺภินฺนวณฺณตฺตา วา พหลตฺตา วา อุทกสฺส อปญฺญายมานตโล **อุตฺตาโน คมฺภีโรภาโส** นาม โหตีติ อาห **“ปุราณปณฺณรส…เป…. คมฺภีโรภาโส นามา”**ติฯ ติโปริสจตุโปริเส ปน อุทเก สติ อจฺฉตฺตา อุทกสฺส ปญฺญายมานตโล **คมฺภีโร อุตฺตาโนภาโส** นาม โหตีติ อาห **“อจฺฉวิปฺปสนฺนมณิวณฺณอุทโก อุตฺตาโนภาโส นามา”**ติฯ อุภยการณสมฺภวโต ปน อิตเร เทฺว เวทิตพฺพาฯ ปุคฺคเลปิ กิเลสุสฺสทภาวโต คุณคมฺภีรตาย จ อภาวโต คุณคมฺภีรานํ สทิเสหิ อภิกฺกมนาทีหิ ยุโตฺต **อุตฺตาโน คมฺภีโรภาโส** นามฯ อิมินา นเยน เสสา เวทิตพฺพาฯ

อุทกรหทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๖. อมฺพสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๕-๖. ปญฺจเม **อามกํ หุตฺวา**ติ อโนฺต อามํ หุตฺวาฯ **ปกฺกํ อามวณฺณี**ติ อโนฺต ปกฺกํ พหิ อามสทิสํฯ ตตฺถ ยถา อเมฺพ อปกฺกภาโว อามตา โหติ, เอวํ ปุคฺคเลปิ ปุถุชฺชนตาฯ ยถา จ ตตฺถ ปกฺกสทิสตา ปกฺกวณฺณิตา, เอวํ ปุคฺคเลปิ อริยานํ อภิกฺกมนาทิสทิสตา ปกฺกวณฺณิตาติ อิมินา นเยน เสสา เวทิตพฺพาฯ ฉฎฺฐํ อุตฺตานเมวฯ

อมฺพสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. มูสิกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๗. สตฺตเม **อาวาฎํ ขนตี**ติ อตฺตโน อาสยํ พิลกูปํ ขนติฯ **น จ ตตฺถ วสตี**ติ ตตฺถ อวสิตฺวา กิสฺมิญฺจิเทว ฐาเน วสติ, เอวํ พิฬาราทิอมิตฺตวสํ คจฺฉติฯ **วสิตา โน คาธํ กตฺตา**ติ สยํ น ขนติ, ปเรน กเต พิเล วสติ, เอวํ ชีวิตํ รกฺขติฯ ตติยา เทฺวปิ กโรนฺตี ชีวิตํ รกฺขติฯ จตุตฺถี เทฺวปิ อกโรนฺตี อมิตฺตวสํ คจฺฉติฯ อิมาย ปน อุปมาย อุปมิเตสุ ปุคฺคเลสุ ปฐโม ยถา สา มูสิกา คาธํ ขนติ, เอวํ นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ อุคฺคณฺหาติฯ ยถา ปน สา ตตฺถ น วสติ, กิสฺมิญฺจิเทว ฐาเน วสนฺตี อมิตฺตวสํ คจฺฉติ, ตถา อยมฺปิ ปริยตฺติวเสน ญาณํ เปเสตฺวา จตุสจฺจธมฺมํ น ปฎิวิชฺฌติ, โลกามิสฎฺฐาเนสุ วิจรโนฺต มจฺจุมารกิเลสมารเทวปุตฺตมารสงฺขาตานํ วสํ คจฺฉติฯ ทุติโย ยถา มูสิกา คาธํ น ขนติ, เอวํ นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ น อุคฺคณฺหาติฯ ยถา ปน ปเรน ขนิเต พิเล วสนฺตี ชีวิตํ รกฺขติ, เอวํ ปรสฺส กถํ สุตฺวา จตุสจฺจธมฺมํ ปฎิวิชฺฌิตฺวา ติณฺณํ มารานํ วสํ อติกฺกมติฯ อิมินา นเยน ตติยจตุเตฺถสุปิ โอปมฺมสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํฯ

มูสิกสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. พลีพทฺทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๘. อฎฺฐเม พลีพโทฺท ตาว โย อตฺตโน โคคณํ ฆเฎฺฎติ อุเพฺพเชติ, ปรโคเณ ปน สูรโต สุขสีโล โหติ, อยํ **สควจโณฺฑ โน ปรควจโณฺฑ** นามฯ ปุคฺคโลปิ อตฺตโน ปริสํ ฆเฎฺฎโนฺต วิชฺฌโนฺต ผรุเส สมุทาจรโนฺต, ปรปริสาย ปน โสรจฺจํ นิวาตวุตฺติตํ อาปชฺชโนฺต **สควจโณฺฑ** นามาติ อิมินา นเยน เสสาปิ เวทิตพฺพาฯ

พลีพทฺทสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. รุกฺขสุตฺตวณฺณนา

๑๐๙. **นวเม** รุโกฺข ตาว **เผคฺคุ สารปริวาโร**ติ วนเชฎฺฐกรุโกฺข สยํ เผคฺคุ โหติ, ปริวารรุกฺขา ปนสฺส สารา โหนฺติฯ อิมินา นเยน เสสา เวทิตพฺพาฯ ปุคฺคเลสุ ปน สีลสารวิรหิตโต เผคฺคุตา, สีลาจารสมนฺนาคเมน จ สารตา เวทิตพฺพาฯ

รุกฺขสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. อาสีวิสสุตฺตวณฺณนา

๑๑๐. ทสเม ยสฺส วิสํ ปชฺชลิตติณุกฺกาย อคฺคิ วิย สีฆํ อภิรุหิตฺวา อกฺขีนิ คเหตฺวา ขนฺธํ คเหตฺวา สีสํ คเหตฺวา ฐิตนฺติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ มณิสปฺปาทีนํ วิสํ วิย, มนฺตํ ปน ปริวเตฺตตฺ

วา กณฺณวาตํ ทตฺวา ทณฺฑเกน ปหฏมตฺต โอตริตฺวา ทฏฺฐฏฺฐาเนเยว ติฏฺฐติ, อยํ **อาคตวิโส น โฆรวิโส** นามฯ ยสฺส ปน วิสํ สณิกํ อภิรุหติ, อารุฬฺหารุฬฺหฏฺฐาเน ปน อาสิตฺตอุทกํ วิย โหติ อุทกสปฺปาทีนํ วิย, ทฺวาทสวสฺสจฺจเยนปิ กณฺณวิทฺธขนฺธปิฏฺฐิกาทีสุ ปญฺญายติ, มนฺต ปริวตฺตนาทีสุ จ กริยมาเนสุ สีฆํ น โอตรติ, อยํ **โฆรวิโส น อาคตวิโส** นามฯ ยสฺส ปน วิสํ สีฆํ อภิรุหติ, น สีฆํ โอตรติ อเนฬกสปฺปาทีนํ วิสํ วิย, อยํ **อาคตวิโส จ โฆรวิโส จฯ อเนฬกสโปฺป** นาม มหาอาสีวิโสฯ ยสฺส วิสํ มนฺทํ โหติ, โอหาริยมานมฺปิ สุเขเนว โอตรติ นี ลสปฺปธมนิสปฺปาทีนํ วิสํ วิย, อยํ **เนว อาคตวิโส น โฆรวิโสฯ นีลสโปฺป** นาม สาขวโณฺณ รุกฺขคฺคาทีสุ วิจรณสโปฺปฯ

อาสีวิสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วลาหกวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๑๒) ๒. เกสิวโคฺค

๑-๗. เกสิสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๑-๑๑๗. ทุติยสฺส ปฐเม **อสฺสทเมฺม**ติ ทมฺมนโยเคฺค อเสฺส ฯ **สาเรตี**ติ สิกฺขาเปติ ปวเตฺตติ ฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมว ฯ ทุติยาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนว ฯ

เกสิสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

๘-๑๐. สํเวชนียสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๘-๑๒๐. อฏฺฐเม **สทฺธสฺสา**ติ พุทฺธาทีสุ ปสนฺนจิตฺตสฺส วตฺตสมฺปนฺนสฺส, ยสฺส ปาโต วุฏฺฐาย เจติยงฺคณวตฺตาทีนิ สพฺพวตฺตานิ กตาเนว ปญฺญายนฺติ ฯ **ทสฺสนียานี**ติ ทสฺสนารหานิ ฯ **สํเวโค** นาม สโหตฺตปฺปํ ญาณํ ฯ อภิชาติฏฺฐานาทีนิปิ ตสฺส อุปฺปตฺติเหตูนิ ภวนฺตีติ สิกฺขาเปโนฺต อาห "**สํเวคชนกานี**"ติ ฯ **ฐานานี**ติ การณานิ, ปเทสฏฺฐานานิ วา ฯ นวมทสมานิ สุวิเญฺญยฺยานิ ฯ

สํเวชนียสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

เกสิวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

(๑๓) ๓. ภยวโคฺค

๑. อตฺตานุวาทสุตฺตวณฺณนา

๑๒๑. ตติยสฺส ปฐเม **อตฺตานํ อนุวทนฺตสฺส อุปฺปชฺชนกภย**นฺติ อตฺตานํ อนุวทนฺตสฺส ปาปกมฺมิโน อุปฺปชฺชนกภยํฯ **ทุวตฺตึสกมฺมการเณ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนกภย**นฺติ อคาริกานํ วเสน วุตฺตํ , อนคาริกานํ ปน วินยทณฺฑํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนกภยมฺปิ ทณฺฑภยเนฺตว สงฺขํ คจฺฉติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อตฺตานุวาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อูมิภยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๒. ทุติเย **โกธูปายาสเสฺสตํ อธิวจน**นฺติ เอตฺถ กุชฺฌนเฏฺฐน **โกโธ,** เสฺวว จิตฺตสฺส กายสฺส จ อติปฺปมทฺทนมถนุปฺปาทเนหิ ทฬฺหอายาสเฏฺฐน **อุปายาโส**ฯ อเนกวารํ ปวตฺติตฺวา อตฺตนา สมเวตํ สตฺตํ อโชฺฌตฺถริตฺวา สีสํ อุกฺขิปิตุํ อทตฺวา อูมิสทิสตา ทฏฺฐพฺพาฯ ยถา หิ พาหิรํ อุทกํ โอติโณฺณ อูมีสุ โอสีทิตฺวา มรติ, เอวํ อิมสฺมึ สาสเน โกธูปายาเส โอสีทิตฺวา วิพฺภมติ, ตสฺมา โกธูปายาโส “**อูมิภย**”นฺติ วุโตฺตฯ **โอทริกตฺตเสฺสตํ อธิวจน**นฺติ ยถา หิ พาหิรํ อุทกํ โอติโณฺณ กุมฺภีเลน ขาทิโต มรติ, เอวํ อิมสฺมึ สาสเน โอทริกเตฺตน โอทริกภาเวน อามิสเคเธน มิจฺฉาชีเวน ชีวิกกปฺปเนน นาสิตสีลาทิคุณตาย ขาทิตธมฺมสรีโร วิพฺภมติ, ตสฺมา โอทริกตฺตํ “**กุมฺภีลภย**”นฺติ วุตฺตํฯ

อนุปฏฺฐิตาย สติยาติ กายคตํ สตึ อนุฏฺฐาเปตฺวาฯ **อสํวุเตหี**ติ อปิหิเตหิฯ **ปญฺจเนฺนตํ กามคุณานํ อธิวจน**นฺติ ยถา หิ พาหิรํ อุทกํ โอติโณฺณ อาวเฏฺฏ นิมุชฺชิตฺวา มรติ, เอวํ อิมสฺมึ สาสเน ปพฺพชิโต ปญฺจกามคุณาวเฏฺฏ นิมุชฺชิตฺวา วิพฺภมติฯ กามราคาภิภูโต หิ สโตฺต อิโต จ เอโตฺต, เอโตฺต จ อิโตติ เอวํ มนาปิยรูปาทิวิสยสงฺขาเต อาวเฏฺฏ อตฺตานํ สํสาเรตฺวา ยถา ตโต พหิภูเต เนกฺขเมฺม จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทติ, เอวํ อาวเฏฺฏตฺวา พฺยสนาปาทเนน กามคุณานํ อาวฏฺฏสทิสตา ทฏฺฐพฺพาฯ

อนฺทฺธํเสตีติ กิลเมติ วิโลลติฯ **ราคานุทฺธํสิเตนา**ติ ราเคน อนุทฺธํสิเตนฯ **มาตุคามเสฺสตํ อธิวจน**นฺติฯ ยถา หิ พาหิรํ อุทกํ โอติโณฺณ จณฺฑมจฺฉํ อาคมฺม ลทฺธปฺปหาโร มรติ, เอวํ อิมสฺมึ สาสเน มาตุคามํ อารพฺภ อุปฺปนฺนกามราโค วิพฺภมติ, ตสฺมา มาตุคาโม “**สุสุกาภย**”นฺติ วุโตฺตฯ มาตุคาโม หิ โยนิโสมนสิการรหิตํ อธีรปุริสํ อิตฺถิกุตฺตภูเตหิ อตฺตโน หาสภาววิลาเสหิ อภิภุยฺย คเหตฺวา ธีรชาติกมฺปิ อตฺตโน รูปาทีหิ สมฺปโลภนวเสน อนวเสสํ อตฺตโน อุปการธเมฺม สีลาทิเก สมฺปาเทตุํ อสมตฺถํ กโรเนฺต อนยพฺยสนํ ปาเปติฯ

อิมานิ ปน จตฺตาริ ภยานิ ภายิตฺวา ยถา อุทกํ อโนโรหนฺตสฺส อุทกํ นิสฺสาย อุทกปิปาสาวินยนํ สรีรสุทฺธิปริฬาหูปสโม กายอุตฺคฺคาหาปนนฺติ, เอวมาทิ อานิสํโส นตฺถิ, เอวเมวํ อิมานิ จตฺตาริ ภยานิ ภายิตฺวา สาสเน อปพฺพชนฺตสฺสปิ อิมํ สาสนํ นิสฺสาย สเงฺขปโต วฏฺฏทุกฺขูปสโม, วิตฺถารโต ปน สีลานิสํสาทิวเสน อเนกวิโธ อานิสํโส นตฺถิฯ ยถา ปน อิมานิ จตฺตาริ ภยานิ อภายิตฺวา อุทกํ โอโรหนฺตสฺส วุตฺตปฺปกาโร อานิสํโส โหติ, เอวํ อิมานิ อภายิตฺวา สาสเน ปพฺพชนฺตสฺสปิ วุตฺตปฺปกาโร อานิสํโส โหติฯ **มหาธมฺมรกฺขิตเตฺถโร** ปนาห ‘‘จตฺตาริ ภยานิ ภายิตฺวา อุทกํ อโนตรโนฺต โสตํ ฉินฺทิตฺวา ปรตีรํ ปาปุณิตุํ น สโกฺกติ, อภายิตฺวา โอตร

โนฺต สโกฺกติ, เอวเมวํ ภายิตฺวา สาสเน อปพฺพชโนฺตปิ ตณฺหาโสตํ ฉินฺทิตฺวา นิพฺพานปารํ ทฏฺฐุํ น สโกฺกติ, อภายิตฺวา ปพฺพชโนฺต สโกฺกตี’’ติฯ

อูมิภยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปฐมนานากรณสุตฺตวณฺณนา

๑๒๓. ตติเย **พฺรหฺมกายิกานํ เทวาน**นฺติ เอตฺถ พฺรหฺมานํ กาโย สมูโหติ พฺรหฺมกาโย, ตปฺปริยาปนฺนตาย ตตฺถ คตาติ **พฺรหฺมกายิกา**ฯ เอตาย จ สพฺพสฺสปิ พฺรหฺมกายสฺส สมญฺญาย ภวิตพฺพํฯ **อาภสฺสรานํ เทวาน**นฺติอาทินา ปน ทุติยชฺฌานภูมิกาทีนํ อุปริ คหิตตฺตา โคพลีพทฺทญาเยน ตทวสิฏฺฐานํ อยํ สมญฺญา, ตสฺมา ‘‘พฺรหฺมกายิกานํ เทวาน’’นฺติ ปฐมชฺฌานภูมิกานํเยว คหณํ เวทิตพฺพํฯ สห พฺยยติ คจฺฉตีติ สหโพฺย, สหวตฺตนโกฯ ตสฺส ภาโว **สหพฺยตา,** สหปวตฺตีติ อาห **‘‘สหภาวํ อุปคจฺฉตี’’**ติฯ **กโปฺป อายุปฺปมาณ**นฺติ เอตฺถ ยทิปิ พฺรหฺมปาริสชฺชาทีนํ อายุโน อนฺตรํ อตฺถิ, อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉเทน ปเนตํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปฐมชฺฌานํ อตฺถิ หีน’’**นฺติอาทิมาหฯ

เทฺว กปฺปา อายุปฺปมาณนฺติ เอตฺถ ปน หีนชฺฌาเนน นิพฺพตฺตานํ วเสน อยํ ปริเจฺฉโท กโตติ ทเสฺสตุํ **‘‘ทุติยชฺฌานํ วุตฺตนเยเนว ติวิธํ โหตี’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ **จตฺตาโร กปฺปา**ติ เอตฺถ ปน อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉเทน จตุสฏฺฐิ กปฺปา วตฺตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยํ เหฏฺฐา วุตฺตํ ‘กโปฺป เทฺว กปฺปา’ติ , กมฺปิ อาหริตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพ’’**ติ อาหฯ กถํ ปเนตฺถ อยมโตฺถ ลพฺภตีติ อาห **‘‘กโปฺปติ จ คุณสฺสปิ นาม’’**นฺติฯ ตตฺถ **ปฐมํ วุโตฺต กโปฺป,** ตโต เอเกน คุเณน, เอกสฺมิํ วาเร คณนายาติ อโตฺถฯ **เทฺว กปฺปา โหนฺตี**ติ เอกวารคณนาย กปฺปสฺส ทฺวิคุณิตตฺตา เทฺว มหากปฺปา โหนฺตีติ อโตฺถฯ **ทุติเยนา**ติ ทุติยวารคณนายฯ **จตฺตาโร**ติ ทุติยวารคณนาย ทฺวีสุ กเปฺปสุ ทฺวิคุณิเตสุ จตฺตาโร มหากปฺปา โหนฺตีติ อโตฺถฯ **ปุน เต จตฺตาโร กปฺปา**ติ วุตฺตนเยน เทฺว วาเร คุเณตฺวา เย จตฺตาโร กปฺปา ทสฺสิตา, ปุน เต จตฺตาโร กปฺปา จตุคฺคุณา โหนฺตีติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เทฺว วาเร คุเณตฺวา เย จตฺตาโร กปฺปา ทสฺสิตา, เตสุ จตุกฺขตฺตุํ คุณิเตสุ จตุสฏฺฐิ กปฺปา สมฺปชฺชนฺตีติฯ ตถา หิ จตฺตาโร เอกสฺมิํ วาเร คุณิตา อฏฺฐ โหนฺติ, ปุน เต อฏฺฐ ทุติยวาเร คุณิตา โสฬส โหนฺติ, ปุน เต โสฬส ตติยวาเร คุณิตา ทฺวตฺติํส โหนฺติ, ปุน เต ทฺวตฺติํส จตุตฺถวาเร คุณิตา จตุสฏฺฐิ โหนฺติฯ เตเนวาห **‘‘อิเมหิ จตูหิ คุเณหิ คุณิตา เอเกน คุเณน อฏฺฐ โหนฺตี’’**ติอาทิฯ เอตฺถ จ เหฏฺฐา **อุโปสถสุเตฺต** (อ. นิ. ๓.๗๑) –

> ‘‘ยานิ มานุสกานิ ปญฺญาส วสฺสานิ, จาตุมหาราชิกานํ เทวานํ เอโส เอโก รตฺตินฺทิโว’’ติ –

อาทินา กามาวจรเทวานเมว อายุปฺปมาณํ ทสฺสิตํฯ เหฏฺฐาเยว –

> ‘‘ตโยเม, ภิกฺขเว, ปุคฺคลา สโนฺต สํวิชฺชมานา โลกสฺมิํฯ กตเม ตโย? อิธ, ภิกฺขเว, เอกโจฺจ ปุคฺคโล สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา…เป.… อากาสานญฺจายตนูปคานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชติฯ อากาสานญฺจายตนูปคานํ, ภิกฺขเว, เทวานํ วีสติ กปฺปสหสฺสานิ อายุปฺปมาณ’’นฺติ (อ. นิ. ๓.๑๑๗) –

อาทินา อรูปาวจรานํเยว อายุปฺปมาณํ วุตฺตํฯ อิธ ปน รูปาวจรานเมว อายุปฺปมาณํ ทสฺสิตํฯ **วิภงฺคปาฬิยํ** (วิภ. ๑๐๒๒) ปน ‘‘มนุสฺสานํ กิตฺตกํ อายุปฺปมาณํ, วสฺสสตํ อปฺปํ วา ภิยฺโย’’ติ อาทินา เทวมนุสฺสานเญฺจว รูปารูปาวจรสตฺตานญฺจ อายุปฺปมาณํ ทสฺสิตํฯ

ตตฺถ สมฺมาสมฺพุเทฺธน มนุสฺสานํ เทวานญฺจ อายุํ ปริจฺฉินฺทมาเนน จตูสุ อปาเยสุ ภุมฺม เทเวสุ จ อายุ น ปริจฺฉินฺนํฯ ตํ กสฺมาติ? นิรเย ตาว กมฺมเมว ปมาณํฯ ยาว กมฺมํ น ขียติ, ตาว ปจฺจนฺติฯ ตถา เสสอปาเยสุฯ ภุมฺมเทวานมฺปิ กมฺมเมว ปมาณํฯ ตตฺถ นิพฺพตฺตา หิ เกจิ สตฺตา หมตฺตํ ติฎฺฐนฺติ, เกจิ อฑฺฒมาสํ, กปฺปํ ติฎฺฐมานาปิ อตฺถิเยวฯ ตตฺถ มนุเสฺสสุ คิหิภาเว ฐิต าเยว โสตาปนฺนาปิ โหนฺติ, สกทาคามิผลํ อนาคามิผลํ อรหตฺตมฺปิ ปาปุณนฺติ, เตสุ โสตาปนฺ นาทโย ยาวชีวํ ติฎฺฐนฺติ, ขีณาสวา ปน ปรินิพฺพายนฺติ วา ปพฺพชนฺติ วาฯ กสฺมา? อรหตฺตํ นาม เสฎฺฐคุณํ, คิหิลิงฺคํ หีนํ, ตํ หีนตาย อุตฺตมํ คุณํ ธาเรตุํ น สโกฺกติ, ตสฺมา เต ปรินิพฺพาตุ กามา วา โหนฺติ ปพฺพชิตุกามา วาฯ ภุมฺมเทวา ปน อรหตฺตํ ปตฺตาปิ ยาวชีวํ ติฎฺฐนฺติ, ฉสุ กา มาวจเรสุ เทเวสุ โสตาปนฺนสกทาคามิโน ยาวชีวํ ติฎฺฐนฺติ, อนาคามินา รูปภวํ คนฺตุํ วฎฺฎติ ขีณาสเวน ปรินิพฺพาตุํฯ กสฺมา? นิลียโนกาสสฺส อภาวาฯ รูปาวจรารูปาวจเรสุ สเพฺพปิ ยาว ชีวํ ติฎฺฐนฺติ, ตตฺถ รูปาวจเร นิพฺพตฺตา โสตาปนฺนสกทาคามิโน น ปุน อิธาคจฺฉนฺติ, ตเตฺถว ปรินิพฺพายนฺติฯ เอเต หิ ฌานอนาคามิโน นามฯ

อฎฺฐสมาปตฺติลาภีนํ ปน กิํ นิยเมติ? ปคุณชฺฌานํฯ ยเทวสฺส ปคุณํ โหติ, เตน อุปปชฺช ติฯ สเพฺพสุ ปคุเณสุ กิํ นิยเมติ? เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติฯ เอกํเสเนว หิ โส เนวสญฺญานาสญฺญายตเน อุปฺปชฺชติฯ นวสุ พฺรหฺมโลเกสุ นิพฺพตฺตอริยสาวกานํ ตตฺรูปปตฺ ติปิ อุปรูปปตฺติปิ, น เหฎฺฐูปปตฺติฯ ปุถุชฺชนานํ ปน ตตฺรูปปตฺติปิ โหติ, อุปรูปปตฺติปิ, เหฎฺฐูปปตฺติปิฯ ปญฺจสุ สุทฺธาวาเสสุ จตูสุ จ อรูเปสุ อริยสาวกานํ ตตฺรูปปตฺติปิ โหติ อุปรู ปปตฺติปิฯ ปฐมชฺฌานภูมิยํ นิพฺพโตฺต อนาคามี นว พฺรหฺมโลเก โสเธตฺวา มตฺถเก ฐิโต ปริ นิพฺพาติฯ เวหปฺผลํ, อกนิฎฺฐํ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนนฺติ อิเม ตโย เทวโลกา เสฎฺฐภวา นามฯ อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสุ นิพฺพตฺตอนาคามิโน เนว อุทฺธํ คจฺฉนฺติ, น อโธ, ตตฺถ ตเตฺถว ปรินิพฺ พายนฺตีติ อิทํ ปกิณฺณกํ เวทิตพฺพํฯ

ปฐมนานากรณสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔-๖. ทุติยนานากรณสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๒๔-๖. จตุเตฺถ **เต ธมฺม**ติ เต ‘‘รูปคต’’นฺติอาทินา นเยน วุเตฺต รูปาทโย ธเมฺมฯ **อนิจฺจโต**ติ อิมินา นิจฺจปฺปฎิเกฺขปโต เตสํ อนิจฺจตมาห, ตโต เอว จ อุทยวยวนฺตโต วิ ปริณามโต ตาวกาลิกโต จ เต อนิจฺจาติ โชติตํ โหติฯ ยญฺหิ นิพฺพตฺตํ โหติ, ตํ อุทยวยปริจฺ ฉินฺนํ ฯ ชราย มรเณน จ ตเทว วิปรีตํ, อิตฺตรกฺขณเมว จ โหตีติฯ **ทุกฺขโต**ติ อิมินา สุขปฺปฎิ เกฺขปโต เตสํ ทุกฺขตมาหฯ ตโต เอว จ อภิณฺหปฺปฎิปีฬนโต ทุกฺขวตฺถุโต จ เต ทุกฺขาติ โชติ ตํ โหติฯ อุทยวยวนฺตตาย หิ เต อภิณฺหปฺปฎิปีฬนโต นิรนฺตรทุกฺขตาย ทุกฺขเสฺสว จ อธิฎฺฐาน ภูตาฯ ปจฺจยยาปนียตาย โรคมูลตาย จ **โรคโต**ฯ ทุกฺขตาสูลโยคโต กิเลสาสุจิปคฺฆรณโต อุปฺปาทชราภเงฺคหิ อุทฺธุมาตปริปกฺกปภินฺนโต จ **คณฺฑโต**ฯ ปีฬาชนนโต, อโนฺตตุทนโต, ทุนฺนีหรณโต จ **สลฺลโต**ฯ อวฑฺฒิอาวหนโต อฆวตฺถุโต จ **อฆโต**ฯ อเสริภาวชนนโต อาพาธ ปทฎฺฐานตาย จ **อาพาธโต**ฯ อวสวตฺตนโต อวิเธยฺยตาย จ **ปรโต**ฯ พฺยาธิชรามรเณหิ ปลุชฺ ชนียตาย **ปโลกโต**ฯ สามินิวาสิการกเวทกอธิฎฺฐายกวิรหโต **สุญฺญโต**ฯ อตฺตปฺปฎิ เกฺขปเฎฺฐน **อนตฺตโต**ฯ รูปาทิธมฺมา หิ น เอตฺถ อตฺตา อตฺถีติ **อนตฺตา**ฯ เอวํ สยมฺปิ อตฺตา น

โหนฺตีติ **อนตฺตา**ฯ เตน อพฺยาปารโต นิรีหโต ตุจฺฉโต อนตฺตาติ ทีปิตํ โหติฯ ลกฺขณตฺตยเมว สุขาวโพธนตฺถํ เอกาทสหิ ปเทหิ วิภชิตฺวา คหิตนฺติ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปญฺจมฉฏฺฐานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

ทุติยนานากรณสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปฐมตถาคตอจฺฉริยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๗. สตฺตเม วตฺตมานสมีเป วตฺตมาเน วิย โวหริตพฺพนฺติ **“โอกฺกมตี”**ติ อาห **“โอกฺกโนฺต โหตีติ อโตฺถ”**ติฯ ทสสหสฺสจกฺกวาฬปตฺถรโณ สมุชฺชลภาเวน **อุฬาโรฯ เทวานุภาว**นฺติ เทวานํ ปภานุภาวํฯ เทวานญฺหิ ปภํ โส โอภาโส อธิภวติ, น เทเวฯ เตนาห **“เทวาน”**นฺติอาทิฯ รุกฺขคจฺฉาทินา เกนจิ น หญฺญตีติ **อฆา,** อสมฺพาธาฯ เตนาห **“นิจฺจวิวรา”**ติฯ **อสํวุตา**ติ เหฏฺฐา อุปริ เกนจิ อปิหิตาฯ เตนาห **“เหฏฺฐาปิ อปฺปติฏฺฐา”**ติฯ ตตฺถ **ปิ**-สเทฺทน ยถา เหฏฺฐา อุทกสฺส ปิธายิกา สนฺธาริกา ปถวี นตฺถิ อสํวุตา โลกนฺตริกา, เอวํ อุปริปิ จกฺกวาเฬสุ เทววิมานานํ อภาวโต อสํวุตา อปฺปติฏฺฐาติ ทเสฺสติฯ อนฺธกาโร เอตฺถ อตฺถีติ **อนฺธการาฯ จกฺขุวิญฺญาณํ น ชายติ** อาโลกสฺส อภาวโต, น จกฺขุโนฯ ตถา หิ **“เตโนภาเสน อญฺญมญฺญํ สญฺชานนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ ชมฺพุทีเป ฐิตมชฺฌนฺหิกเวลาย ปุพฺพวิเทหวาสีนํ อตฺถงฺคมวเสน อุปฑฺฒํ สูริยมณฺฑลํ ปญฺญายติ, อปรโคยานวาสีนํ อุคฺคมนวเสนฯ เอวํ เสสทีเปสุปีติ อาห **“เอกปฺปหาเรเนว ตีสุ ทีเปสุ ปญฺญายนฺตี”**ติฯ อิโต อญฺญถา ทฺวีสุ เอว ทีเปสุ ปญฺญายนฺติฯ เอเกกาย ทิสาย นวนวโยชนสตสหสฺสานิ อนฺธการวิธมนมฺปิ อิมินาว นเยน ทฏฺฐพฺพํฯ **ปภาย นปฺปโหนฺตี**ติ อตฺตโน ปภาย โอภาสิตุํ นาภิสมฺภุณนฺติฯ ยุคนฺธรปพฺพตมตฺถกสมปฺปมาเณ อากาเส วิจรณโต **“จกฺกวาฬปพฺพตสฺส เวมเชฺฌน จรนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ

พฺยาวฏาติ ขาทนตฺถํ คณฺหิตุํ อุปกฺกมนฺตาฯ **วิปริวตฺติตฺวา**ติ วิวฏฺฏิตฺวาฯ **ฉิชฺชิตฺวา**ติ มุจฺฉาปวตฺติยา ฐิตฏฺฐานโต มุจฺจิตฺวา, องฺคปจฺจงฺคเฉทนวเสน วา **ฉิชฺชิตฺวาฯ อจฺจนฺตขาเร**ติ อาตปสนฺตปาภาเวน อติสีตภาวํ สนฺธาย อจฺจนฺตขารตา วุตฺตา สิยาฯ น หิ ตํ กปฺปสณฺฐานอุทกํ สมฺปตฺติกรมหาเมฆวุฏฺฐํ ปถวิสนฺธารกํ กปฺปวินาสกอุทกํ วิย ขารํ ภวิตุมรหติ, ตถา สติ ปถวีปิ วิลีเยยฺย, เตสํ วา ปาปกมฺมผเลน เปตานํ ปกติอุทกสฺส ปุพฺพเขฬภาวาปตฺติ วิย ตสฺส อุทกสฺส ขารภาวาปตฺติ โหตีติ วุตฺตํ **“อจฺจนฺตขาเร อุทเก”**ติฯ

ปฐมตถาคตอจฺฉริยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ทุติยตถาคตอจฺฉริยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๘. อฏฺฐเม อาลียนฺติ อารมิตพฺพเฏฺฐน เสวียนฺตีติ อาลยา, ปญฺจ กามคุณาฯ **อารมนฺตี**ติ รตึ วินฺทนฺติ กีฬนฺติ ลฬนฺติฯ อาลียนฺติ วา อลฺลียนฺตา อภิรมณวเสน เสวนฺตีติ อาลยา, ตณฺหาวิจริตานิฯ เตหิ อาลเยหิ รมนฺตีติ **อาลยารามา**ฯ ยเถว หิ สุสชฺชิตํ ปุปฺผผลภริตรุกฺขาทิสมฺปนฺนอุยฺยานํ ปวิโฏฺฐ ราชา ตาย สมฺปตฺติยา รมติ, สมฺมุทิโต อาโมทิตปฺปโมทิโต โหติ, น อุกฺกเณฺฐติ, สายมฺปิ นิกฺขมิตุํ น อิจฺฉติ, เอวมิเมหิ กามาลยตณฺหาลเยหิ สตฺตา รมนฺติ, สํสารวเฏฺฏ ปมุทิตา อนุกฺกณฺฐิตา วสนฺติฯ เตน เตสํ ภควา ทุวิธมฺปิ อาลยํ อุยฺยานภูมึ วิย ทเสฺสโนฺต **“อาลยารามา”**ติอาทิมาหฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

ทุติยตถาคตอจฺฉริยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙-๑๐. อานนฺทอจฺฉริยสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๒๙-๑๓๐. นวเม **ปฏิสนฺถารธมฺม**นฺติ ปกติจาริตฺตวเสน วุตฺตํ, อุปคตานํ ปน ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนญฺจ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนวเสน เจว จิตฺตรุจิวเสน จ ยถากาลํ ธมฺมํ เทเสติเยว, อุปาสกอุปาสิกานํ ปน อุปนิสินฺนกกถาวเสนฯ ทสมํ อุตฺตานเมวฯ

อานนฺทอจฺฉริยสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ภยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๑๔) ๔. ปุคฺคลวโคฺค

๑. สํโยชนสุตฺตวณฺณนา

๑๓๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม อุปฺปตฺติปฺปฏิลาภํ สํวตฺตนิกานีติ **อุปฺปตฺติปฏิลาภิยานิฯ ภวปฏิลาภิยานี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **เยหี**ติ เยหิ สํโยชเนหิ เหตุภูเตหิ, กรณภูเตหิ วาฯ นนุ จ โสตาปนฺนสฺสปิ โอรมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ อปฺปหีนานิ, กสฺมา ปน สกทาคามีเยว อิธ คหิโตติ อาห **"สกทาคามิสฺสาติ อิทํ อปฺปหีนสํโยชเนสุ อริเยสุ อุตฺตมโกฏิยา คหิต"**นฺติฯ ตตฺถ **อปฺปหีนสํโยชเนสู**ติ อปฺปหีนโอรมฺภาคิยสํโยชเนสุฯ **อุตฺตมโกฏิยา คหิต**นฺติ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉเทน คหิตํฯ สกทาคามิโต ปรญฺหิ อปฺปหีนโอรมฺภาคิยสํโยชโน อริโย นาม นตฺถิฯ นนุ จ สกทาคามิสฺส ปหีนานิปิ โอรมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ อตฺถิ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพต ปรามาสสํโยชนานํ ปหีนตฺตา, ตสฺมา ''โอรมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ อปฺปหีนานี''ติ กสฺมา วุตฺตนฺติ อาห **"โอรมฺภาคิเยสุ จ อปฺปหีนํ อุปาทายา"**ติอาทิฯ ยสฺมา กามราคพฺยาปาทสํโยชนานิ สกทาคามิสฺส อปฺปหีนานิ, ตสฺมา ตานิ อปฺปหีนานิ อุปาทาย **"โอรมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ อปฺปหีนานี"**ติ วุตฺตํ, น สเพฺพสํ อปฺปหีนตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

สํโยชนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปฏิภานสุตฺตวณฺณนา

๑๓๒. ทุติเย ปฏิภานํ วุจฺจติ ญาณมฺปิ ญาณสฺส อุปฏฺฐิตวจนมฺปิ, ตํ อิธ อธิเปฺปตํ, อตฺถยุตฺตํ การณยุตฺตญฺจ ปฏิภานมสฺสาติ **ยุตฺตปฺปฏิภาโน**ฯ ปุจฺฉานนฺตรเมว สีฆํ พฺยากาตุํ อสมตฺถตาย โนมุตฺตปฺปฏิภานมสฺสาติ **โนมุตฺตปฺปฏิภาโน**ฯ อิมินา นเยน เสสา เวทิตพฺพาฯ เอตฺถ ปน ปฐโม กญฺจิ กาลํ วีมํสิตฺวา ยุตฺตเมว เปกฺขติ **ติปิฏกจูฬนาคเตฺถโร** วิยฯ โส ปน ปญฺหํ ปุโฏฺฐ ปริคฺคเหตฺวา ยุตฺตปฺปตฺตการณเมว กเถติฯ ทุติโย ปุจฺฉานนฺตรเมว เยน วา เตน วา วจเนน ปฏิพาหติ, วีมํสิตฺวาปิ จ ยุตฺตํ น ปเกฺขติ **จตุนิกายิกปิณฺฑปาติสฺสเตฺถโร** วิยฯ โส ปน ปญฺหํ ปุโฏฺฐ ปญฺหปริโยสานมฺปิ นาคเมติ, ยํ วา ตํ วา กเถติเยว, วจนตฺถํ ปนสฺส วีมํสิยมานํ กตฺถจิ น ลคติฯ ตติโย ปุจฺฉาสมกาลเมว ยุตฺตํ เปกฺขติ, ตํขณํเยว จ นํ พฺยากโรติ **ติปิฏกจูฬาภยเตฺถโร** วิยฯ โส ปน ปญฺหํ ปุโฏฺฐ สีฆเมว กเถติ, ยุตฺตปฺปตฺตการโณ จ โหติฯ จตุโตฺถ ปุโฏฺฐ สมาโน เนว ยุตฺตํ เปกฺขติ, น เยน วา เตน วา ปฏิพาหิตุํ สโกฺกติ, ติพฺพนฺธการนิมฺโคฺค วิย โหติ **ลาฬุทายิเตฺถโร** วิยฯ

ปฏิภานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๔. อุคฺฆฏิตญฺญูสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓๓-๔. ตติเย **อุคฺฆฏิตญฺญู**ติ เอตฺถ อุคฺฆฏนํ นาม ญาณุคฺฆฏนํ, ญาเณน อุคฺฆฏิตมเตฺตเยว ชานาตีติ อโตฺถฯ **สห อุทาหฏเวลายา**ติ อุทาหาเร อุทาหฏมเตฺตเยวฯ **ธมฺมาภิสมโย โหตี**ติ จตุสจฺจธมฺมสฺส ญาเณน สทฺธิํ อภิสมโยฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ ''จตฺตาโร สติปฏฺฐานา''ติอาทินา (วิภ. ๓๕๕) นเยน สํขิเตฺตน มาติกาย ฐปิยมานาย เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา อรหตฺตํ คณฺหิตุํ สมโตฺถ ปุคฺคโล ''อุคฺฆฏิตญฺญู''ติ วุจฺจติฯ วิปญฺจิตํ วิตฺถาริตเมว อตฺถํ ชานาตีติ **วิปญฺจิตญฺญูฯ อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ สํขิเตฺตน มาติกํ ฐเปตฺวา วิตฺถาเรน อเตฺถ ภาชิยมาเน อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ สมโตฺถ ปุคฺคโล ''วิปญฺจิตญฺญู''ติ วุจฺจติ ฯ อุเทฺทสาทีหิ เนตโพฺพ

ติ **เนโยฺยฯ อนุปุเพฺพน ธมฺมาภิสมโย**ติ อนุกฺกเมน อรหตฺตปฺปตฺติฯ พฺยญฺชนปทเมว ปรมํ อสฺสาติ **ปทปรโมฯ น ตาย ชาติยา ธมฺมาภิสมโย โหตี**ติ เตน อตฺตภาเวน ฌานํ วา วิปสฺสนํ วา มคฺคํ วา ผลํ วา นิพฺพตฺเตตุํ น สโกฺกตีติ อโตฺถฯ จตุตฺถํ อุตฺตานเมวฯ

อุคฺฆฏิตญฺญูสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๘. สาวชฺชสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓๕-๘. ปญฺจเม **สาวโชฺช**ติ สโทโสฯ **สาวเชฺชน กายกเมฺมนา**ติ สโทเสน ปาณาติปาตาทินา กายกเมฺมนฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ ปุคฺคโล ตีหิ ทฺวาเรหิ อายูหนกมฺมสฺส สโทสตฺตา คูถกุณปาทิภริโต ปเทโส วิย ‘‘สาวโชฺช’’ติ วุจฺจติฯ **สาวเชฺชน พหุล**นฺติ ยสฺส สาวชฺชเมว กายกมฺมํ พหุลํ โหติ, อปฺปํ อนวชฺชํฯ โส ‘‘สาวเชฺชน พหุลํ กายกเมฺมน สมนฺนาคโต อปฺปํ อนวเชฺชนา’’ติ วุจฺจติฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ โก ปน เอวรูโป โหตีติ? โย คามธมฺมตาย วา นิคมธมฺมตาย วา กทาจิ กรหจิ อุโปสถํ สมาทิยติ, สีลานิ ปูเรติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ ปุคฺคโล ตีหิ ทฺวาเรหิ อายูหนกเมฺมสุ สาวชฺชเสฺสว พหุลตาย อนวชฺชสฺส อปฺปตาย ‘‘วชฺชพหุโล’’ติ วุจฺจติฯ ยถา หิ เอกสฺมิํ ปเทเส ทุพฺพณฺณานิ ทุคฺคนฺธานิ ปุปฺผานิ ราสิกตานสฺสุ, เตสํ อุปริ ตหํ ตหํ อธิมุตฺตกวสฺสิกปาฏลานิ ปติตานิ ภเวยฺยุํ, เอวรูโป อยํ ปุคฺคโล เวทิตโพฺพฯ ยถา ปน เอกสฺมิํ ปเทเส อธิมุตฺตกวสฺสิกปาฏลานิ ราสิกตานสฺสุ, เตสํ อุปริ ตหํ ตหํ ทุคฺคนฺธานิ พทรปุปฺผาทีนิ ปติตานิ ภเวยฺยุํฯ เอวรูโป ตติโย ปุคฺคโล เวทิตโพฺพฯ จตุโตฺถ ปน ตีหิ ทฺวาเรหิ อายูหนกมฺมสฺส นิโทฺทสตฺตา จ จตุมธุรภริตสุวณฺณวาติ วิย ทฏฺฐโพฺพฯ ฉฏฺฐาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

สาวชฺชสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙-๑๐. ธมฺมกถิกสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓๙-๑๔๐. นวเม **อปฺปญฺจ ภาสตี**ติ สมฺปตฺตปริสาย โถกเมว กเถติฯ **อสหิตญฺจา**ติ กเถนฺโต จ ปน น อตฺถยุตฺตํ กาลยุตฺตํ กเถติฯ **ปริสา จสฺส น กุสลา โหตี**ติ โสตุํ นิสินฺนปริสา จสฺส ยุตฺตายุตฺตํ การณาการณํ สิลิฏฺฐาสิลิฏฺฐํ น ชานาตีติ อโตฺถฯ **เอวรูโป**ติ อยํ เอวํชาติโก พาลธมฺมกถิโก เอวํชาติกาย พาลปริสาย ธมฺมกถิโกเตฺวว นามํ ลภติฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ จ เทฺวเยว ชนา สภาวธมฺมกถิกา, น อิตเรฯ อิตเร ปน ธมฺมกถิกานํ อโนฺต ปวิฏฺฐตฺตา เอวํ วุตฺตาฯ ทสมํ อุตฺตานเมวฯ

ธมฺมกถิกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปุคฺคลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๑๕) ๕. อาภาวโคฺค

๑-๖. อาภาสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๔๑-๑๔๖. ปญฺจมสฺส ปฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

อาภาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๑๐. ทุติยกาลสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๔๗-๑๕๐. สตฺตเม ปรมตฺถโต อวิชฺชมานสภาวสฺส กาลสฺส ภาวนาทิโยโค น สมฺภวตีติ อาห **“กาลาติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ กาเล ธมฺมสฺสวนาทิวเสน ปวตฺตานํ กุสลธมฺมานํ เอตํ อธิวจน”**นฺติฯ กาลสหจริตา หิ กุสลา ธมฺมา อิธ กาล-สเทฺทน คหิตา อปรสฺส อสมฺภวโตฯ อฏฺฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

ทุติยกาลสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อาภาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตติยปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๔. จตุตฺถปณฺณาสกํ

(๑๖) ๑. อินฺทฺริยวโคฺค

๑-๕. อินฺทฺริยสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕๑-๑๕๕. จตุตฺถสฺส ปฐมาทีนิ อุตฺตานาเนวฯ

อินฺทฺริยสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖-๘. กปฺปสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕๖-๑๕๘. ฉฏฺเฐ สํวฏฺฏนํ วินสฺสนํ **สํวโฏฺฏ,** สํวฏฺฏโต อุทฺธํ ตถา ฐายี **สํวฏฺฏฏฺฐายี**ฯ วิวฏฺฏนํ นิพฺพตฺตนํ, วฑฺฒนํ วา **วิวโฏฺฏ**ฯ ‘‘เตโชสํวโฏฺฏ, อาโปสํวโฏฺฏ, วาโยสํวโฏฺฏติ เอวํ สํวฏฺฏสีมานุกฺกเมน สํวเฏฺฏสุ วตฺตเพฺพสุ ตถา อวตฺวา อาโปสํวโฏฺฏ, เตโชสํวโฏฺฏ, วาโยสํวโฏฺฏติ วจนํ สํวฏฺฏมหาภูตเทสนานุปุพฺพิยา’’ติ เกจิฯ ‘‘ภาวีสํวฏฺฏานุปุพฺพิยา’’ติ อปเรฯ อาเปน สํวโฏฺฏ **อาโปสํวโฏฺฏฯ สํวฏฺฏสีมา**ติ สํวฏฺฏนมริยาทาฯ **สํวฏฺฏตี**ติ วินสฺสติฯ **สทา**ติ สพฺพกาลํ, ตีสุปิ สํวฏฺฏกาเลสูติ อโตฺถฯ **เอกํ พุทฺธเกฺขตฺตํ วินสฺสตี**ติ เอตฺถ พุทฺธเกฺขตฺตํ นาม ติวิธํ โหติ ชาติเกฺขตฺตํ, อาณาเกฺขตฺตํ, วิสยเกฺขตฺตญฺจฯ

ตตฺถ **ชาติเกฺขตฺตํ** ทสสหสฺสจกฺกวาฬปริยนฺตํ โหติ, ตถาคตสฺส ปฏิสนฺธิคฺคหณาทีสุ กมฺปติฯ **อาณาเกฺขตฺตํ** โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬปริยนฺตํ, ยตฺถ **รตนสุตฺตํ** (ขุ. ปา. ๖.๑ อาทโย; สุ. นิ. ๒๒๔ อาทโย) **ขนฺธปริตฺตํ** (อ. นิ. ๔.๖๗; จูฬว. ๒๕๑) **ธชคฺคปริตฺตํ** (สํ. นิ. ๑.๒๔๙) **อาฏานาฏิยปริตฺตํ** (ที. นิ. ๓.๒๗๗-๒๗๘) **โมรปริตฺต**นฺติ (ชา. ๑.๒.๑๗-๑๘) อิเมสํ ปริตฺตานํ อานุภาโว วตฺตติฯ **วิสยเกฺขตฺตํ** อนนฺตาปริมาณํ, ยํ ‘‘ยาวตา วา ปนากเงฺขยฺยา’’ติ (อ. นิ. ๓.๘๑) วุตฺตํฯ ตตฺถ ยํ ยํ ตถาคโต อากงฺขติ, ตํ ตํ ชานาติฯ เอวเมเตสุ ตีสุ พุทฺธเกฺขเตฺตสุ เอกํ อาณาเกฺขตฺตํ วินสฺสติ , ตสฺมิํ ปน วินสฺสเนฺต ชาติเกฺขตฺตํ วินฏฺฐเมว โหติ, วินสฺสนฺตญฺจ เอกโตว วินสฺสติ, สณฺฐหนฺตญฺจ เอกโตว สณฺฐหติฯ เสสเมตฺถ **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาสุ** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๒.๔๐๔) วุตฺตนเยเนว คเหตพฺพํฯ สตฺตมฏฺฐมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

กปฺปสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ภิกฺขุนีสุตฺตวณฺณนา

๑๕๙. นวเม **เอวํ ปวตฺตํ ปจฺจุปฺปนฺนตณฺหํ นิสฺสายา**ติ ‘‘กุทาสฺสุ นามาหมฺปิ อาสวานํ ขยา’’ติอาทินา นเยน อนุตฺตเร วิโมเกฺข ปิหํ อุปฺปาเทนฺตสฺส อุปฺปนฺนตณฺหํ นิสฺสายฯ กถํ ปน โลกุตฺตรธเมฺม อารพฺภ อาสา อุปฺปชฺชตีติ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ, น อารมฺมณกรณวเสน ตตฺถ ปิหา ปวตฺตติ อวิสยตฺตา ปุคฺคลสฺส จ อนธิคตภาวโตฯ อนุสฺสวูปลทฺเธ ปน อนุตฺตรวิโมเกฺข อุทฺทิสฺส ปิหํ อุปฺปาเทเนฺต ตตฺถ ปิหํ อุปฺปาเทติ นามฯ **นากฑฺฒตี**ติ กมฺมปถภาวํ อปฺปตฺตตาย ปฏิสนฺธิํ น เทติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ภิกฺขุนีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สุคตวินยสุตฺตวณฺณนา

๑๖๐. ทสเม **วฑฺเฒชนฺตี**ติ สชฺฌายนฺติ เจว วาจุคฺคตํ กโรนฺตา ธาเรนฺติ จฯ อวิคตตณฺหตาย ตํ ตํ ปริกฺขารชาตํ พหุมฺปิ อาทิยนฺตีติ พหุลา, เต เอว **พาหุลิกา** ยถา ‘‘เวนยิโก’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๖; อ. นิ. ๘.๑๑; ปารา. ๘)ฯ เต ปน ยสฺมา ปจฺจยพหุลภาวาย ยุตฺตปฺปยุตฺตา นาม โหนฺติ, ตสฺมา อาห **‘‘ปจฺจยพาหุลฺลาย ปฏิปนฺนา’’**ติฯ สิถิลํ คณฺหนฺตีติ **สาถลิกา,** สิกฺขาย อาทรคารวาภาเวน สิถิลํ อทฬฺหํ คณฺหนฺตีติ อโตฺถฯ **สิถิล**นฺติ จ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส, สิถิล-สเทฺทน วา สมานตฺถสฺส สาถลสทฺทสฺส วเสน **สาถลิกา**ติ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ **อวคมนโต**ติ อโธคมนโต, โอรมฺภาคิยภาวโตติ อโตฺถฯ **นิพฺพีริยา**ติ อุชฺฌิตุสฺสาหา ตทธิคมาย อารมฺภมฺปิ อกุรฺุมานาฯ

สุคตวินยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อินฺทฺริยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๑๗) ๒. ปฏิปทาวโคฺค

๑. สํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๖๑. ทุติยสฺส ปฐเม **ทุกฺขาปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา**ติอาทีสุ ปาฬิยา อาคตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตถา หิ –

> ‘‘ตตฺถ กตมา ทุกฺขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา ปญฺญา? กิเจฺฉน กสิเรน สมาธึ อุปฺปาเทนฺตสฺส ทนฺธํ ตํ ฐานํ อภิชานนฺตสฺส ยา อุปฺปชฺชติ ปญฺญา ปชานนา…เป…. อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฎฺฐิ, อยํ วุจฺจติ ทุกฺขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา ปญฺญาฯ ตตฺถ กตมา ทุกฺขปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา ปญฺญา? กิเจฺฉน กสิเรน สมาธึ อุปฺปาเทนฺตสฺส ขิปฺปํ ตํ ฐานํ อภิชานนฺตสฺส ยา อุปฺปชฺชติ ปญฺญา ปชานนา…เป…. สมฺมาทิฎฺฐิ, อยํ วุจฺจติ ทุกฺขปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา ปญฺญาฯ ตตฺถ กตมา สุขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา ปญฺญา? อกิเจฺฉน อกสิเรน สมาธึ อุปฺปาเทนฺตสฺส ทนฺธํ ตํ ฐานํ อภิชานนฺตสฺส ยา อุปฺปชฺชติ ปญฺญา ปชานนา…เป…. สมฺมาทิฎฺฐิ, อยํ วุจฺจติ สุขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา ปญฺญาฯ ตตฺถ กตมา สุขปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา ปญฺญา? อกิเจฺฉน อกสิเรน สมาธึ อุปฺปาเทนฺตสฺส ขิปฺปํ ตํ ฐานํ อภิชานนฺตสฺส ยา อุปฺปชฺชติ ปญฺญา ปชานนา…เป…. สมฺมาทิฎฺฐิ, อยํ วุจฺจติ สุขปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา ปญฺญา’’ติ (วิภ. ๘๐๑) – อยเมตฺถ ปาฬิฯ

ตตฺถ **กิเจฺฉน กสิเรน สมาธึ อุปฺปาเทนฺตสฺสา**ติ ปุพฺพภาเค อาคมนกาเล กิเจฺฉน กสิเรน ทุเกฺขน สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน กิเลเส วิกฺขเมฺภตฺวา โลกุตฺตรสมาธึ อุปฺปาเทนฺตสฺสฯ **ทนฺธํ ตํ ฐานํ อภิชานนฺตสฺสา**ติ วิกฺขมฺภิเตสุ กิเลเสสุ วิปสฺสนาปริวาเส จิรํ วสิตฺวา ตํ โลกุตฺตรสมาธิสงฺขาตํ ฐานํ ทนฺธํ สณิกํ อภิชานนฺตสฺส ปฏิวิชฺฌนฺตสฺส, ปาปุณนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ ยา เอสา เอวํ อุปฺปชฺชติ, อยํ กิเลสวิกฺขมฺภนปฺปฏิปทาย ทุกฺขตฺตา, วิปสฺสนาปริวาสปญฺญาย จ ทนฺธตฺตา มคฺคกาเล เอกจิตฺตกฺขเณ อุปฺปนฺนาปิ ปญฺญา อาคมนวเสน **‘‘ทุกฺขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา นามา’’**ติ วุจฺจติฯ อุปริ ตีสุ ปเทสุปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. วิตฺถารสุตฺตวณฺณนา

๑๖๒. ทุติเย **อกตาภินิเวโส**ติ อกตาธิกาโรฯ รูปานํ ลกฺขณาทีหิ ปริจฺฉินฺทิตฺวา คหณํ **รูปปริคฺคโหฯ ตีสุ อทฺธาสุ กิลมตี**ติ ปุพฺพเนฺต อปรเนฺต ปุพฺพนฺตาปรเนฺตติ เอวํ ตีสุ ปเทเสสุ กิลมติฯ **ปญฺจสุ ญาเณสู**ติ รูปปริคฺคหาทีสุ ปญฺจสุ ญาเณสุฯ **นวสุ วิปสฺสนาญาเณสู**ติ อุทยพฺพยาทินววิปสฺสนาญาเณสุฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

วิตฺถารสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. อสุภสุตฺตวณฺณนา

๑๖๓. ตติเย **‘‘ยถา เอตํ, ตถา อิท’’นฺติ อิมินา นเยนา**ติ เอเตน –

‘‘ยถา อิทํ ตถา เอตํ, ยถา เอตํ ตถา อิทํ;
อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ, กาเย ฉนฺทํ วิราชเย’’ติฯ (สุ. นิ. ๒๐๕); –

อิมํ เทสนานยํ สงฺคณฺหาติฯ ตสฺสตฺโถ – ยถา อิทํ สวิญฺญาณกาสุภํ อายุอุสฺมาวิญฺญาณานํ อนปคมา จรติ ติฏฺฐติ นิสีทติ สยติ, ตถา เอตํ เอตรหิ สุสาเน สยิตํ อวิญฺญาณกมฺปิ ปุพฺเพ เตสํ ธมฺมานํ อนปคมา อโหสิฯ ยถา จ เอตํ เอตรหิ มตสรีรํ เตสํ ธมฺมานํ อปคมา น จรติ น ติฏฺฐติ น นิสีทติ น เสยฺยํ กปฺเปติ, ตถา อิทํ สวิญฺญาณกมฺปิ เตสํ ธมฺมานํ อปคมา ภวิสฺสติฯ ยถา จ อิทํ สวิญฺญาณกํ เนตรหิ สุสาเน มตํ เสติ น อุทฺธุมาตกาทิภาวมุปคตํ, ตถา เอตํ เอตรหิ มตสรีรมฺปิ ปุพฺเพ อโหสิฯ ยถา ปเนตํ เอตรหิ อวิญฺญาณกาสุภํ มตกสุสาเน เสติ อุทฺธุมาตกาทิภาวญฺจ อุปคตํ, ตถา อิทํ สวิญฺญาณกมฺปิ ภวิสฺสตีติฯ ตตฺถ **ยถา อิทํ ตถา เอต**นฺติ อตฺตนา มตสรีรสฺส สมานภาวํ กโรนฺโต พาหิเร โทสํ ปชหติฯ **ยถา เอตํ ตถา อิท**นฺติ มตสรีเรน อตฺตโน สมานภาวํ กโรนฺโต อชฺฌตฺติเก ราคํ ปชหติฯ เยนากาเรน อุภยํ สมํ กโรติ, ตํ สมฺปชานนฺโต อุภยตฺถ โมหํ ปชหติฯ

พหิทฺธา ทิฏฺฐานนฺติ พหิทฺธา สุสานาทีสุ ทิฏฺฐานํ อุทฺธุมาตกาทิทสนฺนํ อสุภานํฯ **‘‘นวนฺนํ ปาฏิกุลฺยานํ วเสนา’’**ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ อนฺติมชีวิกาภาวโต ปิณฺฑปาตสฺส อลาภลาเภสุ ปริตสฺสนเคธาทิสมฺปฺปตฺติโต ภตฺตสฺส สมฺมทชนนโต กิมิกุลสํวทฺธนโตติ เอวมาทีหิปิ อากาเรหิ อาหาเรปฏิกูลตา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘อนฺตมิทํ, ภิกฺขเว, ชีวิกานํ ยทิทํ ปิโณฺฑลฺยํ อติปาโปยํ โลกสฺมึ ยทิทํ ปิโณฺฑโลย วิจรติ ปตฺตปาณีติ (สํ. นิ. ๓.๘๐; อิติวุ. ๙๑)ฯ อลทฺธา จ ปิณฺฑปาตํ ปริตสฺสติ, ลทฺธา จ ปิณฺฑปาตํ คธิโต มุจฺฉิโต อโชฺฌปโนฺน อนาทีนวทสฺสาวี อนิสฺสรณปโญฺญ ปริภุญฺชตีติ (อ. นิ. ๓.๑๒๔)ฯ ภุโตฺต จ อาหาโร กสฺสจิ กทาจิ มรณํ วา มรณมตฺตํ วา ทุกฺขํ อาวหตี’’ติฯ

กฏฺฐีฏกาทโย ทฺวตฺตึสกุลปฺปเภทา กิมิโย นํ อุปนิสฺสาย ชีวนฺตีติ? วุจฺจเต – อนฺติมชีวิกาภาโว ตาว จิตฺตสํกิเลสวิโสธนตฺถํ กมฺมฏฺฐานาภินิเวสนโต ปเคว มนสิ กาตโพฺพ ‘‘มาหํ ฉวาลาตสทิโส ภเวยฺย’’นฺติฯ ตถา ปิณฺฑปาตสฺส อลาภลาเภสุ ปริตสฺสนเคธาทิสมฺปฺปตฺตินิวารณํ ปเคว อนุฏฺฐาตพฺพํ สุปริสุทฺธสีลสฺส ปฏิสงฺขานวโต ตทภาวโตฯ ภตฺตสมฺมโท อเนกนฺติโก ปริโภเค อโนฺตคโธวาติ เวทิตโพฺพฯ กิมิกุลสํวทฺธนํ ปน สงฺคเหตพฺพํ, สงฺคหิตเมว วา ‘‘นวนฺนํ ปาฏิกุลฺยานํ วเสนา’’ติ เอตฺถ นิยมสฺส อกตตฺตาฯ อิมินา วา นเยน อิตเรสเมฺปตฺถ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพ ยถาสมฺภวเมตฺถ ปฏิกูลตาปจฺจเวกฺขณสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ

เอวญฺจ กตฺวา **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๒๙๔-๒๙๕) ทสหิ อากาเรหิ ปฏิกูลตา เวทิตพฺพาฯ เสยฺยถิทํ – คมนโต, ปริเยสนโต, ปริโภคโต, อาสยโต, นิธานโต, อปริปกฺกโต, ปริปกฺกโต, ผลโต, นิสฺสนฺทโต, สมฺมกฺขนโตติฯ เอวํ ทสนฺนํ วเสน ปาฏิกุลฺยวจเนนปิ อิธ ‘‘นวนฺน’’นฺติ วจนํ น วิรุชฺฌติ, สมฺมกฺขนสฺส ปริโภคาทีสุ ลพฺภมานภาวา วิสุํ ตํ อคฺคเหตฺวา นวทนฺติฯ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๓๐๔) ปน สมฺมกฺขนํ ปริโภคาทีสุ ลพฺภมานมฺปิ นิสฺสนฺทวเสน วิเสสโต ปฏิกูลนฺติ ทเสฺสตุํ สพฺพปจฺฉา ฐปิตาฯ

อุกฺกณฺฐิตสญฺญาย สมนฺนาคโตติ ตีสุ ภเวสุ อรุจฺจนวเสน ปวตฺตาย วิปสฺสนาปญฺญาย สมนฺนาคโตฯ นิพฺพิทานุปสฺสนา เหสา สญฺญาสีเสน วุตฺตาฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

อสุภสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔-๖. ปฐมขมสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๔-๑๖๖. จตุตฺเถ ปธานกรณกาเล สีตาทีนิ นกฺขมติ น สหตีติ **อกฺขมา**ฯ ขมติ สหติ อภิภวตีติ **ขมา**ฯ อินฺทฺริยทมนํ **ทมา**ฯ ‘‘อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๖; อ. นิ. ๔.๑๔; ๖.๕๘) นเยน วิตกฺกสมนํ **สมา**ติ อาห **‘‘อกุสลวิตกฺกานํ วูปสมนปฏิปทา’’**ติฯ นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ, สเพฺพสมฺปิ กิเลสานํ สมนวเสน ปวตฺตา ปฏิปทา สมาฯ ปญฺจมฉฏฺฐานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

ปฐมขมสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๘. มหาโมคฺคลฺลานสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๗-๑๖๘. สตฺตมฏฺฐเมสุ **มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรสฺสา**ติอาทินา โมคฺคลฺลานเตฺถรสฺส เหฏฺฐา ติณฺณํ มคฺคานํ สุขปฏิปททนฺธาภิญฺญภาโว, อรหตฺตมคฺคสฺส ทุกฺขปฏิปทขิปฺปาภิญฺญภาโว วุโตฺต, สาริปุตฺตเตฺถรสฺส ปน เหฏฺฐิมานํ ติณฺณํ มคฺคานํ สุขปฏิปททนฺธาภิญฺญภาโว, อรหตฺตมคฺคสฺส จ สุขปฏิปทขิปฺปาภิญฺญภาโว ทสฺสิโตฯ ยํ ปน วุตฺตํ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๘๐๑) ‘‘พุทฺธานํ ปน จตฺตาโรปิ มคฺคา สุขปฏิปทขิปฺปาภิญฺญาว อเหสุํ, ตถา ธมฺมเสนาปติสฺสฯ มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรสฺส ปน ปฐมมโคฺค สุขปฏิปทขิปฺปาภิโญฺญ อโหสิ, อุปริ ตโย ทุกฺขปฏิปททนฺธาภิญฺญา’’ติฯ ยญฺจ วุตฺตํ **อฏฺฐสาลินิยํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๔๗๖) ‘‘ตถาคตสฺส หิ สาริปุตฺตเตฺถรสฺส จ จตฺตาโรปิ มคฺคา สุขปฏิปทขิปฺปาภิญฺญาว อเหสุํ, มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรสฺส ปน ปฐมมโคฺค สุขปฏิปทขิปฺปาภิโญฺญ อุปริ ตโย ทุกฺขปฏิปทขิปฺปาภิญฺญา’’ติ, ตํ สพฺพํ อญฺญมญฺญํ นานุโลเมติฯ อิมาย ปาฬิยา อิมาย จ อฏฺฐกถาย น สเมติ, ตสฺมา วีมํสิตพฺพเมตํฯ ตํตํภาณกานํ วา มเตน ตตฺถ ตตฺถ ตถา ตถา วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํฯ

มหาโมคฺคลฺลานสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. สสงฺขารสุตฺตวณฺณนา

๑๖๙. นวเม สสงฺขาเรน ทุเกฺขน กสิเรน อธิมตฺตปโยคํ กตฺวาว กิเลสปรินิพฺพานธมฺมตาย **สสงฺขารปรินิพฺพายี**ฯ อสงฺขาเรน อปฺปโยเคน อธิมตฺตปโยคํ อกตฺวาว กิเลสปรินิพฺพานธมฺมตาย **อสงฺขารปรินิพฺพายี**ฯ ธมฺมานุสารี ปุคฺคโล หิ อาคมนมฺหิ กิเลเส วิกฺขเมฺภโนฺต อปฺปทุเกฺขน อกสิเรน อกิลมโนฺตว วิกฺขเมฺภตุํ สโกฺกติฯ สทฺธานุสารี ปุคฺคโล ปน ทุเกฺขน กสิเรน กิลมโนฺต หุตฺวา วิกฺขเมฺภตุํ, ตสฺมา ธมฺมานุสาริสฺส ปุพฺพภาคมคฺคกฺขเณ กิเลสเจฺฉทกํ ญาณํ อทนฺธํ ติขิณํ สูรํ หุตฺวา วหติฯ ยถา นาม ติขิเณน อสินา กทลิํ ฉินฺทนฺตสฺส ฉินฺนฏฺฐานํ มฏฺฐํ โหติ, อติสีฆํ วหติ, สโทฺท น สุยฺยติ, พลววายามกิจฺจํ น โหติ, เอวรูปา ธมฺมานุสาริโน ปุพฺพภาคภาวนา โหติฯ สทฺธานุสาริโน ปน ปุพฺพภาคกฺขเณ กิเลสเจฺฉทกํ ญาณํ ทนฺธํ อติขิณํ อสูรํ หุตฺวา วหติฯ ยถา นาม กุเณฺฐน อสินา กทลิํ ฉินฺทนฺตสฺส ฉินฺนฏฺฐานํ น มฏฺฐํ โหติ, อติสีฆํ น วหติ, สโทฺท สุยฺยติ, พลววายามกิจฺจํ อิจฺฉิตพฺพํ โหติ, เอวรูปา สทฺธานุสาริโน ปุพฺพภาคภาวนา โหติฯ เอวํ สเนฺตปิ เนสํ กิเลสกฺขเย นานตฺตํ นตฺถิ, อนวเสสาว กิเลสา ขียนฺติฯ

สสงฺขารสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ยุคนทฺธสุตฺตวณฺณนา

๑๗๐. ทสเม **สมถปุพฺพงฺคมํ วิปสฺสนํ ภาเวตี**ติ อิทํ สมถยานิกสฺส วเสน วุตฺตํฯ โส หิ ปฐมํ อุปจารสมาธึ วา อปฺปนาสมาธึ วา อุปฺปาเทติ, อยํ สมโถฯ โส ตญฺจ ตํสมฺปยุตฺเต จ ธมฺเม อนิจฺจาทีหิ วิปสฺสติ, อยํ วิปสฺสนา, อิติ ปฐมํ สมโถ, ปจฺฉา วิปสฺสนาฯ เตน วุจฺจติ ‘‘สมถปุพฺพงฺคมํ วิปสฺสนํ ภาเวตี’’ติฯ **วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาเวตี**ติ อิทํ ปน วิปสฺสนายานิกสฺส วเสน วุตฺตํฯ โส ตํ วุตฺตปฺปการํ สมถํ อสมฺปาเทตฺวา ปญฺจุปาทานกฺขนฺเธ อนิจฺจาทีหิ วิปสฺสติฯ **ปฐโม โลกุตฺตรมโคฺค นิพฺพตฺตตี**ติ โสตาปตฺติมคฺคํ สนฺธาย วทติ, โลกิยมคฺควเสเนว วา อิมิสฺสา ปาฬิยา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ กถํ? **มโคฺค สญฺชายติ,** ปุพฺพภาคิโย โลกิยมโคฺค อุปฺปชฺชติฯ **อาเสวติ** นิพฺพิทานุปสฺสนาวเสนฯ **ภาเวติ** มุจฺจิตุกมฺยตาวเสนฯ **พหุลีกโรติ** ปฏิสงฺขานุปสฺสนาวเสนฯ **อาเสวติ** วา ภยตุปฏฺฐานาทิญาณวเสนฯ **ภาเวติ** มุจฺจิตุกมฺยตาทิญาณวเสนฯ **พหุลีกโรติ** วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาวเสนฯ **สํโยชนานิ ปหียนฺติฯ อนุสยา พฺยนฺตี โหนฺตี**ติ มคฺคปฺปฏิปาฏิยา ปหียนฺติ พฺยนฺตี โหนฺติฯ

ธมฺมุทฺธจฺจวิคฺคหิตมานสนฺติ โอภาสาทีสุ อริยธโมฺมติ ปวตฺตํ อุทฺธจฺจํ วิเกฺขโป ธมฺมุทฺธจฺจํ , เตน ธมฺมุทฺธเจฺจน วิปสฺสนาวีถิโต อุคฺคมเนน วิรูปํ คหิตํ ปวตฺติยมานํ ธมฺมุทฺธจฺจวิคฺคหิตมานสํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ธมฺมุทฺธจฺจวิคฺคหิตมานสํ โหติ, อนิจฺจโต มนสิ กโรติ, โอภาโส อุปฺปชฺชติ, โอภาโส ธโมฺมติ โอภาสํ อาวชฺชติ, ตโต วิเกฺขโป อุทฺธจฺจํ, เตน อุทฺธเจฺจน วิคฺคหิตมานโส อนิจฺจโต อุปฏฺฐานํ ยถาภูตํ นปฺปชานาติฯ ทุกฺขโต…เป.… อนตฺตโต อุปฏฺฐานํ ยถาภูตํ นปฺปชานาติฯ ตถา อนิจฺจโต มนสิกโรโต ญาณํ อุปฺปชฺชติ…เป.… ปีติ ปสฺสทฺธิ สุขํ อธิโมโกฺข ปคฺคโห อุปฏฺฐานํ อุเปกฺขา นิกนฺติ อุปฺปชฺชติ, นิกนฺติ ธโมฺมติ นิกนฺตึ อาวชฺชติ, ตโต วิเกฺขโป อุทฺธจฺจํ, เตน อุทฺธเจฺจน วิคฺคหิตมานโส อนิจฺจโต อุปฏฺฐานํ ยถาภูตํ นปฺปชานาติฯ ทุกฺขโต…เป.… อนตฺตโต อุปฏฺฐานํ ยถาภูตํ นปฺปชานาตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๒.๖)ฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

ยุคนทฺธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฏิปทาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๑๘) ๓. สเญฺจตนิยวโคฺค

๑. เจตนาสุตฺตวณฺณนา

๑๗๑. ตติยสฺส ปฐเม **กายสเญฺจตนาเหตู**ติ กายกมฺมนิมิตฺตํ, กายิกสฺส กมฺมสฺส กฏตฺตา อุปจิตตฺตาติ อโตฺถฯ เอส นโย เสสสเญฺจตนาทฺวเยปิฯ อุทฺธจฺจสหคตเจตนา ปวตฺติวิปากํ เทติเยวาติ **“วีสติวิธา”**ติ วุตฺตํฯ **ตถา วจีสเญฺจตนา มโนสเญฺจตนา**ติ เอตฺถ กามาวจรกุสลากุสลวเสน วีสติ เจตนา ลพฺภนฺติฯ อิทํ ตถา-สเทฺทน อุปสํหรติฯ **อปิเจตฺถ นว มหคฺคตเจตนาปิ ลพฺภนฺตี**ติ อิมินา นวหิ รูปารูปกุสลเจตนาหิ สทฺธิํ มโนทฺวาเร เอกูนตึสาติ ตีสุ ทฺวาเรสุ เอกูนสตฺตติ เจตนา โหนฺตีติ ทเสฺสติฯ **อวิชฺชาปจฺจยาวา**ติ อิทํ ตาปิ เจตนา อวิชฺชาปจฺจยาว โหนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ยถาวุตฺตา หิ เอกูนสตฺตติ เจตนา กุสลาปิ อวิชฺชาปจฺจยา โหนฺติ, ปเคว อิตรา อปฺปหีนาวิชฺชเสฺสว อุปฺปชฺชนโต ปหีนาวิชฺชสฺส อนุปฺปชฺชนโตฯ

ยสฺมา ยํ ตํ ยถาวุตฺตํ เจตนาเภทํ กายสงฺขารเญฺจว วจีสงฺขารญฺจ มโนสงฺขารญฺจ ปเรหิ อนุสฺสาหิโต สามมฺปิ อสงฺขาริกจิเตฺตน กโรติ, ปเรหิ การิยมาโน สสงฺขาริกจิเตฺตนปิ กโรติ, ‘‘อิทํ นาม กมฺมํ กโรโนฺตปิ ตสฺส เอวรูโป นาม วิปาโก ภวิสฺสตี’’ติ เอวํ กมฺมํ วิปากญฺจ ชานโนฺตปิ กโรติ, มาตาปิตูสุ เจติยวนฺทนาทีนิ กโรเนฺตสุ อนุกโรโนฺต ทารโก วิย เกวลํ กมฺมเญฺญว วิชฺชานโนฺต ‘‘อิมสฺส ปน กมฺมสฺส อยํ วิปาโก’’ติ วิปากํ อชานโนฺตปิ กโรติ , ตสฺมา ตํ ทเสฺสตุํ **“สามํ วา ต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ปเรหิ อนาณโตฺต**ติ สรเสเนว วตฺตมาโนฯ **ชานโนฺต**ติ อนุสฺสวาทิวเสน ชานโนฺตฯ

นนุ จ ขีณาสโว เจติยํ วนฺทติ, ธมฺมํ ภณติ, กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรติ, กถมสฺส กายกมฺมาทโย น โหนฺตีติ? อวิปากตฺตาฯ ขีณาสเวน หิ กตกมฺมํ เนว กุสลํ โหติ นากุสลํ, อวิปากํ หุตฺวา กิริยามเตฺต ติฏฺฐติฯ เตนสฺส เต กายาทโย น โหนฺติฯ เตเนวาห **“ขีณาสวสฺส กาเยน กรณกมฺมํ ปญฺญายตี”**ติอาทิฯ **ตนฺ**ติ กุสลากุสลํฯ

ขิฑฺฑาย ปทุสฺสนฺตีติ ขิฑฺฑาปโทสิโน, ขิฑฺฑาปโทสิโน เอว **ขิฑฺฑาปโทสิกา**ฯ ขิฑฺฑาปโทโส วา เอเตสํ อตฺถีติ **ขิฑฺฑาปโทสิกา**ฯ เต กิร ปุญฺญวิเสสาธิคเตน มหเนฺตน อตฺตโน สิริวิภเวน นกฺขตฺตํ กีฬนฺตา ตาย สมฺปตฺติยา มหนฺตตาย ‘‘อาหารํ ปริภุญฺชิมฺหา น ปริภุญฺชิมฺหา’’ติปิ น ชานนฺติฯ อถ เอกาหาราติกฺกมโต ปฏฺฐาย นิรนฺตรํ ขาทนฺตาปิ ปิวนฺตาปิ จวนฺติเยว น ติฏฺฐนฺติฯ กสฺมา? กมฺมชเตชสฺส พลวตาย กรชกายสฺส มนฺทตายฯ มนุสฺสานญฺหิ กมฺมชเตโช มโนฺท, กรชกาโย พลวาฯ เตสํ เตชสฺส มนฺทตาย กายสฺส พลวตาย สตฺตาหมฺปิ อติกฺกมิตฺวา อุโณฺหทกอจฺฉยาคุอาทีหิ สกฺกา กรชกายํ อุปตฺถเมฺภตุํฯ เทวานํ ปน เตโช พลวา โหติ อุฬารปุญฺญนิพฺพตฺตตฺตา อุฬารครุสินิทฺธสุธาหารชีรณโต จฯ กรชํ มนฺทํ มุทุสุขุมาลภาวโตฯ เต เอกํ อาหารเวลํ อติกฺกมิตฺวาว สณฺฐาเปตุํ น สโกฺกนฺติฯ ยถา นาม คิมฺหานํ มชฺฌนฺหิเก ตตฺตปาสาเณ ฐปิตํ ปทุมํ วา อุปฺปลํ วา สายนฺหสมเย ฆฏสเตนปิ สิญฺจิยมานํ ปากติกํ น โหติ วินสฺสติเยว, เอวเมว ปจฺฉา นิรนฺตรํ ขาทนฺตาปิ ปิวนฺตาปิ จวนฺติเยว น ติฏฺฐนฺติฯ กตเม ปน เต เทวาติ? ‘‘อิเม นามา’’ติ อฏฺฐกถาย วิจารณา นตฺถิ, ‘‘อาหารูปเจฺฉเทน อาตเป ขิตฺตมาลา วิยา’’ติ วุตฺตตฺตา เย เกจิ กพฬีการาหารูปชีวิโน เทวา เอวํ กโรนฺติ, เต เอวํ จวนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ **อภยคิริวาสิโน** ปนาหุ ‘‘นิมฺมานรติปรนิมฺมิตวสวตฺติโน เต เทวา, ขิฑฺฑาย ปทุสฺสนมเตฺตเนว เหเต ขิฑฺฑาปโทสิกาติ วุตฺตา’’ติฯ โก ปเนตฺถ เทวานํ อาหาโร,

กา อาหารเวลาติ? ‘‘สเพฺพสมฺปิ กามาวจรเทวานํ สุธา อาหาโร, สา เหฏฺฐิเมหิ เหฏฺฐิเมหิ อุป ริมานํ อุปริมานํ ปณีตตมา โหติฯ ตํ ยถาสกํ ทิวสวเสเนว ทิวเส ทิวเส ภุญฺชนฺติฯ เกจิ ปน พ ทรปฺปมาณํ สุธาหารํ ปริภุญฺชนฺติฯ โส ชิวฺหายํ ฐปิตมตฺตเยว ยาว เกสคฺคนขคฺคา กายํ ผรติ, เตสํเยว ทิวสวเสน สตฺตทิวสํ ยาปนสมตฺถว โหตี’’ติ วทนฺติฯ

อิสฺสาปกตตฺตา ปทุเฏฺฐน มนสา ปทุสฺสนฺตีติ **มโนปโทสิกา**ฯ อุสูยวเสน วา มนโส ป โทโส มโนปโทโส, โส เอเตสํ อตฺถิ วินาสเหตุภูโตติ **มโนปโทสิกาฯ อกฺกุโทฺธ รกฺขตี**ติ กุทฺธสฺส โส โกโธ อิตรสฺมิํ อกฺกุชฺฌเนฺต อนุปาทาโน เอกวารเมว อุปฺปตฺติยา อนาเสวโน จา เวตุํ น สโกฺกติ, อุทกนฺตํ ปตฺวา อคฺคิ วิย นิพฺพายติ, ตสฺมา อกฺกุโทฺธ ตํ จวนโต รกฺขติฯ อุโภสุ ปน กุเทฺธสุ ภิโยฺย ภิโยฺย อญฺญมญฺญมฺหิ ปริวฑฺฒนวเสน ติขิณสมุทาจาโร นิสฺสยทหนรโส โกโธ อุปฺปชฺชมาโน หทยวตฺถุํ นิทหเนฺต อจฺจนฺตสุขุมาลํ กรชกายํ วินาเสติ, ตโต สกโลปิ อตฺตภาโว อนฺตรธายติฯ เตนาห **‘‘อุโภสุ ปนา’’**ติอาทิฯ ตถา จาห ภควา ‘‘อญฺญมญฺญมฺหิ ป ทุฏฺฐจิตฺตา กิลนฺตกาย…เป.… จวนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๔๗)ฯ

กตเม เตน เทวา ทฏฺฐพฺพาติ เอตฺถ **เตนา**ติ ปจฺจเตฺต กรณวจนนฺติ อาห **‘‘กตเม นาม เต เทวา ทฏฺฐพฺพา’’**ติฯ กรณเตฺถเยว วา เอตํ กรณวจนนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘เตน วา อตฺตภาเวนา’’**ติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

เจตนาสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. วิภตฺติสุตฺตวณฺณนา

๑๗๒. ทุติเย อตฺถปฺปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถํ อเตฺถ ปเภทคตํ ญาณํ **อตฺถปฏิสมฺภิทาฯ อโตฺถ**ติ เจตฺถ สเงฺขปโต เหตุผลํฯ ตญฺหิ เหตุวเสน อรณียํ คนฺตพฺพํ ปตฺตพฺพํ, ตสฺมา ‘‘อโตฺถ’’ติ วุจฺจติฯ ปเภทโต ปน ยํ กิญฺจิ ปจฺจยสมุปฺปนฺนํ, นิพฺ พานํ, ภาสิตโตฺถ, วิปาโก, กิริยาติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา ‘‘อโตฺถ’’ติ เวทิตพฺพา , ตํ อตฺถํ ปจฺจเวกฺ ขนฺตสฺส ตสฺมิํ อเตฺถ ปเภทคตํ ญาณํ **อตฺถปฏิสมฺภิทา**ฯ เตนาห **‘‘ปญฺจสุ อเตฺถสุ ปเภท คตํ ญาณ’’**นฺติฯ **อาจิกฺขามี**ติอาทีสุ อาทิโต กเถโนฺต **อาจิกฺขติ** นาม, อุทฺทิสตีติ อโตฺถฯ ตเมว อุเทฺทสํ ปริโยสาเปโนฺต **เทเสติ**ฯ ยถาอุทฺทิฏฺฐมตฺถํ อุทฺทิสนวเสน ปกาเรหิ ญาเปโนฺต **ญาเปติ**ฯ ปกาเรหิ เอว ตมตฺถํ ปติฏฺฐาเปโนฺต **ปฏฺฐเปติ**ฯ ยถาอุทฺทิฎฺฐํ ปฏินิทฺทิสนวเสน **วิว รติ**ฯ วิวฎํ **วิภชติ**ฯ วิภตฺตอตฺถํ เหตูทาหรณทสฺสเนหิ ปากฎํ กโรโนฺต **อุตฺตานิํ กโรติ**ฯ

ติโสฺส ปฏิสมฺภิทาติ ธมฺมนิรุตฺติปฏิภานปฏิสมฺภิทาฯ ตตฺถ **ธมฺมปฏิสมฺภิทา** นาม ธมฺมปฺปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถํ ญาณํฯ **ธโมฺม**ติ จ สเงฺขปโต ปจฺจโยฯ โส หิ ยสฺมา ตํ ตํ วิทหติ ปวเตฺตติ เจว ปาเปติ จ, ตสฺมา ‘‘ธโมฺม’’ติ วุจฺจติฯ ปเภทโต ปน โย โกจิ ผลนิพฺพตฺตโก เหตุ, อริยมโคฺค, ภาสิตํ, กุสลํ, อกุสลนฺติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา ‘‘ธโมฺม’’ติ เวทิตพฺพา, ตํ ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตสฺมิํ ธเมฺม ปเภทคตํ ญาณํ **ธมฺมปฏิสมฺภิทา**ฯ นิรุตฺ ติปฺปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถํ นิรุตฺตาภิลาเป ปเภทคตํ ญาณํ **นิรุตฺติ ปฏิสมฺภิทา**ติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อเตฺถ จ ธเมฺม จ ยา สภาวนิรุตฺติ, ตํ สภาวนิรุตฺติํ สทฺทํ อา รมฺมณํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตสฺมิํ สภาวนิรุตฺตาภิลาเป ปเภทคตํ ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา ติฯ

เอวมยํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา สทฺทารมฺมณา นาม ชาตา, น ปญฺญตฺติอารมฺมณาฯ กสฺมา? ยสฺมา สทฺทํ สุตฺวา ‘‘อยํ สภาวนิรุตฺตี’’ติ ชานนฺติฯ ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺโต หิ ‘‘ผโสฺส’’ติ วุเตฺต ‘‘อยํ สภาวนิรุตฺตี’’ติ ชานาติ, ‘‘ผสฺสา’’ติ วา ‘‘ผสฺส’’นฺติ วา วุเตฺต ปน ‘‘อยํ อสภาวนิรุตฺตี’’ติ ชานาติฯ เวทนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อญฺญํ ปเนส นามาขฺยาตอุปสคฺคพฺยญฺชนสทฺทํ ชานาติ น ชานาตีติ? ยทเคฺคน สทฺทํ ชานิตฺวา ‘‘อยํ สภาวนิรุตฺติ, อยํ อสภาวนิรุตฺตี’’ติ ชานาติ, ตทเคฺคน ตมฺปิ ชานิสฺสตีติฯ ตํ ปน ‘‘นยิทํ ปฏิสมฺภิทากิจฺจ’’นฺติ ปฏิกฺขิปิตฺวา อิทํ วตฺถุ กถิตํ –

ติสฺสทตฺตเตฺถโร กิร โพธิมเณฺฑ สุวณฺณสลากํ คเหตฺวา ‘‘อฎฺฐารสสุ ภาสาสุ กตรภาสาย กเถมี’’ติ ปวาเรสิฯ ตํ ปน เตน อตฺตโน อุคฺคเห ฐตฺวา ปวาริตํ, น ปฏิสมฺภิทาย ฐิเตนฯ โส หิ มหาปญฺญตาย ตํ ตํ ภาสํ กถาเปตฺวา อุคฺคเหตฺวา เอวํ ปวาเรสิฯ ‘‘ภาสํ นาม สตฺตา อุคฺคณฺหนฺตี’’ติ วตฺวา ปเนตฺถ อิทํ กถิตํฯ มาตาปิตโร หิ ทหรกาเล กุมารเก มเญฺจ วา ปีเฐ วา นิปชฺชาเปตฺวา ตํ ตํ กถยมานา ตานิ ตานิ กิจฺจานิ กโรนฺติฯ ทารกา เตสํ ตํ ตํ ภาสํ ววตฺถาเปนฺติ ‘‘อิมินา อิทํ วุตฺต’’นฺติฯ คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต กาเล สพฺพมฺปิ ภาสํ ชานนฺติฯ มาตา ทมิฬี, ปิตา อนฺธโกฯ เตสํ ชาโต ทารโก สเจ มาตุกถํ ปฐมํ สุณาติ, ทมิฬภาสํ ภาสิสฺสติฯ สเจ ปิตุกถํ ปฐมํ สุณาติ, อนฺธกภาสํ ภาสิสฺสติฯ อุภินฺนมฺปิ ปน กถํ อสฺสุณโนฺต มาคธภาสํ ภาสิสฺสติฯ โยปิ อคามเก มหาอรเญฺญ นิพฺพโตฺต, ตตฺถ อโญฺญ กเถโนฺต นาม นตฺถิฯ โสปิ อตฺตโน ธมฺมตาย วจนํ สมุฎฺฐาเปโนฺต, มาคธภาสเมว ภาสิสฺสติฯ นิรเย, ติรจฺฉานโยนิยํ, เปตฺติวิสเย, มนุสฺสโลเก, เทวโลเกติ สพฺพตฺถ มาคธภาสาว อุสฺสนฺนา, เสสา โอฎฺฎกิราตอนฺธกโยนกทมิฬภาสาทิกา อฎฺฐารส ภาสา ปริวตฺตนฺติ, กาลนฺตเรน อญฺญถา โหนฺติ จ นสฺสนฺติ จฯ

อยเมเวกา ยถาภุจฺจพฺรหฺมโวหารอริยโวหารสงฺขาตา มาคธภาสา น ปริวตฺตติฯ สา หิ กตฺถจิ กทาจิ ปริวตฺตนฺตีปิ น สพฺพตฺถ สพฺพทา สพฺพถาว ปริวตฺตติ, กปฺปวินาเสปิ ติฎฺฐติเยวฯ สมฺมาสมฺพุโทฺธปิ หิ เตปิฎกํ พุทฺธวจนํ ตนฺติํ อาโรเปโนฺต มาคธภาสาย เอว อาโรเปสิฯ กสฺมา? เอวญฺหิ อาหริตุํ สุขํ โหติฯ มาคธภาสาย หิ ตนฺติํ อารุฬฺหสฺส พุทฺธวจนสฺส ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตานํ โสตปถาคมนเมว ปปโญฺจฯ เตน สงฺฆฏฺฏิตมเตฺตเนว นยสเตน นยสหเสฺสน อโตฺถ อุปฎฺฐาติฯ อญฺญาย ภาสาย ตนฺติํ อารุฬฺหกํ โสเธตฺวา อุคฺคเหตพฺพํ โหติ, พหุมฺปิ อุคฺคเหตฺวา ปน ปุถุชฺชนสฺส ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺติ นาม นตฺถิ, อริยสาวโก โนปฏิสมฺภิทาปฺปโตฺต นาม นตฺถิฯ

ปฏิภานปฺปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถํ ปฏิภาเน ปเภทคตํ ญาณํ **ปฏิภานปฏิสมฺภิทา**ฯ อตฺถธมฺมาทิวิสเยสุ หิ ตีสุ ญาเณสุ ‘‘อิมานิ ญาณานิ อิทมตฺถโชตกานี’’ติ (วิภ. ๗๒๕-๗๓๑) เอวํ ปวตฺตญาณเสฺสตํ อธิวจนํฯ อิมา ปน จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา ทฺวีสุ ฐาเนสุ ปเภทํ คจฺฉนฺติ, ปญฺจหิ การเณหิ วิสทา โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ กตเมสุ ทฺวีสุ? เสกฺขภูมิยญฺจ อเสกฺขภูมิยญฺจ, ตตฺถ สาริปุตฺตเตฺถรสฺส มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรสฺส มหากสฺสปเตฺถรสฺส มหากจฺจายนเตฺถรสฺส มหาโกฎฺฐิกเตฺถรสฺสาติ อสีติยาปิ มหาเถรานํ ปฏิสมฺภิทา อเสกฺขภูมิยํ ปเภทคตาฯ อานนฺทเตฺถรสฺส, จิตฺตสฺส คหปติโน, ธมฺมิกสฺส อุปาสกสฺส, อุปาลิสฺส คหปติโน, ขุชฺชุตฺตราย อุปาสิกายาติ เอวมาทีนํ ปฏิสมฺภิทา เสกฺขภูมิยํ ปเภทคตาติ อิมาสุ ทฺวีสุ ภูมีสุ ปเภทํ คจฺฉนฺติฯ ปเภโท นาม มเคฺคหิ อธิคตานํ ปฏิสมฺภิทานํ ปเภทคมนํฯ

กตเมหิ ปญฺจหิ การเณหิ ปฏิสมฺภิทา วิสทา โหนฺตีติ? อธิคเมน, ปริยตฺติยา, สวเนน , ปริปุจฺฉาย, ปุพฺพโยเคนฯ ตตฺถ **อธิคโม** นาม อรหตฺตํฯ ตญฺหิ ปตฺตสฺส ปฏิสมฺภิทา วิสทา โหนฺติฯ **สวนํ** นาม ธมฺมสฺสวนํฯ สกฺกจฺจํ สุณนฺตสฺส หิ ปฏิสมฺภิทา วิสทา โหนฺติฯ **ปริปุจฺฉา**

นาม อฏฺฐกถาฯ อุคฺคหิตปาฬิยา อตฺถํ กเถนฺตสฺส หิ ปฏิสมฺภิทา วิสทา โหนฺติฯ **ปุพฺพโยโค** นาม ปุพฺพโยคาวจรตา หรณปจฺจาหรณนเยน ปริหฏกมฺมฏฺฐานตาฯ ปุพฺพโยคาวจรสฺส หิ ปฏิสมฺภิทา วิสทา โหนฺติฯ

เอเตสุ ปน ปริยตฺติ, สวนํ, ปริปุจฺฉาติ อิมานิ ตีณิ ปเภทเสฺสว พลวการณานิ, ปุพฺพโยโค อธิคมสฺส พลวปจฺจโยฯ ปเภทสฺส โหติ น โหตีติ? โหติ, น ปน ยถา อธิคมสฺส พลวปจฺจโย โหติ, ตถา ปเภทสฺสฯ ปริยตฺติสวนปริปุจฺฉา หิ ปุเพฺพ โหนฺตุ วา มา วา, ปุพฺพโยเคน ปน ปุเพฺพ เจว เอตรหิ จ สงฺขารสมฺมสนํ วินา ปฏิสมฺภิทาธิคโม นาม นตฺถิฯ อิเม ปน เทฺวปิ เอกโต หุตฺวา ปฏิสมฺภิทา อุปตฺถเมฺภตฺวา วิสทา โหนฺตีติฯ

วิภตฺติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๔. มหาโกฏฺฐิกสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗๓-๔. ตติเย **ผสฺสายตนานนฺ**ติ เอตฺถ อากรโฏฺฐ อายตนสโทฺทติ อาห **“ผสฺสาการาน”**นฺติอาทิฯ ‘‘สุวณฺณายตนํ, รชตายตน’’นฺติอาทีสุ อากโรปิ ‘‘อายตน’’นฺติ วุโตฺต, สญฺชาติสโมสรณาทิวเสนปิ อายตนโฏฺฐ ลพฺภติเยวฯ **มา**-อิติ ปฏิเสเธ นิปาโตฯ สฺวายํ ฉนฺนํ ผสฺสายตนานํ อเสสํ วิราคนิโรธา อตฺถญฺญํ วจนํ กิญฺจีติ สนฺธายาหาติ อาห **“มา ภณีติ อโตฺถ”**ติฯ **ปญฺจผสฺสายตนานิ นิรุทฺธานี**ติ จกฺขาทีนญฺจ ตตฺถ อภาวํ สนฺธาย วทติฯ **ฉฏฺฐสฺสา**ติ มนายตนสฺสฯ จตุเตฺถ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

มหาโกฏฺฐิกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๖. อุปวาณสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗๕-๖. ปญฺจเม **วิชฺชายา**ติ ทิพฺพจกฺขุปุเพฺพนิวาสานุสฺสติอาสวกฺขยญาณสงฺขาตาย ติวิธาย วิชฺชาย, อฏฺฐวิธาย วาฯ อฏฺฐวิธาปิ หิ วิชฺชา วิปสฺสนาญาเณน มโนมยิทฺธิยา จ สห อภิญฺญา ปริคฺคเหตฺวา วุตฺตาฯ **ปนฺนรสธมฺมเภเทน จรเณน สมนฺนาคโต**ติ สีลสํวโร, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา, โภชเน มตฺตญฺญุตา, ชาคริยานุโยโค, สทฺธา, หิรี, โอตฺตปฺปํ, พาหุสจฺจํ, วีริยํ, สติ, ปญฺญา, จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานีติ เอวํ ปนฺนรสเภเทน จรณธเมฺมน สมนฺนาคโตฯ อิเมเยว หิ ปนฺนรส ธมฺมา ยสฺมา เอเตหิ จรติ อริยสาวโก คจฺฉติ อมตํ ทิสํ, ตสฺมา **“จรณ”**นฺติ วุตฺตาฯ ฉเฏฺฐ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

อุปวาณสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ราหุลสุตฺตวณฺณนา

๑๗๗. สตฺตเม **ปถวีธาตุเรเวสา**ติ ทุวิธาเปสา ถทฺธเฏฺฐน, กกฺขฬเฏฺฐน, ผรุสเฏฺฐน เอกลกฺขณา ปถวีธาตุ เอวาติ อชฺฌตฺติกํ พาหิราย สทฺธึ โยเชตฺวา ทเสฺสติฯ กสฺมา? พาหิรายปถวีธาตุยา อเจตนาภาโว ปากโฏ, น อชฺฌตฺติกาย, ตสฺมา พาหิราย สทฺธึ เอกสทิสา อเจตนาเยวาติ คณฺหนฺตสฺส สุขปริคฺคาหา โหติ, ยถา กึ? ทเนฺตน โคเณน สทฺธึ โยชิโต อทโนฺตกติปาหเมว วิสุกายติ วิปฺผนฺทติ, อถ น จิรเสฺสว ทมถํ อุเปติ, เอวํ อชฺฌตฺติกํ พาหิราย สทฺธึ เอกสทิสาติ คณฺหนฺตสฺส กติปาหเมว อเจตนภาเวน อุปฏฺฐาติ, อถ น จิรเนวสฺสา อเจตนภาโว ปากโฏ โหติ ธาตุมตฺตตาย ทสฺสนโตฯ **เนตํ มม...เป.... ทฏฺฐพฺพนฺ**ติ ตํ อุภยมฺปิ ‘‘น

เอตํ มม, น เอโสหมสฺมิ, น เอโส เม อตฺตา’’ติ เอวํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทฏฺฐพฺพํฯ **ยถาภูต**นฺติ ยถาสภาวํฯ ตญฺหิ อนิจฺจาทิสภาวํ, ตสฺมา อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตาติ เอวํ ทฏฺฐพฺพนฺติ อโตฺถฯ ยสฺมา ‘‘เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’’ติ ปสฺสโนฺต เนว กตฺถจิ อตฺตานํ ปสฺสติ, น ตํ ปรสฺส กิญฺจนภาเว อุปเนตพฺพํ ปสฺสติ, น ปรสฺส อตฺตานํ อตฺตโน กิญฺจนภาเว อุปเนตพฺพํ ปสฺสติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘จตุโกฏิกสุญฺญตา นาม กถิตา’’**ติฯ

ราหุลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ชมฺพาลีสุตฺตวณฺณนา

๑๗๘. อฏฺฐเม **สนฺต**นฺติ องฺคสนฺตตาย เจว อารมฺมณสนฺตตาย จ กมนียํ มโนหรํฯ **เจโตวิมุตฺติ**นฺติ รูปารูปาวจรํ จิตฺตวิมุตฺติํฯ เตเนวาห **‘‘อฏฺฐนฺนํ สมาปตฺตีนํ อญฺญตรํ สมาปตฺติ’’**นฺติฯ **เลปมกฺขิเตนา**ติ ลาขามกฺขิเตนฯ **ปาริปนฺถิเก อโสเธตฺวา**ติ กามจฺฉนฺทาทิปาริปนฺถิเก อโสเธตฺวาฯ โย หิ กามาทีนวปจฺจเวกฺขณาทีหิ กามจฺฉนฺทํ น สุฏฺฐุ วิกฺขเมฺภตฺวา กายปฺปสฺสทฺธิวเสน ทุฏฺฐุลฺลํ สุปฺปฏิปฺปสฺสทฺธํ อกตฺวา อารมฺภธาตุมนสิการาทิวเสน ถินมิทฺธํ น สุฏฺฐุ ปฏิวิโนเทตฺวา สมถนิมิตฺตมนสิการาทิวเสน อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ น สมูหตํ กตฺวา อเญฺญปิ สมาธิปริปเนฺถ ธเมฺม น สุฏฺฐุ โสเธตฺวา ฌานํ สมาปชฺชติฯ โส อโสธิตํ อาสยํ ปวิฏฺฐภมโร วิย อสุทฺธํ อุยฺยานํ ปวิฏฺฐราชา วิย จ ขิปฺปเมว นิกฺขมติฯ โย ปน สมาธิปริปเนฺถ ธเมฺม สุฏฺฐุ วิโสเธตฺวา ฌานํ สมาปชฺชติ, โส สุวิโสธิตํ อาสยํ ปวิฏฺฐภมโร วิย สุปริสุทฺธํ อุยฺยานํ ปวิฏฺฐราชา วิย จ สกลมฺปิ ทิวสภาคํ อโนฺตสมาปตฺติยํเยว โหติฯ

อายมุขานีติ นทิตฬากกนฺทรปทราทิโต อาคมนมคฺคาฯ เต จ กนฺทราเยวาติ อาห **‘‘จตโสฺส ปวิสนกนฺทรา’’**ติฯ **อปายมุขานี**ติ อปคมนมคฺคาฯ อเปนฺติ อปคจฺฉนฺติ เอเตหีติ หิ อปายา, เต เอว มุขานีติ **อปายมุขานิ**ฯ ตานิ จ อุทกนิกฺขมนจฺฉิทฺทานีติ อาห **‘‘อปวาหนจฺฉิทฺทานี’’**ติ, อปายสงฺขาตานิ อุทกนิกฺขมนจฺฉิทฺทานีติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ชมฺพาลีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. นิพฺพานสุตฺตวณฺณนา

๑๗๙. นวเม **อภิธเมฺม วุตฺตนเยนา**ติ –

> ‘‘กตมา หานภาคินี ปญฺญา? ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภิํ กามสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ หานภาคินี ปญฺญา, ตทนุธมฺมตา สติ สนฺติฏฺฐติ ฐิติภาคินี ปญฺญาฯ อวิตกฺกสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิเสสภาคินี ปญฺญาฯ นิพฺพิทาสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิราคูปสญฺหิตา นิเพฺพธภาคินี ปญฺญา’’ติ (วิภ. ๗๙๙) –

อาทินา **วิภเงฺค** วุตฺตนเยน เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ **ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภิ**นฺติ ยฺวายํ อปฺปคุณสฺส ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภี, ตํฯ **กามสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺตี**ติ ตโต วุฏฺฐิตํ อารมฺมณวเสน กามสหคตา หุตฺวา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ ตุทนฺติ โจเทนฺติฯ ตสฺส กามานุปกฺขนฺทานํ สญฺญามนสิการานํ วเสน สา ปฐมชฺฌานปญฺญา หายติ ปริหายติ, ตสฺมา ‘‘หานภาคินี ปญฺญา’’ติ วุตฺตาฯ **ต**

ทนฺธมฺมตาติ ตทนุรูปสภาวาฯ **สติ สนฺติฏฺฐตี**ติ อิทํ มิจฺฉาสตึ สนฺธาย วุตฺตํ, น สมฺมาสตึฯ ยสฺส หิ ปฐมชฺฌานานุรูปสภาวา ปฐมชฺฌานํ สนฺตโต ปณีตโต ทิสฺวา อสฺสาทยมานา อภินนฺทมานา นิกนฺติ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส นิกนฺติวเสน ปฐมชฺฌานปญฺญา เนว หายติ น วฑฺฒติ, ฐิติโกฏฺฐาสิกา โหติฯ เตน วุตฺตํ **“ฐิติภาคินี ปญฺญา”**ติฯ **อวิตกฺกสหคตา**ติ อวิตกฺกํ ทุติยชฺฌานํ สนฺตโต ปณีตโต มนสิกโรโต อารมฺมณวเสน อวิตกฺกสหคตา สญฺญามนสิการาฯ **สมุทาจรนฺตี**ติ ปคุณโต ปฐมชฺฌานโต วุฏฺฐิตํ ทุติยชฺฌานาธิคมตฺถาย ตุทนฺติ โจเทนฺติ, ตสฺส อุปริ ทุติยชฺฌานานุปกฺขนฺทานํ สญฺญามนสิการานํ วเสน สา ปฐมชฺฌานปญฺญา วิเสสภูตสฺส ทุติยชฺฌานสฺส อุปฺปตฺติปทฏฺฐานตาย **“วิเสสภาคินี”**ติ วุตฺตาฯ

นิพฺพิทาสหคตาติ ตํเยว ปฐมชฺฌานลาภึ ฌานโต วุฏฺฐิตํ นิพฺพิทาสงฺขาเตน วิปสฺสนาญาเณน สหคตาฯ วิปสฺสนาญาณญฺหิ ฌานงฺคเภเท วตฺตเนฺต นิพฺพินฺทติ อุกฺกณฺฐติ, ตสฺมา ‘‘นิพฺพิทา’’ติ วุจฺจติฯ **สมุทาจรนฺตี**ติ นิพฺพานสจฺฉิกิริยตฺถาย ตุทนฺติ โจเทนฺติฯ **วิราคูปสญฺหิตา**ติ วิราคสงฺขาเตน นิพฺพาเนน อุปสํหิตาฯ วิปสฺสนาญาณญฺหิ สกฺกา อิมินา มเคฺคน วิราคํ นิพฺพานํ สจฺฉิกาตุนฺติ ปวตฺติโต ‘‘วิราคูปสํหิต’’นฺติ วุจฺจติฯ ตํสมฺปยุตฺตสญฺญามนสิการาปิ วิราคูปสํหิตา เอว นามฯ ตสฺส เตสํ สญฺญามนสิการานํ วเสน สา ปฐมชฺฌานปญฺญา อริยมคฺคปฺปฏิเวธสฺส ปทฏฺฐานตาย **“นิเพฺพธภาคินี”**ติ วุตฺตาติฯ

นิพฺพานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. มหาปเทสสุตฺตวณฺณนา

๑๘๐. ทสเม **มหาโอกาเส**ติ มหเนฺต โอกาเส มหนฺตานิ ธมฺมสฺส ปติฏฺฐาปนฏฺฐานานิฯ เยสุ ปติฏฺฐาปิโต ธโมฺม นิจฺฉียติ อสเนฺทหโตฯ กานิ ปน ตานิ? อาคมนวิสิฏฺฐานิ สุโตฺตตรณาทีนิฯ ทุติยวิกเปฺป อปทิสียนฺตีติ อปเทสา, มหนฺตา อปเทสา เอเตสนฺติ **มหาปเทสา**ฯ ‘‘สมฺมุขา เมตํ, อาวุโส, ภควโต สุต’’นฺติอาทินา เกนจิ อาภตสฺส ธโมฺมติ วินิจฺฉยเน การณํฯ กึ ปน ตนฺติ? ตสฺส ยถาภตสฺส สุโตฺตตรณาทิ เอวฯ ยทิ เอวํ กถํ จตฺตาโรติ? ยสฺมา ธมฺมสฺส เทฺว สมฺปทาโย สตฺถา สาวโก จฯ เตสุ สาวกา สงฺฆคณปุคฺคลวเสน ติวิธาฯ เอวมิมมฺหา มยายํ ธโมฺม ปฏิคฺคหิโตติ อปทิสิตพฺพานํ เภเทน จตฺตาโรฯ เตนาห **“สมฺมุขา เมตํ, อาวุโส, ภควโต สุต”**นฺติอาทิฯ ตถา จ วุตฺตํ **เนตฺติยํ** (เนตฺติ. ๔.๑๘) ‘‘จตฺตาโร มหาปเทสา พุทฺธาปเทโส, สงฺฆาปเทโส, คณาปเทโส, ปุคฺคลาปเทโสฯ อิเม จตฺตาโร มหาปเทสา’’ติฯ พุโทฺธ อปเทโส เอตสฺสาติ **พุทฺธาปเทโส**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ เตนาห **“พุทฺธาทโย...เป.... มหาการณานี”**ติฯ

เนว อภินนฺทิตพฺพนฺติ น สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํ, คนฺถสฺส สมฺปฏิจฺฉนํ นาม สวนนฺติ อาห **“น โสตพฺพ”**นฺติฯ **ปทพฺยญฺชนานี**ติ ปทานิ จ พฺยญฺชนานิ จ, อตฺถปทานิ พฺยญฺชนปทานิ จาติ อโตฺถฯ ปชฺชติ อโตฺถ เอเตหีติ **ปทานิ,** อกฺขราทีนิ พฺยญฺชนปทานิฯ ปชฺชิตพฺพโต **ปทานิ,** สงฺกาสนาทีนิ อตฺถปทานิฯ ‘‘อฏฺฐกถายํ ปทสงฺขาตานิ พฺยญฺชนานีติ พฺยญฺชนปทาเนว วุตฺตานี’’ติ เกจิฯ อตฺถํ พฺยเญฺชนฺตีติ **พฺยญฺชนานิ,** พฺยญฺชนปทานิฯ เตหิ พฺยญฺชิตพฺพโต **พฺยญฺชนานิ,** อตฺถปทานีติ อุภยสงฺคหโตฯ **อิมสฺมึ ฐาเน**ติ เตนาภตสุตฺตสฺส อิมสฺมึ ปเทเสฯ **ปาฬึ วุตฺตา**ติ เกวโล ปาฬิธโมฺม วุโตฺตฯ **อโตฺถ วุโตฺต**ติ ปาฬิยา อโตฺถ วุโตฺต นิทฺทิโฏฺฐฯ **อนุสนฺธิ กถิโต**ติ ยถารทฺธเทสนาย อุปริเทสนาย จ อนุสนฺธานํ กถิตํ, สมฺพโนฺธ กถิโตฯ **ปุพฺพาปรํ กถิต**นฺติ ปุเพฺพน ปรํ อวิรุชฺฌนเญฺจว วิเสสฏฺฐานญฺจ กถิตํ ปกาสิตํฯ เอวํ ปาฬิธมฺมาทีนิ สมฺมเทว สลฺลเกฺขตฺวา คหณํ สาธุกํ อุคฺคหณนฺติ อาห **“สุฏฺฐุ คเหตฺวา”**ติฯ **สุเตฺต โอ**

ตาเรตพฺพานีติ ญาเณน สุเตฺต โอคาเหตฺวา ตาเรตพฺพานิฯ ตํ ปน โอคาเหตฺวา ตรณํ ตตฺถ โอตรณํ อนุปฺปเวสนํ โหตีติ วุตฺตํ **“โอตริตพฺพานี”**ติฯ สํสเนฺทตฺวา ทสฺสนํ สนฺทสฺสนนฺติ อาห **“วินเย สํสเนฺทตพฺพานี”**ติฯ

“กึ ปน ตํ สุตฺตํ, โก วา วินโย”ติ วิจารณายํ อาจริยานํ มติเภทมุเขน ตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“เอตฺถ จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วินโย**ติ วิภงฺคปาฐมาหฯ โส หิ มาติกาสญฺญิตสฺส สุตฺตสฺส อเตฺถ สูจนโต “สุตฺต”นฺติ วตฺตพฺพตํ อรหติฯ วิวิธนยตฺตา วิสิฏฺฐนยตฺตา จ **วินโย,** ขนฺธกปาโฐฯ **เอวน**ฺติ เอวํ สุตฺตวินเยสุ ปริคฺคยฺหมาเนสุ วินยปิฏกมฺปิ น ปริยาทิยติ ปริวารปาฬิยา อสงฺคหิตตฺตาฯ สุตฺตนฺตาภิธมฺมปิฏกานิ วา **สุตฺตํ** อตฺถสูจนาทิอตฺถสมฺภวโตฯ **เอวมฺปี**ติ สุตฺตนฺตาภิธมฺมปิฏกานิ สุตฺตํ, วินยปิฏกํ วินโยติ เอวํ สุตฺตวินยวิภาเค วุจฺจมาเนปิฯ **น ตาว ปริยาทิยนฺตี**ติ น ตาว อนวเสสโต ปริคฺคยฺหนฺติ ฯ กสฺมาติ เจติ อาห **“อสุตฺตนามกญฺหี”**ติอาทิฯ ยสฺมา สุตฺตนฺติ อิมํ นามํ อนาโรเปตฺวา สงฺคีตํ ชาตกาทิพุทฺธวจนํ อตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตนเยน ตีณิ ปิฏกานิ น ปริยาทิยนฺตีติฯ สุตฺตนิปาตอุทานอิติวุตฺตกานิ ทีฆนิกายาทโย วิย สุตฺตนฺติ นามํ อาโรเปตฺวา อสงฺคีตานีติ อธิปฺปาเยเนตฺถ ชาตกาทีหิ สทฺธึ ตานิปิ คหิตานิฯ พุทฺธวํสจริยาปิฏกานํ ปเนตฺถ อคฺคหเณ การณํ มคฺคิตพฺพํ, กึ วา เอเตน มคฺคเนนฯ สโพฺพปายํ วณฺณนานโย เถรวาททสฺสนมุเขน ปฏิกฺขิโตฺต เอวาติฯ

กึ อตฺถีติ อสุตฺตนามกํ พุทฺธวจนํ นตฺถิเยวาติ ทเสฺสติฯ **ตํ สพฺพํ ปฏิกฺขิปิตฺวา**ติ “สุตฺตนฺติ วินโย”ติอาทินา วุตฺตสํวณฺณนายํ “นายมโตฺถ อิธาธิเปฺปโต”ติ ปฏิเสเธตฺวาฯ วิเนติ เอเตน กิเลเสติ วินโย, กิเลสวินยนูปาโย, โส เอว การณนฺติ อาห **“วินโย ปน การณ”**นฺติฯ

ธเมฺมติ ปริยตฺติธเมฺมฯ **สราคายา**ติ สราคภาวาย กามราคภวราคปริพฺรูหนายฯ **สํโยคายา**ติ ภวสํโยชนายฯ **สอุปาทานายา**ติ จตุรูปาทานูปสํหิตตายฯ **มหิจฺฉตายา**ติ มหิจฺฉภาวายฯ **อสนฺตุฎฺฐิยา**ติ อสนฺตุฎฺฐภาวายฯ **โกสชฺชายา**ติ กุสีตภาวายฯ **สงฺคณิกายา**ติ กิเลสสงฺคณิกวิหารายฯ **อาจยายา**ติ ติวิธวฏฺฏาจยายฯ **วิราคายา**ติ สกลวฏฺฏโต วิรชฺชนตฺถายฯ **วิสํโยคายา**ติ กามราคาทีหิ วิสํยุชฺชนตฺถายฯ **อนุปาทานายา**ติ สพฺพสฺสปิ กมฺมภวสฺส อคฺคหณายฯ **อปฺปิจฺฉตายา**ติ ปจฺจยปฺปิจฺฉตาทิวเสน สพฺพโส อิจฺฉาย อปคมายฯ **สนฺตุฎฺฐิยา**ติ ทฺวาทสวิธสนฺตุฎฺฐภาวายฯ **วีริยารมฺภายา**ติ กายิกสฺส เจว เจตสิกสฺส จ วีริยสฺส ปคฺคณฺหนตฺถายฯ **วิเวกายา**ติ ปวิวิตฺตภาวาย กามวิเวกาทิตทงฺควิเวกาทิวิเวกสิทฺธิยาฯ **อปจยายา**ติ สพฺพสฺสปิ วฏฺฏสฺส อปจยนาย, นิพฺพานายาติ อโตฺถฯ เอวํ โย ปริยตฺติธโมฺม อุคฺคหณธารณปริปุจฺฉามนสิการวเสน โยนิโส ปฏิปชฺชนฺตสฺส สราคาทิภาวปริวชฺชนสฺส การณํ หุตฺวา วิราคาทิภาวาย สํวตฺตติ, เอกํสโต **เอโส ธโมฺม, เอโส วินโย** สมฺมเทว อปายาทีสุ อปตนวเสน ธารณโต กิเลสานํ วินยนโต จฯ สตฺถุ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โอวาทานุรูปปฺปวตฺติภาวโต **เอตํ สตฺถุสาสน**นฺติ จ ชาเนยฺยาสีติ อโตฺถฯ

จตุสจฺจตฺถสูจนํ สุตฺตนฺติ อาห **“สุเตฺตติ เตปิฏเก พุทฺธวจเน”**ติฯ เตปิฏกญฺหิ พุทฺธวจนํ สจฺจวินิมุตฺตํ นตฺถิฯ ราคาทิวินยการณํ ยถา เตน สุตฺตปเทน ปกาสิตนฺติ อาห **“วินเยติ เอตสฺมึ ราคาทิวินยการเณ”**ติฯ สุเตฺต โอตรณเญฺจตฺถ เตปิฏกพุทฺธวจนปริยาปนฺนตาวเสเนว เวทิตพฺพํ, น อญฺญถาติ อาห **“สุตฺตปฺปฏิปาฏิยา กตฺถจิ อนาคนฺตฺวา”**ติฯ **ฉลฺลึ อุฎฺฐเปตฺวา**ติ อโรคสฺส มหโต รุกฺขสฺส ติฎฺฐโต อุปกฺกเมน ฉลฺลิกาย สกลิกาย ปปฏิกาย วา อุฎฺฐาปนํ วิย อโรคสฺส สาสนธมฺมสฺส ติฎฺฐโต พฺยญฺชนมเตฺตน ตปฺปริยาปนฺนํ วิย หุตฺวา ฉลฺลิสทิสํ ปุพฺพาปรวิรุทฺธตาทิโทสํ อุฎฺฐเปตฺวา ปริทีเปตฺวาฯ ตาทิสานิ ปน เอกํสโต คุฬฺหเวสฺสนฺ

ตราทิปริยาปนฺนานิ โหนฺตีติ อาห **“คฺพฺหเวสฺสนฺตร...เป.... ปญฺญายนฺตีติ อโตฺถ”**ติฯ **ราคาทิวินเย**ติ ราคาทิวินยนเตฺถน อตฺถาการตาย **อปญฺญายมานานิ ฉเทฺทตพฺพานิ** จชิตพฺพานิ น คเหตพฺพานิฯ **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพวาเรสุฯ

มหาปเทสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สเณฺจตนิยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๑๙) ๔. พฺราหฺมณวโคฺค

๑-๓. โยธาชีวสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๘๑-๑๘๓. จตุตฺถสฺส ปฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๔. อภยสุตฺตวณฺณนา

๑๘๔. จตุเตฺถ **โสจตี**ติ จิเตฺต อุปฺปนฺนพลวโสเกน โสจติ, จิตฺตสนฺตาเปน อโนฺต นิชฺฌายตีติ อโตฺถฯ **กิลมตี**ติ ตเสฺสว โสกสฺส วเสน กาเย จ อุปฺปนฺนทุเกฺขน กิลมติฯ **ปริเทวตี**ติ โสกุเทฺทหกวเสน ตํ ตํ วิปฺปลปโนฺต วาจาย ปริเทวติฯ **อุรตฺตาฬิ**นฺติ อุรตฺตาฬํ, อุรํ ตาเฬตฺวาติ อโตฺถฯ เตนาห **''อุรํ ตาเฬตฺวา''**ติฯ **กงฺขาวิจิกิจฺฉา**ติ เอตฺถ ''เอกเมวิทํ ปญฺจมํ นีวรณํฯ กึ นุ โข อิท''นฺติ อารมฺมณํ กงฺขนโต **กงฺขา**, ''อิทเมว วร''นฺติ นิเจฺฉตุํ อสมตฺถภาวโต **''วิจิกิจฺฉา''**ติ วุจฺจติ – ''ธมฺมสภาวํ วิจินโนฺต กิจฺฉติ, วิคตา จิกิจฺฉา''ติ วา กตฺวาฯ

อภยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. พฺราหฺมณสจฺจสุตฺตวณฺณนา

๑๘๕. ปญฺจเม **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ สุญฺญตานุปสฺสนาธิกาเรฯ **กฺวจี**ติ กตฺถจิ ฐาเน, กาเล, ธเมฺม วาฯ อถ วา **กฺวจี**ติ อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา วาฯ **อตฺตโน อตฺตาน**นฺติ สกตฺตานํ ''อยํ โข, โภ พฺรหฺมา, มหาพฺรหฺมา…เป.… วสี ปิตา ภูตภพฺยาน''นฺติอาทินา (ที. นิ. ๑.๔๒) ปเรหิ ปริกปฺปิตํ อตฺตานญฺจ กสฺสจิ กิญฺจนภูตํ น ปสฺสตีติ ทเสฺสโนฺต **''กสฺสจี''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปรสฺสา**ติ ปรชาติ ปโร ปุริโสติ วา เอวํ คหิตสฺสฯ **น จ มม กฺวจนี**ติ เอตฺถ **มม**-สโทฺท อฏฺฐานปฺปยุโตฺตติ อาห **''มม-สทฺทํ ตาว ฐเปตฺวา''**ติฯ **ปรสฺส จา**ติ อตฺตโน อญฺญสฺสฯ ปโร ปุริโส นาม อตฺถิ มมตฺถาย ฐิโตฯ ตสฺส วเสน มยฺหํ สพฺพํ อิชฺฌตีติ เอกจฺจทิฏฺฐิคติกปริกปฺปิตวเสน ปรํ อตฺตานํ ตญฺจ อตฺตโน กิญฺจนภูตํ น ปสฺสตีติ ทเสฺสโนฺต **''น จ กฺวจนี''**ติอาทิมาหฯ เอตฺถ จ **นาหํ กฺวจนี**ติ สกอตฺตโน สพฺภาวํ น ปสฺสติฯ **น กสฺสจิ กิญฺจนตสฺมิ**นฺติ สกอตฺตโน เอว กสฺสจิ อตฺตนิยตํ น ปสฺสติฯ **น จ มมา**ติ เอตํ ทฺวยํ ยถารหํ สมฺพนฺธิตพฺพํ, อตฺถิ-ปทํ ปเจฺจกํฯ **น จ กฺวจนิ ปรสฺส อตฺตา อตฺถี**ติ ปรสฺส อตฺตโน อภาวํ ปสฺสติฯ **ตสฺส ปรสฺส อตฺตโน มม กิญฺจนตา นตฺถี**ติ ปรสฺส อตฺตโน อนตฺตนิยตํ ปสฺสติฯ เอวํ อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา ขนฺธานํ อตฺตตฺตนิยสุญฺญตา-สุทฺธสงฺขารปุญฺชตา-จตุโกฏิกสุญฺญตาปริคฺคณฺหเนน นิฏฺฐา โหติฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

พฺราหฺมณสจฺจสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อุมฺมคฺคสุตฺตวณฺณนา

๑๘๖. ฉเฏฺฐ **อากฑฺฒียตี**ติ จิตฺตวสิโก โลโก ตตฺถ ตตฺถ อุปกฑฺฒียติฯ **เตสํเยเวตฺถ คหณํ เวทิตพฺพ**นฺติ เย อปริญฺญาตวตฺถุกา จิตฺตสฺส วสํ คจฺฉนฺติ, เตสํเยว คหณํฯ น หิ ปริญฺญาตกฺขนฺธา ปหีนกิเลสา จิตฺตสฺส วสํ คจฺฉนฺติ, จิตฺตํ ปน อตฺตโน วเส วเตฺตนฺติฯ **สห สีเลนา**ติ จาริตฺตวาริตฺตสีเลน สทฺธึฯ **ปุพฺพภาคปฏิปท**นฺติ ธุตงฺคมาทึ กตฺวา ยาว โคตฺรภุญาณํ, ตาว ปวเตฺตตพฺพํ สมถวิปสฺสนาสงฺขาตํ สมฺมาปฏิปทํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อุมฺมคฺคสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. วสฺสการสุตฺตวณฺณนา

๑๘๗. สตฺตเม **วสฺสกาโร พฺราหฺมโณ มคธมหามตฺโต**ติ เอตฺถ **วสฺสกาโร**ติ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส นามํฯ มหติยา อิสฺสริยมตฺตาย สมนฺนาคโต มหามตฺโตฯ **อิสฺสริยมตฺตายา**ติ จ อิสฺสริยปฺปมาเณนาติ อตฺโถ, อิสฺสริเยน เจว วิตฺตูปกรเณน จาติ เอวํ วา เอตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ, อุปโภคูปกรณานิปิ หิ โลเก ‘‘มตฺตา’’ติ วุจฺจนฺติฯ มคธรโญฺญ, มคธรเฏฺฐ วา มหามตฺโตติ **มคธมหามตฺโต**ฯ ตุทิสญฺญิโต คาโม นิวาโส เอตสฺสาติ **โตเทยฺโย**ฯ เตนวาห **‘‘ตุทิคามวาสิกสฺสา’’**ติฯ ตุทิคามวาสิตา จสฺส ตตฺถ อธิปติภาเวนาติ ทฏฺฐพฺพาฯ โส หิ ตํ คามํ โสณทโณฺฑ วิย, จมฺปํ กูฏทนฺโต วิย, ขาณุมตํ อธิปติภาเวน อชฺฌาวสติฯ **มหทฺธโน โหติ** ปญฺจจตฺตาลีสโกฏิวิภโวฯ **ปริสตี**ติ ปริสายํ, ชนสมูเหติ อตฺโถฯ เตนาห **‘‘สนฺนิปติตาย ปริสายา’’**ติฯ **อภิปฺปสโนฺน**ติ เอตฺถ อภิกฺกมนโตฺถ **อภิ**-สโทฺทติ อาห **‘‘อติกฺกมฺม ปสโนฺน’’**ติ, ปสาทนียํ ฐานํ อติกฺกมิตฺวา อปฺปสาทนียฏฺฐาเน ปสโนฺนติ อธิปฺปาโยฯ ตํ ตํ กิจฺจํ อตฺถํ ปสฺสตีติ อตฺถทสา, อลํ สมตฺถา ปฏิพลา อตฺถทสา อลมตฺถทสา, อลมตฺถทเส อติสยนฺตีติ **อลมตฺถทสตรา**ฯ เตนาห **‘‘อเตฺถ ปสฺสิตุํ สมตฺถา’’**ติอาทิฯ **เนว สปฺปุริสํ น อสปฺปุริสํ ชานาติ** สปฺปุริสธมฺมานํ อสปฺปุริสธมฺมานญฺจ ยาถาวโต อชานนโตฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

วสฺสการสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อุปกสุตฺตวณฺณนา

๑๘๘. อฏฺฐเม นิพฺพตฺติวเสน นิรยํ อรหติ, นิรยสํวตฺตนิเยน วา กมฺมุนา นิรเย นิยุโตฺตติ **เนรยิโก**ฯ อวีจิมฺหิ อุปฺปชฺชิตฺวา ตตฺถ อายุกปฺปสญฺญิตํ อนฺตรกปฺปํ ติฏฺฐตีติ **กปฺปฏฺโฐ**ฯ นิรยูปปตฺตึ ปริหรณวเสน ติกิจฺฉิตุํ อสกฺกุเณโยฺยติ **อเตกิโจฺฉ**ฯ **อปริยาทินฺนาวา**ติ อปริกฺขีณาเยวฯ สเจ หิ เอโก ภิกฺขุ กายานุปสฺสนํ ปุจฺฉติ, อโญฺญ เวทนานุปสฺสนํ…เป.… จิตฺตานุปสฺสนํฯ ‘‘อิมินา ปุเฏฺฐ อหํ ปุจฺฉามี’’ติ เอโก เอกํ น โอโลเกติ, เอวํ สเนฺตปิ เตสํ วาโร ปญฺญายติ เอว, พุทฺธานํ ปน วาโร น ปญฺญายติฯ วิทตฺถิจตุรงฺคุลํ ฉายํ อติกฺกมนโต ปุเรตรํเยว ภควา จุทฺทสวิเธน กายานุปสฺสนํ, นววิเธน เวทนานุปสฺสนํ, โสฬสวิเธน จิตฺตานุปสฺสนํ, ปญฺจวิเธน ธมฺมานุปสฺสนํ กเถติฯ ติฏฺฐนฺตุ วา เอวํ จตฺตาโรฯ สเจ หิ อเญฺญ จตฺตาโร สมฺมปฺปธาเนสุ, อเญฺญ อิทฺธิปาเทสุ, อเญฺญ ปญฺจินฺทฺริเยสุ , อเญฺญ ปญฺจพเลสุ, อเญฺญ สตฺตโพชฺฌเงฺคสุ, อเญฺญ อฏฺฐมคฺคเงฺคสุ ปเญฺห ปุเจฺฉยฺยุํ, ตมฺปิ ภควา กเถยฺยฯ ติฏฺฐนฺตุ วา เอเต อฏฺฐฯ สเจ อเญฺญ สตฺตตึส ชนา โพธิปกฺขิเยสุ ปเญฺห ปุเจฺฉยฺยุํ, ตมฺปิ ภควา ตาวเทว กเถยฺยฯ กสฺมา? ยาวตา หิ โลกิยมหาชเน เอกํ ปทํ กเถเนฺต ตาว อานนฺทเตฺถโร อฏฺฐ ปทานิ กเถติฯ อานนฺทเตฺถเร ปน เอกํ ปทํ กเถเนฺตเยว ภควา โสฬส ปทานิ กเถติฯ กสฺมา? ภควโต หิ ชิวฺหา มุทุ, ทนฺตาวรณํ สุผุสิตํ, วจนํ อคฬิตํ, ภวงฺคปริวาโส ลหุโกฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อปริยาทินฺนาวสฺส ตถาคตสฺส ธมฺมเทสนา, อปริยาทินฺนํ ธมฺมปทพฺยญฺชน’’**นฺติฯ

ตตฺถ **ธมฺมเทสนา**ติ ตนฺติฏฺฐปนาฯ **ธมฺมปทพฺยญฺชน**นฺติ เอตฺถ **ธโมฺม**ติ ปาฬิฯ ปชฺชติ อโตฺถ เอเตนาติ **ปทํ**ฯ วากฺยญฺจ ปเทเนว สงฺคหิตํฯ อตฺถํ พฺยเญฺชตีติ **พฺยญฺชนํ,** อกฺขรํฯ ตญฺหิ ปทวากฺยํ ปริจฺฉิชฺชมานํ ตํ ตํ อตฺถํ พฺยเญฺชติ ปกาเสติฯ เอเตน อปราปเรหิ ปทพฺยญฺชเนหิ สุจิรมฺปิ กาลํ กเถนฺตสฺส ตถาคตสฺส น กทาจิ เตสํ ปริยาทานํ อตฺถีติ ทเสฺสติฯ **คุณธํสี**ติ คุณธํสนสีโลฯ **ปคโพฺพ**ติ วาจาปาคพฺพิเยน สมนฺนาคโตฯ

อุปกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. สจฺฉิกรณียสุตฺตวณฺณนา

๑๘๙. นวเม **นามกาเยนา**ติ สหชาตนามกาเยนฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

สจฺฉิกรณียสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อุโปสถสุตฺตวณฺณนา

๑๙๐. ทสเม **ตุณฺหีภูตํ ตุณฺหีภูต**นฺติ อาเมฑิตวจนํ พฺยาปนิจฺฉาวเสน วุตฺตนฺติ อาห **“ยโต ยโต อนุวิโลเกตี”**ติฯ **อนุวิโลเกตฺวา**ติ เอตฺถ **อนุ**-สทฺโททฺทปิ พฺยาปนิจฺฉาวจนเมวาติ อนุ อนุ วิโลเกตฺวาติ อโตฺถ, ปญฺจปสาทปฺปฏิมณฺฑิตานิ อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา ตโต ตโต วิโลเกตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **อล**นฺติ ยุตฺตํ, โอปายิกนฺติ อโตฺถ ‘‘อลเมว นิพฺพินฺทิตุ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๗๒; สํ. นิ. ๒.๑๒๔-๑๒๖) วิยฯ ปุฏพนฺธเนน ปริหริตฺวา อสิตพฺพํ **ปุโฏสํ** สมฺพลํ อ-การสฺส โอ-การํ กตฺวาฯ เตนาห **“ปาเถยฺย”**นฺติฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อุโปสถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

พฺราหฺมณวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๒๐) ๕. มหาวคฺค

๑. โสตานุคตสุตฺตวณฺณนา

๑๙๑. ปญฺจมสฺส ปฐเม **โสตานุคตาน**นฺติ ปสาทโสตํ อนุคนฺตฺวา คตานํ, ปคุณานํ วา จุคฺคตานนฺติ อโตฺถฯ เอวํภูตา จ ปสาทโสตํ โอทหิตฺวา ญาณโสเตน สุฏฺฐุ ววตฺถปิตา นาม โหนฺตีติ อาห **“ปสาทโสต”**นฺติอาทิฯ เอกจฺจสฺส หิ อุคฺคหิตปุพฺพวจนํ ตํ ตํ ปคุณํ นิจฺฉริตํ สุฏฺฐุ ววตฺถปิตํ น โหติฯ ‘‘อสุกํ สุตฺตํ วา ชาตกํ วา กเถหี’’ติ วุเตฺต ‘‘สชฺฌายิตฺวา สํสนฺทิตฺวา สมนุคฺคาหิตฺวา ชานิสฺสามี’’ติ วทนฺติฯ เอกจฺจสฺส ตํ ตํ ปคุณํ ภวงฺคโสตสทิสํ โหติ ‘‘อสุกํ สุตฺตํ วา ชาตกํ วา กเถหี’’ติ วุเตฺต อุทฺธริตฺวา ตเมว กเถติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ **“ญาณโสเตน ววตฺถปิตาน”**นฺติฯ อิตฺถิลิงฺคาทีนิ ตีณิ **ลิงฺคานิ**ฯ นามาทีนิ จตฺตาริ **ปทานิ**ฯ ปฐมาทโย สตฺต **วิภตฺติโย**ฯ

วฬเณฺชตีติ ปาฬึ อนุสนฺธึ ปุพฺพาปรวเสน วาจุคฺคตํ กโรโนฺต ธาเรติฯ **วจสา ปริจิตา**ติ สุตฺตทสกวคฺคทสกปณฺณาสทสกวเสน วาจาย สชฺฌายิตา, ‘‘ทสสุตฺตานิ คตานิ, ทสวคฺคานิ คตานี’’ติอาทินา สลฺลเกฺขตฺวา วาจาย สชฺฌายิตาติ อโตฺถฯ วคฺคาทิวเสน หิ อิธ วจสา ปริจโย อธิเปฺปโต, น ปน สุเตฺตกเทสสฺส สุตฺตมตฺตสฺส วจสา ปริจโยฯ มนสา อนุ อนุ เปกฺขิตา ภาคโส นิชฺฌายิตา วิทิตา **มนุสานุเปกฺขิตา**ฯ ยสฺส วาจาย สชฺฌายิตํ พุทฺธวจนํ มนสา จิเนฺตนฺตสฺส ตตฺถ ตตฺถ ปากฏํ โหติ, มหาทีปํ ชาเลตฺวา ฐิตสฺส รูปคตํ วิย วิภูตํ หุตฺวา ปญฺญายติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **สุปฺปฏิวิทฺธา**ติ นิชฺชฏํ นิคฺคุมฺพํ กตฺวา สุฏฺฐุ ยาถาวโต ปฏิวิทฺธาฯ เสส เมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

โสตานุคตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ฐานสุตฺตวณฺณนา

๑๙๒. ทุติเย **สํวาเสนา**ติ สหวาเสนฯ **สีลํ เวทิตพฺพ**นฺติ ‘‘อยํ สุสีโล วา ทุสฺสีโล วา’’ติ สห วสเนฺตน อุปสงฺกมเนฺตน ชานิตโพฺพฯ **ตญฺจ โข ทีเฆน อทฺธุนา, น อิตฺตร**นฺติ ตญฺจ สีลํ ทีเฆน กาเลน เวทิตพฺพํ, น อิตฺตเรนฯ ทฺวีหตีหญฺหิ สํยตากาโร จ สํวุตินฺทฺริยากาโร จ น สกฺกา ทเสฺสตุํฯ **มนสิ กโรตา**ติ ตมฺปิ ‘‘สีลมสฺส ปริคฺคเหสฺสามี’’ติ มนสิกโรเนฺตน ปจฺจเวกฺขเนฺตเนว สกฺกา ชานิตุํ, น อิตเรนฯ **ปญฺญวตา**ติ ตมฺปิ สปฺปเญฺญเนว ปณฺฑิเตนฯ พาโล หิ มนสิกโรโนฺตปิ ชานิตุํ น สโกฺกติฯ

สํโวหาเรนาติ อปราปรํ กถเนนฯ

> ‘‘โย หิ โกจิ มนุเสฺสสุ, โวหารํ อุปชีวติ;
> เอวํ วาเสฏฺฐ ชานาหิ, วาณิโช โส น พฺราหฺมโณ’’ติฯ (ม. นิ. ๒.๔๕๗; สุ. นิ. ๖๑๙)
> –

เอตฺถ หิ พฺยวหาโร นามฯ ‘‘จตฺตาโร อริยโวหารา, จตฺตาโร อนริยโวหารา’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๑๓) เอตฺถ เจตนาฯ ‘‘สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร’’ติ (ธ. ส. ๑๓๑๓-๑๓๑๕; มหา นิ. ๗๓) เอตฺถ ปญฺญตฺติฯ ‘‘โวหารมเตฺตน โส โวหเรยฺยา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๒๕) เอตฺถ กถาโวหาโรฯ อิธาปิ เอโสว อธิเปฺปโตฯ เอกจฺจสฺส หิ สมฺมุขากถา ปรมฺมุขากถาย น สเมติ ปรมฺมุขาก

ถา สมฺมุขากถาย ฯ ตถา ปุริมกถา ปจฺฉิมกถาย, ปจฺฉิมกถา จ ปุริมกถาย ฯ โส กถเนเนว สกฺกา ชานิตุํ ‘‘อสุจิ เอโส ปุคฺคโล’’ติ ฯ สุจิสีลสฺส ปน ปุริมํ ปจฺฉิเมน, ปจฺฉิมญฺจ ปุริเมน สเมติ ฯ สมฺมุขากถิตํ ปรมฺมุขากถิเตน สเมติ, ปรมฺมุขากถิตญฺจ สมฺมุขากถิเตน, ตสฺมา กถเนน สกฺกา สุจิภาโว ชานิตุนฺติ ปกาเสนฺโต เอวมาห ฯ

ถาโมติ ญาณถาโม ฯ ยสฺส หิ ญาณถาโม นตฺถิ, โส อุปฺปนฺเนสุ อุปทฺทเวสุ คเหตพฺพํ คหณํ กตฺตพฺพํ กิจฺจํ อปสฺสนฺโต อทฺวารกฆรํ ปวิฏฺโฐ วิย จรติ ฯ เตนาห **‘‘อาปทาสุ, ภิกฺขเว, ถาโม เวทิตโพฺพ’’**ติ ฯ

สากจฺฉายาติ สํกถาย ฯ ทุปฺปญฺญสฺส หิ กถา อุทเก เคณฺฑุ วิย อุปฺปิลวติ ฯ ปญฺญวโต กเถนฺตสฺส ปฏิภานํ อนนฺตํ โหติ ฯ อุทกวิปฺผนฺทิเตเนว หิ มจฺโฉ ขุทฺทโก วา มหนฺโต วาติ ญายติ ฯ

ญาติวินาโสติ โจรโรคภยาทีหิ ญาตีนํ วินาโส ฯ โภคานํ พฺยสนํ **โภคพฺยสนํ,** ราชโจราทิวเสน โภควินาโสติ อโตฺถ ฯ เตนาห **‘‘ทุติยปเทปิ เอเสว นโย’’**ติ ฯ **ปญฺหุมฺมโคฺค**ติ ปญฺหคเวสนํ, ญาตุํ อิจฺฉิตสฺส อตฺถสฺส วีมํสนนฺติ อโตฺถ ฯ **อตปฺปก**นฺติ อติตฺติกรเฏฺฐน อตปฺปกํ สาทุรสโภชนํ วิย ฯ **สณฺห**นฺติ สุขุมสภาวํ ฯ

ฐานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

๓. ภทฺทิยสุตฺตวณฺณนา

๑๙๓. ตติเย กรณสฺส อุตฺตรํ กิริยํ กรณุตฺตริยํ, ตํ ลกฺขณํ เอตสฺสาติ **กรณุตฺตริยลกฺขโณ** ฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมว ฯ

ภทฺทิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

๔. สามุคิยสุตฺตวณฺณนา

๑๙๔. จตุเตฺถ ปุคฺคลสฺส ปาริสุทฺธิยา ปธานภูตานิ วา องฺคานิ **ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคานิ** ฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมว ฯ

สามุคิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

๕. วปฺปสุตฺตวณฺณนา

๑๙๕. ปญฺจเม **ปิหิตตฺตา**ติ อกุสลสฺส ปเวสนทฺวารํ ปิทหิตฺวา ฐิตตฺตา ฯ กาเยน สํวริตพฺพญฺหิ อปิหิเตน ทฺวาเรน ปวตฺตนกํ ปาปธมฺมํ สํวริตฺวา ฐิโต **กาเยน สํวุโต นาม ฯ ขยวิราเคนา**ติ อจฺจนฺตขยสงฺขาเตน วิรชฺชเนน, อนุปฺปาทนิโรเธนาติ อโตฺถ ฯ กึ วิชฺชา ปุเพฺพ อุปฺปนฺนาติ? อุภยเมตํ น วตฺตพฺพํ ฯ ปหานาภิสมยภาวนาภิสมยานํ อภินฺนกาลตฺตา ปทีปุชฺชลเนน อนฺธการํ วิย วิชฺชุปฺปาเทน อวิชฺชา นิรุทฺธาว โหติ, วตฺตพฺพํ วา เหตุผลตฺตมุปจารวเสน ฯ ยถา หิ ปทีปุชฺชลนเหตุโก อนฺธการวิคโม, เอวํ วิชฺชุปฺปาทเหตุโก อวิชฺชานิโรโธ ฯ เหตุผลธมฺมา จ สมานกาลาปิ ปุพฺพาปรกาลา วิย โวหรียนฺติ ยถา ‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณ’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๔๐๐; ๓.๔๒๑, ๔๒๕, ๔๒๖; สํ. นิ. ๒.๔๓-๔๔; ๒.๔.๖๐; กถา.

๔๖๕, ๔๖๗) ปจฺจยาทานุปฺปชฺชนกิริยาฯ จิตฺตสฺส กายสฺส จ วิหนนโต **วิฆาโต,** ทุกฺขํฯ ปริทหนโต **ปริฬาโห**ฯ

นิจฺจวิหาราติ สพฺพทา ปวตฺตนกวิหาราฯ ฐเปตฺวา หิ สมาปตฺติเวลํ ภวงฺคเวลญฺจ ขีณาสวา อิมินา ฉฬงฺคุเปกฺขาวิหาเรน สพฺพกาลํ วิหรนฺติฯ **จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา**ติ จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ทิสฺวาฯ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวาติ หิ นิสฺสยโวหาเรน วุตฺตํฯ สสมฺภารกถา เหสา ยถา ''ธนุนา วิชฺฌตี''ติ, ตสฺมา นิสฺสยสีเสน นิสฺสิตสฺส คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ **ราควเสน น โสมนสฺสชาโต โหตี**ติ เคหสิตเปมวเสนปิ ชวนกฺขเณ โสมนสฺสชาโต น โหติ มเคฺคน สมุจฺฉินฺนตฺตา, **น โทมนสฺสชาโต** ปสาทญฺญถตฺตวเสนปิฯ **อุเปกฺขโก มชฺฌโตฺต หุตฺวา วิหรตี**ติ อสมเปกฺขเนน โมหํ อนุปฺปาเทโนฺต ญาณุเปกฺขาวเสเนว อุเปกฺขโก วิหรติ มชฺฌโตฺตฯ ขีณาสโว หิ อิเฏฺฐปิ อนิเฏฺฐปิ มชฺฌเตฺตปิ อารมฺมเณ โย อสมเปกฺขเนน สมสมา อโยนิโสคหเณ อขีณาสวานํ โมโห อุปฺปชฺชติ, ตํ อนุปฺปาเทโนฺต มเคฺคเนว ตสฺส สมุคฺฆาติตตฺตา ญาณุเปกฺขาวเสเนว อุเปกฺขโก วิหรติ, อยญฺจสฺส ปฏิปตฺติ สติเวปุลฺลปตฺติยา ปญฺญาเวปุลฺลปตฺติยา จาติ วุตฺตํ **''สติสมฺปชญฺญปริคฺคหิตายา''**ติฯ

เอตฺถ จ ''ฉสุ ทฺวาเรสุ อุเปกฺขโก วิหรตี''ติ อิมินา ฉฬงฺคุเปกฺขา กถิตาฯ ''สมฺปชาโน''ติ วจนโต ปน จตฺตาริ ญาณสมฺปยุตฺตจิตฺตานิ ลพฺภนฺติ เตหิ วินา สมฺปชานตาย อสมฺภวโตฯ ''สตตวิหารา''ติ วจนโต อฏฺฐปิ มหากิริยจิตฺตานิ ลพฺภนฺติ ญาณุปฺปตฺติปจฺจยรหิตกาเลปิ ปวตฺติโชตนโตฯ ''อรชฺชโนฺต อทุสฺสโนฺต''ติ วจนโต หสิตุปฺปาทโวฏฺฐพฺพเนหิ สทฺธิํ ทส จิตฺตานิ ลพฺภนฺติฯ อรชฺชนาทุสฺสนวเสน ปวตฺติ หิ เตสมฺปิ สาธารณาติฯ นนุ เจตฺถ ''อุเปกฺขโก วิหรตี''ติ ฉฬงฺคุเปกฺขาวเสน อิเมสํ สตตวิหารานํ อาคตตฺตา โสมนสฺสํ กถํ ลพฺภตีติ? อาเสวนโตติฯ กิญฺจาปิ หิ ขีณาสโว อิฏฺฐานิเฏฺฐปิ อารมฺมเณ มชฺฌเตฺต วิย พหุลํ อุเปกฺขโก วิหรติ อตฺตโน ปริสุทฺธปฺปกติภาวาวิชหนโต, กทาจิ ปน ตถา เจโตภิสงฺขารภาเว ยํ ตํ สภาวโต อิฏฺฐํ อารมฺมณํ , ตสฺส ยาถาวโต สภาวคฺคหณวเสนปิ อรหโต จิตฺตํ โสมนสฺสสหคตํ หุตฺวา ปวตฺตเตว, ตญฺจ โข ปุพฺพาเสวนวเสนฯ

กาโยติ (สํ. นิ. ฏี. ๒.๒.๕๑) ปญฺจทฺวารกาโย, โส อโนฺต อวสานํ เอติสฺสาติ กายนฺติกา, ตํ **กายนฺติกํ**ฯ เตนาห – **''ยาว ปญฺจทฺวารกาโย ปวตฺตติ, ตาว ปวตฺต**''นฺติฯ **ชีวิตนฺติก**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ปจฺฉา อุปฺปชฺชิตฺวา**ติ เอตสฺมิํ อตฺตภาเว มโนทฺวาริกเวทนาโต ปจฺฉา อุปฺปชฺชิตฺวา ตโต ปฐมํ นิรุชฺฌติ, ตโต เอว อตฺถสิทฺธมตฺถํ สรูเปเนว ทเสฺสตุํ **''มโนทฺวาริกเวทนา ปฐมํ อุปฺปชฺชิตฺวา ปจฺฉา นิรุชฺฌตี''**ติ วุตฺตํฯ อิทานิ ตเมว สเงฺขเปน วุตฺตํ วิวริตุํ **''สา หี''**ติอาทิมาหฯ ยาว เตตฺติํสวสฺสานิ ปฐมวโยฯ **ปญฺญาสวสฺสกาเล**ติ ปฐมวยโต ยาว ปญฺญาสวสฺสกาลา, ตาวฯ **ฐิตา โหตี**ติ วฑฺฒิหานิโย อนุปคนฺตฺวา สมรูเปเนว ฐิตา โหติฯ **มนฺทา**ติ มุทุกา อติขิณาฯ **ตทา**ติ อสีตินวุติวสฺสกาเล **วทเนฺตปิ** ตถาจิรปริจิเตปีติ อธิปฺปาโยฯ **ภคฺคา**ติ เตโชภเคฺคน ภคฺคา ทุพฺพณฺณาฯ **หทยโกฏิํเยวา**ติ จกฺขาทิวตฺถูสุ อปฺปวตฺติตฺวา เตสํ อาทิอนฺตโกฏิภูตํ หทยวตฺถุํเยวฯ **ตาวา**ติ ยาว เวทนา วตฺตติ, ตาวฯ

วาปิยาติ มหาตฬาเกนฯ **ปญฺจอุทกมคฺคสมฺปนฺนนฺ**ติ ปญฺจหิ อุทกสฺส ปวิสนนิกฺขมนมเคฺคหิ ยุตฺตํฯ **ตโต ตโต วิสฺสนฺทมานํ** สพฺพโส ปุณฺณตฺตาฯ **ปฐมํ เทเว วสฺสเนฺต**ติอาทิ อุปมาสํสนฺทนํฯ **อิมํ เวทนํ สนฺธายา**ติ อิมํ ยถาวุตฺตํ ปริโยสานปฺปตฺตํ มโนทฺวาริกเวทนํ สนฺธายฯ

กายสฺส เภทาติ อตฺตภาวสฺส วินาสนโตฯ **ปรโต อคนฺตฺวา**ติ ปรโลกวเสน อคนฺตฺวาฯ เวทนานํ สีติภาโว นาม สงฺขารทรถปริฬาหาภาโวฯ โส ปนายํ สพฺพโส อปฺปวตฺติวเสเนวาติ อาห **“อปฺปวตฺตนธมฺมานิ ภวิสฺสนฺตี”**ติฯ

อตฺตภาวํ นาเสตุกามสฺส ทฬฺหํ อุปฺปนฺนํ สํเวคญาณํ สนฺธายาห **“กุทาโล วิย ปญฺญา”**ติฯ ตโต นิพฺพตฺติตชฺฌานสมาธึ สนฺธาย **“ปิฏกํ วิย สมาธี”**ติฯ ตนฺนิสฺสาย ปวตฺเตตพฺพวิปสฺสนารมฺภญาณํ สนฺธาย **“ขนิตฺติ วิย วิปสฺสนา”**ติ จ วุตฺตํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

วปฺปสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สาฬฺหสุตฺตวณฺณนา

๑๙๖. ฉฏฺเฐ กายทฬฺหิพหุลตํ ตปตีติ ตโป, อตฺตกิลมถานุโยควเสน ปวตฺตํ วีริยํฯ เตน กายทฬฺหิพหุลตานิมิตฺตสฺส ปาปสฺส ชิคุจฺฉนํ วิรชฺชนํ **ตโปชิคุจฺฉา**ติ อาห **“ทุกฺกรการิกสงฺขาเตนา”**ติอาทิฯ **ตโปชิคุจฺฉวาทา**ติอาทีสุ ตโปชิคุจฺฉํ วทนฺติ, มนสาปิ ตเมว สารโต คเหตฺวา วิจรนฺติ, กาเยนปิ ตเมว อลฺลีนา นานปฺปการํ อตฺตกิลมถานุโยคมนุยุตฺตา วิหรนฺตีติ อโตฺถฯ **อปริสุทฺธกายสมาจารา**ติ อปริสุเทฺธน ปาณาติปาตาทินา กายสมาจาเรน สมนฺนาคตาฯ **อปริสุทฺธวจีสมาจารา**ติ อปริสุเทฺธน มุสาวาทาทินา วจีสมาจาเรน สมนฺนาคตาฯ **อปริสุทฺธมโนสมาจารา**ติ อปริสุเทฺธน อภิชฺฌาทินา มโนสมาจาเรน สมนฺนาคตาฯ กามํ อกุสลกายสมาจารวจีสมาจารปฺปวตฺติกาเลปิ อภิชฺฌาทโย ปวตฺตนฺติเยว, ตทา ปน เต เจตนาปกฺขิกา วา อโพฺพหาริกา วาติ, มโนสมาจารวาเร เอว อภิชฺฌาทิวเสน โยชนา กตาฯ อถ วา ทฺวารนฺตเร ปวตฺตานํ ปาณาติปาตาทีนํ วจีสมาจาราทิภาวาภาโว วิย ทฺวารนฺตเร ปวตฺตานมฺปิ อภิชฺฌาทีนํ กายสมาจาราทิภาโว อสิโทฺธ, มโนสมาจารภาโว เอว ปน สิโทฺธติ กตฺวา มโนสมาจารวาเร เอว อภิชฺฌาทโย อุทฺธฏาฯ ตถา หิ วุตฺตํ –

> ‘‘ทฺวาเร จรนฺติ กมฺมานิ, น ทฺวารา ทฺวารจาริโน;
> ตสฺมา ทฺวาเรหิ กมฺมานิ, อญฺญมญฺญํ ววตฺถิตา’’ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑ กามาวจรกุสลทฺวารกถา);

อปริสุทฺธาชีวาติ อปริสุเทฺธน เวชฺชกมฺมทูตกมฺมวฑฺฒิโยคาทินา เอกวีสติอเนสนาเภเทน อาชีเวน สมนฺนาคตาฯ อิทญฺจ สาสเน ปพฺพชิตานํเยว วเสน วุตฺตํ, ‘‘เยปิ เต สมณพฺราหฺมณา’’ติ ปน วจนโต พาหิรกวเสน คหฏฺฐวเสน จ โยชนา เวทิตพฺพาฯ คหฏฺฐานมฺปิ หิ ชาติธมฺมกุลธมฺมเทสธมฺมวิโลมนวเสน อญฺญถาปิ มิจฺฉาชีโว ลพฺภเตวฯ

ญาณทสฺสนายาติ เอตฺถ **ญาณทสฺสน**นฺติ มคฺคญาณมฺปิ วุจฺจติ ผลญาณมฺปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณมฺปิ ปจฺจเวกฺขณญาณมฺปิ วิปสฺสนาญาณมฺปิฯ ‘‘กึ นุ โข, อาวุโส, ญาณทสฺสนวิสุทฺธตฺถํ ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๕๗) หิ เอตฺถ มคฺคญาณํ ‘‘ญาณทสฺสน’’นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘อยมโญฺญ อุตฺตริมนุสฺสธโมฺม อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส อธิคโต ผาสุวิหาโร’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๒๘) เอตฺถ ผลญาณํฯ ‘‘ภควโตปิ โข ญาณํ อุทปาทิ สตฺตาหกาลกโต อาฬาโร กาลาโม’’ติ (มหาว. ๑๐) เอตฺถ สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ ‘‘ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาทิ, อกุปฺปา เม วิมุตฺติ, อยมนฺติมา ชาตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๖; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) เอตฺถ ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ ‘‘ญาณทสฺสนาย จิตฺตํ อภินีหรตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๓๔-๒๓๕) เอตฺถ

วิปสฺสนาญาณํฯ อิธ ปน ญาณทสฺสนายาติ มคฺคญาณํ ‘‘ญาณทสฺสน’’นฺติ วุตฺตํฯ เตนาห **“มคฺคญาณสงฺขาตาย ทสฺสนายา”**ติฯ **อวิราธิตํ วิชฺฌตี**ติ อวิราธิตํ กตฺวา วิชฺฌติฯ เสส เมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

สาฬฺหสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. มลฺลิกาเทวีสุตฺตวณฺณนา

๑๙๗. สตฺตเม **อเปฺปสกฺขา**ติ อปฺปานุภาวาฯ สา ปน อเปฺปสกฺขตา อาธิปเตยฺยสมฺปตฺติยา ปริวารสมฺปตฺติยา จ อภาเวน ปากฏา โหติฯ ตตฺถ ปริวารสมฺปตฺติยา อภาวํ ทเสฺสโนฺต **“อปฺปปริวารา”**ติ อาหฯ **อิสฺสรา**ติ อาธิปเตยฺยสํวตฺตนกมฺมพเลน อีสนสีลาฯ สา ปนสฺสา อิสฺสรตา วิภวสมฺปตฺติปจฺจยา ปากฏา ชาตาติ อฑฺฒตาปริยายภาเวน วทโนฺต **“อฑฺฒาติ อิสฺสรา”**ติ อาหฯ มหนฺตํ ธนเมติสฺสา ภูมิคตเญฺจว วฬญฺชนกญฺจาติ **มหทฺธนา**ฯ อิธ ปน วฬญฺชนเกเนว ธเนน มหทฺธนตํ ทเสฺสโนฺต **“วฬญฺชนกธเนน มหทฺธนา”**ติ อาหฯ อีสตีติ อีสา, อภิภูติ อโตฺถฯ มหตี อีสา มเหสา, สุปฺปติฏฺฐิตมเหสตาย ปน ปเรหิ มเหโสติ อกฺขาตพฺพตาย **มเหสกฺขา**ฯ ยสฺมา ปน โส มเหสกฺขาภาโว อาธิปเตยฺยปริวารสมฺปตฺติยา วิญฺญายติ, ตสฺมา **“มหาปริวารา”**ติ วุตฺตํฯ

สณฺฐานปาริปูริยา อธิกํ รูปมสฺสาติ **อภิรูปา**ฯ **สณฺฐานปาริปูริยา**ติ จ หตฺถปาทาทิสรีราวยวานํ สุสณฺฐิตตายาติ อโตฺถฯ อวยวปาริปูริยา หิ สมุทายปาริปูริสิทฺธิฯ **รูป**นฺติ จ สรีรํ ‘‘รูปํ วเณฺณตฺวา สงฺขฺยํ คจฺฉตี’’ติอาทีสุ วิยฯ **ทสฺสนยุตฺตา**ติ สุรูปภาเวน ปสฺสิตพฺพยุตฺตา, ทิสฺสมานา จกฺขูนิ ปิยายตีติ อญฺญกิจฺจวิเกฺขปํ หิตฺวาปิ ทฏฺฐพฺพาติ วุตฺตํ โหติฯ ทิสฺสมานาว โสมนสฺสวเสน จิตฺตํ ปสาเทตีติ **ปาสาทิกา**ฯ เตนาห **“ทสฺสเนน ปาสาทิกา”**ติฯ โปกฺขรตาติ วุจฺจติ สุนฺทรภาโว, วณฺณสฺส โปกฺขรตา **วณฺณโปกฺขรตา,** ตาย วณฺณสมฺปตฺติยาติ อโตฺถฯ โปราณา ปน **โปกฺขร**นฺติ สรีรํ วทนฺติ , **วณฺณํ** วณฺณเมวฯ เตสํ มเตน วณฺณญฺจ โปกฺขรญฺจ วณฺณโปกฺขรานิ, เตสํ ภาโว **วณฺณโปกฺขรตา** ฯ อิติ **ปรมาย วณฺณโปกฺขรตายา**ติ อุตฺตมปริสุทฺเธน วเณฺณน เจว สรีรสณฺฐานสมฺปตฺติยา จาติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เตเนวาห **“วเณฺณน เจว สรีรสณฺฐาเนน จา”**ติฯ ตตฺถ **วเณฺณนา**ติ วณฺณธาตุยาฯ สรีรํ นาม สนฺนิเวสวิสิโฏฺฐ กรจรณคีวาสีสาทิอวยวสมุทาโย, โส จ สณฺฐานมุเขน คยฺหตีติ อาห **“สรีรสณฺฐาเนนา”**ติฯ

อภิสชฺชตีติ กุชฺฌนวเสเนว กุฏิลกณฺฏโก วิย ตสฺมึ ตสฺมึ สมุฏฺฐาเน มกรทโนฺต วิย ลคติฯ ยณฺหิ โกธสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานภูเต อารมฺมเณ อุปนาหสฺส ปจฺจยภูตํ กุชฺฌนวเสน อภิสชฺชนํ, ตํ อิธาธิเปฺปตํ, น ลุพฺภนวเสนฯ **กุปฺปตี**ติอาทีสุ ปุพฺพุปฺปตฺติ **โกโป,** ตโต พลวตโร **พฺยาปาโท** ลทฺธาเสวนตาย จิตฺตสฺส พฺยาปชฺชนโตฯ สาติสยํ ลทฺธาเสวนตาย ตโต พฺยาปาทโตปิ พลวตรา ปจฺจตฺถิกภาเวน ถามปฺปตฺติ **ปติตฺถิยนา**ฯ **อนฺนํ ปาน**นฺติอาทีสุ อทียโต **อนฺนํ,** ขาทนียํ โภชนียญฺจฯ ปาตพฺพโต **ปานํ,** ยํกิญฺจิ ปานํฯ วสิตพฺพโต อจฺฉาเทตพฺพโต **วตฺถํ,** นิวาสนปาวุรณํฯ ยนฺติ เตนาติ **ยานํ,** ฉตฺตุปาหนวยฺหสิวิกาทิ ยํกิญฺจิ คมนปจฺจยํฯ ฉตฺตมฺปิ หิ วสฺสาตปทุกฺขนิวารเณน มคฺคคมนสาธนนฺติ กตฺวา **“ยาน”**นฺติ วุจฺจติฯ **มาล**นฺติ ยํกิญฺจิ สุมนมาลาทิปุปฺผํฯ **คนฺธ**นฺติ ยํกิญฺจิ จนฺทนาทิวิเลปนํฯ

มลฺลิกาเทวีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อตฺตนฺตปสุตฺตวณฺณนา

๑๙๘. อฎฺฐเม อาหิโต อหํมาโน เอตฺถาติ อตฺตา, อตฺตภาโวฯ อิธ ปน โย ปโร น โหติ, โส อตฺตา, ตํ **อตฺตานํฯ ปร**นฺติ อตฺตโต อญฺญํฯ **ทิเฎฺฐ**ติ ปจฺจกฺขภูเตฯ **ธเมฺม**ติ อุปาทานกฺขนฺธธเมฺมฯ ตตฺถ หิ อตฺตา ภวติ, อตฺตสญฺญาทิฎฺฐิ ภวตีติ อตฺตภาวสมญฺญาฯ เตนาห **“ทิเฎฺฐว ธเมฺมติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว”**ติฯ **ฉาตํ วุจฺจติ ตณฺหา** ชิฆจฺฉาเหตุตายฯ **อโนฺต ตาปนกิเลสาน**นฺติ อตฺตโน สนฺตาเน ทรถปริฬาหชนเนน สนฺตาปนกิเลสานํฯ

ปเรสํ หนนฆาตนาทินา โรทาปนโต **ลุโทฺท**ฯ ตถา วิฆาตกภาเวน กายจิตฺตานํ วิทาลนโต **ทารุโณ**ฯ ถทฺธหทโย **กกฺขโฬ**ฯ พนฺธนาคาเร นิยุโตฺต **พนฺธนาคาริโก**ฯ

ขตฺติยาภิเสเกนาติ ขตฺติยานํ กาตพฺพอภิเสเกนฯ **สนฺถาคาร**นฺติ สนฺถารวเสน กตํ อคารํ ยญฺญาคารํฯ **สปฺปิเตเลนา**ติ สปฺปิมิเสฺสน เตเลนฯ ยมกเสฺนเหน หิ เอสา ตทา กายํ อพฺภญฺชติฯ วจฺฉภาวํ ตริตฺวา ฐิโต **วจฺฉตโรฯ ปริเกฺขปกรณตฺถายา**ติ นวมาลาหิ สทฺธิํ ทเพฺภหิ เวทิยา ปริกฺขิปนตฺถายฯ **ยญฺญภูมิย**นฺติ อวเสสยญฺญฎฺฐาเนฯ

ทูรสมุสฺสาริตมานเสฺสว สาสเน สมฺมาปฎิปตฺติ สมฺภวติ, น มานชาติกสฺสาติ อาห **“นิหตมานตฺตา”**ติฯ **อุสฺสนฺนตฺตา**ติ พหุภาวโตฯ โภคาโรคฺยาทิวตฺถุกา มทา สุปฺปหิยา โหนฺติ นิมิตฺตสฺส อวฎฺฐานโต, น ตถา กุลวิชฺชามทาติ ขตฺติยพฺราหฺมณกุลานํ ปพฺพชิตานมฺปิ ชาติวิชฺชา นิสฺสาย มานชปฺปนํ ทุปฺปชหนฺติ อาห **“เยภุเยฺยน หิ…เป…. มานํ กโรนฺตี”**ติฯ **วิชาติตายา**ติ นิหีนชาติตายฯ **ปติฎฺฐาตุํ น สโกฺกนฺตี**ติ สุวิสุทฺธํ กตฺวา สีลํ รกฺขิตุํ น สโกฺกนฺติฯ สีลวเสน หิ สาสเน ปติฎฺฐหนฺติฯ **ปติฎฺฐาตุ**นฺติ วา สจฺจปฺปฎิเวเธน โลกุตฺตราย ปติฎฺฐาย ปติฎฺฐาตุํฯ เยภุเยฺยน หิ อุปนิสฺสยสมฺปนฺนา สุชาตาเยว โหนฺติ, น ทุชฺชาตาฯ

ปริสุทฺธนฺติ ราคาทีนํ อจฺจนฺตเมว ปหานทีปนโต นิรุปกฺกิเลสตาย สพฺพโส วิสุทฺธํฯ **สทฺธํ ปฎิลภตี**ติ โปถุชฺชนิกสทฺธาวเสน สทฺทหติฯ วิญฺญุชาติกานญฺหิ ธมฺมสมฺปตฺติคฺคหณปุพฺพิกา สทฺธาสิทฺธิ ธมฺมปฺปมาณธมฺมปฺปสนฺนภาวโตฯ **ชายมฺปติกา**ติ ฆรณิปติกาฯ กามํ ‘‘ชายมฺปติกา’’ติ วุเตฺต ฆรสามิกฆรสามินิวเสน ทฺวินฺนํเยว คหณํ วิญฺญายติ, ยสฺส ปน ปุริสสฺส อเนกา ปชาปติโย โหนฺติ, ตตฺถ กิํ วตฺตพฺพนฺติ เอกายปิ สํวาโส สมฺพาโธติ ทสฺสนตฺถํ **“เทฺว”**ติ วุตฺตํฯ ราคาทินา สกิญฺจนเฎฺฐน, เขตฺตวตฺถุอาทินา สปลิโพธเฎฺฐน ราครชาทีนํ อาคมนปถตาปิ อุปฺปชฺชนฎฺฐานตา เอวาติ เทฺวปิ วณฺณนา เอกตฺถา, พฺยญฺชนเมว นานํฯ **อลคฺคนเฎฺฐนา**ติ อสชฺชนเฎฺฐน อปฺปฎิพทฺธภาเวนฯ เอวํ อกุสลกุสลปฺปวตฺตีนํ ฐานภาเวน ฆราวาสปพฺพชฺชานํ สมฺพาธโพฺภกาสตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ กุสลปฺปวตฺติยาเยว อฎฺฐานฎฺฐานภาเวน เตสํ ตํ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

สเงฺขปกถาติ วิสุํ วิสุํ ปทุทฺธารํ อกตฺวา สเงฺขปโต อตฺถวณฺณนาฯ **เอกมฺปิ ทิวส**นฺติ เอกทิวสมตฺตมฺปิฯ **อขณฺฑํ กตฺวา**ติ ทุกฺกฎมตฺตสฺสปิ อนาปชฺชเนน อขณฺฑิตํ กตฺวาฯ **กิเลสมเลน อมลิน**นฺติ ตณฺหาสํกิเลสาทิวเสน อสํกิลิฎฺฐํ กตฺวาฯ **ปริทหิตฺวา**ติ นิวาเสตฺวา เจว ปารุปิตฺวา จฯ อคารวาโส อคารํ อุตฺตรปทโลเปน, ตสฺส วฑฺฒิอาวหํ **อคารสฺส หิตํ**ฯ

โภคกฺขโนฺธติ โภคราสิ โภคสมุทาโยฯ **อาพนฺธนเฎฺฐนา**ติ ปุโตฺต นตฺตาติอาทินา เปมวเสน สปริเจฺฉทวเสน พนฺธนเฎฺฐนฯ อมฺหากเมเตติ ญายนฺตีติ **ญาตี,** ปิตามหปิตุปุตฺตาทิวเสน ปริวตฺตนเฎฺฐน **ปริวโฎฺฎ**ฯ สามญฺญวาจีปิ สิกฺขา-สโทฺท อาชีวสทฺทสนฺนิธานโต อุปริ

วุจฺจมานวิเสสาเปกฺขาย จ วิเสสนิวิโฏฺฐว โหตีติ วุตฺตํ **“ยา ภิกฺขูนํ อธิสีลสงฺขาตา สิกฺขา”**ติฯ สิกฺขิตพฺพเฏฺฐน **สิกฺขา,** สห อาชีวนฺติ เอตฺถาติ **สาชีโวฯ สิกฺขนภาเวนา**ติ สิกฺขาย สาชีเว จ สิกฺขนภาเวนฯ **สิกฺขํ ปริปูเรโนฺต**ติ สีลสํวรํ ปริปูเรโนฺตฯ **สาชีวญฺจ อวีติกฺกมโนฺต**ติ ‘‘นามกาโย, ปทกาโย, นิรุตฺติกาโย, พฺยญฺชนกาโย’’ติ (ปารา. อฏฺฐ. ๑.๓๙) วุตฺตํ สิกฺขาปทํ ภควโต จ วจนํ อวีติกฺกมโนฺต หุตฺวาติ อโตฺถฯ อิทเมว จ ‘‘สิกฺขน’’นฺติ วุตฺตํ, ตตฺถ สาชีวานํ อวีติกฺกโม สิกฺขาปาริปูริยา ปจฺจโยฯ ตโต หิ ยาว มคฺคา สิกฺขาปาริปูรี โหตีติฯ

อนุปฺปทาตาติ อนุพลปฺปทาตา, อนุวตฺตนวเสน วา ปทาตาฯ กสฺส ปน อนุวตฺตนํ ปทานญฺจาติ? ‘‘สหิตาน’’นฺติ วุตฺตตฺตา สนฺธานสฺสาติ วิญฺญายติฯ เตนาห **“สนฺธานานุปฺปทาตา”**ติฯ ยสฺมา ปน อนุวตฺตนวเสน สนฺธานสฺส ปทานํ อาธานํ อารกฺขนํ วา ทฬฺหกรณํ โหติ, เตน วุตฺตํ **“เทฺว ชเน สมเคฺค ทิสฺวา”**ติอาทิฯ อารมนฺติ เอตฺถาติ **อาราโม,** รมิตพฺพฏฺฐานํฯ ยสฺมา ปน อา-กาเรน วินาปิ อยมโตฺถ ลพฺภติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“สมคฺคราโมติปิ ปาฬิ, อยเมวโตฺถ”**ติฯ

เอตฺถาติ –

‘‘เนลโงฺค เสตปจฺฉาโท, เอกาโร วตฺตตี รโถ;
อนีฆํ ปสฺส อายนฺตํ, ฉินฺนโสตํ อพนฺธน’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๔.๓๔๗; อุทา. ๖๕; เปฏโก. ๒๕) –

อิมิสฺสา คาถายฯ สีลเญฺหตฺถ เนลงฺคนฺติ วุตฺตํฯ เตเนวาห – ‘‘จิโตฺต คหปติ, เนลงฺคนฺติ โข, ภเนฺต, สีลานเมตํ อธิวจน’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๓๔๗)ฯ **สุกุมารา**ติ อปฺผรุสตาย มุทุกาฯ **ปุรสฺส เอสา**ติ เอตฺถ **ปุร**-สโทฺท ตนฺนิวาสิวาจโก ทฏฺฐโพฺพ – ‘‘คาโม อาคโต’’ติอาทีสุ วิยฯ เตเนวาห **“นครวาสีน”**นฺติฯ มนํ อปฺปายติ วเฑฺฒตีติ **มนาโป**ฯ เตน วุตฺตํ **“จิตฺตวุฑฺฒิกรา”**ติฯ

กาลวาทีติอาทิ สมฺผปฺปลาปา ปฏิวิรตสฺส ปฏิปตฺติทสฺสนํฯ อตฺถสํหิตาปิ หิ วาจา อยุตฺตกาลปฺปโยเคน อตฺถาวหา น สิยาติ อนตฺถวิญฺญาปนวาจํ อนุโลเมติ, ตสฺมา สมฺผปฺปลาปํ ปชหเนฺตน อกาลวาทิตา ปริหริตพฺพาติ วุตฺตํ **“กาลวาที”**ติฯ กาเลน วทเนฺตนปิ อุภยานตฺถสาธนโต อภูตํ ปริวเชฺชตพฺพนฺติ อาห **“ภูตวาที”**ติฯ ภูตญฺจ วทเนฺตน ยํ อิธโลกปรโลกหิตสมฺปาทกํ, ตเทว วตฺตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ **“อตฺถวาที”**ติ วุตฺตํฯ อตฺถํ วทเนฺตนปิ โลกิยธมฺมสนฺนิสฺสิตเมว อวตฺวา โลกุตฺตรธมฺมสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา วตฺตพฺพนฺติ ทสฺสนตฺถํ **“ธมฺมวาที”**ติ วุตฺตํฯ ยถา จ อโตฺถ โลกุตฺตรธมฺมสนฺนิสฺสิโต โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“วินยวาที”**ติ วุตฺตํฯ ปญฺจนฺนญฺหิ สํวรวินยานํ ปญฺจนฺนญฺจ ปหานวินยานํ วเสน วุจฺจมาโน อโตฺถ นิพฺพานาธิคมนเหตุภาวโต โลกุตฺตรธมฺมสนฺนิสฺสิโต โหตีติฯ เอวํ คุณวิเสสยุโตฺตว อโตฺถ วุจฺจมาโน เทสนาโกสเลฺล สติ โสภติ, กิจฺจกโร จ โหติ, น อญฺญถาติ ทเสฺสตุํ **“นิธานวตึ วาจํ ภาสิตา”**ติ วุตฺตํฯ อิทานิ ตํ เทสนาโกสลฺลํ วิภาเวตุํ **“กาเลนา”**ติอาทิมาหฯ ปุจฺฉาทิวเสน หิ โอติณฺณวาจาวตฺถุสฺมึ เอกํสาทิพฺยากรณวิภาคํ สลฺลเกฺขตฺวา ฐปนาเหตูทาหรณสนฺทสฺสนาทึ ตํตํกาลานุรูปํ วิภาเวนฺติยา ปริมิตปริจฺฉินฺนรูปาย วิปุลตรคมฺภีโรทารปรมตฺถวิตฺถารสงฺคาหิกาย กถาย ญาณพลานุรูปํ ปเร ยาถาวโต ธเมฺม ปติฏฺฐาเปโนฺต ‘‘เทสนากุสโล’’ติ วุจฺจตีติ เอวเมตฺถ อตฺถโยชนา เวทิตพฺพาฯ

เอวํ ปฏิปาฏิยา สตฺต มูลสิกฺขาปทานิ วิภชิตฺวา อภิชฺฌาทิปฺปหานํ อินฺทฺริยสํวรชาคริยานุโยเคหิ วิภาเวตุํ ตมฺปิ นีหริตฺวา อาจารสีลเสฺสว วิภชนวเสน ปาฬิ ปวตฺตาติ ตทตฺถํ วิวริตุํ

“พีชคามภูตคามสมารมฺภา”ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ พีชานํ คาโม สมูโห **พีชคาโม**ฯ ภูตานํ ชาตานํ นิพฺพตฺตานํ รุกฺขคจฺฉลตาทีนํ สมูโห **ภูตคาโม**ฯ นนุ จ รุกฺขาทโย จิตฺตรหิตตาย น ชีวา, จิตฺตรหิตตา จ ปริปฺผนฺทาภาวโต ฉินฺเน วิรุหนโต วิสทิสชาติภาวโต จตุโยนิอปริยาปนฺนโต จ เวทิตพฺพา, วุทฺธิ ปน ปวาฬสิลาลวณานมฺปิ วิชฺชตีติ น เตสํ ชีวภาเว การณํ, วิสยคฺคหณญฺจ เนสํ ปริกปฺปนามตฺตํ สุปนํ วิย จิญฺจาทีนํ, ตถา โทหฬาทโย, อถ กสฺมา พีชคามภูตคามสมารมฺภา ปฏิวิรติ อิจฺฉิตาติ? สมณสารุปฺปโต ตนฺนิวาสิสตฺตานุรกฺขณโต จฯ เตเนวาห – ‘‘ชีวสญฺญิโน หิ โมฆปุริส มนุสฺสา รุกฺขสฺมิ’’นฺติอาทิ (ปาจิ. ๘๙)ฯ

มูลเมว พีชํ **มูลพีชํ,** มูลํ พีชํ เอตสฺสาติปิ **มูลพีชํ**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **ผฬุพีช**นฺติ ปพฺพพีชํฯ ปจฺจยนฺตรสมวาเย สทิสผลุปฺปตฺติยา วิเสสการณภาวโต วิรุหนสมตฺถ สารผเล นิรุโฬฺห พีช-สทฺท ตทตฺถสํสิทฺธิยา มูลาทีสุปิ เกสุจิ ปวตฺตตีติ มูลาทิโต นิวตฺตนตฺถํ เอเกน พีช-สทฺเทน วิเสเสตฺวา วุตฺตํ **“พีชพีช”**นฺติ ‘‘รูปรูปํ, ทุกฺขทุกฺข’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๓๒๗) จ ยถาฯ กสฺมา ปเนตฺถ พีชคามภูตคามํ อุทฺธริตฺวา พีชคาโม เอว นิทฺทิโฏฺฐติ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ, นนุ อโวจุมฺหา ‘‘มูลเมว พีชํ มูลพีชํ, มูลํ พีชํ เอตสฺสาติปิ มูลพีช’’นฺติฯ ตตฺถ ปุริเมน พีชคาโม นิทฺทิโฏฺฐ, ทุติเยน ภูตคาโมฯ ทุวิโธเปส มูลพีชญฺจ มูลพีชญฺจ มูลพีชนฺติ สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสสนเยน วา อุทฺทิโฏฺฐติ เวทิตโพฺพฯ เตเนวาห **“ปญฺจวิธสฺสา”**ติ อาทิฯ **นีลติณรุกฺขาทิกสฺสา**ติ อลฺลติณสฺส เจว อลฺลรุกฺขาทิกสฺส จฯ **อาทิ**-สเทฺทน โอสธิคจฺฉลตาทีนํ สงฺคโหฯ

เอกํ ภตฺตํ เอกภตฺตํ, ตํ อสฺส อตฺถีติ **เอกภตฺติโก**ฯ โส ปน รตฺติโภชเนนปิ สิยาติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ อาห **“รตฺตูปรโต”**ติฯ เอวมฺปิ อปรณฺหโภชีปิ สิยา เอกภตฺติโกติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ **“วิรโต วิกาลโภชนา”**ติ วุตฺตํฯ อรุณุคฺคมนโต ปฏฺฐาย ยาว มชฺฌนฺหิกา อยํ พุทฺธาทีนํ อริยานํ อาจิณฺณสมาจิโณฺณ โภชนสฺส กาโล นาม, ตทโญฺญ วิกาโลฯ อฏฺฐกถายํ ปน ทุติยปเทน รตฺติโภชนสฺส ปฏิกฺขิตฺตตฺตา ‘‘อติกฺกเนฺต มชฺฌนฺหิเก ยาว สูริยตฺถงฺคมนา โภชนํ วิกาลโภชนํ นามา’’ติ วุตฺตํฯ

ทารุมาสโกติ เย โวหารํ คจฺฉนฺตีติ อิติ-สเทฺทน เอวํปกาเร ทเสฺสติฯ อเญฺญหิ คาหาปเน อุปนิกฺขิตฺตสาทิยเน จ ปฏิคฺคหณโตฺถ ลพฺภตีติ **“เนว ตํ อุคฺคณฺหาติ, น อุคฺคหาเปติ, น อุปนิกฺขิตฺตํ สาทิยตี”**ติ วุตฺตํฯ อถ วา ติวิธํ ปฏิคฺคหณํ กาเยน, วาจาย, มนสาติฯ ตตฺถ กาเยน ปฏิคฺคหณํ **อุคฺคณฺหนํ,** วาจาย ปฏิคฺคหณํ **อุคฺคหาปนํ,** มนสา ปฏิคฺคหณํ **สาทิยน**นฺติ ติวิธมฺปิ ปฏิคฺคหณํ เอกชฺฌํ คเหตฺวา ปฏิคฺคหณาติ วุตฺตนฺติ อาห **“เนว ตํ อุคฺคณฺหาตี”**ติ อาทิฯ เอส นโย **อามกธญฺญปฏิคฺคหณา**ติอาทีสุปิฯ นีวาราทิอุปธญฺญสฺส สาลิอาทิมูลธญฺญโนฺตคธตฺตา วุตฺตํ **“สตฺตวิธสฺสา”**ติฯ ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, ปญฺจ วสานิ เภสชฺชานิ อจฺฉวสํ, มจฺฉวสํ, สุสุกาวสํ, สูกรวสํ, คทฺรภวส’’นฺติ (มหาว. ๒๖๒) วุตฺตตฺตา อิทํ **โอทิสฺส อนุญฺญาตํ** นามฯ ตสฺส ปน ‘‘กาเล ปฏิคฺคหิต’’นฺติ (มหาว. ๒๖๒) วุตฺตตฺตา ปฏิคฺคหณํ วฏฺฏติ สติ ปจฺจเยติ อาห **“อญฺญตฺร โอทิสฺส อนุญฺญาตา”**ติฯ

สารุเปฺปน วณฺจนํ **รูปกูฏํ,** ปติรูเปน วญฺจนาติ อโตฺถฯ อเงฺคน อตฺตโน สรีราวยเวน วญฺจนํ **องฺคกูฏํ**ฯ คณฺหนวเสน วญฺจนํ **คหณกูฏํ**ฯ ปฏิจฺฉนฺนํ กตฺวา วญฺจนํ **ปฏิจฺฉนฺนกูฏํ**ฯ **อกฺกมตี**ติ นิปฺปีเฬติ, ปุพฺพภาเค อกฺกมตีติ สมฺพโนฺธฯ **หทย**นฺติ นาฬิอาทิมานภาชนานํ อพฺภนฺตรํฯ เตลาทีนํ นาฬิอาทีหิ มินนกาเล อุสฺสาปิตา สิขาเยว **สิขาเภโท,** ตสฺสา หาปนํฯ **เกจี**ติ สารสมาสาจริยา อุตฺตรวิหารวาสิโน จฯ

วโธติ มุฏฺฐิปฺปหารกสาตาฬนาทีหิ หึสนํ, วิเหฐนนฺติ อโตฺถฯ วิเหฐนโตฺถปิ หิ **วธ**-สทฺท ทิสฺสติ ''อตฺตานํ วธิตฺวา วธิตฺวา โรทตี''ติอาทีสุฯ ยถา หิ อปฺปฏิคฺคหภาวสามญฺญ สติปิ ปพฺพชิเตหิ อปฺปฏิคฺคหิตพฺพวตฺถุวิเสสภาวสนฺทสฺสนตฺถํ อิตฺถิกุมาริทาสิทาสาทโย วิภาเคน วุตฺตา, เอวํ ปรสฺสหรณภาวโต อทินฺนาทานภาวสามญฺญ สติปิ ตุลากูฏาทโย อทินฺนาทานวิเสสภาวทสฺสนตฺถํ วิภาเคน วุตฺตาฯ น เอวํ ปาณาติปาตปริยายสฺส วธสฺส ปุน คหเณ ปโยชนํ อตฺถิ, ตตฺถ สยํกาโร, อิธ ปรํกาโรติ จ น สกฺกา วตฺตุํ ''กายวจิปฺปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา ฉปฺปโยคา''ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๐) วจนโต, ตสฺมา ยถาวุโตฺต เอวเมตฺถ อโตฺถ ยุโตฺตฯ อฏฺฐกถายํ ปน ''วโธติ มารณ''นฺติ วุตฺตํฯ ตมฺปิ โปถนเมว สนฺธายาติ จ สกฺกา วิญฺญาตุํ มารณสทฺทสฺส วิหึสเนปิ ทิสฺสนโตฯ

จีวรปิณฺฑปาตานํ ยถากฺกมํ กายกุจฺฉิปริหรณมตฺตโชตนายํ อวิเสสโต อฏฺฐนฺนํ ปริกฺขารานํ ตปฺปโยชนตา สมฺภวตีติ ทเสฺสโนฺต **''เต สเพฺพปี''**ติอาทิมาหฯ **เอเตปี**ติ นวปริกฺขาริกาทโยปิ อปฺปิจฺฉา จ สนฺตุฏฺฐา จฯ น หิ ตตฺตเกน มหิจฺฉตา อสนฺตุฏฺฐิตา โหตีติฯ

จตูสุ ทิสาสุ สุขํ วิหรติ, ตโต เอว สุขวิหารฏฺฐานภูตา จตโสฺส ทิสา อสฺส สนฺตีติ **จาตุทฺทิโส**ฯ ตตฺถ จายํ สเตฺต วา สงฺขาเร วา ภเยน นปฺปฏิหญฺญตีติ **อปฺปฏิโฆ**ฯ ทฺวาทสวิธสฺส สโนฺตสสฺส วเสน สนฺตุสฺสนโต **สนฺตุสฺสมาโนฯ อิตรีตเรนา**ติ อุจฺจาวเจน ปริสฺสยานํ พาหิรานํ สีหพฺยคฺฆาทีนํ, อพฺภนฺตรานญฺจ กามจฺฉนฺทาทีนํ กายจิตฺตูปทฺทวานํ อภิภวนโต **ปริสฺสยานํ สหิตา**ฯ พนฺธนภาวกรภยาภาเวน **อจฺฉมฺภิฯ เอโก** อสหาโยฯ ตโต เอว ขคฺคมิคสิงฺคสทิสตาย **ขคฺควิสาณกโปฺป** จเรยฺยาติ อโตฺถฯ

ฉินฺนปโกฺข, อสญฺชาตปโกฺข วา สกุโณ คนฺตุํ น สโกฺกตีติ ปกฺขิ-สเทฺทน วิเสเสตฺวา สกุโณ ปาฬิยํ วุโตฺตติ อาห **''ปกฺขยุโตฺต สกุโณ''**ติฯ ยสฺส สนฺนิธิการปริโภโค กิญฺจิ ฐเปตพฺพํ สาเปกฺขาฐปนญฺจ นตฺถิ, ตาทิโส อยํ ภิกฺขูติ ทเสฺสโนฺต **''อยเมตฺถ สเงฺขปโตฺถ''**ติอาทิมาหฯ อริยนฺติ อเปนฺติ ตโต โทสา, เตหิ วา อารกาติ **อริโย**ติ อาห **''อริเยนาติ นิโทฺทเสนา''**ติฯ **อชฺฌตฺต**นฺติ อตฺตนิฯ **นิโทฺทสสุข**นฺติ นิรามิสสุขํ กิเลสวชฺชรหิตตฺตาฯ

ยถาวุเตฺต สีลสํวเร ปติฏฺฐิตเสฺสว อินฺทฺริยสํวโร อิจฺฉิตโพฺพ ตทธิฏฺฐานโต ตสฺส จ ปริปาลกภาวโตติ วุตฺตํ **''โส อิมินา อริเยน สีลกฺขเนฺธน สมนฺนาคโต ภิกฺขู''**ติฯ **เสสปเทสู**ติ ''น นิมิตฺตคฺคาหี โหตี''ติอาทิปเทสุฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปโตฺถ – **น นิมิตฺตคฺคาหี**ติ อิตฺถิปุริสนิมิตฺตํ วา สุภนิมิตฺตาทิกํ วา กิเลสวตฺถุภูตํ นิมิตฺตํ น คณฺหาติ, ทิฏฺฐมเตฺตเยว สณฺฐาติฯ **นานุพฺยญฺชนคฺคาหี**ติ กิเลสานํ อนุ อนุ พฺยญฺชนโต ปากฏภาวกรณโต อนุพฺยญฺชนนฺติลทฺธโวหารํ หตฺถปาทสิตหสิตกถิตวิโลกิตาทิเภทํ อาการํ น คณฺหาติฯ ยํ ตตฺถ ภูตํ, ตเทว คณฺหาติฯ **ยตฺวาธิกรณเมน**นฺติอาทิมฺหิ ยํการณา ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยาสํวรสฺส เหตุ เอตํ ปุคฺคลํ สติกวาเฏน จกฺขุนฺทฺริยํ อสํวุตํ อปิหิตจกฺขุทฺวารํ หุตฺวา วิหรนฺตํ เอเต อภิชฺฌาทโย ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุํ อนุปฺปพเนฺธยฺยุํฯ **ตสฺส สํวราย ปฏิปชฺชตี**ติ ตสฺส จกฺขุนฺทฺริยสฺส สติกวาเฏน ปิทหนตฺถาย ปฏิปชฺชติฯ เอวํ ปฏิปชฺชโนฺตเยว จ **''รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํ, จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชตี''**ติ วุจฺจติฯ **โสเตน สทฺทํ สุตฺวา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวมิทํ สเงฺขปโต รูปาทีสุ กิเลสานุพนฺธนิมิตฺตาทิคฺคาหปริวชฺชนลกฺขณํ อินฺทฺริยสํวรํ สีลํ เวทิตพฺพํฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาสุ** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๑.๑๓) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ **กิเลเสหิ อนวสิตฺตสุข**นฺติอาทีสุ รูปาทีสุ นิมิตฺตาทิคฺคาหปริวชฺชนลกฺขณตฺตา อินฺทฺริยสํวรสฺส กิเลเสหิ อนวสิตฺตสุขตา อวิกิณฺณสุขตา จสฺส วุตฺตาฯ

อภิกฺกมนํ **อภิกฺกโนฺต,** ปุรโต คมนํฯ ปฏิกฺกมนํ **ปฏิกฺกโนฺต,** ปจฺจาคมนํฯ ตทุภยมฺปิ จตูสุ อิริยาปเถสุ ลพฺภติฯ คมเน ตาว ปุรโต กายํ อภิหรโนฺต อภิกฺกมติ นาม, ปฏินิวเตฺตโนฺต ปฏิกฺกมติ นามฯ ฐาเนปิ ฐิตโกว กายํ ปุรโต โอณมโนฺต อภิกฺกมติ นาม, ปจฺฉโต อปนาเมโนฺต ปฏิกฺกมติ นามฯ นิสชฺชายปิ นิสิโนฺนโกว อาสนสฺส ปุริมองฺคาภิมุโข สํสรโนฺต อภิกฺกมติ นาม, ปจฺฉิมํ องฺคปฺปเทสํ ปจฺจาสํสรโนฺต ปฏิกฺกมติ นามฯ นิปชฺชายปิ เอเสว นโยฯ

สาตฺถกสมฺปชญฺญนฺติอาทีสุ สมโนฺตโต ปกาเรหิ, ปกฏฺฐํ วา สวิเสสํ ชานาตีติ สมฺปชาโน, สมฺปชานสฺส ภาโว สมฺปชญฺญํ, ตถาปวตฺตํ ญาณํฯ ธมฺมโต วฑฺฒิสงฺขาเตน สห อเตฺถน วตฺตตีติ สาตฺถกํ, อภิกฺกนฺตาทิสาตฺถกสฺส สมฺปชญฺญํ **สาตฺถกสมฺปชญฺญํ**ฯ สปฺปายสฺส อตฺตโน อุปการาวหสฺส สมฺปชญฺญํ **สปฺปายสมฺปชญฺญํ**ฯ อภิกฺกมาทีสุ ภิกฺขาจารโคจเร, อญฺญตฺถาปิ ปวเตฺตสุ อวิชหิตกมฺมฏฺฐานสงฺขาเต โคจเร สมฺปชญฺญํ **โคจรสมฺปชญฺญํ**ฯ อภิกฺกมาทีสุ อสมฺมุยฺหนเมว สมฺปชญฺญํ **อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ**ฯ ตตฺถ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๑๔; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๙) อภิกฺกมนจิเตฺต อุปฺปเนฺน จิตฺตวเสเนว อคนฺตฺวา ‘‘กินฺนุ เม เอตฺถ คเตน อโตฺถ อตฺถิ นตฺถี’’ติ อตฺถานตฺถํ ปริคฺคเหตฺวา อตฺถปริคฺคหณํ **สาตฺถกสมฺปชญฺญํ**ฯ ตตฺถ จ **อโตฺถ**ติ เจติยทสฺสนโพธิทสฺสนสงฺฆทสฺสนเถรทสฺสนอสุภทสฺสนาทิวเสน ธมฺมโต วฑฺฒิฯ เจติยํ วา โพธึ วา ทิสฺวาปิ หิ พุทฺธารมฺมณํ, สงฺฆทสฺสเนน สงฺฆารมฺมณํ ปีตึ อุปฺปาเทตฺวา ตเทว ขยวยโต สมฺมสโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ เถเร ทิสฺวา เตสํ โอวาเท ปติฏฺฐาย อสุภํ ทิสฺวา ตตฺถ ปฐมชฺฌานํ อุปฺปาเทตฺวา ตเทว ขยวยโต สมฺมสโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณาติ, ตสฺมา เอเตสํ ทสฺสนํ ‘‘สาตฺถก’’นฺติ วุตฺตํฯ เกจิ ปน ‘‘อามิสโตปิ วฑฺฒิ อโตฺถเยว ตํ นิสฺสาย พฺรหฺมจริยานุคฺคหาย ปฏิปนฺนตฺตา’’ติ วทนฺติฯ

ตสฺมึ ปน คมเน สปฺปายาสปฺปายํ ปริคฺคเหตฺวา สปฺปายปริคฺคณฺหนํ **สปฺปายสมฺปชญฺญํ**ฯ เสยฺยถิทํ – เจติยทสฺสนํ ตาว สาตฺถํฯ สเจ ปน เจติยสฺส มหาปูชาย ทสทฺวาทสโยชนนฺตเร ปริสา สนฺนิปตนฺติ, อตฺตโน วิภวานุรูปํ อิตฺถิโยปิ ปุริสาปิ อลงฺกตปฏิยตฺตา จิตฺตกมฺมรูปกานิ วิย สญฺจรนฺติฯ ตตฺร จสฺส อิเฏฺฐ อารมฺมเณ โลโภ, อนิเฏฺฐ ปฏิโฆ, อสมเปกฺขเน โมโห อุปฺปชฺชติ, กายสํสคฺคาปตฺตึ วา อาปชฺชติ, ชีวิตพฺรหฺมจริยานํ วา อนฺตราโย โหติฯ เอวํ ตํ ฐานํ อสปฺปายํ โหติ, วุตฺตปฺปการอนฺตรายาภาเว สปฺปายํฯ โพธิทสฺสเนปิ เอเสว นโยฯ สงฺฆทสฺสนมฺปิ สาตฺถํฯ สเจ ปน อโนฺตคาเม มหามณฺฑปํ กาเรตฺวา สพฺพรตฺตึ ธมฺมสฺสวนํ กโรเนฺตสุ มนุเสฺสสุ วุตฺตปฺปกาเรเนว ชนสนฺนิปาโต เจว อนฺตราโย จ โหติฯ เอวํ ตํ ฐานํ อสปฺปายํ, อนฺตรายาภาเว สปฺปายํฯ มหาปริสาปริวารานํ เถรานํ ทสฺสเนปิ เอเสว นโยฯ อสุภทสฺสนมฺปิ สาตฺถํ มคฺคผลาธิคมเหตุภาวโตฯ ทนฺตกฏฺฐตฺถาย สามเณรํ คเหตฺวา คตทหรภิกฺขุโน วตฺถุเปตฺถ กเถตพฺพํฯ เอวํ สาตฺถมฺปิ ปเนตํ ปุริสสฺส มาตุคามาสุภํ อสปฺปายํ, มาตุคามสฺส จ ปุริสาสุภํฯ สภาคเมว สปฺปายนฺติ เอวํ สปฺปายปริคฺคณฺหนํ สปฺปายสมฺปชญฺญํ นามฯ

เอวํ ปริคฺคหิตสาตฺถกสปฺปายสฺส ปน อฏฺฐตึสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ อตฺตโน จิตฺตรุจิยํ กมฺมฏฺฐานสงฺขาตํ โคจรํ อุคฺคเหตฺวา ภิกฺขาจารโคจเร ตํ คเหตฺวาว คมนํ **โคจรสมฺปชญฺญํ** นามฯ

อภิกฺกมาทีสุ ปน อสมฺมุยฺหนํ **อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ**ฯ ตํ เอวํ เวทิตพฺพํ – อิธ ภิกฺขุ อภิกฺกมโนฺต วา ปฏิกฺกมโนฺต วา ยถา อนฺธปุถุชฺชนา อภิกฺกมาทีสุ ‘‘อตฺตา อภิกฺกมติ, อตฺตนา อภิกฺกโม นิพฺพตฺติโต’’ติ วา, ‘‘อหํ อภิกฺกมามิ, มยา อภิกฺกโม นิพฺพตฺติโต’’ติ วา สมฺมุยฺหนฺติ, ตถา อสมฺมุยฺหโนฺต ‘‘อภิกฺกมามี’’ติ จิเตฺต อุปฺปชฺชมาเน เตเนว จิเตฺตน สทฺธึ จิตฺตสมุฏฺฐานา

วาโยธาตุ วิญฺญตฺตึ ชนยมานา อุปฺปชฺชติ, อิติ จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผารวเสน อยํ กายสมฺม โต อฏฺฐิสงฺฆาโฏ อภิกฺกมติ, ตเสฺสวํ อภิกฺกมโต เอเกกปทุทฺธรเณ ปถวีธาตุ, อาโปธาตูติ เทฺว ธาตุโย โอมตฺตา โหนฺติ มนฺทา, อิตรา เทฺว อธิมตฺตา โหนฺติ พลวติโยฯ ตถา อติหรณวีติ หรเณสุฯ โวสฺสชฺชเน เตโชธาตุ, วาโยธาตูติ เทฺว ธาตุโย โอมตฺตา โหนฺติ มนฺทา, อิตรา เทฺว อธิมตฺตา พลวติโยฯ ตถา สนฺนิเกฺขปนสนฺนิรุมฺภเนสุฯ ตตฺถ อุทฺธรเณ ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา อติหรณํ น ปาปุณนฺติ, ตถา อติหรเณ ปวตฺตา วีติหรณํ, วีติหรเณ ปวตฺตา โวสฺสชฺชนํ, โวสฺสชฺชเน ปวตฺตา สนฺนิเกฺขปนํ, สนฺนิเกฺขปเน ปวตฺตา สนฺนิรุมฺภนํ น ปาปุณนฺติฯ ตตฺถ ต เตฺถว ปพฺพปพฺพํ สนฺธิสนฺธิ โอธิโอธิ หุตฺวา ตตฺตกปาเล ปกฺขิตฺตติลํ วิย ปฏปฏายนฺตา ภิชฺ ชนฺติฯ ตตฺถ โก เอโก อภิกฺกมติ, กสฺส วา เอกสฺส อภิกฺกมนํ? ปรมตฺถโต หิ ธาตูนํเยว คมนํ, ธาตูนํ ฐานํ, ธาตูนํ นิสชฺชนํ, ธาตูนํ สยนํฯ ตสฺมึ ตสฺมิญฺหิ โกฏฺฐาเส สทฺธึ รูเปน –

> ‘‘อญฺญํ อุปฺปชฺชเต จิตฺตํ, อญฺญํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติ;
> อวีจิมนุสมฺพนฺโธ, นทีโสโตว วตฺตตี’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๑๔; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๙; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๕.๓๖๘);

เอวํ อภิกฺกมาทีสุ อสมฺมุยฺหนํ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ นามาติฯ **ปจฺจยสมฺปตฺติ**นฺติ ปจฺจย ปาริปูรึฯ **อิเม จตฺตาโร**ติ สีลสํวโร, สโนฺตโส, อินฺทฺริยสํวโร, สติสมฺปชญฺญนฺติ อิเม จตฺตาโร อรญฺญวาสสฺส สมฺภารา ฯ **วตฺตพฺพตํ อาปชฺชตี**ติ ‘‘อสุกสฺส ภิกฺขุโน อรเญฺญ ติรจฺฉานค ตานํ วิย วนจรกานํ วิย จ นิวาสมตฺตเมว, น อรญฺญวาสานุจฺฉวิกา กาจิ สมฺมาปฏิปตฺตี’’ติ อปวาทวเสน วตฺตพฺพตํ, อารญฺญเกหิ วา ติรจฺฉานคเตหิ วนจรกวิสภาคชเนหิ วิปฺปฏิปตฺติว เสน วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ **เภรวสทฺทํ สาเวนฺติ,** ตาวตา อปลายนฺตานํ **หเตฺถหิ สีสํ…เป…. กโรนฺติ**ฯ กาฬกสทิสตฺตา **กาฬกํ,** วีติกฺกมสงฺขาตํ ถุลฺลวชฺชํฯ ติลกสทิสตฺตา **ติลกํ,** มิจฺฉาวิ ตกฺกสงฺขาตํ อณุมตฺตวชฺชํฯ **ตนฺ**ติ ปีตึฯ วิภูตภาเวน อุปฏฺฐานโต **ขยโต สมฺมสโนฺต**ฯ

วิวิตฺตนฺติ ชนวิวิตฺตํฯ เตนาห **‘‘สุญฺญ’’**นฺติฯ ตํ ปน ชนสทฺทนิโคฺฆสาภาเวน เวทิตพฺพํ สทฺทกณฺฏกตฺตา ฌานสฺสาติ อาห **‘‘อปฺปสทฺทํ อปฺปนิโคฺฆสนฺติ อโตฺถ’’**ติฯ **เอตเทวา**ติ นิสฺสทฺทตํเยวฯ **วิหาโร** ปาการปริจฺฉิโนฺน สกโล อาวาโสฯ **อฑฺฒโยโค** ทีฆปาสาโท, ‘‘ครุ ฬสณฺฐานปาสาโท’’ติปิ วทนฺติฯ **ปาสาโท** จตุรสฺสปาสาโทฯ **หมฺมิยํ** มุณฺฑจฺฉทนปาสา โทฯ **อโฏฺฏ** ปฏิราชูนํ ปฏิพาหนโยโคฺค จตุปฺปญฺจภูมโก ปติสฺสยวิเสโสฯ **มาโฬ** เอกกูฏสงฺ คหิโต อเนกโกณวโนฺต ปติสฺสยวิเสโสฯ อปโร นโย – **วิหาโร** นาม ทีฆมุขปาสาโทฯ **อฑฺฒ โยโค** เอกปสฺสจฺฉทนกเสนาสนํฯ ตสฺส กิร เอกปเสฺส ภิตฺติ อุจฺจตรา โหติ, อิตรปเสฺส นีจาฯ เอเตน ตํ เอกปสฺสจฺฉทนกํ โหติฯ **ปาสาโท** นาม อายตจตุรสฺสปาสาโทฯ **หมฺมิยํ** มุณฺฑจฺฉ ทนํ จนฺทิกงฺคณยุตฺตํฯ **คุหา** นาม เกวลา ปพฺพตคุหาฯ **เลณํ** ทฺวารพทฺธํ ปพฺภารํฯ **มณฺฑ โป**ติ สาขามณฺฑโปฯ อาวสถภูตํ เสนาสนํ วิหริตพฺพเฏฺฐน **วิหารเสนาสนํ**ฯ มสารกาทิ มญฺจ ปีฐํ ตตฺถ อตฺถริตพฺพภิสิ อุปธานญฺจ มญฺจปีฐสมฺพนฺธโต **มญฺจปีฐเสนาสนํ**ฯ จิมิลิกาทิ ภูมิยํ สนฺถริตพฺพตาย **สนฺถตเสนาสนํ**ฯ อภิสงฺขตาภาวโต เกวลํ สยนสฺส นิสชฺชาย จ โอกาสภูตํ รุกฺขมูลาทิ ปฏิกฺกมิตพฺพฏฺฐานํ **โอกาสเสนาสนํฯ เสนาสนคฺคหเณน คหิตเมวา**ติ ‘‘วิวิตฺตํ เสนาสน’’นฺติ อิมินา เสนาสนคฺคหเณน คหิตเมว สามญฺญโชตนาภาวโตฯ

ยทิ เอวํ กสฺมา ‘‘อรญฺญ’’นฺติ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘อิมสฺส ปนา’’**ติอาทิฯ **ภิกฺขุนีนํ วเสน อาคต**นฺติ อิทํ วินเย ตถา อาคตํ สนฺธาย วุตฺตํ , **อภิธเมฺมปิ** (วิภ. ๕๒๙) ปน ‘‘อรญฺญนฺติ นิกฺ ขมิตฺวา พหิ อินฺทขิลา สพฺพเมตํ อรญฺญ’’นฺติ อาคตเมวฯ ตตฺถ หิ ยํ น คามปฺปเทสโนฺตคธํ, ตํ

อรญฺญนฺติ นิปฺปริยายวเสน ตถา วุตฺตํฯ **ธุตงฺคนิเทฺทเส** (วิสุทฺธิ. ๑.๓๑) ยํ วุตฺตํ, ตํ ยุตฺตํ, ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยน คเหตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ **รุกฺขมูล**นฺติ รุกฺขสมีปํฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ยาวตา มชฺฌนฺหิเก กาเล สมนฺตา ฉายา ผรติ, นิวาเต ปณฺณานิ ปตนฺติ, เอตฺตาวตา รุกฺขมูล’’นฺติฯ **เสล**-สโทฺท อวิเสสโต ปพฺพตปริยาโยติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘ปพฺพตนฺติ เสล’’**นฺติ, น สิลามยเมวฯ ปํสุมยาทิโก หิ ติวิโธปิ ปพฺพโต เอวาติฯ **วิวร**นฺติ ทฺวินฺนํ ปพฺพตานํ มิโถ อาสนฺนตเร ฐิตานํ โอวรกาทิสทิสํ วิวรํฯ **เอกสฺมึเยว วา** ปพฺพเตฯ **อุมงฺคสทิส**นฺติ สุทุงฺคาสทิสํฯ **มนุสฺสานํ อนุปจารฏฺฐาน**นฺติ ปกติสญฺจารวเสน มนุเสฺสหิ น สญฺจริตพฺพฏฺฐานํฯ **อาทิ**-สเทฺทน **‘‘วนปตฺถ**นฺติ วนสณฺฑานเมตํ เสนาสนานํ อธิวจนํฯ **วนปตฺถ**นฺติ ภึสนกานเมตํฯ **วนปตฺถ**นฺติ สโลมหํสานเมตํฯ **วนปตฺถ**นฺติ ปริยนฺตานเมตํฯ **วนปตฺถ**นฺติ น มนุสฺสูปจารานเมตํ เสนาสนานํ อธิวจน’’นฺติ (วิภ. ๕๓๑) อิมํ ปาฬิปฺปเทสํ สงฺคณฺหาติฯ **อจฺฉนฺน**นฺติ เกนจิ ฉทเนน อนฺตมโส รุกฺขสาขายปิ น ฉาทิตํฯ **นิกฺกฑฺฒิตฺวา**ติ นีหริตฺวาฯ **ปพฺภารเลณสทิเส**ติ ปพฺภารสทิเส, เลณสทิเส วาฯ

ปิณฺฑปาตปริเยสนํ **ปิณฺฑปาโต** อุตฺตรปทโลเปนาติ อาห **‘‘ปิณฺฑปาตปริเยสนโต ปฏิกฺกโนฺต’’**ติฯ **ปลฺลงฺก**นฺติ เอตฺถ **ปริ**-สโทฺท สมนฺตโตติ เอตสฺมึ อเตฺถ, ตสฺมา วาโมรุํ ทกฺขิโณรุญฺจ สมํ ฐเปตฺวา อุโภ ปาเท อญฺญมญฺญํ สมฺพเนฺธ กตฺวา นิสชฺชา ปลฺลงฺกนฺติ อาห **‘‘สมนฺตโต อูรุพทฺธาสน’’**นฺติฯ อูรูนํ พนฺธนวเสน นิสชฺชา ปลฺลงฺกํฯ **อาภุชิตฺวา**ติ จ ยถา ปลฺลงฺกวเสน นิสชฺชา โหติ, เอวํ อุโภ ปาเท อาภุชิเต สมิญฺชิเต กตฺวาฯ ตํ ปน อุภินฺนํ ปาทานํ ตถาสมฺพนฺธตากรณนฺติ อาห **‘‘พนฺธิตฺวา’’**ติฯ เหฏฺฐิมกายสฺส อนุชุกํ ฐปนํ นิสชฺชาวจเนเนว โพธิตนฺติ **อุชุํ กาย**นฺติ เอตฺถ **กาย**-สโทฺท อุปริมกายวิสโยติ อาห **‘‘อุปริมสรีรํ อุชุกํ ฐเปตฺวา’’**ติฯ ตํ ปน อุชุกํ ฐปนํ สรูปโต ปโยชนโต จ ทเสฺสตุํ **‘‘อฏฺฐารสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **น ปณมนฺตี**ติ น โอณมนฺติฯ **น ปริปตตี**ติ น วิคจฺฉติ วีถึ น ลเงฺฆติ, ตโต เอว ปุเพฺพนาปรํ วิเสสสมฺปตฺติยา กมฺมฏฺฐานํ วุทฺธึ ผาตึ คจฺฉติฯ **ปริมุข**นฺติ เอตฺถ **ปริ**-สโทฺท อภิ-สเทฺทน สมานโตฺถติ อาห **‘‘กมฺมฏฺฐานาภิมุข’’**นฺติ, พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมณโต นิวาเรตฺวา กมฺมฏฺฐานํเยว ปุรกฺขตฺวาติ อโตฺถฯ สมีปโตฺถ วา **ปริ**-สโทฺทติ ทเสฺสโนฺต **‘‘มุขสมีเป วา กตฺวา’’**ติ อาหฯ เอตฺถ จ ยถา ‘‘วิวิตฺตํ เสนาสนํ ภชตี’’ติอาทินา ภาวนานุรูปํ เสนาสนํ ทสฺสิตํ, เอวํ **นิสีทตี**ติ อิมินา อลีนานุทฺธจฺจปกฺขิโย สโนฺต อิริยาปโถ ทสฺสิโตฯ ‘‘ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา’’ติ อิมินา นิสชฺชาย ทฬฺหภาโวฯ ‘‘ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา’’ติ อิมินา อารมฺมณปริคฺคหูปาโยฯ

ปรีติ ปริคฺคหโฏฺฐ ‘‘ปริณายิกา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๖, ๒๐) วิยฯ **มุขนฺติ นิยฺยานโฏฺฐ** ‘‘สุญฺญตวิโมกฺขมุข’’นฺติอาทีสุ วิยฯ ปฏิปกฺขโต นิคฺคมนโฏฺฐ หิ นิยฺยานโฏฺฐ, ตสฺมา **ปริคฺคหิตนิยฺยานํ สติ**นฺติ สพฺพถา คหิตาสโมฺมสํ ปริจฺจตฺตสโมฺมสํ สตึ กตฺวา, ปรมสติเนปกฺกํ อุปฏฺฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ

อภิชฺฌายติ คิชฺฌติ อภิกงฺขติ เอตายาติ **อภิชฺฌา,** โลโภฯ **ลุชฺชนเฏฺฐนา**ติ ภิชฺชนเฏฺฐน, ขเณ ขเณ ภิชฺชนเฏฺฐนาติ อโตฺถฯ **วิกฺขมฺภนวเสนา**ติ เอตฺถ วิกฺขมฺภนํ อนุปฺปาทนํ อปฺปวตฺตนํ ปฏิปเกฺขน สุปฺปหีนตฺตาฯ **ปหีนตฺตา**ติ จ ปหีนสทิสตํ สนฺธาย วุตฺตํ ฌานสฺส อนธิคตตฺตาฯ ตถาปิ นยิทํ จกฺขุวิญฺญาณํ วิย สภาวโต วิคตาภิชฺฌํ, อถ โข ภาวนาวเสนฯ เตนาห **‘‘น จกฺขุวิญฺญาณสทิเสนา’’**ติฯ **เอเสว นโย**ติ ยถา จกฺขุวิญฺญาณํ สภาเวน วิคตาภิชฺฌํ อพฺยาปนฺนญฺจ น ภาวนาย วิกฺขมฺภิตตฺตา, น เอวมิทํฯ อิทํ ปน จิตฺตํ ภาวนาย ปริโสธิตตฺตา อพฺยาปนฺนํ วิคตถินมิทฺธํ อนุทฺธตํ นิพฺพิจิกิจฺฉญฺจาติ อโตฺถฯ **ปุริมปกติ**นฺติ ปริสุทฺธปณฺฑรสภาวํฯ ‘‘ยา ตสฺมึ สมเย จิตฺตสฺส อกลุยตา’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๑๖๒; วิภ. ๕๔๖)

ถินสฺส, ‘‘ยา ตสฺมึ สมเย กายสฺส อกลฺยตา’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๑๖๓; วิภ. ๕๔๖) จ มิทฺธสฺส อภิธมฺเม นิทฺทิฏฺฐตฺตา วุตฺตํ **‘‘ถินํ จิตฺตเคลญฺญํ, มิทฺธํ เจตสิกเคลญฺญ’’**นฺติฯ สติปิ หิ อญฺญมญฺญํ อวิปฺปโยเค จิตฺตกายลหุตาทีนํ วิย จิตฺตเจตสิกานํ ยถากฺกมํ ตํตํวิเสสสฺส ยา เตสํ อกลฺยตาทีนํ วิเสสปจฺจยตา, อยเมเตสํ สภาโวติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อาโลกสญฺญี**ติ เอตฺถ อติสยตฺตวิสิฏฺฐอตฺถิอตฺถาวโพธโกยมีกาโรติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘รตฺติมฺปิ...เป.... สมนฺนาคโต’’**ติฯ **อิทํ อุภย**นฺติ สติสมฺปชญฺญมาหฯ

อติกฺกมิตฺวาติ วิกฺขมฺภนวเสน ปชหิตฺวาฯ กถมิทํ กถมิทนฺติ ปวตฺติยา กถํกถา, วิจิกิจฺฉา, สา เอตสฺส อตฺถีติ กถํกถี, น กถํกถีติ **อกถํกถี,** นิพฺพิจิกิจฺโฉฯ **ลกฺขณาทิเภทโต**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ปจฺจยปริหานปฺปหายกาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ เตปิ หิ ปเภทโต ทฏฺฐพฺพาติฯ **อุจฺฉินฺทิตฺวา ปาเตนฺตี**ติ เอตฺถ อุจฺฉินฺทนํ ปาตนญฺจ ตาสํ ปญฺญานํ อนุปฺปนฺนานํ อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทานเมวฯ อิติ มหคฺคตานุตฺตรปญฺญานํ เอกจฺจาย จ ปริตฺตปญฺญาย อนุปฺปตฺติเหตุภูตา นีวรณธมฺมา อิตราย จ สมตฺถตํ วิหนนฺติเยวาติ **‘‘ปญฺญาย ทุพฺพลีกรณา’’**ติ วุตฺตาฯ **อเปฺปโนฺต**ติ นิคเมโนฺตฯ

อตฺตนฺตปสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙-๑๐. ตณฺหาสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๙๙-๒๐๐. นวเม ตโย ภเว อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิตํ ‘‘อชฺฌตฺติกสฺส อุปาทาย อฏฺฐารส ตณฺหาวิจริตานี’’ติอาทินา วุตฺตํ ตํ ตํ อตฺตโน โกฏฺฐาสภูตํ ชาลเมติสฺสา อตฺถีติ **ชาลินี**ฯ เตนาห **‘‘ตโย วา ภเว’’**ติอาทิฯ **ตตฺถ ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ตสฺมึ ภเว, อารมฺมเณ วาฯ **อปิจา**ติอาทินา นิเทฺทสนเยน วิสตฺติกาปทสฺส อตฺถํ ทเสฺสโนฺต นิเทฺทสปาฬิยา เอกเทสํ ทเสฺสติ **‘‘วิสมูลา’’**ติอาทินาฯ อยเญฺหตฺถ **นิเทฺทสปาฬิ** (มหานิ. ๓; จูฬนิ. เมตฺตคูมาณวปุจฺฉานิเทฺทโส ๒๒, ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทโส ๑๒๔) –

> ‘‘วิสตฺติกาติ เกนเฏฺฐน วิสตฺติกา? วิสตาติ วิสตฺติกา, วิสฏาติ วิสตฺติกา, วิสาลาติ วิสตฺติกา, วิสกฺกตีติ วิสตฺติกา, วิสํหรตีติ วิสตฺติกา, วิสํวาทิกาติ วิสตฺติกา, วิสมูลาติ วิสตฺติกา, วิสผลาติ วิสตฺติกา ฯ วิสปริโภคาติ วิสตฺติกาฯ วิสาลา วา ปน สา ตณฺหา รูเป สเทฺท คเนฺธ รเส โผฏฺฐเพฺพ กุเล คเณ อาวาเส ลาเภ ยเส ปสํสาย สุเข จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาเร กามธาตุยา รูปธาตุยา อรูปธาตุยา กามภเว รูปภเว อรูปภเว สญฺญีภเว อสญฺญีภเว เนวสญฺญีนาสญฺญีภเว เอกโวการภเว จตุโวการภเว ปญฺจโวการภเว อตีเต อนาคเต ปจฺจุปฺปเนฺน ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตเพฺพสุ วิสฏา วิตฺถตาติ วิสตฺติกา’’ติฯ

ตตฺถ (มหานิ. อฏฺฐ. ๓; สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑ โอฆตรณสุตฺตวณฺณนา) **วิสตา**ติ วิตฺถตา รูปาทีสุ เตภูมกธมฺมพฺยาปนวเสนฯ **วิสฏา**ติ ปุริมวจนเมว ต-การสฺส ฏ-การํ กตฺวา วุตฺตํฯ **วิสาลา**ติ วิปุลาฯ **วิสกฺกตี**ติ ปริสหติฯ รโตฺต หิ ราควตฺถุนา ปเรน ตาฬิยมาโนปิ สหติ, วิปฺผนฺทนํ วา ‘‘วิสกฺกน’’นฺติ วทนฺติฯ **วิสํหรตี**ติ ตถา ตถา กาเมสุ อานิสํสํ ทเสฺสนฺตี วิวิเธหิ อากาเรหิ เนกฺขมฺมาภิมุขปฺปวตฺติโต จิตฺตํ สํหรติ สํขิปติฯ วิสํ วา ทุกฺขํ, ตํ หรติ อุปเนตีติ อโตฺถฯ อนิจฺจาทึ นิจฺจาทิโต คณฺหนฺตี **วิสํวาทิกา** โหติฯ ทุกฺขนิพฺพตฺตกสฺส กมฺมสฺส เหตุภาวโต **วิสมูลา,** วิสํ วา ทุกฺขทุกฺขาทิภูตา เวทนา มูลํ เอติสฺสาติ **วิสมูลา**ฯ ทุกฺขสมุทยตฺตา วิสํ ผลํ เอติสฺสาติ **วิสผลา**ฯ ตณฺหาย รูปาทิกสฺส ทุกฺขสฺส ปริโภโค โหติ, น อมตสฺสาติ สา **วิสปริโภคา** วุตฺตาฯ

สพฺพตฺถ นิรุตฺติวเสน ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ โย ปเนตฺถ ปธาโน อโตฺถ, ตํ ทเสฺสตุํ ปุน **“วิสฎา วา ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตนฺตํ วุจฺจติ (ที. นิ. ฎี. ๒.๙๕ อปสาทนาวณฺณนา; สํ. นิ. ฎี. ๒.๒.๖๐) วตฺถวินนตฺถํ ตนฺตวาเยหิ ทณฺฑเก อาสญฺจิตฺวา ปสาริตสุตฺตวฎฺฎิ ‘‘ตนียตี’’ติ กตฺวา, ตํ ปน สุตฺตํ สนฺตานากุลตาย นิทสฺสนภาเวน อากุลเมว คหิตนฺติ อาห **“ตนฺตํ วิย อากุลชาโต”**ติฯ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“ยถา นามา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สมาเนตุ**นฺติ ปุเพฺพนาปรํ สมํ กตฺวา อาเนตุํ, อวิสมํ อุชุํ กาตุนฺติ อโตฺถฯ ตนฺตเมว วา อากุลํ ตนฺตากุลํ, ตนฺตากุลํ วิย ชาโต ภูโตติ **ตนฺตากุลกชาโต**ฯ วินนโต คุลาติ อิตฺถิลิงฺควเสน ลทฺธนามสฺส ตนฺตวายสฺส คุณฺฐิกํ นาม อากุลภาเวน อคฺคโต วา มูลโต วา ทุวิเญฺญยฺยเมว ขลิพทฺธตนฺตสุตฺตนฺติ อาห **“คุลาคุณฺฐิกํ วุจฺจติ เปสการกญฺชิยสุตฺต”**นฺติฯ

สกุณิกาติ ปฎปทสกุณิกาฯ สา หิ รุกฺขสาขาสุ โอลมฺพนกุฎวา โหติฯ ตญฺหิ สา กุฎวํ ตโต ตโต ติณหีราทิเก อาเนตฺวา ตถา วินติ, ยถา เต เปสการกญฺชิยสุตฺตํ วิย อเคฺคน วา อคฺคํ, มูเลน วา มูลํ สมาเนตุํ วิเวเจตุํ วา น สกฺกาฯ เตนาห **“ยถา”**ติอาทิฯ **ตทุภยมฺปิ** ‘‘คุลาคุณฺฐิก’’นฺติ วุตฺตํ กญฺชิยสุตฺตํ กุลาวกญฺจฯ **ปุริมนเยเนวา**ติ ‘‘เอวเมว สตฺตา’’ติอาทินา วุตฺตนเยเนวฯ กามํ มุญฺชปพฺพชติณานิ ยถาชาตานิปิ ทีฆภาเวน ปติตฺวา อรญฺญฎฺฐาเน อญฺญมญฺญํ วินนฺธิตฺวา อากุลพฺยากุลานิ หุตฺวา ติฎฺฐนฺติ, ตานิ ปน น ตถา ทุพฺพิเวจิยานิ ยถา รชฺชุภูตานีติ ทเสฺสตุํ **“ยถา ตานี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เสสเมตฺถ เหฎฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

อปายาติ อวฑฺฒิกา, สุเขน, สุขเหตุนา วา วิรหิตาติ อโตฺถฯ **ทุกฺขสฺส คติภาวโต**ติ อาปายิกสฺส ทุกฺขสฺส ปวตฺติฎฺฐานภาวโตฯ **สุขสมุสฺสยโต**ติ อพฺภุทยโตฯ **วินิปติตตฺตา**ติ วิรูปํ นิปาตตฺตา, ยถา เตนตฺตภาเวน สุขสมุสฺสโย น โหติ, เอวํ นิปติตตฺตาฯ **อิตโร**ติ สํสาโรฯ นนุ ‘‘อปาย’’นฺติอาทินา วุโตฺตปิ สํสาโร เอวาติ? สจฺจเมตํ, นิรยาทีนํ ปน อธิมตฺตทุกฺขภาวทสฺสนตฺถํ อปายาทิคฺคหณํฯ โคพลีพทฺทญาเยนายมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ขนฺธานญฺจ ปฎิปาฎีติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ เหตุผลภาเวน อปราปรปฺปวตฺติฯ **อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา**ติ อวิเจฺฉเทน วตฺตมานาฯ **ตํ สพฺพมฺปี**ติ ตํ ‘‘อปาย’’นฺติอาทินา วุตฺตํ สพฺพํ อปายทุกฺขญฺจ วฎฺฎทุกฺขญฺจฯ **มหาสมุเทฺท วาตกฺขิตฺตา นาวา วิยา**ติ อิทํ ปริพฺภมนฎฺฐานสฺส มหนฺตทสฺสนตฺถเญฺจว ปริพฺภมนสฺส อนวฎฺฐิตตาทสฺสนตฺถญฺจ อุปมาฯ **ยเนฺต ยุตฺตโคโณ วิยา**ติ อิทํ ปน อวสีภาวทสฺสนตฺถเญฺจว ทุปฺปโมกฺขภาวทสฺสนตฺถญฺจาติ เวทิตพฺพํฯ

“สมูหคฺคาโหติ ตณฺหามานทิฎฺฐีนํ สาธารณคฺคาโห’’ติ วทนฺติ, ‘‘อิตฺถํ เอวํ อญฺญถา’’ติ ปน วิเสสํ อกตฺวา คหณํ สมูหคฺคาโหติ ทฎฺฐโพฺพฯ **วิเสสํ อกตฺวา**ติ จ อนุปนิธานํ สมโต อสมโต จ อุปนิธานนฺติ อิมํ วิภาคํ อกตฺวาติ อโตฺถฯ **อิตฺถ**นฺติ หิ อนุปนิธานํ กถิตํฯ **เอวํ อญฺญถา**ติ ปน สมโต อสมโต จ อุปนิธานํฯ **อญฺญํ อาการ**นฺติ ปรสนฺตานคตํ อาการํฯ

อตฺถีติ สทา สํวิชฺชตีติ อโตฺถฯ **สีทตี**ติ นสฺสติฯ **สํสยปริวิตกฺกวเสนา**ติ ‘‘กึ นุ โข อหํ สิยํ, น สิย’’นฺติ เอวํ ปริวิตกฺกวเสนฯ **ปตฺถนากปฺปนวเสนา**ติ ‘‘อปิ นาม สาธุ ปนาหํ สิย’’นฺติ เอวํ ปตฺถนาย กปฺปนวเสนฯ **สุทฺธสีสา**ติ ตณฺหามานทิฎฺฐีนํ สาธารณา สีสาฯ ‘‘อิตฺถํ เอวํ อญฺญถา’’ติ วุตฺตสฺส วิเสสสฺส อนิสฺสิตตฺตา **“สุทฺธสีสา”**ติ วุตฺตาฯ ตตฺถ ทิฎฺฐิสีเสหิ ทิฎฺฐิยา คหิตาย ตทวินาภาวินี ตณฺหา ทสฺสิตา, จตูหิ สีเสหิ ทฺวาทสหิ จ สีสมูลเกหิ มานทิฎฺฐีหิ อยเมว ตณฺหา ทสฺสิตาติ อาห **“เอวเมเต…เป.… ตณฺหาวิจริตธมฺมา เวทิตพฺพา”**ติฯ นนุ จ

มานทิฏฺฐิคฺคาโหปิ อิธาธิเปฺปโต, ยโต ‘‘ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน สมูหคฺคาโห’’ติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํ, ตสฺมา กถํ ตณฺหาวิจริตานีติ อิทํ วจนํ? วุจฺจเต – ทิฏฺฐิมาเนสุปิ ตณฺหาวิจริตานีติ วจนํ อญฺญมญฺญํ วิปฺปโยคีนํ ทิฏฺฐิมานานํ ตณฺหาย อวิปฺปโยคานํ ตํมูลกตฺตา ตปฺปธานตาย กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ทสมํ อุตฺตานเมวฯ

ตณฺหาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มหาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุตฺถปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๕. ปญฺจมปณฺณาสกํ

(๒๑) ๑. สปฺปุริสวโคฺค

๑-๑๐. สิกฺขาปทสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๐๑-๒๑๐. ปญฺจมสฺส ปฐเม **อสปฺปุริโส**ติ ลามกปุริโสฯ ปาณํ อติปาเตตีติ **ปาณาติปาตี**ฯ อทินฺนํ อาทิยตีติ **อทินฺนาทายี**ฯ กาเมสุ มิจฺฉา จรตีติ **กาเมสุมิจฺฉาจารี**ฯ มุสา วทตีติ **มุสาวาที**ฯ สุราเมรยมชฺชปมาเท ติฏฺฐตีติ **สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐายีฯ ปาณาติปาเต สมาทเปตี**ติ ยถา ปาณํ อติปาเตติ, ตถา นํ ตตฺถ คหณํ คณฺหาเปติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล ยสฺมา สยํกเตน จ ทุสฺสีเลฺยน สมนฺนาคโต, ยญฺจ สมาทปิเตน กตํ, ตโต อุปฑฺฒสฺส ทายาโท, ตสฺมา ‘‘อสปฺปุริเสน อสปฺปุริสตโร’’ติ วุจฺจติฯ **สปฺปุริโส**ติ อุตฺตมปุริโสฯ **สปฺปุริเสน สปฺปุริสตโร**ติ อตฺตนา จ กเตน สุสีเลฺยน สมนฺนาคตตฺตา ยญฺจ สมาทปิโต กโรติ, ตโต อุปฑฺฒสฺส ทายาทตฺตา อุตฺตมปุริเสน อุตฺตมปุริสตโรฯ เอตฺถ จ ปเรน กตํ ทุสฺสีลฺยํ สุสีลฺยํ วา อาณตฺติยา อตฺตนา จ วจิปฺปโยเคน กตนฺติ อาณาปนวเสน ปสุตปาปสฺส ปุญฺญสฺส วา ทายาโท ‘‘ตโต อุปฑฺฒสฺส ทายาโท’’ติ วุตฺตํฯ ทุติยาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

สิกฺขาปทสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สปฺปุริสวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๑๑-๒๒๐. ทุติโย ปริสาวโคฺค อุตฺตานโตฺถเยวฯ

(๒๓) ๓. ทุจฺจริตวคฺควณฺณนา

๒๒๑-๒๓๑. ตติยสฺส ปฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ **จินฺตากวี**ติอาทีสุ วตฺถุอนุสนฺธิอุภยเมว จิเรน จินฺเตตฺวา กรณวเสน **จินฺตากวิ** เวทิตโพฺพฯ กิญฺจิ สุตฺวา สุเตน อสฺสุตํ อนุสนฺเธตฺวา กรณวเสน **สุตกวิ,** กิญฺจิ อตฺถํ อุปธาเรตฺวา ตสฺส สงฺขิปนวิตฺถารณาทิวเสน **อตฺถกวิ** ยํกิญฺจิ ปเรน กตํ กพฺพํ นาฏกํ วา ทิสฺวา ตํสทิสเมว อญฺญํ อตฺตโน ฐานุปฺปตฺติกปฺปฏิภาเนน กรณวเสน **ปฏิภานกวิ** เวทิตโพฺพฯ

ทุจฺจริตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๒๔) ๔. กมฺมวโคฺค

๑. สํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๓๒. จตุตฺถสฺส ปฐเม **กาฬก**นฺติ มลีนํ, จิตฺตสฺส อปฺปภสฺสรภาวกรนฺติ อโตฺถฯ ตํ ปเนตฺถ กมฺมปถปฺปตฺตเมว อธิเปฺปตนฺติ อาห **“ทสอกุสลกมฺมปถ”**นฺติฯ กณฺหาภิชาติเหตุโต วา **กณฺหํ**ฯ เตนาห **“กณฺหวิปาก”**นฺติฯ อปายูปปตฺติ มนุเสฺสสุ จ โทภคฺคิยํ กณฺหวิปาโก, ยํ ตสฺส ตมภาโว วุโตฺตฯ **นิพฺพตฺตนโต**ติ นิพฺพตฺตาปนโตฯ **ปณฺฑรก**นฺติ โอทาตํ, จิตฺตสฺส ปภสฺสรภาวกรนฺติ อโตฺถฯ สุกฺกาภิชาติเหตุโต วา **สุกฺกํ**ฯ เตนาห **“สุกฺกวิปาก”**นฺติฯ สคฺคูปปตฺติ มนุสฺสโสภคฺคิยญฺจ สุกฺกวิปาโก, ยํ ตสฺส โชติภาโว วุโตฺตฯ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน ปน **“สเคฺค นิพฺพตฺตนโต”**ติ วุตฺตํ, นิพฺพตฺตาปนโตติ อโตฺถฯ **มิสฺสกกมฺม**นฺติ กาเลน กณฺหํ กาเลน สุกฺกนฺติ เอวํ มิสฺสกวเสน กตกมฺมํฯ **สุขทุกฺขวิปาก**นฺติ วตฺวา ตตฺถ สุขทุกฺขานํ ปวตฺติอาการํ ทเสฺสตุํ **“มิสฺสกกมฺมํ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ กมฺมสฺส กณฺหสุกฺกสมญฺญา กณฺหสุกฺกาภิชาติเหตุตายาติ อปจยคามิตาย ตทุภยวิทฺธํสกสฺส กมฺมกฺขยกรกมฺมสฺส อิธ สุกฺกปริยาโยปิ อิจฺฉิโตติ อาห **“อุภย…เป…. อยเมตฺถ อโตฺถ”**ติฯ ตตฺถ **อุภยวิปากสฺสา**ติ ยถาธิคตสฺส อุภยวิปากสฺสฯ สมฺปตฺติภวปริยาปโนฺน หิ วิปาโก อิธ สุกฺกํ สุกฺกวิปาโกติ อธิเปฺปโต, น อจฺจนฺตปริสุโทฺธ อริยผลวิปาโกฯ

สํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. วิตฺถารสุตฺตวณฺณนา

๒๓๓. ทุติเย **สพฺยาพชฺฌ**นฺติ วา สทุกฺขํ, อตฺตนา อุปฺปาเทตเพฺพน ทุเกฺขน สทุกฺขนฺติ อโตฺถ, ทุกฺขสํวตฺตนิกนฺติ วุตฺตํ โหติฯ กายสงฺขาราทีสุ กายทฺวาเร คหณาทิวเสน โจปนปฺปตฺตา ทฺวาทส อกุสลเจตนา อพฺยาพชฺฌกายสงฺขาโร นามฯ วจีทฺวาเร หนุสํโจปนวเสน วจีเภทปฺปวตฺติกา ตาเยว ทฺวาทส วจีสงฺขาโร นามฯ อุภยโจปนํ อปฺปตฺวา รโห จิเนฺตนฺตสฺส มโนทฺวาเร ปวตฺตา มโนสงฺขาโร นามฯ อิติ ตีสุปิ ทฺวาเรสุ กายทุจฺจริตาทิเภทา อกุสลา เจตนาว สงฺขาราติ เวทิตพฺพาฯ **อภิสงฺขโรตีติ อายูหติ,** ตํ ปน อายูหนํ ปจฺจยสมวายสิทฺธิโต สงฺกฑฺฒิตฺวา ปิณฺฑนํ วิย โหติฯ **สทุกฺขํ โลก**นฺติ อปายโลกมาหฯ **วิปากผสฺสา**ติ ผสฺสสีเสน ตตฺถ วิปากปฺปวตฺตมาหฯ **เวมานิกเปตา**ติ อิทํ พาหุลฺลโต วุตฺตํ, อิตเรสมฺปิ วินิปาติกานํ กาเลน สุขํ, กาเลน ทุกฺขํ โหติฯ **ตสฺส ปหานายา**ติ ตสฺส ยถาวุตฺตสฺส กมฺมสฺส อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทนายฯ **ยา เจตนา**ติ ยา อปจยคามินิเจตนาฯ เตเนวาห **“วิวฎฺฎคามินี มคฺคเจตนา เวทิตพฺพา”**ติฯ

วิตฺถารสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓-๙. โสณกายนสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๓๔-๒๔๐. ตติเย **ปุริมานิ, ภเนฺต, ทิวสานิ ปุริมตรานี**ติ เอตฺถ หิโยฺย ทิวสํ ปุริมํ นาม, ตโต ปรํ ปุริมตรนฺติ อาห **“อตีตานนฺตรทิวสโต ปฎฺฐายา”**ติอาทิฯ อิติ อิเมสุ ทฺวีสุ ปวตฺติโต ยถากฺกมํ ปุริมปุริมตรภาโว ทสฺสิโตฯ เอวํ สเนฺตปิ ยเทตฺถ ‘‘ปุริมตร’’นฺติ วุตฺตํ, ตโต ปภุติ ยํ ยํ โอรํ, ตํ ตํ ปุริมํฯ ยํ ยํ ปรํ, ตํ ตํ ปุริมตรํ โอรปารภาวสฺส วิย ปุริมตรภาวสฺส จ อเปกฺขาสิทฺธตฺตาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ จตุตฺถาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

โสณกายนสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐-๑๑. สมณสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๔๑-๒. ทสเม **เสสปเทสุปี**ติ ''อิธ ทุติโย สมโณ''ติอาทีสุ เสสปเทสุปิฯ ยถา หิ ''วิวิเจฺจว กาเมหี''ติ (ที. นิ. ๑.๒๒๖; ม. นิ. ๑.๒๗๑, ๒๘๗, ๒๙๗; สํ. นิ. ๒.๑๕๒; อ. นิ. ๔.๑๒๓) เอตฺถ กโต นิยโม ''วิวิจฺจ อกุสเลหี''ติ เอตฺถาปิ กโตเยว โหติ สาวธารณอตฺถสฺส อิจฺฉิตพฺพตฺตา, เอวมิธาปีติฯ เตนาห **''ทุติยาทโยปิ หี''**ติอาทิฯ สามญฺญผลาธิคมวเสน นิปฺปริยายโต สมณภาโวติ เตสํ วเสเนตฺถ จตฺตาโร สมณา เทสิตาฯ อิมสฺมิญฺหิ ฐาเน จตฺตาโร ผลฏฺฐกสมณาว อธิเปฺปตา สมิตปาปสมณคฺคหณโตฯ กสฺมา ปเนตฺถ มหาปรินิพฺพาเน วิย มคฺคฏฺฐา ตทตฺถาย ปฏิปนฺนาปิ น คหิตาติ? เวเนยฺยชฺฌาสยโตฯ ตตฺถ หิ มคฺคาธิคมตฺถาย วิปสฺสนาปิ อิโต พหิทฺธา นตฺถิ, กุโต มคฺคผลานีติ ทเสฺสเนฺตน ภควตา ''ญายสฺส ธมฺมสฺส ปเทสวตฺตี, อิโต พหิทฺธา สมโณปิ นตฺถี''ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๔) วุตฺตํฯ อิธ ปน นิฏฺฐานปฺปตฺตเมว ตํตํสมณภาวํ คณฺหเนฺตน ผลฏฺฐกสมณาว คหิตา, มคฺคฏฺฐโต ผลฏฺโฐ สวิเสสํ ทกฺขิเณยฺโยติฯ สุวายมโตฺถ ทฺวีสุ สุเตฺตสุ เทสนาเภเทเนว วิญฺญายตีติฯ **ริตฺตา**ติ วิวิตฺตาฯ **ตุจฺฉา**ติ นิสฺสารา ปฏิปนฺนกสาราภาวโตฯ

ปวทนฺติ เอเตหีติ **ปวาทา**ฯ ทิฏฺฐิคติกานํ นานาทิฏฺฐิทีปกสมยาติ อาห **''จตฺตาโร สสฺสตวาทา''**ติอาทิฯ ตตฺถ **จตฺตาโร สสฺสตวาทา**ติ ลาภิวเสน ตโย, ตกฺกิวเสน เอโกติ เอวํ จตฺตาโร สสฺสตวาทาฯ ปุเพฺพนิวาสญาณลาภี ติตฺถิโย มนฺทปโญฺญ อเนกชาติสตสหสฺสมตฺตํ อนุสฺสรติ, มชฺฌปโญฺญ ทส สํวฏฺฏวิวฏฺฏกปฺปานิ, ติกฺขปโญฺญ จตฺตาลีส สํวฏฺฏวิวฏฺฏกปฺปานิ, น ตโต ปรํฯ โส เอวํ อนุสฺสรโนฺต ''สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา''ติ อภิวทติ, ตกฺกี ปน ตกฺกปริยาหตํ วีมํสานุจริตํ สยํปฏิภานํ ''สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา''ติ อภิวทติฯ เตน วุตฺตํ ''ลาภิวเสน ตโย, ตกฺกิวเสน เอโกติ เอวํ จตฺตาโร สสฺสตวาทา''ติฯ

สเตฺตสุ สงฺขาเรสุ จ เอกจฺจํ สสฺสตนฺติ ปวโตฺต วาโท เอกจฺจสสฺสตวาโทฯ โส ปน พฺรหฺมกายิกขิฑฺฑาปโทสิกมโนปโทสิกตฺตภาวโต จวิตฺวา อิธาคตานํ ตกฺกิโน จ อุปฺปชฺชนวเสน จตุพฺพิโธติ อาห **''จตฺตาโร เอกจฺจสสฺสตวาทา''**ติฯ

จตฺตาโร อนฺตานนฺติกาติ เอตฺถ อมติ คจฺฉติ เอตฺถ โวสานนฺติ อโนฺต, มริยาทาฯ ตปฺปฏิเสเธน อนโนฺตฯ อโนฺต จ อนโนฺต จ อนฺตานโนฺต สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสเสน วา ''นามรูปปจฺจยา สฬายตน''นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๒๖; อุทา. ๑) วิยฯ อนฺตานนฺตสหจริโต วาโท อนฺตานโนฺต ยถา ''กุนฺตา จรนฺตี''ติฯ อนฺตานนฺตสนฺนิสฺสโย วา ยถา ''มญฺจา โฆสนฺตี''ติฯ โส เอเตสํ อตฺถีติ **อนฺตานนฺติกา**ฯ ''อนฺตวา อตฺตา จ โลโก จ, อนนฺตวา อตฺตา จ โลโก จ, อนฺตวา จ อนนฺตวา จ อตฺตา จ โลโก จ, เนวนฺตวา นานนฺตวา''ติ เอวํ ปวตฺตวาทา จตฺตาโรฯ อวฑฺฒิตกสิณสฺส ตํ กสิณํ อตฺตาติ จ โลโกติ จ คณฺหนฺตสฺส วเสน ปฐโม วุโตฺต, ทุติโย วฑฺฒิตกสิณสฺส วเสน วุโตฺต, ตติโย ติริยํ วเฑฺฒตฺวา อุทฺธมโธ อวฑฺฒิตกสิณสฺส, จตุโตฺถ ตกฺกิวเสน วุโตฺตฯ เอตฺถ จ ยุตฺตํ ตาว ปุริมานํ ติณฺณํ วาทานํ อนฺตญฺจ อนนฺตญฺจ อนฺตานนฺตญฺจ อารพฺภ ปวตฺตวาทตฺตา อนฺตานนฺติกตฺตํ, ปจฺฉิมสฺส ปน ตทุภยนิเสธนวเสน ปวตฺตวาทตฺตา กถมนฺตานนฺติกตฺตนฺติ? ตทุภยปฺปฏิเสธนวเสน ปวตฺตวาทตฺตา เอวฯ อนฺตานนฺติกปฺปฏิเสธวาโทปิ หิ อนฺตานนฺตวิสโย เอว ตํ อารพฺภ ปวตฺตตฺตาฯ

น มรตีติ อมราฯ กา สา? ‘‘เอวนฺติปิ เม โน’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๖๒) นเยน ปริยนฺตรหิตา ทิฏฺฐิคติกสฺส ทิฏฺฐิ เจว วาจา จฯ วิวิโธ เขโปติ วิเกฺขโป, อมราย ทิฏฺฐิยา, วาจาย วา วิเกฺขโปติ อมราวิเกฺขโป, โส เอตสฺส อตฺถีติ **อมราวิเกฺขปิโก**ฯ อถ วา อมรา นาม มจฺฉชาติ, สา อุมฺมุชฺชนาทิวเสน อุทเก สนฺธาวมานา คาหํ น คจฺฉติ, เอวเมวํ อยมฺปิ วาโท อิโต จิโต จ สนฺธาวติ, คาหํ น อุปคจฺฉตีติ อมราวิเกฺขโปติ วุจฺจติ, โส เอเตสํ อตฺถีติ **อมราวิเกฺขปิกา**ฯ สฺวายํ วาโท มุสาวาทานุโยคฉนฺทราคภยโมหภาวเหตุกตาย จตุธา ปวตฺตตีติ อาห **‘‘จตฺตาโร อมราวิเกฺขปิกา’’**ติฯ

อธิจฺจ ยทิจฺฉกํ ยํ กิญฺจิ การณํ กสฺสจิ พุทฺธิปุพฺพํ วา วินา สมุปฺปนฺโนติ อตฺตโลกสญฺญิตานํ ขนฺธานํ อธิจฺจ ปวตฺติอาการารมฺมณํ ทสฺสนํ ตทาการสนฺนิสฺสเยน ปวตฺติโต ตทาการสหจริตตาย จ ‘‘อธิจฺจสมุปฺปนฺน’’นฺติ วุจฺจติ ยถา ‘‘มญฺจา โฆสนฺติ’’, ‘‘กุนฺตา จรนฺตี’’ติ จฯ ตํ เอเตสํ อตฺถีติ **อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา**ฯ ลาภิวเสน ตกฺกิวเสน จ **‘‘เทฺว อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา’’**ติ วุตฺตํฯ

สญฺญีติ ปวตฺโต วาโท สญฺญิวาโท, โส เอเตสํ อตฺถีติ **สญฺญิวาทา**ฯ รูปีจตุกฺกํ เอกนฺตสุขจตุกฺกนฺติ อิเมสํ จตุนฺนํ จตุกฺกานํ วเสน **โสฬส สญฺญิวาทา**ฯ อิเมสฺเยว ปุริมานํ ทฺวินฺนํ จตุกฺกานํ วเสน **อฏฺฐ สญฺญิวาทา, อฏฺฐ เนวสญฺญินาสญฺญิวาทา** เวทิตพฺพาฯ เกวลญฺหิ ตตฺถ ‘‘สญฺญี อตฺตา’’ติ คณฺหนฺตานํ ตา ทิฏฺฐิโย, อิธ อสญฺญีติ จ เนวสญฺญีนาสญฺญีติ จฯ

สตฺต อุเจฺฉทวาทาติ มนุสฺสตฺตภาเว กามาวจรเทวตฺตภาเว รูปาวจรตฺตภาเว จตุพฺพิธารูปตฺตภาเว จ ฐตฺวา สตฺตสฺส อุเจฺฉทปญฺญาปนวเสน สตฺต อุเจฺฉทวาทาฯ

ปญฺจ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทาติ ปญฺจกามคุณอุปโภควเสน จตุพฺพิธรูปชฺฌานสุขปริโภควเสน จ ทิฏฺฐธเมฺม นิพฺพุติปญฺญาปนวาทาฯ **ทิฏฺฐธโมฺม**ติ ปจฺจกฺขธโมฺม วุจฺจติ, ตตฺถ ตตฺถ ปฏิลทฺธตฺตภาวเสฺสตํ อธิวจนํฯ ทิฏฺฐธเมฺม นิพฺพานํ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ, อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว ทุกฺขวูปสมนฺติ อโตฺถฯ ตํ วทนฺตีติ **ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทา**ฯ

ญายติ กมติ ปฏิวิชฺฌตีติ ญาโย, โส เอว นิพฺพานสมฺปาปกเหตุตาย ธโมฺมติ อาห **‘‘ญายสฺส ธมฺมสฺสา’’**ติฯ **อิโต พหิทฺธา สมโณปิ นตฺถี**ติอาทีสุ กสฺมา ปเนเต อญฺญตฺถ นตฺถีติ? อเกฺขตฺตตายฯ ยถา หิ น อารเคฺค สาสโป ติฏฺฐติ, น อุทกปิเฏฺฐ อคฺคิ ชลติ, น ปิฏฺฐิปาสาเณ พีชานิ วิรุหนฺติ, เอวเมวํ พาหิเรสุ ติตฺถายตเนสุ น อิเม สมณา อุปฺปชฺชนฺติ, อิมสฺมึเยว สาสเน อุปฺปชฺชนฺติฯ กสฺมา? สุเกฺขตฺตตายฯ สา ปน เนสํ อเกฺขตฺตตา สุเกฺขตฺตตา จ อริยมคฺคสฺส อภาวโต ภาวโต จ เวทิตพฺพาฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘ยสฺมึ โข, สุภทฺท, ธมฺมวินเย อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค น อุปลพฺภติ, สมโณปิ ตตฺถ น อุปลพฺภติ, ทุติโยปิ ตตฺถ สมโณ น อุปลพฺภติ, ตติโยปิ ตตฺถ สมโณ น อุปลพฺภติ, จตุโตฺถปิ ตตฺถ สมโณ น อุปลพฺภติฯ ยสฺมิญฺจ โข, สุภทฺท, ธมฺมวินเย อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค อุปลพฺภติ, สมโณปิ ตตฺถ อุปลพฺภติ, ทุติโยปิ ตตฺถ… ตติโยปิ ตตฺถ… จตุโตฺถปิ ตตฺถ สมโณ อุปลพฺภติฯ อิมสฺมึ โข, สุภทฺท, ธมฺมวินเย อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค อุปลพฺภติฯ อิเธว, สุภทฺท, สมโณ, อิธ ทุติโย สมโณ, อิธ ตติโย สมโณ, อิธ จตุโตฺถ สมโณ, สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณภิ อเญฺญหี’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๔)ฯ

อริยมคฺคสฺส จ อภาโว ภาโว จ สุปริสุทฺธสฺส สีลสฺส สุปริสุทฺธาย สมถวิปสฺสนาภาวนาย อภาวโต ภาวโต จ เวทิตพฺโพฯ ตทุภยญฺจ ทุรกฺขาตสฺวากฺขาตภาวเหตุกํ ฯ โส จ อสมฺมาสมฺพุทฺธปฺปเวทิตตฺตาฯ ยสฺมา ติตฺถายตนํ อเกฺขตฺตํ, สาสนํ เขตฺตํ, ตสฺมา ยถา สุรตฺตหตฺถปาโทภาสุรเกสรภาโร สีโห มิคราชา น สุสาเน วา สงฺการกูเฏ วา ปฏิวสติ, ติโยชนสหสฺสวิตฺถตํ ปน หิมวนฺตํ อโชฺฌคาเหตฺวา มณิคุหายเมว วสติ, ยถา จ ฉทฺทโนฺต นาคราชา น โคจริยหตฺถิกุลาทีสุ นวสุ กุเลสุ อุปฺปชฺชติ, ยถา จ วลาหโก อสฺสราชา น คทฺรภกุเล วา โฆฏกกุเล วา อุปฺปชฺชติ, สินฺธุตีเร ปน สินฺธวกุเลเยว อุปฺปชฺชติ, ยถา จ สพฺพกามททํ มโนหรํ มณิรตนํ น สงฺการกูเฏ วา ปํสุปพฺพตาทีสุ วา อุปฺปชฺชติ, วิปุลปพฺพตพฺภนฺตเรเยว อุปฺปชฺชติ, ยถา จ ติมิรปิงฺคโล มจฺฉราชา น ขุทฺทกโปกฺขรณีสุ อุปฺปชฺชติ, จตุราสีติโยชนสหสฺสคมฺภีเร มหาสมุทฺทเยว อุปฺปชฺชติ, ยถา จ ทิยฑฺฒโยชนสติโก สุปณฺณราชา น คามทฺวาเร เอรณฺฑวนาทีสุ ปฏิวสติ, มหาสมุทฺทํ ปน อโชฺฌคาเหตฺวา สิมฺพลิทหวเนเยว ปฏิวสติ, ยถา จ ธตรโฏฺฐ สุวณฺณหํโส น คามทฺวาเร อาวาฏกาทีสุ ปฏิวสติ, นวุติหํสสหสฺสปริวาโร ปน หุตฺวา จิตฺตกูเฏเยว ปฏิวสติ, ยถา จ จตุทฺทีปิสฺสโร จกฺกวตฺติราชา น นีจกุเล อุปฺปชฺชติ, อสมฺภินฺนชาติยขตฺติยกุเลเยว ปน อุปฺปชฺชติ, เอวเมวํ อิเมสุ สมเณสุ เอกสมโณปิ น อญฺญตฺถ ติตฺถายตเน อุปฺปชฺชติ, อริยมคฺคปริกฺขเต ปน พุทฺธสาสเนเยว อุปฺปชฺชติฯ เตนาห ภควา – ‘‘อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ…เป.… สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณภิ อเญฺญหี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๓๙-๑๔๐; อ. นิ. ๔.๒๔๑)ฯ เอกาทสเม นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

สมณสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กมฺมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๒๕) ๕. อาปตฺติภยวโคฺค

๑. สงฺฆเภทกสุตฺตวณฺณนา

๒๔๓. ปญฺจมสฺส ปฐเม **วิวาทาธิกรณาทีสู**ติ วิวาทาธิกรณํ อนุวาทาธิกรณํ อาปตฺตาธิกรณํ กิจฺจาธิกรณนฺติ อิเมสุ จตูสุฯ ตตฺถ ธมฺโมติ วา อธมฺโมติ วา อฏฺฐารสหิ วตฺถูหิ วิวทนฺตานํ ภิกฺขูนํ โย วิวาโท, อิทํ **วิวาทาธิกรณํ** นามฯ สีลวิปตฺติยา วา อาจารทิฏฺฐิอาชีววิปตฺติยา วา อนุวทนฺตานํ โย อนุวาโท อุปวทนา เจว โจทนา จ, อิทํ **อนุวาทาธิกรณํ** นามฯ มาติกาย อาคตา ปญฺจ, วิภงฺเค เทฺวติ สตฺตปิ อาปตฺติกฺขนฺธา, อิทํ **อาปตฺตาธิกรณํ** นามฯ สงฺฆสฺส อปโลกนาทีนํ จตุนฺนํ กมฺมานํ กรณํ, อิทํ **กิจฺจาธิกรณํ** นามฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

สงฺฆเภทกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๓. อาปตฺติภยสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๔๔-๕. ทุติเย ภสฺสติ นิรตฺถกภาเวน ขิปียตีติ ภสฺมํ, ฉาริกาฯ ตสฺส ปุฏํ ภณฺฑิกา **ภสฺมปุฏํ**ฯ เตนาห **“ภสฺมปุฏนฺติ ฉาริกาภณฺฑิก”**นฺติฯ ตติยํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

อาปตฺติภยสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔-๗. เสยฺยาสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๔๖-๙. จตุตฺเถ **เปตา**ติ เปจฺจภาวํ คตาฯ เต ปน ยสฺมา อิธ กตกาลกิริยา กาเลน กตชีวิตุเจฺฉทา โหนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“กาลกตา วุจฺจนฺตี”**ติ, มตาติ อโตฺถฯ อถ วา เปจฺจภวํ คตา, เปตูปปตฺติวเสน นิพฺพตฺตึ อุปคตาติ อโตฺถฯ เตนาห **“อถ วา เปตวิสเย นิพฺพตฺตา เปตา นามา”**ติฯ **เอเกน ปเสฺสน สยิตุํ น สโกฺกนฺติ** ทุกฺขุปฺปตฺติโตฯ

เตชุสฺสทตฺตาติ อิมินา สีหสฺส อภีรุกภาวํ ทเสฺสติฯ ภีรุกา เสสมิคา อตฺตโน อาสยํ ปวิสิตฺวา สนฺตาสปุพฺพกํ ยถา ตถา สยนฺติ, สีโห ปน อภีรุโก สภาวโต สโตการี ภิกฺขุ วิย สตึ อุปฏฺฐเปตฺวาว สยติฯ เตนาห **“เทฺว ปุริมปาเท”**ติอาทิฯ ทกฺขิเณ ปุริมปาเท วามสฺส ปุริมปาทสฺส ฐปนวเสน **เทฺว ปุริมปาเท เอกสฺมึ ฐาเน ฐเปตฺวาฯ ปจฺฉิมปาเท** วุตฺตนเยเนว อิธาปิ เอกสฺมึ ฐาเน ฐปนํ เวทิตพฺพํ, **ฐิโตกาสสลฺลกฺขณํ** อภีรุกวเสเนวฯ **สีสํ ปน อุกฺขิปิตฺวา**ติ อาทินา วุตฺตสีหกิริยา อนุตฺรสฺตปฺปพุชฺฌนา วิย อภีรุภาวสิทฺธธมฺมตาวเสเนวาติ เวทิตพฺพาฯ **สีหวิชมฺภนํ** อติเวลํ เอกากาเร ฐปิตานํ สรีราวยวานํ คมนาทิกิริยาสุ โยคฺยภาวาปาทนตฺถํฯ **ติกฺขตฺตุํ สีหนาทนทนํ** อเปฺปสกฺขมิคราเชหิ ปริตฺตาสปริหรณตฺถํฯ

อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ตถาคตเสยฺยาติ อิมินา จตุตฺถชฺฌานเสยฺยา ตถาคตเสยฺยา นามาติ ทเสฺสติฯ เสติ อพฺยาวฏภาเวน ปวตฺตติ เอตฺถาติ เสยฺยา, จตุตฺถชฺฌานเมว เสยฺยา **จตุตฺถชฺฌานเสยฺยา**ฯ กึ ปน ตํ จตุตฺถชฺฌานนฺติ? อานาปานจตุตฺถชฺฌานํฯ ตตฺถ หิ ฐตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ภควา อนุกฺกเมน อคฺคมคฺคํ อธิคนฺตฺวา ตถาคโต ชาโตติฯ ตยิทํ ปทฏฺฐานํ นาม น เสยฺยา, ตถาปิ ยสฺมา ‘‘จตุตฺถชฺฌานสมนนฺตรา ภควา ปรินิพฺพายี’’ติ **มหาปรินิพฺพาเน** (ที. นิ. ๒.๒๑๙) อาคตํ, ตสฺมา โลกิยจตุตฺถชฺฌานสมาปตฺติ เอว ตถาคตเสยฺยาติ เก

จิฯ เอวํ สติ ปรินิพฺพานกาลิกาว ตถาคตเสยฺยา อาปชฺชติ, น จ ภควา โลกิยจตุตฺถชฺฌานสมาปชฺชนพหุโล วิหาสิฯ อคฺคผลวเสน ปวตฺตํ ปเนตฺถ จตุตฺถชฺฌานํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ ยถา สตฺตานํ นิทฺทูปคมลกฺขณา เสยฺยา ภวงฺคจิตฺตวเสน โหติ, สา ปน เนสํ ปฐมชาติสมนฺวยา เยภุยฺยวุตฺติกา, เอวํ ภควโต อริยชาติสมนฺวยํ เยภุยฺยวุตฺติกํ อคฺคผลภูตํ จตุตฺถชฺฌานํ ตถาคตเสยฺยาติ เวทิตพฺพํฯ ปญฺจมาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ

เสยฺยาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ปฐมโวหารสุตฺตวณฺณนา

๒๕๐-๒๕๓. อฏฺฐเม **อนริยาน**นฺติ อสาธูนํ นิหีนานํฯ **โวหารา**ติ สํโวหารา อภิลาปา วา, ‘‘ทิฏฺฐํ มยา’’ติ เอวํวาทิตาฯ เอตฺถ จ ตํตํสมุฏฺฐาปกเจตนาวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ นวมาทีสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

ปฐมโวหารสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อาปตฺติภยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺจมปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

(๒๖) ๖. อภิญฺญาวโคฺค

๑-๓. อภิญฺญาสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๕๔-๒๕๖. ฉฏฺฐสฺส ปฐเม ปจฺจนีกสมนโต **สมโถ,** สมาธีติ อาห “**จิเตฺตกคฺคตา**”ติฯ อนิจฺจาทินา วิวิเธนากาเรน ทสฺสนโต **วิปสฺสนา,** สงฺขารปริคฺคาหกญาณํฯ เตนาห “**สงฺขารปริคฺคหวิปสฺสนาญาณ**”นฺติฯ

ทุติเย อนริเยหิ ปริเยสิตพฺพตฺตา อนริยานํ ปริเยสนาติ **อนริยปริเยสนา**ฯ สยํ ลามกตาย อนริยานํ ปริเยสนาติ วา **อนริยปริเยสนาฯ ชราสภาว**นฺติ ชีรณปกติกํฯ ตติยํ อุตฺตานเมวฯ

อภิญฺญาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔-๑๐. มาลุกฺยปุตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๕๗-๒๖๓. จตุเตฺถ **อปสาเทตี**ติ นิคฺคณฺหาติฯ **อุสฺสาเทตี**ติ ปคฺคณฺหาติฯ อปสาทนาการํ อุสฺสาทนาการญฺจ วิภาเวตุํ “**กถ**”นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ปญฺจมาทีนิ อุตฺตานาเนวฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มาลุกฺยปุตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อภิญฺญาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

จตุกฺกนิปาตวณฺณนาย อนุตฺตานตฺถทีปนา สมตฺตาฯ

ทุติโย ภาโค นิฏฺฐิโตฯ